

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NAXÇIVAN BÖLMƏSİ

НАХЧЫВАНСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

NAKHCHIVAN SECTION OF THE NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN

XƏBƏRLƏR

XÜSUSİ BURAXILIŞ

ИЗВЕСТИЯ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК

NEWS

SPECIAL EDITION

Naxçıvan – 2013

**Ümummilli lider
Heydər Əlirza oğlu Əliyevin
əziz xatirəsinə
ithaf olunur**

**2013-cü il Naxçıvan
Muxtar Respublikasında
“HEYDƏR ƏLİYEV İLİ”
elan edilmişdir**

Redaksiya heyəti:

Akademik **İ.M.Hacıyev** (baş redaktor), akademik **İ.Ə.Həbibbəyli**, Akademik **N.M.Vəlixanlı**, AMEA-nın müxbir üzvü **Y.M.Mahmudov**, professor **Ali Birinci** (Türkiyə), AMEA-nın müxbir üzvü **Ə.A.Quliyev**, professor **Şükrü Haluk Akalın** (Türkiyə), AMEA-nın müxbir üzvü **V.H.Əliyev**, professor **Osman Horata** (Türkiyə), AMEA-nın müxbir üzvü **Ə.X.Nuriyev**, AMEA-nın müxbir üzvü **Q.İ.Qədirzadə**, AMEA-nın müxbir üzvü **V.B.Baxşəliyev** (məsul katib), tarix elmləri doktoru, professor **F.Y.Səfərli** iqtisad elmləri doktoru, professor **A.İ.Şirəliyev**, filologiya elmləri doktoru **A.N.Bağirov**, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru **F.H.Rzayev**, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru **R.Z.Rəhimli**.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin
“Xəbərlər”i, xüsusi buraxılış, 2013, 314 s.

Jurnal 25 noyabr 2004-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir (şəhadətnamə № 1140)

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	5
İsmayıl Hacıyev. Heydər Əliyev – dünya şöhrətli siyasətçi.....	9
İsa Həbibbəyli. Azərbaycançılıq idealına sədaqət nümunəsi.....	15
Qadir Qədirzadə. Heydər Əliyev şəxsiyyəti və milli-mənəvi inkişaf.....	23
Əliəddin Abbasov. Əbədiyyət üçün doğulanlar.....	30
Məhəbbət Kazımov. Heydər Əliyev bütün dünyanı idarə etməyə qadir olan siyasi xadim idi.....	36

1. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN

Fəxrəddin Səfərli. Azərbaycanı müstəqilliyə hazırlayan və bərpadan sonra müstəqilliyi qoruyub əbədiləşdirən ümummilli lider.....	46
Vəli Baxşəliyev. Müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir.....	53
Ədalət Qasımov. Heydər Əliyevin milli tərəqqi strategiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası (1969-2003-cü illər).....	59
Məmməd Rzayev. Heydər Əliyev və dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi.....	67
Emin Şıxəliyev. Heydər Əliyev və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanması.....	76
Toğrul Xəlilov. Azərbaycan dövlətçiliyinin xilasçı.....	88
Elxan Məmmədov. Heydər Əliyev və milli dövlətçiliyin bərpasında üç əsas mərhələ: qayıdış, dirçəliş və qurtuluş.....	96
Firudin Rzayev. Heydər Əliyev qətiyyəti və azərbaycançılıq.....	104
Zülfüyyə İsmayıl. Ümummilli lider Heydər Əliyev və azərbaycanşünaslıq ideyalarımız.....	114
Asaf Orucov. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri.....	119
Fatma Hacıyeva. Heydər Əliyev və Azərbaycanda qadın siyasəti.....	127
Elnur Kəlbizadə. Heydər Əliyev Azərbaycanın balanslaşdırılmış xarici siyasət konsepsiyasının müəllifi kimi.....	130
Zeynəb Quliyeva. Heydər Əliyev fenomeni və dünya azərbaycanlılarının milli oyanışı.....	136

2. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI

Röfət Quliyev. Milli gömrük xidmətinin təşəkkülü və formalaşmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu.....	142
Polad Əliyev. Heydər Əliyev Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin formalaşmasının memarıdır.....	149
Asif Şirəliyev. Heydər Əliyev və ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı problemləri.....	159
Cavadxan Qasımov. Heydər Əliyev və məşğulluq siyasəti.....	164
Sahib Hacıyev. Heydər Əliyev və torpaq islahatları.....	169

Tariyel Talıbov, Nazim Bababəyli. Azərbaycan Respublikasında su problemlərinin həll edilməsində Heydər Əliyev mərhələsi.....	177
Cabbar Nəcəfov. Heydər Əliyev və Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafı.....	181
Varis Quliyev. Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasında üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi.....	186
İsmayıl Məmmədov. Heydər Əliyev və Azərbaycanda heyvandarlığın inkişafı.....	193
Bayram Rzayev. Heydər Əliyev və uğurlu neft strategiyası.....	198
Fizzə Məmmədova. Heydər Əliyev və neft-qaz sənayesinin inkişafı.....	205

3. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMI

Qulu Həziyev. Heydər Əliyev və Azərbaycanın elm strategiyası.....	210
Aliyə Rzayeva. Heydər Əliyev və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.....	218
Əbülfəz Quliyev. Heydər Əliyevin ideyaları işığında Azərbaycan dili məsələləri.....	226
Nuray Əliyeva. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili.....	232
Adil Bağirov. Naxçıvanda Heydər Əliyevin adı ilə bağlı yaranmış onomastik vahidlər.....	237
Zakir Rzayev. Heydər Əliyev və Azərbaycan qayaüstü təsvirləri.....	244
Ramiz Qasımov. Heydər Əliyevin fikirləri ədəbiyyatşünaslıq elmimizin meyarı kimi.....	250
Nigar Sadiqzadə. Heydər Əliyev fenomeninin poeziyada tərənnümü.....	257
Əkrəm Hüseynzadə. Folklorumuzun inkişafında Heydər Əliyev ideyaları.....	263

4. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ

Əli Qəhrəmanov. Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyev ideyalarından bəhrələnir.....	267
Səbuhi İbrahimov. Heydər Əliyev fəlsəfəsi milli düşüncəmizin fenomenidir.....	276
Fəxrəddin Eylazov. Heydər Əliyev və milli irsimiz.....	282
Məhərrəm Cəfərli, Rafiq Babayev. Milli dəyərlərimizin böyük hamisi.....	287
Ələkbər Qasımov. Heydər Əliyev və Naxçıvan teatrları.....	291

5. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏR

Aygün Orucova. Heydər Əliyev və Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının qiymətləndirilməsi.....	298
Musa Quliyev. Heydər Əliyev və Şeyx Şamil hərəkəti.....	304
Əli Həşimov. Altmışincılar nəslinin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu.....	308

**AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN 90 İLLİK YUBİLEYİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN**

S Ə R Ə N C A M I

Dahi Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan özünün geostrateji, iqtisadi və mədəni potensialından istifadə edərək Şərqlə Qərb arasında etibarlı körpü rolunu oynamağa başlamış və dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda müasir demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı əbədi surətdə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkəmizin əsas qanunu Konstitusiyanın qəbul edilməsi, hakimiyyətlərin bölünmə prinsipinin təsbit olunması, hüquq normalarının və qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, müasir idarəetmə üsullarının bərqərar olması və müvafiq dövlət qurumlarının formalaşdırılması Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gerçəkləşən genişmiqyaslı quruculuq proqramının tərkib hissələridir.

Azərbaycanın dünya miqyasında neft-qaz hasil və ixrac edən ölkəyə çevrilməsi, milli neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi, xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri ilə müqavilələrin bağlanması, neft sənayesinin müasir tələblərə uyğun infrastrukturunun qurulması, neftin Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk boru kəmərləri vasitəsilə şaxələnmiş şəkildə nəqli bilavasitə Heydər Əliyevin xidmətləridir.

Dünya iqtisadiyyatına uğurla integrasiya, ölkə daxilində iqtisadi liberallaşma, kredit reytingimizin artması, iqtisadiyyatımızın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksək mövqedə olması, büdcəmizin və valyuta ehtiyatlarımızın ildən-ildən çoxalması 1993-cü ildən etibarən Heydər Əliyev tərəfindən yeni prinsiplər əsasında qurulan iqtisadiyyatın sabitliyinin bariz nümunəsidir. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun uğurla inkişaf etdirilməsi də Heydər Əliyevin uzaqgörənliyinin məntiqi nəticəsidir.

Postsovet məkanında analoqu olmayan cəsarətli qərarları ilə Heydər Əliyev torpağın şəxsi mülkiyyətə verilməsi ilə ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmiş oldu. Bu gün müxtəlif kənd təsərrüfatı komplekslərinin uğurlu fəaliyyəti onun aqrar siyasətinin parlaq təzahürüdür.

Ulu öndərin vaxtilə Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi liseyin açılması ilə həyata keçirməyə başladığı müdrik siyasəti milli ordumuzun formalaşması və

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması mərhələlərindən keçərək onun Cənubi Qafqazda aparıcı hərbi qüvvə olmasına gətirib çıxarmışdır.

Ana dilimizin dövlət dili kimi tətbiqində, onun imkanlarının genişləndirilməsi və Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti kimi dəyərləndirilməsində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin rolu danılmazdır. Azərbaycan mədəniyyətinin və zəngin tarixi irsimizin dünya ictimaiyyətinə tanıtılması Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindəndir. Məhəmməd Füzulinin 500 illik və “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileylərinin UNESCO səviyyəsində keçirilməsi Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edərək beynəlxalq mədəni ictimaiyyətlə yeni əməkdaşlıq formalarının bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında milli maraqlara əsaslanan və siyasi perspektivləri nəzərə alan xarici siyasət kursu müəyyən olmuş, dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları ilə qarşılıqlı münasibətlər qurulmuşdur. Onun uğurlu xarici siyasəti ölkəmizin etibarlı tərəfdaş kimi qəbul edilərək beynəlxalq miqyasda nüfuzunun artmasına, islahatçı və təşəbbüskar dövlət olaraq tanınmasına xidmət göstərmişdir. Heydər Əliyevin beynəlxalq aləmdə atdığı qətiyyətli addımlar sayəsində diplomatiyamızın fəal mövqeyi formalaşmış, Azərbaycanın zorla cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dünya ictimaiyyətinin münasibəti dəyişmiş, ölkəmizin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərinin toxunulmazlığı bütün beynəlxalq hüquqi-normativ sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyev Böyük İpək Yolunun mühüm mərkəzi olan, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovşağında yerləşən ölkəmizi dünyada tolerantlığın və dözümlülüyün məkanı kimi tanıtmışdır. Onun beynəlxalq səfərləri, siyasi, ictimai və dini xadimlərlə görüşləri ölkəmizin yeni imicinin formalaşmasına xidmət edirdi.

Xalqımızın ümummilli liderinin “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” sözləri dünya azərbaycanlılarının şüarı olmaqla soydaşlarımızın həmrəyliyinə təməl daşına çevrilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi illər ərzində Heydər Əliyev tərəfindən aparılan ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan diasporu təşkilatlanmış, inkişaf etmiş və öz tarixi vətəni ilə sıx bağlılığını nümayiş etdirmişdir. Bu gün dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan azərbaycanlıların müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz vətəni sayması, onu milli ruhun, milli-mənəvi dəyərlərin, milli mədəniyyətin məbədi kimi qəbul etməsi və azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşməsi məhz Heydər Əliyev fəaliyyətinin nəticəsidir.

Heydər Əliyevin XX əsrdə totalitarizmin Azərbaycana qarşı törətdiyi faciələrin davamı kimi qanlı 20 Yanvarı xalqımız əleyhinə hərbi, siyasi və mənəvi təcavüz kimi qiymətləndirməsi onun ömrü boyu sadıq qaldığı siyasi məfkurəsinin və yüksək vətənpərvərliyinin yeni siyasi şəraitdə təcəssümü idi. Mövcud siyasi, iqtisadi və sosial böhran müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanı vətəndaş müharibəsi həddinə çatdırdığı bir dövrdə Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gəldiyi gün – 1993-cü ilin 15 iyunu tariximizə Qurtuluş

Günü kimi daxil olmuşdur. Bu qurtuluş qısa bir zamanda özünü nəinki siyasətdə, həm də iqtisadiyyatda, təhsildə, mədəniyyətdə və insanların gündəlik real həyatında büruzə vermişdir.

Tənəzzülə uğrayan iqtisadiyyat, sürətlə artan inflyasiya, işsizlik, ümitsizlik mühiti və digər neqativ hallarla üz-üzə qalmış Azərbaycanı Heydər Əliyev qısa bir zamanda iqtisadi və mədəni yüksəliş yolu tutan, xarici sərmayələrə açıq olan və böyük beynəlxalq layihələrə qoşulan ölkəyə çevirə bildi. Heydər Əliyevin qurduğu dövlətin iqtisadi siyasəti əhalinin sosial müdafiəsini daim diqqət mərkəzində saxlamaqla sosial yönümü ilə səciyyələnirdi. Bu gün Azərbaycan nüfuzlu vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının qurulduğu, müxtəlif siyasi partiyaların sərbəst fəaliyyət göstərdiyi, yüzlərlə senzurasız qəzet və jurnalın nəşr olunduğu, eləcə də çox sayda özəl telekanalların yayımlandığı və internet şəbəkəsi istifadəçilərinin sayının sürətlə artdığı bir ölkədir.

Heydər Əliyev öz siyasi dühası ilə Azərbaycanın müasir simasını müəyyənləşdirmiş və xalqımızın taleyində silinməz izlər qoymuşdur. Onun siyasəti nəticəsində əldə olunan misilsiz nailiyyətlər göz qabağındadır. Bu uğurlar paytaxtımızın daim yeniləşən görkəmində, şəhər və rayonlarımızın sürətlə modernləşməsində, iqtisadiyyat və elmdə, təhsil, mədəniyyət və səhiyyədə, eləcə də ictimai-siyasi həyatımızda öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyevin memarı olduğu Azərbaycan bu gün böyük tikinti meydançasını xatırladır. Yüzlərlə sənaye və infrastruktur obyektləri, məktəblər, xəstəxanalar, idman qurğuları, yaşayış evləri, inzibati binalar və digər tikililər ucaldırılır, yollar salınır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası bizim gələcək planlarımızı əks etdirməklə yanaşı, bir daha sübuta yetirir ki, Heydər Əliyevin ölkəmizin sürəkli tərəqqisini bu gün də təmin edən irimiqyaslı proqramları xalqımızın sosial-iqtisadi vəziyyətinin daim yaxşılaşmasına xidmət göstərir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli inkişafı yolunda əvəzsiz tarixi xidmətlərini nəzərə alaraq, milli dövlətçilik ideyasının bərqərar olması və ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması naminə misilsiz töhfələr vermiş Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin ölkə miqyasında layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilsin.
2. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin keçirilməsinə dair Tədbirlər Planı təsdiq edilsin.
3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 21 yanvar 2013-cü il

**Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin
2012-ci il dekabrın 22-də keçirilən dördüncü çağırış
altıncı sessiyasında Ali Məclisin Sədri Vasif Talıbov
demişdir:**

“2012-ci ildə muxtar respublika həyatının bütün sahələrində inkişaf təmin olunmuş, əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bütün bunlar Azərbaycanda və onun Naxçıvan Muxtar Respublikasında Heydər Əliyev quruculuq xəttinin davam etdirilməsi, bu yola sədaqət hesabına əldə olunmuşdur. Ümummilli liderimizin quruculuq konsepsiyası 2013-cü ildə – “HEYDƏR ƏLİYEV İLİ”ndə də muxtar respublikamızda inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi olacaqdır. Biz bu yolla gedərək muxtar respublikamızı davamlı inkişafa qovuşduraraq doğma Azərbaycanımızın inkişafına töhfəmizi verəcəyik”.

İSMAYIL HACIYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ismayil_haciyev@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV – DÜNYA ŞÖHRƏTLİ SİYASƏTÇİ

Azərbaycan xalqının tarixində və taleyüklü məsələlərin həllində müstəsna xidmətləri olan bir sıra tarixi şəxsiyyətlər, görkəmli siyasət və dövlət adamları olmuşdur. Bunlar zaman-zaman xalqımızın tarixində gördükləri böyük işlər və əməllərlə yadda qalmış və unudulmamışdır. Belə tarixi şəxsiyyətlər içərisində “Azərbaycan xalqının ümummilli lideri” adını qazanmış görkəmli dövlət xadimi, dünya miqyaslı siyasətçi Heydər Əliyevin xüsusi rolu vardır. Çünki dövlət xadimlərindən ancaq bu dahi şəxsiyyət milli lider səviyyəsinə yüksəlmişdir. Milli liderliklə siyasi liderlik keyfiyyətlərinin bir dövlət adamında birləşməsi bəşər tarixində nadir rast gəlinən unikal haldır. Ulu öndər bu iki keyfiyyəti ehtiva etməklə bərabər, fəaliyyət göstərdiyi bütün digər sahələrdə də özünü məhz birinci şəxs kimi, lider kimi təsdiq etmişdir. Bu dahi insan Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanan öndər kimi qalmışdır. Xalqımızın tarixi taleyində, mənəvi, siyasi və ictimai həyatında, dövlət quruculuğunda onun qədər misilsiz xidmətlər göstərən ikinci dövlət adamı tapmaq mümkün deyildir. Bu mənada o, xalqımızın milli iftixarı, ürəklərimizdə özünə yer tapan milli liderimiz, güvənc yerimiz, qürur duyduğumuz və arxa bildiyimiz böyük Azərbaycanlı idi.

Heydər Əliyev dünyanın nadir, unikal, seçilən siyasət adamı idi. O, dünya siyasətinə təsir etmək gücündə olan lider idi. Liderlər var ki, siyasi fəaliyyət, dövlət idarəetməsi sahəsində uzun illər çalışıb püxtələşdikdən sonra tanınırlar. Elə adamlar da var ki, bu, onlarda fitrən mövcuddur, genlərində kodlaşdırılıb, bir sözlə, ilahi vergidir. Buna “Allahdan lider” deyirlər. Heydər Əliyev məhz ikincilərdəndir. Digər vacib məqam səlahiyyət məsələsidir. Heydər Əliyev tək Azərbaycan səviyyəsində deyil, keçmiş ittifaq səviyyəsində, hətta Qərbi miqyasında sözünün keçəri, urvatı olan lider idi. O, beynəlxalq səviyyədə düşünməyi və təhlillər aparmağı bacarırdı. Bu iki məqam onu həmkarlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirən professional cizgilərdəndir. Bu dahi insan tarixi yazan və yaradan, onu yönəltməyi və fəvqündə durmağı bacaran, dövlət idarəçiliyi və siyasi təlimlər elminin müntəxəbatını öz fəaliyyəti ilə diktə edən nadir şəxsiyyətlərdən biri idi. O, təkcə güclü təsərrüfatçı deyil, həm də sözlərinin çəkisi və sanbalı olan, kütləni arxasınca aparmağı, auditoriyanı inandırmağı bacaran bir siyasi xadim idi. Heydər Əliyev mahir psixoloq, insan qəlbinin dərin bilicisi idi. Buna görə də onun gələcəyi görmək qabiliyyəti başqalarına, həmkarlarına nisbətən daha güclü idi.

Tarixi bəsirət, irəlini görmək nadir bir hissdır. Siyasi xadimlərin heç də hamısında bu hiss olmur. Təbiət bu keyfiyyəti yalnız seçilmiş adamlara – zəma-

nəsini çox-çox qabaqlayan görkəmli mütəfəkkirlərə verir. Nəhəng siyasətçi Heydər Əliyev kimi. O, analitik düşüncə tərzilə, çətin vəziyyətlərdə soyuqqanlılığını saxlamaq məharəti ilə, yüksək intellekti, dünya mədəniyyətinə bələdliyi ilə ətrafdakıları heyrtləndirirdi.

Ulu öndəri xarizmatik lider, fenomenal şəxsiyyət adlandırılır. Müasir siyasi texnologiyalarda lider üçün xarizma məsələsi çox vacib şərt hesab edilir. Heydər Əliyev məhz güclü xarizmatik şəxsiyyət, fenomenal siyasətçi və dövlət xadimi idi. Onun ən böyük gücü dərin, həm də universal biliyində, qətiyyətində, işgüzarlığında, hökmündə, qeyri-adi yaddaşında, tükənməz səbrində, müsahibini təmkinlə dinləmək bacarığında, uzaqgörənliyində, qarşısında qoyduğu məsələni həyata keçirmək qabiliyyətində, müdrikliyində, ən böyük siyasətçi keyfiyyətlərində, mahir diplomat olmasında, həmsöhbətinə təsir etmək gücünə malik olmasında idi. Xeyirxahlıq və alicənablıq, inam və etibar, təmkin və səmimiyyət, zəka, səbat, diqqət və b. cəhətlər Heydər Əliyevin fərdi naturesinin özünə xasları idi.

Heydər Əliyev böyük siyasət üçün yaranan, təkə bir ölkə miqyasında yox, dünya əhəmiyyətli məsələlərin həllində qətiyyətli sözünü deyə bilən nadir siyasətçi idi. Onun bu sahədəki fitri istedadı və fəvqəladə qabiliyyəti, hadisələrin və tarixin gedişatını öncə görmək məharəti siyasət aləminə qədəm qoyduğu ilk günlərdən özünü büruzə vermişdir. Təsədüfi deyildir ki, onun atdığı addımlar, irəli sürdüyü problemlər, qəbul etdiyi qərarlar, söylədiyi fikirlər öz aktuallığı, düzgünlüyü və obyektivliyi və hər cəhətdən ölçülüb biçildiyindən ətrafındakıları heyrtləndirmiş, “siyasət aləminin patriarxi” adını qazandırmışdır. Hətta dünyanın ən görkəmli siyasət və dövlət xadimləri Heydər Əliyevlə məsləhətləşdiklərini, ondan öyrəndiklərini dönə-dönə etiraf etmişlər. Siyasətçilər bu dahi insanı “liderlərin lideri” adlandırırdılar. Onun siyasətinin gücü nədə idi?! Siyasi uzaqgörənliyində, fitri istedadında, müdrikliyində, ölçülüb-biçilmiş qərarlarında, qətiyyətliliyində, siyasi iradəsində, dərin zəkasında, ensiklopedik biliyə malik olmasında, geniş dünyagörüşündə, milli maraqlara əsaslanmasında, tarixi şəraitdən düzgün baş çıxarmasında, zaman və məkan amilini qiymətləndirməsində, dözümlü və səbirliliyində, nəzəriyyəyə istinad etməsində və praktik həyatdan baş çıxarmasında – bir sözlə, fenomenal şəxsi keyfiyyətlərində idi. Bu dahi siyasətçi zərgər dəqiqliyi ilə, ölçülüb-biçilmiş qərarlar qəbul edirdi. Onun fəaliyyəti haqsız yerə “təftiş” ediləndə belə irad tutulması, “nöqsan deyiləsi” olan bir fakt belə tapa bilməmişlər. Yarıməsrlilik siyasi fəaliyyətin qızıl qaydası çoxları üçün təəccüblü idi. Təəccüb və möcüzələr, başqalarını şok vəziyyətinə salan faktlar yüzlərlədir. Elə bu keyfiyyətlər onu başqalarından fərqləndirirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə uzaqgörən daxili və xarici siyasəti ilə ölkənin nüfuzunu artırmış, hərtərəfli inkişafına nail olmuş, müstəqilliyini əbədi və dönməz etmişdir. Kiçik bir ölkə Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti sayəsində dünyada tanınan nüfuzlu bir dövlətə çevrilmişdir. 1993-cü ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən Heydər Əliyev siya-

sət aləmində çox güclü, səriştəli və təcrübəli müdrik dövlət xadimi kimi qısa bir müddət ərzində xarici siyasət sahəsində böyük dönüş yaratdı. Dünyanın aparıcı dövlətləri, inkişaf etmiş ölkələri, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycana ciddi diqqət yetirməyə başladılar. O, Qərbə integrasiya yolunu tutdu. Ən çətin anlarda belə Heydər Əliyev yenilməz siyasi iradə nümayiş etdirdi, milli dövlətçiliyin, milli mənafehlərin ifadəçisi kimi antiazərbaycan, antimilli qüvvələrin qarşısında sərəpə çevrildi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin çəkilişi məhz bu böyük insanın qətiyyətli mövqeyinin, uzaqgörənliyinin nəticəsi kimi reallığa çevrildi.

Heydər Əliyev idarəetmənin ustadı, siyasətin kamil bilicisi kimi bütün dünyada məşhur idi. Bu dahi insanın təliminə görə siyasət və uzaqgörənlik qarşılıqlı vəhdətdədir. Böyük öndər deyirdi ki, reallığı düzgün qiymətləndirən, keçmiş təcrübədən yaradıcılıqla istifadə edən, sosial-siyasi və iqtisadi problemlərin bütün spektrini, mürəkkəbliyini nəzərə alan, qəbul olunan qərarların mümkün nəticəsini irəlicədən görməyə imkan verən siyasi xətt hökmən uğur qazanmalıdır. Belə siyasət cəmiyyətin sabitliyinə, irəliyə doğru hərəkətinə və tərəqqisinə xidmət edir.

Heydər Əliyev uzaqgörən və ağıllı siyasətçi kimi nəyi nə zaman deməyi, hansı addımı nə vaxt atmağı bir zərgər dəqiqliyi ilə bacarırdı. Ulu öndər qeyd edirdi ki, *“biz nazik sapın üstü ilə gedirik. Odur ki, biz gərək bu siyasəti o qədər ağılla, o qədər məharətlə aparaq ki, Azərbaycanın milli mənafehləri müdafiə olunsun”*.

Onun siyasəti milli maraqlar üzərində qurulmuşdu. Xalqımızın və dövlətimizin elə bir problemi olmamışdır ki, həmin problemləri kimsə Heydər Əliyev yüksəkliyində dərk etmiş olsun. O, hər hansı problemə həsr olunmuş yığıncaqda məsələyə dərinədən bələdliyi, verdiyi suallar, qaldırdığı problem məsələlərlə həmin sahənin mütəxəssislərini belə heyrləndirirdi. Çünki o, istər sənaye, istər kənd təsərrüfatı, istərsə də elm, maarif, mədəniyyət ilə bağlı məsələlərin müzakirəsində bütün iştirakçıları həmin sahənin əvəzedilməz bilicisi kimi idarə edirdi. Onun kimi təsərrüfatı təsərrüfatçıdan, tariximizi tarixçidən, incəsənətimizi sənətşünasdan, iqtisadiyyatı iqtisadçıdan yaxşı bilən, onun problemlərini həll etməyə istiqamətləndirən ikinci adam tapmaq mümkün deyildir. Heydər Əliyevin mülahizələri problemlərə dərinədən bələdlik, hadisələrin məğzində, səbəbnəticə əlaqələrinə nüfuz etmək xüsusiyyəti ilə seçilirdi. Azərbaycanın daxili siyasətini istiqamətləndirən, xarici siyasətini beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, məqsədyönlü və tarazlaşdırılmış şəkildə aparan qətiyyətli dövlət xadimi çox hallarda ən tanınmış siyasətçiləri belə təəccübləndirir və onun ağıllı siyasətini birmənalı olaraq qəbul edirdilər. Elə bu cəhətlərinə görə ki, xalqımız onu əsrin böyük Azərbaycanlısı, xalqın xilaskarı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və Azərbaycanı dünyaya tanıdan insan kimi qəbul edir, hörmət bəsləyir və ürəkdən sevirdi.

Bu da bir həqiqətdir ki, dünyada tanınan, sevilən, şəxsiyyətinə, siyasi və dövlətçilik fəaliyyətinə çox böyük hörmətlə yanaşılan Heydər Əliyev haqqında söz demək, fikir söyləmək o qədər də asan deyildir. Bu gün dünya ictimaiyyəti Azərbaycanı və onun liderini tanıyır, onu minnətdarlıqla xatırlayırsa, ünvanına ən xoş sözlər söyləyirsə, yüksək rəyini, fikrini deyirsə, bu, xalqımız üçün böyük şərəfdir. Biz qürur duyuruq ki, xalqımızın dünyada bu səviyyədə sevilən, hörmət bəslənilən ümummilli lideri olmuşdur.

Heydər Əliyev fenomeni, onun şəxsiyyətinin ucalığı, fəvqəladə idarəçilik qabiliyyəti, yüksək intellekti nəticəsində dünyanın görkəmli siyasətçiləri və dövlət xadimləri arasında onun adı həmişə birincilər sırasında çəkilib. Azərbaycan coğrafi cəhətdən kiçik ölkə olsa da, Heydər Əliyevin böyük siyasət adamı olaraq beynəlxalq miqyasda özünü təsdiq etməsinə heç vaxt mane olmayıb. Ən məşhur, tanınmış siyasətçilərin reytinginin müəyyənləşdirilməsi üçün aparılan beynəlxalq sorğularda, siyasi institutların, sosioloji mərkəzlərin araşdırmalarında Heydər Əliyevin adının birincilər sırasında yer tutması onun siyasətdə, həyatda, dövlətçilik təcrübəsində qazandığı uğurların təsdiqi idi.

Ulu öndərimizin bu nüfuzu onun xalq və ölkə qarşısındakı əvəzsiz xidmətləri, özünün nəsillərə nümunə ola biləcək həyat fəaliyyəti, iti düşüncəsi, əqidə və məsləki ilə, onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın demokratiya və müstəqillik yolunda atdığı uğurlu addımları ilə bağlıdır. Dünya siyasətçiləri, beynəlxalq ictimaiyyət və xalqımız bu dahi insanı Heydər Əliyev olduğuna görə deyil, vətən və dövlət qarşısında gördüyü böyük işlərə, dünyada təhlükəsizliyin qorunmasına, düzgün və pozitiv inkişafa çalışdığına, siyasi və ictimai fəaliyyətinə görə qiymətləndirmişdir. Bu səbəbdəndir ki, dünyanın ən görkəmli siyasi xadimləri, dövlət rəhbərləri, tanınmış elm və mədəniyyət nümayəndələri Heydər Əliyev şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirmiş, ondan çox şey öyrəndiklərini bildirmişlər. Onun haqqında deyilən söz, verilən qiymət bu gün də, sabah da lazımdır, bunlar tariximizin yaddaşına köçürülməlidir.

Heydər Əliyev qlobal düşüncəli, geniş dünyagörüşlü nəhəng bir siyasətçi idi. O, realist bir insan olaraq hadisələrə pragmatik yanaşırdı, tarixi şəraitdən düzgün baş çıxarırdı, ölkənin taleyi üçün uğurlu qərarlar qəbul edirdi. Onun ağıllı və uzaqgörən siyasətində hər şeyin öz yeri və vaxtı var idi. O, beynəlxalq aləmdə tarazlaşdırılmış siyasətin, ölçülüb-biçilmiş fəaliyyətin ustası idi. Bu dahi siyasət adamı bütün fəaliyyəti boyu müdrik insan, qətiyyətli rəhbər, xalq məhəbbətini qazanan uzaqgörən siyasətçi və ağıllı dövlət xadimi olduğunu təsdiq etmişdir. İnanmaq çətindir ki, dünyada xalqa bu qədər yaxın ikinci bir siyasətçi olar. Siyasətçi üçün lazım olan keyfiyyətlərlə yanaşı, onda idarəetmə keyfiyyətləri, dövlətçilik təcrübəsi ən yüksək səviyyədə idi. Elə bunlar idi onun siyasətinin ucalığı, aliliyi, uzaqgörənliyi və heyvətəməliyi. Heydər Əliyev siyasəti bütün dünyanı ehtiva edə bilir, düzgün istiqamətə yönəldirdi. Heydər Əliyevin “Beynəlxalq Atatürk sülh mükafatı”na layiq görülməsi onun dünyada apardığı sülh siyasətinə verilən qiymət idi. O, dünyanın bütün ölkələri və onların rəhbər-

ləri ilə, hətta məkrli düşmənlərimizlə də “sülh dili” ilə nəinki danışmağı bacarırdı, onlara da bunu aşılaya bilirdi. Ulu öndərimizin ən ali insani keyfiyyətləri, fenomen xarakteri, insanlarla dil tapmaq bacarığı, hərəni öz dilində danışdırmaq məharəti onu tanıyanların sevimlisinə çevirirdi. Hər dövlət xadiminə xas olmayan üstünlüklər ulu Tanrının Heydər Əliyevə verdiyi ən ali keyfiyyətlər idi. Görəsən bəşəriyyət belə nəcib, yüksək intellekti ilə seçilən dövlət xadimləri, siyasət nəhəngləri ilə çoxmu qarşılaşıb?! Təəssüf ki, buna heç də çox rast gəlinməyib. Heydər Əliyev kimi dövlət və siyasət adamları bəşəriyyətin, insanların xeyrinə, sülhün və əmin-amanlığın təmin edilməsinə yetərinə pay vermişlər.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri yüksək bəşəri keyfiyyətlərə, təvazökarlığa, hər şeydən öncə isə demokratik dövlət quruculuğu prinsiplərinə daim sadıq qalan böyük şəxsiyyət idi. O, Azərbaycan tarixində bəlkə də yeganə siyasət adamıdır ki, onun fəaliyyəti yalnız konkret sahələri əhatə etmir, həm də ümummilli və qlobal əhəmiyyətli problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Heydər Əliyevin xalq işinə sədaqəti, siyasi müdrikliyi, böyük dövlətçilik təcrübəsi, parlaq hafizəsi, geniş dünyagörüşü, polad iradəsi, mərdanə qətiyyəti, həssas qəlbi, möhkəm səbri, çox hövsələliyi, ədalətli olması, həmişə obyektiv mövqe tutması, yüksək intellekti və ziyalı mövqeyi, dolğun tədbirliliyi və analitik təfəkkürü, sadə davranışı, heyratamiz enerjisi bir dövlət başçısı kimi onun ən yüksək keyfiyyətləri idi. Heydər Əliyevin dərin məntiqli nitqi, natiqlik məharəti, söz seçmək bacarığı, auditoriya ilə ünsiyyət qurmaq səriştəsi onu dinləyənləri məftun edirdi. Onun nitqi dərin və konkret idi, müzakirə olunan məsələni yüksək səviyyədə ümumiləşdirmək bacarığına malik idi. Ulu öndərin nitq və çıxışlarında artıq söz və ifadə, qeyri-dəqiq fakt və rəqəm olmur, fikirlərini son dərəcə cilalanmış şəkildə ifadə edirdi. O, məsələnin mahiyyətini açmağa, mövzunu milli mənafə, dövlətçilik mövqeyindən təhlil etməyə xidmət edən məsələni ustalıqla göstərməyi bacarırdı. Görkəmli siyasətçi üçün uzaqgörənlik, düzgün qərar çıxartmaq nə qədər əhəmiyyətlidirsə, rəvan nitqə, yüksək intellektə, təhlil etmək bacarığına yiyələnmək də bir o qədər vacibdir. Bu cəhətdən Heydər Əliyevə uyğun gələn siyasətçi çox azdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətinin obyektiv təhlili göstərir ki, o, başqalarından fərqli olaraq qeyri-adi zəkaya, böyük enerjiyə, islahatçı və yüksək analitik təfəkkürə, yenilməz iradəyə malik siyasətçi idi. “Siyasət üçün doğrulmuşlar siyasətdən əl çəkdikcə, siyasət onlardan əl çəkmir” deyimi tamamilə Heydər Əliyevə aid edilə bilər. Ona görə də bir sıra hallarda Heydər Əliyevi “siyasət nəhəngi”, “siyasət qrossmeysteri”, “siyasət patriarxi”... kimi xarakterizə edirlər. Qüdrətli dövlət xadimi siyasət aləminin müəllimi idi. Onun müəllimliyindən çoxlarına pay düşmüşdür.

Xalqımız qarşıya çıxan hər hansı bir çətin problemin həllini, xilaskarlıq missiyasını Heydər Əliyevdə görürdü. Bu, on illərlə formalaşmış fikirdir, özü də doğru və düzgün fikirdir. Ölkəmizin fəxri, mili iftixarımız və liderimiz olan Heydər Əliyev bütün problemlərin həll olunmasının öhdəsindən yüksək səviy-

yədə gəlmişdir. Çünki o, bir neçə on il bundan sonra görəcək işləri bu gün həyata keçirməyi bacaran, nadir keyfiyyətlərə malik uzaqgörən siyasətçi və təcrübəli dövlət xadimi idi. Onun siyasəti ölçülüb-biçilmiş, gələcəyə ünvanlanmış siyasət idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevi dünyanın dəyişmiş insanları cərgəsinə aid etmək olar. Müasirləri onun gördüyü işləri hələ layiqincə dəyərləndirməyiblər: onun Yer üzünə nə üçün gəldiyini və kim tərəfindən göndərildiyini tam dərk edə bilmək üçün hələ olduqca az vaxt keçib. XX əsr və XXI əsrin başlanğıcının görkəmli siyasətçilərindən və dövlət xadimlərindən biri olan Heydər Əliyevin ibrətamiz həyatı və heyratamiz siyasi fəaliyyəti gələcək yüzilliklərdə hələ neçə-neçə siyasət adamına istiqamət verəcəkdir.

Bu gün ölkəmiz bu siyasətin uğurlarını hiss edir, onunla yaşayır və faydalanır. Bu siyasətin icraçısı ulu öndərimizin layiqli siyasi varisi cənab İlham Əliyevdir. Onun rəhbərliyi ilə Heydər Əliyev siyasəti yaşayır və uğurla davam etdirilir. Azərbaycan Respublikası Heydər Əliyev siyasəti ilə irəliləyir və yaşayır. Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır, gələcəyə istiqamətlənmişdir. Onun siyasi kursu dövlət müstəqilliyimizin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın beynəlxalq imicinin yüksəldilməsi, sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olması kimi ağır və taleyüklü məsələlərdə sınaqdan çıxmışdır.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə bütün sahələrdə aparılan uğurlu islahatlar, əldə olunan nəticələr xalqın sabaha olan inamını qat-qat artırmış, Heydər Əliyev yolunun layiqincə davam etdirildiyinə, memarı olduğu müstəqil Azərbaycanın etibarlı əllərdə olduğuna möhkəm əminlik yaratmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsini aydın görən xalqımız bu siyasəti yüksək dəyərləndirir və Prezidentimizin ətrafında daha sıx birləşirlər. Cənab İlham Əliyev ulu öndərin siyasi kursunu layiqincə davam etdirməklə, xalqımızın və dövlətçiliyimizin bu kursun mahiyyətindən doğan milli maraqlarını beynəlxalq miqyasda təmin edir. Heydər Əliyev siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi müstəqilliyimizi möhkəmləndirir, dövlətçiliyimizi qüdrətləndirir və nəticədə beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının rol və nüfuzunu artırır.

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEALINA SƏDAQƏT NÜMUNƏSİ

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq azərbaycançılıq ideyasını dövlətin siyasi ideologiyası səviyyəsinə qaldırmışdır. Azərbaycan və azərbaycançılıq anlayışları qədim tarixə malik olsalar da, uzun əsrlər boyu yalnız coğrafi yer adı kimi işlədilmiş, son yüzillikdən bir qədər artıq dövrdə həm də milli ideya olaraq formalaşmışdır. Azərbaycançılığın dövlət siyasətində milli ideologiyaya çevrilməsi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi və xalqımız qarşısındakı böyük tarixi xidmətlərindən biridir.

Məlum olduğu kimi, qədim tarixə malik olan Azərbaycanda milli məfkurə anlayışı XIX əsrdən etibarən yaranmağa başlamışdır. Həmin epoxada azərbaycançılığın məfkurəyə çevrilməsi cəmiyyətin inkişafı, xüsusən maarifçiliyin yeni tarixi mərhələyə qədəm qoymasından və milli-mənəvi özünüdərk proseslərinin formalaşmasının sürətlənməsindən doğan bir göstərici idi. Azərbaycançılıq ideyasının yaranmasında xalqın özünün milli varlığını və ölkəsinin coğrafi ərazisini müəyyən etməsi zərurəti mühüm rol oynamışdır. Bu proses aşağıdakı bir neçə mərhələ üzrə formalaşmış inkişaf etmişdir: dövrü mətbuatda azərbaycançılıq ideyasının meydana çıxması; ədəbiyyatda azərbaycançı düşüncənin inkişaf etdirilib dərinləşdirilməsi; böyük siyasətdə azərbaycançılığın milli dövlətin ideologiyası səviyyəsinə çatdırılması.

Görkəmli ziyalı və ictimai xadim Məhəmmədəğa Şahtaxtlının (1846-1931) hələ XIX əsrin axırlarında, 1891-ci ildə Bakıda “Kaspi” qəzetində çıxan “Zaqafqaziya müsəlmanlarını necə adlandırmalı?” adlı məqaləsində ölkəmizin adının Azərbaycan, dilimizin “Azərbaycan dili”, millətimizin “azərbaycanlı” adlandırılması haqqındakı mülahizələri azərbaycançılıq haqqında ilk sistemli mülahizələr kimi əhəmiyyətlidir. Eyni ildə “Kəşkül” qəzetində “Azərbaycanlı” imzası ilə çıxmış “Əvam gəzmək yuxu yatmaqımı – dedin” məqaləsində də tatar, yaxud müsəlman anlayışları əvəzinə “Azərbaycan milləti” ifadəsinin işlədilməsi zərurətinin diqqət mərkəzinə çəkilməsi ilə azərbaycançılıq ideyası bir qədər də genişləndirilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində, 1917-ci ildə böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1932) “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdirdiyi “Azərbaycan” məqaləsində isə konkret olaraq “Haradır Azərbaycan?”, “Dilimin adı nədir?” suallarına cavab verilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə “Anamın kitabı” dramında bədii ədəbiyyatda ilk dəfə olaraq milli birlik ideyasını da meydana qoymuşdur. Lakin həmin tarixi mərhələdə ölkəmizdə qəzet və ya kitab oxuyan əhalinin çox az olduğunu nəzərə alsaq, bu ideyaların hələlən informasiya şəklində müəyyən qrup ziyalılar arasında yayıldığı qənaətinə gəlmiş ola bilərik.

Keçmiş sovet hakimiyyəti illərində isə ədəbiyyatda azərbaycançılıq əsasən tərənnüm olunaraq milli ideya kimi yaşadılsa da, bolşevik rejiminin təsiri ilə bu ideyanın azərbaycançılıq səviyyəsinə çatdırılmasına imkan verilməmişdir. Bütün bunlara görə ölkəmizdə azərbaycançılığın mətbuatdan və ədəbiyyatdan ictimai-siyasi müstəviyə çıxarılması kimi çətin və şərəfli vəzifənin həlli görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan tarixi xidmətdir. Məhz Heydər Əliyev yaşadığı dövrün siyasi quruluşunun sərt qadağalarına baxmayaraq, Azərbaycan anlayışına geniş müstəvidə baxışlar sistemini formalaşdırmışdır. Heydər Əliyevin simasında tariximizdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan məsələsinə dövlət səviyyəsində kompleks şəkildə yanaşılmış, problemə ardıcıl münasibət bəslənilmiş və konkret nəticələr əldə olunmuşdur. Azərbaycançılığın dövlət ideologiyası səviyyəsində formalaşdırılması və təsdiq edilməsi, qəbul olunması Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik uğrunda mübarizəsinin əsas ana xətlərindən birini təşkil edir. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev azərbaycançılıq siyasətini özünün çoxcəhətli fəaliyyətinin bütün mərhələlərində əsas kimi götürmüş, bu ideologiyanın xalqın milli şüurunda və dövlətçilik təfəkküründə inkişaf etdirilib möhkəmləndirilməsi işini həyatının mənasına, siyasətinin əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevirmişdir. Məhz Heydər Əliyevin çoxcəhətli və ardıcıl siyasəti nəticəsində azərbaycançılıq ictimai-ədəbi mühitdə milli hərəkət, siyasi müstəvidə isə dövlət ideologiyası mahiyyəti qazanmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Heydər Əliyev çoxillik siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində azərbaycançılıq məsələsini ən ali məqsəd hesab etmişdir. Tarixin verdiyi şansların, yaratdığı imkanların hamısında bu böyük dövlət xadimi özünü Azərbaycana həsr etmiş, Azərbaycan ideali uğrunda daim dönmədən mübarizə aparmışdır. Hələ Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə başçılıq etdiyi illərdən və sovet hakimiyyəti zamanı ölkəmizə rəhbərliyinin birinci dövründə böyük gələcək ümidi ilə milli dövlətçilik naminə həyata keçirdiyi genişmiqyaslı siyasi-ideoloji, iqtisadi-mədəni, ədəbi-tarixi tədbirlər sonrakı mərhələdə qazanılmış dövlət müstəqilliyinin möhkəm təməlini, etibarlı bünövrəsini təşkil etmişdir. Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə Səfəvilərin hakimiyyəti illərində azərbaycançılıq amili dövlət siyasətinin bütün istiqamətlərini deyil, müəyyən sahələrini əhatə edə bilmişdi. Azərbaycan xanlıqları dövründə də ölkə parçalandığı üçün vahid milli siyasətin həyata keçirilməsi mümkün olmamışdı. Rusiyanın Azərbaycanı işğalından sonra ölkədə ümumi maarifçilik sahəsində müəyyən irəliləyişlər olsa da, siyasi proseslərdə azərbaycançılıq pərdə arxasına keçirilmiş, milli faktorların imperiya maraqlarının içərisində əridilməsi siyasəti ön plana çəkilmişdir. Analoji siyasət Sovetlər İttifaqı tərəfindən də eyni dərəcədə, hətta bir qədər də şiddətlə gündəmdə saxlanılmışdır. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin ömrü qısa olduğu üçün həmin mürəkkəb tarixi mərhələdə azərbaycançılıq istiqamətində qaldırılan təşəbbüslər yarımçıq qalmışdır. Bütün bunlara əsasən qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycanın çoxəsrlik tarixində Heydər Əliyev qədər uzun müddət və ardıcıl şəkildə azərbaycançılıq siyasəti ilə

məşğul olan ikinci bir dövlət xadimi olmamışdır. Azərbaycan SSR-in Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin rəhbərliyindəki fəaliyyətini də nəzərə alsaq, Heydər Əliyev qırx ildən artıq böyük bir dövrdə azərbaycançılıq ideyası ilə dövlət işi səviyyəsində məşğul olmuşdur. Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə anlaşıqlı münasibətlər qurmağı bacarmış Heydər Əliyevin Azərbaycanı geridə qalmış aqrar respublikadan hərtərəfli inkişaf etmiş bir ölkəyə çevirməsi mühüm tarixi hadisədir. Eyni zamanda Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə, konkret olaraq 1978-ci ildə Azərbaycan dilinin ölkəmizin Konstitusiyasına dövlət dili kimi daxil etdirməyə nail olması da misilsiz tarixi hadisələrdən biridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, həmin dövrdə nəinki Orta Asiya respublikalarında, heç Siyasi Bürodə böyük təmsilçiləri olan Ukraynada da xalqın dili dövlət dili səviyyəsinə çatdırıla bilməmişdi. Buna görə də Sovetlər İttifaqında vahid beynəlmiləlçilik prinsiplərinin həyata keçirildiyi bir zamanda Azərbaycan dilinin rəsmi olaraq dövlət dili kimi qəbul olunması çoxəsrlik dövlətçilik tariximizin nadir hadisəsidir. Azərbaycan dilinin sovet hakimiyyəti dövründə dövlət dili statusu qazanması Azərbaycan Respublikasının gələcək müstəqilliyinin mühüm təminatlarından biri idi. Bu hadisə Heydər Əliyevin dövlət xadimi olaraq hələ sovet hakimiyyəti illərindəki azərbaycançılıq idealının açıq və parlaq təzahürü və böyük qələbəsi idi. Bu yolla Heydər Əliyev keçmiş sovet rejimi dövründə bütün çətinliklərə baxmayaraq, ölkəmizdə milli istiqlal düşüncəsinin əsaslarını formalaşdırmaq kimi məsuliyyətli və şərəfli bir vəzifəni böyük bacarıqla həyata keçirmişdir. Bundan başqa, Sovetlər ölkəsi ilə münasibətləri tərs gələn milli istiqlalçıların – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, akademik Ziya Bünyadovun, xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun, böyük vətəndaş alim Abbas Zamanovun, xalq şairləri Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rzanın və başqalarının böyük dayağı ölkə rəhbəri Heydər Əliyev olmuşdu. İndi Azərbaycan Respublikasının keçən əsrin 70-80-ci illərində baş verən əsas siyasi-iqtisadi, elmi-mədəni hadisələri yenidən təhlil edilərkən görünən və görünməyən bütün proseslərin alt qatında, fəlsəfəsində, mahiyyətində millilik amilinin, müstəqillik düşüncəsinin, milli dövlətçilik təfəkkürünün varlığını, mövcudluğunu çox aydınlıqla görmək olur. Lakin ən böyük dahilik çətin ideoloji məhdudiyyətlər mühitində həmin prosesləri yaşayıb-hazırlayıb həyata keçirərkən böyük gələcəyi görmək istedadına malik olmaqdan ibarət idi. Heydər Əliyev dövlətçilikdə qeyri-adi müdriklik və uzaqgörənlik istedadına malik olan qüdrətli liderdir. Bu böyük dövlət xadiminin müdriklik və uzaqgörənliyinin hərəkətverici qüvvəsi Vətənə, xalqa, doğma torpağa sonsuz inam və məhəbbətdən və sınaqlardan çıxmış böyük siyasi təcrübədən yığılmışdır. Heydər Əliyev keçdiyi çətin və şərəfli yolla Sovetlər İttifaqında beynəlmiləlçi ideologiyanın sərt dövlətçilik prinsipi kimi qəbul edildiyi dövrlərdə vətənpərvər dövlət xadimi olub Kremlin zirvəsinə qədər yüksəlməyin mümkünlüyünü isbat etmişdir. Azərbaycandan Sovetlər İttifaqının ən sərt dövrlərində Heydər Əliyevin özünəməxsus bir siyasətlə azərbaycançılıq istiqamətində həyata keçirdiyi böyük tədbirlər gələcək dövlət müstəqilliyinin təməllərinə

çevrilmişdir. Bütün bunlara görə Heydər Əliyev üçün uzaqgörən bir dövlət xadimi olaraq çökmüş sovet ideologiyasından yeni müstəqil dövlətçilik siyasətinə keçmək heç bir çətinlik yarada bilməmişdir. Keçmiş sovet dövlətinin mərkəzdəki və respublikalardakı rəhbərlərinin bir çoxlarının adları dağılmış imperiya ilə birlikdə arxivə getdiyi halda, Heydər Əliyevin portretləri milli azadlıq hərəkatının bayraqları ilə birlikdə meydanlarda yüksəklərə qaldırılırdı. Deməli, Azərbaycanda xalq hərəkatı, milli azadlıq mübarizəsi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin böyük azərbaycançılıq ideallarından keçib gəlmişdi. Bu mənada Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış gənc respublikaların, demək olar ki, mütləq əksəriyyətinin rəhbərlərindən fərqli olaraq Heydər Əliyev xüsusi bir “keçid dövrü” yaşamamışdır. Əksinə, Azərbaycan üçün Heydər Əliyev epoxasının birinci mərhələsi sovet sosialist sistemindən müstəqil dövlətçilik erasına keçid dövrü xarakteri daşımışdır. Milli ideologiyanın formalaşdırılması baxımından digər keçmiş sovet respublikalarının müstəqilliyin ilk illərində üzləşdikləri çətinlikləri uzaqgörən dövlət xadimi Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət sayəsində Azərbaycan xalqı müstəqil dövlətçiliyi qazanana qədər yaşamışdı. Ona görə də müstəqillik dövrünün başlanğıcının Heydər Əliyevsiz keçən ilk illərinin yaratdığı mürəkkəbliyə və törətdiyi böyük çətinliklərə baxmayaraq, xalqın tələbi ilə yenidən rəhbərliyə qayıtmış Heydər Əliyevin qüdrətinin işığında Azərbaycanda keçid prosesləri sürətlə getmiş, zaman etibarilə qısa bir müddətdən sonra ölkəmizdə müstəqil dövlət quruculuğu öz təbii, qanunauyğun məcrasına salınmışdır. Məhz buna görədir ki, Azərbaycan müstəqillik qazanmış keçmiş sovet respublikaları ilə müqayisədə milli ideologiya baxımından bir mərhələ qabaqdadır.

Azərbaycanın müstəqillik dövrünün də vəzifələrini görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev dönmədən, qətiyyətlə həyata keçirmişdir. Cəmiyyət həyatında bütün sahələr üzrə dövlət idarəçiliyinin genişmiqyaslı islahatlarını aparaq yenidən qurmaq işinin baş memarı Heydər Əliyev oldu. Məktəb islahatları da, torpaq islahatları da, cəmiyyəti yeniləşdirməyin, möhkəmləndirməyin təməl prinsipləri də Heydər Əliyev tərəfindən qətiyyətlə həyata keçirilmişdir. Heydər Əliyev keçmiş sovet hakimiyyəti ilə yeni müstəqil dövlətçilik anlayışı arasında elə bir möhkəm sədd yaratdı ki, daha heç kimsədə bir daha geriyyə qayıtmağa cürət və cəsarət qalmadı. Uzaqdan-yaxından Azərbaycanı parçalamaq niyyətində olanlar da Heydər Əliyevə dərin inam bəsləyən və onun ətrafında sıx birləşən xalqın bütövlüyünün qarşısında geri çəkilməyə məcbur oldular. Çox mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə çevriliş cəhdləri, separatçılıq meyilləri ilə çıxış edən hərbi müxalifətlə demokratik müxalifəti bir-birindən ayıraraq özgə dəyirmanların daşını fırlatmağa can atanların arxlarını kəsməklə Heydər Əliyev müstəqil hüquqi dövlətin çarxının dünyəvi prinsiplər əsasında ahəngdar işləməsinə təmin etməyi bacarmışdır. Görkəmli dövlət xadiminin Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı fəaliyyət dövrü Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğunun laboratoriyası funksiyasını daşımışdır. Bu məsuliyyətli və şərəfli illər Azərbay-

can dövlətçiliyinin çətin və zəruri sınaq mərhələsi idi. Ali Məclisin Sədri kimi Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasında qəbul etdiyi tarixi qərarlar o zamankı Azərbaycan rəhbərliyi üçün “yolverilməz hallar” səviyyəsində anlaşılsa da, xalqımız tərəfindən ölkənin gələcəyinə, müstəqilliyin yaşadılacağına böyük ümidlər kimi qəbul edilmişdi. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyinə vətənpərvər Azərbaycan xalqının arzularının və ümidlərinin dalğasında gəlmişdi. Dünya ictimaiyyəti, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanı rəsmi və ya qeyri-rəsmi olaraq tanımamışdan çox qabaq Heydər Əliyevi tanıdıqları üçün qısa müddətdə ölkəni də tanımalı oldular və Azərbaycan qısa müddətdə dünya birliyində öz yerini tuta bildi. Bu mənada möhtəşəm Heydər Əliyev abidəsinin Naxçıvan pyedestalı, Bakı böyük baş meydanı, bütövlükdə Azərbaycan isə onun əzəmətli heykəlidir. Heydər Əliyev ölkəmizin bütün hüduqlarını əhatə edən Azərbaycan xəritəsidir. Yaxud da Heydər Əliyev dünya xəritəsində Azərbaycanın nadir kompasıdır. Azərbaycanı tapmaq üçün Heydər Əliyevi tanımaq yetərli idi. Azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycan tarixinə Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi kimi daxil olmuşdur. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi təliminin əsasları da Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmışdır.

Azərbaycanda milli birlik və həmrəylik ideyasının həyata keçirilməsi azərbaycançılıq idealına xidmətin ifadəsidir. Azərbaycan dili kimi Azərbaycan xalqı anlayışının da ölkəmizdə bərqərar olması müstəqil dövlətin daxili sabitliyinin təmin edilməsinə, tolerantlıq mühitinin formalaşdırılmasına xidmət edir. Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan Azərbaycan xalqı anlayışı azərbaycançılıq prinsiplərinin ölkəmizdəki bütün etnik qruplar tərəfindən vahid prinsip kimi qəbul edilməsinə imkan yaradan müdrik bir dövlətçilik təlimidir.

Dünya azərbaycanlıları anlayışı da Azərbaycanın dövlət siyasətində Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan mühüm xidmətlərdən biridir. Sovet hakimiyyəti illərində mövcud rejimin yaratdığı çətinliklərə baxmayaraq məhdud şəkildə olsa da, dünya azərbaycanlıları ilə yaradılan əlaqələrin cığıruları dövlət müstəqilliyinin ilk illərindən etibarən genişləndirilmiş, yeni əlaqələr yaradılmış, dünya azərbaycanlılarının birliyinə və həmrəyliyinə doğru böyük addımlar atılmışdır. Bu baxımından Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində işləyərkən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin “31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik günü haqqında” imzaladığı 16 dekabr 1991-ci il tarixli qərar son yüzillikdə dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan həmvətənlərimizin varlığını təsdiq edən və onlarla əlaqələrin zəruriliyini dövlət səviyyəsində rəsmiləşdirən ilk mühüm qərar kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin dövlət tərəfindən verilmiş birinci bəyannaməsi idi. “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik günü haqqında”kı qərar Muxtar Respublika Ali Məclisi tərəfindən verilsə də, bütövlükdə Azərbaycanda, geniş mənada dünyada soydaşlarımız, həmvətənlərimiz arasında geniş əks-səda doğurmuşdur. Mühüm tarixi əhəmiyyətə malik

olan qərarın priambula hissəsində azərbaycançılıq, müstəqillik uğrunda mübarizənin şərəfli və kəşməkəşli tarixinin mükəmməl siyasi mənzərəsi canlandırılmış, əsas vəzifələri müəyyən olunmuşdur. Beləliklə, dünya azərbaycanlılarının hər ilin 31 dekabrında yer kürəsinin müxtəlif qitələrində qeyd olunan Həmrəylik günü həmvətənlərimizin Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsi uğrunda səylərinin birləşdirilməsinə, ölkəmizin reallıqlarının beynəlxalq aləmdə yayılmasına geniş meydan açan dövlət əhəmiyyətli proqram statusu qazanmışdır.

Ölkəmizdə 2001, 2006 və 2012-ci illərdə dünya azərbaycanlılarının üç dəfə qurultaylarının keçirilməsi də möhtəşəm siyasi-tarixi hadisələrdir. Ulu öndərə məxsus “dünya azərbaycanlılarının bir vətəni var, bu Azərbaycandır” kəlamı müasir dövrün azərbaycançılıq təliminin siyasi-ideoloji əsasını təşkil edir. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin tarixi nitqi azərbaycançılıq məfkurəsinin siyasi manifestidir. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq təlimi dünya azərbaycanlılarını tarixi vətən və vahid ideologiya ətrafında birləşdirir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 5 iyul 2002-ci il tarixli fərmanı ilə Xarici Ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsini yaratması dünya azərbaycanlılarının diaspora fəaliyyətinin təşkilinin milli dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldığını nümayiş etdirir. Azərbaycan diasporasının formalaşması və inkişafı sahəsində qazanılan nailiyyətlər məhz həyata keçirilən həmin siyasətin bəhrələridir. Azərbaycanın xarici siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində dünya ölkələrindəki diaspora təşkilatlarımızın səmərəli fəaliyyəti atılmış addımların uzaqgörənliyini bir daha təsdiq edir. Heydər Əliyevin müdrik siyasəti azərbaycançılığı ölkə sərhədlərindən dünya birliyi səviyyəsinə çatdırmışdır. Azərbaycançılıq dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların birliyinin və həmrəyliyinin ideologiyasıdır. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev ölkə miqyasında və dünya azərbaycanlıları müstəvisində azərbaycançılığın ən uca zirvələrini fəth etmişdir. Sözün obrazlı mənasında, Heydər Əliyev dünyada azərbaycançılığın rəmzinə çevrilmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik təlimi, azərbaycançılıq ideologiyası dünyada dəyişən və inkişaf edən reallıqlarla, zənginləşən yeni proseslərlə birlikdə ölkəmizdə yaradıcı şəkildə ardıcıl olaraq həyata keçirilir. Beləliklə, möhkəm bünövrələr, böyük sütunlar üzərində yeni və möhtəşəm Azərbaycan qurulur. Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin çoxcəhətli, məqsədyönlü və yorulmaz fəaliyyəti, dövlətçilik işinə çoxaspektli, düşünülmüş yanaşmaları, analitik təfəkkürü, müdrik siyasəti, dərin düşüncəsi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin yeni epoxası formalaşır.

Artıq hər kəsə yaxşı məlumdur ki, ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik təliminə uyğun olaraq milli mənafenin, dövlətçilik maraqlarının daim üstün tutulması İlham Əliyev siyasətinin təməl prinsipidir. Prezident İlham Əliyevin siyasətində ən müxtəlif mövqelərdən, fərqli bucaqlardan ifadə olunan siyasi ya-

naşmaların hamısı Azərbaycançılıq fəlsəfəsində, Azərbaycanın inkişafı naminə aparılan global işlərdə tamamlanır. Azərbaycançılıq bu böyük və müdrik siyasətin cövhərini təşkil edir. İlham Əliyev XXI əsrdə müstəqil Azərbaycanın yeni siyasətini müəyyən edən, təzə istiqamətlər açan, yol göstərən görkəmli siyasi liderdir. Bacarıqlı dövlət başçısında bu tip yüksək siyasətçi məharətinin olması müstəqil dövlətin inkişafının və xalqın xoşbəxt həyatının böyük təminatıdır. Bu mənada yeni tarixi epoxada məhz İlham Əliyev kimi böyük siyasətlə yüksək idarəçiliyi özündə cəmləşdirən görkəmli bir dövlət xadiminin və məhir siyasətçinin Azərbaycanı rəhbərlik etməsi ölkənin və xalqın tarixi şansdır.

Görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin milli, müstəqil dövlətçilik təlimi, sınaqlardan çıxmış bu siyasi kurs Prezident İlham Əliyevin çoxcəhətli fəaliyyətinin strategiyasını təşkil edir. Heydər Əliyev siyasi kursu Azərbaycan dövlətinin ümummilli inkişaf strategiyasının nəzəri-ideoloji əsaslarından ibarətdir. Heydər Əliyev təlimi ölkəmizin və xalqımızın dirçəliş və tərəqqi yolunun uzunmüddətli proqramıdır. Heydər Əliyev fəlsəfəsi Azərbaycan idealının ölkənin çoxcəhətli inkişafında özünü təsdiqləməsinin dialektikasından ibarətdir. Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyev Heydər Əliyev siyasi kursuna dərin, birmənalı sədaqətində, ikincisi isə həmin sınaqlardan çıxmış siyasi kursu qətiyyətlə, dönmədən, ardıcılıqla və yaradıcılıqla həyata keçirməkdə fərqli, üstün imkanlara və böyük potensiala, qeyri-adi enerjiyə və istedadla malikdir. Böyük sürətlə yeniləşən Bakı şəhəri, xüsusi təməllə inkişaf edən Azərbaycan iqtisadiyyatı, həyata keçirilən möhtəşəm layihələr – Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xətti, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Qars-Naxçıvan dəmir yolu, hər gün müasirləşən Azərbaycan cəmiyyəti məhz Heydər Əliyev siyasi kursunun yaradıcı şəkildə, ardıcılıqla davam etdirilməsinin real bəhrələri, sanballı töhfələridir.

Prezident İlham Əliyev ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi təlimini yeni dövrün və müasir Azərbaycanın reallıqları ilə daha da zənginləşdirən görkəmli siyasi xadimdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdən sonrakı tarixi mərhələnin meydana çıxardığı siyasi-ictimai reallıqlar, iqtisadi-hərbi proseslər, ideoloji-etnik problemlər mövcud siyasi kursun işığında hadisələrin və gedişatların yenidən dəyərləndirilməsini tələb etdiyi məqamlarda Prezident İlham Əliyev istənilən məsələyə yaradıcı münasibət bəsləməyi, yeni müstəvidən yanaşmağı müvəffəqiyyətlə həyata keçirir. Bu mənada İlham Əliyev daim inkişafda olan, yeniləşib zənginləşən Heydər Əliyevçi siyasi təlimin, yeni dövlətçilik nəzəriyyəsinin yaradıcısıdır. İlham Əliyev mövcud siyasi kursun inkişaf edən yeni epoxa ilə şərtlənən yeni dövrün lideri səviyyəsində görkəmli təmsilçidir. İlham Əliyev Azərbaycanın sınaqlanmış yolu olan Heydər Əliyev yolunun böyük magistrallardakı qüdrətli sükançısıdır. Məhz İlham Əliyev yeni dünya düzənində Azərbaycana baş ucalığı gətirən böyük siyasətçidir. Azərbaycanın yeni tarixi epoxadakı yeni həyatı Prezident İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyətinin nəticəsidir. Bakının az qala hər gün, hər həftə keçirilən genişmiqyaslı böyük və əhə-

miyyətli tədbirlərə layiqincə ev sahibliyi etməsi də Azərbaycanın dünyada söz sahibinə çevrilməsinin real göstəricilərindəndir. Azərbaycanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının üzvü statusunda fəaliyyət göstərməsi, beynəlxalq miqyaslı qərarlara imza atmaq, dünyaya müraciətlə bəyanatlar səsləndirmək haqqı qazanması Prezident İlham Əliyev siyasətinin tənənəsidir. Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin timsalında inanılmış, sınaqlardan çıxmış siyasi kursun ardıcılıqla və qətiyyətlə davam etdirilməsinin nələrə qadir olduğunun, ölkəmizi hansı səviyyəyə gətirib çatdırı biləcəyinin gerçək təzahürləridir. Respublikamızda paytaxtımız Bakı ilə yanaşı, Azərbaycan regionlarının böyük sürətlə və hərtərəfli şəkildə inkişaf etdirilməsi hərəkətinin başında Prezident İlham Əliyev dayanır. Bu mənada o, yeni Azərbaycan adlı möhtəşəm əsərin yaradıcısıdır. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası və qədim diyarda dövlət başçısının rəhbərliyi ilə Ali Məclisin Sədri Vasif Talıbovun qətiyyətlə həyata keçirdiyi genişmiqyaslı quruculuq işləri ölkənin yüksək inkişaf göstəricilərinin salnaməsində əhəmiyyətli yer tutur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının tərkibində blokada şəraitində Avropa standartları səviyyəsində yeni Naxçıvanın yaradılması ölkəmizin və xalqımızın mühüm nailiyyətlərindəndir. Bütün bunlar düşmən sərhəddində ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi siyasətinin uğurla gerçəkləşdirilməsinə böyük təminatdır.

Görkəmli dövlət xadimi, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin geniş siyasi-ideoloji və tarixi əhəmiyyətə malik olan azərbaycançılıq amalının və idealının işıqları müstəqil Azərbaycanın bu gününə də, sabahına da gur işıq salır. Müstəqil Azərbaycan dövləti sınaqlardan çıxmış dövlət strategiyasının işığında möhtəşəm addımlarla irəliləyərək dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilir.

QADİR QƏDİRZADƏ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: hqadirzade@yahoo.com.tr

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ İNKİŞAF

Heydər Əliyev şəxsiyyətindən bəhs etmək böyük elmi, mənəvi, sosial-siyasi məsuliyyət tələb etməklə həm çətindir, həm də asandır. Çətindir ona görə ki, hər hansı bir fikir onun baxışlarını tam əhatə etməməklə yekun xarakteri daşıya bilmir. Bunun təsiridir ki, sayı on minlərlə hesablanan bilən kitablar, monoqrafiya və məqalələr, sənədli materiallar, ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin fikir və düşüncələri mövcud olsa da onun şəxsiyyətini, dünyabaxışını tam əhatə edə bilməmişlər. Bununla bağlı bir məsələni vurğulamaq yerinə düşərdi ki, onun əsərlərinin 45 cildi nəşrə hazırlanır ki, indi onların 42 cildi nəşr olunmuşdur. Bu o deməkdir ki, Heydər Əliyevlə bağlı söz söyləyərkən bütün mənbələri dərinləndirərək bilməklə problemə üzdənkeçdi yanaşılmalıdır. Bu baxımdan yanaşdıqda düşünürsən ki, bunun üçün Əliyevşünas olmaq gərəkdir. Lakin məsələnin digər tərəfinə – onun həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsinin xəlpiliyinə, təcrübi həyatda yerinə, nəsillərdən-nəsillərlə ötürülərək yaşadılmasının kütləvilərinə, gənclərin bu ruhda tərbiyə olunmasındakı əhəmiyyətinə və digər bu kimi yönələrə diqqət verdikcə hələ yazılmamış çox xatirələrin, onun ideyaları ətrafında deyilməmiş fikirlərin mövcudluğunu görürük. Deməli, nə qədər yazılsa da, söylənsə də, hələ öyrənməli çox dərslər var. İş belə olunca müəyyən söz demək də asanlaşır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi: “Heydər Əliyev ictimai-siyasi quruluşdan asılı olmayaraq, sözün əsl mənasında, bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqının lideri idi. 1970-1982-ci illərdə ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövr ərzində onun gördüyü işlər Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət edirdi. Məhz onun fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycana mərkəzi fondlardan böyük həcmdə vəsait gətirildi. Yeni zavodlar, fabriklər tikildi. İndi bu zavod və fabriklər Azərbaycanın iqtisadi və sənaye potensialına böyük dəstəkdir. Əgər o illərdə Azərbaycanda iri sənaye infrastrukturu yaranmasaydı, xüsusilə də neft emalı sahəsində nəhəng qurğular tikilməsəydi, bu gün Azərbaycanın iqtisadi potensialı o qədər də güclü ola bilməzdi. Bir sözlə, ictimai-siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, bütün zamanlarda Heydər Əliyevin liderlik keyfiyyətləri, xalqa, millətə bağlılığı böyük işlər görmək üçün gözəl şərait yaratmışdı. Amma təbii ki, Azərbaycanın ən ağır dövrü olan müstəqilliyimizin ilk illəri də Heydər Əliyevin fəaliyyətində həlledici idi”.

Yuxarıdakı sözlərdən də göründüyü kimi, Heydər Əliyevin həyatının, hakimiyyətinin bütün dövrlərində Azərbaycançılıq, millilik və millətə bağlılıq məsələləri öndə dayanır ki, bu da müəyyən amillərlə şərtlənir.

Heydər Əliyevin təbii-coğrafi, siyasi cəhətdən spesifik xüsusiyyətləri olan Naxçıvan diyarında doğulması, ailədə Azərbaycan türklərinə məxsus şəkildə

milli, mənəvi ruhda tərbiyə alması, həyat yolunu vətənə, millətə xidmətə həsr etməsi, xüsusən özünəməxsus, yüksək fərdi keyfiyyətləri onun gələcək həyat yolunun təyinedicisi idi. Heç təsadüf deyil ki, bu ailənin bütün üzvləri Azərbaycançılıq, vətənpərvərlik, milli münasibətlərdə həssaslıq ruhunda tərbiyə olunmaqla Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı, milli müstəqilliyi, maddi və mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasında geniş fəaliyyət göstərmişlər.

Azərbaycançılıq, millilik, milli adət-ənənələrə diqqətlə yanaşmaq Heydər Əliyevin ictimai-siyasi, dövlətçilik fəaliyyəti ilə yanaşı, onun şəxsi həyatında, ailə-məişət münasibətlərində də ciddi şəkildə qorunub saxlanmışdır.

XX əsrin 60-cı illəri, xüsusən ümummilli liderin DTK-nın sədri olduğu dövr Azərbaycanda 30-cu illərdən boğulmuş milli şüurun yenidən dirçəlməsi kimi xarakterizə olunmaqla rus işğalı, Azərbaycanın bölünməsi ilə əlaqəli fikirlər söylənməyə, milli adət-ənənələrə dönüş başlandı. Bu vəziyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın I katibi seçilməsi ilə daha da gücləndi. Uzaqgörən siyasəti nəticəsində ümummilli lider iqtisadiyyatı yüksəltməklə Azərbaycanı keçmiş SSRİ-də öncül respublikalardan birinə, hətta müəyyən sahələrdə birinciyə çevirdi. Bu isə əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsinə böyük təkan vermiş oldu. Digər sahələrdə olduğu kimi, elm, təhsil, mədəniyyətin inkişafı ümumitifaq səviyyəsinə qaldırıldı, milli kadrlara, milli mədəniyyətin təmsilçilərinə böyük önəm verilməklə keçmiş ittifaqın bir sıra mükafatlarına layiq görülənlərin sayı artırıldı. Bütün bunlar yazıda, sözdə deyil, real həyatda, o dövrlük insanlارın gözləri önündə baş verirdi.

Milli kadrlara böyük önəm verən Heydər Əliyev respublikadan kənarda, o dövrün tanınmış ali təhsil və elmi müəssisələrində təhsil almaq, elmi təcrübə keçmək üçün kadrlar göndərilməsinə böyük önəm verirdi. O dövrdə ixtisaslaşma, təhsilini artırmaq məqsədi ilə gedənlərdən biri kimi (1976-1978, 1983) bunun nə dərəcədə böyük əhəmiyyəti olduğunu əhatə olunduğum elmi mühitdə və şəxsi həyatımda ciddi şəkildə hiss etmişəm. Həmin kadrların əksəriyyəti ölkəmizdə elm, təhsil və mədəniyyətin yüksəldilməsində, müstəqilliyimizin bərpa-sında, sonrakı inkişaf mərhələsində yaxından iştirak etmişlər. Problemlərin həllində milli kadrlara üstünlük verən Heydər Əliyev hələ keçən əsrin 70-ci illərindən milli-hərbi kadrların yetişməsinə böyük önəm vermişdir ki, bu da sonrakı dövrdə reallığını ortaya qoydu.

Millilik təkcə müəyyən qərarların verilməsi ilə bitmirdi. Ümummilli lider tələbələr, aspirantlar, kursant və zabitlərlə vaxtaşırı görüşür, müxtəlif təklif və tapşırıqlar verirdi.

Bu baxımdan ulu öndər gənclərimizin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyələndirilməsindən bəhs edərək demişdir: "...Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorunmalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik".

Heydər Əliyevin milli məsələdə xüsusi diqqət yetirdiyi sahələrdən biri də Azərbaycan dili məsələsi idi. O, bu məsələni hələ DTK-nın sədri olarkən açıq şəkildə ortaya qoymaqla bir sıra görüşlərdə Azərbaycan dilində çıxışlar etmişdir. Bunu xatırlayan DTK-nın keçmiş məsul işçiləri heyratə gəldiklərini, hətta çaşıb qaldıqlarını etiraf edirlər. Onlar deyirlər ki, biz çıxışın rus dilində ediləcəyini gözlədiyimiz halda Heydər Əliyev Azərbaycan dilində danışdı. Bu, o dövr üçün böyük cəsarət tələb edən hərəkət olmaqla digərlərinə bir xəbərdarlıq idi ki, bu ölkənin, bu millətin dövlət səviyyəsində ana dili var. Götürülmüş kurs Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın I katibi olanda və ondan sonrakı dövrlərdə də ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. Dolayısı ilə bütün məmurlara ana dilini bilmək tövsiyə olunurdu. Tutduğu mövqeilə əlaqəli olaraq Heydər Əliyevin həyatında rus dili ciddi rol oynasa da, o, rus dili kimi Azərbaycan dilində də yüksək nətiq idi. Dillə bağlı onun yeritdiyi siyasət sözdə deyil, əməli işdə, 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyasında öz əksini tapmaqla Azərbaycan dilinin respublikanın dövlət dili olduğu rəsmi şəkildə təsbit edildi. Bu gün Heydər Əliyev siyasətinin hərtərəfli və layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının Azərbaycan dilinə diqqət və qayğısı, onu yüksək səviyyədə bilməsi Heydər Əliyev kursunun davamı olmaqla yanaşı, bu dilin cəmiyyətdə olduğu kimi ailədə də ciddi şəkildə qorunub saxlanıldığıının bariz nümunəsidir. Bu bir daha sübut edir ki, çox dil bilmək olar, lakin ana dili daha müqəddəs və əzizdir.

Bir məsələni də xüsusi qeyd etməyə ehtiyac duyuruq. Keçmiş əsrin 30-cu illərində məhv edilmiş milli özünüdərk Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci dönəmində yenidən canlandı, ölkəmizin müstəqil yaşamaq üçün bütün imkanlara malik olduğu fikri formalaşdırıldı ki, bundan da geniş anlamda azərbaycançılıq ideologiyası yarandı. Bir anlığa düşünək ki, Sovet hakimiyyətinin ən qüdrətli vaxtında qəbul edilmiş konstitusiyada Azərbaycanda dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğu yazılmışdır. Bu, bütün dünyaya, ən başlıcası isə Azərbaycan xalqına müstəqillik mesajı idi. Bunu vətənimizdən kənarda, ittifaqın digər xalqları ilə təmasda olanlar daha aydın şəkildə hiss etməklə, müəyyən müstəqilliyə malik olduğumuzdan qürur duyurduq. O dövrün Azərbaycan ziyalısı, milli düşüncəli insanı üçün bütün bunlar çox böyük sərvət idi.

Sonrakı dövrlərdə müstəqillik və azadlıq uğrundakı mübarizədə bu amillər ciddi rol oynamışdır.

Heydər Əliyevin idarə sisteminin əsasını elmlilik, millilik, xalqa güvənərək alt qatın, zəminin hazırlanması, özünüdərk, rəsmiləşdirməyə gediş və qanunlaşma təşkil edirdi. O yüksək inkişaf etmiş, regionda və dünyada söz sahibi, müstəqilliyi dönməz və əbədi olan Azərbaycan uğrunda mübarizə aparır və bütün xalqa, gələcək nəsillərə də bunu tövsiyə edirdi.

Maddi rifah halının yaxşılaşdırmağın, milli-mənəvi dirçəlişin başlıca amili ölkənin sosial-siyasi və iqtisadi inkişafından asılıdır ki, bu, bütün dövrlərdə Heydər Əliyevin diqqətində olmuşdur. Heydər Əliyevin Azərbaycandakı

rəhbərliyinin birinci mərhələsi, sözün əsl mənasında, sosial-iqtisadi inkişafda dönüş nöqtəsi oldu. Heydər Əliyev ümumisovet rejimi üçün hakim olan vahid planlaşma, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı konsepsiyayı qabaqladı. Belə düşünürəm ki, ümummilli liderin hakimiyyətdə olduğu birinci dönmə hələ də lazımı səviyyədə araşdırılmayıb. Çoxları bunu ancaq Azərbaycanın sürətli inkişafı ilə əlaqələndirirlər. Bir tərəfdən bu belədir. Lakin həmin dövrün sürətli inkişafının digər vacib cəhəti Azərbaycanın yeniləşməsi, insanlar arasında milli özünüdərk, vətənpərvərlik hissinin artması amilləri idi. Yəni sürətli inkişaf insan amilinə, sosial münasibətlərə təsir etməyə başladı. Bütün bu proseslər indiki orta və yaşlı nəslin gözləri önündə baş vermişdir. Yüksək inkişaf nəticəsində əhalinin maddi rifahı yaxşılaşdı. Bunun başlıca səbəbi isə aqrar sahəyə diqqətin artırılması, Azərbaycanda ənənəvi təsərrüfat sahəsi sayılan taxılçılıq və maldarlıqla yanaşı, daha gəlirli sahələr olan pambıqçılıq, üzümçülük və tərəvəzçiliyin sürətlə inkişaf etdirilməsi idi. Əgər əvvəlki təsərrüfat sahələri ancaq respublikanın daxili tələbatını ödəməyə xidmət edirdisə, adıçəkilən sahələr daha çox ixrac üçün nəzərdə tutulurdu. Aqrar sahənin gücləndirilməsi ilə yanaşı, beynəlxalq tutuma malik olan yeni sənaye sektoruna böyük önəm verilmişdir. Tədricən Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin asılı aqrar əlavəsindən çıxarılaraq inkişaf etmiş sənaye respublikasına çevrilirdi ki, bu da gələcəkdə iqtisadi asılılıqdan azad olmaqla müstəqil inkişafın modeli idi. Bunu o dövrün rəqəmləri də sübut edir. 14 il ərzində respublikada mövcud olan sənaye müəssisələrinin sayı 750-dən 1048-ə çatdırılmış, ölkəmizdə buraxılan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunmuşdur. Özgə sözlə desək, Azərbaycan 65 ölkədə təmsil olunmuşdur. Bura elm, mədəniyyət və digər sahələri də daxil etsək, məkan daha da genişlənər.

Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətində ucqarlara xüsusi diqqət verilmişdir. Bunun nəticəsində əhalinin əməyə cəlb edilməsi güclənmiş, kəndlilərin həyat şəraiti nəzərə cərpacaq dərəcədə yaxşılaşmışdır. Məhz belə inkişaf əhalinin maddi gəlirini durmadan artırırdı. Həmin dövrü yaşayanlar yaxşı xatırlayırlar ki, yaraşıqlı evlərin tikilməsi, şəhər və kəndlərin abadlaşdırılması, bü-tövlükdə məişətin əsaslı surətdə dəyişməsi bu dövrdə baş vermişdir. Azərbaycan aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə çevrilməklə SSRİ-də ayrıca bir regionda tam fərqli, yeni iqtisadi model ortaya qoyuldu. Bu “iqtisadiyyatın Heydər Əliyev modeli” – iqtisadi inkişaf və maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasının vahid modeli idi. Bu model maddi və mənəvi mədəniyyətimizin yüksəlməsinə ciddi təsir göstərən, milli düşüncəni formalaşdıran mühüm amil idi.

Özgə sözlə desək, 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanda yaradılmış sosial-iqtisadi model sonrakı müstəqillik illərində bu sahədə aparılan işlərin baş məş-qı, maddi sərvətlərin milli zəmində istifadəsinin əsas şərti idi.

Ümummilli liderin hakimiyyətinin ikinci dönməsindəki sosial-iqtisadi islahatlar müəyyən fərqli xüsusiyyətlərə malik idi. Düzdür, böyük dövlətçilik təcrübəsi, sosial-iqtisadi islahatlar sahəsindəki bilik və bacarıqlar mövcud idi. La-

kin şərait kəskin surətdə fərqlənirdi. Əgər birinci mərhələdə ittifaq tabeliyində olan bir respublikanı gerilikdən irəliyə aparmaq gərək idisə, indi xaosun hökm sürdüyü, ərazisinin bir hissəsi işğal edilmiş, iqtisadiyyatı dağılmış, insanları maddi və mənəvi cəhətdən sarsılmış bir ölkənin müstəqilliyini qorumaq, dağılmanın qarşısını alıb durğunluğa, oradan sabitləşməyə və hərtərəfli inkişafa nail olmaq başlıca amil idi.

Bu məsələdə Heydər Əliyevin 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan MR Ali Məclisinə sədrlik etdiyi zaman apardığı islahatların və quruculuq işlərinin böyük təsiri oldu. Sonrakı mərhələdə Azərbaycanda aparılan işlərin müəyyən hissəsi burada həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyevin müstəqillik dövründəki sosial-iqtisadi siyasətini ayrı-ayrı araşdırıcılar müxtəlif istiqamətlərdə öyrənmiş və şərh etmişlər. Bizə belə gəlir ki, hakimiyyətə qayıdışın ilk mərhələsində qarşıda duran başlıca vəzifə ölkədəki xaosu, ayrı-ayrı qruplaşmaları, hərbi-siyasi təbəsisizliyi, xalqın ümid-sizliyini aradan qaldırmaq, xarici hərbi müdaxilənin qarşısını almaq, ölkədə sabitliyi təmin etməklə vətəndaş həmrəyliyinə nail olmaq, dağılmış sosial-iqtisadi şəbəkəni bərpa etməklə problemlərin beynəlxalq səviyyədə həllinə nail olmaq idi. Tarixi hadisələri, sosial-siyasi münasibətləri təhlil edərək bu dövrün 1993-cü ildən, hakimiyyətə yenidən qayıdış dövründən, noyabr 1995-ci il Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edildiyi dövrə qədər olduğunu söyləmək olar. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbulu ilə bağlı akademik Rəhim Mehdiyev "Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri" əsərində yazır: "1995-ci ilin noyabrında ümumxalq referendumunda qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ölkədə yeni iqtisadi sistemə keçidin hüquqi əsası oldu. Həmin tarixdən Azərbaycanın iqtisadi həyatında yeni mərhələ başlayır. Həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət qısa müddət ərzində iqtisadiyyatda əsaslı dəyişikliklərə səbəb oldu. Büdcə kəsri ümumi daxili məhsulun 1-2% səviyyəsinə endirildi, 1996-cı ildə makroiqtisadi sabitliyə nail olundu. 1997-ci ildən başlayaraq dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur. Beləliklə, 1996-cı ildə ümumi daxili məhsulun artım sürəti 1,3%, 1997-ci ildə 5,8%, 1998-2003-cü illərdə orta hesabla 10% təşkil etmişdir. Bu dövr əsrin müqaviləsinin (1994-cü il 20 sentyabr) bağlanması ilə Azərbaycanın mərhələli və ardıcıl inkişafının həyata keçirilməsinin əsası qoyulmuş olur".

Təbii ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında aparılan məqsədyönlü xarici siyasət ciddi rol oynamışdır. O dövrü xarakterizə edərək ümummilli lider deyir: "Biz respublikamızda hüquqi-demokratik dövlət qurmaq yolu ilə gedirik. Bu, dövlət quruculuğunda, siyasi sahədə strateji yolumuzdur. Bununla çox sıx əlaqədə olan ikinci sahə iqtisadiyyatın demokratik yollarla idarə edilməsidir, yəni iqtisadiyyatda demokratik islahatlar aparılması, bazar iqtisadiyyatı yoludur. Bütün bunlar kompleks şəkildə respublikamızı gələcəyə aparan yollar, istiqamətlərdir".

Ölkəmizin sosial, milli və mənəvi cəhətdən inkişafı onun iqtisadi inkişaf səviyyəsindən ciddi şəkildə asılıdır. İqtisadi cəhətdən zəif olan ölkədə sosial və

ziyyətin yaxşılaşdırılması, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması və təbliği lazımı səviyyədə ola bilməz. Məhz yüksək iqtisadi inkişaf nəticəsində xalqın güzəranı yaxşılaşdırılmış, yoxsulluq həddi minimum səviyyəyə endirilmiş, milli-mədəni irsimizin öyrənilməsi, qorunub saxlanması və beynəlxalq aləmdə təbliği ilə əlaqəli böyük müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir. İnkişaf dinamikasını, zəngin potensialını nəzərə alaraq yaxın perspektivdə ölkəmizin daha da güclü inkişaf edəcəyi reallıq olmaqla bizə böyük ümidlər verir. Hazırda iqtisadi inkişaf sürəti baxımından Azərbaycan Respublikası dünyada analoqu olmayan parametrlərinə görə inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə olunmaqla onlarla arasında olan fərqi azaltmaqdadır. Möhkəm iqtisadi təməl əhalinin sosial-rifah halının daha da yaxşılaşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır.

Beləliklə, iqtisadi inkişafın tarixdə analoqu olmayan Azərbaycan modelinin formalaşması nəticəsində gələcəkdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi, milli-mənəvi tərəqqisi tarixi reallıqdır. Yaradılmış möhkəm iqtisadi təməl siyasi, sosial-mədəni proseslərə dinamizm verir və Azərbaycanın özünün dünya miqyasında təsdiq edilməsinə imkan yaradır.

Sürətli iqtisadi inkişaf Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə diqqət mərkəzində olmasını təmin etmişdir. Bütün dünyanı sarsıdan qlobal böhran zamanı ölkəmizdə iqtisadi artım sürətinin 9,3% səviyyəsində olması Azərbaycanın milli-iqtisadi inkişaf siyasətinin perspektivli və uğurlu olduğunu əyani şəkildə sübut etdi. Belə uğurların səbəblərindən bəhs edərək ölkə prezidenti İlham Əliyev deyir: “İstehlak qiymətlərinin aşağı salınmasının vacibliyi və inflyasiyaya nəzarət; milli bankların dəstəklənməsi də daxil olmaqla maliyyə monitorinqi, kreditlərə və faiz dərəcələrinə nəzarət; təkcə neft sektoruna deyil, real iqtisadiyyata daimi sərmayə axınının təmin edilməsi; sosial öhdəliklərin qətiyyətlə yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş siyasət; sənaye müəssisələrinin fəaliyyət istiqamətinin daxili bazara yönəldilməsi; ərzaq təhlükəsizliyi probleminə daimi nəzarət və sair”. Deməli, əldə edilmiş müvəffəqiyyətlər söylənilənlərin həyata keçirilməsi, özgə sözlə desək, Heydər Əliyev siyasətinin uğurla və şəraitə uyğun şəkildə davam etdirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycanda iqtisadi islahatların Heydər Əliyev metodu əsasında modernləşdirilməsi, həmçinin bazar iqtisadiyyatına keçid üçün seçilmiş yol ölkənin iqtisadi modelinin yaradılmasında həlledici rola malikdir. Bu yolun əsasını islahatların elmi və hüquqi cəhətdən təşkili, bazar iqtisadiyyatına keçid konsepsiyasının başlıca amili olan mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, iqtisadiyyatın dövlətin inhisarından azad edilməsi, şəxsi mülkiyyət hüququnun formalaşması əsasında azad sahibkarlığın yaranması təşkil edir. Aqrar islahatların həyata keçirilməsi və ölkənin inkişafına xarici investisiyaların cəlb olunması Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının öyrənilməsi və ondan səmərəli surətdə istifadə edilməsini qarşıya qoyur. Yeni inkişaf modeli inkişafın yüksək dinamikasını təmin etməyə yönəldilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və Prezident İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilən strateji kurs Azərbaycanı global zir-

vələrə doğru gedən ölkələr qrupunda öncül mövqeyə çıxarmışdır. Ölkənin inkişaf səviyyəsində ciddi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş və verməkdə davam edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir: “Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq təcriddən çıxdı. Bu gün Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çox görkəmli yer tutur, beynəlxalq təşkilatların üzvüdür, onlarda fəal iştirak edir. Bütün dövlətlər tərəfindən tanınır. Azərbaycanın böyük hörməti var. Artıq demək olar ki, regional məsələlərdə Azərbaycanın sözü həlledici sözdür. Azərbaycanın iştirakı olmadan bölgədə heç bir regional layihə həyata keçirilə bilməz. Beləliklə, Azərbaycan region üçün mərkəzə çevrilibdir. Bizim nüfuzumuz artır, gücümüz artır. Bu, bizə imkan verəcək ki, qarşımızda duran bütün məsələləri öz xeyrimizə həll edək. Bütün bunlar Heydər Əliyevin xidmətləridir”.

Biz milli-mənəvi dəyərlərimizə Heydər Əliyevin verdiyi böyük önəmi heç vaxt unutmamalıyıq: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik”.

ƏLİƏDDİN ABBASOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ada.nat.res@mail.ru

ƏBƏDİYYƏT ÜÇÜN DOĞULANLAR

Heydər Əliyev haqda çox yazılıb. Bütün yazılanları bir yerə toplayıb safçürük edilərsə, qərribə mənzərə alınar. Paradoks haradadır? Tomas Mann Fridrix Nitsşe haqda yazanda, o, təkcə predmet haqqında ətraflı bilgilərə malik olmaqla qalmayıb, eyni zamanda onunla eyni mənəvi və intellektual səviyyəli idi. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, Heydər Əliyevlə bağlı yazılanlar haqqında eyni sözləri söyləmək mümkün deyil. Əgər publikanın mühakiməsinə təqdim edilən bu yazı da eyni taleni paylaşarsa, bunun yeganə səbəbi yazı müəllifi ilə obyekt arasındakı dərin mənəvi və intellektual fərqdə axtarılmalıdır.

İnsan özünə inananda, hansı qərarları haçan qəbul etməyin dəqiq vaxtını biləndə, milli böhran anında belə hakimiyyət Allahın xeyir-duası, lütfü kimi dəyərləndirilməlidir. Heydər Əliyevin ikinci dəfə siyasi olimpin zirvəsinə qayıtması ölkəmiz üçün mürəkkəb bir dövrə düşmüş və çox cəhətdən ona sələflərindən heç də həsəd aparmağa dəyməyəsi miras – hərc-mərclik, qeyri-müəyyənlik qalmışdır. Bir tərəfdən erməni təcavüzü, digər tərəfdən daxili özbaşınalıqlar mənəşəsində sıxılan ölkənin nə xəzinəsində pul vardı, nə vahid ordusu, nə başını itirmiş vəziyyətdə olan və ölkəni kütləvi şəkildə tərk edən əhali arasında inam, nə də hazır komandası. Bu komandanı yerlərdə yeni kadrlar əsasında formalaşdırmaq lazım gəlirdi. Çoxlarının yadındadır ki, Heydər Əliyev hətta bir müddət sonralar dövlətçiliyimizə xəyanət etmiş, sui-qəsdlər təşkil etmiş adamlarla birgə işləməli olmuşdur. Bütün bunlar elə bir ölkədə baş verirdi ki, o, obrazlı şəkildə desək, yarısı barıtlı, o biri yarısı qızıl ilə dolu çəlləyi xatırladırdı. Heç də həmişə xoşniyyətli olmayan, ölkəmizin təbii sərvətlərini elə keçirmək və onlara nəzarət etmək naminə həmin çəlləyin barıtlı dolu hissəsinə kibrit vurmağa hazır olan ən iri xarici qüvvələr bu çəlləyə göz dikmişdilər.

İkinci hakimiyyət dönəmi ən qatı opponentlərinin də etiraf etdiyi kimi Heydər Əliyevin qeyd edilən müstəsna addımları siyasi bioqrafiyasının ən parlaq səhifələri hesab edilməlidir. O, ölkədə başlı-başına buraxılmış dağıdıcı proseslərin nəzarət altına alınmasını uğurla təmin edə bildi, radikal formada silahlı müxalifət problemini həll edərək birillik utancverici prezidentlik ənənəsinə son qoydu, milli ucqarlarda dağıdıcı prosesləri nəzarət altına alıb, separatçılığı təbliğ edən iki əsas milli qruplaşmanı zərərsizləşdirərək separatizm yuvalarını ləğv etdi, beynəlxalq arenada ölkənin vəziyyətini stabilləşdirə bildi, neft sahəsində bir sıra güzəştlərlə Azərbaycanın mövqeyini Qərbin mövqeyinə uzlaşdırmağa nail oldu. Eyni zamanda MDB-yə daxil olmaqla Moskva ilə münasibətləri normalaşdırmaq istiqamətində hiss ediləcək addımlar atdı.

Bütün bunlar Azərbaycanda stabilliyin yaranmasına gətirib çıxardı. O, bir fenomenal şəxsiyyət kimi 90-cı illərə xas olan qeyri-müəyyənliyi, ümitsiz-

liyi inama, dərketmənin sevincinə, qapalı dövrəni açıq yola, öləriliyi ölməzliyin sevincinə çevirməyi bacardı. Hansı rakursdan baxılmasından asılı olmayaraq əldə edilmiş stabillik ölkənin gələcək rifahı üçün qeyd-şərtsiz böyük uğur idi. Bugünkü dövlətimizi qeyri-adi, son dərəcə gözəl arxitekturalı bina ilə müqayisə etsək, Heydər Əliyev həmin binanın layihəsini hazırlamış, onun bünövrəsini qoymuş və dayanıqlı karkasını ucaltmışdır. Özü də bütün bunlar çox mürəkkəb, istər xaricdən, istərsə də daxildən heç də həmişə xeyirxah niyyətli insanlarla əhatə olunmadığımız, büdcə imkanlarının məhdud olduğu bir şəraitdə baş vermişdir.

Heydər Əliyevin daxili siyasəti, təbii ki, humanist məqsədlərə köklənmişdi. Əhalinin kütləvi yoxsulluğu və iqtisadi kaosun baş alıb getdiyi ölkədə o, sosial ədalətin ciddi elementlərini tətbiq etməklə, ölkəyə hansısa nəzəriyyəbaz dəli köynəyi geyindirməyə cəhd etmədi. O, önleyici tədbirlər görməklə Azərbaycan idealına uyğun sosial ədalət rejimi yarada bildi. Heydər Əliyevi sevənləri, onun tərəfdarlarını liderin tamamilə fərqli nadir daxili aləmi və parlaq xarizması – mərdliyi, geniş siyasi dünyagörüşünə malik olması, zəngin təxəyyülü, yaşadığı dövrü və gerçəklikləri dərinlən dərk etməsi cəlb edirdi. Heydər Əliyevin xarakterinin ən parlaq cəhətlərindən biri onun mütləq mənada qorxusuz olması idi. Onun prestijini və şəxsiyyətini müəyyən dərəcədə siyasi ustalığı – virtuozluğu tamamlayırdı. Ona qədər belə şərəf heç bir Azərbaycan rəhbərinə qismət olmayıb. Öz planlarını gerçəkləşdirmək imkanları onda kifayət qədər çox, tərəfdarlarının onun uğursuzluqlarına görə acı təəssüf hissi keçirmələri ehtimalları isə yox dərəcəsində az olub.

Heydər Əliyev tarixi XX əsrin nəhəng şəxsiyyətlərindən birinin tarixidir. Azərbaycana birinci rəhbərliyi dönəmində ona yalnız ölkəsini xarabalıqdan qurtarmaq, milli qəhrəmana çevrilmək nəsim oldu. Poststalin epoxasından yalnız o, milli qəhrəmana çevrildi. O, liberal utopik ideyaların Azərbaycanın yüksək hakimiyyət dairələrinə necə yol tapmasına və ölkəni vətəndaş müharibəsinə apara biləcəyinə sakit baxa bilmədi, ixtiyar yaşında Azərbaycana döndü. Xalqın ondan Azərbaycana rəhbərlik etməsi istəyi Əliyev şəxsiyyətinin nə qədər nəhəng olduğunun göstəricisi idi. Heydər Əliyev XX yüzillikdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş şəxslərdən bütün xarakterik əlamətlərinə görə kəskin fərqlənən virtuoz lider olub. Yaxın tariximiz bunun birbaşa təsdiqidir. 1983-1993-cü illərin rəhbərləri nə xalqı başa düşmüş, nə hadisələri dəyərləndirə bilmiş, sanki taleyin kinayəsi imiş kimi proseslərə nəzarət etmək əvəzinə, hadisələrin passiv seyrçisinə çevrilmişdilər. Məhz bu siyasi korluq girovuna çevrildiyimiz hadisələrlə, yaxın tariximizin acı dərsləri ilə sonuclandı.

Heydər Əliyev bizim iradəmizdən asılı olmadan axan tarixi görən, onu yaradan, qiymətləndirən, zamanında yeganə düzgün nəticə çıxaran mahir siyasətçi, labüd gedişləri edən siyasi qrossmeyster idi. Məhz bu qabiliyyəti ona Azərbaycanı kaosdan, didişmədən stabil inkişaf yoluna çıxarmağa imkan verdi.

Heydər Əliyev gələcək qarşısında heç bir qorxusu olmayan, XX əsrin azsaylı nəhəng dövlət xadimlərindən biri idi. O, öz gücünə inanan, mütləq mə-

nada **qorxmaz** və **mərd** insan idi. Rəqiblərinin bütün arqumentlərinə gələcəyi irəlicədən görürmüş kimi təmkinlə yanaşırdı: qoy nə istəyirlər desinlər, yazsınlar. Bütün bunlar böyük dəyirmanımızın dəni olacaq. Biz hər şeyi xalqın rifahına yönəldəcəyik. Ola bilsin ki, məhz bu keyfiyyəti diametral fərqli düşüncəli insanların onu sevməsini, onun tərəfində olmasını şərtləndirirdi. Dövlətə və ona qarşı bütün xaincəsinə edilən cəhdlərlə bağlı xalq inanırdı ki, nə qədər ki, o, hakimiyyətdədir, bu dəhşətli qarşıdurmaların, proseslərin qarşısını almağa qadirdir.

Rəqiblərinin guya onda aydın ifadə olunan diktatorluq keyfiyyətləri, “İnsan taleləri ilə amansızcasına oynayır” kimi absurd günahlandırılmalarının heç bir məntiqə söykənmədiyi, gerçəklikləri əks etdirmədiyi qum üzərində karton evcik dayanıqlığı gücündədir. Əgər həmin iradların həqiqət gücü olsaydı, “Möh-təşəm tıxac”, “Qızıl test”, “Ailə gizlinləri” kimi əsərlərin müəllifləri, ona qarşı əsil xainlik nümunəsi göstərənlər (ondan Kremlə qalaq-qalaq donos yazanların bəziləri ölkənin ən ali mükafatlarına layiq görüldülər) heç olmazsa cəzalandırılmalı idilər. Ancaq bütün bunlara rəğmən kimsə buna bənzər hansısa bir fakta malik deyil. Cəzalandırılmaları bir yana, bu adamların bəziləri Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanın ən ali təltiflərinə layiq görülmüş, təmənnaş aldıklarını nankorcasına “Kiməsə nə isə verib insanın ən qiymətli keyfiyyətini – onun ləyaqətini əlindən alır” kimi murdar ifadələrlə dəyərləndirmişlər.

Kimin necə təqdim etməsindən asılı olmayaraq, o, öz siyasi inamına, dünyagörüşünə və əməllərinə görə təcrid-dırnağa qədər **demokrat** idi. Daxili siyasəti, şübhəsiz ki, humanist məqsədlərə köklənmişdi. Doğru deyimdir: yaddaşsızlıq və ya özünü elə göstərmək cəhdi çətin anlarda insanların gizlənmək istədikləri sığınacaqdır. Ancaq belə adamlar bu sığınacaqların çox da etibarlı olmadığından fərqləndirir.

Gerçək faktdır ki, öz hakimiyyətini qorumaq naminə (əslində buna ehtiyac da yaranmamışdı) o, fundamental siyasi prinsipləri qurban vermədi. Xoşlamadığı insanlardan intiqam almaq üçün çoxlarının istifadə etdiyi arzuolunmayan həvəsləri alovlandırmadı. O, administrasiyanın ictimai fikrin avanqardı olması və onu idarə etməsi qayğısını əsas tutaraq əksini düşünməyi qəbul etmirdi. Heydər Əliyev ona nail oldu ki, onu sevən, ona xüsusi simpatiyası olan insanlar onun prezidentliyi ilə qürur duyduqlar, fəxr etdilər. Şişirtmədən qeyd olunmalıdır ki, Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri ondan ibarət oldu ki, o, dövlətin və onun vəzifələrinin dövləti idarə edən şəxsə olan münasibəti təsəvvürlərini dəyişdirdi.

Mənim şəxsi qənaətimə görə, Heydər Əliyevin ən mühüm göstəricilərindən və xidmətlərindən biri ondan ibarət idi ki, o, xeyirxah və sözün əsil mənasında, **insan** olmaqla böyük siyasətdə böyük uğura imza atmağın mümkün olduğunu nümayiş etdirə bildi. O təsdiq etdi ki, hakimiyyət və qayda-qanun iqtisadi və siyasi doktrinanın dəli köynəyi ilə eyniyyət təşkil etmir. Cəmiyyətin qeyri-formal əsası – şəxsiyyətin azadlığı ilə hakimiyyəti təşkil etməyən mütləq zəruri minimumunu bərişdirməyi bacardı. Bu, onun nəhəngliyinin təntənəsi idi.

Həyatda çox şeyin insanların mühakiməsindən asılı olduğu, müxtəlif prosesləri onların necə qəbul etdiyi məntiqi çoxdan məlumdur. Böyük şəxsiyyətlər elə işlərə üstünlük verirlər ki, onlar hamının gözü qarşısında olsun, özləri də bu işlərin təşkilatçısı və bilavasitə iştirakçısı olmaqla şərəf gətirsin, xalq məhəbbəti qazandırsın. Çünki ümumxalq məhəbbəti belə insanlara əbədiyaşarlıq bəxş edir. Heydər Əliyevin titanik zəhməti bahasına gerçəkləşdirilmiş layihələrdən N.Nərimanovun heykəli üzərində ayrıca dayanmaq yerinə düşərdi. Bu heykəlin qoyulması Bakının, ümumilikdə isə Azərbaycanın siyasi və mədəni həyatında mühüm hadisə idi. Bu ideyanın gerçəkləşdirilməsinin hansı zəhmət hesabına başa gəldiyini söyləmək çətindir. Heydər Əliyev əzmkarlığı ilə Cəlal Qaryağdı istedadının sintezi olan bu sənət abidəsinə görə Azərbaycan durduqca bu iki müəllif minnətdarlıq və şükranlıq duyğuları ilə anılacaqlar. Hər iki müəllif N.Nərimanovla yanaşı, özlərinə də ölməzlik abidəsi ucaltmışlar. Nahaq deməyiblər ki, ölməzlik böyük insanların öz yaratdıqları ilə hər dəfə yenidən özlərini yaşatmalarıdır. Heydər Əliyev də digər ölməz insanlar kimi əsərlərinin yaratdığı Heydər Əliyevdir. Unudulmamaq haqqını insanlar həyatda qoyub getdikləri ilə özləri qazanırlar. Xatirələrə səpələnmiş belə insan talelərini sonra gələn nəsillər xatırlayırlar. Anasından doğulub bütün xalqının övladı kimi dünyasını dəyişənlər çox az olurlar. Bu adamlar Allahın sevdidi və seçdiyi insanlardır. Heydər Əliyev kimi.

Poetik qabiliyyətim olmadığından, Osip Mandelştamın şeirindən bir parçanı sətri tərcümədə verməyi özümə borc bilirəm:

Azlar əbədiyyət üçün yaşayırlar.
Lakin əgər sən anın qayğısındasansa,
Qismətin qorxulu, evin isə davamsız olacaq.

Bu sətirlər ölməz insanlar üçün yazıldığından, anın deyil, əbədiyyət qayğısı ilə yaşayanlara qibtə etməmək mümkün deyil. Çoxları üçün əbədiyyət qapısından boylanmaq belə əlçatmaz arzu olsa da, bu şirinliyi yaşayanlar həqiqətən xoşbəxt insanlardır. Heydər Əliyev kimi planetar miqyaslı dövlət xadimləri üçün tamamilə aydın idi ki, bütöv bir millətin taleyinə cavabdeh olan adamlar yalnız millətin əldə edilməsi mümkün olan həqiqi mənfəətləri yolunda vəzifələndirildiklərini bir an olsun belə yaddan çıxarmamalıdırlar. Onun siyasi bioqrafiyası qeyd edilənlərə güzgü tutmaqla, bu güzgüdə hər şeyin çox aydın əks olunduğunu göstərir. Heydər Əliyev miqyaslı dövlət xadimləri üçün dövlətin müstəqilliyinin əbədiyi ölkənin hərbi və iqtisadi gücündən, xalqın rifahı və xoşbəxtliyindən, beynəlxalq miqyasda nüfuzundan, ölkənin demokratikləşməsinin vacibliyindən keçdiyi məlum aksiom idi. Hər səhifəsi vətən üçün, Azərbaycan xalqı üçün şərəfli hadisələrlə dolu böyük bir qəhrəmanlıq, qurub-yaratmaq, özünü dünya birliyində təsdiq etmək dastanı olan və yəqin ki, bəzi düynləri hələlik tarix üçün qapalı olan Heydər Əliyev epoxasının həyəcan verən təfəsilatları tarixin onun Azərbaycan xalqına ən böyük xidməti və mirası min illərlə yaşayacaq müstəqil Azərbaycan dövlətidir.

Heydər Əliyevin xarakterində mənim üçün son dərəcə qabarıq və cəlbədicə olan bir məqamı xüsusilə vurğulamaq istərdim. Vaxtilə Fransanın “Fiqaro” qəzetində dərc olunan bir məqalədə H.Əliyevlə bağlı xoşagəlməz ifadələr işlədilmişdi. Bu isə Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun iclasında Bolqarıstanda etnik türklərə qarşı Bolqarıstan dövlətinin yeritdiyi türkləri bolqarlaşıdırmaq və xristianlaşdırmaq siyasətinə qarşı Heydər Əliyevin hiddəti ilə bağlı idi. Türkləri zorən bolqar kimi təqdim etmək səviyyəsi o həddə çatmışdı ki, Bolqarıstan vətəndaşı, milliyətcə təmiz türk, dünyaca məşhur idmançı – ağırlıq qaldıran Naim Süleymanoğlu Naum Şalamanov kimi təqdim edilirdi. Adi situasiyalarda hətta qəhrəmanlıq kimi dəyərləndirilə biləcək addımlar normal qəbul edilsə də, ekstremal situasiyalarda edilən belə hərəkətlər əsil qəhrəmanlıq, mərdlik, kişilik nümunəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Heydər Əliyevin o zamankı hərəkəti məhz qəhrəmanlıq idi.

Bu səpkili momentlərin sayını xeyli artırmaq olar. 1990-cı ilin 20 yanvar hadisələrindən dərhal sonra Sovet rəhbərliyinin gözləmədiyi halda Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyində onun jurnalistlər qarşısında cəsarətli, ifadəcici bəyanatla çıxışı Sovet rəhbərliyinə, Baş katib M.S.Qorbaçova qarşı sərt ittiham kimi qəbul edildi. Həmin günlər “Amerikanın səsi”, “BBC”, “Alman Dalğası”, “Azadlıq” radiosunu dinləyənlər bunun canlı şahidləridirlər. Həmin günlər bütün dünyadan təcrid edilmiş, informasiya blokadasına alınmış vətənin dünyaya səslənən ən inanılan mənbəsi, Sovet informasiya maşınına vurulan ən ağır zərbə idi. Bu addımı ilə Heydər Əliyev, heç şübhəsiz ki, öz həyatını riskə qoyduğunu gözəl bilirdi. Bu, əsil mərdlik nümunəsi idi. İrana rəsmi səfəri zamanı İran prezidenti Məhəmməd Xatəmi Xəzər dənizini “Mazandaran gölü” adlandıranda Heydər Əliyevin kəskin reaksiyası və sifətindəki hiddətini, BTC-nin açılışı zamanı Türkiyə prezidenti Necdet Sezərin yersiz replikasına cavabını və onlarla belə məqamları xatırlamaq kifayətdir. Göstərilənlər Mixail Qusmanın “Lider formulu” məqaləsində fərqli rakursda təqdim olunur: “Hakimiyyət formulu” layihəsinin həyata keçirildiyi 12 ilə yaxın müddətdə 170-dən çox dövlət və hökumət başçısı həmsöhbətim olmuşdur. Mən müsahibimin şəxsiyyətinin miqyasını hiss etməyi öyrənmişəm. Belə ki, bizim silsilə verilişlərin bütün qəhrəmanları arasında mənə ən güclü təsir bağışlayan iki nəfər olmuşdur: Çin Xalq Respublikasının keçmiş sədri Tszyan Tszemin və Heydər Əliyev. Burada bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır: birincinin güclü fiqurasının arxasında əhalisinin sayı az qala milyard yarımaya çatan Çin dayanır. Əliyevə gəldikdə isə, onun şəxsiyyətinin siyasi miqyası rəhbərlik etdiyi ölkədən qat-qat böyük idi. Mənim fikrimcə, bununla fəxr etmək olar”.

Qısaca olaraq Heydər Əliyevi siyasi lider kimi belə də ifadə etmək olar. O, böyük virtuoz siyasətçi, alicənab dövlət başçısı, eyni zamanda öz işinin mahir bilicisi idi. Sözü bütün anlamında, o, Azərbaycan xalqına ən yaxşı həyat arzulayırdı. O, bunu birinci hakimiyyəti dövründə gücü çatdığı qədər gerçəkləşdirməyə müvəffəq olmuş, ikinci rəhbərliyi dönməndə isə ən azından böyük

bir imperiyanın uçqunları altından çıxan ölkəsində ciddi sosial gərginliyi aradan qaldıra bilmişdi. Onun təklif etdiyi planın nəticələridir ki, bugünkü Azərbaycan gerçəkləşdirdiyi bir sıra iqtisadi layihələrinə, bu sahədə əldə etdiyi uğurlara görə çoxlarının həsəd apardığı ölkəyə çevrilməkdədir. Bu planda hazırkı ölkə başçısının qətiyyəti, inamlı pragmatik addımları bütün ölkə əhalisi tərəfindən bəyənilir, dəstəklənir.

Təkbizolunmaz həqiqətdir ki, heç kəs özünü tarixi şəxsiyyət edə bilməz. Hətta qeyri-adi hərəkətləri atəşfəşanlıqla qeyd edilən insanlar belə hadisələrin gedişinə təsir etmək gücündə olmayanda acımasızcasına yaddaşlardan silinir, tarixin arxivlərinə gömülürlər. Fransız inqilabı zamanı Robespier terrorunun saysız-hesabsız qurbanlarından madam Rolan adlı biri gəlinlik paltarında edam kürsüsünə qalxması ilə şöhrətləndi, Fransa tarixinə düşdü. Taleyin kinayəsi imiş kimi, ölümün gözüne dik baxan bu cəsur qadının deyil, ölüm yayan cəlladın adı bürünc lövhədə əbədiləşdirildi. Doğum ölümədən ayrı olmadığı kimi, tarixi xidmət də onun sahibi olan şəxsiyyətdən ayrı olmur. Unudulmayanlar tarixi yaddaşda təkcə mütəfəkkirlər Platon, Aristotel, Franklin şöhrəti ilə deyil, eyni zamanda qanlı Robespier “şöhrəti” ilə də qalırlar. Bəlkə də bu, tarixin ən acı paradokslarından biridir. Nə qədər acı olsa da, dahi Heydər Əliyevlə yanaşı onun yumşaltığı saxta, bivec polkovnikin də adı zərurət ucbatından çəkilməyə məhkumdur.

Heydər Əliyevin həyat amalı qalibiyyət yürüşlərinin təntənəsinə köklənmişdi. Bu yürüşlərdən süslənən zəfər tacının ən qiymətli qaş **Qarabağ** olmalı idi. Bütün Azərbaycan xalqı inanır ki, bu namus və şərəf simvolu olan qaş İlham Əliyevin siyasi bioqrafiyasının ən parlaq səhifəsi olacaq. İndiki nəsil çətin ki, Heydər Əliyevin xidmətlərini tam həcmdə qiymətləndirə bilsin. Ən böyük əsəri – müstəqil Azərbaycan onun **tarix** və Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətidir.

İnsan haqqında xatirələr yaşadığca, yaddaşlara, yazılara, müxtəlif sənət əsərlərinə səpələnib yenidən hər dəfə doğulduqca həmin insan da yaşayır. Lakin Heydər Əliyev miqyaslı insanlar haqqında xatirələr təkcə yaddaşlarda, yazılarda deyil, həm də onun əməllərində – daşlaşmış heykəllərdə, monumental tikililərdə, saysız-hesabsız sənət əsərlərində yaşayacaqdır.

Çarpışmağı insanlar özünə həyat sayır,
Yalnız böyük amalı olan kəslər yaşayır.

Viktor Hüqo.

Bütün həyatı mübarizələrdə keçmiş, böyük amallar sahibi Heydər Əliyev əbədiyyət üçün yaşamağa məhkum olanlardandır.

MƏHBUB KAZIMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: mahbubkazimov@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV BÜTÜN DÜNYANI İDARƏ ETMƏYƏ QADİR OLAN SİYASİ XADİM İDİ

Ümummilli lider, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev fenomeni haqqında Azərbaycanda və dünyanın bir çox ölkələrində çox saylı kitablar, məqalələr, xatirələr yazılmış, mükəmməl araşdırmalar aparılmış, onun şəxsiyyəti, siyasi fəaliyyəti dərinlən öyrənilmişdir. Bu yazılarla tanış olduqdan sonra hər bir şəxs ulu öndər Heydər Əliyev haqqında bütün sözlərin deyildiyini düşünsə də, sonra bu dahi şəxsiyyət haqqında, onun həyat yolu, ömrünü həsr etdiyi siyasi fəaliyyəti haqqında hələlik heç nə deyilmədiyini başa düşür.

Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olarkən mən qəzet və jurnallardan Azərbaycanda baş verən hadisələri diqqətlə izləyirdim. O zamanlar idarəetmə ilə az-çox tanış olan hər bir şəxs yaxşı bilirdi ki, SSRİ məkanında Sovet İttifaqı KP MK-nın Siyasi Bürosunun razılığı olmadan və SSRİ Dövlət Plan Komitəsi lazımi vəsaiti ayırmadan hər hansı bir kiçik zavodun tikilməsi belə mümkün deyildi.

Heydər Əliyevin qısa bir zaman ərzində Azərbaycanı böyük bir tikinti meydançasına çevirməsi hamını heyran etmişdi. O zamanlar işimlə əlaqədar ezamiyyətdə olduğum Moskva, Minsk, Kiyev, Daşkənd, Alma-Ata şəhərlərində görüşdüyüm adamlar ancaq Azərbaycanda görülən böyük işlərdən danışır. Bu insanların arasında müsəlman, ələlxüsüs türkdilli xalqların nümayəndələri Azərbaycanda görülən işlərin miqyasından heyrlənir, öz sevinclərini gizlətmirdilər.

Heydər Əliyev özünün dərin zəkası, tutarlı dəlil və sübutları ilə Sovet İttifaqı KP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvlərini, qüdrətli hərbi-sənaye kompleksinin generallarını özünə inandıraraq qısa müddət ərzində Azərbaycanda xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrini əhatə edən obyektlərlə yanaşı, SSRİ hərbi-sənaye kompleksinin “Ulduz”, “BAPO”, “Nord”, “Cihaz zavodu”, “Ozon”, “Billur” kimi zavodlarını tikdirərək onların tam gücləri ilə işləmələrinə nail ola bildi.

Qısa müddət ərzində Bakıda Kosmik Tədqiqatlar Elmi İstehsalat Birliyi yaradıldı. Kosmik Tədqiqatlar Elmi İstehsalat Birliyinin baş direktoru mərhum Tofiq İsmayilov mənimlə danışığının birində bu sözləri demişdi: “Heydər Əliyevin tapşırığı ilə mən Moskvaya getdim və Azərbaycanda Kosmik Tədqiqatlar Elmi İstehsalat Birliyinin yaradılması haqda Azərbaycan SSR hökuməti adından müvafiq nazirliklər qarşısında məsələ qaldırdım. Mənə mane olmaq üçün Ermənistandan bir akademik rəsmi olaraq Moskvaya ezam olunmuş imiş. Qaldığım mehmanxanada yerləşən həmin akademik mənimlə “səmimi” söhbət əsnasında sabah hansı nazirliklərə gedəcəyimi öyrənir, sonra isə məndən əvvəl o nazirliyə gedərək Azərbaycanda Kosmik Tədqiqatlar EİB-nin yaradılmasının yolverilməz olduğunu, bu EİB-ni Ermənistanda yaratmağın məqsədsüyük ol-

duğunu söyləyərək onlardan öz fikirlərini dəyişmələrini təkidlə tələb edirmiş. Mən telefonla işlərin gedişi haqda Heydər Əliyevə məruzə etdim. Heydər Əliyev məni təmkinlə dinlədikdən sonra mənə bu erməni akademik Moskvadakı “fəaliyyəti” haqda danışdı və sərt şəkildə məsələni həll etməmiş Azərbaycana qayıtmamağı tapşırırdı. Elə həmin gün mən erməni akademiklə görüşüb onunla işlərim haqqında “söhbət” etdim və onu çaşdırmaq məqsədi ilə ona yalan məlumat verərək hətta ondan mənə kömək etməsini də xahiş etdim. Erməni akademik mənim onu aldatdığımı başa düşənə kimi artıq mən Azərbaycanda Kosmik Tədqiqatlar EİB-nin yaradılması üçün lazım olan sənədləri toplayaraq məsələləri həll etmişdim. İndi də mən böyük bir respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyevin həllini mənə tapşırdığı işin incəliklərini yaxşı bilməsini, bu haqda ətraflı məlumata malik olmasını düşünəndə özüm özümdən utanıram”.

Bu nəhəng obyektləri yaradarkən Heydər Əliyev gələcəkdə bu obyektlərdə işləyəcək yerli kadr potensialını da unutmamışdı. Azərbaycanın savadlı gənclərinin müxtəlif ölkələrdə təhsil almaları üçün onlara gözəl şərait yaradılmışdı və Heydər Əliyev özünün gərgin iş rejiminə baxmayaraq bu məsələni öz nəzarətində saxlayırdı.

Heydər Əliyevin təkidi ilə Bakıda fəaliyyət göstərən Bakı hərbi dənizçilik məktəbi və Bakı hərbi məktəblərinin fəaliyyət dairələri genişləndirildi və onlar Bakı Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbi və Bakı Ali Ümumi Qoşun Komandirləri Məktəbi kimi fəaliyyət göstərməyə başladılar.

Azərbaycan ətrafında baş verən sonrakı hadisələr Heydər Əliyevin necə uzaqgörən, müdrik, baş verəcək hadisələri əvvəlcədən hiss edən və vaxtında qabaqlayıcı tədbirlər görməyi bacaran bir dövlət xadimi, siyasətçi olduğunu göstərdi.

Mən şəxsən Heydər Əliyevin Azərbaycanda əldə etdiyi heyratəmiz müvəffəqiyyətlərə SSRİ-nin adi vətəndaşlarının necə sevindiklərinin dəfələrlə şahidi olmuşam. Bu insanların gözündə Heydər Əliyev artıq SSRİ məkanında liderə çevrilmişdi.

Əlbəttə, “durğunluq” dövrü yaşayan SSRİ-də Azərbaycanın inamla irəli addımlaması, Azərbaycanda əhəlinin firavan yaşaması, xalqda olan ruh yüksəkliyi, gələcəyə inam və Heydər Əliyevin birmənalı şəkildə xalq tərəfindən lider kimi tanınması bir çoxlarını qıcıqlandırmaya bilməzdi.

“İ.V.Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş” məsələsi N.S.Xruşşov tərəfindən ictimaiyyətə açıqlandıqdan sonra “Qeyri rus millətindən olan şəxslərin Sovet İttifaqı KP MK-da rəhbər vəzifələrdə işləmələrinə qadağa qoyulması haqqında” Sovet İttifaqı KP MK-nın məxfi qərarı indi artıq hamıya məlumdur.

Əlbəttə, DTK generalı olan Heydər Əliyev Sovet İttifaqı KP MK-nın bu məxfi qərarından xəbərsiz deyildi. 1980-ci illərin əvvəllərində böyük bir respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin olunmasının mərkəzin onu öz nəzarəti altında saxlamaq niyyətindən irəli gəldiyini o, gözəl başa düşürdü.

Mərkəzi Komitədə işləyən və rəhbərliyin bütün çıxışlarını yazan, özü demişkən “onları istiqamətləndirən” Y.Kuzminın mənimlə söhbətində bu məsələyə toxunaraq deyirdi:

“Əlbəttə, Heydər Əlirza oğlu çox bacarıqlı rəhbər, əqidəli kommunistdir. Lakin heyf ki, o, rus millətindən deyil. O, özünün fəaliyyəti ilə Siyasi Bürodakı “qocaları” qıcıqlandırır. Təəssüf edirəm ki, Heydər Əlirza oğlu müavinlikdən yuxarı qalxmayacaq”.

Elə bu səbəbdən Heydər Əliyev Moskvada yeni vəzifədə işə başlayan kimi ən ağır məsələlərin həlli ona tapşırıldı. Sovet İttifaqı KP MK tərəfindən ən ciddi, ağır məsələlərin həll edilməsi tapşırılan Heydər Əliyev az bir zaman ərzində özünün işgüzarlığı, iradəsi və cəsarətli addımları ilə nəinki ona tapşırılan məsələləri müvəffəqiyyətlə həll etməyə müvəffəq oldu, hətta hamının rəğbətini qazandı.

O vaxtlar “Admiral Naximov” adlı sərnəşin gəmisi yükdaşıyan gəmi ilə toqquşmuşdu və baş vermiş faciədə çoxsaylı ölənlər və yaralılar var idi. Qısa müddət ərzində dövlət komissiyasının sədri kimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə “Admiral Naximov” gəmisində baş vermiş faciə araşdırılıb ədalətli şəkildə günahkarlar müəyyənləşdirildi. Ölənlərin dəfn edilməsində Heydər Əliyevin şəxsən iştirak etməsi, onların ailələrinə baş sağlığı verməsi və yaralılara göstərilən yüksək səviyyəli qayğı onun xalq arasında nüfuzunun yüksəlməsinə səbəb oldu.

Həmin ilin qışında bəzi yüksək vəzifəli məmurların cinayətkar səhlənkarlığı nəticəsində Altay vilayətinin bütün qızdırıcı sistemləri sıradan çıxmış, vilayətdə həyat iflic vəziyyətinə düşmüş, $-25^{\circ}\text{C} \div -30^{\circ}\text{C}$ soyuqda əhalinin digər yerlərə köçürülməsi məsələsi gündəmə gəlmişdi. Altay vilayətində hərbi təyinatlı müəssisələrin və xüsusi təyinatlı hərbi birləşmələrin olması baş verən faciənin miqyasının böyüklüyündən xəbər verirdi.

Bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürən Heydər Əliyevin verdiyi cəsarətli tapşırıqlar, qəbul etdiyi qətiyyətli qərarlar nəticəsində qısa bir müddət ərzində Altay vilayətində baş vermiş faciənin fəsadları aradan qaldırıldı. Qışın sərt keçməsinə baxmayaraq Heydər Əliyev faciənin fəsadlarının aradan qaldırılmasına şəxsən rəhbərlik edir və qarşıya çıxan problemləri yerindəcə, operativ surətdə həll edirdi. Altay vilayətində baş vermiş faciənin fəsadlarını müvəffəqiyyətlə aradan qaldırılması Heydər Əliyevin parlaq qələbəsi idi. Artıq bütün SSRİ məkanında xalq Heydər Əliyevdən danışır.

Həmin ilin yazında bütün dünyada “əsrin tikintisi” kimi reklam edilən Baykal-Amur Magistralında səriştəsiz məmurların səfhlərinin nəticəsi olaraq vəziyyətin heç də yaxşı olmadığı, işlərin demək olar ki, dayanma təhlükəsi ilə üzləşdiyi haqda Moskvaya məlumatlar gəlməyə başladı.

Sonralar BAM KP-ilk partiya təşkilatına rəhbərlik edən Y.Naumçik mənimlə söhbətlərində deyirdi:

“Son vaxtlar BAM-da elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, işlər dayanmaq üzrə idi. Tikintidə təxribat baş verdiyi açıq-aydın hiss olunurdu. Sovet İttifaqı

KP-dən tikintinin gedişinə nəzarət etməli olan M.Qorbaçova dəfələrlə müraciət etsəm də, vəziyyət dəyişmirdi. Sonda məni günahkar elan edəcəklərini bildiyimdən bir yol tapıb Y.V.Andropova vəziyyət haqda məlumat verdim və o Heydər Əlirza oğlunu BAM-a göndərdi. Yolların keçilməz olduğuna, şəraitəzliyə baxmayaraq Heydər Əlirza oğlu vilayət rəhbərliyinin də getmək istəmədikləri ucqarlara gedərək, yerlərdəki işçilərlə mövcud problemlər haqda danışib vəziyyətlə tanış olur, məsələnin həll edilməsinə yerindəcə müvafiq göstərişlər verirdi. Məni bu dahi insanın işçilərlə davranışı, sadəliyi heyran etmişdi. O, qəfildən hər hansı bir sahəyə gedərək “uşaqlar mən acmışam, nahara nəyiniz var” deyib onlarla nahar edirdi. Əlbəttə, mən başa düşürdüm ki, o, bununla işçilərin ərzaqla necə təmin olunduqlarını yoxlayırdı. Bununla yanaşı, Heydər Əlirza oğlu elə oradaca da təkəbbürlü, özlərindən razı, tənbel, işinə can yandırmayan rəhbər işçiləri ciddi şəkildə cəzalandırmağı da unutmurdu. Heydər Əlirza oğlu özünün cəsarətli addımları ilə az bir zaman ərzində BAM-da yenidən canlanma yaratdı. Heydər Əlirza oğlunun bu qələbəsi Sovet İttifaqı KP Siyasi Bürosunun üzvləri arasında onun nüfuzunun artması, M.Qorbaçovun taleyinin isə şübhə altına alınması idi. O vaxtlar biz öz vəzifəmizi yerinə yetirdiyimizi düşünürdük. Mənim heç ağıma gəlməzdi ki, bu əclaf, kin saxlayan M.Qorbaçov hakimiyyətə gələcək və bütün baş verənlərin hayıfını bizdən alacaq”.

Bütün bunlarla yanaşı, Heydər Əliyev Sovet İttifaqı KP Siyasi Bürosunun tapşırığı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səfərlər edərək özünün siyasi məharəti sayəsində bütün anlaşılmazlıqları, düşmənçiliyi siyasi yollarla müvəffəqiyyətlə həll edə bilirdi.

Məsələn, o zamanlar iki kommunist dövləti – Vyetnam Xalq Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında olan münasibətlər müharibə həddinə gəlib çatmışdı. Sovet İttifaqı KP – Siyasi Bürosunun tapşırığı ilə bu məsələ ilə məşğul olan Heydər Əliyev qısa bir zaman ərzində bu iki dövləti bir-biri ilə barışdırma, müharibəni dayandıra bildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, o vaxtlar Sovet İttifaqı KP MK-nın katiblərindən biri olan M.Qorbaçov az bir müddətdə ona tapşırılan kənd təsərrüfatını, sonra isə tikinti sahəsini iflic vəziyyətinə salmışdı.

Yuxarıda göstərilən faktlardan göründüyü kimi, artıq Heydər Əliyev özünün dərin zəkası, fitri istedadı, idarəetmə məharəti, tədbirlilik, zəhmətsevərlik, xalqa, öz dövlətinə və millətinə tükənməz məhəbbəti sayəsində SSRİ-də yaşayan xalqların sevimlisinə, liderinə çevrilmişdi. Artıq əhali Heydər Əliyevin Sovey İttifaqı KP MK-nın Baş Katibi vəzifəsinə gətiriləcəyi haqda sevinclə danışırırdı.

Hadisələrin bu məcrada axını nə M.Qorbaçov və onun əhatəsində cəmləşən erməni-daşnak qrupunu (Şahnazarov, Sitaryan, Aqanbekyan və s.), nə də M.Qorbaçovun xaricdəki ağalarını qane etmirdi.

2012-ci ildə Moskvada çap olunmuş və üzərindən “məxfi” sözləri götürülmüş DTK sənədlərindən məlum olur ki, SSRİ-nin o zamankı rəhbərləri M.Qor-

baçov, A.Yakovlev və SSRİ DTK-nın sədr müavini O.Kaluqin ABŞ mərkəzi kəşfiyyat idarəsinə işləyirmişlər.

Bu dövrdə baş verən bütün bu hadisələr o dövrdə Sovet İttifaqı KP MK-nın katiblərindən biri olan Eqor Liqaçovun «Кто предал СССР?» (SSRİ-ni kim satdı?), Filip Bobkovun «Как готовили предателя» (Satqını necə hazırlayırdılar?), Boris Oleynik, Valentin Qorelov və Nikolay Rijkovun «Иуда. Анатомия предательства Горбачева» (Xain. Qorbaçovun satqınlığının anatomiyası), Anna Qranatovanın «Операция “Горби”» (“Qorbi” əməliyyatı) və s. kitablarda öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, Heydər Əliyevin Moskvada işlədiyi dövrə bir daha nəzər saldıqda aydın olur ki, o zamankı mürəkkəb dövrdə Heydər Əliyev şəxsiyyəti həm SSRİ daxilində, həm də xaricdə olan müəyyən qüvvələrin global planlarına ciddi şəkildə mane olurdu. Sonradan baş verən hadisələr bu fikrin nə qədər düzgün olduğunu təsdiqlədi.

Buna görə M.Qorbaçov SSRİ-nin rəhbəri vəzifəsinə təyin edilən kimi özünün erməni-daşnak qrupuna və Azərbaycanın daxilində öz millətimizdən olan satqınlara Heydər Əliyevi ləkələmək, ona qara yaxmaq kampaniyasını başlamağı əmr etdi.

M.Qorbaçov 1987-ci ildə Heydər Əliyevi tutduğu vəzifədən azad etsə də, müəyyən səbəblərdən onu öz nəzarəti altında Moskvada saxlamaq məqsədi ilə onu müşavir vəzifəsinə təyin etmişdi.

Sonralar Heydər Əliyev özü bu hadisələr haqqında bunları deyirdi: “Qorbaçov məni bütün vəzifələrimdən uzaqlaşdırsa da, xalqın məni sevdini bildiyindən məni fiziki cəhətdən məhv etdirmək istəyirdi. Məhz bu məqsədlə o, mənim kimi sağlam bir insanı xəstə adı ilə xəstəxanaya yerləşdirdirmişdi. Xəstəxanada mən tamamilə DTK-nın nəzarəti altında idim. Xəstəxanada mənə naməlum iynələr vurur, müxtəlif həblər içirirdilər”.

Məşhur jurnalist A.Karaulov sonralar bu haqda yazırdı: “Qorbaçov başa düşürdü ki, artıq SSRİ-də yaşayan bütün xalqların məhəbbətini qazanmış Heydər Əliyevi fiziki cəhətdən aradan götürmək elə də asan bir iş deyil və o, Heydər Əliyevi tədricən fiziki cəhətdən məhv etməyə qərar vermişdi”.

Heydər Əliyevi tutduğu vəzifəsindən azad etdikdən sonra M.Qorbaçov SSRİ adlanan “qüdrətli” bir dövlətin dağıdılması planını həyata keçirməyə başladı. O, ilk növbədə SSRİ-nin tərkibində yaşayan müsəlman xalqları ilə xristian xalqları arasına düşmənçilik toxumları səpməyə başladı.

Bu məqsədlə M.Qorbaçov SSRİ tərkibində yaşayan müsəlman xalqlarına ilk zərbəni 1987-ci ildə İ.Belyayev adlı bir nəfərin Moskvada nəşr olunan «Литературная газета»-da dərc olunmuş “İslam” adlı məqaləsi ilə vurdu. Məqalənin əsas məğzi ondan ibarət idi ki, müsəlmanlar qəddar, qaniçəndirlər və islam dini SSRİ dövləti üçün təhlükəli bir dindir. Bununla da SSRİ-də illərlə birlikdə yaşayan müxtəlif dinlərə ibadət edən insanlar arasına düşmənçilik toxumları səpildi.

Otuz beş il SSRİ DTK-sının mərkəzi aparatında işləyən general Vyaçeslav Şironin özünün «Агенты перестройки. Рассекреченное досье КГБ» (“Yenidənqurmanın agentləri. DTK-nın məxfilikdən çıxarılmış sənədlər”) kitabında bu haqda yazır: “Bizə məlum idi ki, ABŞ və bir sıra xarici dövlətlər özlərinin layihələri olan “dünya hökuməti” layihəsini Pribaltikada sınaqdan keçirməyə başlayıblar. Bu plana əsasən keçmiş SSRİ-yə daxil olan yeni müstəqil dövlətlər üçün iki plan hazırlanmışdı: Birinci plana əsasən SSRİ M.Qorbaçovun razılığı ilə bütövlüklə “ümumavropa evi” adı altında Avropaya birləşdirilirdi. Bu barədə Qorbaçov dəfələrlə mətbuatda danışmışdı. İkinci plana əsasən SSRİ hissələrə bölünərək onun “inkişaf etməmiş” hissələri mütərəqqi, inkişaf etmişlər tərəfindən “udulmalı” və ya onların koloniyalarına çevrilməli idilər. İnkişaf etməmiş dövlətlərə Pribaltika respublikaları, Qazaxıstan Respublikası, Rusiyanın bir neçə vilayəti və Azərbaycan Respublikası daxil idilər. M.Qorbaçov birinci planı həyata keçirə bilmədiyi üçün xarici qüvvələr ikinci planı həyata keçirməyə başladılar”.

Plana əsasən millətlər arasında ədavət salmaq üçün ilk olaraq o, erməni T.Qdlyanın və rus millətindən olan A.İvanovun vasitəsi ilə heç bir əsas olmadan Özbəkistan Respublikasında kütləvi həbslərə start verdi. T.Qdlyan kütləvi həbsləri apararkən utanmadan müsəlman özbək xalqını ələ salır, milli mentaliteti nəzərə almırdı. Sonralar sehrli çubuğun təsiri ilə bu iki insan Ermənistandan SSRİ-nin xalq deputatları seçildilər. Roy Medvedev bu iki şəxs haqqında yazırdı: “Mən dəfələrlə mərkəzi arxivə müraciət edərək bu iki şəxsin (T.Qdlyan və A.İvanov) haqqındakı materiallarla tanış olmaq istəsəm də, mənə “materiallar məxfidir” deyərək bu şəxslərin əslində kimlərə xidmət etdiklərini öyrənməyimə mane oldular”. Özbəkistanın ardınca M.Qorbaçov qazax xalqının sevimlisi, Qazaxıstan KP MK-nın birinci katibi D.Ə.Kunayevi heç bir əsas olmadan tutduğu vəzifədən azad edərək onun yerinə heç kimin tanımadığı Kolbin adlı bir nəfəri təyin etdi. Qazaxıstanda bu qərarın əleyhinə qarşı olan qazax xalqı üsyana başladı. Bu hadisələr zamanı çoxsaylı ölən və yaralananların olmasına baxmayaraq M.Qorbaçov kütləvi həbslərdən də çəkinmədi.

Bunların ardınca Vilnüs və Tiflis hadisələri özünü çox gözlətmədi. Qarşıda isə Azərbaycan, Qarabağ hadisələri dururdu.

O vaxtlar bütün mətbuat səhifələrində Azərbaycanın şimal torpaqlarının Rusiya və Gürcüstan, cənub-qərb və cənub torpaqlarının isə Ermənistan və İran arasında bölünəcəyi, Bakı şəhərinə isə azad şəhər statusu veriləcəyi haqqında açıq yazılar gedirdi və sonralar aydın oldu ki, bu iddialar heç də əsassız deyilmiş.

General V. Şironin özünün kitabında bu barədə yazır: “Qarabağ hadisələri haqqında ilk xəbər bizə xaricdən gəldi. 1987-ci ildə akademik A.Aqanbeyyan Fransada “Erməni veteranları assosiasiyası” və “Fransa erməni institutu” tərəfindən təşkil olunmuş qəbulda M.Qorbaçovla Qarabağ haqqında danışdığını və “qüdrətli Qorbaçovun Qarabağın Ermənistana verilməsi haqqında razılıq verdiyi” haqqında çıxış etdi.

Əlbəttə, M.Qorbaçov Aqanbeqyanın bu iddiasını inkar etmədi və məhz Aqanbeqyanın bu çıxışından sonra ermənilərin xaricdəki partiyaları “İnqilabçı daşnaklar”, “Erməni inqilabçıların ittifaqı”, “Kilikiya”, “Ermənistanın müdafiəsi”, “Jiranair” və s. açıq şəkildə SSRİ və Azərbaycanın Konstitusiyasına qarşı əsassız surətdə hücumu keçdilər. M.Qorbaçov bunu görməməyə çalışsa da, uzaq Parisdə səslənən torpaq iddiası Bakı üçün gözlənilməz bir sillə idi”.

Bu hücumların davamı olaraq Ermənistanda əsrlərlə bu torpaqlarda yaşayan azərbaycanlılara qarşı öz vəhşiliyi ilə analoqu olmayan kütləvi talanlar, qırğınlar başladı və az bir müddət ərzində 240 min azərbaycanlı Ermənistandan qovuldu.

Azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən törədilən bu vəhşilikləri ilk olaraq arvadı Y.Bonnerin təhrikləri ilə akademik A.Saxarov və Q.Starovoytova açıq şəkildə müdafiə edirdilər.

General V.Şironin özünün kitabında bu barədə yazır: “Qarabağ hadisələrini qızıqdırən Q.Starovoytova mənim diqqətimi cəlb etdi. Qarabağ faciəsini araşdıraraq mən bu qənaətə gəldim ki, heç kimin tanımadığı Starovoytova kimlərsə tapşırıqına əsasən, Qarabağ faciəsində özünün ermənipərəst mövqeyi ilə az bir zaman ərzində qəflətən Ermənistandan SSRİ-nin xalq deputatı seçildi. Bütün sənədlərdə o, özünün dul qadın olduğunu yazırdı. Lakin biz onun əri M.Borşevskinin İngiltərədə yaşadığını, ABŞ MKİ-nə işlədiyini və arvadı ilə sıx əlaqədə olduğunu öyrəndik. Starovoytova çıxışlarında açıq şəkildə deyirdi: Əgər Ermənistan olmasa idi belə, Azərbaycan Qarabağ problemi ilə üzləşəcəkdə”.

Burada qeyd etmək istərdim ki, eyni sözləri 1990-cı ildə mənə Tehrandə əslən azərbaycanlı olan İranın sənaye naziri də demişdi: “Əgər Ermənistan olmasa idi, bizim “mollalar” yeni bir Ermənistan yaradıb onu Azərbaycana qarşı qoyacaqdılar”.

Dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan, islam dininə sitayiş edən İranlı məmur ilə yəhudi Starovoytovanın sözlərindəki heyranəmiz oxşarlıq diqqəti çəkir. Bu isə Azərbaycana qarşı hazırlanmış təxribatın miqyasının böyüklüyündən xəbər verirdi və general V.Şironin necə də haqlı olduğunu göstərirdi.

Əlbəttə, bu dövrdə Moskvada DTK-nın nəzarəti altında yaşayan Heydər Əliyev Azərbaycanın ətrafında gedən prosesləri diqqətlə izləyir, baş verən hadisələrə açıq şəkildə, qorxmadan, cəsarətlə öz etirazını bildirirdi.

O zamanlar bir ildən artıq Naxçıvanda ezamiyyətdə olan general V.Şironin özünün kitabında baş verən hadisələrin bir mərkəzdən idarə olunması haqqında yazırdı: “Silahsız naxçıvanlılar öz torpaqlarını qorumaq üçün sovet televizorları və ya kondisionerlərini İrana apararaq orada onları avtomat silaha dəyişirdilər və Araz çayından gizli yollarla keçirərək Naxçıvana gətirirdilər. Bizdə təəccüb doğuran o idi ki, İran Ermənistanla sərhəddə də eyni işləri ermənilərlə açıq şəkildə görərək onları da silahlandırır”.

Bu isə Qafqazda baş verən hadisələrin bir mərkəzdən bir dirijor vasitəsi ilə idarə olunmasına şübhə doğurmurdu. Ölkəni “kral kimi” idarə edən Qorba-

çov və onun ermənilərdən ibarət ətrafı hadisələrin onların ssenarilərinə uyğun cərəyan etdiyinə tam əmin idilər.

1990-cı ilin 20 yanvar hadisələrindən dərhal sonra qəflətən Qorbaçov və onun ermənilərdən ibarət ətrafının gözləmədiyi halda uzaqgörən, müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyev Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyində jurnalistlər qarşısında cəsarətli, ifşaedici bəyanatla çıxış etdi. Onun bu bəyanatı bütün dünyanı sarsıtdı.

O vaxtlar mən işimlə əlaqədar Moskvada tez-tez olurdum və tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, Heydər Əliyevin Moskvada jurnalistlər qarşısında etdiyi cəsarətli çıxışını cinayətkarlara qarşı adi bir etiraz kimi deyil, bütün dünya qarşısında ağır cinayət törətmiş Qorbaçov və onun ermənilərdən ibarət ətrafına qarşı sərt ittiham kimi qəbul olunurdu.

O zamanlar M.Qorbaçov bəzi məsələlərin “əmək kollektivləri”ndə həll olunmasına üstünlük verərək öz hərəkətlərini xalqın iradəsi kimi qələmə verirdi.

Bundan istifadə edərək mən SSRİ hərbi-sənaye obyektlərindən biri sayılan Naxçıvan cihaz zavodunun kollektivinin adından SSRİ Xüsusi Maşınqayırma Nazirliyinə və nazirliyin bütün müəssisələrinə müraciət etdim və Bakıda baş verən 20 yanvar hadisələrinin SSRİ-nin hərbi sənaye müəssisələrinin “əmək kollektivləri”ndə müzakirə edilməsini tələb etdim. Müraciətin “itməməsi” üçün, mən məsuliyyəti öz üzərimə götürərək müraciəti o vaxtlar ancaq hərbi məqsədli zavodlarda quraşdırılmış “teletayp” vasitəsi ilə göndərilməsinə icazə vermişdim. Müraciətdən heç iki gün keçməmişdi ki, mən Moskvaya çağırıldım. İş yoldaşlarım mənim Moskvaya getməyimi istəməsələr də, mən çoxlu sənədlər, faktlar, qəzetlər, şəkillər toplayaraq Moskvaya getdim. Naxçıvan cihaz zavodunun direktoru kimi mənə xüsusi vəsiqə verildiyindən mənim əlimdə olan materialları rus hərbiçiləri yoxlamağa cürət etmədilər. Yadımdadır ki, mənim faktlara və dəlillərə əsaslanan çıxışımdan sonra gətirdiyim şəkillərlə tanış olan bütün dünyada tanınmış, təmkinli, öz çəkirlərini bilən baş konstruktorlar, alimlər, aparıcı mütəxəssislər eşitdikləri və gördüklərindən dəhşətə gələrək elə oradaca yığıncağın yekun protokoluna “Sovet İttifaqı KP MK-dən kommunist Qorbaçovun şəxsi məsələsinə baxılması və onun yerinə Heydər Əliyevin Sovet İttifaqı KP-nın Baş Katibi seçilməsi” yazılması tələbini irəli sürdülər.

Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, SSRİ hərbi-sənaye müəssisələrinin kollektivlərində Heydər Əliyevin nüfuzu çox böyük idi.

O zamanlar Azərbaycanda və artıq blokada vəziyyətində yaşayan Naxçıvanda əhali arasında bir ümitsizlik, bədbinlik, gələcəyə inamsızlıq hökm sürürdü. Naxçıvan Muxtar Respublikasının vilayət PK, vilayət DTK, vilayət DİN rəhbərliyi (A.Cəlilovdan başqa) tam heyətlə Naxçıvanı öz başına buraxaraq qaçmış, bütün idarə orqanlarını iflic halda qoyaraq muxtar respublikanın ərazisini tərk etmişdilər.

Mən Moskvadan qayıtdıqdan az bir müddət sonra SSRİ Xüsusi Maşınqayırma Nazirliyinin əməkdaşları Heydər Əliyevin Azərbaycanın daimi nüma-

yəndəliyində verdiyi bəyanatının tam mətnini Moskvada nəşr edilən «Столица» (Paytaxt) jurnalının 1 və 2 saylı nömrələrində çap etdirib, jurnalın bir neçə nüsxəsini də Naxçıvana göndərdilər. Sonralar eşitdim ki, «Столица» jurnalının digər nüsxələri xarici səfirliklərə, ölkədaxili nazirlik və idarələrə göndərilmiş, qalanları isə azad satışa verilərək az bir müddətə satılmışdı.

Mən Heydər Əliyevin bəyanatının tam mətnini təcili Azərbaycan dilinə tərcümə etdim və yerli qəzetlərdə çap etdirdim.

Bəyanatın yayılması xalq arasında ruh yüksəkliyinə, gələcəyə inama səbəb olmuşdu. Heydər Əliyev insanların gözündə xalqı düşdüyü bəlalardan xilas edəcək bir xilaskar kimi görünürdü. Artıq hamı Heydər Əliyevin bu məsələni tezliklə həll edəcəyinə ümid bəsləyirdi.

Bir müddət sonra o zamanlar yerli televiziyanın xalqa Müsavat Partiyasının lideri kimi təqdim etdiyi Qeybullayev familiarlı bir şəxs Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin sədrinə ərizə ilə müraciət edərək mənim “Heydər Əliyevin casusu” olduğumu iddia etdi və mənim ciddi cəzalandırılmağımı tələb etdi. Bu məsələdə maraqlı odur ki, indi özlərini ən ardıcıl Heydər Əliyevçilər kimi təqdim edən Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin o dövrdəki rəhbərləri mənim həbs olunmağıma qərar vermişdilər və mən öz vətənimdə bir müddət gizli fəaliyyət göstərməli oldum. Düşünürəm ki, həmin sənədlər indi də arxivdədir.

Heydər Əliyevin məşhur bəyanatından sonra SSRİ məkanında insanların düşüncələrində dəyişikliklər baş verməyə başladı. M.Qorbaçovun dirijorluğu ilə idarə olunan “orkestrin musiqiçiləri arasında” böyük bir çaşqınlıq yarandığı göz qabağında idi. Baş verən hadisələri xaricdən idarə edən qüvvələr artıq başa düşürdülər ki, M.Qorbaçov və ətrafı hadisələri idarə edə bilmirlər. Açıq-aydın görünürdü ki, atacaqları hər bir addımı əvvəlcədən hesablamış bu şəxslər Azərbaycan xalqının iradəsini, mentalitetini, onun vətənə bağlılığını və azadlıq arzusunu hesablayarkən böyük səhvə yol veriblər.

Azərbaycan xalqı tarixin ən çətin, kəşmə-kəşli dövrlərində belə ulu əcdadlarımızdan bizə gəlib çatan Azərbaycan şüurunun, mentalitetini, əxlaqını müqəddəs irs kimi, göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamış və nəsildən-nəslə ötürmüşdür. Əsrlərlə nəsillərdən-nəsillərə ötürülən bizim tariximiz, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mentalitetimiz, vətənpərvərliyimiz haqda Heydər Əliyev demişdi: “Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir”.

Qədim köklərə malik Azərbaycan xalqı əsrlər boyu özünün maddi və mənəvi xəzinəsi olan milli ruhunu, milli şüurunun, öz tarixinə sadiqliyini, həmin dəyərlər uğrunda canından belə keçməyə hazır olmasını qoruyub saxlaya bilmişdi.

General V.Şironin özünün kitabında yazır: “Azərbaycan xalqının vətənpərvərlik, qonaqpərvərlik, çörəyini başqası ilə bölmək və s. çox gözəl adətləri var. Azərbaycanda azərbaycanlıların mentalitetini dəqiq əks etdirən həyasız bir qonaq haqqında qədim bir ibrətamiz rəvayət var: azərbaycanlı ev sahibi ona

qonaq gəlmiş bir şəxsi yedirib içirir, yataqla təmin edir. Qonaq yerli adətləri gözəl bildiyindən hər gördüyü şeyi tərifləyir. Çünki qonaqpərvər azərbaycanlıların adətlərinə görə qonağın xoşuna gələn hər şey qonağa bəxşiş edilirdi. Özünə çoxlu hədiyyə alan qonaq gedərkən ev sahibi qapının yanında ondan getməzdən əvvəl çəkmələrini çıxarib tozunu çırpmasını xahiş edir. Qonağın “nə üçün?” sualına ev sahibi belə cavab verir: “Bizim torpağımız birdir və biz onu heç kimə vermirik!”

Dünya alimlərinin mülahizələrinə əsasən azərbaycanlıların milli xüsusiyyətləri namus, vicdan, şərəf qanunlarına əsaslanır. Onlar üçün cəsarət xeyirdən üstündür, şərəfsizlik ölümdən pisdır, ailə və uşaqlar müvəffəqiyyət və mənsəbpərəstlikdən üstündür”.

General V.Şironin bu etirafı ermənilərin Qafqaza sonradan gəlmələrinə və onların həyasızlıqlarına açıq bir işarədir.

A.Karaulov yazırdı: “Heydər Əliyevin məşhur bəyanatından sonra biz, onun Moskvadakı dostları başa düşürdük ki, M.Qorbaçov bunu ona bağışlamayacaq. O zaman Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslər də müxtəlif yollarla ona Azərbaycana qayıtmamaq haqqında xəbərdarlıqlar göndərirdilər. Odur ki, Heydər Əliyevlə görüşüb, ondan bir müddət xarici ölkələrin birinə getməsinə xahiş etdik. Lakin o, bizi dinlədikdən sonra qətiyyətlə bunları dedi:

“– Qorbaçov öz əməlləri ilə mənim xalqımı ermənilərlə müharibəyə sövq edib. Azərbaycan xalqının bu ağır günlərində mən öz xalqımın yanında olmalıyam”.

Tezliklə Heylər Əliyev bir əsgər kimi yenidən öz xalqının yanına qayıtdı və Azərbaycan xalqı onu özünün xilaskarı kimi təntənə ilə qarşıladı. Qarşıda onu yuxusuz gecələr, gərgin iş rejimi və şərəfli bir həyat gözləyirdi. Özünün dərin zəkası, fitri istedadı və idarəetmə məharəti ilə Heylər Əliyev yenidən öz xalqının sevimlisinə, liderinə çevrildi.

Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıtmasından az müddət sonra M.Qorbaçov xaricdəki himayədarları tərəfindən şirəsi sıxılmış nar qabığı kimi kənara atıldı. Rus dövlətinin başına yəhudi B.Yeltsin və onun yəhudilərdən ibarət komandası gətirilərək SSRİ-nin “parçalanması” və “özününküləşdirilməsi” planına start verildi.

Hadisələrin sonrakı inkişafı göstərdi ki, öz əməllərinə görə rus xalqı tərəfindən “satqın” damğası vurulmuş M.Qorbaçov vaxtı ilə onun ətrafında fırlanan erməni dostları tərəfindən tərk edilərək meydanda tək qaldı. Artıq onun erməni “dostları” özlərinə başqa sahib taparaq ona öz sədaqətləri haqqında “and” içiblər.

Azərbaycanda isə çoxlu qanlar bahasına yenidən öz müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyə isə xalqın iradəsi ilə Heydər Əliyev cənabları gəldi.

1. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN

FƏXRƏDDİN SƏFƏRLİ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: hacifexreddin@yahoo.com.tr

AZƏRBAYCANI MÜSTƏQİLLİYƏ HAZIRLAYAN VƏ BƏRPADAN SONRA MÜSTƏQİLLİYİ QORUYUB ƏBƏDİLƏŞDİRƏN ÜMUMMİLLİ LİDER

Azərbaycanın keçdiyi tarixi yola nəzər salarkən, ümumiyyətlə, xalqımızın çoxminillik dövlətçilik tarixini vərəqləyərkən aydın olur ki, müxtəlif dövrlərdə ölkəmizə bir sıra şəxsiyyətlər rəhbərlik etmişlər. Ancaq bu şəxsiyyətlərin heç də hamısı xalqın sevgisini, hörmət və məhəbbətini qazana bilməmiş, unudulmuşlar. Ancaq elə şəxsiyyətlər də olmuşlar ki, onlar öz fəaliyyətləri ilə tariximizdə dərin iz buraxmış, xalqın yaddaşına əbədi olaraq həkk olunmuşlar. Azərbaycan tarixində çox böyük xidmətləri heç bir şübhə doğurmayan bu şəxsiyyətlər nə qədər yüksək zirvələrə qalxsalar da, ümummilli lider səviyyəsinə yüksələ bilməmişlər. Azərbaycanın çoxminillik dövlətçilik tarixində bu adı yalnız bir nəfər – taleyin XX yüzillikdə Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi görkəmli dövlət xadimi və diplomat Heydər Əliyev qazana bilmişdir.

Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik fəaliyyətini nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, Corc Vaşinqton ABŞ, Cəvahirəl Nehru Hindistan, Şarl de-Qoll Fransa, Mustafa Kamal Atatürk Türkiyə üçün nə etmişdirsə, Heydər Əliyev Azərbaycan üçün onu etmiş, xalqın sevimlisinə çevrilmişdir. Dünya tarixində bu da nadir hadisələrdən biridir ki, hakimiyyətdə olan bir lider sonradan, ölkənin ağır günündə xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gətirilsin. Heydər Əliyevə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətinin birinci dövründə, 1969-82-ci illərdə yaranan xalq sevgisi 80-ci illərin sonlarında Dağlıq Qarabağ problemi ilə əlaqədar ölkəmizdə yaranmış ümumi böhran, hərc-mərclik, özbaşınalıq şəraitində Azərbaycanın parçalanmaq, dövlətçiliyinin itirilməsi təhlükəsi yarandıqda onun Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə nəticələndi.

Heydər Əliyev Azərbaycanda istər birinci, istərsə də ikinci dəfə hakimiyyətə gələrkən ölkə öz ağır günlərini yaşayırdı. Keçən yüzilliyin 60-cı illərində Azərbaycan SSRİ-yə daxil olan 15 müttəfiq respublika içərisində geridə qalmış aqrar ölkə idi. Bütün sahələrdə ittifaq səviyyəsindən geridə qalan ölkədə iqtisadiyyat zəif olaraq qalır, milli mənəvi dəyərlər aşınır, elm, təhsil, mədəniyyət və s. bərbad vəziyyətə düşür, milli mentalitetimizə zərbələr vurulurdu.

Heydər Əliyev məhz belə bir şəraitdə Azərbaycanda rəhbərliyə gəldi. Onun apardığı uğurlu siyasət nəticəsində Azərbaycan SSR öz varlığı dövründə heç bir vaxt yüksəlmədiyi inkişaf səviyyəsinə qalxdı, sənaye və kənd təsərrüfatı yüksək dərəcədə inkişaf etdi. Azərbaycan bir-birinin ardınca 10 dəfədən çox keçici qırmızı bayrağa layiq görüldü, ordenlərlə təltif olundu, inkişaf səviyyəsinə

görə müttəfiq respublikalar arasında ön sıraya keçdi. Bütün bunlara görə SSRİ kimi super dövlətin rəhbərinin dilindən “Azərbaycan iri addımlarla irəliləyir” sözləri səsləndi. Respublikanın rəhbəri kimi Heydər Əliyev 1976-cı ildə Sovet İKP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizəd seçildi. 1979-cu ildə “Sosialist Əməyi Qəhrəmanı” adına layiq görüldü. Ən nəhayət, ulu öndər 1982-ci ilin sonlarında dünyanın altıda bir hissəsini əhatə edən SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbər elitasına daxil oldu. Sovet İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü seçildi, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin olundu. 1983-cü ildə ikinci dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldü. Belə yüksək bir zirvəni fəth etmək nə ulu öndərdən əvvəl, nə də sonra müsəlman-türk dünyasında heç bir şəxsiyyətə nəsib olmamışdır,

Məhz bu dövrdə Azərbaycanda milli oyanış başlandı və Heydər Əliyev özü milli oyanışın başında durdu. Siyasi hakimiyyətinin birinci dövründə ulu öndər SSRİ-də 70-ci illərdən başlanan böhran nəticəsində Sovet hakimiyyətinin tezliklə süqut edəcəyini duymuş, bu baxımdan da Azərbaycanın gələcək müstəqilliyini təmin edəcək bir sıra tədbirlər həyata keçirmiş, həmin illərdə Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsasları yaradılmışdı. Azərbaycan qüdrətli sənaye və kənd təsərrüfatı ölkəsinə çevrilmişdi. Azərbaycanda pambıqçılıq və üzümçülük sahəsində böyük uğurlar qazanılmışdı. Pambıq istehsalı ildə 1 milyon ton səviyyəsini aşmış, ildə 3 milyon ton üzüm istehsalı hədəf götürülmüşdü.

Gələcək müstəqil Azərbaycanın kadrlara olan tələbatını ödəmək üçün SSRİ-nin ən məşhur ali məktəblərinə təhsil almaq üçün ildə 1000 nəfərə yaxın gəncin göndərilməsi ulu öndərin uzaqgörən kadr siyasətinin ən parlaq göstəricisidir. Heydər Əliyev milli hərbi kadrların yetişdirilməsi sahəsində uğurlu siyasət aparmışdır. Bu, bir həqiqətdir ki, sovet dönməmində SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə azərbaycanlıların qəbulu məsələsinə çox ustalıqla yasaq qoyulmuşdu. Ona görə də Heydər Əliyev bu qadağaları çətinliklə də olsa, aradan qaldırdı. Bakıda və digər şəhərlərdə fəaliyyət göstərən ali hərbi məktəblərdə azərbaycanlı tələbələrin sayı artmağa başladı. Hətta ulu öndər Bakıda Cəmsid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin yaradılmasına nail oldu ki, burada da əsasən azərbaycanlılar təhsil alırdı. Dahi rəhbər Azərbaycan gənclərindən, hətta aviasiya sahəsində kadrlar hazırlanması sahəsində də bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdi.

Heydər Əliyev ictimai-siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, sözün əsl mənasında, bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqının lideri idi. 1970-1982-ci illərdə ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövr ərzində onun tərəfindən görülmüş işlər Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət edirdi. Məhz onun fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycana mərkəzi fondlardan böyük həcmdə vəsait gətirilirdi. Yeni zavodlar, fabriklər tikilirdi. İndi bu zavod və fabriklər Azərbaycanın iqtisadi və sənaye potensialına böyük dəstəkdir. Əgər o illərdə Azərbaycanda iri sənaye infrastrukturu yaranmasaydı, xüsusilə də neft emalı sahəsində nəhəng qurğular tikilməsəydi, bu gün Azərbaycanın iqtisadi potensialı o qədər də güclü ola bilməzdi.

Burada Azərbaycan dili haqqında ulu öndərin siyasətini unutmamaq olmaz.

Məhz ulu öndərin təkidi sayəsində Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qaldırıldı, Moskvanın güclü təzyiqlərinə baxmayaraq 1978-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olundu. Azərbaycanda “Sovetskaya Türkologiya” jurnalı nəşr olunmağa başladı. Bütün bunlar və qeyd olunmayan bir sıra məsələlər Azərbaycanın gələcək müstəqilliyinə xidmət edən tədbirlər idi.

Beləliklə, hələ o zaman Azərbaycanın gələcək müstəqil dövlət kimi yaşaya bilməsi üçün zəruri olan əsaslar – iqtisadi, mənəvi-mədəni potensial yaradılmış, milli kədr problemi həll edilmişdi. O dövrdə iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil sistemində əldə edilən tərəqqi, milli birliyə nail olunması, milli özünüdərkini yüksəlişi müstəqil dövlətin yaranmasına xidmət edən strategiyanın bünövrəsini qoymuşdu. Bugünkü müstəqil Azərbaycanın əldə etdiyi uğurlar məhz həmin dövrdə Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış möhkəm təmələ əsaslanır.

Heydər Əliyev 1990-cı ildə Türkiyə Respublikasının “Zaman” qəzetinin müxbiri ilə söhbətində bu məsələyə də toxunmuş və qeyd etmişdir ki, “Mən SSRİ respublikalarının nə vaxtsa müstəqillik əldə edəcəklərini düşünürdüm. O illərdə Azərbaycanın da müstəqil dövlət olmasını arzu edirdim. Məni istefaya getməyə məcbur edənlərin əsas məqsədi Azərbaycanın müstəqillik qazanmasının qarşısını almaq idi”.

Ulu öndərin həyata keçirdiyi nəhəng tədbirlər nəticəsində 1991-ci ildə Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa edərək SSRİ-yə daxil olan müttəfiq respublikalar içərisində Azərbaycan iqtisadi müstəqilliyə tam hazır iki respublikadan biri idi. Həmçinin ulu öndərin hakimiyyətinin birinci dövründə ölkəni bütün sahələrdə müstəqillik üçün hazırlaması 90-cı illərdə müstəqil dövlət quruculuğunda bir baza, zəmin rolunu oynadı. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bu cəhəti dəfələrlə vurğulamış və demişdir: “SSRİ dönməmində Azərbaycanın iqtisadiyyatının, elm və mədəniyyətinin inkişafına, milli kadrların yetişdirilməsinə böyük səylər qoyan Heydər Əliyev sanki nə vaxtsa ölkəmizin müstəqil olacağına inanırdı. Təbii ki, o zamanlar bütün bu işlər görülməsəydi, müstəqil dövlət quruculuğu vəzifəsinin həyata keçirilməsi çox ciddi çətinliklərlə qarşılaşardı”.

Keçən yüzilliyin 80-ci illərinin sonlarında Dağlıq Qarabağ problemi ilə başlayan böhran ölkə həyatının bütün sahələrini iflic etmiş, həmin vaxt respublikaya rəhbərlik edənlər isə Moskvanın əlaltısına çevrildiyindən və xalqdan uzaq düşdüyündən problemin həlli yollarını tapa bilmirdilər. Azərbaycan xalqı ən çətin günlərini yaşayırdı, ümummilli liderin dediyi kimi “olum ya ölüm” dilemması qarşısında qalmışdı. Ona görə də xalq öz nicatını və xilasını həmin vaxt Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində çalışan Heydər Əliyevdə görürdü.

1990-cı ilin iyulundan Naxçıvanda yaşayan ulu öndər parlament seçkilərində Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə deputat seçilmiş, Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin 17 noyabr 1990-cı ildə keçirilən ilk sessiyasına təcrübəli deputat kimi sədrlik etmiş, onun təklifi ilə MSSR sözün-

dən “Sovet Sosialist” sözləri çıxarılmış, Ali Sovet Ali Məclis adlandırılmış, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi qəbul edilmiş, Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında bu bayrağın Azərbaycanın dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında vəsatət qaldırılmış, bundan bir qədər sonra 31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi günü elan olunmuşdu.

1991-ci ildə xalqın tələbi ilə Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri seçildəndən sonra isə ulu öndərin həyata keçirdiyi tədbirlər, yeritdiyi uzaqgörən siyasət nəticəsində Naxçıvan əhalisi aclıqdan, səfalətdən xilas olmuş, ən başlıcası isə Naxçıvan ərazisi erməni işğalından qorunmuşdu. Çətin vəziyyətdə olan Azərbaycan əhalisi bütün bunları görür və Heydər Əliyevə xilaskar kimi baxırdılar. Məhz buna görə də ölkənin 91 nəfər ziyalısi xalqın iradəsini əsas tutaraq 1992-ci il oktyabrın 16-da “Səs” qəzetində Heydər Əliyevə “Azərbaycan Sizin yolunuzu gözləyir” başlığı ilə müraciət etdi.

Müraciətdə Azərbaycanın böhranlı vəziyyəti təhlil edilir, müstəqilliyin, Azərbaycan dövlətçiliyinin təhlükədə olduğu bildirilir və ölkəni bu vəziyyətdən çıxaracaq yeganə şəxsin Heydər Əliyev olduğu vurğulanırdı. Onlar ölkəni fəlakət vəziyyətindən çıxaracaq bir partiya yaradılmasını və bu partiya rəhbərlik etməyi Heydər Əliyevdən xahiş edirdilər.

Heydər Əliyev Azərbaycanın görkəmli ziyalıları tərəfindən ona ünvanlanmış müraciətə oktyabrın 24-də cavab verdi. Bu cavab ümummilli lider tərəfindən hələ Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəlməmişdən əvvəl, Naxçıvanda yaşayarkən Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, demokratik dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirilməsi vacib olan tədbirlər barədə işlənilib hazırlanmış çox mühüm siyasi-tarixi sənəddir.

Ulu öndərin bu cavabından az sonra, 1992-ci il noyabrın 21-də Naxçıvan şəhərində Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gələn təşəbbüs qruplarının 550-dən artıq nümayəndəsinin iştirakı ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirildi. Konfransda partiyanın Nizamnamə və Proqramı qəbul olundu. Heydər Əliyev YAP-ın Sədri seçildi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranması Azərbaycan dövlətçiliyinin xilas yolunun başlanğıcı oldu. Heydər Əliyevə olan xalq sevgisi bu partiyanın tezliklə böyük uğur qazanmasına, ümumxalq partiyasına çevrilməsinə gətirib çıxardı. YAP Azərbaycanda fəaliyyət göstərən partiyalar içərisində ən kütləvi siyasi təşkilata çevrildi. Hazırda sıralarında 600 mindən artıq üzvü birləşdirən, keçən müddət ərzində siyasi, iqtisadi, elmi, mədəni və s. sahələrdə böyük uğurlara imza atan YAP-ın ən böyük nailiyyəti isə dağılmaqda olan Azərbaycan dövlətçiliyinin, dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması və qüdrətli bir dövlətə çevrilməsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Parlamenti 18 oktyabr 1991-ci ildə Müstəqillik Haqqında Konstitusiya Aktını qəbul etsə də, keçən müddət ərzində aydın oldu ki, ölkəyə rəhbərlik edən adamların onu qoruyub saxlamaq gücü və bacarığı yoxdur. Vəziyyət getdikcə ağırlaşdığından, Azərbaycanda böhranlı və-

ziyyət son həddə çatdığından, torpaqlarımızın ermənilər tərəfindən işğalı sürətləndiyindən, hətta vətəndaş müharibəsi reallaşdığından xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyev Naxçıvandan Bakıya getdi və 1993-cü il iyunun 15-də Milli Məclisin Sədri, oktyabrın 3-də isə Prezident seçildi.

Belə çətin bir vəziyyətdə hakimiyyət sükranının arxasına keçən ümummilli lider qeyd edirdi ki, müstəqilliyi qazanmaq nə qədər çətindir, onu qoruyub saxlamaq ondan çətindir. Ulu öndərin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində Azərbaycan bir dövlət kimi məhv olmaq təhlükəsindən xilas oldu. Müstəqil dövlətçiliyimiz üçün yaranmış təhlükə aradan qaldırıldı. Artıq başlanmaqda olan vətəndaş müharibəsinə son qoyuldu. Ölkədə fəaliyyət göstərən qanunsuz silahlı dəstələr ləğv olundu, separatçılıq aradan qaldırıldı, ölkə daxilində ictimai-siyasi sabitlik yaradıldı, xalq rahat nəfəs aldı, sabaha inam hissi gücləndi.

Azərbaycan xalqı haqlı olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevi müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, banisi, memarı, xilaskarı adlandırır. Bu, həqiqətən belədir. Heydər Əliyev ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi bərpa etdikdən sonra müstəqil dövlət quruculuğuna başladı. O müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması konsepsiyasını işləyib hazırladı və onu uğurla həyata keçirdi. Qarşıya qoyulan bu böyük vəzifəni həyata keçirmək üçün bir sıra mühüm əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirdi.

Ulu öndər gözəl bilirdi ki, Ermənistanla müharibənin gedişi şəraitində ölkədə sabitliyi bərpa etmək, demokratik dövlət quruculuğu ilə məşğul olmaq mümkün olmayacaqdır. Həmçinin, müharibə davam etdiyi üçün xarici neft şirkətləri də Azərbaycana yatırım qoymaqdan çəkinirdilər. Ona görə də ulu öndər Ermənistanla danışıqlara başladı və 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında müqavilə imzalandı. Atəşkəsdən, müharibənin dayandırılmasından, ölkədə qismən də olsa, sabitlik yaradıldıqdan sonra xarici ölkə şirkətlərinin ölkəmizə olan inamı artdı, nəticədə 20 sentyabr 1994-cü ildə ARDNŞ ilə dünyanın ən böyük neft şirkətləri arasında müqavilə imzalandı. “Əsrin müqaviləsi” adı ilə tarixə düşmüş bu hadisə Azərbaycanda iqtisadi tərəqqinin əsasını qoydu. Azərbaycan qısa müddətdə Cənubi Qafqazda iqtisadi cəhətdən ən güclü dövlətə çevrildi.

Ulu öndərin dövlət quruculuğu sahəsində atdığı ilk addımlardan biri də dövlət quruculuğunun hüquqi bazasının yaradılması oldu. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yaradılmış və 1995-ci il 12 noyabrda ümumxalq səsverməsi (referendum) ilə qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyası ilə Azərbaycanda dövlət quruculuğunun qanuni, hüquqi əsasları yaradıldı. Qanunun aliliyi, insan haqlarının qorunması kimi demokratik prinsiplər bərqərar edildi. Beləliklə, ölkədə iqtisadi və siyasi islahatların aparılması, respublikamızın dünya birliyinə inteqrasiyası üçün hüquqi baza yaradıldı.

Elə ümummilli liderin müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi və dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirildiyi mühüm tədbirlərdən biri də ölkəmizin dünya birliyinə inteqrasiyası olmuşdur. Heydər Əliyevin ölçülüb biçilmiş xarici siyasət kursu bu sahədə böyük uğurların qazanılmasına gətirib çıxarmış, Azər-

baycan qısa müddətdə 300-dən artıq beynəlxalq təşkilatla əməkdaşlığa başlamış, dünyanın əksər dövlətləri ilə diplomatik əlaqələr yaratmışdır. Bu sahədə ulu öndərin xarici ölkələrə səfərləri, orada dövlət başçıları, siyasi xadimlərlə görüşləri və s. mühüm rol oynamışdır. Həmin səfərlər zamanı ulu öndər müxtəlif ölkələrdə yaşayan Azərbaycan diasporunun nümayəndələri ilə görüşür, söhbətlər aparır, onlara azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşməyi tövsiyə edirdi. Məhz bu uğurlu siyasət nəticəsində dünya dövlətləri və bütün nüfuzlu təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, sərhədlərimizin toxunulmazlığını, erməni işğalı altında olan torpaqlarımızın azad olunmasını dəstəkləyirlər. Həmçinin, ulu öndərin diaspora sahəsində fəaliyyəti öz bəhrəsini vermiş, dünyanın əksər ölkələrində azərbaycanlıların təşkilatları, dərəcələri, cəmiyyətləri və s. yaranmışdır. Ulu öndərin apardığı uğurlu xarici siyasətin nəticəsi olaraq bir sıra nüfuzlu dövlət başçılarından diləndən “Azərbaycanda ikinci erməni dövləti yaradılması yol verilməzdir”, “ölkələrin ərazi bütövlüyü dəyişməzdir” kimi rəsmi bəyanatlar səslənmişdir.

Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ulu öndərin çoxsahəli xarici siyasətinin nəticəsi olaraq Azərbaycan 2001-ci ildə Avropa Şurasına üzv qəbul olunmuş, iki il sonra – 2003-cü ilin yanvarında Şurada Azərbaycan nümayəndə heyətinin sədri İlham Əliyev Şuranın Parlament Assambleyasının Vitse-Prezidenti və Büro üzvü seçilmişdir.

12 noyabr 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanın 125 deputatdan ibarət ilk parlamentinə keçirilən demokratik seçkilər dövlət quruculuğu və müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən mühüm tədbirlərdən biri oldu.

Müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu sahəsində ulu öndərin yeritdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri də ölkənin ərazi bütövlüyünün və milli təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından həyata keçirilən tədbirlər idi. Müstəqillik bərpa olunduqdan sonra ölkədə yaradılmış hərbi birləşmələr (Əlikram Hüseynovun, Surət Hüseynovun, Rövşən və Mahir Cavadovların və s. dəstələri) qarşıda dayanan əsas vəzifəni – dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizin qorunmasını bir kənara qoyub, dövlətçiliyimiz üçün böyük təhlükəyə çevrilmişdi. Ona görə də ulu öndər ilk növbədə ölkə daxilində dövlətçiliyimiz və müstəqilliyimiz üçün təhlükə törədən bu hərbi birləşmələrin ləğv olunmasına nail oldu və Cənubi Qafqazda ən güclü ordu yaratdı. Artıq Azərbaycan ordusu ölkə sərhədlərini sayıqlıqla qorumaqla yanaşı, dünyanın bir sıra qaynar nöqtələrində sülhməramlı qüvvələr statusunda çıxış edirlər. Həmçinin, ordumuz NATO ilə “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq edir.

Ölkənin təhlükəsizliyinin həyata keçirilməsində Milli Təhlükəsizlik sisteminin əvəzsiz rolunu nəzərə alaraq Heydər Əliyev bu istiqamətdə mühüm işlər gördü. 1998-ci ilin dekabrında Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Akademiyasının yaradılması, nazirlikdə islahatlar aparılması bu istiqamətdə həyata keçirilən mühüm tədbirlər oldu. Nəticədə Azərbaycanın müstəqilliyinə qarşı yönəlmiş çoxlu təxribatların qarşısı vaxtında alındı. Artıq qətiyyətlə demək olar ki, ulu öndərin diqqət və qayğısı sayəsində Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik orqan-

ları vətənimizə qarşı yönələn və hazırlanan hər cür təxribatların qarşısını almağa, sərhədlərimizin təhlükəsizliyini təmin etməyə qadir bir təşkilata çevrilmişdir.

Azərbaycan dövlətçiliyinin və müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ümummilli liderin apardığı siyasətin tərkib hissələrindən biri də Azərbaycançılıq ideologiyasının yaradılması və ümumxalq, dövlət siyasəti səviyyəsinə yüksəldilməsidir. Əsaslı Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətinin birinci dövründə qoyulan və dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən bu ideya müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin Konstitusiyada dövlət dili kimi təsbit olunması, latın qrafikasına keçilməsi, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsi, ümummilli liderin dünya azərbaycanlıları ilə görüşlərində bu ideyanın təbliği və yayılması sahəsində apardığı işlər, 31 dekabrın hər il Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü kimi qeyd edilməsi, 2001-ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının Bakıda Qurultayının keçirilməsi və s. bu kimi tədbirlər ulu öndərin Azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafını şərtləndirən əsas amillərdəndir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin bütün çətinlikləri dəf edərək həyata keçirdiyi bu taleyüklü tədbirlər nəticəsində müstəqil Azərbaycan dövləti yaradıldı və regionun aparıcı dövlətinə çevrildi. Əgər Heydər Əliyev tərəfindən bu cəsarətli addımlar atılmasaydı, ABŞ politoloqu Zbignev Bjezinskiyə vurğuladığı kimi, Azərbaycan dövlətini yaratmaq da mümkün olmayacaqdı.

Qısa şəkildə qeyd olunanlara əsasən demək olar ki, 15 iyun 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdan ümummilli lider Heydər Əliyev özünün fəvqəladə təşkilatçılıq bacarığı, qətiyyəti və sarsılmaz iradəsi ilə ölkəni parçalanmaqdan, dağılmaqdan, müstəqilliyin itirilməsindən, dövlətçiliyi məhv olmaqdan xilas etdi, xalqı vahid məfkurə – Azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx birləşdirdi, vətəndaş cəmiyyətini formalaşdırdı, dövlət təsisatlarını qurdu, hüquqi dövlətin yaradılmasına nail oldu, milli təhlükəsizlik təmin edildi. Beləliklə, ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın timsalında mükəmməl bir dövlət qurdu, yaratdı və Azərbaycan xalqına bəxş etdi.

“Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir və dönməzdir” deyən Heydər Əliyev həm də qeyd edirdi ki, “müstəqil Azərbaycan dövləti bizim üçün ən qiymətli tarixi nailiyyətdir və onun qorunması, əbədiyaşar edilməsi hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2003-cü ildə bizi cismən tərk etsə də, o, ruhən bizimlədir. Onun ideyaları yaşayır və inkişaf edir. Ulu öndər tərəfindən müəyyən edilən və alternativli olmayan siyasi kurs bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, bütün Azərbaycan xalqı ulu öndərin siyasətini uğurla davam və inkişaf etdirən möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək ümummilli liderin qurub yaradaraq bizə miras qoyub getdiyi müstəqil Azərbaycanın daha da tərəqqisi və çiçəklənməsi naminə öz səy, bacarıq və qüvvəsini əsirgəmir və daha işıqlı gələcəyə doğru inamla irəliləyir.

VƏLİ BAXŞƏLİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
Email: velibahshaliyev@mail.ru

MÜASİR AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNİN TƏNTƏNƏSİDİR

Müasir Azərbaycanın bugünkü sosial-iqtisadi inkişafının əsası Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, uzaqgörən və yorulmaz siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Hələ 1969-cu ildə hakimiyyətə gəldiyi zaman Sovet dövlətinin iqtisadi potensialından Azərbaycanda iqtisadiyyatın və mədəniyyətin inkişafı üçün bacarıqla istifadə etmiş, Azərbaycan xalqının rifahının yüksəldilməsini təmin etmiş və bu istiqamətdə mühüm tədbirlər həyata keçirmişdi. Bacarıqlı dövlət xadimi Sovet imperiyası tərkibində Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini və respublika əhalisinin məşğulluğunu təmin etmək üçün yeni müəssisələrin yaradılmasını əsas məqsəd kimi qarşıya qoymuşdu. 2003-cü ilin oktyabr ayında Azərbaycan xalqına müraciətində Heydər Əliyev demişdir: “Mənim Azərbaycan Respublikasına bütövlükdə rəhbərliyimin 34, müstəqil Azərbaycan dövlətinə prezident kimi rəhbərliyimin isə 10 ili tamam olur. Bu illərdə istər bir azərbaycanlı, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, istərsə də onun rəhbəri, prezidenti kimi mənim həyat amalım yalnız sizə – bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olmuşdur. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədərbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözümlü, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib”. Onun rəhbərliyi ilə 1969-1982-ci illərdə respublikada 250-dən çox zavod, fabriklər, istehsal sahələri istifadəyə verilmişdi. 1975-ci ildə Bakıda Məişət Kondisionerləri zavodu tikildi, Bakı, Sumqayıt, Gəncə kimi şəhərlər inkişaf etdi. 20 milyon kvadrat metr mənzil sahəsi, minlərlə məktəb, klub, xəstəxana, istirahət evləri və b. tikintilər istifadəyə verildi. Bakının ətrafında yeni mikrorayonlar: Badamdar, Əhmədli, Günəşli, Hövsan və s. kimi yeni yaşayış massivləri salındı. 1983-cü ildə Bakı-Qroznı neft kəməri, 1985-ci ildə Dərin Dəniz özülləri zavodu, Bakıda “Ulduz” elektrik cihazqayırma, Sumqayıtda məişət kompressorları zavodu, 1981-1984-cü illərdə Şəmkir Su Elektrik Stansiyası və digər sənaye obyektləri Azərbaycanın sürətlə inkişafı və əhalinin rifahının yaxşılaşmasının əsasını qoydu. Sənayedə əmək məhsuldarlığı 2,1 dəfə artmışdı. 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq və cihaz nümunələri yaradılmışdı. 1056 adda mühüm sənaye məhsulunun kütləvi buraxılışına başlanılmış, 310 avtomatlaşdırılmış xətt, 1300 kompleks mexanikləşdirilmiş xətt və avtomatlaşdırılmış məntəqə, sex və istehsal sahəsi istismara buraxılmışdı. Azərbaycan SSRİ-də neft hasilatı, emalı, geologiyası, kəşfiyyatı ilə məşğul olan ən böyük dövlətlərdən birinə çevrilmişdi. Azərbaycan aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəyə çevrildi. XX

əsrin 70-80-ci illəri xalqımızın tarixində yalnız iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı dövrü kimi deyil, həm də elmin, təhsilin, mənəviyyatın, mədəniyyətin misilsiz tərəqqisi illəri kimi qalıb. Həmin dövrdə həmçinin gələcək müstəqilliyimizin təməl daşları hörülüb, iqtisadi, sosial və mədəni potensialı formalaşıb.

Görkəmli siyasətçi Azərbaycanın iqtisadi-mədəni inkişafı, sənayenin, kənd təsərrüfatının, mədəniyyət, elm, təhsil və digər prioritet sahələrin idarə edilməsi üçün bacarıqlı və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasının vacibliyini mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyaraq təhsilinin inkişafına xüsusi qayğı göstərirdi. 1968-1978-ci illərdə orta ümumtəhsil məktəblərinin sayı 77% artmışdı. 1979-cu ildə SSRİ-nin 43 şəhərinin 152 ali məktəbində 3315 nəfər azərbaycanlı təhsil alırdı. Heydər Əliyev hərbi kadrların hazırlanmasına da xüsusi diqqət yetirirdi. Azərbaycanda iki ali hərbi məktəb – Ali Ümumqoşun Komandirləri məktəbi və Ali Hərbi Dənizçilik məktəbi var idi. Lakin bu məktəblərdə cəmi 5-6 nəfər azərbaycanlı təhsil alırdı. 1971-ci ildə Heydər Əliyev ilk hərbi internat məktəbinin açılmasına nail oldu. 1971-ci ildə C.Naxçıvanski adına hərbi məktəb yaradıldı. Heydər Əliyev 1976-1977-ci illərdə 800-900 nəfərin SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə göndərilməsinə nail oldu. 1982-ci ildə hərbi məktəblərə göndərilənlərin sayı 1000 nəfərdən artıq olmuşdu. Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin Azərbaycan SSR-in dövlət dili kimi təsbit edilməsi bu sahədə yeridilən uzaqgörən və məqsədyönlü siyasətin nəticəsi idi. Milli müstəqillik məfkurəsinin din və dil faktorlarından asılı olduğunu nəzərə alan Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk illərindən dil məsələsinə diqqət yetirmiş, XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan Türkologiya elminin mərkəzinə çevrilmişdi. Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti Azərbaycan Respublikasının nəinki keçmiş Sovetlər birliyində, həmçinin beynəlxalq miqyasda tanınmasına səbəb oldu.

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində erməni fitnəkarlığına qarşı da əzmlə mübarizə aparmışdı. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan hökuməti 1967-ci il mayın 7-də 2 min hektar Azərbaycan ərazisinin ermənilərə verilməsi haqqında qərar çıxarmışdı. Lakin H.Əliyev 1969-cu ildə hakimiyyətə gəldiyi zaman bu məsələnin dayandırılmasına nail oldu. Ermənilərin Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan təcrid olunması haqqındakı iddialarına son qoymaq üçün 1979-cu ildə Ağdam-Xankəndi dəmir yolu çəkdirildi. 1981-ci ildə Azərbaycan KP MK şəhərsalma, arxitektura və arxitektura abidələrinin bərpası ilə bağlı qərar qəbul edir. Bu qərardan sonra bərbad vəziyyətdə olan Şuşa şəhərinin bərpasına və genişləndirilməsinə xüsusi diqqət verildi.

1982-ci ildə M.P.Vaqifə və X.B.Natəvana Şuşada abidə qoyulur. 1959-1970-ci illərdə Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı əhalinin sayı 51% artır, ermənilər isə köçməyə başlayır. ABŞ tarixçisi Aqostini yazırdı ki, Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağda erməniləri azaldır. Digər ABŞ tarixçisi Beniqsen isə yazırdı ki, Sovet hökuməti Azərbaycan rəhbərinin antierməni siyasətinə laqeyd qalır. Bu,

həmin dövrdə Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində böyük nüfuz qazanması ilə bağlı idi.

Heydər Əliyev 1973-cü ildə “erməni millətçiləri” əməliyyatını apararaq Daşnak partiyasının üzvlərini həbs etdi. 1979-cu ildə “Oqonyok” jurnalında Qarabağda ermənilərin yaxşı yaşayışı üçün görülən tədbirlərdən bəhs edən məqalə nəşr olundu. Ermənilər buna qarşı çıxsa da, H.Əliyev bunun qarşısını ala bildi.

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində Azərbaycan xalqının inkişafı üçün xeyli işlər görmüş, bir sözlə, Sovet İttifaqının tərkibində müstəqil Azərbaycanın əsaslarını qoymuş, milli ruh, milli mədəniyyət vətəndaşlarımızın məfkurəsinə çevrilmişdi. Bədxah qonşularımızın xalqımıza qarşı əsassız iddialarının qarşısı alınmışdı. O deyirdi: “Azərbaycanlı kimi dünyaya gəldiyimə, Azərbaycan dilində danışdığımıza, Azərbaycanı təmsil etdiyimə görə özümü çox xoşbəxt sayıram”.

Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində yüksək vəzifə tutması da erməniləri narahat edirdi. Buna görə ona qarşı böhtan kompaniyası başlandı. Bu, həmin dövrdə Qorbaçov hakimiyyətinin yeritdiyi siyasətlə bilavasitə bağlı idi. Heydər Əliyev öz bacarığı ilə SSRİ-yə “xarici hücumların” qarşısını ala bilirdi. Buna görə ABŞ prezidenti Buş Qorbaçovla görüşündə keçmiş DTK generallarının hakimiyyətdən kənarlaşdırılmasını tövsiyə etmişdi. Bütün bunlar Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmasına səbəb oldu.

Lakin qədirlən xalq öz rəhbərini unutmamışdı. Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqil dövlət olduqdan sonra Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti yenidən genişləndi. 1991-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan parlamentinin deputatı kimi Dağlıq Qarabağ probleminin həllində rəsmi Bakını daha qətiyyətli mövqe tutmağa çağırırdı. Təəssüf ki, o zaman Heydər Əliyevin mövqeyi “*zərərli müstəqillik ideyalarını yaymaq*” kimi qiymətləndirildi. Lakin 1993-cü ildə onun hakimiyyətə qayıtması tarixə Qurtuluş günü kimi daxil oldu. O, mərkəzin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi hərc-mərcliyin qarşısını bacarıqla aldı və Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşamasına imkan yaratdı. Bacarıqlı siyasətçi hakimiyyətə keçdikdən sonra 1994-cü ildə atəşkəsə nail olaraq Azərbaycan xalqının fiziki məhvinin qarşısını aldı və dinc iqtisadi dirçəliş üçün şərait yaratdı, xalqın gözlədiyi qurtuluş missiyasını reallaşdırdı. Heydər Əliyev Azərbaycana müstəqilliyi qorumağın nümunəsini, siyasi-iqtisadi sabitlik, hüquqi dövlət quruculuğu, vətəndaşlıq qururu gətirdi. Neft amili Azərbaycan xalqının milli rifahının, əsrlərdən bəri yığılıb qalmış problemlərinin həll olunması üçün bazaya çevrildi. 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması gənc Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edilməsində, onun tranzit potensialının artmasında mühüm addım oldu. Bu müqavilə Şərqlə Qərb arasında əməkdaşlıqda Azərbaycanın regiondakı liderliyini təmin etdi. “Əsrin müqaviləsi”nə uyğun olaraq Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa neft kəmərləri çəkildi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin əsası qoyuldu.

İqtisadi, sosial və siyasi islahatların həyata keçirilməsi qanunvericilik bazası olmadan mümkün deyildi. Odur ki, Heydər Əliyev dövlət quruculuğuna hüquqi bazanın yaradılmasından başladı. 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul olundu. Bu əsas qanunun ardınca qəbul edilən qanunvericilik aktları Azərbaycan Respublikasının siyasi və iqtisadi həyatının hüquqi əsasda qurulması, hüquqi islahatların həyata keçirilməsi üçün mühüm addım oldu. İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxdı. 1998-ci ilin 22 fevralında ümummilli lider Heydər Əliyev “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərman imzaladı, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlərin proqramı müəyyənləşdirildi. 28 dekabr 2001-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu qəbul edildi. Azərbaycanın demokratik dövlət olmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri xalqın hakimiyyət mənbəyi elan edilməsi idi.

Heydər Əliyev hərtərəfli inkişaf etmiş, çoxsahəli fəaliyyətə məxsus şəxsiyyət idi. Akademik Ramiz Mehdiyev Heydər Əliyev şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən demişdir: “Təbiət Heydər Əliyevə nadir keyfiyyətlər – iş qabiliyyəti, qətiyyət, özünün haqlı olduğuna əminlik, ətrafındakı adamların məziyyətlərini və imkanlarını müəyyənləşdirmək bacarığı kimi keyfiyyətlər bəxş etmişdir... Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli sərvəti, onun bəxtinə düşmüş Tanrı payıdır. Onun adı da, elə özü də bu dövlətçiliyi təcəssüm etdirir... Heydər Əliyev həm özünün nadir siyasi istedadı sayəsində, həm də milli dirçəlişin mükəmməl fəlsəfi konsepsiyasına əsaslanaraq müasir Azərbaycan adlandırdığımız bir məmləkəti, onun bugünkü həqiqətlərini, sabahkı gününün etibarlı bünövrəsini yarada bilmişdir”. Onun yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində 1994-1995-ci illərdə ALOW-2 qurğusu işə salındı, Sumqayıt və Daşkəsən zavodları yenidən quruldu. 1996-cı ildə aqrar kredit kassaları yaradıldı. 1997-ci ildə GUAM yaradıldı. 2001-ci ildə Yaponiyadan alınan kredit əsasında Sumqayıt Etilen-propilen zavodu əsaslı şəkildə quruldu. Həmin il Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin çəkilməsi haqqında müqavilə bağlandı. 2002-ci ildə Şəmkir-Yenikənd Su Elektrik Stansiyası işə salındı. Həmin il Səngəçaldə Bakı-Tbilisi-Ceyhan İxrac Boru Kəmərinin Azərbaycan hissəsinin təməli qoyuldu. Heydər Əliyevin hakimiyyətinin ikinci dövründə yüzlərlə müəssisə bərpa edildi, yeni sənaye obyektləri salındı. İqtisadi müstəqilliyin, iqtisadi islahatların önəmini nəzərə alan Heydər Əliyev deyirdi: “Bir Prezident kimi mən iqtisadiyyatda dövlət siyasətini artıq müəyyən etmişəm. Bu, islahatlar yoludur, islahatlar vasitəsilə istehsalın artırılması, inkişaf etdirilməsi, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, özəl bölmənin inkişafına geniş yer verilməsi, bazar iqtisadiyyatı, insanlara bərabərlik verilməsi, sa-hibkarlığa, təşəbbüskarlığa şərait yaradılması zəruridir. Bu, dövlət siyasətimizin əsas prinsipləri olur”.

Qərblə Şərq arasında olduqca əlverişli geosiyasi və strateji mövqeyə malik olan Azərbaycan qədim İpək Yolunun üzərində yerləşməklə dünya nəqliyyat sisteminin kəsişmə nöqtəsində yerləşir və bu sistemin birləşdirilməsində olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə irəli sürdüyü qədim İpək Yolunun bərpası ideyası, 1993-cü ilin mayında Traseka Proqramının qəbulu Azərbaycanın Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinə cəlb edilməsində, onun iqtisadi potensialının artmasında mühüm rol oynadı. 1996-cı ilin dekabrında Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna dövlət başçıları Avrasiya dəhlizinin yaradılması haqqında saziş imzaladılar. 1998-ci ilin sentyabrında Bakıda İpək Yolunun bərpası ilə bağlı 33 ölkənin 13 beynəlxalq təşkilatın iştirakı ilə keçirilən konfransın Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını daha da sürətləndirdi, onun dinamik və ahəngdar inkişafını təmin etdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarının birində demişdir: “Neft sektorundan sonra nəqliyyat ölkə üçün ən mühüm sahədir və burada inkişaf perspektivləri çox gözəldir. Biz bütün imkanlarımızdan istifadə edərək nəqliyyat sektorunu daha sürətlə inkişaf etdirəcəyik. Azərbaycan Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri layihələrinin həyata keçirilməsində fəal rol oynayır. Hesab edirəm ki, gələcəkdə tranzit ölkə kimi bizim bölgədəki və dünyadakı mövqelərimiz daha da güclənəcəkdir. Beləliklə, indi Azərbaycanda bütün sferaların, o cümlədən də nəqliyyatın inkişafı üçün kifayət qədər münbit şərait var”.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət proqramına uyğun olaraq yalnız 2004-cü ildə 20-dən artıq sənaye obyekti işə salınmışdı. İqtisadi sahədə qazanılan nailiyyətlər Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artmasına səbəb oldu. Ki Uest şəhərindəki danışıqlarda ABŞ Ermənistanı təcavüzkar bir dövlət kimi tanıdı. 2003-cü ildə Azadlığı Müdafiə Aktına edilən 907-ci düzəlişin icrası dayandırıldı.

Ulu öndərin əsasını qoyduğu siyasət ölkəmizin iqtisadi inkişafını təmin etdi, dünya iqtisadiyyatında Azərbaycan modelinin yaranması ilə nəticələndi. Dünyanın aparıcı ölkələrini iqtisadi böhran, devalvasiya bürüdüyü, kreditlərin azaldığı, sosial ödənişlərin məhdudlaşdığı bir zamanda Azərbaycanda iqtisadi inkişaf tempi artmaqdadır. Bu siyasətin nəticəsidir ki, 2011-ci ildə Ümumi Daxili Məhsulun həcmi 45,5 milyard manat, 2012-ci ildə isə 48 milyard 476 milyon manat olmuşdur. 2010-cu ildə strateji valyuta ehtiyatları ilin əvvəli ilə müqayisədə 50 faiz artaraq 29 milyard dollara, 2011-ci ildə 41,5 milyard dollara çatmışdır ki, bu da ölkənin dayanıqlı inkişafı üçün möhkəm zəmindir. 2010-cu il ərzində 51 milyon ton neft, 27 milyard kubmetr qaz hasil edilmiş, sənaye istehsalı 2,6 faiz artmışdır. Hökumətin iqtisadi siyasətində prioritet sahə olan qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı da 2010-cu ildə davam etmiş və bu sahədə real artım tempi ümumi artım tempini üstələyərək 7,6 faiz, o cümlədən, qeyri-neft sənayesində 6,6 faiz, rabitədə 29,7 faiz, nəqliyyatda yük daşınması 3,1 faiz artmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycanın mədəni yüksəlişi üçün də mühüm tədbirlər həyata keçirdi. 2001-ci il avqustun 9-da “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Fərman verildi. 2002-ci ildə Şirvanşahlar, Möminə Xatın, Qarabağlar türbəsi və Şəki xan sarayında bərpa işləri aparıldı. 2002-ci ildə Azərbaycan Abidələrin Bərpası, Konservasiyası və Tədqiqi Beynəlxalq Mərkəzinə üzv qəbul olundu. Həmin il Qız qalası və İçərişəhər YUNESKOnun “Dünya mədəniyyəti irsi” siyahısına daxil edildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasının milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncamlar verdi.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda da tikinti-quruculuq işləri durmadan davam etdirilirdi. Hazırda Naxçıvan elektrik enerjisi və sənaye məhsulları ixrac edən bir ölkəyə çevrilmişdir. 2012-ci ildə muxtar respublikada ümumi daxili məhsulun həcmi 2,1 milyard manata çatmış, sənaye məhsulu istehsalı kənd təsərrüfatı məhsullarını 2,5 dəfə üstələmişdir. Naxçıvan MR Ali Məclisi Sədrinin şəhərsalma, iqtisadi inkişaf, mədəni quruculuq, tarixi abidələrin qorunması, bərpası və tədqiqi ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər xüsusilə əhəmiyyətli olmuşdur. Bu tədbirlərin nəticəsidir ki, tariximizə dair yüzlərlə kitab və məqalələr işlənib hazırlanmış, xalq yaradıcılığı nümunələri toplanaraq nəşr edilmiş və xalqın istifadəsinə verilmişdir. Ali Məclis Sədrinin gördüyü tədbirlər, həmçinin Naxçıvana qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürənlərə qarşı da tutarlı cavab olmuşdur.

Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan siyasi və iqtisadi baza Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişaf strategiyasının əsasını təşkil etmişdir. Artıq Azərbaycan dünyanın mühüm yanacaq-energetika regionlarından birinə çevrilərək öz inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bütün bu uğurlar ulu öndərimiz, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan və uğurla reallaşdırılan iqtisadi konsepsiyanın, milli neft strategiyasının təntənəsidir. Bu siyasət Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilməkdədir.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ TƏRƏQQİ STRATEGİYASI VƏ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI (1969-2003-cü illər)

Azərbaycan, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası öz tarixi ərzində mürəkkəb və çətin inkişaf yolu keçmişdir. Tarixən Şərqi iri elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrət tapmış Naxçıvan dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələri ilə yanaşı, Azərbaycanın dövlətçiliyinin inkişafına da uğurlu fəaliyyətini təqdim etmişdir.

Lakin Azərbaycanın, onun bütün regionlarının həqiqi inkişafı və tərəqqisi Heydər Əliyevin 1969-cu ildə siyasi hakimiyyətə gəlişi ilə başlanmışdır. Mübaligəsiz demək olar ki, xalqımızın son yarıməsrlik tərəqqi dövrü məhz böyük öndərimizin həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Ona qədər iqtisadi, sosial və mədəni inkişafın əksər göstəricilərinə görə Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin müttəfiq respublikaları arasında axırıncı yerlərdən birini tuturdu. 1960-1970-ci illərdə SSRİ-də milli gəlir istehsalı 99 faiz artdığı halda, Azərbaycanda bu artım cəmi 66 faiz təşkil etmişdi. Milli məhsulun adambaşına düşən həcmi də başqa respublikalarla müqayisədə ilbəlil azalırdı. Mərkəzin Azərbaycanın problemlərinə diqqət və qayğı göstərməməsi, respublikada idarəetmə sahəsində ciddi nöqsanların olması nəticəsində ictimai, iqtisadi, mədəni həyatda dərin böhran yaşanırdı.

Mərkəzin və respublika hakimiyyət orqanlarının Naxçıvan MR-ə laqeyd, ögey münasibəti nəticəsində 70-ci illərə qədər muxtar respublika Azərbaycanın digər bölgələrinə, xüsusən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə nisbətən aşağı inkişaf səviyyəsinə malik olmuş, sənaye məhsulunun artım sürətinə görə keçmiş SSRİ-nin muxtar respublikaları arasında axırıncı yerlərdə qərar tutmuşdu. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbər seçilməsi ilə Azərbaycanın və Naxçıvanın həyatında təzahür edən mənfi proseslərin qarşısı qətiyyətlə alındı, ölkəmiz əsl tərəqqi yoluna qədəm qoydu. Qısa müddət ərzində hazırlanmış və həyata keçirilmiş strateji kurs uzunmüddətli geriliyə son qoymuş, respublika həyatının bütün sahələrində sabit və dinamik artım əldə edilmişdi.

1969-cu ildən sonra Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi kompleks tədbirlər nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının sənaye, kənd təsərrüfatı, istehsal infrastrukturunun yüksək inkişafı baş verdi. Sənayenin emal və istehsal sahələrinin şəbəkəsi genişləndi.

Heydər Əliyev Naxçıvanın iqtisadi inkişafına, regionun sənaye potensialına mühüm geosiyasi məsələ kimi baxaraq strateji obyektlərin yerləşdirilməsi üçün xüsusi proqramlar və planlar hazırlanaraq həyata keçirilməsinə nail olmuşdu. Nəticədə təkcə 70-ci illərin ilk dörd ili ərzində muxtar respublikada sənayenin inkişaf sürəti 25,5 faiz artmışdı.

Naxçıvan MR-in iqtisadi inkişafında Heydər Əliyevin birbaşa göstərişi və rəhbərliyi əsasında hazırlanmış Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin “Naxçıvan MSSR-in xalq təsərrüfatının daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında” 8 yanvar 1974-cü il tarixli birgə qərarının mühüm rolu oldu.

Qərarla Naxçıvan MR-də iqtisadiyyatın və mədəniyyətin Azərbaycanın və respublikanın digər regionlarının orta inkişaf göstəricilərindən aşağı olduğu prinsipial şəkildə açıq qeyd edilmiş və bu geriliyin əsas səbəbləri göstərilmişdi. Etiraf edilmişdi ki, Naxçıvan MR-in geridə qalmasının əsas səbəbi Azərbaycanın əksər nazirlik və idarələrinin muxtar respublikanın problemlərinə ögey münasibət bəsləmələri olmuşdur.

Qərarla muxtar respublikanın sosial-iqtisadi, mədəni inkişafının təmin edilməsi üçün müvafiq orqanlar qarşısında konkret vəzifələr qoyulmuş, onların icra müddəti müəyyənləşdirilmişdi. Heydər Əliyev bu qərarının yerinə yetirilməsinə şəxsən nəzarət edirdi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının mövcud sosial-iqtisadi problemlərinin, onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsində, bölgənin gələcək inkişaf perspektivlərinin üzə çıxarılmasında Heydər Əliyevin Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin XXX konfransındakı nitqi mühüm rol oynadı. Azərbaycanda iqtisadiyyata rəhbərliyin, ideoloji işin gücləndirilməsi, kadrların məsuliyyətinin artırılması sahəsində aparılan tədbirlərin, mənfi hallara qarşı mübarizə ruhunun Naxçıvanda hiss olunmadığını açıq bəyan edən Heydər Əliyev muxtar respublikanın rəhbərliyinin fəaliyyətini ciddi tənqid etmiş, ondan iş üslubunu və metodlarını dəyişdirməyi qətiyyətlə tələb etmişdi. Həmin çıxışında Heydər Əliyev muxtar respublikanın ehtiyaclarına diqqət yetirməyi və problemləri qısa müddətdə həll etməyi bir dövlət vəzifəsi kimi Azərbaycanın nazirlik və idarələrinin qarşısında qoydu.

Heydər Əliyev Naxçıvan MR-in təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək, regionda tikinti materialları sənayesini inkişaf etdirmək məqsədi ilə bir sıra mühüm qərarların qəbul olunmasına nail olmuşdu. Nəticədə ümumi məhsul istehsalında tikinti materiallarının xüsusi çəkisi bir neçə dəfə artdı, muxtar respublikada istehsal olunan mərmər, üzlük plitə, travertin və s. tikinti materiallarının ixracı xeyli genişləndi. Heydər Əliyev Naxçıvan MR-də üzlük materialların istehsalını genişləndirmək məqsədi ilə Azərbaycan KP MK və Respublika Nazirlər Sovetinin “Naxçıvan MSSR-də üzlük materialların istehsalının daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında” 19 fevral 1982-ci il tarixli qərarının qəbul edilməsinə nail oldu. Lakin sonrakı ictimai-siyasi hadisələr bu kimi iqtisadi tədbirləri həyata keçirməyə imkan vermədi.

70-ci illərdə Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-in elektrik enerjisinə tələbatının tam təmin edilməsi üçün atdığı addımlar muxtar respublikanın gələcək taleyində mühüm rol oynayan faktora çevrildi. 90-cı illərin əvvəllərində Naxçıvan Ermənistan tərəfindən enerji blokadasına alınarkən muxtar respublika

əhalisi məhz ulu öndərin 70-ci illərdə yaratdığı enerji mənbələri hesabına həyat ritmini itirmək təhlükəsindən xilas oldu.

Ulu öndərimiz Naxçıvan MSSR-də sənaye müəssisələrinin proporsional yerləşdirilməsi, yüngül və yeyinti sənayələrinin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Onun təşəbbüsü ilə 70-ci illərdə Naxçıvan şəhərində yeni yüngül sənaye müəssisələri yaradıldı, mövcud müəssisələr genişləndirilərək texniki bazası müasirləşdirildi. O, yüngül sənaye müəssisələrinin tikintisi ilə şəxsən maraqlanırdı, tikintilərin gedişini daim nəzarətdə saxlayırdı. Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeyinti sənayesinin inkişafına diqqət və qayğısı regionda onlarla yeyinti sənaye müəssisələrinin işə salınmasında özünü göstərirdi. Əgər 70-ci ildə muxtar respublikada istehsal olunan sənaye məhsulunun yalnız 36,6 faizi bu sahənin payına düşürdüsə, 1980-ci ildə bu rəqəm artıq 77,5 faiz təşkil etmişdi.

Aparılan kompleks tədbirlər sayəsində 1970-1982-ci illərdə muxtar respublikanın sənaye potensialı təxminən üç dəfə artmışdı. Onuncu beşillikdə (1976-1981-ci illərdə) muxtar respublika sənayesi xüsusilə sürətlə inkişaf etməyə başlamışdı. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, onuncu beşillikdə istehsal olunmuş məhsulun həcmi üst-üstə yeddinci, səkkizinci və doqquzuncu beşilliklərdə istehsal olunan məhsula bərabər olmuşdur. Təkcə 1980-ci ildə istehsal olunan məhsulun həcmi 1975-ci ilə nisbətən 1,2 dəfə, 1969-cu ilə nisbətən isə 3,5 dəfə çox idi. 1971-1981-ci illərdə muxtar respublikada iqtisadiyyatın inkişafına 357,4 milyon manat əsaslı vəsait yönəldilmişdi ki, bu da üst-üstə altıncı, yeddinci və səkkizinci beşilliklərdəki əsaslı vəsaitin ümumi həcmindən 1,4 dəfə çox idi. Bütövlükdə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə Naxçıvanda yüngül və yeyinti sənaye sahələri ilə yanaşı, elmi-texniki tərəqqini müəyyən edən yeni sənaye sahələri (energetika, dağ-mədən, maşınqayırma, metal, yerli sənaye və s.) yaradılmışdı.

Hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən Heydər Əliyev Azərbaycanda əsaslı tikinti inkişafı məsələsinə xüsusi diqqət yetirməyə başlamış, Azərbaycan KP MK-nın 1971-ci ilin iyulunda keçirilmiş plenumunda əsaslı tikintinin vəziyyəti xüsusi müzakirə edilmişdi. Bu plenumda, eləcə də Naxçıvana səfərlərində Heydər Əliyev muxtar respublikanın əsas tikinti sahəsində çox ciddi nöqsanlar olduğunu bildirmişdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan KP MK bürosu 1972-ci ilin oktyabrında Naxçıvan MR-də əsaslı tikintinin vəziyyəti ilə bağlı xüsusi qərar qəbul etməli olmuşdu. Heydər Əliyevin göstərişi əsasında Naxçıvan MR-də əsaslı tikinti inkişafı ilə bağlı bir sıra proqramlar həyata keçirilmiş, yeni tikinti təşkilatları yaradılmış, onların texnika və materiallarla təminatı yaxşılaşdırılmış, əməyin mexanikləşdirilməsi, məhsuldarlığın artırılması üçün müvafiq addımlar atılmışdı. Ümumilikdə, 1971-1980-ci illərdə muxtar respublikada tikintiyə əsaslı vəsait qoyuluşu təqribən iki dəfə artmışdı.

Heydər Əliyev naxçıvanlıların mənzilə olan ehtiyacını təmin etmək üçün Naxçıvan şəhərində iri evtikmə kombinatının tikintisinə nail olmuş, bu

kombinatın, eləcə də digər sənaye müəssisələrinin tikintisini sürətləndirmək üçün tikinti obyektlərinə dəfələrlə baş çəkərək inşaat işlərinin gedişi ilə şəxsən tanış olmuşdu.

1970-ci ilədək Naxçıvan MR-də kənd təsərrüfatı çox ləng inkişaf edirdi. Bu sahənin inkişaf göstəriciləri üzrə muxtar respublika Azərbaycanın digər rayonlarından, xüsusilə DQMV-dən dəfələrlə geri qalırdı. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə muxtar respublikanın bu ənənəvi istehsal sahəsində də böyük dirçəliş və tərəqqi baş verdi.

Yeni təsərrüfatçılıq üsullarının, texnika və texnologiyaların tətbiqi, nəhəng su təsərrüfatı komplekslərinin istifadəyə verilməsi sayəsində əkin sahələrinin artırılması, əkinçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalına yönəlmiş digər kompleks tədbirlər nəticəsində bu sahənin inkişafında əsaslı dönüş baş verdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan MR-də qeyri-rentabelli pambıqçılıq daha yüksək məhsuldarlığa malik üzümçülük və tütünçüləklə əvəz olundu. Burada kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, mexanikləşdirilməsi, kimyalaşdırılması, torpaqların meliorasiyası sahəsində mühüm işlərin görülməsi məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində baş verdi. Kənd təsərrüfatının sənaye üsulu ilə inkişafı da məhz onun adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin muxtar respublikada kənd təsərrüfatı istehsalını yüksəltməyin mühüm amili olan su təsərrüfatının genişləndirilməsi məsələsi ilə şəxsən məşğul olur, muxtar respublikaya səfərlərində su təsərrüfatı qurğularının tikintisinə baş çəkməyi unutmurdu.

Heydər Əliyevi muxtar respublikada kənd təsərrüfatının geridə qalması, əhalinin ərzaq məhsulları, xüsusən meyvə, tərəvəz, ət və süd məhsulları ilə təmin edilməsində mövcud olan böyük problemlər daim narahat etdiyindən onların həlli üçün çoxşaxəli tədbirlər həyata keçirirdi. 1982-ci ilin oktyabrında Azərbaycan KP MK I katibi kimi Naxçıvan MR-ə səfərində də Heydər Əliyev bu problemlərin həllini birinci dərəcəli dövlət vəzifəsi kimi qarşıya qoymuşdu.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-də taxılçılığın, üzümçülüyn, tərəvəzciliyin, heyvandarlığın inkişafına diqqət və qayğısının nəticəsi idi ki, burada ümumi kənd təsərrüfatı istehsalı hər il ardıcıl şəkildə artırdı. Belə ki, muxtar respublikanın kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalı 1970-ci ildə 16.932 min manatdan 1980-ci ildə 54.389 min manata çatmış və ya 3,2 dəfə artmışdı. Onun təşkilatçılıq fəaliyyəti nəticəsində muxtar respublikanın kənd təsərrüfatı yeni inkişaf yoluna çıxmışdı.

Heydər Əliyev Naxçıvan MR əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılması məsələləri ilə şəxsən məşğul olur, bu istiqamətdə görülən işlərin hesabatını dinləyir, qarşıya yeni vəzifələr qoyurdu. 1970-80-ci illərdə Naxçıvan MR-də əhalinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ciddi uğurlar qazanılmışdı. Həmin illərdə muxtar respublikada ümumi sahəsi 580,1 min kvadratmetr olan yeni mənzil sahəsi tikilib istifadəyə verilmiş, 96 min nəfər öz mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına nail olmuşdu.

Heydər Əliyev Azərbaycanın bütün şəhər və kəndlərinin abadlaşdırılmasını, yaxşılaşdırılmasını, müasir görkəmli olmasını mühüm milli vəzifə hesab edir, bütün vəzifəli şəxslərdən bu məsələləri diqqətdə saxlamağı tələb edirdi. Onun diqqət və qayğısı sayəsində Naxçıvan şəhərinin siması xeyli dəyişmiş və gözəlləşmişdi. Onun şəxsi təşəbbüsü və səyi ilə şəhərin baş planı işlənib hazırlanmışdı. Onun rəhbərliyi dövründə Naxçıvan MR-də yeni yaşayış massivləri – mikrorayonlar salınmış, kəndlərin simaları dəyişərək müasir qəsəbələrə çevrilmişdilər.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı ilə bağlı imzaladığı qərarlarda şəhər və kəndlərin abadlaşdırılması və yaşıllaşdırılması, su təminatının yaxşılaşdırılması, onların tarixi görkəminin və özünəməxsusluğunun qorunub saxlanılması xüsusi yer tuturdu.

Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində Naxçıvan MR əhalisinin içməli su, elektrik enerjisi, mavi qazla təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində çox mühüm addımlar atılmış, onun gərgin əməyi nəticəsində muxtar respublikaya Yevlax-Xankəndi-Naxçıvan qaz kəməri çəkilmiş, bir çox yaşayış məntəqələri qazlaşdırılmışdı.

Heydər Əliyev Naxçıvanın coğrafi-siyasi şəraitini nəzərə alaraq muxtar respublikanın nəqliyyat sisteminin yaxşılaşdırılması üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi. 70-80-ci illərdə burada yeni avtomobil yolları çəkilmiş, marşrutlar açılmış, dəmiryolu elektriklişdirilmiş, stansiya və vağzallar təmir edilmişdi. Moskvanın təzyiqlərinə, ermənilərin maneələrinə baxmayaraq, Heydər Əliyev Naxçıvan MR-i Azərbaycanın əsas ərazisi ilə birləşdirən və Ermənistan SSR Mehri rayonundan keçən Zəngilan-Mehri-Ordubad yolunun çəkilməsinə mərkəzin razılığını ala bilmiş, yolun bir hissəsi hətta tikilmişdi. Çox təəssüf ki, ermənilərin Qarabağ oyunu Heydər Əliyevin bir sıra strateji layihələri kimi bu layihənin də başa çatdırılmasına imkan vermədi.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-in inkişafı sahəsində ən böyük xidmətlərindən biri muxtar respublikada hava nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi, Bakı-Naxçıvan hava xəttinin açılması, Naxçıvan hava limanının genişləndirilməsi oldu. Bu isə öz növbəsində sonralar muxtar respublikanın gələcək taleyində mühüm rol oynayacaq faktora çevrildi. 90-cı illərin əvvəllərində ermənilər Naxçıvanı nəqliyyat blokadasına aldıqdan sonra hava nəqliyyatı muxtar respublikanı Azərbaycanla birləşdirən yeganə vasitəyə çevrildi.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1970-80-ci illərin birinci yarısında muxtar respublikada çoxlu sayda xəstəxana tikilmiş, səhiyyə müəssisələrinin ixtisaslı kadrlarla təminatı yaxşılaşdırılmışdı. Bu dövrdə Naxçıvan MR-də bütün ixtisaslardan olan həkimlərin sayı 2,3, orta ixtisaslı tibb işçilərinin sayı sayı isə 1,7 dəfə çoxalmışdı.

Naxçıvan MR-in sosial-iqtisadi inkişafında baş verən mütləq dəyişikliklər, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşması onun demoqrafik vəziyyəti

yətinə də müsbət təsir göstərmiş, MR-də əhalinin təbii artımı Azərbaycanın orta göstəriciliyindən yüksək olmuşdur.

70-ci illərin sonu, 80-ci illərin I yarısında Naxçıvan MR-in əhalisinin milli tərkibində də mütərəqqi dəyişikliklər baş vermiş, regionun qədim sakinləri azərbaycanlılar burada mütləq üstünlüyü saxlayaraq bölgənin əsl sahibinə çevrilmişdilər.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 70-80-ci illərin I yarısında Azərbaycanda təhsilin, elmin inkişafında böyük müvəffəqiyyətlər qazanıldı, milli mədəniyyətimiz ən yüksək zirvələrə qalxdı, dünya mədəniyyətinin inkişafına böyük töhfələr vermiş görkəmli mədəniyyət, elm xadimləri yetişdi. Həmin dövrdə Naxçıvan MR-də də təhsil, elm, mədəniyyət özünün yüksək inkişaf mərhələsinə çatdı. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Naxçıvan Elm Mərkəzinin, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun, Politeknik, Musiqi və Tibb Texnikumlarının, Batabat Astrofizika Rəsədxanasının, Ordubad Təcrübə-Konstruktor Bürosunun yaradılması, Naxçıvan Tarix Muzeyinin, C.Məmmədquluzadə adına Ədəbiyyat muzeyinin, M.S.Ordubadinin, H.Cavidin, Y.Məmmədəliyevin, C.Naxçıvanskiyin ev muzeylərinin, rayon tarixşünaslıq muzeylərinin fəaliyyətə başlaması Heydər Əliyevin muxtar respublikada elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafına göstərdiyi xidmətlərinin yalnız cüzi hissəsidir.

Heydər Əliyevin Naxçıvanda ədəbiyyatın inkişafında da böyük xidmətləri olmuşdur. Onun imzaladığı sərəncamlarla Naxçıvan torpağının yetişdirdiyi görkəmli ədiblərin yubileyləri respublika səviyyəsində qeyd olunur, adları əbədləşdirilirdi. Görkəmli Azərbaycan dramaturqu Hüseyn Cavidin yubileylərinin keçirilməsi, məzarının uzaq Sibirdən gətirilərək doğma torpağında dəfn edilməsi Heydər Əliyevin böyüklüyünün, milli təəssübkeşliyinin və sarsılmaz cəsərinin təzahürü idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın siyasi rəhbəri kimi respublikada yaratdığı sağlam ictimai-siyasi mühit, qanunçuluq və nöqsanlara qarşı mübarizə əzmi Naxçıvan MR-in ictimai-siyasi həyatına da təsirsiz ötüşmədi.

O, özü şəxsən Naxçıvan MR-də bu istiqamətdə aparılan işlərə nəzarət edir, muxtar respublika rəhbərliyindən rüşvətxorluq, korrupsiya, qanunların pozulmasına qarşı əməli tədbirlər görülməsini qətiyyətlə tələb edirdi.

Naxçıvan əhalisi Heydər Əliyevin regiona qayğısını və diqqətini daim hiss edir və bu da insanlarda böyük ruh yüksəkliyinin yaranmasına səbəb olurdu. Onun hakimiyyətinin birinci dövründə bütün Azərbaycan xalqı kimi naxçıvanlılar da iqtisadi, mədəni dirçəliş dövrünü yaşamağa başladı. Onların milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığı daha da gücləndi, Azərbaycanın müstəqil gələcəyinə inamlarını daha da artırmış oldu. Naxçıvan Azərbaycanın milli-mənəvi zənginliyini qoruyub saxlayan məkana, müstəqil dövlətçilik amalının, milli özünüdərk inkişafının mühüm amilinə çevrildi.

80-ci illərin II yarısında keçmiş SSRİ-də cərəyan edən ictimai-siyasi proseslər Naxçıvan MR həyatına öz təsirini göstərdi. Mərkəzi hakimiyyətin ha-

vadarlığı ilə təcavüzkar separatizm hərəkatına başlayan ermənilərin bir məqsədi də Naxçıvanı ələ keçirmək idi. Lakin hərbi yolla öz məqsədlərinə nail ola bilməyən ermənilər muxtar respublikanı iqtisadi və nəqliyyat blokadasına almaqla azərbaycanlıları buradan didərgin salmağı və bölgəni ələ keçirməyi düşünürdülər.

Lakin tale Heydər Əliyevi Naxçıvana yetirməklə bu müqəddəs torpağı erməni əlinə keçməsindən hifz etdi, Naxçıvan onu gözləyən fəlakətlərdən xilas oldu. Naxçıvana gəlişi ilə naxçıvanlılarda ruh yüksəkliyi, gələcəyə inamı artıran Heydər Əliyev burada yeni vüsət alan milli-azadlıq və demokratik hərəkatın liderinə çevrildi. Onun başçılığı və təşəbbüsü ilə Naxçıvan MR Ali Məclisi milli dövlətçiliyin dirçəlişi istiqamətində mühüm tarixi qərarlar qəbul etdi. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Ali Məclisin 1990-cı ilin noyabrında keçirilmiş ilk sessiyasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edildi, 20 yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verildi, Dağlıq Qarabağ hadisələrinə öz prinsipial münasibətini bildirdi. DQMV-nin Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu bildirən Ali Məclis eyni zamanda Dağlıq Qarabağ məsələsində mərkəzin və respublika rəhbərliyinin tutduğu mövqeyi qətiyyətlə pisləyərək ermənilərin torpaq iddialarının qarşısını almaq üçün onlardan təsirli tədbirlər görməyi tələb etdi.

Xalqın tələbi ilə 1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan MR-in siyasi rəhbəri seçilən Heydər Əliyev muxtar respublikada siyasi-iqtisadi böhranın aradan qaldırılması, hakimiyyətlə xalq arasında etimadın bərpa edilməsi istiqamətində kəsərli addımlar atdı.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısına ən böyük xidmətlərindən biri də Naxçıvan torpağını erməni təcavüzündən xilas etməsi oldu. Onun bölgənin və əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, hərbi müdafiə sahəsində atdığı addımlar, rus qoşunlarının bölgədən qansız-qadasız çıxarılması və bu zaman bütün silah-sursatı Azərbaycanda qalması dünya hərbi sənətinin ən böyük hadisələrindən biri hesab edilməlidir.

Heydər Əliyev Ermənistanın blokadası nəticəsində ağır böhran içərisində olan Naxçıvan MR-in ağır sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək, əhalinin minimum ehtiyaclarını təmin etmək üçün gərgin fəaliyyət göstərməli oldu.

Sosial-iqtisadi problemlərdən yeganə çıxış yolunu bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tətbiqində görən Heydər Əliyev bu istiqamətdə də mühüm tədbirlərin ilk təşəbbüskarı oldu. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Naxçıvan muxtar Respublikada ictimai mal-qaranın özəlləşdirilməsi həyata keçirildi.

Blokadanın yaratdığı böhranı aradan qaldırmaq, muxtar respublikanın həyatı tələbatlarını ödəmək üçün Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyəti və İran İslam Respublikası ilə siyasi və iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirməyə nail olmuşdu. Qısa müddət ərzində Türkiyə ilə sərhəddə "Sədərk-Dilucu" körpüsü, İran İslam Respublikası ilə sərhəddə isə gömrük keçid məntəqələrinin açılması, qonşu dövlətlərin Naxçıvanda konsulluqlarının açılması, humanitar yardımların

göstərilməsi sayəsində Muxtar Respublikada əhalinin ərzaqla təminatı xeyli yaxşılaşdırıldı.

Naxçıvan MR-in mürəkkəb hərbi-siyasi şəraitdə yaşamasına, iqtisadi, sosial problemlərlə üz-üzə dayanmasına baxmayaraq, regionda sosial-mənəvi sahələrin – mədəniyyətin, incəsənətin, elmin, təhsilin dirçəldilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edilirdi.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqının milli mənəvi, dini dəyərlərinin bərpası istiqamətində ilk addımlar məhz Naxçıvanda, Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilmişdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq məhz Naxçıvanda 31 dekabr “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü” dövlət bayramı kimi qeyd olunmağa başlamışdı.

Heydər Əliyevin misilsiz fəaliyyəti nəticəsində Naxçıvan MR taleyin ağır sınaqlarından üzüağ çıxdı, erməni təcavüzündən xilas oldu, siyasi sabitlik təmin olundu, sosial-iqtisadi problemlərin həlli, milli dövlət quruculuğu, mədəniyyətin, təhsilin dirçəldilməsi istiqamətində uğurlu addımlar atıldı. Naxçıvan MR-in bugünkü uğurlarının əsası məhz Heydər Əliyevin muxtar respublikaya rəhbərlik etdiyi 1991-1993-cü illərdə qoyuldu.

Respublikaya ikinci dəfə rəhbərlik etdiyi 1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasının mühüm istiqamətini Azərbaycanın bütün regionlarının bərabər inkişafı məsələsi təşkil edirdi. Həmin illərdə Naxçıvan MR öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoymuş, ictimai həyatın bütün sahələrində çox ciddi uğurlara imza atmışdır. Xüsusən 1995-ci ildə Heydər Əliyev məktəbinin ən layiqli nümayəndələrindən olan Vasif Talıbovun Muxtar Respublikanın rəhbəri seçilməsi ilə regionun sosial-iqtisadi, mədəni inkişafında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilmiş genişmiqyaslı islahatlar qısa zamanda bütün Azərbaycanda olduğu kimi, Muxtar Respublikada da öz bəhrəsini vermiş, 1997-ci ildən başlayaraq mövcud iqtisadi geriləmənin qarşısı alınmış, iqtisadi inkişafın əsası qoyulmuşdur. 1995-2001-ci illərdə ümumi məhsul istehsalı 2,4 dəfə artmışdır. Əldə olunmuş nailiyyətlər sonrakı dövrdə də davam etdirilmiş, sosial-iqtisadi inkişafın dinamikliyi təmin edilmişdir.

Heydər Əliyevin quruculuq və tərəqqi kursu bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Bunu Naxçıvan MR-in son illərdə qazandığı nailiyyətlər də bir daha sübut edir. Aparılan məqsədyönlü siyasətin nəticəsi olaraq muxtar respublikanın bütün sahələrində uğurlu inkişaf göstəriciləri əldə edilmişdir. Bütün bunlar Heydər Əliyevin inkişaf və tərəqqi konsepsiyasının həyatiliyinin və əbədiyyətinin bariz nümunəsidir.

MƏMMƏD RZAYEV
Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: mamedrazi@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ HƏMRƏYLİYİ

Azərbaycan xalqı bütün tarixi boyu milli birlik və həmrəylik arzuları ilə yaşamışdır. Bu baxımdan dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanması, onların milli birlik və həmrəyliyinə güclənməsi müstəqil Azərbaycan Respublikası, onun ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə daha sıx bağlıdır.

1991-ci ildə möhtərəm Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri işləyərkən 1991-ci il dekabrın 16-da ilk dəfə rəsmi olaraq “31 dekabr gününün Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik günü” kimi elan edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. Qərarda həmrəylik və birlik gününün bütün Azərbaycan Respublikasında rəsmi qeyd edilməsi üçün qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə təklif verilməsi xüsusi vurğulanmışdı. Bundan sonra 25 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası da 31 dekabrın “Dünyada yaşayan azərbaycanlıların həmrəylik günü” kimi elan edən qərar qəbul etdi. 1993-cü ilin yayında Heydər Əliyev xalqın arzusu və tələbi ilə yenidən respublika rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra bu qərarın həyata keçməsi mümkün oldu.

Möhtərəm Heydər Əliyevin konseptual milli siyasət konsepsiyasında dünya azərbaycanlıları ilə iş prioritet istiqamət, tələpəli xətt kimi müəyyənləşdirilmişdi. Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün tarixi hadisəyə çevrilən hər bir xarici səfəri iki hissəyə ayrılmışdı: əvvəla səfərin qarşılıqlı razılaşmalara əsasən planlaşdırılmış dövlətlərarası danışıqlar aparılması, rəsmi müqavilələrin və s. imzalanması; ikincisi sayca azlığından, çoxluğundan asılı olmayaraq, azərbaycanlılarla görüş, onlarla fikir mübadiləsi.

1993-cü ilin iyun ayında tarixi zərurət və xalqın tələbi ilə ümummilli lider Heydər Əliyev yenidən respublika rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra ölkəmizin ictimai həyatının bütün sahələrində, o cümlədən dünya azərbaycanlıları ilə əməkdaşlıq istiqamətində keyfiyyət və mahiyyətə yeni mərhələ başlamışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusu, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev çoxşaxəli fəaliyyətində daha bir tarixi missiyanı – dünya azərbaycanlılarının milli birliyinin ideoloqu, təbliğatçısı və təşkilatçısı olmaq missiyasını öz üzərinə götürmüş və böyük uğurla həyata keçirmişdir. Onun müdrik siyasəti nəticəsində dünya azərbaycanlıları ilə iş dövlət əhəmiyyətli strateji məsələyə çevrilmişdir. Bu mühüm işin konsepsiyası – dünya azərbaycanlılarının xalqımızın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilməsi, Azərbaycan Respublikasının bütün azərbaycanlıların Vətəni sayılması, həmvətənlərimizin əqidə

və əməl birliyi zəminində elmi şəkildə formalaşması, lobbicilik perspektivi, Azərbaycançılıq ideyasının dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması da məhz Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür.

Ümummilli liderimizin xarici səfərlərinin proqramına azərbaycanlılarla görüşlərin daxil edilməsi, diaspor quruculuğu sahəsində mühüm qərarların qəbulu və onların icrası dünya azərbaycanlılarının mütəşəkkiliyini, siyasi-mənəvi integrasiyasını, ən nəhayət, təşkilatlanmasını sürətləndirmişdir. Heydər Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasətinin doğurduğu reallıqlar Azərbaycan diasporunun formalaşması prosesinə əlavə təkan vermişdir. Gərgin əmək, dözümlü və qətiyyət, daxildən doğan məsuliyyət və xalqın inamından gələn səlahiyyət, zəngin təcrübə və müdriklik, siyasi məharət az bir zamanda ümummilli liderimizə ölkədəki hərc-mərcliyi aradan qaldırmağa, vətəndaş birliyini və sabitliyi bərqərar etməyə, müstəqil dövlət quruculuğunu həyata keçirməyə imkan vermişdir. Azərbaycanda qarşıdurmalara, xaosla son qoyulmuş, bir neçə ildə onilliklərə sığmayan inkişaf yolu keçilmiş, ən əsası isə milli ruh və milli mənlilik hissi dirçəlmişdi. Heydər Əliyev böyük qürur və təəssübkeşliklə milli mənliliyin prioritet məsələ olduğunu dövlət rəhbəri kimi bütün xalqa bəyan etmişdi: ***“Biz gərək milli mənliliyimizi həmişə yüksək saxlayaq. Mənim üçün hər şeydən üstün mənim milli mənliliyimdir. Milli mənliliyim məni həmişə bütün çətin vəziyyətlərdən çıxarıb. Milli mənliliyə görə istədiyim yolla gedə bilmişəm, istədiyimə nail ola bilmişəm və xalqıma xidmət edə bilmişəm. Ona görə milli mənliliyimizi gərək itirməyək!”***

Milli dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq məhz Heydər Əliyevin siyasətində siyasi prinsiplərlə milli-mənəvi meyarlar vəhdət şəklində təzahür etmişdir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dünya azərbaycanlılarını doğma Vətənə xidmət edən mütəşəkkil qüvvəyə çevirmək yolunda dövlət səviyyəsində mühüm işlər görülmüşdür.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının dünyaya integrasiyası, iqtisadi-mədəni inkişafı, müstəqilliyimizin möhkəmlənməsində əhəmiyyətli rol oynamış çoxsaylı xarici səfərləri zamanı həmvətənlərimizlə görüşlər keçirir, onların problemləri ilə maraqlanır, dəyərli tövsiyələrini verir, səfirliklərimizi bu işə cəlb edir, soydaşlarımızı ölkəmizin ictimai, iqtisadi, mədəni həyatında fəal iştiraka çağırırdı.

Həmvətənlərimizin milli-mənəvi birliyində önəmli hadisə olan bu görüşlər, ümummilli liderimizin də hər il dekabrın 31-də Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyilik Günü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətləri, bu münasibətlə respublikamızda və xaricdə keçirilən tədbirlər prioritet məsələnin həllində – diasporumuzun mütəşəkkil qüvvə kimi formalaşmasında, lobbicilik fəaliyyətinin istiqamət və perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində həlledici amillərdən olmuşdur.

“Fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam” – deyən Heydər Əliyev şəxsiyyətinin möhtəşəmliyi həm də onda təzahür etmişdir ki, o, diaspora ilə işi

yalnız ölkəmizin siyasi-iqtisadi maraqlarının tərkib hissəsi olaraq deyil, ilk növbədə milli-mənəvi məsələ kimi irəli sürürdü. Ümummilli liderimizin dünya azərbaycanlıları tərəfindən böyük nüfuz və etimada malik şəxsiz milli lider kimi qəbul edilməsi soydaşlarımızın Heydər Əliyev şəxsiyyəti və ideali, onun təcəssüm və təbliğ etdiyi Azərbaycançılıq məfkurəsi ətrafında ümummilli birliyə, əqidə və əməli birliyə zəmin olmuşdur.

Heydər Əliyevin dünya azərbaycanlıları ilə əlaqə, ünsiyyət, birgə fəaliyyət göstərmək proqramı və konsepsiyasının səciyyəvi cəhətləri qabarıq nəzərə çarpır: Azərbaycan dövləti və xalqının öz soydaşları qarşısında məsuliyyəti, öhdəliyi, borcu və vəzifəsi.

Heydər Əliyev gəlişi gözəl sözlərlə deyil, ilk növbədə şəxsiyyətinin kristal təmizliyi, fenomenal istedadı, xalqa, Vətənə təmənnasız və sonsuz vurğunluğu ilə özünün bütün dünya azərbaycanlılarının lideri olduğunu təsdiq etmişdir. O, dünya azərbaycanlılarını inandıra bildi ki, Azərbaycan dövləti hansı ölkənin vətəndaşı olmasından, harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir soydaşının insan hüquq və azadlıqlarının, təhlükəsizliyinin, etnik-milli özgürlüklərinin, dini etiqadının qorunub saxlanması üçün məsuliyyət daşıyır.

Ümummilli lider çalışırdı ki, hər bir azərbaycanlı Azərbaycanı özünün doğma vətəni hesab etsin və hər bir an elin-obanın, xalqın qayğısı, dərdi, sevinci, kədəri, səadəti ilə yaşasın. Onun dünya azərbaycanlılarına müraciətlə dediyi aşağıdakı sözləri təkcə ümummilli siyasət kursunun kredosu deyil, eyni zamanda azərbaycançılıq məramının manifestidir: ***“Azərbaycanlılar! Harada olursan ol, hansı ölkədə yaşayırsan, yaşa, ancaq Azərbaycan haqqında, Azərbaycanın müstəqilliyi, ərəzi bütövlüyü haqqında, Azərbaycan xalqının bu günü və gələcəyi haqqında düşünməlisən”***. Elə bu fikirdən də nəzərə çarpır ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin gücünü, qüdrətini, ölkəmizin milli birliyinin sarsılmazlığını eyni zamanda dünya azərbaycanlılarının birliyində görür.

“Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bizim tarixi nailiyyətlərimizdir” deyən bu dahi insan Azərbaycan dövlətini bütün dünyada qürurla, layiqincə təmsil edirdi. Azərbaycan diplomatiyasının uğurları, ölkə daxilindəki sabitlik, əmin-amanlıq məhz Azərbaycan prezidenti kimi onun xarici və daxili siyasət sahəsində atdığı uğurların nəticəsi idi. Elə bütün bunlara görə də Heydər Əliyevə dünya ictimaiyyətinin marağı, inamı, məhəbbəti getdikcə artırdı.

Məhz ümummilli liderin sərəncamı ilə 2001-ci ilin 9-10 noyabrında Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı dünyanın 36 xarici dövlətindən 406 nümayəndə və 63 qonağın iştirakı ilə keçirilirdi. Azərbaycan Respublikasından qurultayda 130-dan çox müxtəlif dövlət qurumlarını elm, təhsil, mədəniyyət təşkilatlarını, yaradıcılıq birliklərini təmsil edən 702 nümayəndə və 844 qonaq iştirak edirdi. Bu qurultayda ümummilli liderimiz təkcə milli birliyə necə nail olmağın yolunu deyil, eyni zamanda onu qorumağın yollarını da göstərirdi. Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayındakı nitqində bildirmişdir: ***“Siz unutmamalısınız ki, dünyada Müstəqil Azərbaycan***

dövləti var. Unutmamalısınız ki, bu torpaq bütün azərbaycanlıların doğma torpağıdır. Unutmamalısınız ki, Azərbaycan dövləti mümkün olan çərçivədə hər birinizin hüquqlarınızın qorunması üçün lazımi işlər görəcəkdir və bilməlisiniz ki, biz dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar haqqında daim düşünürük, marqlanırıq, hər bir həmvətənimizin yaxşı, firavan yaşamasını istəyirik, yaşadığı ölkədə özünəlayiq yer tutmasını istəyirik. Azərbaycanlı həmvətənlərimiz, həmyerlilərimiz gərək yaşadığı hər yerdə digər xalqlara, millətlərə, yaşadıkları ölkənin vətəndaşlarına daim çatdırsınlar ki, bu gün Azərbaycan nədir, Azərbaycanın keçmişi nə olubdur, Azərbaycanın bu günü nədir, Azərbaycanın gələcəyi nədir?!” Dahi rəhbərin bu fikirləri dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanması prosesinin tarixi zərurət olduğunu göstərirdi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu sahədə həqiqətən ciddi problemlər özünü göstərirdi. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında dünya azərbaycanlılarına ünvanlanan müraciətdə haqlı olaraq qeyd edilirdi ki, bu gün dünyanın hər yerində yaşayan azərbaycanlılar müxtəlif dövrlərdə mühacirət etmiş insanların övladlarını, nəsillərini və Azərbaycandan kənarda yaşayan digər soydaşlarımızı təmsil edir. Soydaşlarımızın əksəriyyəti özgə millətlər içərisində azərbaycançılığı, milli xüsusiyyətlərimizi, adət-ənənələrimizi, dinimizi qoruya bilmiş və övladlarına ötürmüşlər. Amma bir həqiqət qeyd olunmalıdır ki, ayrı-ayrı cəhdlərə baxmayaraq, uzun bir tarixi əhatə edən dövr ərzində dünya azərbaycanlıları yaşadıkları dövlətlərdə bir-birilə birlik nümayiş etdirə bilməmiş, mütəşəkkil qaydada təşkilatlanmamış, icmalar şəklində təmsil olunmuş, dağınıq şəkildə yaşamışlar. Bu da, sözsüz ki, milli əlaqələrin və müvafiq olaraq milli varlığın zəifləməsinə gətirib çıxarmışdır.

Xarici ölkələrdə yaşayan bir çox həmvətənimizin iştirak etdiyi bu qurultayda ümummilli lider Heydər Əliyevin proqram xarakterli çıxışı diasporumuzun formalaşmasında, bütövlükdə milli-tarixi proseslərin inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələ açmışdır.

“Gərək biz hamımız birlikdə çalışaq ki, Müstəqil Azərbaycan dövləti, onun daxili siyasəti, Azərbaycanda gedən demokratik proseslər, Azərbaycanda gedən iqtisadi islahatlar, Azərbaycanda həyata keçirilən hüquqi islahatlar, insan hüquqlarının təmin olunması, Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlətin yaranması və inkişaf etməsi bütün dünyaya çatsın və tanınsın” deyən Heydər Əliyev bununla dünya azərbaycanlılarının vahid bir güc mərkəzi kimi formalaşmasının əsasını qoymağa çağırmışdır.

Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi həmvətənlərimizin təşkilatlanması prosesində əhəmiyyətli dönüşə gətirib çıxaran addım olmuşdur. Şübhəsiz, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçmiş bu tarixi hadisə Azərbaycan diasporunun daha mütəşəkkil şəkildə və dinamik fəaliyyətinə təkan vermişdir. Vacib məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi bu tədbirlərin hər biri xaricdə yaşayan soydaşlarımızın milli maraqlarımızın gerçəkləşdirilməsində yaxından iştirakına təminat yaratmışdır.

Qurultayda Heydər Əliyevin nitqi iştirakçılar tərəfindən böyük məmnuniyyətlə dinlənilmiş və ruh yüksəkliyi ilə qarşılanmışdı. Tədbirdə çıxış edən nümayəndələr azərbaycanlıların milli birliyi, həmrəyliyi, azərbaycançılıq ideyaları ətrafında sıx birləşmək haqqında ümummilli lider Heydər Əliyevin fikirlərinə şərik olduqlarını bildirmişdilər.

Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın yekdil həmrəyliyi, səmərəli işgüzarlığı, ruh yüksəkliyi və fəallığı şəraitində keçmiş, müvəffəqiyyətlə öz işini yekunlaşdırmışdır. Qurultay dünya azərbaycanlılarının həyatında dönüş nöqtəsi oldu. Bu toplantıdan sonra diaspor quruculuğunda irəliləyişlər yarandı, dünyanın hər yerində Azərbaycan diaspor təşkilatları daha sıx fəaliyyət göstərməyə başladılar.

I Qurultaydan ötən dövr ərzində qarşıya qoyulmuş məqsədlər ardıcıl olaraq yerinə yetirilmişdir. Bunu xaricdəki azərbaycanlıların daha sıx təşkilatlanmaları, cəmiyyətlərin sayının artması, ümummilli məsələlərdə, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında güclü həmrəyliyin nümayiş etdirilməsi təsdiqləyir.

Ümummilli liderimizin ideya və prinsiplərinə sadıq qalan Azərbaycan Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev xaricdə yaşayan azərbaycanlıların problem və qaygılarını, onların birliyi və təşkilatlanması sahəsindəki mövcud vəziyyəti təhlil etmək, ölkəmizlə əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsi, Azərbaycanla bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, diaspor quruculuğu işinin təkmilləşdirilməsi sahəsində qarşıda duran vəzifələri müzakirə etmək məqsədilə 2006-cı il fevralın 8-də martın 16-da Bakı şəhərində “Dünya Azərbaycanlılarının II qurultayının keçirilməsi haqqında” Sərəncam imzaladı.

Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin nitqini, Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin hesabatını və nümayəndələrin çıxışlarını dinləyərək qeyd etdi ki, I Qurultaydan ötən dövrdə xaricdəki soydaşlarımızın təşkilatlanması və öz tarixi vətənləri olan Azərbaycanla əlaqələrinin genişləndirilməsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Qurultayda bildirilmişdi ki, son illər Azərbaycan Respublikası iqtisadi inkişaf yolu ilə inamla irəliləmiş, ümumi daxili məhsulun və sənaye istehsalının artım tempinə görə dünyanın lider dövlətinə çevrilmişdir. Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və global əhəmiyyətli transregional layihələr ölkəyə investisiya axınını sürətləndirmiş, adambaşına düşən xarici sərmayələrin həcminə görə onu MDB və Şərqi Avropa məkanında ön mövqelərə çıxarmışdır. Qısa vaxt ərzində respublikanın əksər şəhər və rayonlarının, xüsusən Bakı şəhərinin siması kökündən dəyişmiş, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində təsirli tədbirlər görülmüşdür.

Ölkənin hərbi qüdrəti ildən-ilə artmış, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində görülən tədbirlər uğurla davam etdirilmişdir.

Qurultay bir daha göstərdi ki, qazanılan uğurlar ölkədə milli birliyin təmin olunmasına öz töhfəsini vermiş, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan həmvətənlərimizin daxili inamını və qürur hissini gücləndirmiş, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların daxili inamını və qürur hissini gücləndirmiş, tarixi vətənin maraqları naminə daha sıx birləşərək fəaliyyət göstərmələri üçün zəmin yaratmışdır.

Bu qurultay dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin gücləndirilməsi, diaspor hərəkətində gedən təşkilatlanma baxımından böyük əhəmiyyətli hadisə hesab edilməlidir.

2011-ci il iyul ayının 5-də Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayının keçirilməsi xalqımızın həmrəyliyi, eləcə də öz haqq səsinə dünyaya çatdırması baxımından mühüm rol oynadı.

Qurultayda 42 xarici ölkədən 579 nümayəndə, habelə dünyanın 30 ölkəsindən 211 nəfər qonaq iştirak edirdi. Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayında Azərbaycan vətəndaşları olmuş, hazırda xarici ölkələrdə yaşayan başqa millətlərin də nümayəndələri – yəhudilər, ruslar, ukraynalılar, bolqarlar, qaqauzlar və digər xalqların təmsilçiləri də iştirak edirdilər.

Qurultayda Azərbaycan Respublikası 677 nümayəndə və 405 nəfər qonaqla təmsil olunurdu. Qurultayın kulminasiya nöqtəsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi təşkil edir. Qurultayı böyük tarixi hadisə hesab edən dövlət başçısı qurultaydan qurultaya keçilən şərəfli yola nəzər saldı.

“Çox şadam ki, dünyada fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatları artıq tam formalaşmış. Birinci qurultaydan keçən dövrdə, yəni 10 il ərzində böyük işlər görülmüşdür, təşkilatların sayı artmışdır. Beş il əvvəl 336 diaspor təşkilatımız var idisə, hazırda onların sayı 416-ya çatmışdır. Bu, çox vacibdir. Ancaq eyni zamanda, kəmiyyət bu məsələ ilə əlaqədar bəlkə də həlledici rol oynamır. Mən çox şadam ki, diaspor keyfiyyət baxımından da güclənir, onların fəaliyyəti daha da məqsədyönlüdür, daha da təsirlidir. Müxtəlif ölkələrdə bizim diaspor təşkilatları tərəfindən keçirilmiş aksiyalar onu göstərir ki, istənilən yerdə təşkilatlarımız öz fikrini, öz etirazını, yaxud da ki, öz dəstəyini göstərə bilirlər. Bu, çox mühüm amildir. Mən çox şadam ki, bu gün dünyada fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatları yeni səviyyəyə qalxıb” – deyən ölkə prezidenti dünya azərbaycanlılarını doğma vətənə xidmət edən mütəşəkkil qüvvəyə çevirmək yolunda mühüm işlər görüldüyünü qeyd etdi.

“Hər bir Azərbaycan vətəndaşı çalışmalıdır ki, onun dövləti haqqında müsbət imic formalaşsın, xalqı haqqında reallığı əks etdirən bir təəssürat yaransın” deyən ölkə Prezidenti dünyanın müxtəlif ölkələrində artıq Azərbaycanın haqq səsinin eşidildiyini, artıq dünyanın Azərbaycan həqiqətlərindən məlumatlandırıldığını göstərdi. O, Azərbaycanın dünya birliyində nüfuzlu yer tutduğunu, Heydər Əliyev siyasətinin hər bir sahədə müvəffəqiyyətlə davam etdirildiyini, ölkəmizin xarici siyasətinin çox fəal və uğurla aparıldığını qeyd etdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz çıxışında erməni lobbisinə qarşı mübarizənin yeni istiqamətlərini elan etdi: *“Azərbaycan dövləti özünü qoruyur və qoruyacaqdır. Ancaq mən çox şadam ki, diaspor təşkilatlarımız da nəinki erməni lobbə təşkilatlarına tutarlı cavab verir, eyni zamanda, onlar özləri orada Ermənistanə qarşı çox ciddi və real faktlar əsasında qurulmuş təbliğat işləri aparırlar. Mən xaricdə çalışan səfirlərimizlə görüşlərdə həmişə demişəm və bu gün də demək istəyirəm ki, bizim diplomatiyamız müdafiə, özünümüdafiə xarakteri daşımamalıdır. Hücum diplomatiyamız nəticə verir. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində haqlı tərəf və zərər çəkən tərəf bizik, əlbəttə, arqumentlərimiz daha da ciddidir və daha da tutarlıdır”*.

Bütün millətlərlə səmimi dostluq və mehribanlıq şəraitində yaşamaq, digər xalqların milli-mənəvi dəyərlərinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşmaq milli mentalitetimizin ən yüksək keyfiyyətlərindən biridir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi məsələsində də Azərbaycan xalqı böyük səbr və təmkin nümayiş etdirir, problemin aradan qaldırılması, sülh yaranması üçün müntəzəm səylər göstərir.

Prezident öz çıxışında soydaşlarımızın yaşadıkları ölkələrdə dövlət, hökumət qurumlarında təmsil olunması məsələsinə də xüsusi diqqət yetirdi. Azərbaycanlıları yaşadıkları ölkələrin siyasi həyatında fəal iştiraka çağıran Prezident xüsusilə qeyd etdi ki, *“Xaricdə azərbaycanlılar nə qədər güclü olsa, dövlətimizin maraqları da o qədər müdafiə olunacaqdır. Nə qədər Azərbaycan güclü olsa, soydaşlarımız özlərini o qədər də əmin, rahat hiss edəcəklər. Ona görə də hesab edirəm ki, diaspor təşkilatlarının bütövlükdə və onların üzvlərinin fərdi qaydada real siyasətə, real işlərə daha da fəal cəlb edilməsi çox arzuolunan bir məsələdir. Əlbəttə, siz daim Azərbaycan dövlətinin dəstəyinə arxalana bilərsiniz”*.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi hamıda yüksək iftixar, gələcəyə böyük inamla baxmaq hissləri aşılamaqla yanaşı, dövlətimizin qüdrətli olması üçün hər bir azərbaycanlının öz fəaliyyətində bütün səy və bacarığını əsirgəməyəcəyinə, dünya azərbaycanlılarının birliyi ideyasının həyata keçirilməsi üçün öz qüvvəsini birləşdirəcəyinə, Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarını ləyaqətlə müdafiə edəcəyi əminliyi yaratdı.

“Bizim xaricdə yaşayan böyük ailəmiz vardır, bu, azərbaycanlılardır. Onlar öz doğma vətəninə bağlı olan adamlardır. Bizi fərqləndirən əlamət ondan ibarətdir ki, harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, öz Vətənimizə bağlıyıq. Bura bizim vətənimizdir, hamımızın vətənidir. Müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bizim bir vətənimiz var – Azərbaycan! Bizim bir dilimiz var – Azərbaycan dili! Bizim ümumxalq ideologiyamız var – azərbaycançılıq məfkurəsi! Mən arzu edirəm ki, dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar həmişə bir yerdə olsunlar. Həmişə bil-

sinlər ki, onların arxasında güclü Azərbaycan dövləti dayanır və onlar hər zaman Azərbaycan dövlətinə arxalana bilərlər”.

Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin nitqini, Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin hesabatını və nümayəndələrin çıxışlarını dinləyərək qeyd etdi ki, I Qurultaydan ötən dövrdə xaricdəki soydaşlarımızın təşkilatlanması və öz tarixi vətənləri olan Azərbaycanla əlaqələrinin genişləndirilməsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Qurultay məmnunluqla bildirdi ki, son illər Azərbaycan Respublikası iqtisadi inkişaf yolu ilə inamla irəliləmiş, ümumi daxili məhsulun və sənaye istehsalının artım tempinə görə dünyanın lider dövlətinə çevrilmişdir. Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və qlobal əhəmiyyətli transregional layihələr ölkəyə investisiya axınını sürətləndirmiş, adambaşına düşən xarici sərmayələrin həcminə görə onu MDB və Şərqi Avropa məkanında ön mövqelərə çıxarmışdır. Qısa vaxt ərzində respublikanın əksər şəhər və rayonları, xüsusən Bakı şəhəri simasını kökündən dəyişmiş, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində təsirli tədbirlər görülmüşdür.

Ölkənin hərbi qüdrəti ildən-ilə artmış, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində görülən tədbirlər uğurla davam etdirilmişdir: **“İqtisadi cəhətdən indi Ermənistan ilə Azərbaycan müqayisə edilə bilməz. Bu tam başqa, necə deyərlər, çəki dərəcələridir. Siyasi proseslərə təsir imkanları baxımından da Azərbaycan daha əlverişli mövqedədir. Çünki həm coğrafi baxımdan, həm gördüyümüz işlər, infrastruktur, enerji siyasəti, bölgədə təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və Azərbaycanın rolu əlbəttə ki, siyasi cəhətdən də çəkimizi daha da artırır. Mən şübhə etmirəm ki, bütün bu amillər, üstəgəl Azərbaycan Ordusunun güclənməsi nəticəsində biz Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll edə biləcəyik. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edilməlidir və bərpa ediləcəkdir”.**

Qurultay bir daha göstərdi ki, qazanılan uğurlar ölkədə milli birliyin təmin olunmasına öz töhvəsini vermiş, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan həmvətənlərimizin daxili inamını və qürur hissini gücləndirmiş, tarixi vətənin maraqları naminə daha sıx birləşərək fəaliyyət göstərmələri üçün zəmin yaratmışdır.

Bu gün özünün bütün imkanlarından istifadə edərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ümummilli liderimiz tərəfindən müəyyənləşdirilmiş siyasi xəttə sadıq qalaraq, güclü Azərbaycan diasporunun və lobbisinin yaradılması məsələlərinə böyük diqqət yetirir, bu mühüm prosesin təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsini təmin edir. Bu gün hamı azərbaycançılıq ideyasının uğurla davam etdirildiyini və uğurla həyata keçirildiyini təsdiq edir. Bəli, indi dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi və mütəşəkkilliyinin güclənməsi, onların ümummilli ideyalar ətrafında sıx birləşməsi üçün daha geniş imkanlar yaranmışdır. Azərbaycan Respublikası

beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yer tutur, dünya birliyinə qəti şəkildə inteqrasiya olunur, həyatın bütün sahələrində dünya meyarlarına uyğunlaşır.

Bu gün dövlətimizin qazandığı nailiyyətlər bir daha sübut edir ki, Azərbaycan düz yoldadır, onun daxili və xarici siyasəti davamlı və dayanıqlı inkişaf üçün başlıca şərtidir. Ölkəmizin böyük sürətlə artan iqtisadi potensialı bütün problemlərimizin həllində, eləcə də dünya azərbaycanlıları ilə bağlı vəzifələrin həyata keçirilməsində güclü amil olacaqdır.

Bu gün azad, müstəqil Azərbaycan Respublikası 50 milyonluq bir milletin müqəddəs pənah yeri, doğma vətənidir. Harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı öz güc və qüvvəsini tarixi haqqımız və milli nemətimiz olan Azərbaycan dövlətçiliyi uğrunda səfərbər etməlidir. Bunu bizdən vətəndaşlıq borcumuz, yaşadığımız zaman və milli taleyimiz tələb edir.

EMİN ŞİXƏLİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: emin.amea@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNİN NİZAMLANMASI

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ probleminin dinc vasitələrlə nizama salınması ümummilli lider Heydər Əliyevin xarici siyasət fəaliyyətində başlıca yer tutmuşdur. Bu münaqişənin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində tənzimlənməsi istiqamətində böyük öndərin misilsiz fəaliyyətinin görünən və görünməyən, bizə məlum olan və olmayan tərəflərini işıqlandırmaq, təhlil etmək üçün xüsusi bir tədqiqat məktəbinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Müxtəlif dövlətlərin toqquşan maraqları arasında manevr edərək ölkənin işğal altında olan ərazilərinin anneksiyasının qarşısını almaq üçün yüksək iradə, əzmkarlıq və sabillik tələb olunurdu. Dağlıq Qarabağın hüquqi mənsubiyyətinin dəyişdirilərək Ermənistana birləşdirilməsi prosesinin qarşısını almaq iqtidarında olan siyasi iradə və əzmkarlıq məhz yalnız Heydər Əliyev kimi liderə xas ola bilərdi. Ulu öndər belə bir siyasi iradə və əzmkarlığı Sovetlərin ən qüdrətli dövründə də nümayiş etdirmişdi. Məlum olduğu kimi, Dağlıq Qarabağ məsələsi o dövrdə bir neçə dəfə qaldırılmış, lakin Heydər Əliyev kimi güclü və cəsarətli bir şəxsiyyətin hakimiyyətə gəlməsi ilə antiazərbaycan qüvvələrin fəaliyyətinə və erməni iddialarına bir zərbə endirilmişdir. Hakimiyyətdə olduğu illərdə onun bütün fəaliyyəti ermənilərin əsassız iddialarının qarşısının müxtəlif yollarla alınmasına yönəlmişdi. Heç təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər seçildiyi andan etibarən Azərbaycanın sərhəd rayonlarının Ermənistana birləşdirilməsi ilə bağlı qərar layihələrinin icrasını dayandırmışdı. Mərkəzin təzyiqlərinə baxmayaraq, bu məsələ ilə bağlı belə addım respublikanın gənc rəhbəri üçün təhlükəli olsa da, o, Azərbaycan xalqının mənafeyini hər şeydən tutmuşdu. Heydər Əliyev ilk növbədə iki xalq arasında münaqişələrin yaranmasına imkan verməmiş, mənfi hallar baş verdikdə onun qarşısını təxirə salmadan dərhal dayandırmışdı.

Heydər Əliyevin fəaliyyətinin mühüm əhəmiyyət daşıyan istiqamətlərindən biri 1970-ci illərdə Dağlıq Qarabağa milli ruhun qaytarılması oldu. O, bu istiqamətdə güclü, sistemli və əhatəli çalışırdı. Hər şeydən əvvəl Qarabağın tarixini, mədəniyyətini, incəsənətini, iqtisadi inkişafını mükəmməl bilən Heydər Əliyev onu böyük coşqu ilə ölkədə və xaricdə tərənnüm etdirirdi. Görkəmli Azərbaycan arxeoloqu Məmmədali Hüseynov tərəfindən 1969-cu ildə kəşf edilən, Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olduğunu sübut edən Azıx mağarası haqqında sənədli film çəkdirərək dünyanın müxtəlif ölkələrində nümayiş etdirdi. 1970-80-ci illərdə xarici ölkələrdə keçirilən, demək olar ki, bütün Azərbaycan mədəniyyəti günlərində “Azıx mağarası” adlı sənədli film göstərilirdi. Heydər Əliyevin hələ

o dövrdə gələcəyə yönəlik atdığı bu addım ermənilərin istər o zamanlarda, istərsə də gələcəkdə tarixi abidələrə olan iddialarına qarşı ən kəskin cavab idi. Həqiqətən də Heydər Əliyevin hələ 1970-ci illərdə erməni iddialarını puça çıxaran əməli işləri və fəaliyyətləri gələcəyə hesablanmış ən mühüm addım idi. Heydər Əliyev tarixi abidələrin qorunmasına xüsusi qayğı göstərilməsi barədə qəti göstərişlər vermiş, qədim tikililəri bərpa etdirmiş, Qarabağda yaşamış yaradıcı insanların xatirələrini əbədləşdirmiş, azərbaycanlı ziyalıları daimi iş yerləri ilə təmin etmiş, diyarda yeni elmi-mədəni mühitin formalaşmasına, yerli əhəlinin təhsil almasına və daimi yerlərə daha sıx bağlanmasına əlverişli imkan yaratmışdı.

Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağa yönəlik fəaliyyətində yeni iş yerlərinin açılması, həyat səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində burada yaşayan azərbaycanlıların sayının artırılması da başlıca yerlərdən birini tuturdu. Uzaqgörən siyasətçinin ən böyük xidmətlərindən biri vilayətdə azərbaycanlıların üstün demografik inkişafı oldu. Nəticədə 1970-80-ci illərdə Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı əhəlinin ümumi çəkisi artmağa, ermənilərin sayı isə azalmağa doğru getmişdi. Görkəmli alim Musa Qasımlı ABŞ tarixçiləri A.Benniqsən və S.E.Uimbuşa istinad edərək yazır ki, Dağlıq Qarabağda 1959-cu ildə yaşayan 130 min 406 nəfər əhəlinin 17 min 995 nəfəri, 1970-ci ildə isə 150 min 313 nəfər əhəlinin 27 min 179 nəfəri azərbaycanlı idi. 1959-1970-ci illərdə vilayətdə əhəli ümumən 15,2% artmışdısa, azərbaycanlıların xüsusi çəkisi 51% artmışdı. Bu artım 70-ci illərdə daha yüksək oldu. Belə ki, artıq 1979-cu ildə vilayətdə yaşayan 162 min 181 nəfər əhəlinin 37 min 264 nəfərini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Belə bir fakt əhəmiyyətli bir ki, 1970-1979-cu illərdə Dağlıq Qarabağda əhəli ümumən 7,9%, azərbaycanlılar isə 37,7% artmışdı. Azərbaycanlılarla müqayisədə ermənilər 1959-cu ildə 110 min 53 nəfər, 1970-ci ildə 121 min 68 nəfər olmuşdular və ya bu dövr ərzində yalnız 10,1% artmışdılar. 1979-cu ildə isə vilayətdə ermənilərin sayı 123 min 76 nəfər olmuşdu və ya bu artım 1970-ci illə müqayisədə cəmi 1,6% təşkil edirdi. Həmin illər ərzində Dağlıq Qarabağda ermənilərin ümumi çəkisi 95%-dən 75%-ə düşdüyü halda, azərbaycanlıların xüsusi çəkisi 5%-dən 23%-ə qalxmışdı.

Bundan başqa Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində ermənilərin bu diyara köçürülmələrinin 150 illiyi münasibəti ilə abidə də qoyuldu. Bu da dahi şəxsiyyətin uzaqgörən siyasətindən qaynaqlanırdı. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu abidə ermənilərin Qarabağa köçürüldüklərinin açıq şəkildə etirafı mahiyyətində idi.

Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağda yeritdiyi cəsarətli siyasət, o cümlədən Azərbaycan naminə bütün fəaliyyəti ermənilər tərəfindən qəzəblə qarşılanırdı. Məqsədə nail olmaqdan ötrü bütün vasitələr məqbul hesab olunurdu. Heydər Əliyevin Sovet İttifaqı KP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd seçilməsi, Azərbaycanın yüksək inkişafı, nüfuzunun artması ermənilər tərəfindən özlərinin məğlubiyyəti kimi qiymətləndirilirdi.

Heydər Əliyev Sovet İttifaqı KP MK Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Kabinetinin sədrinin birinci müavini vəzifələrində işlədiyi zamanlarda

da Azərbaycanın mənafeyini qətiyyətlə qorumuş və erməni iddialarının reallaşmasına imkan verməmişdi. Hətta onun imzaladığı qərarlarla işdə yol verdikləri nöqsanlara görə bir sıra şəxslər, o cümlədən bəzi ermənilər vəzifələrindən azad edilmişdilər.

Heydər Əliyev Kremlə işlədikcə erməni iddialarının reallaşması mümkün deyildi. Odur ki, ermənilər müəyyən tarixi məqam gözləməyə məcbur oldular. Erməni dairələri başa düşürdülər ki, Heydər Əliyev bu vəzifələrdə qaldıqca Dağlıq Qarabağ məsələsində öz istəklərinə çata bilməyəcəklər. M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gəldikdən sonra erməni dairələri xeyli fəallaşdılar. Heydər Əliyev tədricən sıxışdırılmağa başlanmışdı. Dahi şəxsiyyətin Dağlıq Qarabağda həyata keçirdiyi tədbirləri və bütün fəaliyyətlərini bəzi erməni alimləri və ziyalıları antierməni, pantürkizm kimi dəyərləndirərək təkcə ölkə daxilində deyil, eyni zamanda xaricdə də qatı antiəzərbaycan siyasətini və təbliğatını gücləndirdilər. 400 min erməni Heydər Əliyevin əleyhinə olan məktuba imza ataraq Moskvaya göndərmiş və hətta müttəhimlər kürsüsündə oturdulmasını tələb etmişdilər. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, Kremlə Heydər Əliyevə qısqancılıqla yanaşanlar da az deyildi. Bundan başqa 1980-ci ilin ortalarında ABŞ rəhbərləri M.S.Qorbaçovla görüşlərində yenidənqurma və aşkarlıq siyasətinin daha uğurlu həyata keçirilməsindən ötrü Sovet İttifaqı KP MK Siyasi Bürosundan DTK zabitlərinin və köhnə kadrların uzaqlaşdırılmasını tövsiyə edirdilər. Bundan sonra bəzi xadimlərə qarşı böhtan və hücum kampaniyası daha da gücləndi. Nəticədə Sovet İttifaqı KP MK-nın 1987-ci il oktyabr plenumunda Heydər Əliyev Sovet İttifaqı KP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyündən və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsindən öz ərizəsi ilə istefa verdi. Heydər Əliyevin bu vəzifələrdən getməsi Azərbaycan üçün fəlakətlər doğurdu, respublikaya münasibət dəyişdi, azərbaycanlılar sıxışdırılmağa başlandı. Hadisələrin sonrakı nəticələri aydındır.

Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtmasından sonra eyni siyasi iradə və əzmkarlığın yenidən şahidi olduq. Heç təsadüfi deyildir ki, günümüzdə Dağlıq Qarabağ və bir sıra ətraf rayonlar Ermənistanın nəzarətində olsa da, məhz Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində de-yuro Azərbaycanın ərazisi olaraq qalmaqdadır. Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsini birmənalı olaraq ölkənin xarici siyasətinin prioritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirdi. Münaqişənin aradan qaldırılması istiqamətində ən yüksək səviyyədə dövlət başçıları və nümayəndə heyətləri ilə ikitərəfli və eləcə də çoxtərəfli görüşlərdə, beynəlxalq forumlarda, ATƏT-in zirvə görüşlərində, Minsk Qrupunun həmsədrləri ilə aparılan müzakirələrdə göstərdiyi ardıcıl səylər hər zaman Azərbaycan xalqının və dövlətinin maraqlarını hər şeydən uca tutması Heydər Əliyevin siyasətinin mühüm hissəsini təşkil edirdi.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə, onun qətiyyəti, əzmkarlığı və uzaqgörənliyi nəticəsində 1994-cü il may ayının 12-də Ermənistanla Azərbaycan arasında atəşkəs

haqqında razılaşma imzalandı. Həqiqətən də Ermənistanla Azərbaycan arasında davam edən qanlı müharibənin dayandırılması Heydər Əliyevin böyük siyasi nailiyyətlərindən biri kimi xarakterizə oluna bilər. Bu tarixdə bütün cəbhələrdə elan olunmuş atəşkəs minlərlə azərbaycanlı gəncin həyatını ölümün pəncəsindən xilas etdi. Əldə olunmuş atəşkəs rejimi dinc şəraitdə həm quruculuq işini sürətləndirmək, həm də minlərlə günahsız insanın öldürülməsinin qarşısını almaqla münaqişəni diplomatik yolla həll etmək üçün əlverişli şərait yaratdı.

Atəşkəs rejiminin tətbiq edilməsi “Bişkek protokolu”nda öz əksini tapmışdır. Yenə də Heydər Əliyevin iradəsi ilə tərəflərə təqdim edilən “Bişkek protokolu”nda Azərbaycanın xeyrinə bir sıra düzəlişlər edildi. Belə ki, Rusiyanın nəzarəti altında hazırlanan protokolda Azərbaycanın işğal edilmiş əraziləri sadəcə “tutulmuş ərazilər” kimi ifadə olunurdu. Azərbaycan tərəfi buna qarşı çıxaraq protokolun 5-ci abzasında “tutulmuş ərazilər” sözünün “işğal olunmuş ərazilər”lə əvəzlənməsinə nail oldu. Düzdür, bu ifadələr yaxın mənalı sözlər olsa da, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində torpaqlarımızın məhz zorakılıqla işğal olunduğunu sübuta yetirmək üçün “işğal olunmuş ərazilər” ifadəsi sənəddə öz əksini tapmışdır. Azərbaycan diplomatiyasının qələbəsi kimi qiymətləndirilə biləcək bu addım diplomatik yazışmalarda Azərbaycan tərəfinin sözünün qüdrətinə dəlalət edir.

Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində dinc vasitələrlə həll edilməsi üçün diplomatik gücə malik olmağı ən vacib şərt hesab edirdi. Eyni zamanda bu münaqişənin Rusiyanın inhisarından çıxarılmasını da vacib hesab edən ulu öndərin gərgin əməyi nəticəsində 1994-cü il dekabrın 5-6-da ATƏM-in (bu sammitdən sonra ATƏT) Budapeştdə keçirilən zirvə görüşündə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq səviyyədə müzakirə olundu. Budapeşt sammitinin birinci mərhələsində Heydər Əliyev Avropanın və dünyanın nüfuzlu dövlət xadimləri ilə görüşərək Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün mahiyyətini açıqlamış, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü pozmaq hesabına Ermənistan dövlətinin xülyalarını beynəlxalq hüquq normalarına zidd siyasət saymışdır.

Məlum olduğu kimi, problemin dinc vasitələrlə aradan qaldırılması məqsədi ilə 1992-ci ildə yaradılmış Minsk Qrupunun həmsədr institutu təsis edilmiş və Rusiya ilə bərabər Finlandiya da vasitəçi qismində münaqişənin tənzimlənməsi prosesinə cəlb edilmişdi. Heydər Əliyev diplomatik əzmkarlıq və siyasi iradə nümayiş etdirərək Budapeşt zirvə toplantısında açıq bəyan etdi ki, Minsk Qrupuna bir sədrin rəhbərlik etməsi çətinlik yaradır. Bu baxımdan ona daha çox sədrin rəhbərlik etməsinə ehtiyac vardır.

Beləliklə, məhz Azərbaycanın xarici siyasət konsepsiyasının banisi Heydər Əliyevin Budapeşt sammitindəki gərgin fəaliyyəti nəticəsində Dağlıq Qarabağ probleminin Rusiyanın müəyyən mənada inhisarından çıxarılması mümkün oldu. 1996-cı il dekabrın 2-3-də Lissabonda ATƏT dövlət və hökumət başçılarının zirvə toplantısı həm Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi baxımından, həm də Heydər Əliyevin diplomatik fəaliyyətinin qiymətləndiril-

məsi baxımından əhəmiyyətlidir. Lissabon sammitinin əhəmiyyəti həm də ondan ibarət idi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də daxil olmaqla, ümumilikdə Qafqazdakı vəziyyət yüksək səviyyədə geniş müzakirə olunmuşdur.

Lissabon sammitindən əvvəl Prezident Heydər Əliyev ATƏT-in üzvü olan dövlət başçılarna Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ATƏT prinsipləri, BMT nizamnaməsi və beynəlxalq hüququn qaydalarına uyğun həll prinsipləri haqqında məktublar göndərmiş, cavab məktublarında isə üzv dövlətlərin rəhbərləri Azərbaycanın mövqeyini dəstəklədiklərini bildirmişdilər. Heydər Əliyevin münaqişənin dinc vasitələrlə həll etmək arzusunda olmasını bir daha sübut edən həmin prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü;

Dağlıq Qarabağa öz hüququnu təyin etmə hüququna əsaslanan və ona Azərbaycanın tərkibində sazişdə müəyyən edilmiş ən yüksək özünüidarə səviyyəsi verən hüquqi status;

Nizamasalmaya dair müddəalara bütün tərəflərin əməl etməsinin təmin olunması üzrə qarşılıqlı öhdəliklər də daxil olmaqla Dağlıq Qarabağın və onun bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin olunması.

ATƏT-in rəsmi sənədləri sırasına daxil olan bəyanatda bu müddəaların zirvə görüşündə iştirak edən 53 ATƏT üzvü tərəfindən bəyənilədiyi göstərilmişdir. 1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında da Heydər Əliyev bir daha bəyan etdi ki, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş əraziləri azad edilməlidir. Yalnız bundan sonra Azərbaycan Respublikasının tərkibində Dağlıq Qarabağa müvafiq status verilə bilər. Ümumiyyətlə, ulu öndər keçirilən hər bir rəsmi görüşdə və zirvə toplantılarında Azərbaycan ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına heç vaxt yol verilməyəcəyini bəyan etmişdir.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan tərəfi konfliktin həllində “vasitəçilik inhisarı”nın bir dövlətin – konkret halda Rusiyanın əlində cəmləşməsini məqbul hesab etmirdi. Ona görə də qarşıda ilk növbədə ATƏT-də həmsədrlik məsələsi dururdu. Birinci həmsədr Fransa təyin olunmuşdur, lakin Heydər Əliyev bu namizədin Azərbaycan tərəfi ilə razılaşdırılmadığını əsas götürərək haqlı olaraq buna qarşı çıxmışdı. Respublikanın Xarici İşlər Nazirliyi təşəbbüs göstərərək Azərbaycan tərəfi üçün ABŞ-ın dövlət katibinin birinci müavini Strob Talbotun namizədliyinə üstünlük verdiyini bildirmişdir. Ermənistan tərəfindən olduqca soyuq qarşılanan üç sədrlik ideyası məhz belə yarandı. Son nəticədə 1997-ci il fevralın 10-da üç həmsədrlik real fakta çevrildikdən sonra konfliktin həlli yolunda diplomatik cəhdlər və səylər yeni vüsət aldı.

Beləliklə, Rusiya, ABŞ və Fransadan ibarət həmsədr dövlətlərin hər biri öz regional maraqlarını rəhbər tutaraq konfliktin həllinə kömək edəcəklərini bildirdilər. Qarabağ münaqişəsinin həlli məsələsinin böyük dövlətlərin Qafqaz-

da global mənafeələrinin ziddiyyətlər yaratdığı şəraitdə maraqlar sistemində önəmli yer tutması regionda diplomatik mübarizənin müəyyən mənada hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etməyə başladı. Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsinə, ölkənin beynəlxalq münasibətlər sistemində ciddi mövqe tutmasına, milli maraqlarının təmin olunmasına və ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsinə hesablanmış Heydər Əliyev strategiyası günümüzdə onun davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilməkdədir. İlham Əliyev Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı danışıqların gedişində daim Azərbaycan xalqının mənafeələrini üstün tutmuşdur.

2003-cü il dekabrın 5-də ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərinin regiona səfəri zamanı ölkə prezidenti İlham Əliyev həmsədrlər Y.Merzlyakov, R.Perinani və A.Jakalma bildirmişdi ki, ATƏT öz fəaliyyətini intensivləşdirməlidir. 2004-cü il fevralın 4-də ATƏT-in PA sədrinin Dağlıq Qarabağ üzrə nümayəndəsi Qoran Lenmarkerin Azərbaycana səfəri zamanı dövlət başçısı İlham Əliyev münaqişənin nizama salınması prosesində əsas vasitəçi olan ATƏT-in Minsk Qrupu ilə yanaşı digər beynəlxalq qurumlar – ATƏT PA, Avropa Şurası və Avropa İttifaqının da fəaliyyətinin gücləndirilməsinin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu bildirmişdir. 2004-cü il martın 16-da ATƏT-in o zamankı sədri, Bolqarıstanın Xarici İşlər naziri Solomon Passi ilə görüşündə isə İlham Əliyev ATƏT-in Minsk Qrupunun fəaliyyətini kəskin tənqid etdi.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi və o cümlədən Azərbaycan parlamentarilərinin bir sıra uğurları olmuşdur. Ermənistan bir çox instansiyalarda Azərbaycanın ərazilərini işğal etmiş dövlət kimi qəbul edildi. Azərbaycan nümayəndə heyətinin səyi ilə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) 2005-ci ilin qış sessiyasında respublikamızın maraqlarına uyğun sənəd qəbul edildi. 2005-ci il yanvarın 25-də AŞPA-ya “ATƏT-in Minsk Qrupu tərəfindən araşdırılan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi” mövzusunda məruzə təqdim edildi və bunun da nəticəsi olaraq 1416 sayılı qətnamə qəbul olundu. Qətnamədə Ermənistanın təcavüzkarlığı pisləndi və bildirildi ki, Azərbaycan ərazisinin bir hissəsi erməni hərbi dəstələri tərəfindən işğala məruz qalıb.

Azərbaycan və Ermənistanın Xarici İşlər nazirlərinin görüşləri də nizamlama prosesində əhəmiyyətli nüanslardandır. Belə görüşlərdən biri İspaniyanın paytaxtında gerçəkləşdi. 2007-ci il noyabrın 29-da Azərbaycan və Ermənistanın Xarici İşlər nazirləri Elmar Məmmədyyarov ilə Vardan Oskanyan Madrid şəhərində ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrləri ilə görüşdülər. ATƏT üzvü olan ölkələrin Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclası zamanı baş tutan görüşdə Elmar Məmmədyyarov, Vardan Oskanyan və həmsədrlərdən başqa Rusiya və Fransanın Xarici İşlər nazirləri, ABŞ dövlət katibinin siyasi məsələlər üzrə müavini də iştirak etdilər. Görüşdə Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması üçün fikir mübadiləsi aparıldı.

Madrid prinsipləri mərhələli olaraq münaqişənin həllini nəzərdə tuturdu. İlk mərhələdə Dağlıq Qarabağdan kənarda işğal edilən beş rayon, daha sonra isə iki rayon – Laçın və Kəlbəcərdən erməni silahlı qüvvələri geri çəkilməli, daha sonra isə ərazilərin demilitarizasiyası və infrastrukturun bərpası ilə yanaşı, qaçqınların öz torpaqlarına qayıtmaları məsələləri öz həllini tapmalı idi. Sonuncu mərhələ olaraq isə qeyri-müəyyən müddətdə Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu ilə bağlı referendumun keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin Ermənistan tərəfi Madrid prinsiplərini qəbul etmədi. Bunun əsas səbəbi isə Qarabağ xaricindəki torpaqlardan erməni dəstələrinin çəkilməsindən sonra referendum məsələsinin gerçəkləşməsində Azərbaycanın çətinliklər çıxara biləcəyi düşüncəsi və Ermənistanın hər hansı formada geri addım atmasına qarşı olan qrupların təzyiqi idi.

BMT Baş Assambleyasında 14 mart 2008-ci il tarixində qəbul edilən qətnamələr isə münaqişə ilə bağlı son dövrlərdəki ən əhəmiyyətli qərardır. Baş Assambleyanın 62-ci sessiyası çərçivəsində keçirilən növbəti iclasda “Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyət” adlı qətnamənin ikinci bəndi belədir: *“Baş Assambleya tələb edir: bütün erməni qüvvələri dərhal, qeyd-şərtsiz və tam tərkibdə işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərini tərk etsin”*.

Göründüyü kimi, bu qərarla Ermənistan hərbi qüvvələrinin işğal altındakı torpaqlardan çıxması tələb edilməkdədir. Lakin qeyd edək ki, BMT Baş Assambleyasında adıçəkilən məsələ səsə qoyularkən bu qətnamənin qəbul edilməsinin əleyhinə səs verən 7 dövlətdən 3-ü məhz ATƏT-in Minsk Qrupuna həmsədr olan ölkələr oldular ki, bu vəziyyət Azərbaycanda ATƏT-in Minsk Qrupuna olan inamı sarsıtdı.

Qarabağ probleminin həllinə yönəlik digər bir addım da 2008-ci il noyabrın 2-də imzalanan Moskva bəyannaməsidir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ilə Ermənistan Prezidenti Serj Sarkisyan arasında imzalanan bəyannamə problemin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində sülh yolu ilə həllini özündə ehtiva edir. Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya prezidentlərinin imzaladıqları bəyannamənin 2-ci bəndinə nəzər salaq:

“Prezidentlər ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrələrinin münaqişənin siyasi yolla həllinin əsas prinsiplərini işləyib hazırlamaq məqsədilə 2007-ci ilin noyabr ayında Madriddə tərəflərlə keçirdiyi görüşü və sonrakı diskussiyaları nəzərə almaq şərti ilə həmsədrlərin vasitəçilik səylərini davam etdirməsinin böyük əhəmiyyəti olduğunu təsdiqləyirlər”.

Ancaq bu, heç də o anlama gəlmirdi ki, Azərbaycan Madrid prinsiplərinin mütləq olduğunu qəbul etməkdədir. Kəlbəcər və Laçına xüsusi şərtlərin verilməsi tövsiyəsi, Dağlıq Qarabağın statusunun burada səsvermə nəticəsində müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan tərəfindən qəbulolunmaz sayılmışdır. Bundan başqa, Madrid prinsiplərinə görə, “deportasiya olunmuş əhəlinin qayıtması məsələsi” Azərbaycan tərəfindən müsbət bir tövsiyə olaraq qəbul edilsə də, Ermənistanın azərbaycanlıların öz torpaqlarına qaytarılması məsələsində səmimi ol-

madığı ortaya çıxmışdır. 2008-ci ilin seçki kampaniyası dövründə siyasi xadimlərin sülhə və kompromislərin zəruriliyinə müsbət yanaşmasına şərait yaratmaq da tövsiyələr sırasında idi. Azərbaycan tərəfi bu tövsiyəyə daim əməl etmiş və etməkdədir. İlham Əliyev Azərbaycan dövlətinin sülh prosesinə sadıqlığını hər zaman ifadə etməkdədir. Dağlıq Qarabağın heç bir zaman Azərbaycana qaytarılmayacağı ilə bağlı aqressiv mesajlar isə Ermənistan rəsmiləri tərəfindən verilib və verilməkdədir. “Dağlıq Qarabağın de-fakto hakimiyyəti işğal olunmuş ərazilərin ermənilərlə məskunlaşdırılmasına, infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə və yerli strukturların yaradılmasına son qoymalıdır” tövsiyəsinə isə ümumiyyətlə, əməl edilməmişdir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması ilə bağlı Azərbaycan və Ermənistan prezidentləri arasında növbəti danışıqların raundu 2010-cu il yanvarın 25-də Rusiyanın Qara dəniz sahilindəki Soçi şəhərində gerçəkləşdi. Xatırladaq ki, bu, Azərbaycan və Ermənistan dövlət başçılarının Rusiya Prezidentinin iştirakı ilə üçtərəfli formatda keçirdikləri sayca 5-ci görüş idi. İlk belə görüş yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, 2008-ci ilin noyabrında Moskvada keçirilmiş və Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə dair Birgə Bəyannamənin imzalanması ilə başa çatmışdı. Prezidentlərin növbəti üçtərəfli görüşləri 2009-cu ilin iyununda Sankt-Peterburqda, iyul ayında Moskvada və oktyabrda Kişinyovda MDB dövlət başçılarının sammiti çərçivəsində keçirildi. Bundan əlavə, 2009-cu ildə Azərbaycan və Ermənistan prezidentləri yanvarda Sürixdə (*İsveçrə*), may ayında Praqada (*Çexiya*), noyabrda Münxendə (*Almaniya*), 2010-cu il yanvarda Soçidə və oktyabrda Həştərxanda görüşüblər. Həştərxan görüşü Prezident İlham Əliyevlə Serj Sarkisyanın sayca 11-ci görüşü olub. Qeyd etmək lazımdır ki, mahiyyətə eyni olan bu görüşlər heç şübhəsiz ki, son deyil və gələcəkdə də davam edəcəkdir. Məsələ burasındadır ki, Rusiya üçtərəfli formatda müxtəlif görüşlər təşkil edərək problemin guya nizamlanması istiqamətində vasitəçilik təşəbbüsü ilə çıxış etdiyini göstərsə də, hər dəfə prosesi uzatmaqda, daha konkret olaraq Qarabağ problemini öz inhisarında saxlamaqda davam edir. Ümumiyyətlə, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə bağlı önə sürülən prinsiplər və imzalanan bəyannamələr heç bir nəticə verməməkdədir. Bu da hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, qoyulan müddəalar ya hər iki tərəfi qane etmir, ya da bəzi tövsiyələr müsbət qarşılanarsa da, bəziləri qəbulolunmaz hal alır. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın üzləşdiyi təcavüz və separatizmə qarşı dünya dövlətlərinin və beynəlxalq qurumların mövqeyi qətiyyətli deyildir. Təcavüzkar dövlət ilə təcavüzə məruz qalan dövlət arasında heç bir şəkildə kompromis ola bilməz. Belə məsələlərdə təcavüzkar dövlətin beynəlxalq hüquq normalarına əməl etməsi kəskin şəkildə tələb edilməli, əks təqdirdə cəzalandırılmalıdır. Düzdür, Ermənistanın birtərəfli müdafiəsinə son qoyulsa da, Azərbaycan torpaqları hələ də işğal altındadır. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin regionda maraqlarının toqquşması və ikili standartlara uyğun yeritdikləri siyasət, eyni zamanda Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqe nümayiş etdirməsi

bu problemin günümüzdə də öz həllini tapması yolunda bir maneə olaraq qalmaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir sıra qaynar nöqtələrindəki münaqişəli problemlərin həllinə aid beynəlxalq sülhyaratma və vasitəçilik missiyalarının fəaliyyəti bir qayda olaraq ləng həyata keçirilir və çox vaxt münaqişə tərəflərini qane edən nəticələr əldə edilmir. Təcrübələr göstərir ki, bilavasitə münaqişə aparan tərəflər arasında birbaşa danışıqlar daha səmərəli olur. BMT, ATƏT və digər təşkilatlar sadəcə alətdir. Münaqişəni yalnız xalqlar həll edə bilirlər. Mühəribə vəziyyəti, münaqişənin nizama salınmaması həm Ermənistan, həm də Azərbaycana böyük zərbələr vurur. Ancaq Ermənistan, ümumiyyətlə, problemin öz real həllinə yanaşmaq istəmir. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın imkanları Ermənistanın imkanlarından xeyli üstündür. Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi “qələbə” sayıla bilməz. Təpədən dırnağa kimi silahlanmış Ermənistan iqtisadi baxımdan normal vəziyyətdə deyil. Həqiqət budur ki, Ermənistanın milli iqtisadiyyatının böhrandan çıxmasının təminatı konfliktin həllindən asılıdır. Ermənistan dövləti bilməlidir ki, ənənəvi olaraq sənaye və yanacaq payını “ümumittifaq qazanı”ndan almış bir ölkənin iqtisadiyyatını nə humanitar şüarlarla, nə də cəlbədicə siyasi qətnamələrlə inkişaf etdirmək mümkün deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “ikili standartlar siyasəti”ndən Ermənistan da öz nəsibini almışdır. Bunun ən açıq isbatı Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını tam olaraq mənimsəyə bilməməsi və zaman keçdikcə işğal etdiyi bölgələrin əsirinə çevrilməsidir. Həqiqət budur ki, onlar yad ideyaların qurbanlarıdır. Normal dövlət olmaq üçün ermənilər “Böyük Ermənistan” ideologiyasının yad ideya olduğunu dərk etməlidirlər. Məhz bunun nəticəsidir ki, Ermənistan uzun illərdir, özünü integrasiya proseslərindən və enerji layihələrindən kənarda tutmuşdur. Azərbaycan isə torpaqlarının Ermənistanın işğalı altında olmasına baxmayaraq iqtisadi baxımdan xeyli inkişaf etmiş, regional iqtisadi liderə çevrilmişdir. Ermənistanın gələcəyi ondan geosiyasi və dini maraqları üçün istifadə edən Rusiya və Qərb dövlətlərindən deyil, həmişə ehtiyac duyduğu Azərbaycandan asılıdır.

Münaqişənin nizamlanması prosesində ümummilli lider Heydər Əliyevin ən əsas, ən uğurlu nailiyyəti kimi “atəşkəs” haqqında razılaşmanın imzalanması məsələsinə yenidən qayıtmaq lazım gəlir. Bu, bir həqiqətdir ki, münaqişəni Rusiyanın inhisarından çıxarmadan müharibəyə başlamaq Azərbaycanın gələcəyinə ciddi şəkildə təsir göstərə bilər. Ermənistanın Rusiya ilə ittifaq yaradaraq Qafqazda təsis etməyə çalışdığı güc balansını Azərbaycanı hərbi əməliyyatlara başlamaq xüsusunda daha diqqətli davranmağa məcbur edir.

Bəzi siyasi şərhçilər Azərbaycanın hərbi əməliyyatlara başlaması üçün Rusiyanın tərəfsizliyinin təmin edilməsi məsələsinə tam fərqli bir bucaq altında baxırlar. Bu şərhçilərə görə, rəsmi Moskvaya siyasi, hərbi və ya iqtisadi sahədə güzəştlər verilməli, enerjinin nəqli və ya müxtəlif layihələr barəsində Rusiya ilə məsləhətləşməli, Azərbaycan torpaqlarında Rusiyanın hərbi bazaları yerləşdiril-

məli, nəhayət, Azərbaycan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatına üzv qəbul edilməlidir.

Azərbaycanın torpaqlarının 20%-ni işğal altında saxlayan Ermənistanın bu təşkilatda yer alması diqqətə alınarsa, Azərbaycanın da eyni təşkilata üzv olması nə dərəcədə doğru olar? Ermənistan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi təşkilatına üzv olmaqla özünü Türkiyə və Azərbaycandan qorumaqda, həm də Dağlıq Qarabağın təhlükəsizliyinin təminatçısı olaraq görməkdədir. Bəs Azərbaycan bu təşkilata üzv olmaqla özünü kimdən qoruyacaq? Ermənistan və Rusiyadanmı? Digər bir tərəfdən Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olması, Qəbələ Radiolokasiya Stansiyasının Rusiya tərəfindən icarəyə götürülməsi və rəsmi Moskva ilə inkişaf etdirilən enerji sahəsindəki əməkdaşlıq Dağlıq Qarabağ problemində Rusiyanın mövqeyində heç bir dəyişiklik yaratmamışdır. Lakin Azərbaycan yuxarıda sadalanan güzəştlərə getsə, Rusiyanın tərəfsizliyinin təmin edilməsinə nəinki ehtiyac qalmayacaq, Azərbaycan eyni Ermənistan kimi asılı bir dövlətə çevriləcəkdir.

Bəzi şərhçilərə görə isə Azərbaycan ordusu işğal altındakı torpaqlarını qaytarmaq üçün genişmiqyaslı hərbi əməliyyatlar gerçəkləşdirə biləcək gücə malik deyildir. Əslində Azərbaycan inkişaf edən iqtisadiyyatı və artan hərbi gücü ilə Ermənistan qarşısında müqayisə edilməyəcək bir üstünlüyə sahibdir. Azərbaycan ordusu erməni hərbi birliklərini işğal altındakı torpaqlardan çıxara biləcək bir gücə malikdir. Lakin kənar müdaxilələrin təsir gücünü də diqqətdən qaçırmamaq lazımdır. Xüsusilə burada Rusiyanın Ermənistana təxminən bir milyard dollarlıq qanunsuz silah verməsi və müxtəlif müqavilələr əsasında öz hərbi bazalarının müddətini hər dəfə uzatması faktlarını da xatırlatmaq kifayətdir. Heç təsadüfi deyildir ki, Rusiyanın Ermənistanda mövcud olan hərbi bazalarının müddətini 2044-cü ilə qədər uzatması ilə bağlı 20 avqust 2010-cu il tarixli müqaviləyə əsasən Rusiya öz bazalarını daha da yeni silahlarla təchiz edəcək və Ermənistanın təhlükəsizliyini qoruyacaq. Həmin müqavilənin imzalanmasından çıxarılan nəticəyə görə, Azərbaycanın öz qanuni hüquqlarından istifadə edərək işğal altındakı torpaqlarını geri qaytarmağa təşəbbüs göstərməsi istər-istəməz Rusiyanın silahlı müdaxiləsinə səbəb olacaq. Çünki Ermənistanın təhlükəsizliyi Rusiyanın təminatı altındadır.

Kənardan hərbi, siyasi dəstək almaq da real və məntiqi görünür. Münaqişənin nizama salınması istiqamətində ATƏT-in Minsk Qrupunun qətiyyətsizliyi, Qərbin aparıcı dövlətlərinin ikili standartlar mövqeyindən çıxış etmələri səbəbilə onsuz da Qərbə inam sarsılmış vəziyyətdədir. Azərbaycan bunun ən bariz nümunəsini 14 mart 2008-ci il tarixində BMT-nin Dağlıq Qarabağ haqqında qəbul etdiyi qətnamə ilə bağlı ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrələrinin münasibətində, eyni zamanda Rusiyanın Gürcüstana hücumundan sonra Qərbin tutduğu mövqedə və fəaliyyətsizlikdə müşahidə etdi.

Buradan aydın görünür ki, böyük dövlətlər də hərbi əməliyyatların gedişinə asanlıqla təsir edə və güc balansını istədikləri şəkildə dəyişdirə bilirlər.

Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü təmin etmək məqsədilə hərbi əməliyyatlara başlayacağı halda “demokratiya quruculuğu” təşəbbüsləri ilə çıxış edən Qərbin aparıcı dövlətləri və beynəlxalq strukturları ilə əməkdaşlıq, eyni zamanda bu strukturlara integrasiya prosesində ciddi maneələr yarana bilər. Çünki həm Qərb dövlətləri, həm də Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi və üzv olduğu bütün beynəlxalq təşkilatlar münaqişənin müharibə yolu ilə həllini əsla qəbul etmirlər.

Bu baxımdan müharibənin dayandırılması mövcud şəraitdə və indiki mərhələdə Heydər Əliyevin ən böyük siyasi nailiyyətlərindən biri kimi xarakterizə oluna bilər. Düzdür, münaqişənin hüquqi müstəvidə həlli məhdudlaşmışdır. Ermənistan bu prosesdə işğalın uzunmüddətli ola biləcəyini hesablayır. Bu, bir həqiqətdir ki, “zaman” Ermənistana işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarında güclənmək imkanını yaratmış, Rusiyadan və digər dövlətlərdən alınan silahlarla militarist bir dövlətə çevrilmişdir. Lakin Ermənistan hərbi gücünü getdikcə artırmaq niyyətində olsa da, iqtisadi olaraq geriləmiş və çökmüş vəziyyətdədir. Məlumdur ki, Ermənistanın Rusiyadan iqtisadi asılılığı getdikcə artır və bu asılılığın artması rəsmi Moskvanın Ermənistanın digər dövlətlərlə münasibətlərindəki inkişaf tempini istədiyi kimi idarə etməsinə imkan yaratmışdır. Xüsusilə 2003-cü ildə Rusiyanın Ermənistandan borclarını ödəməsini tələb etməsi nəticəsində iqtisadiyyatının strateji əhəmiyyətli obyektlərini borc müqabilində bu ölkəyə verməsi, yaxud ucuz qiymətə satması nəticəsində Ermənistan iqtisadiyyatının əsas sahələri Rusiyanın nəzarətinə keçmişdir.

Son dövrlərdə region ətrafında müşahidə olunan dövlətlərarası gərginliklər də Ermənistanın gələcəyini təhlükə altında qoymaqladır. Sıxışmış bir vəziyyətdə olan Ermənistan Azərbaycan ilə münasibətlərini gözdən keçirmək məcburiyyətindədir. Ermənistan işğal altında tutduğu Azərbaycan torpaqlarından çıxmalı, ərazi iddialarından əl çəkməlidir. Yalnız bu şəkildə iqtisadi tənəzzüldən qurtula bilər, eyni zamanda integrasiya prosesində və enerji layihələrində yer ala bilər. Əks təqdirdə Ermənistan iqtisadi baxımdan Azərbaycanın təzyiqlərinə müqavimət göstərmək məcburiyyətində qalacaq. Bu vəziyyət əslində Ermənistanın bəzi siyasi xadimləri tərəfindən təsbit edilmişdir, amma mövcud vəziyyəti öz lehlərinə dəyişdirə biləcək gücü özlərində tapa bilmirlər. Ermənistanın sabiq prezidenti Levon Ter-Petrosyan “Müharibə, yoxsa sülh? Qərar vermək zamanı” adlı məşhur məqaləsində müharibənin “qalibiyyət havası”na qapılan Ermənistan baxımından dağıdıcı nəticələr doğuracağını bildirərək problemin “qeyri-həlli”nin Ermənistanı fəlakətə aparacağını, bu baxımdan uzlaşmağın vacib şərt olduğunu önə sürmüşdür. Lakin Ermənistan problemin öz real həllinə heç bir şəkildə yanaşmamaqda, Rusiyanın və Qərb dövlətlərinin siyasi oyunları davam etdiyi müddət içərisində “Böyük Ermənistan” ideologiyasını reallaşdırmaq düşüncəsindədir. Müəyyən təhlükələrlə üzləşdiyinin onsuz da fərqiində olan Azərbaycan konfliktin dinc yollarla nizamlanması kursunu ardıcıl səbirlə davam etdirməklə birlikdə öz imkanları ilə Ermənistana qarşı təzyiq vasitələrini də artırır. Şübhəsiz ki, son mərhələdə hərbi variantı istisna edilməməlidir. Heç təsa-

düfi deyildir ki, Azərbaycan hərbi güc tətbiq etməkdən belə çəkinməyəcəyini xüsusi olaraq vurğulamaqdadır. Xüsusilə son dövrlərdə Azərbaycanın hərbi doktrinasının müdafiə xərclərinin ordunun taktiki və strateji tutumunun istifadəsinə yönləndirilməsi və Dağlıq Qarabağ probleminin həllinin milli prioritet məsələ kimi müəyyənləşdirilməsi beynəlxalq miqyasda əks-səda doğurmuşdur. Azərbaycanın hərbi büdcəsini artırması Ermənistan tərəfindən siyasi manevr olaraq qəbul edilsə də, 8 iyun 2010-cu ildə Hərbi Doktrinanın qəbulu Azərbaycanın bu məsələdə son dərəcə ciddi olduğunu ortaya qoymuşdur. Doktrinada beynəlxalq hüququn Azərbaycana tanıdığı haqlar çərçivəsində hərbi güc tətbiq edərək işğal altında olan torpaqların qaytarılması təsbit edilmiş və bu məsələ dəfələrlə təkrarlanmışdır.

Hadisələrin təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, mövcud şəraitdə ən uyğun yol Heydər Əliyevin bizə miras qoyduğu və müəyyən mesajları özündə ehtiva edən azərbaycançılıq ideologiyasıdır ki, bu ideologiya millitarixi təkamülün istiqamətlərini müəyyənləşdirən, Azərbaycanda milli dövlətçilik ideologiyasının yaranmasını və azərbaycanlıların vahid bir toplum kimi tanınmasını təmin edən unikal konsepsiyadır. Bu gün hər bir azərbaycanlı dərinədən dərk etməlidir ki, ən ağır problem olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların birliyindədir. Belə birliyi isə tarixin bütün zehni və mənəvi təcrübələrini özündə əks etdirən milli ideologiya yarada bilər. Bu ideologiya dünya azərbaycanlılarının vətənçilik müstəvisində birliyini özündə ehtiva edən azərbaycançılıqdır.

TOĞRUL XƏLİLOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: x.toqrul@gmail.com

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN XİLASI

Xalqımızın həyatında taleyüklü, yaddaqalan, tarixə çevrilən günlər çoxdur. Tarixin, dövrün, zamanın yazıları, əsrlərlə silinməyən, daim xatırlanan yaddaşı olduğu kimi, zaman da tarixin yol yoldaşı, bələdçisidir. Zamanı, bütöv bir dövrü, bəzən bir anı tarixləşdirən, əbədləşdirən qüdrətli, müdrik, dahi şəxsiyyətlərdir. Tarix əbədiliyi, zaman dolğunluğu, kəşməkəşliyi, bəşəriyyət isə azad, fəravan həyatı üçün belə insanlara, şəxsiyyətlərə borcludur. Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş müdrik dövlət xadimi, ümummilli lider Heydər Əliyev belə şəxsiyyətlərdəndir. Müasir Azərbaycan tarixinin bir qərindən artıq mərhələsi ulu öndərin adı ilə bağlıdır. Bu nadir tarixi şəxsiyyətin, fenomenal siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər intibah, milli tərəqqi, milli oyanış, müstəqil dövlət quruculuğu dövrüdür.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışına qədərki dövrə nəzər salsaq, görürük ki, 1993-cü ilin iyunun 15-nə kimi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslər respublikanı böhran vəziyyətinə, parçalanmaq səviyyəsinə, müstəqilliyinin itirilməsi həddinə gətirib çıxarmışdı. 1980-ci ilin ikinci yarısında keçmiş SSRİ-də hakimiyyət başına gələn M.S.Qorbaçovun Azərbaycan xalqına, ümummilli lider Heydər Əliyevə düşmən münasibəti ağır nəticələrə səbəb olmuşdu. M.S.Qorbaçov tərəfindən Azərbaycana rəhbər vəzifəyə göndərilən, milli hisslərdən uzaq olan Ə.Vəzirovun hakimiyyəti dövründə Moskva hökuməti antiazərbaycan siyasəti həyata keçirirdi. Azərbaycan xalqının milli-azadlıq mübarizəsi ruhunu sındırmaq üçün 1990-cı ilin yanvarın 20-də qanlı Bakı qırğını törədildi. 20 Yanvar faciəsinin əsas müqəssiri olan respublika rəhbəri Ə.Vəzirov Azərbaycandan qaçdıqdan sonra Moskva hökuməti tərəfindən hakimiyyətə gətirilən A.Mütəllibov da dövlətçiliyimizə qarşı milli xəyanət yolunu davam etdirmiş, imperiya mənafeyinə uyğun siyasət aparmışdır. A.Mütəllibovun respublikanı idarə edə bilməməsi nəticəsində 1992-ci ilin martında Azərbaycanda siyasi gərginlik daha da artmışdır. Onun xalq tərəfindən istefaya göndərilməsinə baxmayaraq üç aydan sonra, may ayında yenidən prezident vəzifəsinə qayıtmağa cəhd etmişdir. Lakin bu cəhd xalqın etirazı nəticəsində baş tutmamışdır. 1992-ci ilin iyun ayında Azərbaycanda Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəldikdən sonra bütün rəhbər vəzifələrə onların təyin olunması böyük siyasi səhv idi. Heydər Əliyev bu siyasi səhvi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ə.Elçibəyə telefon danışqlarında demiş, 1993-cü ilin fevral-iyun aylarında Bakıda görüşündə həmin məsələni bir daha ona xatırladaraq böyük siyasi səhvə yol verdiyini qeyd etmişdir. Ümummilli lider deyirdi: "Prezident Ə.Elçibəy özünün xalq tərəfindən seçildiyini unudaraq AXC-yə üstünlük verir,

yalnız ona arxalanırdı. Halbuki bu dövrdə AXC artıq öz sosial bazasını getdikcə itirirdi. Bu da öz mənfi nəticələrini tezliklə göstərdi, 4 iyun Gəncə hadisələrinə gətirib çıxardı. Onların bir illik hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda bütün sahələrdə vəziyyət olduqca ciddi şəkildə pisləşmişdi. Xalq Cəbhəsinə inam getdikcə azalmış, sosial bazası zəifləmişdi. Xalq Cəbhəsinin təşkil etdiyi mitinqlərdə 1500-2000-dən çox adam iştirak etmirdi. Halbuki əvvəlki mitinqlərdə 200-300-400 min adam iştirak edirdi”.

“Xalq Cəbhəsi-Müsavət” hakimiyyəti dövründə onların respublikamıza təcrübəsiz, bacarıqsız, səriştəsiz rəhbərliyi nəticəsində ölkədə iqtisadi böhran dərinləşmiş, xalqın həyat şəraiti xeyli aşağı düşmüşdür. Qondarma “demokratik” hakimiyyət özünü xalqın gözündən salaraq sosial dayaqdan məhrum olmuşdur. Daxili və xarici qüvvələrin dağıdıcı, qızıqdırıcı əməkdaşlığı nəticəsində Azərbaycanın parçalanmasına zəmin yaranmışdı. “Xalq Cəbhəsi-Müsavət” hakimiyyəti təhlükəli prosesin qarşısını almaqda tamamilə aciz vəziyyətdə idi. 1993-cü ilin aprelində erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Kəlbəcərin işğalı Azərbaycanda siyasi böhranı son həddə çatdırmışdı. Daxildə soyğunçuluq, korupsiya, banditizm hökm sürürdü. Öz ətrafına qeyri-qanuni silahlı dəstələr toplayan siyasi qruplaşmaların hakimiyyətə gəlmək uğrunda apardığı mübarizə ölkədə son dərəcə gərgin vəziyyət yaratmışdı. 1993-cü ilin iyunun 4-də Gəncədə Surət Hüseynovun nəzarəti altında olan 705 sayılı hərbi hissənin hakimiyyətə itaətsizliyi ölkəni tamamilə xaosla sürükləyirdi. “Xalq Cəbhəsi-Müsavət” hakimiyyətinin iyun ayında Gəncədə Surət Hüseynova qarşı apardığı hərbi əməliyyatın uğursuz nəticələnməsi bu hakimiyyətin səriştəsizliyini bir daha göstərdi. Cənubda Əlikram Hübətov Azərbaycanın bir neçə rayonunu ələ keçirərək, qondarma “Talış-Muğan Respublikası” elan edərək separatçı, quldur dəstələri öz ətrafına toplayıb regionda hakimlik edir, bununla da Azərbaycanın kürəyinə arxadan zərbə vururdu. Bir tərəfdən “Xalq Cəbhəsi-Müsavət” hakimiyyəti özünün müdafiəsi üçün, digər tərəfdən Surət Hüseynov və Əlikram Hübətov hakimiyyəti ələ keçirmək üçün ermənilərlə döyüş cəbhəsi zonasından milli ordu hissələrini çıxarırdı. Bu da erməni işğalçıları tərəfindən Azərbaycanın yeni torpaqlarının işğal edilməsinə şərait yaradırdı. Cənub bölgəsində Əlikram Hübətovun qanunsuz hərəkətləri, şimalda separatçılıq meyillərinin güclənməsi ilə müşayiət olunan qarışıq vəziyyət Azərbaycanı parçalanmaq və bir dövlət kimi öz mövcudluğunu itirmək təhlükəsi qarşısında qoymuşdu. İqtidar hərbi müxalifətin öhdəsindən gələ bilmirdi. Bu dövrdə vəziyyəti nəzarətə almaq üçün hakimiyyətin atdığı tələsik addımların heç bir nəticəsi olmadı. Əksinə, Gəncəyə yola düşən dövlət nümayəndələri girov götürüldü. Qiyamçı hərbi hissənin rəhbərliyi əvvəlcə Baş nazir və Milli Məclis sədrinin, sonra isə prezidentin istefasını tələb etdi. Vəziyyət nəzarətdən çıxır, ətraf rayonların icra başçıları zorla dəyişdirilirdi. Surət Hüseynovun qiyamı Gəncə çevrəsindən çıxaraq üzü Bakıya doğru geniş miqyas aldı. Ölənlər və yaralananlar var idi. Naxçıvan MR Ali Məclisi həmin dövrdə ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Gəncə-

dəki dramatik hadisələri müzakirə edərək 1993-cü ilin iyunun 7-də qəbul etdiyi bəyanatda vəziyyətin gərginləşməsindən ciddi narahatlığını ifadə etmiş, vətəndaş qarşıdurmasının qarşısının alınması üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsinin zəruriliyini bildirmişdir.

Azərbaycanın dünya xəritəsindən silinmək üzrə olduğu bir vaxtda xalq yaranmış vəziyyətdən çıxış yolunu böyük təcrübəyə malik görkəmli dövlət və siyasi xadim, ulu öndər Heydər Əliyevin şəxsində gördü. “Xalq Cəbhəsi-Müsavat” hakimiyyəti ölkəni saldıqları ağır vəziyyətdən çıxarmaqda aciz olduqlarından xalq Azərbaycan Respublikasını dağılmaqdan, dövlətçiliyi məhv olmaqdan, ölkəni parçalanmaqdan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən, mənəvi-psixoloji sarsıntıdan qurtarmaq üçün öz xilaskarına, ulu öndər Heydər Əliyevə müraciət etdi. Ölkəni səbatsız “meydan qəhrəmanları”nın saldıdığı ağır, böhranlı durumdan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən çıxara biləcək yeganə qüvvə kimi Heydər Əliyev faktorunu qəbul edildi. “Xalq Cəbhəsi-Müsavat” hakimiyyəti həmin dövrdə Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri vəzifəsində çalışan Heydər Əliyevə Bakıya gəlməsi üçün dəfələrlə xahiş etdilər. Ulu öndərin Naxçıvandan Bakıya gəlməsi üçün iyunun 7-də və 8-də təyyarə göndərildi. Lakin Heydər Əliyev Bakıya gəlməkdən imtina etdi. İyunun 9-da Bakıda vəziyyət olduqca gərginləşdi. Surət Hüseynovun qoşunları artıq Bakının 100 kilometrliyində dayanmışdı. Vəziyyətin son dərəcə ağır olduğunu görən Heydər Əliyev iyunun 9-da Bakıya gəldi. Bununla da daxili və xarici düşmənlərimizin bütün planları iflasa uğradı. Ulu öndər deyirdi: “Mən buraya heç də partiyanın lideri kimi gəlməmişəm. Mən buraya tamam könülsüz, tez-tələsik yox, adamların təzyiqindən çox, yaranmış vəziyyətə görə gəldim, çünki xalqın taleyi həll olunurdu”.

Heydər Əliyev Bakıya gələn kimi Elçibəylə, “Xalq Cəbhəsi-Müsavat” hakimiyyətinin digər rəhbərləri ilə görüşdü. Görüşündə onların cinayətkar idarəetmə üsulunun ölkəni belə çətin vəziyyətə saldığını cəsarətlə üzlərinə deyib ciddi tənqid etdi. Ağır vəziyyətdən çıxış yolunun ancaq danışıqlar yolu ilə, qarşılıqlı anlaşma vasitəsilə, sülh və barışıqla mümkün olacağını göstərdi. Ulu öndər deyirdi: “Güc işlənməməlidir, bir daha silah işə salınmamalıdır. Mənim fikrim budur və bu prinsipləri əsas tutaraq mən bu vəziyyətdən çıxış prosesində iştirak edirəm”.

Heydər Əliyev iyunun 13-də Gəncəyə Surət Hüseynovun yanına getdi və bütün gecəni onunla danışıqlar apardı, ertəsi gün şəhərə çıxdı. Təəssüratı haqqında deyirdi: “Mən döyüşlərin izlərini, dağıdılmış tikililəri, yanmış küllə dönmüş mənzilləri gördüm, cinayətin izlərini gördüm”. Bakıya qayıtdıqdan sonra ulu öndər vətəndaş müharibəsi təhlükəsini sovuşdurmaq məqsədilə Milli Məclisin dəfələrlə ona etdiyi təklifi qəbul etdi. Azərbaycanın parçalanmaq, bir dövlət kimi öz mövcudluğunu itirmək təhlükəsi qarşısında qaldığı ağır bir gündə – 1993-cü ilin iyunun 15-də istefa vermiş İsa Qəmbərin yerinə parlamentin sədri seçildi. Azərbaycanın qurtuluş tarixi belə başlandı. Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışı ərəfəsində ölkədə baş verən ictimai-siyasi proseslər çox mürəkkəb və

eyni zamanda olduqca təhlükəli xarakter daşdığından Azərbaycanın bu təhlükələrdən qurtulmasına ən təcrübəli dövlət xadimləri də inana bilmirdilər. Artıq parçalanmaqda olan bu ölkəni fəlakətdən qurtarmaq çox çətin bir iş idi. Ermənilərin hərbi təcavüzünə məruz qalan Azərbaycanın daxilində qardaş qırğınının başlanması, vətəndaş müharibəsinə zəmin yaranması, ayrı-ayrı bölgələrdə isə separatçılıq və parçalanma meyillərinin baş qaldırması, Azərbaycanın bir dövlət kimi varlığına birdəfəlik son qoyulması planını tam gücü ilə işə salmışdı. İki illik müstəqillik tarixinə baxmayaraq ölkə təbədüllətlər dalgasından hələ də xilas ola bilməmişdi. Ölkədə daxili vəziyyət və hakimiyyət böhranı yaranmışdı. İctimai həyatın bütün sahələrində xaos, hərc-mərclik baş alıb gedirdi. Tələsik, nizamsız yaradılmış hərbi birləşmələrdə vəziyyət getdikcə ağırlaşır, fərarilik artırdı. Erməni təcavüzü gündən-günə güclənirdi. Azərbaycanda hakimiyyət boşluğu var idi. Gənc respublikada rəhbərliyə yiyələnmək üçün ayrı-ayrı şəxslər və qruplar arasında mübarizə gedirdi. 15 iyun 1993-cü ildə Milli Məclisin iclası davam edən vaxt İ.Həmidov öz silahlı dəstəsi ilə Ali Sovetin binasını mühasirəyə almışdı. Ona görə də ulu öndər Heydər Əliyev Milli Məclisin iclasında bildirdi ki, “heç bir millət vəkili, o cümlədən də, adi millət vəkili İ.Həmidovun özünün ətrafında silahlı dəstə saxlamağa ixtiyarı yoxdur”. Onun silahlı dəstəsini ləğv etməsini, silahların hamısını Daxili İşlər Nazirliyinə təhvil verməsini, silahlı qüvvələri Milli Məclisin binası ətrafından kənarlaşdırmağı xahiş etdi. Eyni zamanda rəsmi şəkildə ona xəbərdarlıq edildi. Heydər Əliyev 1993-cü il iyunun 15-də Ali Sovetin sədri seçilərkən hamıda bu inam yarandı ki, biz faciələrdən, fəlakətlərdən, ölüm və qandan qurtulacağıq. Xalqın təkidli tələbi və iqtidarın xahişi ilə ulu öndər Ali Sovetin sədri seçilərkən özünün əsas məqsədlərindən, qarşıda duran başlıca vəzifələrindən danışaraq dedi: “Biz demokratik, müstəqil respublika quraraq, sivilizasiyalı cəmiyyət uğrunda mübarizə apararaq dünyəvi, bəşəri dəyərlərin hamısından istifadə etməliyik və çalışmalıyıq ki, Azərbaycan uzun illərdən və əsrlərdən bəri ilk dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra bütün dünyaya öz tarixi nailiyyətlərini, milli ənənələrini nümayiş etdirə bilsin”.

Bu dövrdə siyasi vəziyyət Azərbaycan Respublikası Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin Bakını tərk edib Naxçıvanın Kələki kəndinə getməsi ilə daha da mürəkkəbləşdi. Belə bir gərgin vəziyyətdə Heydər Əliyev beynəlxalq hüquq normalarına və Konstitusiyaya uyğun hərəkət edərək prezident Əbülfəz Elçibəyin hüquqlarını qorudu. Onunla danışmaq aparmaq, geri qaytarmaq üçün Kələkiyə xüsusi komissiya göndərildi. Milli Məclisin iclasında deputatlar Əbülfəz Elçibəyə etimadsızlıq göstərilməsi haqqında məsələ qaldırarkən Heydər Əliyev tələsməməyi, təmkinlik göstərməyi, ona yenə də düşünmək üçün imkan verməyi məsləhət gördü. Əbülfəz Elçibəy Bakıya gəlməkdən imtina etdiyindən Milli Məclis iyunun 24-də Azərbaycan prezidentinin səlahiyyətlərinin hamısının Ali Sovetin sədri Heydər Əliyevə verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. 27 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 15 iyun Qurtuluş günü

kimi rəsmiləşdirildi. Həmin qərarda deyilir: “Azərbaycan xalqının azadlığının, müstəqil dövlətçiliyinin müqəddəratı həll edildiyi ən ağır günlərdə Heydər Əliyevin öz xalqının iradəsinə tabe olaraq ölkə rəhbərliyinə qayıtması, əslində onun müstəqil Azərbaycan Respublikasını, Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkətində qazanmış olduğu tarixi nailiyyətləri məhv olmaqdan xilas etmək üçün çox çətin və şərəfli missiyanı könüllü olaraq öz üzərinə götürməsi idi. Bu, sözün əsl mənasında “ömrümün qalan hissəsini də xalqıma qurban verirəm” deyib meydana atılan böyük ürəkli vətən oğlunun öz xalqı, öz vətəni qarşısında misilsiz fədakarlığı idi.

1993-cü ilin iyunun 15-də ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ölkə rəhbərliyinə qayıdışı Azərbaycanın müasir tarixində böyük və yaddaqalan hadisə oldu, respublikanın tarixi müqəddəratını həll etdi. Vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı, torpaqların işğalı dayandırıldı, respublikanın parçalanması təhlükəsi aradan qaldırıldı. Adamlarda Azərbaycanın gələcəyinə inam yarandı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əliyevin 2 iyul 1993-cü il tarixli bəyanatında deyilir: “Azərbaycan Respublikası adından bəyan edirəm ki, Azərbaycan dövlətinin daxili və xarici siyasətində heç bir dəyişiklik baş verməyəcəkdir. Bildirirəm ki, Azərbaycan demokratiya, siyasi plüralizm və azad iqtisadiyyat yoluna davam edəcəkdir. Azərbaycan dövləti insan hüquqlarına və bütün beynəlxalq hüquq normalarına riayət edəcək, respublikamızda başlanmış demokratik islahatlar bundan sonra daha geniş və sürətlə həyata keçiriləcəkdir. Dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalanma prinsipləri əsasında başlanmış iqtisadi əməkdaşlıq davam etdiriləcək, ayrı-ayrı xarici şirkətlərlə imzalanması nəzərdə tutulmuş bütün müqavilələrlə bağlı götürülmüş öhdəliklər sivilizasiya normaları çərçivəsində yerinə yetiriləcəkdir. Ölkəmizin daxili ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdikcə həmin məsələlərlə daha fəal məşğul olmağa imkan yaranacaqdır”.

Milli Məclis 1993-cü il iyunun 24-də prezident səlahiyyətlərinin Heydər Əliyevə verilməsi haqqında qərar qəbul etsə də, ulu öndər Azərbaycan Respublikasının demokratik imicini saxlamaq naminə yenə dünya təcrübəsindən istifadə edərək Əbülfəz Elçibəyin prezident vəzifəsində qalması haqqında referendum keçirilməsinin zəruri olduğunu bildirdi. Heydər Əliyev Milli Məclisin 29 iyun tarixli iclasında bu məsələ ilə əlaqədar demişdir: “Məclis üzvlərinin bu təklifləri qanunauyğundur, əsaslıdır və məntiqlidir. Ancaq bəlkə demokratiyanın Azərbaycanda geniş surətdə bərqərar olduğunu bir daha nümayiş etdirək”. Ulu öndərin təklifi ilə Milli Məclisin iyunun 29-dakı iclasında referendum keçirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Avqustun 29-da prezident Əbülfəz Elçibəyə etimad haqqında referendum keçirildi. Referendumda iştirak edənlərin 97,5 faizi prezidentə etimadsızlıq göstərdilər.

1993-cü il oktyabrın 3-də Azərbaycan Respublikasında tam demokratik əsaslarla, dünya təcrübəsinə uyğun keçirilən növbədənənar prezident seçkilə-

rində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Ulu öndər 1993-cü ilin oktyabrın 10-da andıçmə mərasimində Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində qarşıda duran vəzifələrdən danışaraq demişdir: “Respublikanın müstəqilliyini möhkəmləndirmək üçün əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin olmasıdır. Belə bir yüksək və məsuliyyətli vəzifəni üzərimə götürərkən, birinci növbədə Azərbaycan zəkasına, müdrikliyinə, qüdrətinə güvənirəm, arxalanıram. Azərbaycan xalqının mənə bəslədiyi ümidlər məni bu vəzifəni üzərimə götürməyə məcbur edib. Əmin etmək istəyirəm ki, bu ümidləri doğrultmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm”.

Heydər Əliyevin prezident seçilməsi bütün dünyada böyük əks-səda doğurdu. Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri və hökumət başçıları, nüfuzlu siyasi və ictimai xadimlərinin, eləcə də beynəlxalq təşkilatların marağına səbəb oldu. Onlar ardı-arası kəsilməyən təbriklərlə öz münasibətlərini bildirirdilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yorulmaz və titanik fəaliyyəti respublikadan xaricdə və daxildə olan düşmənlərimizi olduqca narahat edirdi. Onlar Azərbaycanı bu yoldan döndərmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atmağa başladılar. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra Azərbaycanın beynəlxalq inkişaf yoluna keçdiyi vaxt xarici düşmənlərimiz daha çox narahat oldular. Azərbaycan dövlətçiliyi əleyhinə təbliğat apararaq bu müqavilənin həyata keçirilməsinə mane olmağa çalışdılar. Onların hərəkətləri daxili düşmənlərimizin mövqeləri ilə üst-üstə düşürdü. Ona görə də müqavilənin imzalanmasından sonra Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyi pozmaq istəyən xarici və daxili qüvvələr yenidən hərəkətə gəldilər və 1994-cü il oktyabrın əvvəllərində respublikada dövlət çevrilişinə cəhd etdilər. Çevrilişə hazırlıq məşqi kimi sentyabrın 21-dən oktyabrın 4-ə qədər respublikada bəzi qanunsuz aksiyalar keçirildi. Sentyabrın 22-də Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı cinayət törətmiş R.Qaziyev, B.Nəzərli, Ə.Hümbətov, A.Paşayev Respublika Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasından qaçırıldı. Bundan 7 gün sonra – sentyabrın 29-da daha dəhşətli cinayət hadisəsi baş verdi. Azərbaycan Respublikasının iki dövlət xadiminə qarşı terror aktı törədildi. Ali Sovetin sədr müavini Afiyəddin Cəlilov axşam saat 21:30-da, prezident yanında Xüsusi idarənin rəisi Şəmsi Rəhimov 23:30-da vəhşicəsinə qətlə yetirildilər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü il oktyabrın 3-də respublika televiziyası və radiosu ilə xalqa etdiyi müraciətdə həmin cinayət aksiyalarının məqsəd və vəzifələrini açıqlayaraq dedi: “Bu adi bir terror hadisəsi deyil, müstəqil Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan dövlətinə qarşı yönəldilmiş siyasi террordur”.

Oktyabrın 4-də Gəncə şəhərində hakimiyyətin silahla ələ keçirilməsi, Yevlax və Qazaxda hakimiyyəti ələ keçirmək üçün cəhdlərin edilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı düşünülmüş şəkildə həyata keçirilən düşmənciliyin tərkib hissəsi idi. 1994-cü il oktyabrın 5-də Ümumrespublika həmrəylik mitinqində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 3-4 oktyabr hadi-

sələrinin mahiyyətini izah edərək qeyd etdi ki, “son günlər baş vermiş hadisələr Azərbaycanın müstəqilliyini puça çıxarmağa, onu müstəqillik yolundan döndərməyə, bu yolla irəliləyişinin qarşısını almağa, ölkəmizin daxili ictimai-sabitliyini pozmağa yönəldilmiş əməllərdir. Onu da bilin ki, bu hadisələr, ümumiyyətlə, Azərbaycanı dağıtmaq, parçalamaq, ölkəmizi müstəqil bir dövlət kimi məhv etmək üçün qurulan planların bir hissəsidir. Qoy hamı bilsin və əmin olsun ki, bu bəd niyyətlərin və bu çirkin planların heç birisi həyata keçməyəcəkdir. Azərbaycan xalqı buna yol verməyəcəkdir. Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi yaşayacaqdır”. Ümummilli liderin çevik siyasəti, xalqla birliyi nəticəsində oktyabr qəsdinin qarşısı qətiyyətlə alındı.

Bu dövrdə 1995-ci ilin 13-17 martda Daxili İşlər Nazirliyinin Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinin rəhbəri Rövşən Cavadovun başçılığı ilə XTPD tərəfindən Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı yenidən terror aktı törədildi. Prezident Heydər Əliyev martın 15-də televiziya və radio ilə xalqa müraciət edərək XTPD üzvlərini silahları təhvil verib bazanı tərk etməyə çağırdı. Ulu öndər dedi: “Mən dəfələrlə demişəm, bu gün gərginlik yaranan vaxtda bir daha deyirəm. Azərbaycanın dövlətçiliyini son damla qanımadək qoruyacağam və Azərbaycanın dövlətçiliyinə təcavüz edən adamların cəzasını da qanun çərçivəsində verəcəyəm. Bunu bilmək lazımdır. Ancaq mən heç kimi cəzalandırmaq istəmirəm. İstəyirəm ki, heç kim cinayət törətməsin, heç kim dövlətçiliyə xəyanət etməsin. Bunu istəyirəm, müraciət edirəm, yol göstərirəm. Güman edirəm ki, Azərbaycan xalqı mənim səsimə səs verəcəkdir. Bu gün biz yenə də vətəndaş müharibəsinin astanasındayıq. Bu vətəndaş müharibəsini Rövşən Cavadov bizə açıq-aydın elan etmişdir. Mən isə hesab edirəm ki, bu, Azərbaycan xalqı üçün faciədir. Belə adamlar şəxsi hisslərindən əl çəksinlər və hamı birləşərək Azərbaycan xalqını bu ağır vəziyyətdən çıxarmağa çalışsın”. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 15 mart tarixli müraciəti xalq tərəfindən böyük həmrəyliklə qarşılandı. 1995-ci il 16 mart tarixli fərmanında humanizm prinsiplərinə əməl edərək belə hərəkət edənlərin cinayət məsuliyyətindən azad ediləcəyi, bağışlanacağı barədə qərar qəbul etdi. Xalqla prezidentin birliyi nəticəsində Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı yönəldilmiş digər terror aktları kimi 1995-ci il mart dövlət çevrilişinin qarşısı da qətiyyətlə alındı, ölkə xaos, qanunsuzluq və anarxiya burulğanından qurtuldu.

Sonda onu qeyd etmək olar ki, əgər 1993-cü ilin 15 iyunda ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə tarixi qayıdışı gerçəkləşməsəydi, bu gün biz müstəqil, qüdrətli, tərəqqi edən, yeniləşən və demokratikləşən Azərbaycan dövlətindən danışa bilməzdik. Bu qayıdış əsrlərin sınağından keçə-keçə min bir əziyyətlə, amma dönmədən öz məqsədinə doğru addımlayan bir millətin özünə qayıdışı oldu. Azərbaycanın müstəqilliyini dünya müstəvisində reallığa çevirdi. Həmin gün Azərbaycan özünün müstəqillik tarixinin daha şərəfli, daha əzəmətli bir mərhələsinə qədəm qoydu. Bu mərhələnin baş memarı ümummilli lider Heydər Əliyev oldu. Dünyanın bir çox ölkələrinin dövlət xadimlərinin sözləri

ilə desək, “Heydər Əliyevin simasında Azərbaycan Respublikası uzun illər ərzində ölkənin bütün həyatına dərinlən nüfuz etmişdir. Onun adı ölkənin müstəqilliyinin bərqərar olmasında qazandığı tarixi nailiyyətlərlə daim bağlı olacaqdır” (Almaniya Federativ Respublikasının federal kansleri Gerhard Şröder). “Bu qeyri-adi şəxsiyyət Azərbaycanı çiçəklənmə yoluna gətirib çıxarmışdır”(Fransa prezidenti Jak Şirak). “Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqillik qazanmasının, ölkənin bugünkü inkişafının təməlini qurmaqla bərabər, regionda sülh və sabitliyin qorunması istiqamətində misilsiz xidmət göstərən əvəzolunmaz bir liderdir ” (Yaponiyanın baş naziri Dzunitiro Koidzumi).

ELXAN MƏMMƏDOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: elxan.yurdoglu@gmail.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ DÖVLƏTÇİLİYİN BƏRPASINDA ÜÇ ƏSAS MƏRHƏLƏ: QAYIDIŞ, DİRÇƏLİŞ VƏ QURTULUŞ

Ötən əsrin 80-ci illərinin axırlarında sırf rus olmadığı üçün deyil, həm də yüksək siyasi iradə, istedad və bacarıq sahibi olduğu üçün səriştəsiz Qorbaçov və tərəfdaşları tərəfindən SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılan Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev onu gözləyən təhlükəli və soyuq münasibət qarşısında da öz qamətini qorumağı bacardı.

Həyatda heç nə təsadüfən olmur. Bu mənada Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətdən uzaqlaşdırılması planları da əvvəlcədən düşünülmüşdü. Kommunist imperiyasının “başbilənləri”nin Şərqin və türk dünyasının böyük siyasi şəxsiyyətinə qısqıncılığı Heydər Əliyevi müvəqqəti də olsa, siyasi fəaliyyətdən uzaqlaşdırırdı. Amma onların düşünməyə ağıl etmədikləri bir məsələ də var idi. Tanrının bir xalqın taleyində qurtuluş missioneri kimi müəyyənləşdirəndi şəxsləri Tanrının özü həmişə qoruyur. Heydər Əliyev məhz belə bir dahi insan idi. Dünya nizamının siyasi oyunlarla çalxanıldığı bir dövrdə SSRİ-nin də gəmisinə su sızmışdı. Belə olan halda o gəminin batacağı gün çox da uzaq deyildi. Müxtəlif coğrafiyaya, iqlimə, düşüncə və həyata malik olan xalqların yaşadığı ayrı-ayrı dövlətlər “böyük qardaş”ın özbaşınalığına etiraz olaraq öz müstəqilliklərinə can atırdılar.

Həmin günlərdə Azərbaycan xalqının da müstəqillik arzuları aşb-daşırdı. Dərin sularla çalxalanan gəminin kapitanlarının bilinən vəhşiliyi də, qəddarlığı da elə bu məqamlarda üzə çıxdı. Yüz illərlə bəslədikləri quduz balalarını – erməniləri zaman-zaman üstümüzə qısqırdaraq gözdağı vermək istədikləri Azərbaycan xalqı öz şanlı tarixi boyu belə hallarla çox rastlaşmışdı. Amma bu dəfə qısqırdılanların qatmalarını açıb buraxmış, özləri də onlara qoşulmuşdular. Acı nəticə isə 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri oldu. Baxmayaraq ki, həmin gün Bakının küçələri Azərbaycan xalqının qanına boyandı, amma o qan, heç vaxt boyun əyməyə alışmayan bir millətin də qanını qaynatdı, coşdurdu. Vəhşicəsinə törədilmiş bu faciəyə ilk etiraz isə elə o “başbilənlər”in oturduğu Moskvadan gəldi. Ulu öndər Heydər Əliyev həmin günün səhəri – 21 yanvar 1990-cı ildə təqib edildiyini və hər cür təhlükə ilə üzləşmə ehtimalının olduğunu bilə-bilə, müalicə olunduğu halda Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gəlib ictimaiyyət qarşısında çıxış edərək 20 Yanvar faciəsinin günahkarlarını kəskin şəkildə ittiham etdi, qınadı.

Nümayəndəlikdə mətbuat konfransı keçirən Heydər Əliyev Bakıda baş verən misli görünməmiş vəhşiliyə etirazını bu sözlərlə bildirdi: *“Mən belə həssas edirəm ki, 19-20 yanvarda baş vermiş bu faciə həm Sovet İttifaqının siyasi*

rəhbərliyinin, şəxsən M.S.Qorbaçovun böyük günahının nəticəsidir, onun diktatorluq meyillərindən əmələ gəlmiş bir haldır və eyni zamanda Azərbaycan rəhbərlərinin xalqa xəyanəti və cinayətinin nəticəsidir. Mən bu düşünülmüş aksiyanı pisləyir, onu antihumanist, antidemokratik, qanuna zidd hesab edirəm”.

Həmin günlərdə Kreml işlərini qıcayan qocalmış canavara bənzəyirdi. Həmin canavar Heydər Əliyevə qarşı sui-qəsd düşüncəsində idi. Ümummilli lider isə ən yaxşı yolun vətənə qayıtmaq olduğunu yaxşı bilirdi. 1969-1982-ci illərdə rəhbərlik etdiyi Azərbaycanın paytaxtı Bakıda da onu vəzifə hərisləri, sovet lələyünləri təhdidlərlə qarşıladılar. Respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə sadəcə xalqını düşünən, Azərbaycanın hər bir regionunun, xüsusilə paytaxt şəhəri Bakının müasirləşməsi, gözəlləşməsi, abadlaşması üçün çalışan, buna baxmayaraq elə həmin paytaxtda qalmağa bir otaqlı evi belə olmayan böyük insan ata-baba ocağına, doğulub boya-başa çatdığı qədim torpağa – Naxçıvana üz tutdu. Sonralar həmin günləri xatırlayan Heydər Əliyev bu barədə belə deyəcəkdi:

“1990-cı ilin yayı idi. Bütün Azərbaycanda olduğu kimi Naxçıvanda da vəziyyət çox ağır idi. Mən buraya gələrkən Naxçıvanı çox çətin bir vəziyyətdə gördüm. Amma eyni zamanda özümü çox rahat hiss etdim. Moskvada məni təqib edirdilər... Hətta Yanvar hadisələrindən sonra hərəkətlərimə görə mənə qarşı repressiya planları hazırlanmışdı və onları həyata keçirmək istəyirdilər. Bakıya gələndə xalq tərəfindən mənim gəlişim böyük ruh yüksəkliyi ilə qəbul olundu, lakin hakimiyyətdə olan ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən Bakıda yaşamağıma imkan verilmədisə də, mən Naxçıvana gələndə Naxçıvan ayağa qalxdı, Naxçıvan məni qucaqladı, bağrına basdı. Görünür, mənim Naxçıvana gəlməyim taleyin işi imiş”.

22 iyul 1990-cı il səhər saat 10:35-də təyyarə ilə Naxçıvana gələn Heydər Əliyev axşamçağı şəhərin mərkəzi meydanında onun gəlişi münasibətilə toplaşmış 80 min nəfərə yaxın əhali ilə görüşdü.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri hörmətli Vasif Talibovun hazırladığı “Qayıdış” kitabında həmin anlar belə təsvir edilir:

“Heydər Əliyev meydana – xalqın görüşünə gəldi. Bu böyük şəxsiyyətlə görüşə gələnlərin, onu uzaqdan müşahidə edənlərin şadlığını təsvir etmək çətinidir. Heydər Əliyevin sevinc dolu alqışlar altında etdiyi qısa çıxış xalqına sonsuz məhəbbətlə dolu böyük ürəyin səsi idi... Beləcə, bütün ömrünü Azərbaycan xalqına xidmətdə keçirən, öz rahatlığını, dincliyini gecə-gündüz xalqının xoşbəxtliyinə sərf edən Heydər Əliyevlə onu dünyalar qədər sevən xalqı vahid bir tam kimi birləşib qovuşdu...”

Həmin tarix təkcə Moskvadan Bakıya və oradan da Naxçıvana gəliş marşrutunun tarixi deyildi, həm də taleyi sual altında olan bir xalqın qurtuluşu üçün Tanrı buyuruğu, Tanrı fərmanı ilə “Qayıdış” idi. Bu, həm də bir tale işi idi. Naxçıvandan başlanan və SSRİ Siyasi Bürosuna kimi gedib çıxan yolu bu dəfə fərqli məqsəd üçün – Azərbaycanın müstəqilliyi üçün başlamaq lazım gələcək-

di. Həm də bir vaxtlar başlanğıc nöqtəsi olan ulu bir diyardan – Naxçıvandan. Milli dövlətçiliyin bərpasında bu ilkin mərhələ idi. Böyük bir siyasi qatari və siyasi dövrü hərəkətə gətirmək üçün lokomotivin yerdəyişməsi – “Qayıdış”ı la-büd idi.

Bu qayıdışdan dərhal sonra xalq ulu öndərini özünün vəkili, deputatı kimi görmək üçün hərəkətə keçdi. Sadə xalq uzaqgörən siyasətçinin “Daha susa bilməzdim” başlıqlı məşhur müsahibəsində dediyi **“Qısaca deyim ki, mən Azərbaycanın iqtisadi və siyasi suverenliyinin, tam müstəqilliyinin tərəfdarıyam”** sözlərinə inanırdı. Məhz Heydər Əliyevə olan bu inam onları suveren bir ölkənin vətəndaşlarına çevirəcəkləri günün uzaqda olmadığını düşünmələrinə gətirib çıxarırdı.

30 sentyabr 1990-cı ildə keçirilən Azərbaycan SSR xalq deputatlarının və yerli xalq deputatları sovetləri deputatlarının seçkilərinin birinci turunda fərdi pensiyaçı Heydər Əliyev 340 nömrəli Nəhrəm seçki dairəsindən Azərbaycan SSR xalq deputatı, 2 nömrəli M.F.Axundov seçki dairəsindən isə Naxçıvan MSSR xalq deputatı seçilməsi də həmin düşüncələrin məntiqi nəticəsi idi.

Seçkilərdən bir müddət sonra, 17 noyabr 1990-cı ildə XII çağırış Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin I sessiyası öz işinə başladı. Deputatların hamısının yekdil fikri ilə sessiyaya sədrlik Heydər Əliyevə həvalə olundu. 41 mühüm məsələnin müzakirə edildiyi həmin iclasda “Naxçıvan MSSR-in adının dəyişdirilməsi haqqında”, “Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Dövlət hakimiyyəti orqanı haqqında”, “Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət rəmzləri haqqında” tarixi qərarlar qəbul edildi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının müstəqillik dövrünün tədqiqatçısı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar jurnalisti, mərhum Məmməd Məmmədov “Siyasətdə Naxçıvan dərsləri” kitabında həmin sessiyanın gedişatından bəhs edərək yazır: “Sessiyada Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adından “Sovet” və “Sosialist” sözləri çıxarıldı, onun Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılması haqqında qərar qəbul edildi. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin də adı dəyişdirilərək Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırıldı.

...Sessiyada muxtar respublikanın dövlət rəmzləri haqqında məsələ də geniş və ciddi müzakirə olundu. Möhtərəm Heydər Əliyev belə bir təklif irəli sürdü: “Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarı ilə Azərbaycan Demokratik Respublikasının üçrəngli milli bayrağını Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edirik və Azərbaycan ali hakimiyyəti orqanına bunu çatdırırıq. Eyni zamanda Azərbaycanın ali hakimiyyət orqanı qarşısında məsələ qoyuruq ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri haqqında qərar qəbul etsin”.

Bu təklif uzun müzakirələrdən sonra böyük səs çoxluğu ilə qəbul olundu. Ali Məclis milli bayraq ilə əlaqədar iki bəndlik qərar qəbul etdi. Birinci bənddə Azərbaycan Demokratik Respublikasının üçrəngli bayrağının Naxçıvan

Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi əksini tapırdısa, digər bənddə Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik orqanından xahiş edilirdi ki, “Azərbaycan Respublikasının rəməzləri haqqında məsələyə baxsın və Azərbaycan Respublikasının milli tarixi ənənələrə uyğun olaraq yeni dövlət rəməzləri – bayrağı, gerbi, himni qəbul edilsin”.

Milli dövlətçiliyin bərpasının ikinci mərhələsi olaraq tarixə keçən 17 noyabr günündə bu cür qəti və kəskin qərarların qəbul olunması xalqımızın sonrakı taleyində, milli kimliyində özünəməxsus yer tutacaq taleyüklü məsələlərin həlliylə də yaddaqalan oldu. Daha dəqiq ifadə etsək, siyasi və milli zəmində, dövlətçilik tariximizdə “dirçəliş” prosesi başlandı.

Akademik İsmayıl Hacıyev özünün “Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1991-2011-ci illər)” adlı kitabında bu sessiyanın əhəmiyyətindən bəhs edərək çox düzgün şəkildə qeyd edirdi ki, “Azərbaycanda ilk dəfə olaraq bu sessiyada milli dövlətçilik ənənələrinin dirçəldilməsi baxımından, müstəqilliyə can atan Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir sıra qərarlar qəbul edildi”.

Ulu öndərin özü də fəaliyyətinin sonrakı dövründə o günlərin əhəmiyyətini bu cür xarakterizə edəcəkdə: *“Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz bir tərkib hissəsi kimi milli azadlıq uğrunda, dövlət müstəqilliyimiz uğrunda gedən mübarizələrdə həmişə ön sırada olmuşdur... Müstəqillik yolunda mübarizə aparan adamlar Naxçıvan əhalisinin, demək olar ki, əksəriyyətini təşkil edirdi. Naxçıvanın müstəqillik, milli azadlıq əhval-ruhiyyəsi bütün Azərbaycana təsir edirdi. Məhz bunların nəticəsində Naxçıvan bir çox ciddi addımlar atdı və nəhayət, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin əldə olunmasında öz xidmətlərini göstərdi”*.

Azərbaycan xalqının müstəqillik mübarizəsi yolunda baş verən 20 Yanvar faciəsinə ilk dəfə siyasi qiymət də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən verildi. Xalq deputatı Heydər Əliyev “1990-cı il yanvar ayında törədilmiş Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” qərar layihəsini hazırlayıb Ali Məclisin 21 noyabr 1990-cı ildə keçirilən sessiyasının gündəliyinə çıxardı. Burada qəbul olunan həmin qərarla ilk dəfə olaraq qanlı yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilmiş, hadisədə günahı olan SSRİ rəhbərliyi ilə bərabər, ölkə rəhbərliyinin adları göstərilmiş, onların məsuliyyətə cəlb olunması tələb edilmişdi.

Bu proseslərin məntiqi nəticəsi kimi 1991-ci il sentyabrın 3-də Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə Sədr seçildi. Bundan sonrakı proseslərdə ulu öndər muxtar respublikanın erməni təcavüzündən müdafiəsi ilə birbaşa məşğul olmağa başladı. Ümummilli liderin Sədr seçilməsindən sonra Naxçıvan qanunvericilik orqanında Azərbaycan xalqının sonrakı taleyində ciddi rola malik olan qərar və qanunlar qəbul edildi. Ali Məclisin 7 sentyabr 1991-ci il tarixli sessiyasında “Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Milli Müdafiə Komitəsinin yaradılması haqqında”, 16 dekabr 1991-ci il tarixli sessiya-

sında “Dünya Azərbaycan türklərinin milli həmrəylik və birlik günü haqqında” qərarlar qəbul olundu.

İqtisadi blokadanı yarmaq üçün beynəlxalq əlaqələr quruldu. Muxtar respublikanın iqtisadi cəhətdən duruş gətirməsi, həyatda qalması üçün atılan bu addımların ən vacibi isə 1992-ci il mayın 28-də Naxçıvanla Türkiyəni birləşdirən “Səderək-Dilucu”, bir başqa adıyla “Ümid” körpüsünün açılışı oldu.

Eyni zamanda blokada şəraitində iqtisadi vəziyyətin ağırlığını nəzərə alan ümummilli lider iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində ciddi addımlar atdı. Muxtar respublikanı düçar olduğu ağır iqtisadi böhrandan çıxarmaq, əhalinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirildi. Ali Məclisin Rəyasət Heyətinin 5 fevral 1992-ci il tarixli iclasında muxtar respublika ilə qonşu dövlətlər arasında ticarət və mədəni əlaqələrin genişlənməsini sürətləndirəcək Naxçıvan Hava Limanında tikinti işlərinin gedişi müzakirə edildi, hava limanında yeni uçuş xəttinin tez bir zamanda istifadəyə verilməsi üçün təcili tədbirlər müəyyənləşdirildi.

Ali Məclisin 6 aprel 1992-ci il tarixdə keçirilmiş növbəti sessiyasında isə iqtisadi islahatlarla bağlı məsələ müzakirə edildi. Ətraflı və qızğın müzakirələrdən sonra muxtar respublikanın iqtisadi vəziyyətinin inkişafını sürətləndirəcək iki mühüm qərar qəbul edildi. “Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərlə işləyən kolxoz və sovxozlar haqqında” və “Rentabelli işləyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsi barədə təkliflər haqqında”.

Birinci məsələ ilə əlaqədar qərara alındı ki, zərərlə işləyən təsərrüfatlar özəlləşdirilsin və onlara məxsus torpaqlar, ictimai əmlak və mal-qara əhaliyə paylanılsın. İlk növbədə də Culfa rayonunun sərhəd kəndləri olan Şurut və Gal kəndlərində eksperimental qaydada torpaq islahatına başlandı. Torpaqlar pay norması əsasında həmin kənddə yaşayan əhaliyə paylandı. Yeni yaradılan şəxsi təsərrüfatlara kömək məqsədi ilə onlara toxum, gübrə, maşın-mexanizmlər və sair zəruri avadanlıq ayrıldı. Blokada çətinlikləri nəticəsində ictimai təsərrüfatlarda mal-qaranın tələf olmasının qarşısını almaq məqsədilə daha bir mühüm addım atıldı. Rentabelli kolxoz və sovxozlarda ictimai mal-qaranın təsərrüfat üzvlərinə və kənd sakinlərinə satılması nəzərdə tutuldu. Bütün bunlar isə Naxçıvanda dövlət müstəqilliyinin bərpası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin təkcə siyasi sahədə deyil, iqtisadi, ticari, sosial-mədəni, aqrar sahələrdə də həyata keçirdiyinin sübutu idi.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə Sədrlik etdiyi bir il doqquz ay ərzində muxtar respublikanın bütün həyatında müsbət dəyişikliklər qeydə alındı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bu fikirləri o dövrün proseslərinin hansı əhəmiyyət daşıdığını bir daha yada salır: ***“Milli istiqlalıyyət yolunda Naxçıvanın atdığı addımlar bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış, respublikada cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərə öz müsbət və həlledici təsirini göstərmişdir”***.

Xalqının taleyinə biganə qala bilməyən ümummilli liderin dediyi **“mənim Naxçıvana gəlməyim taleyin işi imiş”** fikrinin həqiqiliyi bu gün belə öz vacibliyini qoruyur. Naxçıvandan başlanan milli dövlətçilik siyasəti o dövrün hadisələrini göz önündə canlandırılanda bir möcüzə kimi görünürdü. Bir məsələni də unutmaq olmaz ki, möcüzələr həm də seçilmiş insanların uzaqgörənliyindən doğur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun dediyi **“Yol düzgün seçiləndə, milli maraqlara və dövlətçiliyə sədaqət olanda, adamların qayğısı və ehtiyacları hədəfə alınanda istənilən möcüzəni yaratmaq olar”** fikri də Heydər Əliyev möcüzəsinin açılış kodu idi.

1993-cü ilin xaos, qarışıqlıq, vətəndaş müharibəsi şəraitində olduğu bir vaxtda, ölkənin uçuruma yuvarlandığı iyun günlərində bütün Azərbaycan yenicə öz müdrik oğluna pənah gətirdi. Sadə vətəndaşından məmurunadək, fəhləsindən ziyalisinadək hamı blokada şəraitində yaşayan muxtar respublikanı və naxçıvanlıları qoruyub saxlayan həmvətənlərinin yaşadığı bir diyara – Naxçıvana boylanırdı. Yenicə əldə edilmiş müstəqilliyini itirmək təhlükəsiylə üzləşən, etnik parçalanma təhlükəsi qarşısında qalan Azərbaycanın qurtuluşu üçün zəngin siyasi iradəyə və qətiyyətli milli təəssübkeşliyə malik şəxsiyyətə ehtiyac var idi. Bu isə, heç şübhəsiz, xalqın ümummilli ümidi və ümummilli lideri Heydər Əliyev idi.

Blokadada olan Naxçıvanı düşmən zərbələrindən qorumağı bacaran ulu öndərə bu dəfə vətəndaş müharibəsinin içində olan bütün bir ölkəni qorumaq üçün üz tutuldu. O isə xalqının təkidli tələbinə etinasız yanaşa bilməzdi. Tarix nadir şəxsiyyətlərə bu cür mühüm missiyalar tapşırığı verir. Heydər Əliyev də məhz belə nadir tarixi şəxsiyyətlərdən idi.

“Doğma vətən torpağına heç də yenidən hakimiyyətə qalxmaq üçün yox, ancaq və ancaq respublikanın bu ağır və çətin dövrlərində xalqın dərdinə şərik olmaqla vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə, azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşulmağa gəlmişəm... Mənim əsas məqsədim Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və Azərbaycan hakimiyyətini respublikanın bütün ərazisində bərqərar etməkdən ibarətdir” – deyən ümummilli lider bu qətiyyətli addımı Naxçıvanda dövlətçilik ideologiyası sahəsində verdiyi mühüm qərarlarla atmışdı.

1993-cü il iyun ayının 13-ü və 14-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Gəncə şəhərində olaraq vacib görüşlər keçirmiş, daxili çəkişmələrin qarşısının alınması üçün uzaqgörən siyasi biliyi sayəsində sabitlik yaratmağa nail ola bilmişdi. Bunun nəticəsində də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 15 iyun tarixli sessiyasında gizli səsvermə yolu ilə Ali Sovetin Sədri seçilmiş və bu münasibətlə deputatlar qarşısında çıxış etmişdir. Çıxışında **“Azərbaycan Respublikasının bugünkü ağır, mürəkkəb vəziyyətini tam məsuliyyətlə dərk edərək bütün fəaliyyətimi respublikanın bu vəziyyətdən çıxarılması işinə yönəldəcəyəm”** – deyən Heydər Əliyev sözlərini belə davam etdirmişdi: **“Bu sahədə mən nə lazımsa edəcəyəm və heç kəsin şübhəsi olmasın ki, mən ömrümün bundan sonra qalan hissəsini də harada**

olursa-olsun yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm. Bununla əlaqədar olaraq bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası bundan sonra heç vaxt müstəqilliyini itirməyəcək, yenidən heç bir dövlətin tərkibinə daxil olmayacaq və heç bir başqa dövlətin əsarəti altına düşməyəcək”.

1993-cü il iyunun 9-da Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya gedişi, iki gün sonra – 15 iyununda Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçilməsi ölkəni düşər olduğu təhlükələrdən qurtara biləcək real şəxsiyyət olmasının hamı tərəfindən qəbul edilməsi idi. Gəncədəki, Lənkəranda proseslərin və bu hadisələrin törədə biləcəyi acı nəticələrin qarşısının alınması, sözün bütün mənalarında, xalqın “Qurtuluş günü” kimi tarixin yaddaşına silinməz hərflərlə yazılacaqdı.

Həmin hadisələrdən bir ay əvvəl nüfuzlu “Moskovskiye novosti” qəzetinin 2 may 1993-cü il tarixli nömrəsində dərc olunmuş “Allah Heydər Əliyevi xalqı xilas etmək üçün göndərib” sərlövhəli müsahibənin sonunu xatırlatmaq istərdik. Müxbirin verdiyi “Siz son sözünü deməmiş siyasətçi kimi tanınırsınız. Amma sizə elə gəlmir ki, düşüncələrinizi həyata keçirmək üçün tarix sizə minimum müddət ayırır. Bağışlayın, mən o cümlədə sizin yaşınızı nəzərdə tuturam” sualının cavabında ümummilli lider təmkinlə, səbirlə və uzaqgörənliklə belə deyirdi: ***“Məndən dəfələrlə soruşublar ki, hakimiyyətə gələ bilərəmmi? Demişəm və deyirəm: “Mən bu iddiada deyiləm”. Mən öz borcumu bacardım qədər yerinə yetirmişəm. Kimin və necə öz xalqına xidmət etdiyini isə tarix aydınlaşdırıb qiymət verəcək. Lakin xalq iradəsini bildirib məni çağırırsa, mən onun iradəsinə tabe olacağam***”.

“Qurtuluş” günü öncəsində xalqın təkidli tələbi həm də xalqın iradəsi idi. Xalqın oğlu isə xalqın iradəsinə tabe olaraq xaos girdabında çırpınan Azərbaycanı işıqlı gələcəyə aparmaq üçün “qurtuluş” yoluna çıxdı.

Böyük fransız filosofu Pol Anri Holbaxın bir zamanlar dediyi “Hakimiyyət yalnız o vaxt böyük nemət olur ki, onu əldə edən adama təbiət tərbiyə və alicənablıq, qüvvətli ruh, geniş ürək, dərin ağıl, böyük təcrübə vermişdir” fikri də ümummilli lider Heydər Əliyevin xarakterik cizgilərini özündə ehtiva edir.

Akademik İsmayıl Hacıyevin bu barədə yazdıqlarını da fransız mütəfəkkirinin fikirlərinin təsdiqi kimi qeyd edə bilərik. Ulu öndərin xalqımızın taleyində oynadığı rola toxunan akademik belə qeyd edir: “Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər zaman-zaman hər xalqın tarixində, taleyində yaşayır. Və həmin xalq bu şəxsiyyətlərlə fəxr etməklə yanaşı, həm də həmin şəxsiyyətlərlə daha çox tanınır. Bu da danılmaz həqiqətdir ki, insanlığın bu uca zirvəsinə, dahiliyə çatmaq hər kəsə müyəssər olmur. Hər xalq özünün görkəmli şəxsiyyətləri ilə ölməzdir. Bu mənada Azərbaycan xalqı xoşbəxt xalqdır...”

...Heydər Əliyev siyasi tariximizə qurucu və xilaskar kimi daxil olmuş görkəmli dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanan dahi bir şəxsiyyətdir”.

Xalq öz məhəbbətini sonrakı mərhələdə – 3 oktyabr 1993-cü ildə öz böyük oğlunu Prezident seçkilərində dəstəkləməklə bir daha nümayiş etdirdi. Beləliklə də, Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bərpası üçün lazımi şərait yarandı. Dahi siyasətçi, fenomenal şəxsiyyət Heydər Əliyevin adı və birbaşa fəaliyyəti ilə bağlı olan milli dövlətçiliyin bərpasının inkişafı və möhkəmləndirilməsi də məhz “Qayıdış”, “Dirçəliş” və “Qurtuluş” mərhələlərindən keçərək reallığa çevrilmişdi. Azərbaycanın son 20 ildəki uğurlu daxili və xarici siyasəti də bu mərhələlərdən doğan tarixi gedişatın bir xalqın taleyindəki şəxsiyyət faktı ilə birbaşa bağlılığının ilahi təsdiqi idi.

FİRUDİN RZAYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: firudinr@yahoo.com.tr

HEYDƏR ƏLİYEV QƏTİYYƏTİ VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ

Azərbaycan xalqının öz dövlətinə, mədəniyyətinə, tarixi, dili və s. atributlarına sahiblənməsi tarixi yolçuluğunda milli qeyrət və iradəsini qoymuş böyük siyasi xadim, əsl vətəndaş kimi tarixə öz möhürünü vuran, ömrünü milləti və dövlətinə həsr etmiş Heydər Əlirza oğlu Əliyev XX əsrin xalqımıza bəxş etdiyi qeyri-adi qətiyyət sahibi olan bir tarixi şəxsiyyətdir. İstər Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, istər Səfəvi və Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövlətləri dövrlərində dövlət statusunun mövcud olduğu zamanı diqqətə alsaq, dövlətimizin bu gün də ayaq üstə qalması tarixi faktına görə ulu öndərin qətiyyəti və tövsiyəsinə borcluyuq. Bütün bu illər ərzində xalqın ictimai-siyasi və mədəni həyatının bütün sahələrində dirçəliş məhz onun siyasi və əməli fəaliyyətinin nəticəsində qazanılmışdır. Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlər ərzində bu dahi şəxsiyyət xalqının daim tərəqqisi üçün çalışmış, zəngin mədəniyyəti, böyük tarixi keçmişi ilə həmişə qürur duyduğu doğma yurdu – Azərbaycanı bir dövlət kimi zamanın ağır və sərt sınaqlarından çıxarıb bizlərə miras qoymuşdur. Bəs Azərbaycan dövlətçiliyi naminə bütün ömrünü qoymuş ulu öndər hansı qətiyyəti və bacarığı, siyasi taktiki gedişi və elmi, hansı cəsarəti və təfəkkürü ilə bugünkü müstəqil dövlətçiliyimizə nail ola bilmişdir? Xüsusi qeyd etmək istərdik ki, hər şeydən əvvəl bütün bu dövlətçilik uğurları onun qeyri-adi təfəkkürə, öncəni görə bilmək və zamanında qətiyyətli qərar qəbul etmək bacarığı ilə bağlı idi. Heydər Əliyevin dövlətçiliyin təməlini qurmaq üçün qısa bir tarixdə Azərbaycanın yüksəlişi naminə gördüyü vacib işlərdən və minlərlə belə tarixi amillərdən bir neçəsinə nəzər salmaq istərdik.

Sovet idarəçiliyində Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. 1969-cu il iyul plenumunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi seçilən Heydər Əliyevin ilkin hakimiyyəti iqtisadi böhran və bu “inkışafda” mənfi meyillər dövrünə təsadüf edir. O dövrdə xalqın rifah halı yalnız səfalət adlandırıla bilər. 1960-1965-ci illər kəndlərdə hələ də qışlama üçün təndir və kürsülərdən istifadə olunur, ərzaq, geyim qıtlığı hakimdir, qocalığa görə verilən təqaüdlər 12 rubl, az-az təsadüf edilən tikintilərdə fəhlələrin əmək haqqı isə 55-60 manat (rubl) məbləğindədir (diqqət edək, bu, sovetlərin tam inkışafı dövrüdür) və əhali yoxsulluğun ən aşağı həddini yaşayır. Bəzi obyektiv və subyektiv səbəblərə görə Azərbaycan “sosial-iqtisadi inkışafdan” geridə qalır. İstər milli gəlirin inkışaf templərinə, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə görə, istərsə də elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqinə, ictimai əməyin məhsuldarlığına görə ümumittifaq göstəricilərlə “ayaqlaşa bilmir”. O dövr statistik məlumatlarda 1965-ci ilin inkışaf tempinin 1940-cı illə müqayisə

yisəsi verilmiş, guya Azərbaycanda ictimai məhsul 3,6 dəfə, sənaye məhsullarının həcmnin 4 dəfə artdığı göstərilmişdir. Əsl həqiqətdə isə hər tərəfdə səfalət hökm sürürdü. Bu acınacaqlı vəziyyət ittifaq respublikalarında türklər yaşayan bütün ərazilərdə eyni idi. Lakin xristian respublikalarının ərazilərində əhalinin sosial vəziyyəti və iqtisadi inkişafını əks etdirən bu göstəricilər 9,7 və 11,9 dəfəyə çatırdı. Azərbaycan SSR milli gəlirin həcminə görə ümumittifaq səviyyəsindən 4 dəfə, əsas fondlara görə 5,8 dəfə, kapital qoyuluşu üzrə 3,7 dəfə geri qalırdı. Bir məsələni xüsusi qeyd etmək istədik ki, Qafqazda azərbaycanlı fəhlə ilə erməni və gürcü fəhlələrinin əmək haqqı arasında 120-150 manat (rubl) dəyərində fərq mövcud idi.

Azərbaycan Respublikası böyük sərvət potensialına malik olsa da, neft sənayesi, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft kimyası sənayesində işlər fasiləsiz pozulur, bir çox sahələrin texniki-iqtisadi göstəriciləri aşağı düşürdü. Bu, Sovet siyasətini və Moskva ideologiyasını təmin edəcək qədər idi və ölkəmizdə yaşayan əhalinin dolanışığı faktoru nəzərə alınmırdı. Ölkəyə ayrılmış dövlət büdcəsinin təyini də siyasətə xidmət edirdi. Bunun əksinə Qafqazın xristian respublikalarında əhalinin Azərbaycan əhalisindən seçiləcək sayda azlığına baxmayaraq, bu ölkələrin “dotasiya ilə işləyən respublikalar” adı altında illik dövlət büdcəsi Azərbaycandan 1,5 milyard rubl fərq ilə artıq təsdiq olunurdu.

Bütün bu anormallıqları diqqətlə izləyən böyük siyasi xadim Heydər Əliyev qeyri-adi idarəçilik bacarığı ilə bu fərqi ortalıqdan qaldırmağa nail ola bildi. Ulu öndərin hakimiyyətinin ilk illərində aparılan statistik hesablamalar aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər:

1970-1980-ci illərdə respublikada pambıqçılıq tarixində ilk dəfə olaraq istehsal 98 min tondan 435 min tona, dənli bitkilərin məhsuldarlığı 9 sentnerdən 16 sentnerə çatdırılmış, 38 südçülük kompleksi, buzov yetişdirmək üçün təsərrüfatlararası 29 kompleks, iribuynuzlu heyvanların yemlənməsi üçün 63 təsərrüfatlararası açıq meydan, 28 qoyunçuluq kompleksi və 27 quşçuluq fabriki tikilmiş, 80 min hektar yeni üzümlüklər salınmışdı. Bütün bunlar şəxsən Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə 1970-80-ci illərdə Azərbaycana “Şelf-2”, “Şelf-3”, “Şelf-4”, “Şelf-5” qazma qurğuları gətirilmiş, “Dədə Qorqud” və “İstiqlal” qurğuları düzəldilmişdir. Qurğuların işini təşkil etmək üçün “Süleyman Vəzirov”, “İsrafil Hüseynov” kimi boruçəkən gəmilərlə yanaşı, Xəzər sularında 2500 ton yük qaldıra bilən “Azərbaycan” kran gəmisi, geofiziki kəşfiyyat işləri aparan gəmilər, başqa texniki gəmilərlə birgə 400-dən çox gəmi fəaliyyət göstərmişdi. Bununla yanaşı Bakıda Kondisioner Zavodu inşa edilmiş, dəyəri 400 milyon dollardan artıq olan Dərin Dəniz Özlüləri Zavodu tikilmiş, ayrı-ayrı bölgələrdə ümumilikdə Azərbaycanda 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmişdi. Əgər 1969-cu ilə qədər, yəni 100 il ərzində Azərbaycanda 735 böyük sənaye obyekti tikilmişdisə, Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi 14 ildə bu rəqəm 1048-ə çatdırılmışdı. Bütün bu göstəricilər o dövrün statistik məlumatlarında daha dəqiqliyi ilə əks olunub. Əgər Sovet İttifa-

qı mængənəsində əzilmək, işğal altında olmaq siyasi amili nəzərə alınarsa, bu ağlasığmaz fərq Azərbaycan rəhbəri cənab Heydər Əliyevin heç kimə nəsib olmayan qeyri-adi bacarığı və qətiyyətinin möcüzəsi sayılmalıdır.

1973-cü ilin sentyabr ayında Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) çıxan “Straj Baltika”-“Baltik keşikçisi” qəzetində “İzvestiya”dan götürülmüş “SSRİ Maliyyə Nazirliyi hara baxır” başlıqlı məqalə dərc olunmuşdur. Burada hər ilin sonunda hər bir azərbaycanlı ailələrinin evlərinə təkcə üzüm və pambıq istehsalı ilə bağlı ayrılmış mükafatlar hesabına 3 mindən 8 min manatadək mükafatların daxil olduğu, bunun isə milyard manatı ötdüyü göstərilirdi. Azərbaycana bu məbləğdə kapital axını Kremli narahat etməyə başlamışdı. Bunu o dövr sovxozlarda çalışan hər bir vətəndaşın mənzillərini yenidən inşa etməsi, rifah halının yaxşılaşması da təsdiq edə bilər. Azərbaycan rayonlarının hər bir kəndində əhəlinin ot, süd, yağ, sənaye mallarına olan tələbatlarının ödənilməsi də sosial vəziyyətin qeyri-adi dirçəlişini təsdiq edirdi. Bütün sahələrdəki rəqəmləri diqqətə alaraq etiraf edək ki, SSRİ Maliyyə Nazirliyindən xalqın rifahı naminə bu məbləğdə vəsaitin qoparılması yalnız Heydər Əliyev qüdrəti və idrakının ucalıq təntənəsi idi. Bütün bunlar isə ümumilikdə gələcəkdə qurulacaq müstəqil Azərbaycanın, hər hansı bir dövlətin iqtisadi asılılığından qorunmasının əvəzolunmaz təməli idi.

Ana dilimiz və mədəniyyətimiz naminə qətiyyətin təntənəsi. 80 milyonluq bir xalqın Azərbaycan türklərinin ümumiyyətiyyət vasitəsinə çevrilmiş dilinin formalaşması tarixi prosesi, onun geniş arealda ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi zamanı çox qədim dövrlərin ictimai-siyasi hadisəsi olmaqla ən azı 7 min ildən artıq bir tarixlə səsəlməkdədir. Qeyd edək ki, dilin sabit ümumişlək vasitə kimi böyük bir tayfa birlikləri toplumunda hakim mövqə qazanması, m.ö. IX əsrə dayanan “Dədə Qorqud” dastanımızın şeir dili üslubunda yazılışı ən azı 10 min illik bir tarixi təkamül prosesinin nəticəsidir. Lakin Rus siyasi oyununda bu dilin və xalqın XI əsrdən formalaşması ideyası kitablarda yer almış, xalqımızın qədim tarixi və ərazisi özgələrin tarixinə yamanmışdır. Bunun əksinə olaraq 1684-1685-ci illərdə Səfəvilər dövlətinə gələn Avropa səyyahları Adam Oleari, Rafael dü Man, Ungelberq Kekberq, Öjen Flanden və Paskal Kostun Azərbaycan türkcəsinin sarayda rəsmi dil olduğunu, Azərbaycan türkcəsinin İran, Gürcüstan və Rusiyada da ticarətdə mühüm bir vasitə – ümumişlək dil olduğunu, yalnız türklər deyil, fars, erməni və gürcülərin də öz aralarında bu dildə danışdıqlarını yazırlar. Bu isə dilimizin geniş bir arealda hakim dil olduğunu sübut edir. Bu tarixi faktlara, eləcə də Asərlərinin – Azərlərin m.ö. VI minilliyə söykənən Osk-Ask əlifbalarının olması, bu işarə hərflərdən isə Finikiya, latın, erməni, gürcü və s. xalqların da bəhrələnməsinə baxmayaraq rus siyasəti bu dili “türk dili”, “Qafqaz tatarlarının dili”, “tatar ləhcəsi”, “türk-tatar dili” və s. adlarla qeydə almışdır. Bu isə xalqımıza öz tarixini və dilini unutturmağın rus şovinizmindən gələn bir siyasi yolu idi.

Belə bir kaosda “velikorus” dili mifini tamamilə alt-üst edərək sovetlər birliyi içində dilimizi dövlət səviyyəsinə qaldıran, məhz bu qədimliyi yenidən millətinə bəxş edən dünyaşöhrətli siyasi xadim, əsl vətəndaş Heydər Əlirza oğlu Əliyev olmuşdur. Bu dahi şəxsiyyət Ana dili millətinə qaytarmaq üçün bütün hakimiyyəti boyu mübarizə aparmışdır. Ulu öndərin bu yolda apardığı mübarizənin xronoloji ardıcılığına qısaca nəzər salaq. Hakimiyyətə birinci dəfə gəlişi dövründə, 1 noyabr 1969-cu il ADU-nun yaranmasının 50 illik yubileyində böyük rus mifini qırır və Azərbaycan dilində çıxış edir. Bu həm daxilimizdə, həm də Ukrayna, Belorusiya, RSFSR və digər müttəfiq respublikaların Mərkəzi Komitə katibləri tərəfindən etirazla qarşılanır. Lakin böyük siyasi xadimin onlara “yəqin siz öz ana dilinizi sevmirsiniz” cavabı ilə bu “siyasi etirazı” susdura bilir. Bunun ardınca əsl xalq təəssübkeşi dilimizin dövlət dili olması tələbi ilə ziyalılarımızın Siyasi Büro qarşısında məsələ qaldırmasına nail olur. Bunun nəticəsi olaraq 1977-ci ildə Azərbaycan dili dövlət dili kimi Konstitusiyamızın 73-cü maddəsində öz əksini tapır. Bu, Azərbaycan xalqının az qala min ildən sonra dilini dövlət dili elan etməsi idi (X-XX əsrlər) və Moskvaya, SSRİ birliyinə meydan oxumaq idi. Bundan sonra “Müasir Azərbaycan dili dərsliyinin” 4 cildində nəşri, eləcə də dilçiliyimizin, bununla yanaşı, tariximizin öyrənilməsi istiqamətində çoxsaylı qərar və sərəncamların davamı ümummilli liderin Siyasi Büroya qatılmasına qədər davam etmişdir. Bu, böyük siyasi xadim Moskvada belə yüksək tribunallarda dil və tarixinə olan sonsuz məhəbbətini gizlətmədən hər zaman onun saflaşması və inkişafı qayğısına qalmışdır. Onun dilimiz və mədəniyyətimiz uğrunda Rusiya hökmranlığı dövründə apardığı mübarizə bununla bitmirdi.

Azərbaycan yazıçı və tarixçilərinin “Cənub Cəmiyyəti”ndə gizli fəaliyyəti və Cənub mövzusuna görə ziyalıların siyasi təqiblərdən xilasına nail olmaq milli mənin şər üzərində qəti qələbəsi idi. B.Vahabzadənin “İki sahil”, “Etiraf və şəbi-hicran”, “Arazın o tayı Vətənim...” kimi şeir və poemaları, Mirzə İbrahimovun, Xəlil Rzanın Cənubi Azərbaycan səpkili yazıları, eləcə də 1964-cü ildə Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsinin 150 illiyi münasibəti ilə akademik Z.Bünyadov başda olmaqla respublika tarixçilərindən bir neçə nəfərin bu birləşmənin könüllü şəkildə olmadığını qeyd etməsi ilə bağlı təqiblər və cəzalandırma söyləri rus siyasətində qaçılmaz idi. Bu prosesdə Heydər Əliyevin öz səlahiyyətlərindən istifadə edərək onları qoruması və nəzərdə tutulan həbslərin qarşısını alması onun tutduğu vəzifə və aid olduğu elitada mövqeyini itirməsi demək idi. İdrak və qətiyyətin gücü qarşısında bu şər geri çəkilməmiş, şair və yazıçılarımız qaçılmaz həbs və təqiblərdən yayınmışlar.

Yüzlərlə H.B.Abdullayev, M.Ə.İbrahimov, N.Zeynalova, Ə.M.Şıxlinski, Q.Qarayev, Z.Bünyadov, B.Vahabzadə, H.H.Həsənov kimi elm adamı, mədəniyyət xadimi, şair, yazıçı və s. sahələrdə çalışanlara o dövr “Şöhrət ordeni”, “Sosialist Əməyi Qəhrəmanı”, Azərbaycan SSR Dövlət mükafatlarının təqdim olunması keçmiş Sovet məkanında bütün respublikalardan say etibarı ilə fərqlənirdi.

lənirdi. Bundan başqa Nizami Gəncəvi, Nəsimi, Füzuli, Aşıq Ələsgər və b. bu kimi böyük dühaların, eləcə də musiqi mədəniyyətimizin muğam, aşıq sənəti, simfoniya, estrada kimi bir qrup incilərinin, “Qarabağ bülülləri” adı ilə bütün ölkəyə səslənmiş, SSRİ-də tanınmış bu qurumların Sovet “zirvələr fəth edən dövründə” Moskvanın Böyük Teatrında, Kremlin Qurultaylar Sarayında təbliği ağılsız bacarıq, siyasi gedişin təntənəsindən xəbər verirdi. Bu isə bir xalqın tarixinin, ədəbiyyatının, dilinin, musiqisinin – bütöv Azərbaycan mədəniyyətinin Sovet məkanında təbliğinin fantastik görünən həqiqəti idi. Bütün bu amillər gələcək müstəqil dövlətçiliyə bir qədim dövlət və xalq kimi gedişin Heydər Əliyev təmsalında qətiyyət təntənəsi idi.

Müstəqil dövlətçilik, əks-kəşfiyyatla mübarizə və Heydər Əliyev siyasi gedişləri.

Hələ 1943-cü ildə müharibədə dönüş yaranan kimi Stalin-Berya-Mikoyan üçlüyündə Qafqazın tamamilə xristianlaşdırılması, Azərbaycanın müsəlman əhalisinin Orta Asiyaya deportasiyası və ərazinin xristian ölkələri arasında bölüşdürülməsi planı hazırlanmışdır. Millətimizin ziyalı təbəqəsinə qarşı Mərkəzi Komitənin I katibi M.Bağırrovun apardığı terror bütün ictimaiyyətə bəllidir. Lakin 1984-cü ildə “Kommunist” qəzetində gedən bir məqalədə o dövrdə onun bu məsələ ilə bağlı Stalinlə 4 saata yaxın söhbəti haqda yazılmışdır. Onun qorumasının dediklərini əks etdirən qəzet yazırdı: “Stalinin otağından çıxan katibi dedi ki, içəridə əsl kişi döyüşü gedir və M.Bağirov Stalindən bu məsələdən əl çəkməyini tələb edir”. Sonra qəzet azərbaycanlıların neft istehsalındakı uğurları hesabına müharibədəki dönüş faktını vurğulayaraq Stalinin bu siyasi oyundan əl çəkdiyini və deportasiyanın qarşısının alındığını qeyd edirdi. Lakin 1943-cü ildə Gürcüstanda 6 rayonun boşaldılması və Türkmənistan çöllərinə köçürülmə Qafqazın Azərbaycan türklərindən təmizlənməsi siyasətinin bir qolu idi. Təbii ki, bu Rus siyasətinin öz planından tamamilə əl çəkmədiyinin canlı sübutu idi. 1948-1956-cı illər arasında İrəvan xanlığı ərazisindən azərbaycanlıların respublikamızın müxtəlif bölgələrinə köçürülməsi də bu siyasi oyunun bir hissəsi idi.

Heydər Əliyevin 1969-cu il iyul plenumunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin I katibi seçilməsi, bundan sonra 1982-ci ilin dekabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçilən Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini vəzifəsinə təyin edilməsi hələlik bu oyunlar qarşısında aşılmaz maneə idi. Bildiyimiz kimi 1985-ci ildən SSRİ rəhbərliyinin apardığı siyasət bu saxta qurumun dağılmağına, tabelikdə olan millətlərin müstəqillik uğrunda mübarizəsinə yol açdı. O dövr hakimiyyətdə olan M.Qorbaçov Heydər Əliyevi özünə ciddi rəqib hesab edir, hər vaxtlə onu mərkəzdən uzaqlaşdırmağa çalışırdı. Belə bir şəraitdə fəaliyyət göstərən, Vətəninə həmişə diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev şəxsiyyəti Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb almağa çalışan erməni millətçilərinin qarşısında qüdrətli maneə, keçilməz sədd idi. Nəhayət, Qorbaçov və onun ətrafı Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmasına nail olurlar.

Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən Baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz əlaməti olaraq tutduğu vəzifələrdən istefa verir.

Həmin dövrlər Baltikyanı ölkələrdə müstəqillik uğrunda mübarizələr açıq hərəkət formasını alır. Bildiyimiz kimi, hələ Stavropolda işləyərkən erməni mafiyası M.Qorbaçovu öz əllərində itaətkar qula çevirmişdilər. Belə vəziyyətdə öz fəxrkar niyyətlərinə nail olmaq üçün Qorbaçov rəhbər kimi onların siyasi dəstəyi idi. Heydər Əliyevin rəhbərlikdən uzaqlaşdırılması və siyasi arenadan getməsi isə hələ I Pyotrdan qalan “rus-erməni birliyinin” fəallığına maneəsiz yol açmışdır.

1988-ci ildə Ermənistan SSR-dən gəlmiş erməni millətçiləri 13 fevral 1988-ci ildə Xankəndində Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi tələbi ilə mitinqlər keçirməyə başlayır. Bundan sonra, 20 fevralda Dağlıq Qarabağ Ali Sovetindəki erməni deputatlar qanunsuz olaraq vilayətin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi məsələsini qaldırır. Bu siyasi prosesin mühafizəsi məqsədi ilə sovet rəhbərliyi Xankəndinə Daxili Qoşunlar batalyonunu yerləşdirməklə erməni hərəkatının genişlənməsini təmin edir. Beləliklə də ermənilərin azərbaycanlılara qarşı terror hərəkətləri güclənir, Şuşaya gələn su kəməri zəhərlənir, Xankəndi mərkəzi xəstəxanasında azərbaycanlı tələbələrə zor tətbiq edilir, qisas almaq üçün Ağdamdan Xankəndinə gələn gənclər Əsgəranda erməni və rus əsgərləri tərəfindən atəşə tutulur, ilk şəhidlər verilir və kəndlərə hücumlar intensivləşir. Bütün bu başlanğıc proseslərə seyrçi qalan o dövr Azərbaycan rəhbərliyinin susqunluğu milli xəyanətin də başlanğıcını qoyur.

Təbii ki, bütün bu daxili çaxnaşmalar ulu öndərin daim diqqət mərkəzində idi və Azərbaycanda gedən siyasi proseslər bu böyük şəxsiyyət tərəfindən analitik təhlil olunurdu. Lakin 1988-ci il fevralın 20-də Dağlıq Qarabağ Soveti Ermənistan SSR-in tərkibinə keçmək üçün qətnamə qəbul edir, 1989-cu il dekabrın 1-də Ermənistan SSR-in Ali Soveti və Dağlıq Qarabağın Bölgə Şurası “Dağlıq Qarabağın Ermənistanla yenidən birləşməsi haqqında” birgə qətnamə qəbul edir və bunun ardınca 2 sentyabr 1991-ci ildə Xankəndi Bölgə Şurası Dağlıq Qarabağı müstəqil respublika elan edir. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə ermənilərə dəstək olan yeni qanunlu rus qoşunlarının köməyi sayəsində işğallar daha da qızışır.

Artıq Azərbaycan əraziləri sürətlə işğal olunur, 1989-cu ilin ortalarından İrəvan xanlığı ərazisindən azərbaycanlılar zorla çıxarılır, Şuşa, Kəlbəcər, Laçın işğal olunur, Kərkicahan, Malibəyli, Meşəli, Qaradağlı yandırılır. 1989-cu il dekabrın 31-də Naxçıvanda SSRİ-İran dövlət sərhədləri dağıdılır. Mərkəzin, demək olar ki, bütün qəzetləri, o cümlədən “Pravda”, “İzvestiya”, “Komsomolskaya pravda” və s. Azərbaycan xalqının haqq-ədalət uğrunda mübarizəsinə kölgə salır, onun vəhşi obrazını yaradır. Məqsəd isə birdir. Moskva artıq Azərbaycana qoşun yeridə bilər və 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi törədilir... Faciənin səhəri, 1990-cı il yanvarın 21-də həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq Azərbaycanın

Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gəlib doğma xalqına başsağlığı verən, Bakı qırğını tərədlərin cəzalandırılmasını tələb edən Heydər Əliyev, əslində, o gündən doğma xalqının qurtuluş mübarizəsinin önünə keçir. Lakin Vətənə dönüşündə onu mövcud siyasi təbəqə qəbul etmir və 1990-cı il iyulun 22-də doğma Naxçıvana gəlir. Öz müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycanda 25-26 fevral 1992-ci ildə XX əsrin ən dəhşətli faciəsi baş verir, Xocalı qırğını törədilir. Ərazilər işğal olunur, Azərbaycanın cənubunda “Talış Muğan”, mərkəzində “Sadval” təşkilatının səyi ilə “Ləzgistan” kimi uydurma muxtar vilayətlər yaradılır. Beləliklə, fars və rus siyasəti ilə Azərbaycan yenidən parçalanır, o, Cənubi Qafqazın xəritəsindən silinmək təhlükəsi ilə üz-üzədir, ölkə isə tamamilə xaos içərisindədir.

Bu şəraitdə Naxçıvan Cənubi Qafqazın siyasi xəritəsindən yox edilmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Heydər Əliyev isə 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini, 1992-ci ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis qurultayında partiyanın sədri seçilir.

Məhz belə bir ağır şəraitdə Naxçıvandan bütün Azərbaycanın qurtuluş mücadiləsinə qalxan Heydər Əliyev müasir daşnak və rus ordularının mühasirəsində qalan Naxçıvan camaatın mübarizəsinə, əzmkarlığına arxalanaraq mübarizə meydanına çıxır. O erməni və Rusiya hərbiçiləri tərəfindən hərbi-siyasi və iqtisadi blokadaya salınan, Azərbaycandan kömək gözləməyən və “kor bağırısaq kimi kəsilib atılsa” Naxçıvanı öz qətiyyəti və bacarığı ilə düşdüyü vəziyyətdən çıxarmaqla ermənilərin bu ərazini işğal etmək planını boşa çıxarır. Naxçıvanda bütün Azərbaycanın qurtuluş mübarizəsinə başlayan böyük siyasi xadimin rəhbərlik qətiyyəti ilə o dövrdə muxtar respublikanın adından “sovet”, “sosialist” sözləri çıxarılır, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunur, 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilir, Naxçıvan əhalisi SSRİ-nin saxlanılması barədə referendumda iştirakdan imtina edir, Naxçıvanda Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyəti dondurulur. Bunun ardınca 31 Dekabr “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü” elan olunur və böyük Vətəndən – Azərbaycandan ayrı düşmüş Naxçıvan amansız hərbi-iqtisadi blokada şəraitində öz torpaqlarını düşməndən qoruyub saxlayır. Bu, XX əsrin millətimizə bəxş etdiyi tarixi şəxsiyyətin, bir fərdin xalqa arxalanaraq bütöv bir imperiyaya qarşı apardığı mübarizənin ağılasığmaz qələbəsi idi.

Lakin hələ də hərraca qoyulmuş Vətən torpaqları işğal olunur, kəndlər, şəhərlər boşaldılırdı. Ölkədə 20-yə qədər xarici dövlətin əks-kəşfiyyatı işləyirdi. 1991-ci ildə Azərbaycanın Təhlükəsizlik orqanı “Səssiz Müharibə” adlı kitab nəşr etdirdi. Burada torpaqlarımızın getməsində fəal iştirak edən Rus-İran əks-kəşfiyyatının gördüyü işlər hərtərəfli ifşa olunurdu. O dövr hakimiyyətdə olan AXC partiyası sürətlə “Müsavat”, “Milli İstiqlal”, “Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyası”, “Azərbaycan Liberal Partiyası”, “İslam partiyası”, “Əhrar” və s. partiyalara parçalanır (1994-cü ilədək 20 siyasi partiya). Heç şübhə yox ki, bu

proses xarici dövlətlərin və onların əks-kəşfiyyat idarələrinin parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qalan Azərbaycan torpaqlarından nə isə qazanmaq planı idi. Ölkədə siyasi vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Bu vəziyyətdə Bakıya dəvət olunan Heydər Əliyev 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçilir, iyulun 24-dən isə Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edir. 1993-cü il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilir. Məhz bundan sonra Heydər Əliyevin xüsusi səyi və bacarığı ilə gizli təşkilatlar ifşa olunur, onların əllərindən müsadirə olunan maddi dəlillər hər partiyanın hər hansı bir xarici dövlət tərəfindən himayə olunduğunu və maliyyələşdiyini ortalığa çıxarır.

Bu siyasi oyunun bariz nümunəsi kimi İrandakı Hizbullah təşkilatına xidmət edən "İslam partiyası"nı göstərmək olar. "Səssiz müharibə" kitabında "İslam partiyası" Hizbullah təşkilatının nümayəndələri ilə döyüş bölgələrində olur, əsgərlərə "yardım aparır" və iki gün keçməmiş həmin bölgələr işğala məruz qalır. Dövlət Təhlükəsizlik Orqanlarının verdiyi məlumatlarda Hizbullah nümayəndələrinin getdikləri ərazidən məlumat toplayaraq ermənilərə ötürüldüyü açıqlanır. Ərazidəki döyüşçülərdən sayca artıq rus-erməni ordusu məlumatlardan bəhrələnərək ərazini işğal etməyə müvəffəq olur. Cəbhədə ardı-ardınca məğlubiyyətlər, satqınlıq və xəyanətlər, vəzifəpərəstlik, ölkədə hakimiyyətsizlik hökm sürür. Siyasi hərc-mərclik, sərvət düşkünlüyü, paytaxtda silahlı quldur dəstələrinin hökmranlığı, girov götürmə kimi çirkin qazanc aludəçiliyi, talançılıq, səriştəsiz rəhbərlərin hər an ölkəni qoyub qaçma təhlükəsi, ulu öndərə çatan ölkənin siyasi rəngləri idi. Xalq vahimə və təşviş içərisində idi. Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda hakimiyyətə qayıdışı dövründə Azərbaycan məhz belə bir tarixi burulğan içərisində çırpınırdı.

Siyasi gedişlərin və əks-kəşfiyyatın mahiyyətini yüksək səviyyədə bilən müdrik insan öncə bu hərəkətləri neytrallaşdırdı. Onun əks-kəşfiyyatla bağlı mübarizəsinin bəzi məqamlarına diqqət edək. İrandan gizli olaraq cənub bölgəmizə daxil olan 100-ə qədər fars əsgəri Əlikram Hüseynovun "Talışstan" planına yardımçı olmaqla Azərbaycan dövlətinin yerli hakimiyyət qurumlarını sürətlə dəyişdirir, onlara zor tətbiq etməklə hakimiyyətdən uzaqlaşdırdılar. Heydər Əliyevin dövlətçilik səriştəsi nəticəsində xüsusi təyinatlı dəstə bu qüvvələri tamamilə məhv etdi, Hizbullah təşkilatına xidmət edən "İslam partiyası"nın liderləri Hacı Mirhəsən və Hacı Mirabbasın Hizbullahın qərargahındakı rəsmləri xalqa təqdim olunmaqla onların dövlətə xəyanətləri ifşa olundu. Bütün bu faktların müqabilində qeyri-qanuni ərazilərə girmiş dəstənin ləğv olunmasına İran hakimiyyəti heç bir etiraz bildirmədi. Rusların əli ilə maliyyələşən "Sadval" təşkilatının hərbi arsenalı müsadirə edildi, gizli qoşun tərkisilahlı edildi və Rusiyanın bu planı da iflasa uğradı. Beləliklə, 200 illik kəşfiyyatçılıq ənənəsinə malik olan İran-rus əks-kəşfiyyatı yenidən qurulmuş Azərbaycan əks-kəşfiyyatının ulu öndər tərəfindən istiqamətləndirilmiş gizli fəaliyyətinə məğlub oldu.

Ərazilərimiz və sərvətlərimizdə tamahı olan xarici düşmənlərin Azərbaycanı parçalayıb yox etmək, müstəqil dövlətimizi aradan qaldırmaq kimi planları puça çıxdı.

Daxildə Sürət Hüseynov qrupu zərərsizləşdirildi, Rövşən Cavadov və digər bandalar bu qətiyyət qarşısında diz çökdü, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi aradan qaldırıldı. Dövlətimizin, xalqımızın tarixi müqəddəratının idarəçilik sükanına sahiblənən Heydər Əliyev öz qətiyyəti ilə Vətəni, bütün xalqımızı düşmənlərin hazırladığı fəlakət uçurumundan, ölüm qəzasından qurtardı. Azərbaycan dövləti 1994-cü ilin Oktyabr və 1995-ci ilin Mart qəsdləri kimi ağır sınaqlardan uğurla çıxdı. Onun bu qurtuluş savaşında qələbəyə doğru dönüşü, əbədiyaşarlığı söylədiyi bir kəlamında tarixə öz möhürünü vurdu: “Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır”...

Azərbaycan dövlətinin xarici asılılıqdan azad olma təminatına siyasi gediş. Artıq Azərbaycanda sabitlik yaranmışdı, lakin rus-erməni-fars mənəfəsi dağıdılmalı, ölkə beynəlxalq arenaya öz dili, mədəniyyəti, ulu tarixi ilə inteqrasiya olunmalı idi. Heydər Əliyevin xarici siyasət sahəsində ən mühüm uğurlarından biri Azərbaycanı türk dünyasından təcrid olunmuş vəziyyətdən çıxarması, qardaş Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistanla ənənəvi dostluq münasibətlərinin bərpası oldu. Prezident Heydər Əliyev siyasi qətiyyətində bütün tarixi dövrlərdə həmişə Azərbaycanı təsirdə saxlayan “erməni kartı” da alt-üst edildi. Neft siyasəti strategiyasının işlənilib hazırlanması Qafqaz problemlərinin həllindəki “erməni kartı”-nı dağıtdı. 1994-cü ilin sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyası olmaqla yanaşı, xarici təsirlərə qarşı bir sədd idi. Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas neft ixracı kəməri, Bakı-Ərzurum qaz kəməri, bu siyasi gedişdə türkçülük və türk dünyası əbədi bağlılığının əsrlər boyu yaşayacaq rəmzinə çevrildi. 1998-ci il sentyabrın 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə Bakıda “Gülüstən” sarayında keçirilmiş beynəlxalq konfrans bütün varlığı dövründə Azərbaycanın xarici siyasət tarixinin ən böyük hadisələri oldu. Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsi təkcə Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının dirçəlişində, onun iqtisadi-mənəvi oyanışına tarixi təkan idi. Heydər Əliyevin fəal diplomatiyası nəticəsində Azərbaycan dünyanın demokratik dövlətlərinin və aparıcı ictimai təşkilatlarının ölkəmizə, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibətinin əsaslı surətdə dəyişməsinə nail ola bilmişdir. Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsasını sülh, beynəlxalq hüquq normaları, sərhədlərin bütövlüyü və toxunulmazlığı, dövlətlərin ərazi bütövlüyü, hörmət və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq prinsipləri təşkil etmişdir. Bir məsələni xüsusi qeyd etmək istərdik ki, təkcə hakimiyyətinin ilk ilində, 1994-cü ildə bu böyük tarixi şəxsiyyət xarici dövlət nümayəndələri ilə 207 görüş keçirmişdir. Sonrakı illər xarici siyasətdə bu rəqəm iki-üç dəfə artıq idi.

1994-cü il mayın 12-də cəbhələrdə atəşkəsə nail olundu. 1994-cü ilin sentyabrında ulu öndər BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyası tribunasından Azər-

baycan həqiqətlərini bütün dünyaya tanıtdı, bu ölkənin sülhsevər, humanist, demokratik dəyərlərini üstün tutduğunu göstərdi. BMT, ATƏT kimi beynəlxalq təşkilatların tribunasından etdiyi çıxışlarda, dünya dövlətləri nümayəndələrinə tarixi fakt və sənədlərlə gətirdiyi sübutlar ermənilərin azərbaycanlılar haqqında yaydıqları “vəhşi xalq” mifini tamamilə dağıtdı. O, bir milyona yaxın qaçqınların hüququnun siyasət meydanında müdafiəsinə nail oldu. “Dağlıq Qarabağ”ın qədim Azərbaycan torpağı olduğunu, buranın yerli əhalisinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına dair tarixi sübutlar göstərməklə əsl həqiqəti dünyaya çatdırmağı bacardı, Vətənimizə qarşı istiqamətlənmiş mənfi fikirlər tamamilə dəyişildi. Heydər Əliyev xalqımızı tanıtmaq üçün əcnəbiləri ölkəmizə dəvət etdi. BMT-nin Baş katibi Butros Qali Azərbaycana gəldi. Heydər Əliyev ABŞ, Rusiya prezidentləri ilə görüşdü, İngiltərə, Fransa, Çin, Pakistan, İran, Türkiyə, Almaniya, Polşa və b. ölkələrə səfərlərində bu məsələləri dövlət başçıları ilə müzakirə etdi. 1998-ci ilin sonunda Minsk qrupu tərəfindən təqdim olunmuş “ümumi dövlət” formulası Azərbaycan tərəfindən qəbul edilmədi. Bu, artıq Azərbaycan siyasətinin beynəlxalq aləmdə çəkisi, ölçüsü olmaqla dövlətin hərtərəfli inkişafı və qüdrətinin göstəricisi idi. Bununla bağlı ATƏT-in nümayəndə heyətinə Minsk qrupunun həmsədrləri Keri Kavano, Jan Jak Qayard, Nikolay Qribov və BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının, BMT-nin İnkişaf Proqramının, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının nümayəndə heyətinə Heydər Əliyevin sərt cavabı isə Azərbaycan siyasətinin beynəlxalq siyasəti üstələməsi idi. Ulu öndərin: “Biz dəftəri qəbul etməyəndən sonra təəssüflər olsun ki, Minsk qrupunun fəaliyyəti müəyyən qədər dayandı, zəiflədi. Biz bundan narazıyıq”, ifadəsi xristian faktorunun hakim olduğu bu ali qurumlara qarşı Azərbaycan dövlət başçısının qətiyyət mücadiləsi və buradakı qələbəsi idi.

Bütün sayılan tarixi faktlar müqabilində nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, bu gün xarici dövlətlərdə 55 səfirliyimizin olması, 53 ölkənin isə səfirliklərinin Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi, yeni iqtisadi və siyasi bağlantılar, daxilə quruculuq işləri, əhalinin sosial rifahının ilbəl artması davam edir. Təbii ki, bu, xristian ölkələrini narahat edir və məhz elə bu səbəbdən dünya dövlətləri Azərbaycanın haqq səsinə cavab vermir. Rusiya Federasiyasının Ermənistan Respublikasını ciddi-cəhdlə silahlandırmaqda davam etməsi, dünyanın ikili siyasəti və s. siyasi proseslər yalnız “xristian” faktorundan qaynaqlanır. Ermənistan qanunsuz yollarla 1 milyard ABŞ dolları dəyərində Rusiya silahlarının verilməsi ardınca ona MİQ-29 təyyarələri və C-300 raketləri göndərilməsi Rusiyanın Azərbaycandan nəşə qoparmaq və ya yenidən öz tabeliyinə salmaq qəsdinin birmənalı sübutudur. Təbii ki, Ermənistanla hər cür iqtisadi və siyasi əməkdaşlıq edən İran da bu siyasi oyundan kənarda deyil. Lakin biz inanırıq ki, ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu xarici siyasət kursu hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçiriləcək, torpaqlarımız geri qayıdacaq və Azərbaycan daha qüdrətli bir dövlətə çevriləcəkdir.

ZÜLFİYYƏ İSMAYIL
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ İDEYALARIMIZ

Qədim Şərq filosofları deyirdilər ki, “şəxsiyyət xalqın məşəlidir, onsuz irəliyə yol yoxdur”. Bu hikmətamiz sitatda ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin fəvqəl və təkrarolunmaz bir şəxsiyyət olaraq səciyyəsi özünü mükəmməl şəkildə ifadə edir. 1923-cü ilin 10 mayında böyük elm, siyasət və ictimai xadimlər diyarı olan Naxçıvanda dünyaya göz açıb dünyaya xoşbəxtlik qədəmlərini basan Heydər Əliyev öz doğuluşu ilə erməni qəddarlığı nəticəsində həyatları alt-üst olmuş Əlirza kişi ilə İzzət arvadı sevindirmişdisə, “ömrünün qalan hissəsi”ni bütün Azərbaycan xalqına həsr etməklə xalqını sevindirmişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev bütün varlığı, zəkası və həyatı ilə sanki xalqına xidmət etmək üçün Tanrının bir mərhəməti və müjdəsi, mükafatı idi. O, öz fəaliyyəti, örnək və dəyərləri ilə peyğəmbərlik missiyası həyata keçirmək üçün Azərbaycan xalqının taleyinə bəxş edilmişdi. Başı bəlasız keçməyən Azərbaycan xalqı üçün elə bil canı və qanı qədər sevdiyi xalqı, vətəni – Azərbaycan üçün ölməyə, özünü bütövlüklə həsr etməyə hazır Heydər Əliyev doğulmuşdu. Heydər Əliyev o şəxsiyyətlərdən idi ki, onun bir insan, şəxsiyyət olaraq doğuluşu xalqının taleyi ilə bağlı idi: uşaqlıq dostu, vaxtilə rəssamlıq istedadı ilə şəklini çəkdiyi ...xanımının da dediyi, xatırladığı kimi, Heydər Əliyev lap uşaqlığından: “Mən böyüyəndə böyük adam olacağam, xalqıma xidmət edəcəyəm”, – deyə özünün uşaqlıq ideyalarını ifadə edərmiş. Ümummilli liderimizin şəxsiyyət olaraq böyüklüyü və qüdrəti həm də onda idi ki, o, ideyalarını gerçəkləşdirməyə yetərli hünər göstərmiş, xalqına nəinki artıqlaması ilə xidmət etmiş, hətta özünü bütövlükdə həsr etmişdi. Ulu öndər Heydər Əliyev uşaqlığından daşdığı ideyalara doğru özünü bir şəxsiyyət olaraq iddia səviyyəsini ifadə edən və özünü bu ideyalara həsr edən qüdrət ifadəsi bir insan idi. Onun şəxsiyyəti xalqımızın ümummilli məsələlərinin təcəssüm və hərəkət xəritəsidir. Ümummilli liderimiz öz şəxsiyyəti ilə vətəncilik, vətəndaşlıq, azərbaycanlılıq və azərbaycançılıq kimi vacib ümummilli xarakterin ideal daşıyıcısıdır. Bu mənada Heydər Əliyev siyasi məktəbini keçmiş Naxçıvan Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun dediyi kimi: “Xalqlar azad, fəravan həyatı üçün belə şəxsiyyətlərə borcludur. O şəxsiyyətlərdən biri də ümummilli lider Heydər Əliyevdir. Azərbaycanı canı qədər sevən, ürəyi daim öz xalqının səadəti və xoşbəxtliyi uğrunda döyünən, ölkəsini azad, müstəqil görmək istəyən, yeri gələrsə, vətəninin, xalqının yolunda həyatını qurban verməyə hazır olan bu dahi insanın ömrünün hər anı nəsillərə örnək olacaq canlı salnamə, vətənpərvərlik və zəngin dövlətçilik tarixidir”. Ümummilli liderimiz bizlər üçün vətəndaşlığın və azərbaycanlılığın etalonu, meyarı, ölçüsü, nümunəsidir. Onun vətəndaşlıq nümunəsi böyük

təlim-tərbiyə mənbəyidir. Təsadüfi deyilmir ki, Heydər Əliyev ən ideal vətəndaş, bütün zamanların ən böyük azərbaycanlısı və azərbaycançısıdır. Azərbaycanlılığın və vətəndaşlığın əsl mahiyyət və qayəsini onun həyat, fəaliyyət və fikir nümunəsindən alıb öyrənirik. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyatı, fəaliyyəti və əməli azərbaycançılığın kitabı, onun sevgisi, fikirləri isə nəzəriyyəsidir. Heydər Əliyev vətənpərvərliyin, azərbaycançılığın məna viyyat məktəbidir. Bu mənada hər bir azərbaycanlı nəslə azərbaycançı vətəndaşlığı öyrənmək, mənimsəmək üçün ulu öndərimizin dərin həyat təcrübəsindən doğan qənaətlərini, qanun və hökmlərini bilməli, mənimsəməlidir.

Əlbəttə, hər şeydən əvvəl bunu bilmək zəruridir ki, ideal vətəndaşlıq bütöv, azad vətənin və milli birliyin təəcəssümüdür. Dərin vətəndaşlığın şərtləri vətən və xalq bütövlüyünün sərhədləridir. Bu mənada ulu öndərimizin vaxtı ilə dediyi: “Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təəcəssümü olmuşdur” – sözlərini elə dahi rəhbərin özü haqqında da deməyə, şamil etməyə imkan verir ki, onun vətənimizin bütövlüyü, azadlığı, dövlətçiliyi yolundakı qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təəcəssümü olmuşdur. Heydər Əliyev vətəndaşlığı bu bütövlüyün və birliyin təəcəssümündən doğaraq azərbaycanlılığın mahiyyətini və azərbaycançılığın qayəsini müəyyən edir: “Azərbaycanlılar! Harda olursan ol, hansı ölkədə yaşayırsan yaşa, ancaq Azərbaycan haqqında, Azərbaycanın müstəqilliyi, ərəzi bütövlüyü haqqında, Azərbaycan xalqının bu günü və gələcəyi haqqında düşünməlisən”. İngilislər deyirlər ki: “Hər bir ingilis bilir ki, onun vətəni, dini və ailəsi ondan nə istəyir” və bununla da ingilisliyin mahiyyətini şərh etmiş olurlar. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev isə öz dərin, yığcam ibarəsi ilə: “Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır. Onun qəlbi daim doğma Azərbaycanla bir vurmalıdır” – deyərək azərbaycanlılığın məğzini ifadə edirdi.

Böyük Azərbaycan mücahidi Şeyx Məhəmməd Xiyabani deyirdi: “Mənliyini sevmək təbii və ümumi bir qanundur. Hər bir adam, hər bir canlı bəşər özünü başqasından çox sevr. Buna görə də bir cəmiyyət öz rifah halını yaxşılaşdırmağı başqasından gözləməməlidir. Öz şəxsiyyətinə hörmət etmək ona inanmaqla, mənliyini sevməklə bir sırada qoyulmalıdır. Çox təəssüf olsun ki, biz öz qədir və qiymətimizi çox az bilmiş, özümüzə olan mənlikdən xəbər tutmamışıq. Xalqlar da bu əzəməti, məna vi qüvvəni, mənliyi və öz varlığına etimadı üzə çıxarmaqla tərəqqi və inkişafa nail ola bilərlər. Azad və müstəqil olmaq istəyən bir xalq öz həyatına və ictimai məsələlərə laqeyd qala bilməz. Bir xalqın şərəfəti üçün birinci şərt onun müstəqil olmasıdır. Müstəqil olmayan bir xalqın əzmi və hörməti yoxdur. Xalqın istiqlal iyyətini onun əxlaqi fəziləti saxlaya bilər. Hər bir xalqın istiqlal iyyətini qoruyan onun mərdlik və şücaətidir”. Elə bu baxımdan da zamanlarüstü dahi, ümummilli liderimiz, bütün dövrlərin ən böyük azərbaycanlısı və azərbaycançısı Heydər Əliyev vətənə, elə, müstə-

qilliyə sevgi ilə daim yaşayaraq, bütün məhrumiyyətləri öz böyük şəxsiyyəti və qırılmaz iradəsi ilə aşaraq həmişə Azərbaycanın azadlığı, bütövlüyü və dövlətçiliyi uğrunda mübarizə aparmış, ideal vətəndaşlıq, vətənpərvərlik nümayiş etdirmişdir. Buna görə də dahi lider hər bir azərbaycanlı vətəndaşın qarşısında ən böyük vəzifə və məqsədi, böyük təcrübənin və müdrikliyin qənaəti olaraq müstəqillik, azadlıq və bütövlük üzərinə vətəndaşlığın və vətənpərvərliyin düsturu-nu belə müəyyənləşdirmişdir: “Hər bir vətənpərvər adam, millətini, xalqını se-vən hər bir azərbaycanlı Azərbaycanın müstəqilliyinin daimi, dönməz olması üçün səy göstərməlidir. Torpağımızı, vətənimizi, müstəqil Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq ən şərəfli vəzifədir və bu vəzifəni həyata keçirmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur. Azərbaycanlılar! Azərbaycan Respublikasının bu gününü və gələcəyini qoruyun!”

Vətənpərvərliyi insanda yüksək qiymətləndirən, əsas, ən böyük mənəvi dəyər və zənginlik hesab edən ümummilli lider: Vətənpərvərlik hər bir insanın daxilindəki duyğularıdır. Əgər bu yoxdursa, o insan mənəviyyətsizdir” – deyərək vətənə, milli soykökə bağlılığı ən ali mənəvi dəyər kimi bütün insan ömrü-nün mənası, həyatın, yaşamın qayəsi, vətəndaşlığın ideal ifadəsi hesab edirdi və mətləbi vətənə, vətəndaşlığa, azərbaycançılığa gətirib çıxarırdı. Azərbaycan bir vətən kimi müqəddəs mənasını bu böyük dahinin fikir və nümunəvi ideal sevgisində tapırdı. “Bizim hamımızın bir vətəni var – bu, Azərbaycandır. Hamımız bu torpaqda yaşayırıq – bu, Azərbaycan torpağıdır. Azərbaycan torpağının hər guşəsi hər birimiz üçün müqəddəs yerdir. Azərbaycan bütün dünya azərbaycanlılarının tarixi vətəni, doğma ata-baba ocağıdır. Dünyanın hansı ölkəsində, hansı yerində yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı hiss etməlidir ki, onun Azərbaycan kimi vətəni vardır!” Bundan başqa ümummilli liderimiz: “Hər bir xalqın milli mənsəbiyyəti onun qürur mənbəyidir” – deyərək: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!” milli qürur hissini ifadə etmiş, Azərbaycan nəsilələrinə vətəndaşlıq və vətənpərvərliyin ən böyük nümunəsini, ən ideal, dəyərli sözünü miras qoymuşdur. “Hər bir insan ilk növbədə anasını, vətəninə, torpağını, millətini sevməli, bu hisslərlə yaşamaqlıdır. Vətəninə, torpağını, dövlətini, öz müstəqil Azərbaycanını qorumaq öz ata-anasını qorumaq deməkdir, evini qorumaq deməkdir. Xalqımızın, Vətənimizin, respublikamızın taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir” hikmət dərsləri ilə vətənpərvərliyin məzmununu ifadə etmiş, onun iman dolu sözlərini yazmışdır. Ümummilli liderimiz habelə yaranmalı olan vətəndaş həmrəyliliyini müstəqilliyimizin və ərazi bütövlüyümüzün rəhni hesab edərək: “Müstəqilliyimizi daimi etmək, ərazilərimizi bütün təcavüzlərdən – bugünkü və gələcək təcavüzlərdən qorumaq üçün cəmiyyətimizə, xalqımıza, ölkəmizə milli birlik, mənəvi həmrəylik, vətəndaş həmrəyliliyi lazımdır” – deyirdi.

Dahi rəhbərin bütün həyatı və fəaliyyətində olduğu kimi zəngin hikmət müdriklik dolu fikirlərində də Azərbaycan müqəddəs vətən, iman, güman, səcdə yeri, qibləgah, səcdəgahdır. Bu böyük insanın, əvəzolunmaz qüdrətli xarakter

və şəxsiyyətin məzmununda, onun sərhədləri və mənəvi miqyasında, ideyaları və fəaliyyət təhrikində müstəqilliyi əbədi və dönməz olan bütöv, böyük Azərbaycan özünü parlaq surətdə təcəssüm etdirir. Onun ideyaları və şəxsiyyəti kimi, yaratdığı müstəqil Azərbaycanın siyasi kursu da böyük Azərbaycanın təməli və qarantıdır. Böyük Azərbaycan bu günün, bəlkə sabahın da gerçəkliyi deyil, çünki bu gün Azərbaycana və onun müstəqilliyinə zərbə vurmaq istəyən super siyasi qüvvələr heç də az deyil. Azərbaycanın Qafqazda qüdrətli və nəhəng bir dövlət olmasına qarşı siyasi müqavimətlərə baxmayaraq inkişaf edir, güclənir və nüfuzunu dərinləşdirir. Unutmamalıyıq ki, biz dünyanın 50 milyonluq qədim dövlətçilik ənənələrinə malik bir xalqıyıq. Bu mənada ümummilli liderimizin həyatı və fəaliyyətinin istiqamətləndiyi böyük Azərbaycan ideali hər bir azərbaycanlının hərəkətə gətirəcəyi ən ümdə, vacib, gündəlik və tarixi bir vəzifədir. Bu gün məkan olaraq mövcud olmasa da, tarixin və zamanın tanıdığı bu ideal gələcəyin zəruri gerçəkliyidir. Azərbaycanı həqiqi mənada sevmək və sevdirmək, bütöv, müstəqil və böyük Azərbaycan ideali ilə yaşamaq və onu mənəviyyatında gələcəyə daşımaq, təlqin və təbliğ etmək ümummilli liderin ən böyük örnəyi idi. “Qüdrətli hökmdarlar dövlətləri yaradır, qoruyur, zəif, sərşəstəsiz hökmdarlar isə dağıdırlar” (Oljas Süleymenov). Bu mənada ümummilli lider Heydər Əliyev konstruktiv-qurucu şəxsiyyət idi. Öz xarakterik keyfiyyətləri ilə də ümummilli liderimiz tarixi xidmətləri və fəaliyyət miqyası ilə tariximizin bir çox şəxsiyyətlərindən ucada dayanır. Səmimi surətdə demək olar ki, o, şəxsiyyətlər içərisində fəvqəl şəxsiyyətdir. Müasir Azərbaycanı yaratmaq və azərbaycanlı millətini formalaşdırmaq bu böyük şəxsiyyətin unikal xidmətlərindən biri, bəlkə də başlıcasıdır. Fikrimizcə, Heydər Əliyev şəxsiyyəti özündə açıq və ya gizli şəkildə böyük Azərbaycan idealını daşımaqla onun xəritəsi, ideya, fikir mövcudluğu, təcəssümüdür. Nəsillərə bunu mənimsətmək Heydər Əliyevçiliklə azərbaycançılıq, vətənə, xalqa inam bəsləməni, azadlığa baş qoymanı mənimsətmək təhsil, təlim və tərbiyə sistemimizin əsas məğzi, mənası olmalıdır.

Ümummilli liderimiz özü böyük mənəviyyat sahibi olduğu kimi onu yetişdirən Azərbaycan mənəvi dəyərlərinə də həmişə ehtiram bəsləmiş, çox böyük qiymət verərək bütün gənc nəsillərə də örnək, tövsiyə etmişdir. Azərbaycan xalqının bütün mənəvi zənginliyini dərin hörmətlə sevən və himayə edən dahi lider yeni nəsillərin böyüməsi və tərbiyə olunmasında da bu dəyərləri ilk əsas şərt olaraq qəbul etmişdir. “Biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmişi, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyatı olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır” – deyən ümummilli lider bu mənəviyyata sahib olmanı vətənimizin tarixinə, mədəniyyətinə, incəsənətinə, əxlaq və dəyərlərinə yiyələnməkdə görür, azərbaycanlılığı, azərbaycançılığı, vətəndaşlığı bu zəngin mənəviyyatın ana əxlaqı kimi qəbul edir və özü də bu əxlaqın ən mükəmməl təcəssümünü, canlı heykəlini yaradırdı.

Ümumiyyətlə, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev öyrənilməli çox böyük bir dünyadır. Ancaq bir şey çox sadə, çox bəsit olaraq özünü ifadə edir ki, bu dünyanın yerləşdiyi yer Azərbaycan, həyat yolu, yaşam mənası isə azərbaycançılıqdır... Oljas Süleymanovun dediyi kimi: “XX əsrin hər görkəmli şəxsiyyətinə XXI yüzillikdə də böyüklük mərtəbəsində qalmaq müyəssər olmamışdır. Bu, yalnız o şəxsiyyətlərə nəsib olmuşdur ki, ...xalqlar arasında ilgilər qırılan çağlarda zəka ucalığını, iradə, xarakter qüdrətini saxlamış və faciəvi şəkildə parçalanan məkan və zamanların “yarımçıqlıqlarını” birləşdirməyə çalışmışlar. Avrasiyada belə şəxsiyyətlər çox az idi. Birincilər sırasında Heydər Əliyevin – (parçalanmış) zamanımızın qəhrəmanının adını çəkməyə haqqımız var”.

ASƏF ORUCOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: aseforucov@yahoo.com.tr

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNİN PRIORITYET İSTİQAMƏTLƏRİ

Müstəqilliyimizin ilk dövrlərində (1991-1993-cü ilin birinci yarısı) Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlər dürüst müəyyənləşdirilməmişdir. Ayaz Mütəllibovun hakimiyyəti dövründə ölkə xarici siyasətinin əsasını Rusiyaya meyllilik strategiyası təşkil edir, beynəlxalq münasibətlərdə rəsmi Moskvanın mövqeyinə uyğun hərəkət edilirdi. Bəhs edilən dövrdə Rusiyanın mövqeyi üzərindən qurulan xarici siyasət, müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin prioritet vəzifə kimi qiymətləndirilə bilməzdi.

Növbəti hakimiyyət dəyişikliyi dövründə də Azərbaycan rəhbərliyi xarici siyasətdə qarşıda duran prioritet məsələləri düzgün müəyyənləşdirib həyata keçirə bilmədi. Həmin dövrdə Rusiya və İranla münasibətlər olduqca gərginləşdi. Bu isə Azərbaycanın müstəqilliyini ciddi təhlükə altında qoyurdu. ABŞ ilə aparılan siyasət düzgün müəyyənləşdirilmədiyi üçün 24 oktyabr 1992-ci ildə Azərbaycan dövlətinə 907 sayılı qərar tətbiq edildi. Azərbaycanda bu uğursuzluğun qarşısını almağa istiqamətlənmiş siyasətin həyata keçirilməsinə isə məhz 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə başlanıldı. Bu zaman müxtəlif dövlətlərin maraqları arasında manevr edərək ölkənin ərazilərinin işğal olunmasının qarşısını almaq, xarici siyasətin prioritet istiqamətlərini düzgün qurmaq iqtidarında olan siyasi iradə və əzmkarlıq yalnız Heydər Əliyev kimi liderə xas ola bilərdi. Rusiyanın Prezidenti Vladimir Putinin dili ilə desək: “O, siyasətin sal qayası idi”. Bəli, ümummilli lider Azərbaycan dövlətçiliyini və xalqını regiondakı geosiyasi oyunlarda kənar təzyiqlərdən layiqincə qorumuş, regionun sabitləşməsinə, sülhün əldə edilməsinə həyatını sərf etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra cəbhə xəttində qazanılmış uğurlar diplomatik müstəvidə də yeni nailiyyətlərlə müşayiət edildi. Heydər Əliyev müasir dünyanın ziddiyyətli və ədalətsiz reallıqlarına dərinlən bələd olan bir siyasi xadim kimi ilk növbədə beynəlxalq müstəvidə təbliğatın düzgün qurulmasına və beləliklə, dünya dövlətlərinin diqqətini bu işğal faktının əsl səbəblərinə yönəltməyə nail ola bildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın siyasi münasibətlər sisteminin kifayət qədər uğurlu bir modelinin yaradılmasına və cəmiyyətin vahid ideologiya ətrafında toplanmasına rəvac vermiş oldu.

Bunun obyektiv səbəblərindən birincisi özünün bənzərsiz diplomatik üslubu ilə seçilən, XX əsrin nadir şəxsiyyətlərindən olan Heydər Əliyev fenomenidir. Bu tarixi şəxsiyyət öz qüdrətli zəkası ilə Azərbaycan dövlətçiliyinin perspektiv inkişaf layihəsini hazırlayarkən beynəlxalq münasibətlər sisteminin qu-

rulması planını elə hazırlamışdır ki, onun əzəmətinə kölgə salmağa heç kimin qüdrəti çatmaz.

Dövlət müstəqilliyini qoruyub möhkəmləndirmək və ona qarşı yönələn bütün təhlükələri aradan qaldırmaq, ölkə təhlükəsizliyini təmin etmək, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ problemini dinc vasitələrlə nizama salmaq, region dövlətlərilə maraqların üst-üstə düşməsinə təmin etmək və qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində hərəkət etmək və s. məsələlər ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründən başlayaraq xarici siyasətin prioritet vəzifəsinə çevrilib. Azərbaycanın xarici siyasət kursunun prioritetləri dövlətin maraqları ilə müasir geosiyasi vəziyyətin xüsusiyyətlərini maksimum dərəcədə nəzərə almağa əsaslanır. Bütün bunlar bu regionun həssas olmasından və super güc sayılan ABŞ və Rusiyanın bölgədəki ortaq maraqlarını nəzərə alaraqdan həyata keçirilir. Məhz bu baxımdan balanslaşdırılmış siyasətin yürüdülməsi hal-hazırda məqsədə uyğun hesab edilir.

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində dinc vasitələrlə həll etmək üçün diplomatik gücə malik olmaq lazımdır. Bununla yanaşı, Heydər Əliyev çox böyük uzaqgörənliklə fikirləşirdi ki, diplomatiyanın keçərli olması üçün onun arxasında güclü iqtisadiyyat və ordu olmalıdır. Həqiqətən də bu, uğurlu strategiya hər gün öz bəhrəsini verməkdədir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin dinc vasitələrlə nizamlanması məqsədi ilə məhz Prezident Heydər Əliyevin qətiyyəti və böyük diplomatik bacarığı sayəsində 1994-ci il mayın 12-də Ermənistan və Azərbaycan arasında atəşkəs imzalandı. Tarixə Bişkek protokolu kimi daxil olan bu anlaşmada Heydər Əliyevin tələbi ilə “tutulmuş ərazilər” sözü, “işğal olunmuş” sözü ilə əvəzləndi. Bu atəşkəsin əldə olunmasına Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan ordusunun həyata keçirdiyi Horadiz əməliyyatı mühüm rol oynadı. Bundan sonra ATƏT-in Minsk Qrupu çərçivəsində müntəzəm olaraq danışıqlar başlandı. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, münaqişəni həll etmək üçün problemi Rusiyanın inhisarından çıxarmaq lazımdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tənzimlənməsində Rusiyanın mövqeyi. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin geosiyasi aspekti konfliktin köklərinin meydana gəlməsində Rusiyanın tarixi-geosiyasi mövqeyi və bütünlüklə Cənubi Qafqazda milli mənafehlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Qeyd etmək istərdik ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi bilavasitə Rusiya tərəfindən ortaya atılmışdır. Başqa sözlə desək, bu münaqişəni Rusiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil. Belə demək mümkündürsə, xalqımız dünya hökmranlığı yolunda rus milli ideologiyasının qurbanıdır. Mərkəz, yəni Moskva mühüm geostrateji önəmə sahib bölgələrdə milli münaqişə ocaqları yaradaraq buranı öz təsir imkanına salmağa çalışırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ölkə xaricində bir-mənalı qarşılanmadı. DTK və Siyasi Büro keçmişinə görə Qərbdə Heydər

Əliyevin Rusiyaya meyilli xarici siyasət yürüdəcəyindən və Azərbaycanın yenidən Rusiyanın təsir dairəsinə düşəcəyindən narahat idilər. Çoxları Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsində Rusiyanın birbaşa maraqlı olduğunu iddia edirdi. Amma hadisələrin sonrakı inkişafı göstərdi ki, Rusiyanın təsirini azaltmaq, müstəqillik və suverenliyin möhkəmləndirilməsi xarici siyasətdə prioritet istiqamət olacaqdır. Düzdür, ilk addım kimi 1993-cü ilin sentyabrında MDB-yə üzvlük barədə sənəd imzalandı və parlamentdə ratifikasiya edildi. Bundan başqa, Azərbaycanın İranla sərhədlərində rus qoşunlarının yerləşdirilməsi barədə razılıq əldə edildi. Bunlara baxmayaraq, Azərbaycan heç nə itirməyəcəkdi. Çünki MDB bir təşkilat kimi formallıqdan başqa bir şey deyildi və ona üzv olub-olmamağın elə də əhəmiyyəti yox idi. Analitiklər MDB-ni yarandığı vaxtdan nəyə xidmət etdiyi aydın olmayan və qarşısına qoyduğu məqsədləri yerinə yetirə bilməyən bir təşkilat kimi dəyərləndirirdilər. İranla sərhəddə rus qoşununun yerləşdirilməsi barədə razılığa gəldikdə isə, bu, heç vaxt reallaşmayacaqdı. Çünki Heydər Əliyev bunu Dağlıq Qarabağda atəşkəsə nail olana qədər təxirə salmağa Rusiyanı razı etmişdi. Atəşkəsdən sonra isə məharətlə bu müqavilənin qüvvəyə minməsindən yayınmaq mümkün olmuşdu.

Göründüyü kimi, rus qoşunları barədə razılıq heç də Azərbaycanı Rusiyadan asılı etmirdi və əvəzində Rusiya ilə münasibətlərdəki gərginliyi azaltmaq baxımından əhəmiyyətli idi. Üstəlik, bu razılaşmalardan sonra sovet hərbi depolarındakı silah-sursatın azad edilməsi mümkün oldu ki, bu da həmin vaxt Qarabağda döyüşlərin davam etdiyini nəzərə alsaq, çox vacib idi.

Rusiya ilə münasibətlərdəki gərginliyin azalması nəticəsində onun vasitəçiliyi ilə Ermənistanla atəşkəs barədə razılaşma imzalamaq mümkün oldu. Bu dəfə isə bilavasitə Rusiyanın vasitəçiliyi ilə atəşkəs barədə razılıq əldə olundu və bu razılıq əvvəlkindən fərqli olaraq sadəcə kağız üzərində qalmayacaqdı. Atəşkəs barədə razılıqdan sonra həqiqətən də Dağlıq Qarabağda hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Atəşkəs imzalandıqdan sonra ATƏM-in Rusiyalı sədri Kazimirov bir neçə dəfə Bakı, İrəvan və Xankəndində görüşlər keçirmişdir. Rusiya bu zaman əgər sülh müqaviləsi imzalanarsa, hər iki ölkənin sərhədlərinə rus əsgərlərinin yeridilməsini təklif etmiş, ancaq ümummilli lider buna qarşı qətiyyətlə çıxmışdır. Rusiya bir dövlət olaraq əsgərlərinin Azərbaycandan çıxarılması ilə razılaşmaq istəmirdi. Buna görə də Rusiya Azərbaycan sərhədlərinin müstəsrək şəkildə qorunmasını təklif etmiş, ulu öndər isə Azərbaycan hələ bu cür əsgəri əlaqələrə hazır olmadığını bildirmişdir. Məhz bu hadisədən sonra ulu öndərin gərgin əməyi nəticəsində 1994-cü il dekabrın 5-6-da ATƏM-in (bu sammitdən sonra təşkilat ATƏT adlandırıldı) Budapeştdə keçirilən zirvə görüşündə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq səviyyədə müzakirə olunmuş, bir neçə əhəmiyyətli qərar qəbul olunmuşdur. Bu zirvə toplantısında Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti nəticəsində Dağlıq Qarabağ problemini Rusiyanın inhisarından çıxarmaq mümkün olmuşdur. Rusiyanın münaqişədə media-

tor funksiyasını tək başına öz üzərinə almaq cəhdləri uğursuzluqla nəticələndi. Bundan sonra həmsədrlik institutu yaradıldı.

Budapeşt sammitində qəbul olunmuş digər əhəmiyyətli bir qərar ATƏT-in sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması və bizim bölgəyə göndərilməsi məsələlərinin müzakirə edilməsi oldu ki, bu da Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli idi. Bu diplomatik uğurlar Rusiyanı heç də razı sala bilməzdi. Bu hadisələrdən sonra Rusiya Azərbaycanın üzərinə ittihamlar yağdırmağa başladı ki, bu ittihamlardan biri də guya Azərbaycanın dövlət səviyyəsində rus-çexen müharibəsi zamanı çexen yaraqlılarına hər cür hərbi yardım göstərməsi idi. Guya çexen yaraqlıları Azərbaycanda hərbi təlimlər keçir, yaralanmış çexen əsgərləri Azərbaycanda müalicə alıb sonra Dağıstan sərhədindən Rusiyaya daxil olurdular. Ancaq ümummilli liderin vaxtında Rusiyaya layiqincə cavab verməsi, bu iddiaların tamamilə yanlış olduğunu ortaya çıxardı. Burada əsas məsələ Rusiyanın Azərbaycanı basqı altında saxlaması idi.

Azərbaycan-Rusiya münasibətlərində müəyyən dəyişikliklər yalnız 2000-ci il – Rusiyada Vladimir Putinin hakimiyyətə gəlməsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. 2001-ci ilin yanvarında Vladimir Putin Azərbaycana səfər etdi. Bu, müstəqillikdən sonrakı 10 il müddətində ilk dəfə idi ki, Rusiya Prezidenti Azərbaycana səfər edirdi. Putin səfər zamanı iki ölkə arasındakı siyasi və iqtisadi münasibətlərdə durğunluğun yanlış olduğunu bildirdi və bu səfərini ikitərəfli münasibətlərdə yeni mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirdi. Bu səfər sonradan bir sıra müsbət dəyişikliklərin reallaşması üçün təkanverici rol oynadı. Ancaq bu günə qədər Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllini tapmamasının əsas səbəblərindən biri kimi Rusiyanın bunda maraqlı olmadığını göstərmək olar.

Azərbaycanın neft strategiyası. Azərbaycanın milli gəlirinin mühüm bir hissəsini və iqtisadi siyasətinin əsas hissəsini neft təşkil edir. Ümummilli liderin hakimiyyətə gəldiyi dövrdən başlayaraq yeni neft strategiyasının reallaşması vəzifəsi Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin prioritetlərindən biridir. Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı mübahisələrin kəskinləşdiyi, (Xəzərin hüququ statusu hələ bu günə kimi həll olunmayıb – A.O) ölkəmizin müharibə şəraitində olduğu bir vaxtda neft müqavilələrinin imzalanması bir çoxları üçün əfsanə kimi görünürdü. Heydər Əliyev Qərb şirkətlərinin Xəzərlə bağlı hansısa layihənin gerçəkləşməsində iştirakını təkcə iqtisadi deyil, həm də strateji-siyasi məsələ kimi də nəzərdən keçirdi. Azərbaycanın kənar təzyiqlərinin getdikcə artması fonunda bu danışıqları davam etdirmək ölkə iqtidarından ciddi siyasi iradə, əzmkarlıq tələb edirdi. Lakin prinsipial xarakter və qətiyyətə malik ümummilli lider Heydər Əliyev maneləri mətinliklə dəf edərək Qərbin aparıcı şirkətlərini bu müqavilənin perspektivinə inandırıb bildi. Yaranmış əlverişli şəraitdə Azərbaycanın enerji resurslarının (“Azəri-Çıraq-Günəşli” neft yataqlarının) istismarı üçün Qərb şirkətləri ilə danışıqlara başlandı. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstən sarayında Azərbaycan hökuməti və xarici neft şirkətlərindən ibarət konsorsium tərəfindən “Azəri-Çıraq-Günəşli” neft yataqlarının istismarı

na dair “Hasilatın pay bölgüsü sazişi” (PSA) imzalandı. Müqavilə daşdığı iqtisadi və siyasi əhəmiyyətinə görə sonradan “Əsrin müqaviləsi” adını aldı. Xarici şirkət və dövlət nümayəndələrinin də iştirakı ilə müqavilənin imzalanması və gələcəkdə icrası ölkənin müstəqilliyi və suverenliyi, o cümlədən Rusiyadan iqtisadi və siyasi asılılığı azaltmaq baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edirdi. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyev Rusiyanın da maraqlarını nəzərə almağın vacibliyini bilirdi. Odur ki, rus neft şirkəti Lukoyl da səhmdarların (səhmlərin 10 faizi) arasında yer alırdı. Bundan başqa, müqavilənin imzalanma mərasimində Rusiyanın enerji naziri də iştirak edirdi.

Amma görünür, bunlar Rusiyanı razı salmaq üçün kifayət deyildi. Rusiya heç cür Qərbin regionda mövcudluğu ilə razılaşmaq istəmirdi. Müqavilə imzalanan gün Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin sözcüsü Qriqori Karasin bildirdi ki, “Xəzəryanı ölkələr Xəzər dənizinin statusu ilə bağlı bir razılığa gəlməyincə Rusiya bu müqavilənin legitimliyini tanımaqdan imtina edir”. Rusiya bu vəziyyətdən yararlanaraq Qərb şirkətlərinin Xəzər dənizində yataqların istismarına başlamasına mane olmaq istəyirdi. Bunun üçün Rusiya xarici işlər nazirinin özü də bəyanat verdi: “Bütün maraqlar nəzərə alınmalıdır, o cümlədən Rusiyanın maraqları və məsələni qarşılıqlı razılıq əsasında həll etmək lazımdır”. Bu azmış kimi Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi layihədə iştirak edəcək bütün neft şirkətlərinin aid olduqları ölkələrə rəsmi etiraz məktubu göndərirdi. Əslində bu, Rusiyanın post-sovet respublikalarının müstəqil xarici siyasət yeritmələrinə qısqançlıqla yanaşdığına bir misaldır. Bu bəyanat 1994-cü ildə Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu müstəqil Azərbaycanın neft diplomatiyasına qarşı Moskvanın təzyiq və hədələrindən fərqlənir. Qərbin neft şirkətləri tərəfindən Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hövzəsində aparılan tədqiqat işləri ilə əlaqədar olaraq, Rusiya Xəzər dənizində həyata keçiriləcək hər hansı neft layihəsinə qarşı çıxacağını və Rusiyanın icazəsi olmadan tədqiqatların qanunsuz olacağını Londona göndərmiş olduğu 28 aprel 1994-cü il tarixli demarşda bildirmişdi.

Rusiyanın bu “hədə-qorxuları”na baxmayaraq, neft və qaz siyasətində Bakı müstəqil siyasət yeritdiyini imzaladığı müqavilələrlə isbat etməkdədir. Bu bəyanatlarla paralel Azərbaycanda daxili vəziyyət gərginləşməyə başladı. Bir neçə dövlət xadiminə qarşı sui-qəsd təşkil edildi və dövlət çevrilişinə cəhd edildi. Heydər Əliyev bu hadisələrin neft müqaviləsinin bağlanması ilə eyni vaxtda baş verməsinin təsadüf olduğuna inanmadığını bildirdi və Rusiyanı çevrilişə cəhddə ittiham etdi.

Amma qarşıda neftin çıxarılmasından da vacib hasil olunacaq neftin dünya bazarlarına nəqli məsələsi dayanırdı ki, bu məsələdə də Rusiya ilə münasibətlər həlledici məqamlardan biri idi. Azərbaycanı və ümumiyyətlə, Cənubi Qafqazı özünün təsir dairəsindən kənarda təsəvvür edə bilməyən Rusiya bunun belə olmaması üçün səylərini davam etdirəcəkdi. Xəzər neftinin dünya bazarına ixracı məsələsi isə hələ “Əsrin müqaviləsi” ilə bağlı danışıqların gedişində gündəmə gəlmişdi. Neft şirkətləri Bakı-Novorossiysk marşrutunu dəstəkləyirdilər,

çünkü bu istiqamətdə kəmərlər mövcud idi və sadəcə təmir-bərpa işlərinə ehtiyac qalırdı. Belə də xərclərin əsas hissəsini öz üzərlərinə götürən şirkətlər hasil olunan nefti az vəsaitlə ixrac etmək imkanı əldə edəcəkdilər. Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyev 1995-ci il noyabrın 29-da qəti mövqeyini bildirərək ABŞ, Türkiyə və Gürcüstanın dəstəklədiyi Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutuna üstünlük verdiyini bəyan etmişdir və 1999-cu ildə İstanbulda imzalanmış sənədlərə əsasən Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutuna start verilmişdir. Bununla bağlı olaraq ABŞ politoloqu Z.Bjezinski qeyd etmişdir ki, bununla region üzərində təkhakimiyyətliyi, habelə, Rusiyanın nüfuz üstünlüyünə son qoyulmuşdur. Doğrudur, balans siyasətinə həmişə üstünlük verən ümummilli lider 1997-ci ilin noyabrın 12-də Bakı-Novorossiysk kəmərinə də işə salmış, Rusiyanın qızgınlığının qarşısını almışdır. Amma onu da qeyd etmək lazımdır ki, enerji resurslarına nəzarət Rusiyanın regionda təsir imkanlarını saxlamaq üçün əsas vasitə deyildi və üstünlük bu sahədə uğur qazanıla bilməmişdi. Belə olduğu təqdirdə regiondakı siyasi ambisiyalarını reallaşdırmaq üçün Qarabağ məsələsi ən əsas vasitə olaraq qalırdı və təbii ki, Rusiya bu məsələdə daha iddialı mövqe nümayiş etdirirdi və bu gün də etməkdədir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tənzimlənməsində ABŞ-ın mövqeyi. Azərbaycanın xarici siyasət prioritetləri sırasında dünyanın super gücü olan ABŞ da önəmli yer tutur. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Azərbaycanda ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməmişdən öncə xarici siyasət tamamilə iflasa uğramışdı. Azərbaycan haqqında məlumat dünya dövlətlərinə ya çatdırılmamış, ya da yanlış çatdırılmışdı. Belə dövlətlərdən biri də dünyada super güc olan ABŞ-dır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyasının prioritet istiqamətləri sırasında ABŞ-la ikitərəfli münasibətlərin qurulması və inkişaf etdirilməsi mühüm yer tutur. ABŞ yaxşı başa düşür ki, Azərbaycan regionda ona global mövqeyi üçün mühüm strateji üstünlüklər qazandıra bilər. Belə ki, region ABŞ-ı enerji ilə təmin edə, Orta Asiyada, Xəzər dənizində yerləşən enerji marşrutlarına yol açar, Rusiya və İran ilə qarşılıqlı olaraq ona zəruri olan strateji üstünlüklər verə bilər. Buna görə də 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycanda müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul edildəndən sonra onun müstəqilliyini tanıyan dünya dövlətlərindən biri də ABŞ oldu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründən başlayaraq Azərbaycanın xarici siyasəti, o cümlədən ABŞ ilə münasibətləri yeni mərhələyə qədəm qoyaraq məqsədyönlü xarakter aldı. İlk növbədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Ali Sovetin Sədri Heydər Əliyev 1993-cü ilin sentyabr ayında ABŞ Prezidenti Bill Klinton, vitse-prezident Albert Qor və Konqresin spikeri Tomas Foliyə məktub göndərərək 907-ci düzəlişin qeyri-obyektiv olduğunu əsaslandırmış və Azərbaycan barəsində ayrışdırıcı bəndin ləğv olunması üçün tədbirlər görülməsini xahiş etmişdir. 1993-cü ilin sentyabrında Bill Klintonun Heydər Əliyevə göndərdiyi cavab məktu-

bunda Amerikanın Azərbaycana bundan sonra 907-ci düzəliş qüvvədə qalmaq-la, qeyri-hökumət təşkilatları xətti ilə ciddi kömək göstərəcəyinə söz verilirdi.

1994-1996-cı illərdə Azərbaycanın xarici siyasətində ABŞ-la münasibətlərin inkişaf etdirilməsi ölkə diplomatiyası qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri səviyyəsinə qaldırıldı.

1994-cü ildə “Vaşinqton post” qəzeti yazırdı: “B.Yeltsinlə B.Klintonun arasında ixtilaf olduğu məsələ Azərbaycanla əlaqəli olmuşdur”. Demək, Azərbaycan böyük dövlətlərin marağında həmişə mühüm yer tutmuşdur. Böyük öndərin 1994-cü il sentyabrın 6-da Qahirədə ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qor ilə, sentyabrın 27-də isə Nyu-Yorkda Prezident Klintonla görüşləri iki ölkə münasibətlərinin inkişafı və əlaqələrin güclənməsində çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. 1994-cü ildə Azərbaycan NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşulmuşdur. Heydər Əliyev ABŞ-a önəm verdiyini hər dəfə çıxışlarında da dilə gətirmişdir.

1996-cı ildə ABŞ senatının bütövlükdə Azərbaycan maraqlarına qarşı çevrilmiş “Porter əlavəsini” rədd etməsi və 907-ci düzəlişə etiraz etməsi, ABŞ hökumətini Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün və sərhədlərinin pozulmasına yönəlmiş tədbirlərə qarşı çağırmasını Azərbaycan diplomatiyasının qələbəsi hesab etmək olar. Heydər Əliyevin səyi nəticəsində ABŞ Azərbaycana tətbiq etdiyi 907-ci düzəlişi müvəqqəti olaraq dayandırdı, Ermənistanı terrorizmi dəstəkləyən, insan alveri ilə məşğul olan ölkələr sırasında göstərdi. ABŞ Dövlət Departamentinin hesabatında Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi göstərilir və Ermənistan tərəfindən işğal olunduğu qeyd edilir. Ermənistanla ayrılan maliyyə yardımlarının həcmi ilbəil azaldılır. Prezident Corc Buş çıxışlarında Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi faktından narahatlığını bildirir. 2001-ci il aprelin 3-də ABŞ-ın Ki-Uest şəhərində Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağ məsələsini müzakirə etmək üçün Ermənistan prezidenti ilə yeni formatda danışıqlara başladı. Ki-Uest danışıqları da münaqişənin nizamlanmasında pozitiv nəticə vermədi. Çünki böyük dövlətlər münaqişəyə münasibətdə obyektiv mövqe tutmurdu. Əslində ABŞ və Rusiyanın münaqişəyə münasibətdə mövqeləri çox fərqlənməsə də, əsas məqam bölgədə Kremlin nüfuzunun qorunması ilə bağlı idi.

Region dövlətlərindən Türkiyə və İranla münasibətlərin yüksək səviyyəyə gətirib çıxarılması da Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritetləri sırasına daxil etmək olar. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq bu ölkələrlə münasibətlər fərqli məcrada inkişaf edirdi. Məsələn, Ayaz Mütəllibovun hakimiyyəti dövründə İran və Türkiyə ilə, Əbülfəz Elçibəyin hakimiyyəti dövründə isə İranla münasibətlər normal səviyyədə deyildi. İranın Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllində göstərdiyi cəhdlər onu deməyə əsas verir ki, bu dövlət həmişə ikili mövqedə çıxış etmişdir. Bundan əlavə İran Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanla hərtərəfli yardım göstərmişdir. Ancaq bunlara baxmayaraq Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə balanslaşdırılmış, uğurlu

xarici siyasət diplomatiyası, müsəlman qonşulara münasibətdə də davam etdirilmişdi. Türkiyə ilə münasibətlərdə strateji əməkdaşlıq və tərəfdaş ölkə faktoru xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi. Bildiyimiz kimi, Türkiyənin böyük lideri Mustafa Kamal Atatürkün “Azərbaycanın sevinci sevincimizdir, kədəri kədərimizdir” kəlamı, böyük dövlət xadimi ümummilli lider Heydər Əliyevin “Bir millət, iki dövlət” formulu hər iki dövlətin birlik, əməkdaşlıq, qardaşlıq rəmzinə çevrilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev ölkənin xarici siyasətinin prioritetlərini ən incə məqamları belə nəzərə alaraq müəyyənləşdirmişdir. Ötən illərin təcrübəsi göstərdi ki, ümummilli liderin formalaşdırdığı siyasət kursu zamanın bütün tələblərinə cavab verir və çox perspektivlidir. Xarici siyasətin prioritet istiqamətlərində əldə edilən uğurlar, ümumiyyətlə, daha dinamik diplomatik fəaliyyət göstərməyə imkan verir.

FATMA HACIYEVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: fhaciyeva59@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA QADIN SİYASƏTİ

Azərbaycan tarixinin yarıməsrlik dövrü ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və yorulmaz fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Ulu öndər öz xalqının tarixi taleyində, onun mənəvi, siyasi və ictimai həyatında misilsiz xidmətlər göstərən dahi şəxsiyyət idi. Ulu öndərin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr elmimizin, təhsilimizin, mədəniyyətimizin, iqtisadiyyatımızın, mənəviyyatımızın sürətli inkişafı ilə yadda qalmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan qadınlarının vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində də yetkin dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini əsas aparıcı istiqamətlərdən biri hesab etmiş, bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir. Bu qüdrətli dövlət xadimi həmişə Azərbaycan qadınının mərdliyini, dözümlülüyünü, səmimiyyətini, paklıq və sədaqətini, vəfa və ismətinə ən ali dəyər kimi qiymətləndirmişdi. Heydər Əliyev istər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik illərində respublikamıza rəhbərliyi dövründə Azərbaycan qadınlarının problemlərinin həllinə, onların ölkənin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında rolunun artırılması məsələlərinə böyük diqqət ayırmışdır. Ulu öndərin qurucusu olduğu müasir Azərbaycanın inkişafında qadınların rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Ümummilli liderimizin Azərbaycan qadını ilə bağlı fikirləri olduqca mənalıdır: *“Azərbaycan xalqı həmişə qadına, onun cəmiyyətin həyatında oynadığı rola, tutduğu yüksək mövqeyə böyük hörmətlə yanaşmışdır. Xalqın ən əziz, qiymətli və müqəddəs hesab etdiyi vətən, torpaq, dil anlayışları ana adı ilə bərabər tutulmuşdur. Qadın adına göstərilən dərin ehtiram, sonsuz ana məhəbbəti söz və sənət abidələrimizdə öz parlaq təcəssümünü tapmışdır. Ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələri öz əsərlərində Azərbaycan qadınının mərdliyini, gözəlliyini, mənəvi saflığını vəsf etmişlər”*.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyun ayında siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra cəmiyyət həyatının digər sahələrində olduğu kimi, gender siyasətində də böyük dəyişikliklər və tərəqqi əldə edildi. Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti gender problemlərinin həllinə böyük təkan verdi. Qadınlarımızın ictimai-siyasi həyata qayıdışı, bütün sahələrdə kişilərlə bərabər hüquqa malik olması dövlət idarəetmə kursunun prioritet istiqamətinə çevrildi. Qüdrətli dövlət xadimi Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki fəallığının artırılması üçün daha möhtəşəm addımlar atdı, uğurlu tədbirlər həyata keçirdi. Çünki o, indi artıq müstəqil dövlətin rəhbəri kimi xalqı, dövləti üçün istənilən xidməti göstərməkdə tam sərbəst idi.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq edib və demokratik dövlət qurucu-

luğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını yaradıb. Qadın hüquqlarının müdafiəsinə etibarlı zəmin formalaşdıran Konstitusiyanın 25-ci maddəsində hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, habelə kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqlara malik olduğu birmənalı şəkildə təsbit edilib.

Konstitusiyanın qəbulundan sonra respublikamızda gender bərabərliyinin təmin olunması istiqamətində mühüm addımlar atılıb. Ulu öndər Heydər Əliyevin 1998-ci il 14 yanvar tarixli Fərmanı ilə gender siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılıb. Komitənin yaradılmasında əsas məqsəd qadınların hüquqlarının qorunmasından və ölkəmizin sosial və siyasi həyatında onların iştirakının artırılmasından ibarət olmuşdur.

1998-ci il iyunun 1-də ümummilli liderimiz Azərbaycan qadınlarının bir qrupunu qəbul edərkən demişdir: *“Mən bütün fəaliyyətimdə həmişə qadınlara arxalanmışam, onları özümün dayağı hesab etmişəm. Bunlar sadəcə sözlər deyildir. Mən onları sınaqdan keçirmişəm. Mənim həyatımın çox ağır və çətin anları olub. Bütün bu mərhələlərdə qadınlar özlərini həmişə etibarlı göstəriblər və bu sınaqlardan şərəflə çıxıblar”*. Bu görüş zamanı Heydər Əliyev qətiyyətlə bildirmişdir ki, *“Azərbaycan Prezidenti kimi indi mən birinci növbədə qadınların cəmiyyətdə rolunun artmasına çalışıram. Əminəm ki, Azərbaycanda hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğunda, iqtisadi islahatlarda və digər proseslərdə siz həmişə fəal olacaqsınız və ön sıralarda gedəcəksiniz”*.

1998-ci ilin 14-15 sentyabrında uzun fasilədən sonra müstəqil Azərbaycan qadınlarının qurultayı keçirildi. Müstəqillik illərində qadınların ilk ali məclisi olan bu qurultay milli qadın hərəkatı tarixində əlamətdar bir hadisə oldu. İki gün davam edən məclisdə respublika qadınlarını iki mindən çox nümayəndə təmsil edirdi. Qurultayın işində Ölkə Prezidenti Heydər Əliyev iştirak edirdi və dərin məzmunlu nitq söylədi. Qurultayın işinə yüksək qiymət verən ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: *“Bu qurultay XX əsrdə Azərbaycanın tarixində ən böyük tarixi hadisələrdən biridir. Azərbaycan qadınları bu qurultayla müstəqil Azərbaycanda gələcəyin qadın hərəkatının əsasını qoyublar, qadınların cəmiyyətdə fəallığının, onların cəmiyyət və dövlətin həyatında iştirakının əsasını qoyublar. Siz bunun əsasını qoymusunuz, böyük iş görmüsünüz”*. Qurultay iştirakçıları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin burada söylədiyi nitqini hərarətlə qarşıladı, onun *“arzu edirəm ki, bundan sonra da belə fəal olasınız və bilin ki, mən də öz tərəfimdən bütün imkanları yaratmağa hazıram. Bir arzum da var, çalışın, öz intizamlılığınızı, dözümlülüyünüzü və sədaqətliliyinizi kişilərə öyrədəsiniz”* – sözlərini həyatlarının devizi kimi qəbul etdilər. Məhz bu qurultay müstəqil Azərbaycan qadınlarının ictimai-siyasi həyatında dönüş mərhələsinin başlanğıcı oldu.

2000-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyev qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyini, xüsusilə, onların dövlət idarəçiliyi sistemində lazımi səviyyədə təmsil olunmasını əməli surətdə təmin etmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında

dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” Fərman imzaladı. Bu fərman qadınlarla bağlı dövlət siyasətinin ən yüksək səviyyədə qurulmasına real sübut idi. Həm dövlət komitəsinin yaradılması, həm də fərmanın imzalanması respublikamızda qadın siyasətinin həyata keçirilməsində yeni mərhələ açdı.

Fərmandan sonra respublika qadınları arasında ictimai-siyasi fəallıq daha da artdı. Artıq respublikamızda 60-dan çox qeyri-hökumət qadın təşkilatı fəaliyyət göstərirdi. Onlar respublika səviyyəsində keçirilən mühüm tədbirlərdə xüsusi fəallıq göstərməyə başladılar.

2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2000-2005-ci illər) təsdiq edildi. Milli Fəaliyyət Planında dövlət tərəfindən qadın problemlərinə daim diqqət yetirilməsi, qadın problemləri ilə bağlı təxirəsalınmaz konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi, dövlət proqramlarının hazırlanması öz əksini tapdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi kurs ölkə rəhbəri İlham Əliyev tərəfindən çox böyük uğurla davam etdirilir.

2006-cı ildə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi kimi yenidən formalaşdırıldı. Həmin ildə Milli Məclis Prezident İlham Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü əsasında “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi. Qadın, kişi bərabərliyinin qorunması istiqamətində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bu qanunda gender balansının qorunması ilə bağlı hüquqi tənzimləmə mexanizmi öz əksini tapdı. Heydər Əliyev Fondu da Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət qadın siyasətinə, gender bərabərliyinin təmin olunmasına mühüm töhfələr verməkdədir. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə 2008-ci ildə Bakıda keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda Beynəlxalq Bakı Forumu da sivilizasiyalararası dialoqda qadınların rolunun araşdırılması, bu yönündə konkret fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. 2008-ci ildə Azərbaycan qadınlarının III qurultayı isə respublikanın sosial-iqtisadi və demokratik inkişafının keyfiyyətcə yeni mərhələsində qadın hərəkətinə yenidən nəzər salmaq, son illərdə bu sahədə görülmə işlərə yekun vurmaq, habelə gender siyasəti sahəsində qarşıda duran vəzifələri dəqiqləşdirmək məqsədi daşıyırdı.

Müasir dövrdə qadınlarımızın ölkə həyatında rolunu yüksək qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev demişdir: *“Əminəm ki, cəmiyyət qarşısında öz məsuliyyətini bütün dərinliyi ilə dərk edən Azərbaycan qadını bundan sonra da müstəqil respublikamızın tərəqqisinə böyük töhfələr verəcəkdir”*.

ELNUR KƏLBİZADƏ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: caspianman@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN BALANSLAŞDIRILMIŞ XARİCİ SİYASƏT KONSEPSİYASININ MÜƏLLİFİ KİMİ

Şərqlə Qərbin, Şimalla Cənubun kəsişdiyi coğrafi məkanda yerləşən, zəngin maddi və mədəni irsə malik olan Azərbaycan tarixən özünün coğrafi-siyasi mövqeyinə görə sivilizasiyaların qovşağında olmuş və onların təsirini öz üzərində hiss etmişdir. XX əsrin əvvəllərində talassokratiya ilə (Qərb) tellurokratiya (sovet Rusiyası) arasında Qafqaz uğrunda, o cümlədən Azərbaycan uğrunda gedən mübarizə şəraitində Azərbaycan “rimlənd” (aralıq zona) rolunda olan ölkələr sırasında idi. Bu zona uğrunda aparılan amansız mübarizə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətdə uğur qazanmamasına səbəb olan əsas amil olmuşdur. Yaranmış ictimai-siyasi durumda yürüdülmən birtərəfli xarici siyasət xətti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin daha uzunmüddətli olmasına imkan verməyən başlıca amillərdən biri idi. Nəticədə isə dünyanın geosiyasi xəritəsinin hartlənd (əsas torpaq) hissəsində yerləşən Azərbaycan birmənalı olaraq quru hakimiyyətini-tellurokratiyanı təmsil edən SSRİ-nin tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

1991-ci ildə SSRİ-nin süqutu ilə beynəlxalq siyasi-gerçəklik daha da mürəkkəbləşmiş və çoxcəhətli olmuşdur. Elə müstəqilliyimizin ötən 21 ilində keçid dövrünün mahiyyətini müəyyən edən sosial, iqtisadi və siyasi proseslər də bu gerçəklikdə öz əksini tapır. 70 illik bir dövr ərzində ikiqütblü dünyanın iki əsas güc mərkəzindən biri olmuş SSRİ-nin süqutu ilə beynəlxalq münasibətlər sistemi həm tərkibinə, həm də xarakterinə görə dəyişdi. İlk dövrlərdə siyasi nəzəriyyəçilər tərəfindən dünyada ABŞ-ın şəriksiz liderliyi və təkqütblü dünya nəzəriyyəsi irəli sürülsə də, tarixi gedişat göstərdi ki, dünya təkqütblü deyil, çoxqütblü sistemin formalaşmasına doğru gedir. Həm də bu beynəlxalq sistemin qütblərində yalnız dövlətlər deyil, bir sıra digər yeni subyektlər – hökumətlərarası beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları, hətta transmilli korporasiyalar da durur. Bir çox hallarda isə qütblərarası mübarizənin taleyinin müəyyənəlməsində müxtəlif iqtisadi və siyasi rıçaqları əlində cəmləşdirmiş bu tip yeni subyektlər mühüm rol oynayırlar.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanın xarici siyasət xəttinə nəzər saldıqımız zaman 3 mərhələni müşahidə etmək mümkündür. Birinci mərhələ suverenliyini və müstəqilliyini elan etməsinə baxmayaraq hələ də SSRİ-nin və onun varisi olan Rusiyanın təsirindən çıxma bilməyən Azərbaycanın yeni şəraitdə məhdud xarici əlaqələri ilə xarakterizə edilə bilər. 1992-1993-cü illərin ortalarını əhatə edən ikinci mərhələ isə birmənalı şəkildə Qərbmeylli siyasət yürütmək cəhdləri, regionun iri gücləri ilə münasibətlərin gözdə edilməsi şəraitində milli

dövlətçiliyin ciddi təhlükələr girdabına sürüklənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə vüsət alan digər bir tendensiya – xarici siyasətin yalnız etnik və dini təəssübkeşlik üzərində qurulması da o dövrdəki Azərbaycan hökumətinin zamanın sınağından çıxma bilməməsinin əsas səbəblərindən biri olmuşdur. İlk iki dövrdə yürüdülmən xarici siyasət xətlərinin heç birinin mahiyyətcə özünü doğrultmaması bir tərəfdən dünyada və regionda yaranmış ağır və qarışıq geosiyasi durumla bağlı idisə, digər tərəfdən xarici siyasət xəttinin müəyyənəşdirilməsi ilə bağlı təcrübəsizlikdən və bir çox hallarda avantürizmdən irəli gəlirdi. Bu isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının taleyini sual altında qoyurdu.

1993-cü ildə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə xarici siyasətdə yeni bir mərhələ başladı. Bu mərhələ dünyanın geosiyasi güclərinin strateji və iqtisadi maraqlarının kəsişdiyi regionda yerləşən Azərbaycanın xilas mərhələsi idi. Heydər Əliyev dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı əlaqələrin qurulmasını prioritet istiqamət kimi irəli sürərək regionda yerləşən iri güc mərkəzləri ilə münasibətləri yaxşılaşdırdı, eyni zamanda Azərbaycanın Qərb dövlətləri (ABŞ və Avropa dövlətləri) ilə inkişaf edən əlaqələrinin daha pragmatik xarakter almasını təmin etdi.

Hələ 1993-cü ilin oktyabr ayının 10-da Prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimində ümummilli lider Heydər Əliyev xarici siyasətin məhz bu prinsiplərə əsaslanacağına işarə edərək deyirdi: "...respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. ...Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı-faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir".

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk illərdən başlayaraq xarici dövlətlərlə əlaqələr tərəflərin mənafeələrinin tarazlığı, qarşılıqlı təminatı üzərində qurulmağa başladı. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Qafqaz uğrunda yəndən nüfuz mübarizəsinə qoşulmuş Avropa ölkələri və ABŞ-la, postsovet ölkələri, o cümlədən tezliklə keçmiş nüfuzunu özünə qaytarmaq niyyətində olan Rusiya və Qərblə açıq qarşıdurma şəraitində olan İranla, müsəlman dünyası ilə, türkdilli dövlətlər və Türkiyə ilə, yeni dünya liderliyinə iddialı olan Çin, Yaponiya kimi ölkələrlə əlaqələrin normal məcraya yönəldilməsi məqsədi ilə xarici əlaqələrin prioritetləri müəyyənəşdirildi. Balanslaşdırılmış xarici siyasət xəttinin yürüdülməsi yeni qurulmaqda olan Azərbaycan dövlətinin güclənməsi, siyasi, iqtisadi və hərbi gücünü bərpa etməsi üçün ən ideal yol idi. Məlumdur ki, iqtisadi müstəqilliyi təmin etmədən, hərbi qüdrətə sahib olmadan siyasi müstəqilliyin uzunmüddətli qorunub saxlanılması qeyri-mümkündür. Təsədüfi deyildir ki, xarici siyasətdə Azərbaycandan fərqli yol seçən digər iki Cənubi Qafqaz ölkəsinin siyasi, iqtisadi və hərbi müstəqilliyi birbaşa olaraq fəvqəlgüclərin

mövqeyi ilə bağlıdır. Azərbaycan isə regionda maraqları toqquşan tərəflər arasında orta mövqeyi tutmaqla həm də geosiyasi tarazlığın tənzimləyicisi rolunda çıxış etməyə başladı. Məhz bunu nəzərə alan bir çox tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Heydər Əliyevin praktik-nəzəri baxışları nəinki Azərbaycanın, o cümlədən Qafqazın və Avropanın təhlükəsizlik konsepsiyasının təşəkkülündə böyük rol oynamışdır.

Təsadüfi deyildir ki, müstəqilliyini möhkəmləndirməyə başlayan Azərbaycanın regiondakı mövqeyi haqqında amerikalı tədqiqatçı Zbiqnev Bjezinski yazır: “Ərazisinin miqyaslarının məhdud və əhalisinin say etibarlı ilə əhəmiyyətsiz olmasına baxmayaraq, böyük enerji resurslarına malik Azərbaycan da geosiyasi planda həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu, Xəzər dənizi hövzəsi və Orta Asiyanın zəngin resurslarının olduğu “bardağ”ın boğazındakı tıxacdır. Əgər Azərbaycan tam şəkildə Moskvanın nəzarətinə təbə edilmiş olarsa, Orta Asiya dövlətlərinin müstəqilliyini praktik olaraq əhəmiyyətsiz anlayış kimi nəzərdən keçirmək olar”.

Balanslaşdırma siyasətinin praktikada ilk konturları artıq tarixi “Əsrin müqaviləsi” neft kontraktının imzalanması zamanı göründü. “Əsrin müqaviləsi” ilə bağlı danışıqların 1994-cü ilin yazında və yayındakı İstanbul və Hyustondakı son mərhələlərinin xüsusilə ağır keçməsi də məhz bu siyasətlə birbaşa bağlı idi. Öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edən bu müqavilə Azərbaycanın milli maraqlarını prioritet tutmaqla müxtəlif tərəflərin Azərbaycandakı maraqlarını da müəyyən mənada balanslaşdırılmış oldu. Təsadüfi deyildir ki, “Əsrin müqaviləsi”ni dünyanın 8 ölkəsinin, o cümlədən ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Rusiyanın, Türkiyənin, 13 ən məşhur neft şirkəti imzaladı.

Məhz Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq və möhkəmləndirmək üçün tarixən formalaşmış xarici siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrdən birbaşa imtina edilməsi kimi məhdud baxışlara əsaslanan xarici siyasətə son qoydu. Əksinə, bu əlaqələrdən Azərbaycanın mənafeləri naminə səmərəli istifadə etməklə region dövlətlərinin köklü mənafeələrinə və maraqlarına toxunmaq şərti ilə çoxşaxəli və tarazlaşdırılmış siyasət həyata keçirməyə başladı.

Əvvəlki xarici siyasət xəttinin ən təhlükəli məqamlarından biri olan Rusiya ilə birmənalı qarşıdurma mövqeyi dəyişdirilərək əlaqələr müsbət istiqamətdə inkişaf etdirilməyə başlandı. 1993-cü ilin sentyabrında ümummilli lider Heydər Əliyev Rusiyaya səfər etdi. Moskvada Rusiya Prezidenti Boris Yeltsin və digər rəsmi şəxslərlə görüşlər keçirildi, sentyabr ayının 24-də isə Azərbaycan MDB-yə daxil oldu. Bununla da Azərbaycan Rusiyaya düşmən mövqedə olmadığını ortaya qoydu və Rusiyadakı imperiypərəst qüvvələrin bütün bəhanələrini zərərsizləşdirərək onların birtərəfləşdirilməsinə nail oldu.

1997-ci ilin iyul ayının 3-də isə ikitərəfli münasibətlərin hüquqi bazasını təşkil edən əsas sənəd – Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında” müqavilə im-

zalandı. 2001-ci il yanvar ayının 9-10-da Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin Azərbaycana ilk rəsmi səfəri ilə iki ölkə arasında qarşılıqlı münasibətlərin prinsiplərinin əsası qoyuldu. İkitərəfli əlaqələrlə bağlı Bakı Bəyannaməsi imzalandı. 2002-ci ilin yanvarında ulu öndər Heydər Əliyevin Rusiyaya dövlət səfəri isə iki qonşu dövlət arasında münasibətlərdə tamamilə yeni mərhələnin əsasını qoydu.

1993-cü ildə Azərbaycan müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Yaxın və Orta Şərqi ən nüfuzlu və aparıcı ölkələri olan İran və Türkiyə kimi regionda qonşuluq, eyni zamanda təhlükəsizlik maraqları olan dövlətlərlə sıx qarşılıqlı münasibətlər formalaşdırıldı. Aparılan gərgin və məqsədyönlü siyasət nəticəsində İranla gərgin siyasi-ideoloji qarşıdurma aradan qaldırıldı. 1993-cü ilin oktyabrında İran İslam Respublikasının Prezidentinin Azərbaycana, 1994-cü ilin iyun-iyul aylarında isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin İran İslam Respublikasına yüksəksəviyyəli səfərləri İranın müstəqil Azərbaycan Respublikasının tutduğu mövqe ilə bağlı nigarançılıqlarına əsasən son qoydu. Türkiyə ilə əlaqələr isə ən yüksək strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatdırıldı.

Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərindən biri kimi Avroatlantik məkana integrasiya müəyyənləşdirildi. Qurulan düzgün ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin nəticəsi olaraq Avropa ölkələri və ABŞ-ın imkanlarından səmərəli istifadə edilməklə ölkənin daxili iqtisadi, sosial və digər strukturlarında islahatlara başlandı.

Ayrı-ayrı dövlətlərlə ikitərəfli əlaqələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq məsələləri də diqqətdə saxlanılmağa başladı. BMT, Avropa Birliyi, Avropa Şurası, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, İslam Konfransı Təşkilatı çərçivəsində qurulan əlaqələr ölkənin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına səbəb oldu.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr normallaşdırıldıqca Azərbaycan Respublikasına, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı informasiya blokadasının yarılması məqsədi ilə də ciddi addımlar atıldı. Dağlıq Qarabağ probleminə dair həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması ilə yanaşı, Azərbaycanın böyük bir ərazisinin Ermənistan tərəfindən blokadada saxlanması gerçəklikləri də nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların diqqətinə çatdırıldı.

Heydər Əliyevin hələ Azərbaycan Prezidenti seçilməmişdən əvvəl dünyanın ən böyük beynəlxalq təşkilatı sayılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə ciddi diqqət yetirirdi. 1993-cü ilin fevral ayının 2-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Azərbaycandakı nümayəndəsi Mahmud əs-Səid Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfər etdi. Səfər çərçivəsində nümayəndə o zaman Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri olan Heydər Əliyevlə görüşdü. Elə həmin il fevralın 11-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlarla iş üzrə Ali Komissarının Azərbaycan Respublikasındakı nümayəndəsi Petrik Smit və Bey-

nəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin əməkdaşları Naxçıvandakı qaçqınların vəziyyətini öyrənmək üçün muxtar respublikaya səfər etdilər. Bu görüşdə müdrik siyasətçi Heydər Əliyev mövcud realığı xarici nümayəndələrin diqqətinə çatdırdı.

Sonrakı dövrlərdə də Naxçıvan Muxtar Respublikası dünyanın ən nüfuzlu təşkilatının nümayəndələrinin tez-tez səfər etdiyi ölkə regionlarından biri kimi tarixə düşdü. 1997-ci ilin mart ayının 3-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının ekspert qrupunun rəhbəri Kristofer Taleş və təşkilatın inkişaf proqramının müstəqil məsləhətçisi Zeynəb Özqan, 1997-ci ilin mayında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının rezident əlaqələndiricisi Paolo Lembo Naxçıvana səfər etdi. Keçirilən görüşlər zamanı Naxçıvandakı mövcud durum, blokada şəraiti, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən işlər və mövcud olan problemlər barədə beynəlxalq təşkilat nümayəndələrinə məlumat verildi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov və BMT-nin nümayəndəsi Paolo Lembo tərəfindən Naxçıvanın regional inkişafına dair BMT proqramı imzalandı.

Ümummilli liderin müəyyən etdiyi xarici siyasətdə qonşu dövlətlərlə ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdən idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 17 dekabr 1996-cı il tarixli fərmanına əsasən 1997-ci ilin fevral ayının 10-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov tərəfindən “Naxçıvan Muxtar Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman imzalandı. Fərman xarici ticarətin liberallaşdırılması, xarici ticarətdə rezidentlər üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması məqsədi daşıyırdı. Fərmanların imzalandığı tarixdən sonrakı dövrdə muxtar respublikanın xarici ticarət dövryyəsinin həcmi sürətlə artmağa başladı.

Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqilliyimizin ilk illərində olduğu kimi 1993-cü ildən sonrakı dövrdə də qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə sıx iqtisadi, mədəni əlaqələrə malik olmuşdur. Əsas ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olarkən qoyulan xarici əlaqələrdə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq xətti Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov tərəfindən də uğrula davam və inkişaf etdirilməyə başladı.

Heydər Əliyevin hələ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olarkən İran rəsmiləri ilə qurduğu xoşməramlı əlaqələr öz bəhrəsini verməyə başladı. 8 mart 1993-cü il tarixdən Naxçıvanda fəaliyyətə başlayan İran İslam Respublikasının Baş Konsulluğu ikitərəfli əlaqələrin inkişafında əhəmiyyətli rol oynadı. Sonrakı mərhələdə də İranla, o cümlədən İranın həmsərhəd ostanlıqları ilə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında əlaqələr yüksələn xətlə inkişaf etdirildi. Bir çox yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlər həyata keçirildi. Naxçıvan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bir çox razılaşmalar əldə edildi.

Beləliklə, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən balanslaşdırılmış xarici siyasət xətti müstəqil dövlətimizin regionda və dünyada baş verən əsas iqtisadi, siyasi və mədəni proseslərdə layiqincə təmsil olunmasına, milli mənafehlərin pragmatik şəkildə müdafiəsinə imkan yaratdı.

ZEYNƏB QULİYEVƏ

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: zeyneb_guliyeva@yahoo.com

**HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ VƏ DÜNYA
AZƏRBAYCANLILARININ MİLLİ OYANIŞI**

*Milli azadlığa nail olmaq üçün milli oyanış,
milli dirçəliş, milli ruhun canlanması lazımdır.*

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummillî lideri**

Zəngin mədəni irsə və qədim tarixə sahib olan Azərbaycanın zamanın müxtəlif sınaqlarına məruz qalmasının mənfi nəticələrindən biri 1813-cü ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanan Gülistan müqaviləsinə əsasən bölüşdürülməsi olmuşdur. Bu vaxtdan xalqımız iki fərqli tarix yaşamağa məhkum olmuşdur: hicri və miladi tarixlərini. Eyni zamanda fərqli inkişaf yolları keçmiş və fərqli adlarla adlandırılmışdır. 200 ildir ki, bu ayrılıq davam edir və Odlar yurdu iki adla çağırılır: Şimali Azərbaycan, Cənubi Azərbaycan. Bu ifadələr Rus çarlığı ilə İran şahlığı arasında bağlanan Türkmənçay müqaviləsindən sonra leksikonumuza daxil olmuşdur. Azərbaycana bütöv halda sahib ola bilməyən çarlıq və şahlıq zehniyyəti axırda onu bölsələr də, payının azlığından narazı olan rus imperiyası 15 il sonra Naxçıvan və İrəvan xanlıqları da daxil olmaqla Arazdan şimaldakı Azərbaycan torpaqlarına yiyələnmiş və 1828-ci il 10 fevralda Vətənimizin iki dövlət arasında parçalanması rəsmiləşdirilmişdir. Bununla da Azərbaycanın birliyinə və inkişafına zərbə vurulmuş, hər iki tərəfdə yaşayan soydaşlarımız ayrı-ayrılıqda repressiya və deportasiyalara məruz qalmışlar. Güneydə Səttarxan zülmə, haqsızlığa qarşı üsyan edən (1905-1911) dövrdə, quzeydəki xalq ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdir (1905-1907). 1918-ci ilin mart ayında hər iki sahil eyni faciəni yaşamışdır, amma fərqli adlarla. Şimali Azərbaycanın tarixində “31 mart soyqırımı”, Cənubi Azərbaycanın tarixində isə “Ürmi bəlası” kimi iz qoyan bu fəlakətin törədiciləri də eyni olmuşdur: mənfur erməni qaniçənləri, yalnız onlara rəvac verənlər fərqli idi. Şimalda rus şovinizmi, cənubda isə ingilis hiyləsi bu faciənin sifarişçiləri idi – yəni hər zamankı kimi aysberqin görünməyən tərəfləri idi. Quzeydə 1918-1920-ci illər ərzində xalqa müstəqilliyin 23 ay sürən xoşbəxtliyini bəxş edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti son çırpınışlarını edəndə, güneydə Şeyx Məhəmməd Xiyabani mübarizəyə yenidən başlayaraq, Güney Azərbaycanı “Azadistan” elan etmiş (1920-ci il 23 iyun), lakin qətlə yetirilmişdi. Ayrılığa məhkum hər iki sahil gizli yanırdı bir-birinin dərindən, lakin heç bir kömək göstərə bilmirdilər.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində bir-birindən xəbərsiz yaşayan soydaşlarımızın birliyini və həmrəyliyinə təmin edən tarixi şəxsiyyət məhz belə qarışıq bir dövrdə dünyaya gəlmişdi. 1923-cü il may ayının 10-da onun dünyaya gəlişinə o

vaxt təkcə Əliyevlər ailəsi sevinmişdi. 2003-cü il dekabrın 12-də isə bu böyük şəxsiyyətin həyatdan köçməsinə milyonlar ağladı. Çünki o insan bütün ömrünü xalqına həsr etmiş, “Azərbaycan” adlı cənnətməkan diyarı anarxistlərin separatizmindən xilas etmiş, türk dünyasının böyük oğlu Heydər Əliyev idi. Həyatdan getməsi ilə bütün türk dünyasını göz yaşlarına boğan bu böyük şəxsiyyət Azərbaycanda birinci hakimiyyəti dövründə (1969-1982) bir-birindən uğurlu, həmçinin saysız-hesabsız nailiyyətlərə imza atmış və hər kəsə nəsib olmayan bir pikdə – postsovet məkanının ən yüksək zirvəsində yer almışdı. Onun Moskvada əhəmiyyətli posta sahib olması Azərbaycan üçün qürur mənbəyinə çevrilmişdi. Bir türk oğlunun belə bir məqama çatması rus şovinizmi üçün “yolverilməz”, onların ələltisi olan erməni maxinasıyası üçün isə başları üzərindən asılmış “Domokl qılıncı” idi. Çünki onlara öz bədnam planlarını həyata keçirməyə, ərazi iddialarını irəli sürməyə mane olur, bir sözlə, əl-qol açmağa qoymurdu. Heydər Əliyev fenomeni Azərbaycanın əleyhinə olan hər cür gizli sövdələşmələri, qaranlıq və məkrli planları vaxtında görür və qarşısını alırdı. Bundan narahat olan Kreml administrasiyası onun hakimiyyətdən istefa verməsinə nail oldu. 1987-ci ildə Heydər Əliyevin Moskvada vəzifəsindən istefa verməsi ermənilərin əl-qolunu açdı. M.S.Qorbaçovun “Yenidənqurma” adı altında ortaya atılan “aşkarlıq”, “demokratiya” kimi populyar ifadələrlə pərdələnən siyasəti ikili standartlarla həyata keçirilirdi: Azərbaycanda ittifaq miqyasında aparılan demokratik dəyişiklik təklifləri dərhal və yerində susdurulur, azadlıq uğrunda çıxış edən azərbaycanlılar həbs edilir, ermənilər isə “aşkarlıq” maskası altında azərbaycanlılara qarşı yırtıcı planlarını məhz rusların köməyi ilə həyata keçirirdilər.

Ermənilər 1988-ci ilin yanvar ayından çoxdankı mənfur arzularını reallaşdırmağa başlayırlar. Dağlıq Qarabağda və ətrafında baş verən erməni özbaşınalıqlarının cavabsız qalması, doğma yurd-yuvalarından didərgin salınaraq Naxçıvana pənah gətirən qaçqınların məşəqqətli taleyi və bütün bu hadisələrə münasibətdə Azərbaycanın o zamankı rəhbərliyinin gözləmə mövqeyi nümayiş etdirməsi xalqın səbir kasasını daşırdı. 1988-ci il 29 may tarixdə muxtar respublika ictimaiyyətinin etiraz mitinqi keçirildi. Noyabrın 22-də Naxçıvan şəhərində keçirilən mitinqdə 50 mindən çox insan iştirak edirdi. Xalq arasında Heydər Əliyevin nüfuzunun böyük olması onun respublikaya dəvət edilərək xalq hərəkatının başına keçməsi haqqında olan təkidli çağırışlarda özünü göstərirdi. Hakimiyyət orqanları xalqın tələbi ilə o vaxt təqiblərə məruz qalan Heydər Əliyevin portretini yuxarı qaldırmaqla ictimaiyyətin qarşısında geri çəkilməli olmuşdular. Üçrəngli bayrağımız mitinq iştirakçılarının başı üzərində dalğalanırdı. Xalq Azərbaycanın o vaxtkı iqtidarının səbatsızlığına və Moskvanın ikili siyasətinə etirazını mitinq hərəkatı ilə ifadə edir və bunlara son qoyulmasını tələb edirdi. Lakin ermənilər törətdikləri əməllərin cavabsız qalmasından ruhlanaraq Qərbi Azərbaycan torpaqlarından azərbaycanlıları qovmaq üçün bütün növ təzyiq vasitələrindən istifadə etməkdə davam edirdilər. Nəticədə 185 kənddən 230 min

azərbaycanlı qovulmuş, əzəli torpaqlarımız rus ordusunun sayəsində buranın aborigenləri olan azərbaycanlılardan alınaraq erməniləşdirilmişdi. Sonralar işğal olunan Dağlıq Qarabağ, Xocalı, Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı və digər yurd yerlərimizdən qovulan soydaşlarımızla birlikdə 1 milyondan çox qaçqın və köçkün Azərbaycana pənah gətirmişdi. Azərbaycanlılara qarşı törədilən cinayətlər, o cümlədən Topxana meşəsinin qırılaraq yerində hərbi baza tikilməsi nədənsə Azərbaycanın o vaxtkı iqtidarı tərəfindən xalqdan gizlədilir. Hər halda Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ə.Vəzirov Moskvanın bu tapşırığını da digərləri kimi dinməz-söyləməz yerinə yetirməyə çalışırdı. Lakin cıdanı çuvalda gizlətmək mümkün olmadığı kimi, bu məsələ də gizli qalmadı, erməni barbarlığına və vəzifə mütiliyinə qarşı etiraz dalğası qalxdı. Sanki yatmış pələng oyanır, xalqın gücü öz sözünü deməyə başlayırdı. Taleyin ümidinə buraxılan sadə xalq öz milli varlığını qoruya bilmək üçün düşmənlə ölüm-dirim savaşına başlayırdı. 1988-ci ilin 15-16 noyabr günlərində Bakıda başlanan etiraz mitinqləri noyabrın 17-də özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. “Azadlıq” meydanında keçirilən və təxminən yarım milyonluq kütləni öz arxasınca aparan mitinqdə ilk dəfə olaraq “suverenlik”, “azadlıq” ifadələri işğalçı sovet rejiminə qarşı səsləndi, 70 il həbsə vurulan üçrəngli bayrağımız nümayişçilərin başı üzərində dalğalandı və milli dirçəliş hərəkatı genişləndi. İlk vaxtlar kortəbii surətdə başlanan çıxışlar tədricən bütün düşünən beyinləri özündə cəmləşdirərək daha mütəşəkkil xarakter almağa başlayırdı. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında deyildiyi kimi, “vətən dara düşəndə oğuz igidləri öz aralarında olan umu-küsünü unudur və düşmənlə qarşı birləşirdilər”. Bu birlik möhtəşəm bir gücə çevrilir və düşmənlər üçün daha qorxulu olurdu. Bu qüvvəni sarsıtmaq üçün müxtəlif fitnəkarlıqlara əl atan velikorus şovinizmi xristian təəssübkeşliyini hər addımda hiss etdirir, Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq üçün yeni-yeni manevrlər edirdi ki, bunlardan biri də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin idarəçiliyinin birbaşa Moskvaya təbə edilməsi oldu. Tarixi torpaqlarımız olan DQMV-də yaradılan Xüsusi Komitənin tərkibinə (23. XI. 1989) Azərbaycan SSR-lə bərabər SSRİ-nin və Ermənistan SSR-nin də nümayəndələri daxil edilmişdi. Tarix təkrarlardı. Yenə də qədim türk yurdunun taleyi özgələr tərəfindən həll edilirdi. Azərbaycanın, demək olar ki, bütün bölgələrində deportasiyaya və soyqırım məruz qalan soydaşlarımızın hüquqlarının qorunması uğrunda həmrəylik mitinqləri keçirilirdi. Noyabrda olan bir həftəlik mitinqdən sonra dekabrın 4-dən 12-dək sərhəd qırağında keçirilən mitinqlərin təsiri altında 1989-cu il dekabrın 31-də bir xalqı ayıran sərhəd dirəkləri dağıldı və Naxçıvan MSSR-in 17 min ha ərazisi, XIII əsrin memarlıq abidəsi olan Gülistan türbəsi, Culfa qəbiristanlığı tikanlı məftillərdən azad edildi. Ən başlıcası hər iki sahil arasında hər cür əlaqələr – toy şənlikləri, yas mərasimləri, qohum gediş-gəlişi, səhiyyə əlaqələri yaradılması təsdiq edildi. Sonralar Cəlilabad və Biləsuvar rayonlarında sərhəd dirəkləri sökülmüş və demokratik qüvvələrin fəallığı artmışdı. Bakıda keçirilən mitinq iştirakçıları Qərbi Azərbaycanda və Qarabağda erməni özbaşnalığına

son qoyulmasını, həmçinin xalqın demokratik və suveren hüquqlarının qorunmasını tələb edirdi. Buna cavab olaraq Sovet imperiyası demokratik hərəkəti qan içində boğmaq üçün Bakıya hərbi hissə yeritdi.

1990-cı ilin 20 Yanvar qətliamının törədilməsi mübarizə aparan qüvvələrə gözdağı olmalıydı. Lakin əksinə oldu. Azərbaycanlıların birliyi daha da möhkəmləndi. Bakıda tökülən qanlar təkcə Azərbaycanda deyil, ondan kənarda yaşayan soydaşlarımızın qəlbini göynətdi. Bu hadisə göstərdi ki, heç bir zorakılıq və fəlakət xalqımızın həmrəyliyinə sındıra bilməz. Bunun ən gözəl örnəyi Heydər Əliyevin Moskvadan doğma xalqının səsinə səs verməsi oldu. Cəlladların gözü qarşısında hadisənin səbəbkarlarının cəzalandırılması tələbi ilə çıxış edən bu böyük şəxsiyyət belə ağır gündə xalqımızı tərk qoymadı və vətənə döndü.

Bu dövrdə Azərbaycan tarixin ən kəşməkeşli günlərini yaşayırdı. Ordu-su yox dərəcəsində, fərarilik baş alıb gedir, daxili və xarici düşmənlər çoxalmış, xalq əliyalın və köməksiz qalmış, sanki hər yer qaranlığa qərq olmuşdu. Azərbaycan sanki böyük Nizaminin təsvir etdiyi zülmət diyarını xatırladırdı. Məhz belə bir dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtdı. O, öz gəlişi ilə zülmətləri aydınlattı. Deyirlər ki, hər bir xalq fəlakətə düşər olanda Tanrı onun üçün xilaskar göndərir. Ruzveltin Amerikanı, Şarl De Qollun Fransanı, Mahatma Qandinin Hindistanı xilas etdiyi kimi, Heydər Əliyev də Azərbaycanı dağılmaqdan və parçalanmaqdan xilas etdi. Tanrı onu məhz bu vəzifə üçün göndərmişdi. Xalqın qırılan ümidlərini özünə qaytarmaq, sınan iradəsini bərpa etmək. O, bütün bunları etdi, Azərbaycanı azərbaycanlılara qaytardı. O, xalqı azadlıq, müstəqillik uğrunda sonacan mübariz olmağa çağırırdı: "...Mənim əsas məqsədim Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və Azərbaycan hakimiyyətini respublikanın bütün ərazisində bərqərar etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının milli dövlət kimi inkişaf etməsi indi əsas məsələdir. Bunun üçün Azərbaycan tam müstəqil, azad, demokratik respublika olmalıdır". Heydər Əliyevin böyük siyasətə qayıdışı Naxçıvandan başlanan milli dirçəliş prosesinin bütün Azərbaycan siyasi mühitində aparıcı qüvvəyə çevrilməsində, milli dövlətçiliyin bərpası istiqamətində qəti addımların atılmasına, Naxçıvandan başlanan azərbaycanlılarının həmrəylik hərəkətinin dünya miqyasına çıxması üçün münbit şəraitin yaranmasına stimül verdi. Onun rəhbərliyi ilə keçirilən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 16 dekabr 1991-ci il tarixli sessiyasında 31 dekabr Dünya Azərbaycan Türklərinin Həmrəylik və Birlik gününün elan edilməsi, hər il bayram edilməsi, həmin gün Naxçıvan Muxtar Respublikasında iş günü hesab edilməməsi və bu günün Azərbaycan Respublikasında bayram edilməsi haqqında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə təklif verilməsi haqqında verilən qərar azərbaycanlıların həmrəylik hərəkətinə ən böyük töhfə oldu.

Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu dövr ərzində bu sahədə fəaliyyətini genişləndirmiş, azərbaycançılıq ideyasının təbliğində və azərbaycanlıların həmrəylik mücadiləsində mühüm tədbirlər görmüşdür. O, 2001-ci

il mayın 23-də dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanması yolunda yeni mərhələ açan Sərəncam imzalandı. Sərəncama uyğun olaraq noyabrın 9-10-da Bakıda dünya azərbaycanlılarının I qurultayı keçirildi. Qurultayda dünyanın 36 ölkəsindən gəlmiş 1105 nümayəndə, 906 qonaq, o cümlədən, Cənubi Azərbaycanda milli müstəqillik hərəkatının rəhbərlərindən və fədailərindən olan Seyid Cəfər Pişəverinin oğlu Daryüş Pişəveri də daxil olmaqla xaricdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporunun əksər nümayəndələri iştirak edirdi. Qurultay göstərdi ki, qüdrətli Azərbaycana gedən yol dünya azərbaycanlılarının milli birliyindən keçir. Milli Məclis “Xaricdə yaşayan azərbaycanlılara münasibətdə Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti” haqqında Qanun qəbul etdi. 2002-ci il 5 iyulda isə Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Bu təşkilat 2008-ci ildən Azərbaycan diasporu ilə iş üzrə Dövlət Komitəsi adlanır. Heydər Əliyev dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın bir yerə toplanmasında mühüm işlər görmüş ilk tarixi şəxsiyyətdir. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın dediyi kimi: “...30 ildən artıq Azərbaycanın məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyan, onu bir dövlət və millət kimi tarixin sınaqlarından çıxaran Vətəndaş, Şəxsiyyət, Lider olmuşdur”.

O, mahir dövlətşünas və rəhbər kimi xalqı üçün nə mümkündürsə onu etməklə qalmamış, eyni zamanda özünün layiqli davamçısı, siyasi varisi üçün zəngin ideya, irsi və böyük mənəvi-ideoloji varidat qoymuşdur. Heydər Əliyev idarəçilik-dövlətçilik sahəsində qazandığı böyük təcrübə nəticəsində xalq arasında elə bir nüfuza nail olmuşdur ki, onun bu baxımdan alternativini yoxdur. Onun siyasi kursunun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin nəticələrindən biri də əsas ümummilli lider tərəfindən qoyulan dünya azərbaycanlılarının 5 ildən bir keçirilən qurultaylarının sonrakı illərdə uğurla davam etdirilməsidir. 2006-cı ildə keçirilən II qurultayda Azərbaycan diasporu ilə aparılan işin intensivləşdirilməsi, milli müstəqillik, müasirlik və azərbaycançılıq ideologiyasının geniş miqyasda təbliği mühüm yer tutmuşdur. Ulu öndərimiz bu haqda demişdir: “...Bütün həyatımı təhlil edəndə görürəm ki, hər halda bir başlıca hadisə var, o da budur ki, mən Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edə bilmişəm. Onu daxili çəkişmələr əlovunda, dağıntılar və qan içində olmağa qoymamışam”.

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən Dünya azərbaycanlılarının III Qurultayı tərkibinə və miqyasına görə daha geniş və əhatəli olmuşdur. Ulu öndərin bu sahədə qarşıya qoyduğu məqsəd və planlar qurultayın prioritet məsələlərindən olmuşdur.

İndi dünyanın müxtəlif qütblərinə səpələnmiş soydaşlarımızın ümid yeri, qibləgahı olan bir vətəni var: Azərbaycan Respublikası. O Azərbaycan ki, Cənubi Qafqaz dağlarının ətəklərində ilahi tərəfindən sərilmiş xalçaya bənzəyir. Ulu tanrı sanki xoş məramında toxuyub bu xalçanı. Min bir bəzək vurub, hər iqlimdən bəxş edib ona. Elə bu gözəlliyinə görə də kənarları didilib, qoparılib.

Bir vaxtlar 114 min kv. km əraziyə sahib olan Şimali Azərbaycan rus-erməni tandeminin məkrli siyasəti nəticəsində məqsədyönlü şəkildə kiçildilib. 1918-ci ildə İrəvan, 1921-1929-cu illərdə Zəngəzur, 1923-cü ildə Mehri, Əzizbəyov, Gorus, 1929-cu ildə Naxçıvanın 9 kəndi (656 kv km), 1988-1994-cü illərdə isə ermənilər tərəfindən sahəsi 4400 kv km olan keçmiş Dağlıq Qarabağ (Şuşa, Xankəndi, Xocalı, Əsgəran, Xocavənd, Ağdərə, Hadrut), 1990-cı ildə Şərur rayonunun 19 kv. km sahəsi olan Kərki və Günnüt kəndləri, 17 may 1992-ci ildə sahəsi 1835 kv. km olan Laçın rayonu, 23 iyul 1993-cü il tarixdə sahəsi 1094 kv. km olan Ağdam rayonu, 18 avqust 1993-cü ildə sahəsi 1050 kv. km olan Cəbrayıl rayonu, 23 avqust 1993-cü ildə sahəsi 1386 kv. km olan Füzuli rayonu, 31 avqust 1993-cü ildə sahəsi 802 kv. km olan Qubadlı rayonu, 30 oktyabr 1993-cü ildə sahəsi 707 kv. km olan Zəngilan rayonu, həmçinin, Qazax rayonun 7 kəndi işğal edilib. Təkcə I Qarabağ savaşı dövründə Azərbaycanın 13300 kv. km ərazisi işğal olunub. Amma birliyimiz və həmrəyliyimiz sayəsində dövlətçiliyimiz qorunub saxlanılıb. 22 ildir ki, müstəqilliyini bərpa edib və yenidən üçrəngli ay-ulduzlu bayrağını qaldırıb. Bu gün dünyanın ən uca bayrağı olan bu müzəffər bayraq vətən səmasında məğrur-məğrur dalğalanaraq bütün dünya azərbaycanlılarını əbədi birliyə və həmrəyliyə səsləyir. Ümidvarıq ki, gələcəkdə milli həmrəyliyimizə ilk abidə bu şanlı mübarizənin başlanğıc nöqtəsi olan Naxçıvanda ucaldılacaq və o, coğrafi-siyasi-mənəvi baxımdan türk ellərinin göz bəbəyi olacaq. Bu arzularımızın həyata keçdiyi gün əsil bayrama çevriləcək. Bu diyarın yetirdiyi ulu öndər Heydər Əliyevin parlaq ideyaları çiçəklənəcəkdir. Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin tamam olduğu 2013-cü ildə Vətənimizin iki hissəyə parçalanmasının 200 ili tamam olur. Bunlardan biri xalqımızın vahidlik, digəri isə ayrılıq simvoludur. Bu paradoksallıq birliyin və həmrəyliyin simvolu olan Heydər Əliyev fenomeninin qələbəsi ilə tamamlanacaq.

2. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI

RÖFƏT QULİYEV

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

MİLLİ GÖMRÜK XİDMƏTİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ FORMALAŞMASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Sovetlər Birliyinin dağılması ilə bu keçmiş ittifaq daxilindəki respublikalar, o cümlədən Azərbaycan Respublikası öz milli iqtisadiyyatını müstəqil və milli mənafeələrinə uyğun inkişaf etdirmək fərsəti qazandı. Azərbaycan Respublikasının Sovet İttifaqından iqtisadi ayrılması “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” 116-XXI nömrəli 25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun (“İqtisadi Müstəqillik haqqında Qanun”) qəbul olunması ilə baş verdi. “İqtisadi Müstəqillik haqqında Qanun”da, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasətinin müstəqilliyi, torpaq, yerin təki, daxili və ərazi suları, qitə şelfi, bitkilər və heyvanlar aləmi, hava hövzəsi üzərində Azərbaycan Respublikasının müstəsna mülkiyyəti, xarici iqtisadi əlaqələrini (dövlət, hüquqi və fiziki şəxslər), bank işini və pul tədavişini bütün səviyyələrdə müstəqil surətdə təşkil etmək hüququ və xüsusi mülkiyyət hüququ kimi əsas prinsiplər əks olunmuşdu. Azərbaycan Respublikasının siyasi müstəqilliyi “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” 222-XII nömrəli 18 oktyabr 1991-ci il tarixli Konstitusiyaya Aktı (“Müstəqillik haqqında Akt”) ilə rəsmiləşdirildi. Müstəqilliyin ilk illərində tənzimləyici təşkilat və qurumların xarici ticarətə ümumi münasibəti hələ də Sovet İttifaqının xarici ticarətin total məhdudlaşdırılması mövqeyinə əsaslanırdı. Azərbaycan bu sahələrin hər birində müvafiq liberal rejimləri qurmaq, onların effektiv tətbiqi üçün lazımi təşkilatları təsis etməli idi.

Məlum olduğu kimi, sovet dövründə digər müttəfiq respublikalar kimi, Azərbaycanın da müstəqil gömrük xidməti olmamışdır. Baxmayaraq ki, ərazimizdə – Bakı, Culfa və Astarada keçmiş SSRİ-nin xarici ticarət əlaqələrində əhəmiyyətli mövqeyi olan gömrükxanalar fəaliyyət göstərməkdə idi. Lakin gömrük nəzarətinin idxal-ixrac əməliyyatlarına nəzarət mərkəzi dövlət orqanlarının təbəçiliyində idi və xarici ticarət əlaqələrindən daxil olan gəlirlər ittifaq büdcəsinə axırdı.

Milli gömrük orqanları Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının “Keçmiş SSRİ Gömrük Komitəsinin Azərbaycan Gömrük İdarəsinin Azərbaycan Respublikasının tabeliyinə keçirilməsi haqqında” 1992-ci il 15 yanvar tarixli 60 sayılı qərarı əsasında formalaşmışdır. Məlum olduğu kimi, Milli Şura Azərbaycan Respublikasının “Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı”nı rəhbər tutaraq qərara almışdı ki, “keçmiş SSRİ Gömrük Komitəsinin Azər-

baycan Gömrük İdarəsi Azərbaycan Respublikasının tabeliyinə keçirilsin”. Qərarda həmçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tövsiyə edilirdi ki, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsinin yaradılması məsələsinə baxsın.

Bu tövsiyəyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında” 1992-ci il 30 yanvar tarixli 561 nömrəli Fərmanı ilə Gömrük Komitəsi təsis edildi. Azərbaycan Respublikası Gömrük İdarəsinin ixtiyarında olan əsas fondlar və başqa əmlak yeni qurumun tabeliliyinə verildi. Fərmana əsasən, Gömrük Komitəsi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabe idi.

1992-ci il fevralın 24-də Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevin imzaladığı Fərmanla Naxçıvan MR Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. Qonşu İran və Türkiyə ilə qarşılıqlı iqtisadi-ticarət əlaqələrinin qurulmasında və gömrük işinin təşkilində mühüm təcrübə qazanıldı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin təşkili və fəaliyyəti məsələləri haqqında” 1992-ci il 18 aprel tarixli 688 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş Əsasnamədə Gömrük Komitəsinin vəzifə və funksiyaları göstərilir, Komitəyə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının mərkəzi gömrük orqanı statusu verildi. Dövlət Gömrük Komitəsinin qarşısında Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənaflərinin qorunması kimi vəzifələr qoyulurdu.

Gömrük rüsumları və vergilərinin, habelə başqa məcburi ödənişlərin yığılması və dövlət büdcəsinə keçirilməsi qaydası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilməli idi. Bir qədər sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri” 1992-ci il 1 iyun tarixli 301 nömrəli qərarı verildi. Qərara olan əlavədə Gömrük Komitəsinə tabe olan aşağıdakı təşkilatların siyahısı təsdiq edilirdi: Astara, Bakı, Binə, Gəncə, Culfa, Sədərək, Xudafərin gömrükxanaları, Elmi-İnformasiya Hesablama Mərkəzi, Gömrükxana işçiləri hazırlayan və ixtisasını artıran mərkəz, Mərkəzi Gömrük Laboratoriyası və təsərrüfatəssablı xarici iqtisadi “Azərterminalkompleks” birliyi. Gömrük gəlirlərinin, daxil olan gömrük rüsumları və vergilərinin yığılması, uçotu və sistemləşdirilməsi Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinə həvalə edildi. Komitə gömrük gəlirindən dövlət büdcəsinə ayırma sistemini və formasını Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırmalı idi. Gömrük xidmətinin qarşısında ölkənin perspektiv xarici iqtisadi və gömrük siyasətinin işlənilməsində fəal iştirak etmək, xarici iqtisadi fəaliyyətə nəzarətin səmərəli təşkilinə nail olmaq kimi mühüm vəzifə qoyulmuşdu. MDB üzvü ölkələri, İran və Türkiyə ilə sərhədlərdə yeni yaradılan gömrük orqanları və mövcud olanları genişləndirməkdən ötrü əlavə olaraq 200 ştat vahidi nəzərdə tutulmuşdu. “Azərbaycan Respublikasında gömrük nəzarətinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 4 sentyabr tarixli Fərmanı ölkəmizin öz üzərinə götür-

düyü beynəlxalq öhdəliklərə riayət olunmasını təmin etmək və iqtisadi mənafe-yinin qorunmasını gücləndirmək məqsədi daşıyırdı. Bu Fərmanla Azərbaycan Respublikasının bütün sərhədi boyu gömrük sərhədləri və gömrük nəzarəti zo-nası müəyyən edilirdi. Gömrük Komitəsi 15 gün müddətində bütün gömrük sərhədi boyu gömrükxana və gömrük məntəqələri təşkil etməli, 1992-ci ilin oktyabrın 1-dən başlayaraq, bütün xarici dövlətlər, o cümlədən MDB-yə daxil olan dövlətlərə ixrac olunan yüklərin “Gömrük Yük Bəyannaməsi” ilə sənədləş-dirilməsini təmin etməli idi. Fərmanda göstərilirdi ki, gömrük sərhədindən yük-lərin keçirilməsi yeni qanunlar qəbul edilənə qədər Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə, keçmiş SSRİ-nin Gömrük Məcəlləsinə dair qa-nunvericiliyinin milli qanunvericiliyə zidd olmayan müddəalarına uyğun həyata keçirilməlidir.

Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının ixracat potensialından səmərəli istifadə olunması haqqında” 1992-ci il 11 noyabr tarixli 604 sayılı qə-rarı ilə mühüm əhəmiyyət daşıyan strateji malların ixracı tender əsasında həyata keçirilməli idi. Qərarda göstərilirdi ki, malların ixracından əldə edilən valyuta vəsaitinin istehsalçı müəssisəyə çatan 30 faiz həcmində ayırmaları və xarici ti-carət təşkilatının komissiya rüsumu çıxıldıqdan sonra gəlirin qalan hissəsi Res-publika Valyuta Fonduna keçirilməlidir. Lakin ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəl-lərində keçmiş sovet məkanında baş verən proseslər respublikamızdan da yan ötmədi. 1991-1993-cü illərdə ölkənin siyasi həyatında baş verən qeyri-sabit və-ziyyət iqtisadi və sosial gərginliklə səciyyələndi. Müstəqilliyimizin ilk illərində dövlətin iqtisadi-siyasəti ayrı-ayrı strukturlara başçılıq edən vəzifə sahiblərinin korporativ maraqlarına tabe edilmişdi. Ölkədə yeridilən büdcə-vergi, pul-kredit, qiymət-tarif siyasəti siyasi-iqtisadi qeyri-sabitliyin əsas səbəblərindən idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı öl-kədə hakimiyyət böhranının sona çatmasına və sabitliyin yaranmasına səbəb ol-du. Onun rəhbərliyi altında dövlət quruculuğunun bütün sahələrində aparılan geniş islahatlar iqtisadiyyatın inkişafına, sosial gərginliyin aradan qaldırılma-sına təkan verdi. Heydər Əliyev müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycan dövlətinin xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasını hazırlayarkən aşağıdakı xüsusi-yətləri nəzərə alırdı: bazar münasibətlərinə əsaslanan müstəqil milli iqtisadiy-yatın formalaşdırılması zəruriliyi; iqtisadiyyatın liberallaşdırılması və dünya tə-sərrüfatı sisteminə əlaqələrin açılması; makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması; maliyyə vəsaitlərinin artırılması; özəl sektorun gücləndirilməsi; ölkə iqtisadiy-yatına xarici investisiyalar cəlbinin stimullaşdırılması; ixrac yönümlü istehsal sahələrinə vergi, kredit və gömrük güzəştlərinin tətbiqi; xarici bazarlara yol açan azad iqtisadi zonaların yaradılması və s.

Gömrük siyasəti bu və ya digər dövlətin xarici iqtisadi və ticarət fəaliy-yətinin tənzimlənməsinə yönəlmiş, dövlətin gömrük fəaliyyətinin əsasını təşkil edən siyasi, iqtisadi və təşkilati tədbirlərin məcmusu olmaqla bərabər, xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi və dünya birliyi dövlətlərinin maraqları-

nın əlaqələndirilməsində mühüm vasitədir. Dövlətlər gömrük siyasətlərini müəyyən edərkən yerləşdiyi coğrafi mövqeyi, dünya iqtisadiyyatında tutduğu yer, beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyü, yerləşdiyi regiondakı vəziyyəti, qonşu dövlətlərlə münasibətlərin səviyyəsi kimi meyarlar əsas götürülməlidir. Gömrük quruculuğu məsələləri Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətində mühüm yer tuturdu. O, iqtisadi məsələlərə dair müşavirə və yığıncaqlardakı çıxışlarında gömrük orqanlarının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, buraxılan qüsurlar və çatışmazlıqları da göstərir, xüsusən qaçaqmalçılıq hallarına qarşı mübarizəni gücləndirməyə, vergi və rüsumlardan yayınma hallarının qarşısını qətiyyətlə almağa, gömrük işinin təşkilində şəffaflığı təmin etməyə, gömrük xidməti mədəniyyətini yüksəltməyə çağırırdı. Ulu öndər gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsini, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə dövlət büdcəsinə cəlb olunan gömrük vergi və rüsumlarının artırılması üçün mövcud ehtiyat mənbələrindən daha səmərəli və dolğun şəkildə istifadə etməyin zəruri olduğunu tövsiyə edirdi. Bu tövsiyə və tapşırıqlar gömrük xidməti əməkdaşlarını dövlətin qanunlarına riayət etməyə, mənəvi saflığa, peşəsinə sadıq olmağa və peşə hazırlıqlarını daim artırmağa səsləyir, bu kimi prinsiplərin gömrük xidmətinin hər bir özəyində bərqərar olmasını gömrük orqanı rəhbərlərindən tələb edirdi. Təbii ki, keçmiş SSRİ-nin gömrük qanunvericiliyi əsasında fəaliyyət göstərən, xidməti strukturlarında dövlət mənafeyinin pozulması və korrupsiya hallarının kök saldığı gömrük təşkilatının işində əsaslı dönüş yaradılması tələb olunurdu. Lakin ilk vaxtlar gömrük orqanları qarşısında duran mühüm vəzifələr həyata keçirilmirdi. Əksinə, bu sistemdə özbaşnalıq, rüşvətxorluq və digər cinayət halları geniş yayılmışdı. Gömrük Komitəsinin bir sıra rəhbər işçiləri qulluq mövqelərindən öz şəxsi maraqları üçün istifadə edərək təkcə 1994-cü ildə dövlət büdcəsinə 3,792 milyon manatdan çox ziyan vurmuşdular.

Məhz 1995-ci ildən başlayaraq gömrük orqanlarının fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Heydər Əliyevin gündəlik qayğısı ilə əhatə olunan gömrük sistemi əslində yenidən quruldu. Hər yerdə möhkəm qayda-qanun, ciddi nizam-intizam yaradılması, ədalətin bərqərar edilməsi istiqamətində müsbət addımlar atıldı. Bu mənada Azərbaycan Respublikanın Prezidentinin 1995-ci il 10 və 17 yanvar tarixli məlum Fərmanları gömrük sistemində yaranmış böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılması, qısa müddət ərzində vahid gömrük siyasətinin iqtisadi, təşkilati və hüquqi mexaniziminin hazırlanması işlərinə istiqamətlənirdi. Heydər Əliyev göstərirdi ki, xarici ölkələrlə mal mübadiləsindən alınan vəsaitin miqdarı nə qədər artıq olarsa, bu, həm maliyyə vəziyyətimizə, həm də ümumən iqtisadiyyatımıza kömək edər: “Ona görə də gömrük bizdən ötrü böyük vasitədir”.

Heydər Əliyevin 1995-ci ilin yanvarında gömrük işi ilə bağlı keçirilən müşavirədəki nitqində söylədiyi tövsiyə və göstərişlər Azərbaycan Respublikasında gömrük xidmətinin təşəkkülü və inkişafının əsas istiqamətləri və prinsip-

lərini müəyyən etmişdir. Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, ilk dəfə idi ki, gömrük xidməti haqqında belə geniş müzakirə aparılırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və daha da inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərindən birini yüksək səviyyəli gömrük xidmətinin yaradılmasında görürdü: *“Həqiqi gömrük işini təşkil etmək üçün iki əsas şərt lazımdır. Birincisi, gömrük işçisi gərək bilikli olsun, öz peşəsini yaxşı mənimsəmiş adam olsun, mənəviyyatca təmiz olsun, öz işinə sadıq olsun, vətəninə, ölkəsinə sadıq olsun. İkinci tərəfdən, gərək onun təcrübəsi ilə, biliyi ilə yanaşı, maddi-texniki bazası, müasir texnikası, ləvazimatları olsun. Bunları yaratmaq lazımdır. Bu da sizin vəzifənizdir”*.

Heydər Əliyev respublikanın siyasi-iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan tədbirlərdəki çıxış və nitqlərində digər dövlət strukturları ilə yanaşı, ölkənin iqtisadi inkişafında gömrük orqanlarının xüsusi yeri olduğunu dəfələrlə qeyd etmiş, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin möhkəmlənməsi və idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsində gömrük xidmətinin üzərinə düşən vəzifələrin həlli yollarını göstərmişdir. O, Azərbaycan gömrük orqanlarının fəaliyyətini son dərəcədə dəqiqliklə təhlil edərək bu sistemdə yaranmış problemlərin həllinə ciddi tələbkarlıq və yüksək nizam-intizam, peşəkarlıq mühitinin formalaşdırılması, kadrlarla işin yenidən qurulması, gömrük əməkdaşları tərəfindən qanunçuluğa sözsüz riayət edilməsində, hər bir gömrük işçisinin öz peşəsinə və xalqına sadıqlığı və s. prinsiplərin əsas meyarə çevrilməsi sayəsində mümkünliyünü bildirirdi. “Biz dünyada müstəqil Azərbaycanın nüfuzunun qaldırılmasına, iqtisadi inkişafa böyük yardım edən, xarici iqtisadi əlaqələrdə layiqli yer tuta bilən bir gömrük sistemi yaratmalıyıq” – deyərkən Heydər Əliyev gömrük sisteminin yenidən təşkili və təkmilləşdirilməsi üçün dünyanın qabaqcıl ölkələrinin gömrük təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində işləməyi nəzərdə tuturdu. O, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsində, respublikamızın beynəlxalq aləmdə demokratik, hüquqi dövlət və yüksək mənəvi dəyərlərə malik bir ölkə kimi tanınmasında gömrük xidmətini ön cərgədə görmək istədiyini bildirirdi. 1995-ci ilin yanvarın 9-da Azərbaycan Prezidentinin yanında keçirilən müşavirənin materialları və qəbul edilmiş qərarlar Azərbaycan gömrük xidmətinin təşəkkülü və formalaşması tarixinin öyrənilməsində mühüm mənbələrdən biridir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyətini geniş müzakirəyə çıxarması və həmin məsələyə həsr olunmuş müşavirədə söylədiyi tövsiyə və göstərişlər respublika gömrük xidmətinin inkişafının əsas istiqamətlərini və prinsiplərini müəyyən etdi. Müşavirədə etdiyi nitqində Heydər Əliyev Gömrük Komitəsinin fəaliyyətini təhlil edərkən demişdi: *“Gömrük orqanları Azərbaycan öz müstəqilliyini elan edəndən sonra yaranmışdır. Onlar fəaliyyət göstərir, ancaq mən ümumən deyə bilərəm ki, müstəqillik dövründə əldə etdiyimiz nailiyyətlərlə yanaşı, böyük nöqsanlarımız, çatışmazlıqlar da var. Bunların başlıcası iqtisadiyyatın belə vəziyyətə düşməsi, xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin sağlam, düzgün əsasda qurul-*

masıdır. Bu çatışmazlıqların mövcud olmasının əsas səbəblərindən biri gömrük orqanlarının işindəki nöqsanlardır”.

Gömrük işinə dövlətçilik mövqeyindən yanaşılmasında Prezidentin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin işi haqqında” 1995-ci il 9 yanvar tarixli 257 nömrəli Fərmanının mühüm əhəmiyyəti oldu. Fərmanda göstərilirdi: “Gömrük sistemində yaranmış böhranlı vəziyyət Azərbaycanın iqtisadi əsaslarına son dərəcə sarsıdıcı təsir göstərir, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə mövcud çətinlikləri daha da dərinləşdirir, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına ciddi maneçilik törədir. Bunlar gömrük işinin lazımi səviyyədə təşkil edilməməsindən, korrupsiyanın, rüşvətxorluğun və digər şəxsi maraqların geniş yayılmasından, Gömrük Komitəsində qanun pozuntularının kütləvi hal almasından irəli gəlir. Bu faktlar Azərbaycanın iqtisadi nüfuzuna xələl gətirməklə vətəndaşlarda haqlı narazılıq doğurur, respublikaya xarici sərmayə qoyuluşunu çətinləşdirir”. Fərmanda göstərilirdi ki, Gömrük Komitəsinin sədri T.Y.Əliyev gömrük işinin təşkilində buraxdığı ciddi nöqsanlara və işçilərin seçilib yerləşdirilməsində yol verdiyi kobud səhvlərə görə tutduğu vəzifədən azad edilməklə Gömrük Komitəsinin işi qeyri-qənaətbəxş hesab olunsun. Nazirlər Kabinetinə tapşırılırdı ki, bir ay müddətində Azərbaycan Respublikasının vahid gömrük siyasətinin iqtisadi, təşkilati və hüquqi mexanizminin hazırlanması ilə bağlı təklifləri və Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətinə aid normativ aktları Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsin.

Gömrük sisteminin qurulması və kadr siyasətində cinayət xarakterli nöqsanlara yol vermiş və strateji əhəmiyyətli malların qaçaqmalçılıq yolu ilə ölkədən çıxarılmasına şərait yaradan Gömrük Komitəsinin rəhbərliyini tutduqları vəzifədən uzaqlaşdırmaqda dövlət başçısı Heydər Əliyevin başlıca məqsədi milli gömrük orqanlarını sağlam əsaslar üzərində qurmaq idi. Ümummilli liderin müdrik tövsiyələri və tapşırıqları əsasında gömrük işinin yenidən qurulması və dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasının vacibliyini dərk edən yeni rəhbərlik tapşırılan işə son dərəcə məsuliyyətlə yanaşdı. Heydər Əliyev hələ 1997-ci ilin yanvarında keçirilən təntənəli yığıncaqda onun fəaliyyətinə belə qiymət vermişdi: *“Mən məmnunam ki, gömrük təşkilatının nümayəndələri – Gömrük Komitəsinin sədri Kəmaləddin Heydərov və digər şəxslər burada çıxış edərkən gömrük xidmətinin əhəmiyyəti və vəzifələri haqqında doğru-düzgün anlayışları olduğunu nümayiş etdirdilər. Bu, onu göstərir ki, siz, Gömrük komitəsində çalışan Azərbaycan vətəndaşları öz vəzifələrinizin nə qədər əhəmiyyətli, nə qədər məsuliyyətli olduğunu dərk edirsiniz. Bu, eyni zamanda əsas verir ki, siz bu vəzifələri layiqincə yerinə yetirə bilərsiniz”* – sözləri böyük inam və etimad hissi ilə deyilsə də, eyni zamanda ciddi məsuliyyətə səsləyirdi.

Respublika Prezidentinin Sərəncamına əsasən, 1997-ci ildən etibarən hər il yanvarın 30-nun gömrük işçilərinin peşə bayramı günü kimi qeyd edilməsi Heydər Əliyevin bu orqanın fəaliyyətini çox yüksək qiymətləndirdiyini sübut edir.

Beləliklə, XX yüzilliyin sonlarında Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra cəmiyyət həyatının bütün sahələrində aparılan demokratik, hüquqi və iqtisadi islahatlar milli gömrük xidmətinin təşəkkülü və hərtərəfli inkişafına səbəb oldu, düzgün aparılan gömrük siyasəti isə öz növbəsində respublikamızda iqtisadi inkişaf və tərəqqi baxımından çox böyük nailiyyətlər əldə edilməsinə təkan verdi.

Heydər Əliyevin nəzəri irsinin təhlili göstərir ki, milli dövlət quruculuğunun tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi sayəsində bir-birini tamamlayan nəticələr əldə edilmişdir: milli gömrük qanunvericiliyinin işlənilib hazırlanması və gömrük infraquruculuğunun yaradılması; gömrükdən keçirilən yüklərin qeydiyyatının təkmilləşdirilməsi; fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən gömrük qaydalarının pozulmasının maksimum dərəcədə qarşısının alınması, başqa hüquq-mühafizə orqanları ilə birlikdə qaçaqmalçılıq hallarının qarşısının alınması və respublikanın gömrük ərazisi vasitəsilə onların qeyri-qanuni keçirilməsinə yol verilməməsi; gömrük ödənişlərinin büdcəyə daxil olmasına və valyuta əməliyyatlarına nəzarətin gücləndirilməsi; gömrük sənədlərinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və rəsmiləşdirmə müddətinin qısaldılması, təhvil vermə üsulundan asılı olmayaraq bütün mallara gömrük rəsmiləşdirilməsinin təmin olunması, yüklər və yük göndərənlər haqqında ilkin məlumatların əldə edilməsi; gömrük nəzarətində müasir metodların və mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi; tarifdən kənar tənzimləmə tədbirlərinə nəzarət texnologiyasının təkmilləşdirilməsi, tarif üsulları kompleksində effektivliyin təhlili üzrə təkliflərin hazırlanması; boru kəməri nəqliyyatı və elektrik enerjisi ötürücü xətləri ilə keçirilən mallara gömrük nəzarətinin təşkili, əqli mülkiyyət obyektlərinin bir yerdən başqa yerə keçməsinə nəzarətin təşkilati-hüquqi şərtlərinin yaradılması; məlumatların ötürülməsi üzrə işlərin sistemləşdirilməsi, gömrük işi sahəsində beynəlxalq təcrübənin mənimsənilməsi və bu əsasda milli gömrük xidmətinin və onun struktur bölmələrinin işinin səmərəli qurulması, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi və s.

Müasir qloballaşma şəraitində dövlətlərarası inteqrasiya proseslərinin güclənməsi iqtisadi, ərzaq və enerji təhlükəsizliyi məsələlərini ön plana çəkməklə yanaşı, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin və daxili bazarın qorunmasını əsas qarantlarından biri kimi gömrük nəzarəti sisteminin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2007-ci il 1 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən "Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı"nda nəzərdə tutulan kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi gömrük sisteminin dinamik inkişaf prosesində keyfiyyətə yeni mərhələ oldu. Azərbaycan Respublikasının davamlı iqtisadi inkişafı və bu əsasda xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrinin durmadan genişlənməsi şəraitində ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyi gömrük orqanları tərəfindən daha etibarlı surətdə qorunmaqdadır.

POLAD ƏLİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: aliyeve_polad@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA BAZAR İQTİSADİYYATI MÜNASİBƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASININ MEMARIDIR

XX əsrin sonlarında daxili və xarici ictimai-siyasi şəraitin inkişafı ölkəmizin yenidən siyasi müstəqillik əldə etməsi üçün əlverişli hal aldı. Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyması ölkəmizin gələcək sosial-iqtisadi təkamülündə dönüş nöqtəsi oldu və bu təkamül prosesində taleyüklü dəyişikliklərin meydana gəlib genişlənməsi üçün zəmin yaratdı. Lakin tarixi təcrübəmiz göstərir ki, mühüm geosiyasi ərazidə yerləşən, zəngin təbii və iqtisadi sərvətlərə malik olan ölkəmizdə müstəqilliyin qorunub saxlanması onun əldə edilməsindən daha çətin və mürəkkəbdir. Qafqazda yeni bir dövlətin yaranması, həm də bu dövlətin əhalisinin əksəriyyətinin müsəlman türklərdən ibarət olması nəinki bir sıra qonşularımızda, həmçinin dünyanın bir çox nüfuzlu ölkələrində də siyasi qıcıq yaradırdı. Bu ölkələrdən bəziləri ölkəmizin maddi-mədəni sərvətlərinə göz dikmişdisə, digərləri xristianlıq təəssübkeşliyindən çıxış edərək regionda yeni müsəlman dövlətinin yaranması ilə, bəzi müsəlman ölkələri isə burada türklərin – azərbaycanlıların dövlətçilik ənənəsinin bərpası ilə barışmaq istəmirdilər. Ona görə də xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları bu gənc respublikanı əvvəllər olduğu kimi elə beşiyindəcə boğmaq, xalqın özünə inamını qırmaq, dövlətin sinir mərkəzlərini iflic etmək üçün yorulmadan müxtəlif təxribatlar hazırlayırdılar. Ölkəmizin tarixi düşmənlərimiz tərəfindən birbaşa hərbi təcavüzə məruz qalması vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirmişdi, dövlətimiz yalnız dövlət müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə deyil, eyni zamanda daxildən də parçalanmaq təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalmışdı.

Siyasi və hərbi təzyiqlər ölkəyə özləri ilə bərabər çox güclü maddi-iqtisadi sıxıntılar da gətirmişdir. Hərbi iqtisadi blokada səbəbi ilə ixrac üçün istehsal olunan mallar, strateji məhsullar anbarlarda qalır, bu isə valyuta çatışmazlığına səbəb olurdu ki, bu da öz növbəsində mal idxalı üçün böyük çətinliklər yaradırdı. Anbarlar boşalmış, kütləvi istehlak malları bazarında ciddi defisit müşahidə olunurdu. Ölkədə açıq-aşkar aclıq hökm sürürdü.

Burada yaranan bu ağır siyasi-ictimai, sosial-iqtisadi vəziyyət xalqımızın yetirdiyi ən istedadlı dövlət xadimlərindən biri və zəngin idarəetmə təcrübəsinə malik olan Heydər Əliyevi 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtmağa məcbur etdi. Onun ölkəyə rəhbərlik etməyə başlaması ilə bütün mənfi meyllərə son qoyuldu, qeyri-qanuni silahlı dəstələr tərkisilah edildi, bugünkü inkişafımızın əsas səbəbi olan sabitlik, ictimai asayiş bərqərar olundu, bir sözlə, dövlət aparatı öz fəaliyyət mexanizmini bərpa edə bildi. Bu isə öz növbəsində bütün diqqəti ölkədə çoxdan yığılıb qalmış daxili sosial-iqtisadi problemlərin

həll olunmasına yönəltməyə imkan verdi. Qarşıda duran başlıca məsələ isə ölkənin qapalı sosial-iqtisadi sistemdən xaricə açılan və açıq qapı siyasətinin tətbiq edilməsi ilə bərabərhüquqlu dövlət kimi global iqtisadi sistemə integrasiya edilməsini təmin edən müstəqil, demokratik, hüquqi dövlətin yaradılması və inkişaf etdirilməsi idi. Bu isə inzibati amirlik sistemi ləğv edilərək bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar olunması əsasında mümkün idi. Bu, iki cəhətdən vacib idi:

Birincisi, mübaligəsiz olaraq demək olar ki, inzibati amirlik metodlarının köməyi ilə iqtisadiyyatın yüksək mərkəzləşmiş prinsiplərlə idarə olunması artıq özünün bütün imkanlarını tükətməmiş və iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üçün ciddi maneəyə çevrilmişdir.

İkincisi, bazar iqtisadi sisteminin bərqərar olması artıq dünyada gedən geosiyasi proseslərin tələbi idi. Ölkəmizin köhnə iqtisadi sistemi təsdiq etməsi onun dünyada siyasi cəhətdən də təklənməsinə səbəb ola bilərdi.

Bu tarixi vəzifələrin hər biri istənilən bir dövlət üçün kifayət qədər ciddi və əhəmiyyətli idi və bütün qüvvələrin bu məqsədlərə səfərbər edilməsini tələb edirdi.

Bazar münasibətlərini formalaşdırmaq üçün ilk növbədə cəmiyyətdə yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması lazım idi. Bu isə dövlətsizləşdirmə, özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsini, yeni təsərrüfatçılıq formalarının təşkilinin stimullaşdırılmasını, bazar iqtisadi sisteminin səmərəli fəaliyyətini təmin edən infrastrukturun formalaşdırılmasını, bütün bu məsələlərin ən başında isə bazar sisteminin bərqərar olmasına istiqamətlənən bu tədbirlərin fəaliyyət mexanizmini təmin edən qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını tələb edirdi.

Dövlətin qarşısında duran ali məqsədə nail olunması üçün ilk növbədə iqtisadi sabitlik də təmin olunmalı idi. Çünki 1992-1994-cü illərdə mövcud olmuş yüksək inflyasiya iqtisadiyyatın əsaslarını sarsıdır və əhalinin maddi və sosial vəziyyətini getdikcə ağırlaşdırırdı. Sənaye və istehlak məhsullarının istehsalı durmadan azalırdı. Böhran xüsusilə 1993-cü ildə daha da gücləndi, makroiqtisadi qeyri-sabitlik artdı. Hesablamalara əsasən 1993-cü ildə respublikada inflyasiyanın tempi 1392%-ə çatmışdır. Qiymətlərin kütləvi şəkildə liberallaşması və bazarda ciddi defisitə olmasından inflyasiyanın hiperinflyasiyaya çevrilməsi təhlükəsi yaradırdı. Sosial iqtisadi göstəricilər isə olduqca aşağı səviyyədə idi. 1993-cü ildə ÜDM-nin həcmi 31,4 milyon manat, sənaye istehsalı 24,6 milyon, kənd təsərrüfatı istehsalı isə 10,5 milyon manat, kapital qoyuluşu isə 0,6 milyon manat olmuşdur. Birmənalı şəkildə aydın idi ki, həyata keçirilən iqtisadi siyasətin müvəffəqiyyəti genişmiqyaslı sabitləşdirmə tədbirləri ilə inflyasiyanın cilovlanmasından və makroiqtisadi səviyyədə maliyyə sabitliyinin təmin olunmasından asılıdır. Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizamlanması istiqamətində dövlətin atdığı qəti addımlar nəticəsində qısa müddət ərzində ölkədə ictimai-siyasi sabitlik bərpa olundu. Respublikada həyata keçirilən sərt və çevik pul-kredit, büdcə, vergi, gömrük, siyasəti, həmçinin qiymətlərin, xarici iqtisadi fəaliyyətin və valyuta bazarının liberallaşdırılması nəticəsində qısa zaman ərzində (1995-1996-cı illərdə) ölkədə maliyyə sabitliyi əldə edildi. Belə ki,

əgər 1994-cü ildə inflyasiyanın tempi 1800%-ə, manatın ABŞ dollarına qarşı devalvasiya 1200%-ə çatırdısa, artıq 1995-ci ildə vəziyyət köklü şəkildə dəyişməyə başladı və bu göstəricilər müvafiq olaraq 84,6% və 3,6% təşkil etdi. Sonrakı 1996-cı ildə isə həmin göstəricilər daha da möhkəmləndi, inflyasiya 6,8%-ə kimi azaldı, manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi isə 8% möhkəmləndi. Nəticədə 1995-ci ildən etibarən iqtisadi islahatların başlanmasına real zəmin yaranırdı. Yaranmış sosial-iqtisadi şərait iqtisadi islahatların da sürətləndirilməsini tələb edirdi. Ona görə də ölkə iqtisadiyyatında bazar prinsiplərinin bərqərar olmasını təmin etmək üçün onun liberallaşdırılması istiqamətində radikal addımlar atıldı.

İlk növbədə qanunvericilik bazası işlənib hazırlanmalı idi. Bu istiqamətdə atılan ən mühüm addımlardan biri ölkəmizdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin prinsiplərini, təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edən özəlləşdirmə proqramının təkmilləşdirilməsi idi. 1994-cü ilin 28 aprelində “Özəlləşdirmə proqramının” yenidən işlənib hazırlanmış layihəsi Heydər Əliyev tərəfindən parlamentə təqdim olundu. Özəlləşdirmə yeni iqtisadi sistemin formalaşması ilə əlaqədar olaraq həyata keçirilən iqtisadi islahatların ən mühüm hissəsi və transformasiyanın əsas vasitəsi idi. 12 iyul 1994-cü ildə “Səhmdar cəmiyyətlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olundu. Bu qanun dövlətsizləşdirmə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla ölkəmizdə səhmdar müəssisələrin fəaliyyətinin bazar mexanizmləri əsasında təminində və tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. 1995-ci il 29 sentyabr tarixdə Heydər Əliyev tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramının” təsdiq edilməsi haqqında Qanunu imzalandı. Daha sonralar isə 23 noyabr 1998-ci il Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu proqrama əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. Proqram Azərbaycan Respublikasında özəlləşdirmənin başlıca məqsəd və vəzifələrini, istiqamətlərini, üsullarını, müddətlərini və mərhələlərini, özəlləşdirilən müəssisə və təşkilatların təsnifatını, onların səhmdar cəmiyyətə çevrilməsini, səhmləşdirmənin konkret variantlarını, özəlləşdirmədən gələn vəsaitlərin istifadə qaydalarını, özəlləşdirmə payının həcmi, verilməsi və ondan istifadə qaydalarını müəyyən edirdi. Bütün bunlarsa xüsusi mülkiyyət və sərbəst rəqabət prinsipləri əsasında öz-özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatı mühiti yaratmağa, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq struktur dəyişiklikləri aparmağa istiqamətlənmişdi. Bu prosesin icra və fəaliyyət mexanizminin təmini üçün 25 mart 1996-cı ildə Ölkə başçısı tərəfindən “Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinə və obyektlərinə (əmlakına) mülkiyyət hüququnun rəsmiləşdirilməsi qaydaları”, 29 noyabr 1996-cı ildə “Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətə çevrilməsinin qaydaları haqqında”, 29 aprel 1997-ci ildə “Dövlət özəlləşdirmə komissiyasının fəaliyyəti haqqında” Əsasnamələr təsdiq edildi.

Transformasiya prosesində əhalinin geniş kütlələrinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, onları bu prosesin aktiv iştirakçısına çevirmək mühüm amillərdən biri idi. Bu baxımdan 25 mart 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezi-

denti Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasında dövlət özəlləşdirmə payları haqqında” Əsasnaməni təsdiq etdi, həmin tarixdə “Azərbaycan Respublikasında dövlət özəlləşdirmə paylarının dövrüyyəyə buraxılması haqqında” Fərman imzaladı. Bütün bunların nəticəsində 1 mart 1997-ci ildən dövlət özəlləşdirmə payları əhaliyə verilməyə başlandı. Daha sonra isə ölkə başçısı 28 sentyabr 1998-ci ildə “Dövlət özəlləşdirmə paylarının (çeklərinin) verilməsi vaxtının uzadılması haqqında”, 28 dekabr 1998-ci ildə isə “Əhalinin bəzi təbəqələrinin əlavə özəlləşdirmə paylarının (çeklərinin) verilməsi haqqında” Fərmanlar imzaladı.

Aparılan islahatlarda əsas məqsəd bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən irəli gələn əsas məsələ olan iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətini təmin etmək idi ki, bu da özündə bütün növ istifadə olunmamış iqtisadi resursları təsərrüfat proseslərinə cəlb etmək və milli iqtisadiyyatı sağlamlaşdırmağı nəzərdə tuturdu. Bunun üçün təcrübəli dövlət xadimi 25 mart 1996-cı ildə “Tikintisi dondurulmuş, tikintisinin normativ müddəti ötmüş və tikintisi başa çatdırılmamış obyektlərin özəlləşdirilməsi haqqında”, 7 fevral 1997-ci ildə “İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında” 16 may 1997-ci ildə “Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan qeyri-yaşayış sahələrinin özəlləşdirilməsi qaydaları haqqında” Əsasnamələri, 25 mart 1996-cı ildə “Özəlləşdirmədən əldə olunan vəsaitlərin Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə daxil edilməsi Qaydaları”nı təsdiq etdi, elə bu tarixdə “Özəlləşdirilən dövlət mülkiyyətinin qiymətləndirilməsinə dair metodik göstərişlər” normativ sənədinin təsdiq edilməsi haqqında Fərman imzaladı.

Təcrübəli strateq yaxşı bilirdi ki, aparılan islahatların milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsindəki səmərəliliyini artırmaq üçün özəlləşdirmə prosesində iqtisadiyyata investisiya yönəltməsinə təmin etmək, onu stimullaşdırmaq lazımdır. Bu baxımdan o, 25 mart 1996-cı il “Kiçik dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) özəlləşdirilməsi və səhmlərin satışı üzrə pullu aksiyonların (hərracların) keçirilməsi haqqında” Əsasnaməni təsdiq etmiş, 19 may 1998-ci ildə “Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi zamanı yaradılan açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərin səhmlərinin buraxılışı və qeydiyyatı haqqında” Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə, 28 sentyabr 1998-ci ildə “İnvestisiya müsabiqəsi haqqında” Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Fərman imzalamışdır. Bütün bunlara müvafiq olaraq 26 mart 1996-cı ildə kiçik özəlləşdirmənin birinci pullu hərracı, 18 may 1997-ci ildə birinci çerk hərracı keçirilmiş, 2 iyul 1998-ci ildə isə ilk dəfə investisiya müsabiqəsinin keçirilməsi üçün elan verilmiş, 29 sentyabr 1998-ci ildə ilk açıq tender keçirilmişdir.

Bazar iqtisadi sisteminin başlıca infrastruktur ünsürlərindən biri də qiymətli kağızlar bazarıdır. Ölkədə müvafiq sahə təmin olunmadan bazar sisteminin səmərəli fəaliyyəti təmin oluna bilməz. Bu baxımdan Ölkə Prezidenti “26 iyul 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında qiymətli kağızlar üzrə dövlət komitəsinin yaradılmasının təmin edilməsi haqqında”, 8 noyabr 1999-cu ildə “Qiymətli kağızlarla fəaliyyət sahəsində bəzi fəaliyyət

növlərinin lisenziyaləşdirilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” Fərman imzalayıb. 11 dekabr 1999-cu ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının registri haqqında” Əsasnamə təsdiq edildi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən qətiyyətli iqtisadi islahatlar az bir zamanda geniş beynəlxalq dəstək aldı. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı Azərbaycanda iqtisadi islahatlar haqqında xüsusi proqram hazırladılar və ölkəmizə maliyyə yardımı göstərdilər. Həmin təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmış sabitləşdirmə proqramına uyğun olaraq iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına yönələn radikal islahatlar həyata keçirildi. Aparılan islahatlar nəticəsində makroiqtisadi sabitlik daha da möhkəmləndi. 1997-ci ildə inflyasiyanın tempi minimuma enərək cəmi 0,4% təşkil etdi, manatın dəyəri isə daha 5,1% artdı. Dünya maliyyə bazarlarında baş verən böhranlara baxmayaraq, bu sabitlik 1998-ci ildə də saxlanıldı. Həmin il 7,6%-lik deflyasiya qeydə alındı, manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi isə stabil qalaraq devalvasiyaya məruz qalmadı.

Bütün bunlarınsa başlıca səbəbi ölkədə həyata keçirilən iqtisadi tədbirlər idi. Belə ki, I Dövlət proqramına uyğun olaraq aparılan özəlləşdirmə prosesi nəticəsində 1997-ci ilin dekabr ayının birinə kimi 13 mindən çox kiçik müəssisə özəlləşdirilərək xüsusi mülkiyyətə verilmişdir. Ölkədə özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi azad sahibkarlığın və şəxsi təşəbbüskarlığın inkişafını sürətləndirdi. 1998-ci ilə qədər 28 mindən çox kiçik müəssisə özəlləşdi və demək olar ki, kiçik özəlləşdirmə başa çatdırıldı. 1998-ci ildən isə özəlləşdirmədə həlledici mərhələ olan böyük özəlləşdirməyə, yəni orta və iri dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi prosesi başladı. Təkcə 1998-ci ildə 800-dən çox orta və iri dövlət müəssisəsi səhmdar cəmiyyətlərə çevrildi. Müəssisələrin səhmlərinin satışına dair keçirilən 14 çerk hərəracında 409 və 13 pul hərəracında 69 müəssisənin səhmlərinin 70% satılmışdır. Bu hərəraclarda kənd təsərrüfatı nazirliyi sisteminə daxil olan 106 müəssisə, 54 taxıl məhsulları, 78 xidmət, 40 yeyinti, 18 mebel, 22 ticarət və s. müəssisələr özəlləşdirilmişdir. Özəlləşdirmə prosesində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə yanaşı, xarici vətəndaşlara da iştirak etmək hüququ verilmişdir. Ümumiyyətlə, 2000-ci il iyulun 1-dək ölkədə 27 min 437 müəssisə və obyekt, o cümlədən 9445 məişət xidməti, 477 sənaye, 106 kənd təsərrüfatı müəssisəsi, 147 tikinti müəssisəsi, 48 başa çatmamış tikinti, 1527 digər obyektlər, 12 min 981 nəqliyyat vasitələri özəlləşdirilmişdir. 1996-1999-cu illərdə özəlləşdirmədən əldə edilən vəsait 84,2 milyon manat olmuşdur ki, bunun 42,3 milyon manatı isə kiçik özəlləşdirmədən, 29,5 milyon manatı səhmlərin satışından 10,5 milyon manatı opsiyalazın satışından 1,92 milyon manatı isə digər mənbələrdən daxil edilmişdir. 2000-2003-cü illərdə isə özəlləşdirmədən dövlət büdcəsinə 65,8 milyon manat vəsait daxil olmuşdur. Özəlləşdirmə prosesini səciyyələndirən göstəricilərdən görünür ki, dövlət proqramında üstünlük kiçik özəlləşdirməyə verilmişdir. Ölkədə özəl-

ləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi azad sahibkarlığın və şəxsi təşəbbüs-karlığın inkişafına şərait yaratmaqla kiçik biznes fəaliyyətinə təkan vermişdir.

Cədvəl 1

**1995-2003-cü illər Azərbaycanda kiçik biznesin fəaliyyətini
xarakterizə edən göstəricilərin dinamikası**

Sahələr	Kiçik müəssisə və kooperativlərin sayı			Onlarda işləyənlərin sayı (min nəfər)			Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) istehsalı milyon manat		
	1995	1999	2003	1995	1999	2003	1995	1999	2003
İllər	7226	19063	21178	59,4	83,8	187521	54,4	278,2	1083,9
Cəmi	874	1761	488	5,4	9,4	21316	2,8	14,9	13,1
Kənd təsərrüfatı, ovçu-luq, meşəçilik, bağçılıq	825	1518	1960	12,7	15,7	22767	13,8	113,7	151,9
Sənaye	461	792	1129	6,2	5,3	25529	3,4	28,7	365,3
Tikinti	4254	7105	10351	26,6	27,4	52589	29,0	73,5	224,1
Topdan və pərakəndə satış: avtomobillərin, məişət mallarının və şəxsi əşyaların	119	433	577	0,7	2,5	2844	0,4	1,5	4,8
Məhmanxanalar və restoranlar	29	206	386	0,3	1,1	5260	0,9	7,9	84,2
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	339	6074	1751	2,7	19,5	1359	2,3	35,3	193,4
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	23	29	90	0,7	0,0	2301	0,5	0,1	3,4
Təhsil	11	140	171	0,1	0,3	3984	-	0,25	4,9
Səhiyyə və sosial xidmətlər	291	1005	3275	4,0	2,6	37472	1,9	2,8	38,8
Sair sahələr									

Cədvəli təhlil etdikdə görürük ki, 1995-2003-cü illərdə Azərbaycanda kiçik müəssisələrin fəaliyyət dairəsi xeyli genişləniib. Belə ki, 1995-ci ilə nisbətə 1999-cu ildə bu növ bazar strukturlarının sayı 2,6 dəfə, 2003-cü ildə isə 2,9 dəfə artmışdır. Burada çalışanların sayı da 1999-cu ildə 1995-ci illə müqayisədə 1,4 dəfə, 2003-cü ildə isə 3,2 dəfəyə yaxın artıb. Onu da qeyd edək ki, bu növ bazar strukturunun artmasına təsir edən ən mühüm amillərdən biri sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin səmərəli mexanizminin qurulmasını təmin etmək məqsədilə 1997-ci il iyun ayında Azərbaycan Respublikasında “Kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi” Proqramının (1997-2000-ci illər) qəbul edilməsi olmuşdur. Bu illərdə kiçik müəssisələrin sayının artması ilə yanaşı, onların istehsallarının həcmi də xeyli artıb. Belə ki, 1999-cu ildə kiçik müəssisələrdə istehsalın həcmi 1995-ci illə müqayisədə 5 dəfədən çox, 2003-cü ildə isə 19 dəfədən çox artıb.

Birinci özəlləşdirmə üzrə dövlət proqramının həyata keçirilməsindəki çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan əsaslı struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi səviyyəsinə çatmışdır. Bununla bağlı olaraq iqtisadiyyatda aparılan struktur islahatlarını, sahibkarlığın inkişafını və sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasını sürətləndirmək, iqtisadiyyata investisiya cəlb etmək yolu ilə onun səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə Azərbaycan dövləti 16 may 2000-ci

ildə “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etmişdir. Bu qanuna müvafiq olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsini həyata keçirmək, bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası kimi özəl mülkiyyətçilər təbəqəsini genişləndirmək, iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb olunması həcmi artırmaq, özəlləşdirmə prosesinə əhalinin geniş təbəqələrini cəlb etmək, özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsini başa çatdırmaq üçün “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II proqramı” qəbul edilmişdir.

Bu proqramların tətbiqi ölkəmizdə bazar strukturunun digər başlıca elementlərindən olan birjaların, xarici və müştərək müəssisələrin, fermer təsərrüfatlarının formalaşmasına fəaliyyət göstərməsinə rəvac verdi. Müvafiq hüquqi bazanın da formalaşdırılması ölkədə investisiya və əmtəə bazarının mühüm infrastruktur hissəsi olan birjaların fəaliyyətinə geniş imkan yaratdı. Bunun nəticəsində birjaların sayının artması ilə yanaşı, onların xidmət dövriyyələri də genişləndi. Əgər 1995-ci ildə ölkəmizdə 4 birja fəaliyyət göstərirdisə, 2003-cü ildə 6 birja fəaliyyət göstərmişdir ki, burada da 1995-ci ilin göstəricisi ilə müqayisədə 2,9 dəfə çox – 749 milyon manatlıq xidmət göstərilmişdir. Bu dövriyyənin 180 min manatı istehlak malları üzrə, 140 min manatı istehsal texniki təyinatlı məhsullar üzrə, 119,3 milyon manatı qiymətli kağızlar üzrə, 602,8 milyon manatıq valyuta əməliyyatları üzrə, 26,6 milyon manatı isə sair əməliyyatlar üzrə olmuşdur.

Yaradılan əlverişli iqtisadi mühit xarici və müştərək müəssisələrində fəaliyyətini artırdı. 1995-ci ildə ölkədə 293 xarici və müştərək müəssisələr fəaliyyət göstərirdisə, 1999-cu ildə isə bu bazar strukturunun sayı 2,6 dəfədən çox artaraq 775-ə, 2003-cü ildə isə 1995-ci illə müqayisədə 2,7 dəfədən çox artaraq 809-a çatmışdır. Bu isə həm ölkədəki məhsul istehsalının artımında, həm də məşğulluğun yüksəlməsində öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, 1995-ci ildə xarici və müştərək müəssisələrdə istehsalın həcmi 62,4 milyon manat, bu strukturda işləyənlərin sayı 7023 nəfər olduğu halda, 1999-cu ildə birinci rəqəm 9,2 dəfədən çox artaraq 576 milyon manata, ikinci göstərici isə 2,7 dəfəyə yaxın artaraq 18677 nəfər olmuşdur. 2003-cü ildə isə bu bazar strukturunda istehsal fəaliyyətinə 1999-cu illə müqayisədə daha 24573 nəfərin cəlb olunması istehsalın həcmi 4,8 dəfəyə yaxın artaraq 2733,2 milyon manata çatmasına səbəb olub.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin formalaşmasının başlıca şərtlərindən biri də aqrar sektorda bu sistemə uyğun yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaradılması və inkişafının təminatıdır. Bu baxımdan fermer təsərrüfatlarının təşkili və inkişafı ölkəmizdə aqrar sektorun inkişafının əsas göstəricisi olmaqla bu sektorda məşğulluğun təminatı, əhalinin rifah halının yüksəldilməsinin, ərzaq təhlükəsizliyinin təminatının başlıca amilidir. Aparılan islahatların nəticəsində ölkəmizdə bu təsərrüfatçılıq formaları qısa müddətdə geniş yayılmış, işsizliyin təminatında və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında mühüm rol oynamışdır.

Belə ki, artıq 2003-cü ildə 10456 nəfərin çalışdığı 2607 kəndli fermer təsərrüfatında, 3,3 milyon manat məhsul istehsal olunmuşdur.

Beləliklə, xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin Azərbaycanda ikinci hakimiyyəti dövründə həyata keçirdiyi islahatlar nəticəsində, demək olar ki, bazar strukturunun formalaşması böyük ölçüdə reallaşdı. Bununla da ölkədə iqtisadi tənəzzülün qarşısı nəinki alındı, hətta 1996-cı ildə onun artımına (1,3%) nail olmaq mümkün oldu. 1997-ci ildə isə iqtisadi artım 5,8%-ə çatdırıldı. Real sektordakı bu canlanma Cənub-Şərqi Asiyada və qonşu Rusiyada baş vermiş dərin maliyyə böhranına baxmayaraq 1998-ci ildə daha da inkişaf etdi. 1998-ci ilin yekunları respublikanın sosial-iqtisadi inkişafında müsbət meyllərin ildən-ildə möhkəmləndiyini, bu prosesin dönməz xarakter almasını Azərbaycan iqtisadi inkişafın artım sürətinə görə postsovet respublikaları arasında qabaqcıl mövqə tutmasını və lider olmağa başlamasını göstərirdi. 1998-ci ildə istehsal olunan ÜDM-nin nominal həcmi 3440,6 milyon manata, onun real fiziki həcmnin indeksi 1997-ci illə müqayisədə 10% artdı, deflyatorun indeksi isə 94,% təşkil etdi. Halbuki əvvəllər (1992-1995-ci illərdə) ÜDM-nin istehsalında hər il orta hesabla 20-23%-lik azalma müşahidə olunurdu. Respublikada adambaşına 441,5 manatlıq və yaxud 537 dollarlıq ÜDM istehsal olunmuşdur ki, bu da 1997-ci ilin səviyyəsindən 7,9% artıq idi. 2000-ci ilin statistik nəticələri Azərbaycan iqtisadiyyatında iqtisadi artımın dayanıqlılığını bir daha təsdiqlədi. Neft layihələrinin reallaşması miqyasının tədricən genişlənməsi və dünya bazarında əlverişli qiymət konyunkturunu ilə bağlı respublikanın xarici ticarət şəraitinin yaxşılaşması nəticəsində istehsalda və sənayenin qeyri-neft sahələrində kapital qoyuluşu göstəriciləri üzrə irəliləmə əldə olundu. 2000-ci ildə ölkədə istehsal olunmuş ÜDM-nin həcmi 4718,1 milyon manat təşkil etdi və 1999-cu illə müqayisədə onun real həcmi 11,4%, o cümlədən məhsul istehsalı sahəsində 8,5%, xidmət sahəsində isə 11,3% artdı. Sonrakı illərin (2001-2003) nəticələri isə makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndiyini, iqtisadi mühitin yaxşılaşdığını, iqtisadi artımın dönməzliyini bir daha təsdiqlədi. 2001-ci ildə əhalinin xərcləri 7,1%, iqtisadiyyata sərmayələr 17,1%, xalis ixrac 54,1%, dövlət büdcəsinin xərcləri isə 5,6% artdı, ÜDM-nin həcmi cari qiymətlərlə həcmi 5315,6 milyon manat təşkil etdi və onun real həcmi 2000-ci ildəki səviyyəsini 12,7% üstələdi. Həmin göstərici 2002-ci ilin yekunlarına görə 6062,5 milyon manat təşkil etdi ki, bu da 2001-ci ilin göstəricisindən 14,1% çoxdur. Bununla yanaşı, sənaye istehsalının həcmi 4019,5 milyon manat (6,6% artım) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 1289,0 milyon (7,6%), əhalinin gəlirləri 5018,6 milyon manat (16,6%) təşkil etdi. Həmin il istehlak qiymətləri indeksi 103,3%-ə istehsalçıların topdan satış qiymətlərinin indeksi 107, 2%-ə bərabər idi. 2003-cü ildə isə ÜDM illik cari qiymətlərlə 17,9%-ə yaxın artaraq 7146,5 milyon manat, sənaye istehsalının həcmi 4982,1, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 1386,0 milyon, əhalinin gəlirləri 5738,1 milyon manat olmuşdur.

Ümumiyyətlə isə, Azərbaycanda iqtisadi artım sürəti 1995-ci ildən başlayaraq MDB üzrə orta göstəricidən xeyli yüksək olmuşdur. Bu yüksəliş son illərdə dünyada öz tempinə görə xüsusi diqqət cəlb etmişdir. Belə ki, 2011-ci ildə ÜDM-nin indeksi 100,1%, kapital qoyuluşlarının indeksi 127,3%, əhalinin gəlirlərinin indeksi 119,6%, gəlirlər indeksi isə 117% olmuşdur. Cari qiymətlərlə ÜDM-nin həcmi isə 51 milyard manatdan çox olmuşdur. Həm də bu dövrdə digər bir mühüm göstərici qeyri-neft sektorunun neft sektoruna görə daha sürətli artmasıdır. Belə ki, əgər 2010-cu ildə neft sektorundakı artım 101,8% təşkil edirdisə, qeyri-neft sektorunda bu göstərici 107,9% təşkil edirdi. 2011-ci ildə isə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 90,2% və 109,4% olmuşdur.

Bu artım yola saldıığımız dövrdə də öz tempini saxlamışdır. Dövlət Statistika Komitəsinin açıqladığı məlumatlara əsasən ilkin hesablamalara görə 2012-ci ildə ölkə rezidentləri tərəfindən istehsal edilmiş ümumi daxili məhsulun (ÜDM) həcmi əvvəlki illə müqayisədə 2,2 faiz artaraq 54,0 milyard manata çatmışdır.

Bu dövrdə cari qiymətlərlə 77,9 milyard manatlıq məhsul və xidmətlər istehsal olunmuşdur ki, bu da 2011-ci ildəkindən 4,5 milyard manat çoxdur. Məhsul istehsalına sərf edilmiş mal və xidmətlərin dəyəri 23,9 milyard manat və ya məhsul və xidmətlər buraxılışının 30,7 faizini təşkil etmişdir.

Yola saldıığımız ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin 9,7 faiz artımı müşahidə olunmuş, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ildəki 48,8 faizdən 52,7 faizədək yüksəlmişdir. Müvafiq olaraq ümumi daxili məhsulun 47,3 faizi neft-qaz istehsalı və emalı sahələrinin payına düşmüş və əvvəlki ilə nisbətən 5,0 faiz azalmışdır.

2012-ci il ərzində sənayedə 27,0 milyard manatlıq, yaxud ümumi daxili məhsulun 50,0%-i qədər, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 2,8 milyard manatlıq (müvafiq olaraq 5,2%), tikintidə 5,0 milyard manatlıq (9,2%), nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 2,9 milyard manatlıq (5,5%), informasiya və rabitə xidmətlərində 927,2 milyon manatlıq (1,7%), ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində 3,6 milyard manatlıq (6,7%), turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahəsində 910,3 milyon manatlıq (1,7%), sosial və digər xidmətlər sahəsində isə 7,5 milyard manatlıq (13,8%) əlavə dəyər yaradılmışdır.

Ümumi daxili məhsulun əhalinin hər nəfərinə həcmi 5884,5 manat və ya 7490,5 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-nin 6,2 faizini təşkil etmişdir.

Belə sürətli iqtisadi artım tempi ölkəmizin iqtisadi qüdrətini ifadə etməklə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyimizin, o cümlədən maliyyə təhlükəsizliyimizin də möhkəmlənməsini təmin etmişdir. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin I yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 44 milyard dollar səviyyəsindədir və bu məbləğ

dövlət borcundan 10 dəfə çoxdur. Xarici dövlət borcu çox aşağı səviyyədədir. Bu, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) 7%-ni təşkil edir. Bu, dünya miqyasında ən müsbət göstəricilərdən biridir. Müqayisə üçün demək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu, 80, 100, 150%-dir.

Bütün bunlarsa aparılan islahatlar nəticəsində özəl sektorun inkişafının nəticəsidir. Belə ki, əgər 1995-ci ildə ÜDM-nin 30,3%-i qeyri-dövlət sektorunda istehsal olunurdusa, hazırda 82%-dən çoxu qeyri-dövlət sektorunda istehsal olunur. Sənaye istehsalının 88%-dən çoxu, tikintinin 71%-dən çoxu, kənd təsərrüfatının 99,3%, ticarət və xidmətlərin 99,4% qeyri-dövlət sektorunda istehsal olunur.

Bütün bunların yekunu kimi demək olar ki, dünyaşöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və Prezident İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilən strateji islahatlar kursunun icrası nəticəsində inzibati-amirlik sistemi ləğv edilərək bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini bərqərar edən transformasiya prosesi uğurla aparılmış və özünün son mərhələsinə qədəm qoymuş, xarici kapital geniş miqyasda cəlb edilərək resurs amillərindən intensiv istifadə edilməsinə başlanmışdır. Bunların nəticəsində ölkədə yaradılmış yeni imkanlar daxili mənbələrin hərəkətə gətirilməsi, iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və bütün sahələrdə modernləşdirmə xəttinin həyata keçirilməsi məqsədlərinə xidmət edir və bu sahədə ciddi irəliləyişlər mövcuddur. Ölkənin əlverişli geosiyasi vəziyyətindən məharətlə istifadə edilməsi Azərbaycanın regionda lider dövlətə çevrilməsinə və qabaqcıl dünya dövlətləri arasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə səbəb olmuş, ölkə qısa tarixi dövr ərzində kapital idxal edən ölkədən ixrac edən ölkəyə çevrilmiş, bir çox həyati əhəmiyyətli məhsullarla öz ehtiyaclarını təmin edir. Beləliklə, siyasi müstəqillik iqtisadi müstəqilliklə əsaslandırılmış, ölkənin milli təhlükəsizliyini və onun mühüm tərkib hissələri olan iqtisadi təhlükəsizliyini, enerji təhlükəsizliyini və ərzaq təhlükəsizliyini qısa zaman kəsiyində təmin edə bilmişdir.

Bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir: “Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq təcriddən çıxdı. Bu gün Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çox görkəmli yer tutur, beynəlxalq təşkilatların üzvüdür, onlarda fəal iştirak edir. Bütün dövlətlər tərəfindən tanınır. Azərbaycanın böyük hörməti var. Artıq demək olar ki, regional məsələlərdə Azərbaycanın sözü həlledici sözdür. Azərbaycanın iştirakı olmadan bölgədə heç bir regional layihə keçirilə bilməz. Beləliklə, Azərbaycan region üçün mərkəzə çevrilibdir. Bizim nüfuzumuz artır, gücümüz artır. Bu, bizə imkan verəcək ki, qarşımızda duran bütün məsələləri öz xeyrimizə həll edək. Bütün bunlar Heydər Əliyevin xidmətləridir”.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ÖLKƏNİN REGIONLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI PROBLEMLƏRİ

Anadan olmasının 90 illiyini təntənə ilə qeyd etdiyimiz görkəmli ictimai-siyasi xadim, bacarıqlı dövlət başçısı, uzun illər respublikamıza rəhbərlik etmiş və keçmiş SSRİ-də mühüm və məsul vəzifələrdə çalışmış xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev cəmiyyətin ictimai, siyasi, iqtisadi, sosial həyatının elə bir sahə, sfera və hadisəsi olmamışdır ki, həmin problemlər barəsində dəqiq, real, qəti və düzgün mülahizə yürütməsin və əməli fikirlərini formalaşdırmış olmasın. Qətiyyətlə demək olar ki, Heydər Əliyev regional inkişaf probleminin ortaya çıxarılmasının həm müəllifi və həm də icraçısıdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev səriştəli siyasətçi, böyük və bacarıqlı təşkilatçı, nəzəriyyəni dərinlən bilən, dərin düşüncə sahibi və mütəfəkkir idi. Ümummilli lider siyasətlə yanaşı, iqtisadi qanunauyğunluqlara və qanunlara dərinlən bələd olmuş, iqtisadi nəzəriyyəni və digər iqtisad elmlərini dərinlən və mükəmməl mənimsəmişdir. Ümummilli liderimiz bütün məsələlər barəsində vəziyyəti real görmək, real qiymətləndirmək, həmin vəziyyətdən çıxmaq üçün real düşünmək, real qərarlar vermək və onları real olaraq gerçəkləşdirmək kimi nadir fenomenə, qeyri-adi istedadla və qabiliyyətə malik idi. Bu, çoxlarına, hətta heç kəsə xas olmayan qabiliyyət və xüsusiyyət idi.

Ölkəmizin bütün sahələrində olduğu kimi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının XX əsrin 70-ci illərindəki aşağı səviyyəsi və Heydər Əliyevin böyük gücü, səyi və təşkilatçılığı sayəsində müasir yüksəliş və tərəqqisi də onun iti zəka sahibi olduğunu sübut edir. Ölkəmizin və onun regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının tarixi mərhələləri əsaslı surətdə göstərir ki, mərkəzi şəhərlərlə yanaşı, respublikamızın iqtisadi rayonlarının inkişafı, irəliləməsi və yüksəlişi Heydər Əliyevin respublikamıza başçılıq etdiyi ilk illərdən elmi-nəzəri və təcrübi-əməli cəhətdən əsaslandırılmış, onun reallaşdırılmasının nəzəriyyəsini hazırlamış və həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Elə buna görə də Heydər Əliyevi haqlı olaraq regionların sosial-iqtisadi inkişafının ön planı çəkilməsinin və həllinin müəllifi, icraçısı adlandırırlar. Eyni zamanda ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin 10 iqtisadi rayonunun inkişafı və sosial tərəqqisi məsələsinin irəli çəkilməsinin səbəb-nəticə əlaqələrini dərinlən öyrənmiş, bu məsələni elmi və praktik cəhətdən əsaslandırmış və təkmilləşdirmiş, bunu obyektiv iqtisadi qanunauyğunluq kimi formalaşdırmış, dövlətin iqtisadi siyasətinin və fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi irəli sürmüş və nəzəriyyə səviyyəsinə gətirib çıxarmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev “Tək əldən səs çıxmaz” fikrini daha da dərinləşdirmiş və göstərmişdir ki, ölkənin tərəqqisini təkcə onun mərkəzi şəhərlərinin imkanları hesabına həll etməklə ciddi sosial-iqtisadi nailiyyətlər və nəticələr

əldə etmək mümkün deyildir. Bu mühüm problemin həllində ölkənin regionlarının əmək və istehsal imkan və ehtiyatları da hərəkətə gətirilməli, problemin həlli prosesinə qoşulmalı, bütünlükdə ölkənin inkişafında və onların rolu və əhəmiyyəti, iştirakı miqyası artırılmalı və genişləndirilməlidir.

Eyni zamanda xalqımızın ümummilli lideri sosial-iqtisadi inkişafda regionların fəallığa cəlb edilməsinin mühüm səbəblərini qəti olaraq formalaşdırmış və təsnifləşdirə bilmişdir. Ümummilli lider sübut etmişdir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı problemlərinin ön plana çəkilməsi və onların davamlı tərəqqisinə nail olunmasına gəlib çatmaq zərurəti aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir: ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı; ümumi iqtisadi məhsulun artması; iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsi əsasında regionların sosial tərəqqisinin bərabərləşməsi; mərkəzi şəhərlə regionların iqtisadi cəhətdən yaxınlaşması tələbi.

Ölkənin maliyyə imkanlarında ərazilərin rolunun artması da regionların sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafının sürətlənməsini tələb edir. Bundan başqa ərazidə yaşayan əhəlinin təminatı, bu ərazilərin bütünlükdə ölkə əhəlisinin təchizatında və təminatında iştirakı, regionların təbii imkanları və gücünün ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinə cəlb edilməsi və qovuşdurulması amilləri də regionların mövqeyinin artması, ərazilərin inkişafını qəti olaraq şərtləndirir. Həmçinin regionların sosial-iqtisadi inkişafı, onların imkanlarının ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına cəlb edilməsinə və qoşulmasına əlverişli şərait yaradır. Bütün bunlara müvafiq infrastrukturun yaradılması, sahibkarlığın möhkəmləndirilməsi, yerli istehsalın formalaşması, regionların əhəlisinin yerli tələbatlarının ödənilməsi, sənaye istehsalının artımı, idxaldan asılılığın azaldılması, yeni və daha çox daimi iş yerlərinin açılması, yoxsulluğun və işsizliyin ixtisarı, aradan qaldırılması və s. tələblərdən irəli gəlir. Ölkənin mövcud durumunu, çatışmazlıqlarını real öyrənmək, onların aradan qaldırılması üçün real qərarlar qəbul etmək və onların real olaraq icrasını təşkil etmək, yüksək qabiliyyətli, böyük idarə etmək bacarığı sayəsində əldə edilmiş yüksək uğurlar oxşarı olmayan ulu Heydər Əliyevə məxsusdur. Bu göstərilən səbəb və amillər yalnız və yalnız Heydər Əliyev düşüncəsi və zəkasının məhsuludur. Ümummilli lider siyasət, idarəetmə və digər məsələlərlə yanaşı, iqtisadi siyasətin qanunauyğunluqlarını, bütünlüklə iqtisad elminin tələblərini bilir, düzgün və səriştəli tətbiqinə nail olurdu.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının möhkəmləndirilməsi və daha sonra bu prosesin sürətlənməsi məsələsi ümummilli liderin hələ ölkəyə rəhbərliyinin birinci dövründə özünün səmərəsini göstərə bilmişdir. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə ölkəmizin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının davamlı və dayanıqlığını təmin etmək üçün ərazilərdə 250-dən çox sənaye müəssisəsi istifadəyə verilmişdir. Onu diqqətə gətirmək çox vacibdir ki, 1920-1970-ci illərdə ölkənin regionlarında bu qədər müəssisə tikilməmişdir. Hakimiyyətinin ikinci dövründə də bu iş sürətlə davam etdirilmiş, ölkənin inkişafında regionların rolu və xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Ona görə də cəsarətlə demək olar ki, keçmiş ittifaqda və

müasir dövrdə ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək ideyasının müəllifi və icraçısı ümummilli liderimiz olmuşdur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev regionların sosial-iqtisadi inkişafına, bütünlükdə ölkənin tərəqqisinə nail olmağın əsas imkanlarından biri kimi baxmış, bunu prioritet istiqamət olaraq qarşıya qoymuş və irəli sürmüşdür. Onu da diqqətə gətirmək zəruridir ki, aparılan araşdırmalar göstərir ki, hələ dünyanın heç bir ölkəsində, o cümlədən keçmiş ittifaqda regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramları qəbul edilməmişdir və buna görə də haqlı olaraq ümummilli lider Heydər Əliyev bu ideyanın və nəzəriyyənin müəllifi hesab olunur. Ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətli aparılmasında Heydər Əliyev ideyalarının, kəşfinin ardıcıl davam etdirilməsində ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin xidməti çox böyükdür. Belə ki, onun fərmanı və sərəncamı ilə respublikamızın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair iki Dövlət Proqramı qəbul edilmiş, birinci Dövlət Proqramı müvəffəqiyyətlə reallaşdırılmış, ikinci Dövlət Proqramının isə həyata keçirilməsində əsaslı nailiyyətlər və irəliləyişlər əldə edilmişdir. Bunu ölkəmizdə son 9 ildə, o cümlədən ikinci Dövlət Proqramının 4-cü ilində qazanılmış nailiyyətlər də sübut edir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə 2 Dövlət Proqramının qəbul olunduğu son 9 ildə minlərlə müəssisə istifadəyə verilmiş, 2012-ci ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru 10 faizə yaxın artmışdır. Onu da qeyd etmək zəruridir ki, ölkəmizdə 2004-cü ildə orta əmək haqqı 100 dollar olduğu halda, bu gün bu rəqəm 500 dollar təşkil etmişdir. Həmin müddətdə orta pensiya 20 dollar səviyyəsindən 200 dollara qalxmışdır.

Son 9 ildə 2500-ə yaxın məktəb, 500-dən çox tibbi müəssisə, 35 olimpiya idman kompleksi tikilmişdir.

Onu da diqqətə gətirmək lazımdır ki, ölkəmizdə sahibkarlara Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu xətti ilə ayrılan güzəştli kreditlərin həcmi 1 milyard 200 milyon manat olmuşdur. 2013-cü il fevralın 12-də Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə “Azərbaycan Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda prezident cənab İlham Əliyev demişdir: “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları artıq 9 ildir ki, uğurla icra edilir. Hesab edirəm ki, proqramların qəbul olunması ölkə iqtisadiyyatı, sosial məsələlərin həlli üçün çox əhəmiyyətlidir. Proqramın icrası onu göstərir ki, 2004-cü ildə bəyan edilmiş niyyətimiz artıq reallığa çevrilmişdir. Son illərdə və xüsusilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi nəticəsində aqrar istehsalında ciddi və nəzərə çarpacaq dərəcədə nailiyyətlər qazanılmışdır”.

Ölkəmizdə əhalinin ət və ət məhsulları ilə təminatı öz daimi imkanlarımız hesabına 92%, quş əti üzrə 88%, yumurta üzrə 96%, bitki yağı üzrə 70%, kərə yağı üzrə 50%, süd və süd məhsulları üzrə 73%, taxıl üzrə 70%, üzüm üzrə 94%, kartof və bostan məhsulları üzrə 100% təmin olunmuş, bostan məhsullarının ixracı imkanı yaranmışdır. Göstərilən rəqəmlərin cari ildə əsaslı, daha da

yüksələcəyinin təmin olunması imkanlarının daha da artması gözlənilir. Ölkəmizdə 2012-ci ildə həmçinin quş əti istehsalı 24,7%, yumurta istehsalı 21,3%, ət istehsalı 8,3%, süd istehsalı 6% çoxalmışdır. Həmin il yüksək məhsuldarlığa malik olacaq iri pilot taxıcılıq təsərrüfatı yaradılmışdır. Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyevin regionlara səfərləri çərçivəsində 250 müxtəlif təyinatlı infrastruktur obyektlərinin və yeni müəssisələrin açılışı və təməl qoyma mərasimi keçirilmişdir. Eyni zamanda keçən il Sahibkarlara Kömək Milli Fondu tərəfindən 2419 sahibkara 218 milyon manat güzəştli kredit verilərək 9100-dək yeni iş yerləri açılmışdır. Bundan başqa 2012-ci ildə həmin fondun vəsaiti ilə maliyyələşdirilmiş 94 istehsal, emal və infrastruktur müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda 13 quşçuluq fabrikinin, 3 heyvandarlıq kompleksinin, 12 soyuducu və taxıl anbarının, 8 istixananın, 3 ət emalı, 2 konserv, 7 çörək zavodunun tikilməsi davam edir. Habelə adıçəkilən ildə “Aqrolizing” xətti ilə 10 rayonda aqroservis filialları yaradılmış, 1785 müxtəlif təyinatlı kənd təsərrüfatı texnikası və avadanlıqları alınmışdır. Damazlıq mal-qara artması üçün isə 10 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin nəzəriyyəsi, ideyası və respublikanın Prezidenti cənab İlham Əliyevin şəxsi qərarı ilə regionların sosial-iqtisadi inkişafının ikinci Dövlət Proqramının müddəalarına ciddi əməl edilməsi nəticəsində həmin proqramın icrasının 4-cü ilində – 2012-ci ildə əsaslı və köklü müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

Belə ki, keçən il 120 min yeni iş yeri açılmış, 93 min adam daimi işlə təmin edilmiş, 5,4 min yeni müəssisə istifadəyə verilmiş, hər bir rayonun inkişafı üçün bir çox əlavə tədbirlər hazırlanmış, rayonlarda daha konkret məsələlərin reallaşdırılmasından ötəri əlavə olaraq 232,5 milyon manat vəsait verilməsi barədə dövlət başçısı 64 sərəncam imzalamışdır.

Onu da diqqətə gətirmək gərəkdir ki, 2009-cu ildən keçən dövrdə 20 mindən çox müəssisə, o cümlədən yerli tələbatı ödəyən sənaye müəssisəsi işə salınmış, 360 minə yaxın yeni iş yeri yaradılmışdır ki, bunun da 270 mini daimi iş yeridir.

Regionlarda keçən il 205 məktəb, 45 bağça, 40 səhiyyə, 23 idman və mədəniyyət obyekti istifadəyə verilmişdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev ideyası və nəzəriyyəsinin reallaşdırılması istiqamətində ümummilli liderin doğulduğu, boya-başa çatdığı, işlədiyi bütün dövrlərdə ona xüsusi diqqət yetirdiyi Naxçıvan iqtisadi rayonunda da əsaslı tədbirlər həyata keçirilməsi sayəsində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Belə ki, son 9 ildə olduğu kimi, 2012-ci ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramlarının tələblərinə əməl edilməsi nəticəsində keçən il ciddi və əsaslı dönüşlər qazanılmışdır. Həmin dövrdə muxtar respublikada ümumi daxili məhsul ondan əvvəlki ilə nisbətən 16,1% artaraq 424,3 min manata çatmış, bir nəfərə düşən ümumi daxili məhsul 4973,8 manat olmuş və 15,4% çoxalmışdır.

Habelə, 2012-ci ildə sənaye məhsulunun həcmi 7994924 min manat olmaqla 15,7%, əsas kapitala qoyulan investisiyalar 982264,7 min manat olmaqla 20,4%, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 318836 min manat olmaqla 9% artmışdır. Eyni zamanda 2012-ci ildə nəqliyyat sektorunda yük daşınması 13952,4 min ton olaraq 9,7%, informasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi 42474,2 min manat olmaqla 8,2% çoxalmışdır. Müqayisə olunan dövrdə əmtəə dövriyyəsi 975352,6 min manat təşkil etməklə 18,6% irəliləmiş, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər 149734,9 min manat olmaqla 16,7% ötüb keçmişdir. Həmçinin regionun xarici ticarət dövriyyəsi 2012-ci ildə 450914,6 min manata çatmış və beləliklə 12,5%, o cümlədən ixracın ümumi həcmi 373482,4 min manat olmaqla 15,8% yüksəlmişdir. Əhalinin gəlirləri isə müqayisə olunan dövrdə 1623420,9 min manat olmuş və deməli, ondan əvvəlki ilə nisbətən 12,3%, hər bir nəfərə düşən gəlirlər 13839 manat olaraq 10% çoxalmışdır. Bundan başqa bir işçiyə hesablanan orta aylıq əmək haqqı 3651 manat olmaqla 6,9% artmışdır.

Eyni zamanda regionda 2012-ci ildə tikinti və ya əsaslı təmirdən sonra ümumilikdə 724 müxtəlif təyinatlı obyekt istifadəyə verilmiş, 29 infrastruktur obyektinin inşası və əsaslı təmiri davam etdirilmişdir. Bundan başqa həmin il 28 inzibati bina tikilmiş və ya yenidən qurularaq istifadəyə verilmiş, 14 kənd mərkəzi əhalinin xidmətinə verilmişdir. Onu da göstərmək lazımdır ki, 2012-ci ildə regionda 19 hüquqi və 1326 fiziki şəxs qeydiyyatı alınmış, sahibkarlara 58680 min manatdan çox kredit verilmişdir ki, bu da ondan əvvəlki ilə nisbətən 24,2 faiz çoxdur.

Onu da diqqətə gətirmək olar ki, göstərilən ildə xeyli orta məktəb binası tikilmişdir.

Naxçıvan iqtisadi regionunda bütün sahələrdə və sferalarda sürətli inkişaf davam etməkdədir. Beləliklə, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı bütünlükdə dövlətin iqtisadi qüdrətinin artmasına, onun sosial tərəqqisinə və bütün münasibətlərdə möhkəmlənməsinə əsaslı töhfə vermiş və köməklik göstərmişdir. Beləliklə, regionların və ölkənin inkişafı bir-birini tamamlayır, bir-birini şərtləndirir, bir-biri ilə dialektik vəhdət təşkil etməkdədir. Bütün bunlar regionların sosial-iqtisadi inkişafı, nəzəriyyəsi və təcrübəsinin nəticəsidir. Özü də ümummilli liderin bu ideyasının, nəzəriyyəsinin və onun reallaşdırılması alətinin (mexanizminin) fenomeni, bənzəyişi, oxşarı da yoxdur və əlbəttə, ola bilməz. Çünki bu, Heydər Əliyevin nəzəriyyəsidir. Yeri gəlmişkən, onu da göstərmək gərəkdir ki, keçmiş ittifaqda da və Azərbaycanda da hakimiyyətinin birinci dövründə də regionların sosial-iqtisadi inkişafı ideyasını məhz ulu öndər irəli sürmüş, onun reallaşdırılmasının elmi-nəzəri və əməli məsələlərini işləyib hazırlamışdır.

Bütün bunlar onu deməyə imkan verir ki, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin regionların sosial-iqtisadi inkişafı nəzəriyyəsi onun əməli-praktiki əhəmiyyəti nəzərə alınaraq dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində də istifadə və tətbiq edilə bilər.

CAVADXAN QASIMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: Cavadxan@81mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏŞĞULLUQ SİYASƏTİ

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə insan amilinə böyük qayğı göstərilərək onun məşğulluğu daim diqqət mərkəzində olmuşdur. İstər keçmiş SSRİ məkanında, istərsə də hazırkı müstəqillik şəraitində məşğulluğun dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi əhəmiyyəti qorunub saxlanılmışdır. Dahi rəhbərimiz ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gələndən sonra məşğulluğun hüquqi-iqtisadi tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi dövlət miqyasında təmin edilmişdir.

Aydın ki, cəmiyyətin olduğu kimi, iqtisadiyyatın da əsası, təməli insandır, onun fəaliyyətidir. Ona görə də milli iqtisadi inkişafda insan amilinin rolunu və önəmini artırmaq, ona geniş əhatədə fəaliyyət imkanı vermək, sağlam iqtisadi və hüquqi mühitlə təmin etmək müasir bazar iqtisadi sisteminin obyektiv inkişaf qanunları olmaqla hər zaman özünü göstərməkdədir.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən keçid etdiyimiz bazar iqtisadi sisteminin möhkəm əsaslarla bərqərar olunmasına, yeni iqtisadi şəraitə yararlı və zəruri olan mühit və mexanizmlərin təminatı üçün səmərəli (iqtisadi-hüquqi) zəmin formalaşdırılmasına, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin balanslı, tarazlaşdırılmış və dayanıqlı inkişafının təmin olunaraq məşğulluq imkanlarının artırılmasına ehtiyac böyük idi.

Bu məqsədlə də böyük Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövründə yuxarıda göstərilən məqamların əks olunduğu və geniş məşğulluq potensialını özündə əks etdirən tədbirlərin əsaslarını yaratdı. İqtisadiyyatın bütün sahələrində insanlar üçün sağlam fəaliyyət mühitinin yaradılması amilinə yer verən dahi rəhbər Naxçıvan MR-ə rəhbərlik etdiyi 1991 (3 sentyabr)-1993-cü illərdə (9 iyun) məhz yeni iqtisadi şərait üçün zəruri olan addımlar atdı.

6 aprel 1992-ci ildə Naxçıvan MR Ali Məclisi tərəfindən iki mühüm qərar qəbul edildi. Bunlardan biri “Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərli işləyən kolxoz və sovxozların ləğv edilməsi və onların əsasında şəxsi təsərrüfatların yaradılması haqqında” olmaqla, digəri “Rentabellsiz işləyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsini nəzərdə tutan təkliflər haqqında” qərarlar idi. Təbii ki, bu, aqrar sahədə məhsul istehsalının artırılmasına, eyni zamanda məşğulluğun yüksəldilməsinə şərait yaradan mühüm addımlar idi. Bu qərarlarla Naxçıvan MR-də aqrar sahənin yeni iqtisadi sistemin tələbləri əsasında inkişaf etdirilməsinə, eyni zamanda burada əhalinin səmərəli məşğulluq təminatının formalaşdırılmasına möhkəm zəmin yaranmış oldu. Həyata keçirilən bu tədbirlər Naxçıvan MR-də başlanmaqla bütövlükdə MDB məkanı üçün mütərəqqi inkişaf istiqamətlərinin də cizgilərini özündə birləşdirirdi. Təbii

ki, bunlarda insan (kəndli) – torpaq münasibətlərində müasir iqtisadi şərait üçün yenilik mövcud idi. Yeni mülkiyyət münasibətləri, yeni aqrar münasibətlər, yeni iqtisadi (istehsal) münasibətlər və təbii ki, belə qeyd etmək mümkünsə, insanların düşünülmüş, məqsədyönlü, qanunvericiliyə əsaslanmaqla onların səmərəli fəaliyyəti ilə xarakterizə və müşayiət olunan yeni məşğulluq münasibətləri formalaşırdı.

1993-cü ildə respublika rəhbərliyinə gələn böyük Heydər Əliyev yeni iqtisadi şəraitdə ölkəmiz miqyasında uğurlu iqtisadi siyasətin də təməlini qoydu. Siyasi və iqtisadi sabitliklə təmin olunan bu mexanizm nəticəsində 1995-ci il 18 fevral tarixdə iki əhəmiyyətli qanun qəbul edildi. Bunlardan biri “Aqrar İslahatların Əsasları haqqında”, digəri isə “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” qanunlardan ibarət idi.

Bunun ardınca həmin ilin oktyabr ayında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsini nəzərdə tutan eyni adlı Dövlət Proqramı da qəbul edildi. Bu Proqram 1996-1998, 1998-2000, 2000-2001, 2001-2005-ci illəri əhatə etməklə müasir milli iqtisadi inkişafın təməl prinsiplərini təşkil edirdi. Eyni zamanda xüsusi mülkiyyət əsasında məşğulluq potensialının artırılmasına münbit zəminlər yarandı. Söz yox ki, bunlar yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaradılmasına, insanların səmərəli, məhsuldar fəaliyyətinə və təbii ki, məşğulluq təminatına imkanlar açırdı.

Bütün bu və ya digər hüquqi-iqtisadi tənzimləmə vasitələri ilə həyata keçirilən məşğulluq siyasəti öz önəmini daha da artıraraq ayrıca bir qanunvericiliyin qəbuluna və fəaliyyətinə ehtiyac yaradırdı.

Bu baxımdan da 2 iyul 2001-ci il tarixdə qəbul olunmuş “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu çox mühüm əhəmiyyət daşımaqdadır. Həmin Qanunda məşğulluq anlayışı müasir dövrümüzə səs-ləşərək, uyğunlaşdırılaraq və gələcək üçün çox münbit zəminlər nəzərdə tutularaq daha da təkmilləşdirilmişdir. Göstərilmişdir ki, “Məşğulluq – Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin (bundan sonra vətəndaşların) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara qazanc (gəlir) gətirən fəaliyyətidir”.

Orada məşğulluq təminatında dövlətimizin müəyyən etdiyi siyasət, məşğul şəxs adlandırılan insanlar, məşğulluq sahəsində insanların hüquqları, məşğulluğun tənzimlənməsi, məşğulluq sahəsində həmkarlar ittifaqlarının iştirakı, işaxtaranlarla işəgötürənlərin qanunla müəyyən olunan münasibətləri və digər mühüm məsələlərə ətraflı olaraq aydınlıq gətirilmişdir. Bir sözlə, bu qanun tam mükəmməl və sanballı proseduraları özündə əks etdirməklə gələcək üçün çox güclü təminatdır. Qeyd edək ki, həmin dövlət sənədində yuxarıda göstərilənlər məşğulluğun tənzimlənməsi ilə bərabər, həm də orada təmsil olunan insanların bir-biri ilə münasibətlərinə də aydınlıq gətirir. Fikrimizcə, bunu məşğulluq mədəniyyəti formasında ifadə etmək olar.

Məşğulluq sosial-iqtisadi anlayış, iqtisad elminin araşdırdığı, tədqiq etdiyi, öyrəndiyi faydalı fəaliyyət məcmusu olmaq etibarı ilə digər elmlərin də önəm verdiyi strateji məsələdir. Məşğulluq anlayışında insanların düşünülmüş, məqsədyönlü, müvafiq qanunvericiliyə əsaslanan hərəkətləri öz əksini tapmışdır. Bütün dövrlərin ən aktual mövzusu və problemi olan məşğulluq, digər dövlətlərin olduğu kimi bizim ölkəmizin də sosial-iqtisadi siyasətinin də əsasını təşkil etməkdədir.

Qeyd edilənlərdən də aydın olur ki, məşğulluq dövlətimizin daimi olaraq diqqət mərkəzində saxladığı əsas məsələ və tədbirdir. Bütün dövrlərdə məşğulluq probleminin səmərəli həlli üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi dövlətimizin əsas məqsədini təşkil etmişdir. Məşğulluq haqqında qanunumuzda məşğul olan şəxslərə aşağıdakılar aid edilmişdir:

1) müddə ilə işləyən, o cümlədən əmək müqaviləsi (kontraktı) ilə tam və ya tam olmayan iş vaxtı ərzində haqq müqabilində iş görən, habelə haqqı ödənilən başqa işi (xidməti) olanlar;

2) sahibkarlar, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, mülkiyyətində torpaq payı olanlar;

3) haqqı ödənilən vəzifəyə seçilən, təyin və ya təsdiq edilənlər;

4) Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə xidmət edənlər;

5) əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, ixtisasartırma, tətillər, istehsalatın dayanması və başqa səbəblər ilə əlaqədar iş yerində müvəqqəti olmayanlar;

6) Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni əsaslarla haqqı ödənilən və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

7) Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarda qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları.

Məşğulluğun hüquqi bazasının tam mükəmməl əsaslarla təmin olunduğu qanunun davamı olaraq ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin 26 oktyabr 2005-ci ildə imzaladığı Sərəncamla təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)”, 15 may 2007-ci il tarixdə imzalanmış Sərəncamla isə təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər)” böyük əhəmiyyətə malik olmaqla əhalinin məşğulluq probleminin aradan qaldırılmasında həlledici amilə çevrildi.

Respublikamızda milli iqtisadi inkişafın bazar iqtisadi münasibətlərinə əsaslanmaqla bərqərar edilməsi imkan verir ki, burada əhalinin məşğulluq probleminin həlli məsələsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizmi aşağıdakı metodlarla müəyyən edilsin:

1) iqtisadi metodlar;

2) təşkilati metodlar;

3) qanunvericilik yolu ilə müəyyən olunan metodlar;

İqtisadi metodlar. Burada əsasən iş yerlərinin yaradılması və mövcud olanların saxlanması üçün sahibkarları stimullaşdırmaq məqsədi ilə güzəştli kreditləşdirmə, vergitutma və büdcə siyasəti yeridilməsi, peşəkar kadrların hazırlanmasının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Təşkilati metodlar. Məşğulluq və işə düzəltmə xidmətinin, informasiya və peşəyönümlü kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sistemlərinin yaradılmasını əks etdirir.

Qanunvericilik yolu ilə müəyyən olunan metodlar. Bu isə əsasən qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati metodlar – əmək müqavilələrinin bağlanması, iş gününün uzunluğu, işçilər iş vaxtından artıq işlədikləri hallarda əməyin haqqının ödənilməsi, saatlıq minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi, məşğulluğun təmin olunması ilə əlaqədar sahibkarlar tərəfindən milli fondlara ödəmələrin tətbiqi, işə düzəltmə kvotalarının müəyyənləşdirilməsi qaydalarının nizama salınması və s. ilə bağlı məsələləri təhlil edir.

Hazırda ölkəmizdə bütün sahələrin inkişafının təmin olunmasına geniş imkanlar açan və birinci mərhələdə 2004-2008-ci illəri, ikinci mərhələdə 2009-2013-cü illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramlarının qəbul edilməsi, sadalanan istiqamətlərdə faydalı məşğulluq potensialının artırılmasına xidmət etməkdədir. Qeyd edək ki, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Həmin Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

1) ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;

2) infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

3) sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;

4) iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;

5) ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;

6) müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

7) əhəlinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;

8) əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

9) yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

Elə məhz yuxarıda qeyd olunan Dövlət Proqramlarının uğurlu icrasının nəticəsidir ki, bu gün artıq ölkəmizdə ötən il ərzində 117 min yeni iş yeri açılmışdır ki, onlardan 93 mini daimi iş yeridir. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü iqtisadi siyasət nəticəsində işsizliyin səviyyəsində 2012-ci il üçün də enmə davam etmiş və 5,2% səviyyəsində olmuşdur. Əsas və zəruri sosial-iqtisadi göstərici olan yoxsulluğun azaldılmasında da uğurlar qazanılmış 7,6%-dən 6%-ə düşmüşdür. Təbii ki, bu göstəricilərin hamısı yüksək sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərini özündə əks etdirməkdədir.

Buradan da görünür ki, ölkəmizdə milli dövlətçilik maraqları özünün ən geniş əhatə dairəsini formalaşdırmış və bu, məşğulluğun təminatında mütərəqqi mərhələni təmin etməkdədir.

Aydın məsələdir ki, məşğulluq təminatı milli iqtisadi inkişafın məhsulu, gerçək ifadəsidir. Bu baxımdan ölkəmizdə əldə olunan hər bir nailiyyət dünənimizdən bu günümüzdə olduğu kimi, bu günümüzdən də gələcəyimizə ən böyük ərməğandır. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 29 dekabr 2012-ci il tarixdə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Fərman imzalanmışdır. Elə məhz bu da bütün sahələrlə birlikdə əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına, həm də böyük Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu uğurlu məşğulluq siyasətinə yeni töhfələr verəcəkdir.

SAHİB HACIYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail sahib-haciyev@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TORPAQ İSLAHATLARI

2012-ci il dekabrın 22-də IV çağırış Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin VI sessiyası keçirilmişdir. Sessiyada müstəqil Azərbaycanın qurucusu ulu öndər Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi ilə əlaqədar 2013-cü il Naxçıvan Muxtar Respublikasında “Heydər Əliyev ili” elan edilmişdir. Bu il biz alimlərin də qarşısında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin aqrar sektorda xalqımıza miras qoyduğu irsinin öyrənilməsi və gənc nəsə çatdırılması üçün bir vəzifə kimi qoymuşdur.

Hər bir ölkənin aqrar sektorun inkişafına xüsusi təsir göstərən amillərindən birincisi və ən mühümü torpaq ehtiyatlarıdır. Torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək üçün ilk növbədə ərazidə təbii ekosistemlərin qorunması, torpaqların münbitliyinin artırılması və mühafizəsi strategiyasının seçilməsindən asılıdır. Bu strategiya isə torpaqların ekoloji qiymətləndirilməsi, münbitlik göstəriciləri əsasında ekoloji, aqroekoloji modellərin qurulması və torpaq monitorinqi məlumatlarına istinad edən elmi-nəzəri və təcrübi konsepsiyanın hazırlanması ilə həyata keçirilə bilər.

Ölkənin aqrar sektorunu daha da yüksək səviyyədə inkişaf etdirmək üçün əvvəldə qeyd olunan məsələlərlə bərabər, həm də onun reallaşmasına xidmət edən müdrik, hərtərəfli elmi potensiala malik dövlətin bir rəhbəri olmasıdır. Məhz xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev dövlətimizə hərtərəfli xidmət edən rəhbər olmuşdur.

Heydər Əliyev istər sovetlər və istərsə də müstəqillik dövründə ölkəmizdə aqrar sektorun aparıcı sahələrinin əsasını təşkil edən torpaq münbitliyinin artırılması və mühafizəsini bərpa etmək üçün bir çox mühüm qərar və sərəncamlar vermişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təsdiq etdiyi qərar və sərəncamlar ölkəmizdə aqrar sektorun sürətli inkişaf etməsində çox böyük rol oynadığından torpaq tədqiqatçıları onun dəyərli göstərişlərini rəhbər tutaraq daim öyrənməli və təsərrüfatlarda həyata keçirməlidirlər. Məhz bu baxımdan xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkəmizdə aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi haqqında təsdiq etdiyi qərar və sərəncamların hal-hazırda da öyrənilməsinə ehtiyac olduğu aktualıq kəsb edir.

Ölkəmizdə xalq təsərrüfatının başqa sahələrində olduğu kimi, aqrar sektorunda yenə də məhz Heydər Əliyevin səyi, şəxsi diqqəti və qayğısı sayəsində keçmiş SSRİ məkanında bənzəri olmayan hüquqi baza yaradıldı. Bu hüquqi baza əsasında ölkəmizdə islahatlar keçirilməyə başlandı.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin müstəqillik illərində aqrar sektorda aparılan torpaq islahatlarının uğurları haqqında məlumat vermək istərdik.

Azərbaycan üçün vacib olan bütün başqa sahələr kimi, torpaq islahatlarının gerçəkləşdirilməsi də 1993-cü ildən sonra – Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra başlanılmışdır. Xalq təsərrüfatının əsas sahələrindən biri olan aqrar bölmənin vəziyyəti heç də başqalarından yaxşı deyildi. Əvvəlki əlaqələrin qırılması, iqtisadi sistemin dağılması kənd təsərrüfatı sahəsinin çökməsinə səbəb olmuşdu. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının kəskin qıtlığı meydana çıxmışdı. Bu isə əhalinin ərzaqla təmin olunmasında böyük çətinliklər törədirdi.

Hakimiyyətə gəldiyi gündən Azərbaycan prezidentinin diqqət mərkəzində duran ölkə iqtisadiyyatının ən vacib sahələrindən biri olan aqrar sektorun inkişafı əsas məsələlərdən biri oldu. Bu, təsadüfi deyildir. Əgər 60-cı illəri xatırlasaq, görmək olar ki, o zaman Heydər Əliyev respublika rəhbərliyinə gəldikdən sonra Azərbaycanın bütün sahələrində olduğu kimi, aqrar sektorda da yaxşılaşmağa doğru mühüm dönüş başlandı. Məhz o zaman Heydər Əliyevin gərgin əməyi və səyləri nəticəsində Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafı üzrə SSRİ Nazirlər Sovetinin məlum qərarları qəbul edildi və bu sektorun inkişafı üçün böyük həcmdə maddi vəsait ayrıldı. 1969-82-ci illər Azərbaycanın kənd təsərrüfatında əsl çiçəklənmə dövrü olmuşdur. Ölkəmizdə bu illərdə yüksək inkişaf göstəricilərinə nail olmuş aqrar sektor 1990-cı illərin əvvəllərində xalq təsərrüfatının başqa sahələri kimi tənəzzülə uğramışdır.

Keçid dövründə bu gərgin vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün Ölkə Prezidenti qarşısında iqtisadi islahatlar keçirmək, yeni siyasi kursa uyğun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən iqtisadi sistem yaradılması problemləri bütün kəskinliyi ilə dururdu. Öz növbəsində iqtisadi islahatların əsasını təşkil edən aqrar islahatların tərkib hissəsi kimi torpaq islahatlarının keçirilməsi həlli vacib problemlərdən biri oldu.

Təsadüfi deyil ki, xalqın iradəsi ilə 1993-cü ildən Azərbaycana başçılıq etməyə başlayan Heydər Əliyev başladığı işləri sona çatdırmaq və gələcəkdə ölkənin çiçəklənməsini təmin etmək üçün ilk köklü islahatlara məhz aqrar sahədən başladı. Əsası 1970-80-ci illərdə qoyulmuş bu islahatlar suveren Azərbaycan iqtisadiyyatını möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək məqsəd ilə bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğunlaşdırmaq yolunda ilk mühüm addımlar oldu. İqtisadi islahatların mühüm hissəsini təşkil edən torpaq islahatları da 1970-80-ci illərdə qoyulmuş bünövrə üzərində aparılırdı.

Lakin Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra torpaq siyasətinin həyata keçirilməsi və torpaq islahatının aparılması problemi üçün müvafiq hərtərəfli qanunlardan ibarət olan möhkəm hüquqi baza və bu qanunların həyata keçirilməsi üçün çevik, fəal mexanizm lazım idi. Bu dövrdə ölkəmizdə torpaqdan istifadənin formalarının dəyişməsi ilə əlaqədar tədqiqatların istiqaməti torpaqların bonitirovkası, torpaq kadastrı, bioekoloji yanaşma, hüquqi tənzimat məsələləri və s. üzrə olmuşdur. Bütün bu tədqiqatların istiqamətlərinin yeniləşməsi ölkəmizin tarixinə bir inqilabi dövr kimi daxil olmuş və

Azərbaycanın başqa regionlarına nisbətən ilk dəfə olaraq qeyd olunan tədbirlər muxtar respublikanın torpaqlarında həyata keçirilmişdir.

1992-ci ilin əvvəllərində Heydər Əliyevin başçılığı ilə (o zaman Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri) Culfa rayonunun Şurut və Gal kəndlərində torpaq islahatı keçirmişdi. Ancaq təəssüf ki, Heydər Əliyevin atdığı bu mütərəqqi addım o zamankı Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən düzgün qiymətləndirilmədi.

1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq prezident Heydər Əliyevin göstərişi ilə ölkənin aqrar sektorunda islahatlar keçirilməsi üçün ciddi addımlar atıldı. Bu məqsədlə ilk növbədə dünya, xüsusilə keçid dövrü yaşamış ölkələrin təcrübəsi ardıcıl olaraq öyrənilməli və ölkənin müxtəlif rayonlarında sınaqdan keçirildi.

İslahatların keçirilməsi məqsədilə prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə 1994-cü ilin dekabrında və 1995-ci ilin martında aqrar sektorda islahatların keçirilməsi, kolxoz və sovxozların islahatı üçün qanun layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzərində xüsusi komissiyalar yaradılmışdır. Həmin dövrdən başlayaraq aqrar islahatların bir hissəsini təşkil edən torpaq islahatlarının keçirilməsi, torpaqda yeni mülkiyyət formalarının yaradılması, yeni torpaq-mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması və bu münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi prezident Heydər Əliyevin imzaladığı çoxsaylı fərmanlarda və digər normativ-hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır.

Ölkəmizdə bu mərhələdə əldə olunmuş uğurlar dünya alimləri arasında böyük maraq doğurmuşdur. Göstərilən bu uğurlarda muxtar respublikanın yerli kadrlarının da əməyi əvəzəlməzdir.

Bu dövrdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi və daimi nəzarəti altında qısa müddət ərzində ölkəmizin alimləri tərəfindən Azərbaycan Respublikası "Torpaq kodeksi və torpaq-kadastr rayonlaşdırılmasının yeni sistemi" işlənilib hazırlanmış, Azərbaycan təbii-kənd təsərrüfat vilayətlərinin yeni xarakteristikasına uyğun olaraq mövcud rayonlar dəqiqləşdirilmiş və yeni yarımrayonlar ayrılmışdır.

Bu problemlərin həlli istisnasız olaraq Heydər Əliyevin təşəbbüsü, onun rəhbərliyi və daimi nəzarəti sayəsində həyata keçirildi. Bu dövrdə Heydər Əliyevin torpaq islahatı MDB məkanında analoqu olmayan çoxyönlü bir proses kimi tarixə düşmüşdür. Ölkənin kənd təsərrüfatının inkişafında böyük uğurlar əldə edilməsinə səbəb olan bu islahatların başqa ölkələrdə aparılan analoji islahatlardan fərqləndirən 3 mühüm xüsusiyyətini göstərmək olar.

1. Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə Azərbaycanda torpaq vətəndaşlara pulsuz verilmişdir. Bunun nəticəsində 3 milyon 300 min adam torpaq mülkiyyətçisinə çevrilmişdir. Bu isə güclü mülkiyyətçilər sinfinin yaranmasına və yeni əkinçilik münasibətlərinin formalaşmasına gətirib çıxarmış, torpaqdan səmərəli və məhsuldar istifadə etməsini şərtləndirmiş və torpağa qayğıkeş münasibəti zəruri etmişdir.

2. Ən yararlı və keyfiyyətli torpaqlar özəlləşdirilmişdir. Yəni başqa MDB ölkələrindən fərqli olaraq vətəndaşlara az yararlı və yararsız torpaqlar deyil, keçmiş kolxoz və sovxozların ən yararlı və münbit torpaqları verilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxslərinə onların mülkiyyətində olan torpaq sahələrinə müstəsna hüquqlar – alqı-satqı, bağışlama, icarəyə və ya istifadəyə vermə, vəsiyyət, girovqoyma və i.ə. verilir ki, bu da Azərbaycanda torpaq islahatlarının keçmiş SSRİ respublikalarında olduğu kimi deyil, əsaslı, fundamental şəkildə aparıldığını sübut edirdi.

3. Yaşayış yerindən və şəxsiyyətindən asılı olmayaraq ölkə ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara torpaqdan istifadə və torpağı icarə hüququ verilir, eyni zamanda Azərbaycanın istənilən vətəndaşı torpağın alqı-satqı prosesində, torpaqla bağlı müxtəlif müqavilələrin bağlanması iştirak edə bilərdi. Başqa sözlə, torpaq mülkiyyətçisinə çevrilmiş 3 milyon 300 min subyektlə yanaşı, əhalinin qalan hissəsi də torpaq-vətəndaşlıq münasibətlərindən kənar edilmir. Yəni Azərbaycan Respublikasının istənilən vətəndaşı ölkədə formalaşan yeni torpaq mülkiyyəti münasibətlərinin birbaşa iştirakçısı ola bilərdi.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan vətəndaşlığı olmayan fiziki və hüququ şəxslərə Azərbaycanda torpaq mülkiyyəti hüququ verilmir. Bu isə tək-cə mühüm iqtisadi əhəmiyyət deyil, eyni zamanda ciddi siyasi məna daşıyır.

Ölkəmizdə son dövrlərdə aparılmış iqtisadi islahatlar nəticəsində torpaqdan istifadənin yeni forması yaranmış, aqrar münasibətlərin məzmunu tamamilə dəyişmişdir. Azərbaycan Respublikasında aparılmış torpaq islahatları ilə əlaqədar bir sıra qanunların qəbul edilməsi, o cümlədən “Torpaq islahatı haqqında” 2 avqust 1996-cı il, “Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yer quruluşu haqqında” 12 mart 1999-cu il, “Torpaqların münbitliyi haqqında” 30 dekabr 1999-cu il tarixli Sərəncamlar torpaqların qorunması, münbitlik göstəricilərinin tənzimlənməsini və ekoloji dəyişikliklərin aradan qaldırılmasını tələb edirdi.

Ölkə Prezidenti tərəfindən verilən bütün torpaq islahatları Azərbaycanın digər regionlarından fərqli olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbərliyi tərəfindən həmişə birinci olaraq həyata keçirilmişdir.

Dövlətimiz tərəfindən verilən bu iqtisadi islahatlar nəticəsində torpaqlardan istifadənin yeni forması “dövlət, bələdiyyə və xüsusi” və aqrar münasibətlərin məzmunu tamamilə dəyişmişdir. Azərbaycan Respublikasının Yeni torpaq qanunvericiliyində torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin hüquqları və vəzifələri göstərilmişdir. Torpaq sahiblərinin və torpaq istifadəçilərinin hüququ Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada qorunur. Torpaq sahiblərinin vəzifəsi isə torpaqdan məqsədli, təyinatına müvafiq surətdə səmərəli istifadə etmək, onun münbitliyini artırmaq, təbiətporuyucu istehsal texnologiyasını tətbiq etmək, özünün təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində ərazidə ekoloji vəziyyətin pisləşməsinə yol verməmək və digər torpaq sahiblərinin hüquqlarını pozmamaqdan ibarətdir.

Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində ciddi təşkilati, hüquqi və elmi işlər aparılmaqla, regionlarda kənd təsərrüfatının yüksəlişi üçün olduqca əlverişli şərait yaranmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin göstərişi və Sərəncamları rəhbər tutularaq aid qurumlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasında və muxtar respublikamızda torpaqların beynəlxalq standartlara uyğun müasir təsnifatı, diaqnostikası, nomenklaturası, deqradasiyası, antropogen torpaqəmələgəlmə prosesinin nəzəri və təcrübi əsasları, aqroekologiyası, ekoloji monitorinqi və kadastrı istiqamətində mühüm tədqiqatlar aparılmaqla torpaq xəritələri işlənilmiş və mütəxəssislərin istifadəsinə verilmişdir.

Muxtar respublikada ekoloji tarazlığı qorumaq və kənd təsərrüfatını müasir səviyyədə inkişaf etdirmək üçün ölkəmizdə torpaq haqqında qəbul olunan yeni iqtisadi islahatlar və Dövlət Proqramına uyğun olaraq uzunmüddətli perspektiv planlar tərtib olunmuşdur. Qəbul olunmuş perspektiv planda muxtar respublikada torpaq münbitliyinin qorunması, bərpası, artırılması və aqrar-sənaye integrasiyası əsasında kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir.

Məhz Heydər Əliyev bu dövrdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının simasını dəyişmiş torpaq islahatlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinin, 1996-cı ildə qəbul olunmuş “Torpaq islahatı” haqqında Qanunun və bununla bağlı bütöv bir sıra inzibati hüquqi aktların qəbul edilməsinin başlıca təşəbbüskarı olmuşdur.

Naxçıvan MR Dövlət Torpaq Komitəsinin əməkdaşları tərəfindən 2002-ci il 1 oktyabr tarixində torpaq payı almaq hüququ olan 71535 ailəyə dövlət aktları verilmiş, bunlar 243445 nəfəri əhatə etmişdir. Beləliklə, rəsmi sənədlər, yəni dövlət aktları üzrə torpaqların vətəndaşlara paylanması torpaq islahatlarının birinci mərhələsinin başa çatması kimi qiymətləndirilir. Bu mərhələdən sonra Naxçıvan MR Dövlət Torpaq Komitəsinin qarşısında torpaqların alqı-satqısı, girov qoyulması, dövlət və bələdiyyə torpaqlarından istifadəyə nəzarət edilməsi və digər məsələlərin həll olunması üçün tapşırıqlar verilmişdir.

Bütün bu tədqiqatların istiqamətlərinin yeniləşməsi muxtar respublikanın tarixinə bir inqilabi dövr kimi daxil olmuşdur. Müstəqillik dövründə ölkəmizdə dünyada analoqu olmayan torpaq haqqında aparılan bu islahatlar Azərbaycan Dövlət Torpaq Komitəsinin və yerli hökumətin dəstəyi ilə Naxçıvan MR Dövlət Torpaq Komitəsinin və onun yerlərdəki rayon torpaq şöbələri əməkdaşlarının fədakar işlərinin nəticəsində ilk dəfə olaraq muxtar respublikanın ərazisində həyata keçirilmişdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, muxtar respublikada yer quruluşu və yer istifadəsi sahələrində elmi və istehsalat işlərinin texniki təchizatı keyfiyyətə yeni səviyyəyə çatdırılmışdır. Hazırda Naxçıvan MR Torpaq Komitəsi strukturları güclü kompyuter texnikası və yeni avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Muxtar respublikanın vahid torpaq fonduna aid olan bütün məlumatın toplanması və sistemləşdirilməsi üçün xüsusi “Torpaq Məlumat Bankı” yaradılmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 7 avqust 2002-ci il tarixdə təsis etdiyi AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Torpaq ehtiyatları laboratoriyasının əməkdaşlarının üzərinə təsdiq olunmuş torpaq islahatları ilə əlaqədar mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Bu məqsədlə tərəfimizdən “Naxçıvan Muxtar Respublikası torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi” adı altında aparılmış tədqiqat işlərini ölkəmizdə həyata keçirilən torpaq islahatlarının nəticəsi kimi göstərmək olar. Bu iş ərazidə torpaq münbitliyinin kompleks qorunmasına xidmət edir. Apardığımız tədqiqatlar əsasında laboratoriyamız tərəfindən müstəqillik dövründə iri həcmli 3 monoqrafiya, 2 metodik vəsait, 4 tövsiyə, ölkəmizdə və xaricdə 60-dan çox məqalə və 2 fundamental torpaq xəritəsi hazırlanıb çapdan çıxarılaraq xalqımızın istifadəsinə verilmişdir.

Bu dövr Naxçıvan MR-də həyata keçirilmiş torpaq islahatları əsasında ətraf mühitin lazımi səviyyədə qorunması və bərpa olunmasında ən önəmli bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu tədqiqatlarda ətraf mühitin qorunması istiqamətində əsas etibarlı ilə ərazinin torpaq, bitki və heyvanlar aləmi kompleks şəkildə öyrənilməyə başlanılmışdır.

Beləliklə, müxtəlif ölkələrdə, Azərbaycanda və Naxçıvan Muxtar Respublikasında torpaq mühitinin qorunması üzrə məkan-zaman daxilində tarixin ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində aparılmış, tədqiqat işlərinin nəticələri hərtərəfli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Araşdırmalar nəticəsində alınmış müsbət nəticələr muxtar respublikada torpaqların bonitirovkası, ekoloji qiymətləndirilməsi və münbitlik modellərinin qurulması üzrə apardığımız tədqiqat işində istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işimizdə əsasən Azərbaycan və rus alimlərinin arxiv, çöl, xəritə, ədəbiyyat materialları və metodik vəsaitlərindən istifadə edilmişdir. Mövzu yerinə yetirilərkən bu alimlərdən xüsusilə Q.Ş.Məmmədovun dünya miqyasında öz həllini tapmış elmi fikirlərindən istifadə olunmuşdur. Hansı ki, bu fikirlər muxtar respublikada torpaq mühitinin qorunması üçün həll etdiyimiz problemlərdə öz təsdiqini tapmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən bünövrəsi qoyulmuş torpaq islahatları hal-hazırda Ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən mütəmadi surətdə davam etdirilir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 28 sentyabr 2006-cı il tarixdə “Azərbaycanın ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planının təsdiq edilməsi haqqında”, 25 avqust 2008-ci il tarixdə isə “2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” haqqında Sərəncam vermişdir.

Ölkə Prezidentinin 28 sentyabr 2006-cı il tarixli Sərəncamına müvafiq olaraq Naxçıvan MR-in Ali Məclisi “Naxçıvan Muxtar Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planının təsdiq edilməsi haqqında” və 25 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamına müvafiq olaraq isə “Naxçıvan MR-də 2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaq məh-

sulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Bu Sərəncama uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov 17 sentyabr 2008-ci il tarixdə “Naxçıvan MR-də 2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Qəbul olunmuş proqrama əsasən Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən muxtar respublikada 2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına imkan verən və kənd təsərrüfatının əsas sahələrdən biri olan torpaq ehtiyatlarının qorunması qəbul olunmuş Dövlət Proqramında öz əksini tapmışdır.

Dövlət proqramında torpaq ehtiyatlarının bərpası, qorunması və səmərəli istifadə olunması üçün elmi tədqiqatların rolu nəzərə alınaraq müvafiq nazirlik, komitə, elmi qurum, idarə və təşkilatlara xüsusi tapşırıqlar verilmişdir.

Muxtar respublikada ekoloji tarazlığı qorumaq və kənd təsərrüfatını müasir səviyyədə inkişaf etdirmək üçün ölkəmizdə torpaq haqqında qəbul olunan yeni iqtisadi islahatlar və Dövlət Proqramına uyğun olaraq uzunmüddətli perspektiv planlar tərtib olunmuşdur. Qəbul olunmuş perspektiv planda muxtar respublikada torpaq münbitliyinin qorunması, bərpası, artırılması və aqrar-sənaye integrasiyası əsasında kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir.

Göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün muxtar respublikada torpaq ehtiyatlarını qorumaqla bərabər, regionda taxıl, kartof, şəkər çuğunduru, üzüm, yem və s. bitkilərin əkin sahələrinin və istehsalının artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Burada kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasında elmi yeniliklərin tətbiqinə də geniş yer verilmişdir.

25 may 2011-ci il tarixdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisində kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən tədbirlər və qarşıda duran vəzifələr barədə keçirilən müşavirədə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov demişdir: “Muxtar respublika ərazisinin cəmi 11 % əkin aparıl-sa da, bu torpaqlardan heç də səmərəli istifadə olunmur. Bir çox hallarda əkin aparılarkən torpaq və iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınmır ki, bu da məhsuldarlığın aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Bunun əsas səbəblərindən biri də torpaqların tərkibinin öyrənilməməsi və əkin sahələrinin rayonlaşdırılmasının təşkil olunmamasıdır”. Həmin müşavirədə Ali Məclisin Sədri Vasif Talıbovun torpaqlardan səmərəli istifadə olunmamasına dair qeyd etdiyi çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün digər qurumlarla yanaşı, AMEA Naxçıvan Bölməsinə də müvafiq tapşırıqlar vermişdir. Bu göstərişlə əlaqədar AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun “Torpaq ehtiyatları” və “Dənli taxıl, paxlalı və texniki bitkilər” laboratoriyaları tərəfindən “Naxçıvan Muxtar Respublikasının müasir torpaq xəritəsinin əkinçilik sistemində rolu” mövzusunda monoqrafiya hazırlanmışdır. Monoqrafiyada muxtar respublikanın təbii zonalar üzrə (yarımsəhra,

friqanoid, çöl, dağ-kserofit, dağ-meşə, subalp və alp) müxtəlif torpaq tipləri, yarım tip və növ müxtəliflikləri öyrənilmiş, toplanılmış materiallardan istifadə edərək ərazinin relyef şəraiti nəzərə alınmaqla akademik Q.Ş.Məmmədovun rəhbərliyi altında Naxçıvan MR-in 1:150000 miqyasında müasir üsulla yeni torpaq xəritəsi tərtib edilmişdir. Qeyd olunanlarla bərabər monoqrafiyada müəlliflər yeni torpaq xəritəsindən istifadə etməklə muxtar respublikada mədəni və təbii bitkilər altında torpaqları qiymətləndirmiş (bonitirovkası), aqroistehsalat qruplaşdırılması aparmış, muxtar respublikanın inzibati rayonları və təbii-iqtisadi zonaları üzrə torpaqların bonitet balı və müqayisəli dəyərlik əmsalları çıxarılmışdır.

Mədəni bitkilər altında torpaqlardan səmərəli istifadə etmək məqsəd ilə Naxçıvan MR-də ilk dəfə olaraq Naxçıvan seoliti mineralından istifadə etməklə uğurlu nəticələr almışlar. Monoqrafiyanın sonunda aparılan tədqiqat işlərinin nəticələri ümumiləşdirilərək mədəni bitkilər (yonca, taxıl, üzüm və tərəvəz) altında münbitlik modelləri qurulmuş və tövsiyələr verilmişdir.

Muxtar respublikanın kənd təsərrüfatında torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə təqdim edilmiş bu monoqrafiya qeyd olunan çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, torpaqlardan səmərəli istifadə etməklə yüksək və keyfiyyətli məhsul alınmasına, ən başlıcası isə torpaq örtüyünün qorunmasına köməklik göstərəcəkdir.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkəmizdə aqrar sektorda aparılan torpaq islahatları üzrə apardığımız tədqiqat işində aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar.

- Ölkəmizdə aparılmış torpaq islahatlarında müstəqillik yolumuzun ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan sözün əsl mənasında dünya miqyasında özünü tanıtmış bir dövlətə çevrilmişdir.

- Ölkəmizdə gerçəkləndirilən aqrar siyasət daim Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət göstərir.

- Ölkəmizdə aqrar sektorun yüksək səviyyədə inkişaf etdirmək və torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək üçün elm adamları xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev irsini daima öyrənməli və gənc nəsillərə çatdırmalıdır.

TARIYEL TALIBOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi,
E-mail: t_talibov@mail.ru
NAZİM BABABƏYLİ
Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: nazimnym@mail.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SU PROBLEMLƏRİNİN HƏLL EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

1969-cu il iyul ayının 14-də Azərbaycan KP MK-nın plenumunda Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildi. Bu əlamətdar gündən başlayaraq respublika həyatının bütün sahələrində, o cümlədən də təbiətin mühafizəsi problemlərinin həllində dərin canlanma başladı.

Susuz torpaqlarda yeni suvarma sistemləri qurulmaqla torpaqlar əkin dövrünə daxil edildi, yeni hidrokomplekslər, irriqasiya sistemləri, süni göllər tikildi, kanallar çəkildi, əhalinin yaxından iştirakı ilə şəhər, qəsəbə və kəndlərin təmizliyi, abadlaşdırılması və yaşıllaşdırılması işi başlandı, təbii komplekslərin, torpağın, yerin təkinin, suyun, atmosfer havasının, bitki və heyvanlar aləminin və s. mövcud vəziyyəti ayrı-ayrılıqda müəyyənləşdirilərək elmi əsaslarla qiymətləndirildi, onların səmərəli istifadəsi və mühafizəsi üçün qanun və qərarlar qəbul edildi.

1982-ci ilin dekabr ayının 3-də Azərbaycan KP MK-nın plenumu Heydər Əliyevi SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilməsi ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsindən və büro üzvlüyündən azad etmişdir. 4 dekabr 1982-ci il tarixdən etibarən isə SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyyyətinin qərarına əsasən Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi məsul vəzifədə çalışmağa başlamışdır.

Respublikada 1983-1993-cü illərdə xalq təsərrüfatının bütün inkişaf sahələri durğunluğa düşər oldu və haqlı olaraq bu dövr “inkişafdan ətalətə doğru” zaman kəsiyi adlandırıldı. Nəhayət, Heydər Əliyevin vətənə qayıtması, xalqın təkidi və tələbi ilə prezident seçilməsindən sonra Azərbaycan Respublikası bütün sahələrdə çiçəklənməyə başladı.

Müstəqillik əldə edən respublikamız artıq öz sərvətlərinin sahibi oldu, parçalanan, təbii sərvətləri talanan ölkə ayaq üstə dayanmağı bacardı. Bu, xalqla iqtidarın inamlı birliyi, təbii sərvətlərdən Azərbaycan dövlətinin mənafeyi istiqamətində bacarıqla istifadəsindən başqa, ən önəmlisi, böyük dövlət xadimi, ümummilli lider olan Heydər Əliyev zəkası hesabına olmuşdur. Onun tərəfindən müəyyənləşdirilən iqtisadi-siyasi xətt ölkəmizi hər gün, hər an irəli aparmaqla iqtisadi və siyasi qüdrət əldə edildi.

Azərbaycanda, o cümlədən regionda su ilə ən az təmin olunmuş Naxçıvan Muxtar Respublikasında su problemi həmişə ümdə məsələ olmuşdur. Yerli su ehtiyatına görə respublikamızın Cənubi Qafqazda axırncı yerdə olması, yəni illik su balansının cəmi 30%-nin öz ərazimizdə formalaşması qalan 70%-nin isə tranzit

xarakter daşmasına görə, yeni suvarılacaq sahələrin dövrüyyəyə verilməsi zamanı əlavə suvarma mənbələrinin aşkar edilməsi və ya yaradılması problemləri ortaya çıxmışdır. Tipik dağlıq bölgə olan Naxçıvan MR-in yaşayış məntəqələrində vaxtı ilə çəkilmiş möhtəşəm kəhriz və kanallar əhalinin suya olan tələbatını qismən ödəmişdir. Bunlara “Şahin Gəray” (Şangirey) suvarma kanallarını, Naxçıvan, Ordubad və digər şəhər və kəndlərdəki kəhrizləri göstərmək olar. Lakin torpaqların su çatışmazlığından dəmyə əkilməsi, xüsusən yayın ortalarında əhalinin içməli suya artan tələbatının ödənilməməsi yenə də problem olaraq qalırdı. Bura əhalinin əkin sahələrinin, kommunal-iaşə müəssisələrinin, müxtəlif sənaye sahələrinin artımını da əlavə etsək, muxtar respublikadakı suya olan tələbatın aktuallığı bir daha aydın olar.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə onun bu aktual problem sahəsindəki fəaliyyətini təhlil etsək, fundamental işlərin görüldüyünün şahidi olarıq. Onun rəhbərliyi ilə 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın su tələbatının ödənilməsi üçün geniş həcmli, dövlət əhəmiyyətli işlər görülmüşdür: 1969-cu ildə “Ağsta-façay”, 1970-ci ildə “Araz su qovşağı”, 1976-cı ildə “Sərsəng”, 1976-cı ildə “Yuxarı Xanbulançay”, 1977-ci ildə “Arpaçay”, 1980-cı ildə “Sirab”, 1981-ci ildə “Şəmkir”, “Cəhriçay” və s. kimi su anbarları tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu qısa zaman kəsiyində respublikamızda, eləcə də muxtar respublikada inşa edilən sututarların ümumi həcmi 5,047 milyard m³ olmuşdur.

1969-1982-ci illərdə Azərbaycanda içməli su təchizatı sahəsində də böyük işlər görülmüşdür. 1970-ci ildə birinci növbə Kür-Abşeron su xətti, 1966-1978-ci illərdə isə Samur-Abşeron kanalı və “Ceyranbatan” su anbarı tikilib istifadəyə verilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, rayon mərkəzinə və kəndlərə 500 km uzunluğunda daxili su xətləri çəkilmişdir ki, bunun da 76,3 kilometri Naxçıvan MR ərazisində olmuşdur.

1969-1982-ci illərdə görülən irimiqyaslı işləri həyata keçirmək üçün hüquqi baza yaradılmalı idi. Təkcə həmin dövrdə təbiətdən səmərəli istifadə və ətraf mühitin qorunması haqqında 8 mühüm qanun və 32 qərar qəbul edilmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi bütün dövrlər ərzində ölkəmizdə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, təbiətin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması sahəsində ardıcıl, məqsədyönlü strategiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsinə rəhbərlik etdi. Onun planı, ardıcıl və elmi əsaslara istinad olunan ekoloji siyasəti nəticəsində yeni-yeni su anbarları, irriqasiya və meliorasiya sistemləri yaradıldı, minlərlə hektar şorlaşmış torpaqlarda, bataqlıqlaşmış və deqradasiya olunmuş ərazilərdə kultivasiya işləri aparıldı, yeni-yeni meşə zolaqları salındı, eyni zamanda qoruq və yasaqlıqların sayı artırıldı. Azərbaycan Respublikasında təbii ehtiyatlardan, xüsusilə tükənən və bərpa olunan ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə olunması üçün yeni qanun və qərarlar qəbul edildi, onların icrasına nəzarət gücləndirildi. Bu qanunlar içərisində 29 iyun 1972-ci ildə qəbul olunmuş və 1 yanvar 1973-cü ildən həyata keçirilməyə başlanmış “Azərbaycan SSR-nin su kodeksi”ni xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Kodeks həmçinin iki il əvvəl Azərbaycan Kommunist

Partiyası Mərkəzi Komitəsinin “Kür boru kəmərinin fəaliyyətinin sürətləndirilməsi” tədbirləri haqqındakı qərarını tamamlamış oldu. Heydər Əliyev bu kəmərin tikintisinin vaxtında başa çatdırılması üçün dörd səlahiyyətli dövlət müəssisəsi və bir nazirlik qarşısında vaxtında və şərtsiz yerinə yetirmək vəzifəsi qoydu. Həmin ilin iyul ayında meliorativ sistemlərin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, suvarılan və qurudulan torpaqlardan istifadə ilə bağlı iki qərar qəbul edildi.

1977-ci ildə Kür çayı hövzəsinin su ehtiyatlarının mühafizəsi və kompleks istifadəsi ilə əlaqədar qəbul olunmuş qərar 1979-cu ildə üç yeni protokolla möhkəmləndirildi.

Heydər Əliyev ölkə rəhbəri kimi səth sularının ekoloji vəziyyətinin sağlamlaşdırılması ilə yanaşı, yeraltı sulardan da səmərəli istifadə üçün müvafiq nazirliklərin və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Biologiya və Coğrafiya institutlarının qarşısında yeraltı suların axtarışı, ehtiyatlarının hesablanması və ekoloji qiymətləndirilməsi vəzifəsini qoydu. Alim və mütəxəssislərin gərgin axtarıqlarının nəticəsində Samur-Dəvəçi ovalığı və Qusar maili düzənliyində illik istismar ehtiyatı 600 mln./m³, Qanix-Əyriçayda 700 mln/m³, Qarabağ düzündə isə 650 mln/m³ olan şirin su olması təsdiqləndi. Bunun ardınca 29.11.1980-ci ildə yeraltı suların mühafizəsi və istifadəsinə nəzarətin gücləndirilməsi ilə əlaqədar yeni qərar qəbul edildi.

Ölkə rəhbərliyini düşündürən əsas problemlərdən biri də sututarların həcmnin artırılması və yeni daha böyük tutumlu su anbarlarının tikintisi idi. Problemi həll etmək məqsədi ilə 1969-cu ildə su tutumuna görə respublikamızın dördüncü ən böyük, həcmi 565 mln.m³ ”Tərtər” və onuncu – həcmi 52 mln.m³ olan ”Xanbulançay” su anbarlarının tikintisinə başlandı. Daha bir il keçməmiş sahəsinə görə ikinci və su tutumuna görə üçüncü böyük “Araz su qovşağı” su anbarının tikintisi başa çatdı. Araz çayı üzərində tikilən həcmi 1350 mln/m³-lik yeni su anbarı 100 min hektar susuz torpaqları suvarmaqla yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının elektrik enerjisində olan tələbatının müəyyən hissəsini də ödəməyə imkan verdi. 42 min/kvt. saat elektrik hasil edən su anbarında Azərbaycanın ən böyük balıqçılıq vətənlərindən biri fəaliyyətə başladı. Su anbarı eyni zamanda çayın orta və aşağı axarlarında Ermənistanın sənaye, məişət, xüsusilə Meçamor Atom Elektrik Stansiyasının tullantıları hesabına yaranmış ekoloji gərginliyin qarşısını tullantıları özündə saxlamaqla almış oldu. Cəmi bir il sonra Arpaçay üzərində sahəsi 6,0 km², layihə həcmi 180 mln/m³ olan eyniadlı su anbarının inşası başa çatdırıldı və bir neçə il sonra muxtar respublikada 30 min hektar torpaq əkin sahələrinə çevrildi, eyni zamanda 25 min hektardan artıq sahə yaşıllaşdırılma və lazımi miqdarda suvarılma imkanları qazandı. Həmin il “Akstafaçay” su anbarının inşası başa çatdırıldı və su anbarından ümumi uzunluğu 75,5 km-lik iki suvarma kanalı çəkildi.

1971-ci il ölkəmizi “Su intibahı” dövrü də adlandırmaq olar, belə ki, həmin il Araz çayının aşağı axarında “Bəhramtəpə” hidrotexniki qurğusu və uzunluğu 123 km olan Əzizbəyov suvarma kanalı Tərtər çayı üzərində eyniadlı su

anbarından 25 km aşağıda, nisbətən kiçik “Madagiz” dəryaçası inşa edildi. Bakı şəhərinə Samur-Dəvəçi ovalığında üçüncü su kəməri çəkilməyə başlandı.

1973-cü ildə respublika rəhbərliyinin qərarları və birbaşa nəzarəti ilə Xanlar, Jdanov (indiki Beyləqan), Ordubad, Şuşa, Zəngilan şəhərləri yeni su kəmərləri ilə təchiz edildi. “Ceyranbatan” su anbarının həcmi artırmaq üçün işlərə başlandı. 1974-cü ildə Naxçıvan və Laçın şəhərlərinə əlavə su kəməri çəkildi.

Keçən əsrin 70-ci illərinin mühüm hidrotexniki qurğularına 12 artezian quyusunun suyu ilə istifadəyə verilən Quba, dünyada indi də analoqu olmayan 32 km-lik Turşsu-Şuşa mineral su kəməri, üçpilləli Ceyrançöl nasos stansiyası, “Qahab” su anbarı, Girdimançay-Ağsu, Xaçmaz su magistralları istifadəyə verildi.

80-cı illərdə isə Şamaxıda “Acıdərə”, Şəki rayonunda “Əyriçay” dəryaçaları, debiti saatda 2000 m³ olan Navahı su kəmərinin tikintisi başa çatdı.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan KP MK-nın həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində 1970-1980-ci illər arasında, cəmi on il ərzində su anbarlarının ümumi tutumu 20 mlrd.m³-ə, suvarma kanallarının uzunluğu ekvator xəttindən çox – 50 min km-ə, kollektor-drenaj şəbəkəsinin uzunluğu 18 min km-ə, su-nasos stansiyalarının sayı 700-ə çatdırıldı.

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı nəticəsində su problemlərinin həlli məqsədilə aparılan işlər yenidən geniş vüsət aldı. Hakimiyyətin yeni dövründə paytaxtın su təchizatı sisteminin yenidən qurulmasına start verildi. İlk növbədə Böyükşor gölünə tökülən çirkab sularının qarşısı alındı, Kür çayında ekoloji gərginliyin azaldılması məqsədi ilə Milli proqram hazırlandı, Xəzər dənizinin mühafizəsi üçün “Xəzər fondu” yaradıldı, qədim və ənənəvi su təchizatı sistemi olan kəhrizlərdə bərpa işləri başlandı, bəndi dağılmış “Qızılnohur” su anbarı bərpa edildi, Kürün daşması və su borularının dağılması nəticəsində su təminatını itirmiş Zərdab şəhərinin su kəməri yenidən quruldu, Yevlax rayonunda Bozdağ otlaqlarına su çıxarıldı, Azərbaycan Respublikasında “Su fondu” yaradıldı. Şərur şəhərinə yeni su xətti çəkildi, erməni işğalçıları tərəfindən dağıdılmış Horadiz su sistemi təzələndi...

Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrdə 270 min hektar yeni suvarılan torpaqlar hesabına kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 1 milyon 450 min hektara çatdırıldı və 460 min hektar otlaq sahəsi su ilə təmin edildi. Bu dövrdə su problemlərinin həlli üçün su təsərrüfatı və meliorasiya sisteminə qoyulan pul vəsaitinin miqdarı Sovet hakimiyyətinin 50 ili ərzində respublikamıza qoyulan vəsaitdən 2 dəfə çox olmuşdur.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev xalqımızın milli sərvəti olan su mənbələrinin ekoloji şəraitinin yaxşılaşdırılması, mühafizəsi, onlardan səmərəli istifadə edilməsi, su təsərrüfat sistemlərinin və su ehtiyatlarının istismarı üçün yeni elmi texnologiyaları təmin etməklə su təsərrüfatı problemlərinin həlli istiqamətində əvəzsiz işlər görmüşdür. Hal-hazırda bu iş ölkədə Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir, yeni sututarlar, suvarma kanalları, ən başlıcası isə əhəlinin içməli suya olan tələbatı ödənilir.

CABBAR NƏCƏFOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: haci-cabbar71@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA ÜZÜMÇÜLÜYÜN İNKİŞAFI

Böyük şəxsiyyətlər içərisində özünə ilk sıralarda yer tutmuş Azərbaycanın xalqının böyük oğlu, ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının özünəməxsus yeri vardır. İki dəfə müxtəlif ictimai-siyasi quruluşlarda olmaqla Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev cənablarının öz doğma Azərbaycan xalqına göstərdiyi tarixi, siyasi, iqtisadi, mədəni və digər xidmətlər danılmazdır. Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərini əks etdirən bir çox əsərlər yazılmışdır və yəqin ki, bundan sonra da yazılacaqdır. Bununla belə biz də öz töhfəmizi kiçik bir məqalə ilə ümummilli liderimizin anadan olmasının 90 illiyi münasibətilə yazmağı lazım bildik.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 21 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun Naxçıvan MR-də 2013-cü ili “Heydər Əliyev ili” elan etməsi, heç şübhəsiz ki, təqdirəlayiq bir haldır. Azərbaycan Respublikasında olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da müstəqillik dövründən bu günə qədər Heydər Əliyev kursunun aparılması və davam etdirilməsi nəticəsində bütün sahələrdə böyük uğurlar qazanılmış, əhalinin maddi rifah halı dəfələrlə yüksəlmişdir.

Strateji əhəmiyyətli uğurlardan Naxçıvanı blokadadan çıxarmaq üçün son dərəcə müasir və texniki cəhətdən mükəmməl təmin olunmuş hava limanının tikilib istifadəyə verilməsi, bir zamanlar elektrik enerjisinin fasilələrlə verildiyi Naxçıvanda, indi əhalinin elektrik enerjisi ilə 100% təmin olunması, artıq enerjinin isə ixrac olunmasını göstərmək olar. Bu uğurların arxasında da ümummilli lider Heydər Əliyevin apardığı mükəmməl xarici siyasət faktı durur. 1980-ci ildə isə Naxçıvana çox çətin dağlıq ərazisi olan Ermənistanın Ağ Kilsə (Sisiyan) rayonu ərazisindən keçməklə təbii qaz xəttinin çəkilməsi də Heydər Əliyevin Naxçıvanı hər zaman diqqətdə saxladığına dair bir sübutdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycanlı gənclərin Bakı və Gəncə şəhərlərində qəbul imtahanları verərək keçmiş SSRİ-nin yüksək səviyyəli ali məktəblərində təhsil almaları üçün yaratdığı imkan əvəzsizdir. Bu imkandan yararlandığım üçün özümü şəxsən ulu öndərə borclu hesab edirəm, ona uca Allahdan rəhmət diləyirəm.

Atəşkəs rejiminə nail olmaqla xarici investisiyaları Azərbaycana cəlb edib neft və qaz sənayesinin yüksək gəlirlə işləməsini təmin edərək dövlətimizin bugünkü möhtəşəm inkişaf səviyyəsinə çatdırılması ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən müdrik siyasəti nəticəsində olmuşdur. Nəzərə alsaq ki,

Azərbaycan Rusiyadan qaz idxal edirdi, bir çox bölgələrdə və o cümlədən Naxçıvanda qaz və qaz xətləri yerli-dibli yox idi, bu müdrik siyasətin uğurları misilsiz bir qiymətə malik olur. Belə ki, indi Rusiya və bir çox Avropa dövlətləri, Türkiyə, İran və Gürcüstan Azərbaycandan qaz idxal edir, qazlaşdırılmamış bölgə isə demək olar ki, qalmamışdır, həmçinin qazla işləyən modul elektrik stansiyaları hesabına elektrik enerjisi istehsalı dəfələrlə artmışdır. Artan neft və qaz gəlirləri hesabına Azərbaycan ordusu ən müasir silah-sursat, texnika və avadanlıqlarla təmin olunaraq dünyanın ən güclü ordularından birinə çevrilərək istənilən an, erməni quldur-başkəsənləri tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımızı azad edə bilər. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikası bir çox müasir silahları özü istehsal edir, bu inam qat-qat artır. Neft strategiyasının uğurları hesabına qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də kənd təsərrüfatının və aqrar sektorun inkişafı da göz qabağındadır.

Hazırda çalışdığımız Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin də ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən xüsusi fərmanla yaradılması həm naxçıvanlılar, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının elm adamları üçün qiymətli bir hədiyyə oldu və elmi potensial üçün böyük imkanlar yarandı.

Bölmənin əməkdaşı kimi ixtisasına uyğun olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında üzümçülük sahəsində gördüyü təşkilati işlər nəticəsində qazanılan uğurlar barədə bəzi məlumatları diqqətə çatdırmaq istərdim.

1940-cı ildə Azərbaycan Respublikasında 33 min ha üzümlük sahəsi, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə 1923-cü ildə 1163 ha, 1937-ci ildə 1516 ha, 1940-cı ildə 1850 ha olmuşdur. Üzümçülük-şərabçılıq istehsalını ixtisaslaşdırmaq və idarəetməni mərkəzləşdirmək məqsədi ilə 1964-cü ildə bütün ixtisaslaşdırılmış üzümçülük sovxozlarını və şərab emalı zavodlarını özündə birləşdirən aqrar-sənaye kompleksi yaradıldı. Lakin bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, o dövrdə Azərbaycan Respublikasında hökm sürən təsərrüfatsızlıq ucbatından aqrotexniki tədbirlərin yarıtılmaz bir səviyyədə yerinə yetirilməsinin məntiqi nəticəsi olaraq bütün bölgələrdə məhsuldarlıq bir çox illər ərzində yolverilməz dərəcədə aşağı olmaqda davam etmişdir. Məsələn, üzümçülüyn intensiv inkişaf etdirilməsi üçün müstəsna dərəcədə əlverişli iqlim-torpaq şəraitinə və zəngin sort ehtiyatlarına malik olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında 1966-cı ildə üzümün əkin sahəsinin 1953-cü ildəki 1,4 min ha-dan 6,5 min ha-ya çatdırılmasına baxmayaraq, onun məhsuldarlığı hər hektar bar verən üzümçülükə: keçmiş Naxçıvan sovxoz şərab trestinin təsərrüfatlarında vur-tut 19,6 sen., kolxozlarda 28,5 sen., kənd təsərrüfatı nazirliyinin sovxozlarında 5,2 sen. təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən də Naxçıvan Muxtar Respublikasında üzümçülük və onun emal sənayesinin əsl möhtəşəm inkişafı keçən əsrin 70-ci və 80-ci illərinin birinci yarısında – Azərbaycan xalqının böyük

oğlu, ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının hakimiyyətə gəlişi ilə təmin edilmişdir. Bu dövrdə həyata keçirilmiş bir çox təşkilati və təsərrüfat tədbirləri hesabına üzümçülük kənd təsərrüfatının yüksək dərəcədə intensivləşdirilmiş sahəsinə, şərabçılıq isə yeyinti məhsulları sənayesinin mühüm bölməsinə çevrilmişdir. Keçmiş SSRİ məkanında Azərbaycan SSR artıq 1982-ci ildə üzüm bağlarının ümumi sahəsinə görə birinci, ümumi istehsalın həcminə görə isə ikinci yeri tuturdu. Məhz elə bu dövrlərdə əhalinin rifahı ən yüksək həddə çatmışdı. SSRİ-də mövcud üzüm bağlarının 22,2%-i, ümumi üzüm istehsalının 22,6%-i Azərbaycanın payına düşürdü. Həmin dövrdə respublikada üzümlük sahəsi kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 6,7%-ni tutmasına baxmayaraq, üzüm istehsalı bütünlükdə bitkiçilik məhsullarının 49,9%-ni təşkil edirdi. Göründüyü kimi, bu dövrdə üzümlüklərin sahəsi, onun ümumi istehsalı, məhsuldarlıq, emal məhsullarının həcmi və çeşidi Azərbaycan Respublikasının bütün tarixi ərzində görünməmiş bir artım sürəti ilə yüksəlmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1

Üzümçülüyn əsas inkişaf göstəriciləri

Göstəricilər	1970	1975	1980	1982
Üzüm bağlarının sahəsi, min ha o cümlədən bar vermə yaşında	121,6 0,4	178,1 105,7	263,0 150,9	275,0 175,0
Məhsuldarlıq, sen/ha	46,8	67,1	95,3	100,5
Ümumi məhsul yığımı, min ton	351,7	706,2	1481,3	1816,0

Azərbaycan Respublikası 1982-ci ildə ittifaqda istehsal olunan şərab materiallarının 30,6%-ni, üzüm şərabının 6,9%-ni, şampan şərablarının 5,7%-ni, konyakın 20,8%-ni istehsal etmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Əsas şərabçılıq məhsullarının istehsalı

Göstəricilər	1970	1975	1980	1982
Şərab materialı, mil dal	22,7	48,7	100,7	121,6
Üzüm şərabı, mil dal	10,8	16,3	22,0	23,9
Şampan şərabı, mil butulka	2,2	3,1	5,8	12,5
Konyak, min dal	526,0	889,0	1389,0	1599,6

Azərbaycan şərabları, şampanları və konyakları 1969-1980-ci illərdə ümumittifaq və beynəlxalq müsabiqələrdə, yarmarkalarda, sərgilərdə 4 qran-pri, 46 qızıl, 49 gümüş və 3 bürünc medala layiq görülmüşdür. Sonrakı 1983-1984-cü illərdə respublikada üzümçülük daha da inkişaf edərək onun ümumi sahəsi 300 min hektara, ümumi məhsul istehsalı isə 2,12 milyon tona çatmışdır.

Azərbaycan Respublikasında təmin olunmuş bu yüksəliş fonunda məntiqi olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında da üzümlüklərin ümumi sahəsi

bir neçə dəfə genişlənmiş və ümumi məhsul istehsalı artmışdır. Belə ki, 1983-cü ildə muxtar respublikada üzümlüklərin ümumi sahəsi 17,1 min ha-ya, məhsuldarlıq 84,2 sentnerə, ümumi məhsul istehsalı 155,0 min tona çatmış, onun emal müəssisələrinin sayı dəfələrlə çoxalmış və yeni müasir maşın və avadanlıqlarla təmin edilmişdir. Muxtar respublikada 1960-cı ildə istehsal edilmiş 42,0 min dal üzüm şərabının həcmi sürətlə artaraq 171,5 min daldan 1980-cı ildə 319,0 min dala, 1983-cü ildə 572,4 min dala çatmış və ya 3,4 dəfə artmışdır. Bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının birbaşa göstərişi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında rentabelliyi az, əziyyəti isə çox olan pambıq əkininin yerinə də üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi, əhalinin sağlamlığının qorunmasına və gəlirinin artmasına birbaşa təsir etmişdir.

Lakin 1985-ci ildə Azərbaycan xalqının əzəli və məkrli düşmənləri Aqanbekyanların, Şahnəzərovların təhriki ilə yarıtmaz Qorbaçov başda olmaqla, keçmiş ittifaq hökumətinin qəbul etdiyi “Alkoqolizm və sərxoşluğa qarşı mübarizə tədbirləri barədə” qərarı Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafına ağır zərbə vurdu. 1986-cı ildən başlayaraq respublikada üzümlüklərin sahəsi və məhsul istehsalı ilbəil sürətlə azalmağa başladı və nəhayət, sonrakı 15 il ərzində tam tənəzzülə uğradı.

2003-cü ilin statistika məlumatına görə həmin ildə respublikada cəmi 8,9 min hektar üzüm bağı qalmış və 59,5 min ton üzüm istehsal olunmuşdur.

Lakin Azərbaycan Respublikasında çox qədim tarixə malik və eləcə də kənd təsərrüfatının ən əsas sahələrindən biri olan üzümçülük əsla unudulmadı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2002-ci il tarixli 667 sayılı fərmanı ilə “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında” təsdiq edilmiş Qanunla respublikada üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi, üzüm və şərab istehsalının dövryyəsi qanuni əsaslarla öz əksini tapmış, məhz onun sayəsində üzüm yetişdirilən bütün regionlarda sahənin yenidən dirçəlişi təmin edilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiki ərazisində üzümçülük çox qədim zamanlardan başlayaraq bütün əmin-amanlıq dövrlərdə sosial-iqtisadi duruma müvafiq dərəcədə inkişaf etdirilmiş və nəhayət, ötən əsrin 70-ci və 80-ci illərinin əvvəllərində özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Lakin təəssüf ki, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan Respublikasına qarşı yürütdüyü məkrli siyasət və elə bu siyasət zəminində Ermənistanın mənfur torpaq iddialarının nəticəsi olaraq muxtar respublika blokada vəziyyətinə salındı. Bununla da xaricə çıxış yollarının qapanması nəticəsində satış bazarlarının itirilməsi səbəbindən 1988-1989-cu illərdən başlayaraq, burada üzümçülük və onun emal məhsulları istehsalı böyük miqyasda tənəzzülə uğradı. Əkin sahələri və ümumi məhsul istehsalı ilbəil azalaraq 2004-cü ildə 1983-cü ildəki 17,1 min hektardan 908 hektara, ümumi məhsul istehsalı isə 105,0 min tondan 6986 tona düşmüşdür. Lakin bu müvəqqəti çətinliklər muxtar respublikada əhalinin üzüm bitkisinə olan rəğbətini və onun kənd təsərrüfatı istehsalındakı rolunu və əhəmiyyətini əsla azaltmamışdır. Naxçıvan xalqının özünün çoxəsrlik tarixi ilə yanaşı, yaşa-

dılmış üzüm bitkisi günümüzdə yenə də muxtar respublikanın bütün bölgələrində həmişə olduğu kimi becərilir və əziz tutulur.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən “Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı” zəminində Naxçıvan Muxtar Respublikasında da üzümçülük kənd təsərrüfatının digər sahələrində olduğu kimi yeni inkişaf dövrünə keçmişdir. Başa çatdırılmış aqrar islahatlar sayəsində təsərrüfatçılığın bazar iqtisadiyyatı ilə tənzimlənən xüsusi mülkiyyətçilik formasıyasının üstünlüklərindən faydalanan fermer və şəxsi təsərrüfatlarda üzümlüklərin sahəsi genişlənmiş, tətbiq olunan səmərəli texnologiyalar sayəsində məhsuldarlıq bir yarım dəfədən də çox artmışdır.

Belə ki, Naxçıvan MR Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə muxtar respublikanın təsərrüfatlarında ən məhsuldar və qiymətli yerli üzüm sortlarından 58,7 ha, o cümlədən 5,0 ha kişmişi sortlu üzüm bağı salınmış, məhsuldarlıq isə orta hesabla 141,0 sentdə yüksəlmişdir. Yeni üzüm bağları əsasən Babək, qismən də Culfa və Şərur rayonlarında salınmış, məhsuldarlıq isə Culfa, Babək, Şərur və Kəngərli rayonlarında artmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının hələ də blokada vəziyyətində olması məhsulun başqa regionlara ixracını çətinləşdirir, saxlamağa çəkilən xərclər isə maya dəyərini yüksəldir. Digər tərəfdən keçmiş SSRİ zamanında təsərrüfatlara yalnız texniki sortlar, yəni şərəbli sortlar əkilməsi tələbi qoyulduğundan, başqa sortların becərilməsi məhdud idi ki, bu fakt indi də özünü büruzə verir. Üzümün gec bara düşməsi, bazar qiymətinin çəkilən xərcləri ödəməməsi isə fərdi təsərrüfatlarda istehsalın aşağı düşməsinə səbəb olur.

Tərəfimizdən aparılmış tədqiqatlara əsasən deyə bilərik ki, iqtisadi səmərəsinə görə üzüm muxtar respublikada aparıcı yerlərdən birini tuta bilər. Məsələn, üzümdən təkcə şərab yox, bəkməz, sirkə, kişmiş, mövüz, kompot, mürəbbə, abqora, riçal və müxtəlif təbii şirələri sənaye üsulu ilə geniş miqyasda hazırlanıb həm muxtar respublika əhalisini təmin etmək, həm də yaxın-üzaq xarici dövlətlərə ixrac etmək olar. Bu məhsulların saxlama müddətləri məhdud olmadığından, saxlanma üçün xərclər də cüzi olduğundan məhsullar ucuz qiymətə satıla bilər. Bu məhsulların hazırlana biləcəyi sortlar tərəfimizdən elmi şəkildə işlənmiş və iqtisadi səmərəlilikləri hesablanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 15 dekabr 2011-ci il Sərəncamı ilə “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramında üzümçülüyn və şərabçılığın inkişafının əsas istiqamətləri, maliyyələşmə mənbələri və əsas istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, dövlətin birbaşa diqqət və qayğısı nəticəsində Azərbaycan Respublikasında, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasında üzümçülük və ona bağlı sənaye istehsalı ümummilli lider Heydər Əliyevin dövründə olduğu kimi öz yüksək inkişafına nail olacaqdır.

VARİS QULİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: varisquliyev@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ÜZÜMÇÜLÜYÜN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Müstəqillik dövründə Naxçıvan Muxtar Respublikasında aqrar sektorun inkişaf strategiyasının əsası 1992-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olarkən qoyulmuşdur. Naxçıvan MR Ali Məclisinin 6 aprel 1992-ci tarixli 145-XII sayılı “Naxçıvan MR-də zərərli işləyən kolxoz və sovxozlar haqqında”, həmçinin eyni tarixli 146-XII sayılı “Rentabelli işləməyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsi barədə təkliflər haqqında” qərarları ictimai əmlakın özəlləşdirilməsi istiqamətində atılan ilk dövlət tədbirləri olmuşdur. Bundan başqa Ali Məclisin müxtəlif vaxtlarda qəbul etdiyi “Aqrar islahatların əsasları”, “Torpaq islahatı”, “Kəndli-fermer təsərrüfatlarının yaradılması”, “Özəlləşdirmə proqramları haqqında” qərarları və digər mühüm sənədlər aqrar sektorda əsaslı islahatların həyata keçirilməsi üçün qanuni bazis rolunu oynamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illər-də sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” ölkəmizdə, o cümlədən muxtar respublikamızda ən gəlirli sahələrdən biri olan üzümçülüyn yenidən genişləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 25 avqust 2008-ci ildə təsdiq olunan “2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda 2015-ci ilə qədər əhalinin müxtəlif meyvə məhsullarına olan tələbatının adambaşına 88,5 kiloqrama çatdırılması bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Buna müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri tərəfindən 2008-ci il sentyabrın 17-də təsdiq olunan “2008-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda üzümçülüyn, xüsusilə süfrə üzümü istehsalının da artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında 15 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamında isə üzümçülüyn müasir vəziyyəti, inkişafının məqsəd və vəzifələri, əsas istiqamətləri, maliyyə mənbələri və gözlənilən nəticələr müəyyənləşdirilmişdir. Dövlət Proqramının tələblərinə görə ölkədə 2020-ci ilə kimi 50 min hektar yeni üzümlük salınmalıdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın digər bölgəsi kimi hazırda özünün dinamik inkişaf dövrünü yaşayır. Ötən hər il sosial-iqtisadi həyatda əldə olunan mühüm dəyişikliklərlə yadda qalır. “Azərbaycan Respublikası region-

larının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq muxtar respublikada da ildən-ilə yeni sənaye müəssisələri yaradılır, iş yerləri açılır, sahibkarlara, fermerlərə, torpağa bağlı əmək adamlarına dövlət qaygısı artırılır.

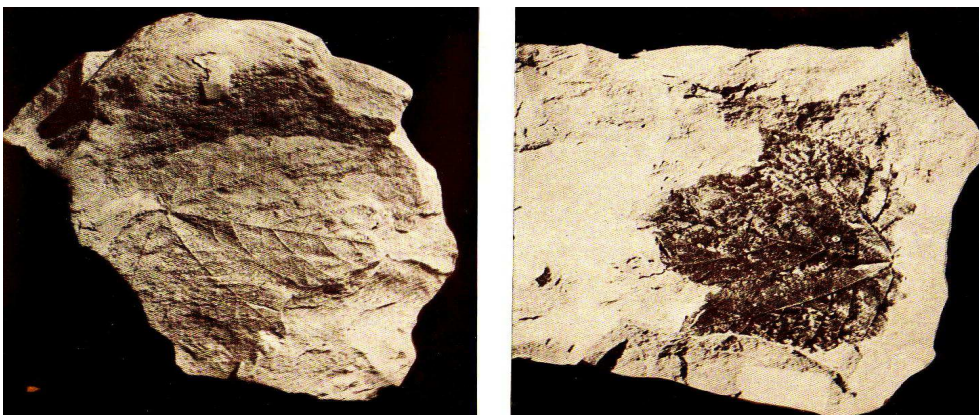
Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 14 fevral 2012-ci il tarixli Sərəncam ilə təsdiq etdiyi “2012-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin və tərəvəzçiliyin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” belə bitkilərin əkin sahələrinin genişləndirilməsi, məhsuldarlığın artırılması, ilkin emal müəssisələrinin və istehsal sahələrinin yaradılması üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Bu Dövlət Proqramına uyğun olaraq regionda həyata keçirilən mühüm işlər, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin həlli vacib tədbirlər haqqında vaxtında çıxardığı müvafiq qərar və sərəncamlar qarşıya qoyulan problemlərin həlli ilə yanaşı, aqrar sektorun da dinamik inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Son vaxtlar Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən muxtar respublikada üzümçülüyn yenidən inkişaf etdirilməsinə diqqət artmaqdadır. Bu baxımdan 29 yanvar 2002-ci ildə Milli Məclisdə əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında” Qanunun da qəbul edilməsinin mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında 15 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamında isə üzümçülüyn müasir vəziyyəti, inkişafının məqsəd və vəzifələri, əsas istiqamətləri, maliyyə mənbələri və gözlənilən nəticələr müəyyənləşdirilmişdir. Üzümçülüyn yenidən inkişaf etdirilməsi gələcəkdə Azərbaycanın, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə külli miqdarda maddi gəlir verməklə yanaşı, üzümün becərilməsi ilə məşğul olan kənd əhalisinin maddi rifah halının yüksəldilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda 1969-1984-cü illərdə rəhbərlik etdiyi birinci hakimiyyəti dövründə bütün inzibati ərazilərdə olduğu kimi muxtar respublikada da kənd təsərrüfatı yenidən qurulmuş, bütün istehsal sahələri demək olar ki, dinamik inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Xüsusilə 22 fevral 1979-cu ildə “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüynü və şərabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında” tarixi qərardan sonra muxtar respublikada o dövrdə əkinə yararlı sahələrin 65-72%-ni yeni salınmış üzüm plantasiyaları tutmaqla əhalinin illik maddi gəlirinin artımı 40-55% təşkil etmişdi. Lakin 1985-ci ildə keçmiş SSRİ məkanında “Alkoqolizm və sərxoşluğa qarşı mübarizə tədbirləri haqqında” məlum qərar əsasında Azərbaycanda 130 min hektar məhsuldar üzüm bağları məhv edilmişdi. Eyni zamanda 76 istehsal, 116 ilkin emal müəssisəsi öz işini dayandırmışdı. O dövrdə Naxçıvan MSSR-də də müvafiq istehsal sahələri və üzüm genofondu, demək olar ki, tamamilə məhv edilmişdi.

Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin müstəqillik dövründə ölkə rəhbərliyinə yenidən qayıdışından sonra bu sahədə müşahidə olunan tənəzzülün qarşısı tədricən alındı, üzümçülük və şərabçılığa diqqət yenidən artırıldı. Keçən

əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından başlayaraq aqrar sektorda aparılan islahatlar nəticəsində bütün şərab və ilkin şərab emalı, şampan və konyak zavodları özəlləşdirilməyə açıq elan edilərək onların bazasında 53 səhmdar cəmiyyəti yaradılmış, qalan 82 emal müəssisəsi isə kiçik müəssisə kimi özəlləşdirilmişdir.

Üzümçülüyn inkişaf tarixi: Naxçıvan Muxtar Respublikası üzüm bitkisi üçün əlverişli təbii iqlim şəraitinə malik olduğuna görə ərazidə yayılan yabanı üzüm növündən xalq seleksiyası nəticəsində çoxlu sortlar yaradılmışdır. Hələ eramızdan əvvəl 5000-ci illərdə ərazidə yaşayan insanların təsərrüfat fəaliyyətinin əsas formaları olan ovçuluq, əkinçiliklə yanaşı, meşə və dağlıq ərazilərdə yayılan yabanı meyvə, giləmeyvə, o cümlədən yabanı üzüm – *Vitis sylvestris* L. növündən, həm də onu yaşadıqları ərazilərin yaxınlığında əkməklə mədəniləşdirərək məhsulundan mütəmadi olaraq istifadə etmişlər. Muxtar respublika ərazisində Araz çayının şərq hissəsində, b.e.ə. III dövrün axırlarında, yəni yuxarı pliosen layından (təxminən 500 000 il bundan əvvəl) tapılmış daşların üzərində yabanı üzüm *V. sylvestris* L. növünün yarpaqlarının daşlaşmış qalıqlarına rast gəlinmişdir. Bu tapıntı regionun qədim üzümçülük mərkəzlərindən biri olduğunu sübut edir (Şəkil 1).

Şəkil 1. Naxçıvan MR-də Araz çayının Şərq hissəsində üçüncü dövrün poliosen layında *Vitis sylvestris* L. növünün daşlaşmış qalıqları (İ.M.Polibinə görə, 1964).

Regionda hələ 5000 il öncə bu ərazidə yaşayan türk tayfalarının əsas məşğulluq sahələrindən biri də üzümçülük olmuşdur. Ona görə də uzun illərdən bəri xalq seleksiyası nəticəsində çoxlu sayda qiymətli sortlar yaradılaraq nəsil-dən-nəslə ötürülmüşdür. Tarixi mənbələrdə Naxçıvan ərazisində 100-dən artıq üzüm sortunun becərildiyi qeyd olunur. O dövrdə Midiyanın şimal-qərb vilayətindən alınan vergilər sırasında şərab vergisinin də adı çəkilir. Eramızdan əvvəl 714-cü ildə II Sarqon Urartu üzərinə yürüş edərkən mannaalılar Assuriya qoşunlarını un və şərabla təchiz edirmişlər. İslam dininin qəbul edilməsinə qədərki dövrdə bu ərazidə üzümdən əsasən şərab məhsullarının hazırlanmasına diqqət yetirildiyindən üzüm bağlarında texniki sortlar üstünlük təşkil etmişdir. Lakin

islam dininin qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq şərab məhsulları istehsalı qadağan olunduğundan üzümlüklərdə daha çox süfrə sortlarının becərilməsinə başlanılmışdır. O dövrdə üzüm məhsulundan həm təzə halda, həm də müxtəlif spirtsiz məhsulların, həmçinin qurudulmuş kişmiş və mövüz hazırlanmasında istifadə olunmuş, hətta belə məhsullar Yaxın Şərq ölkələrinə də ixrac edilmişdir. Hazırda Sankt-Peterburq şəhərində Ermitajda saxlanılan və Naxçıvan ərazisindən tapılmış VII əsrə aid üzüm salxımları ilə bəzədilmiş tunc at fiquru əyani şəkildə göstərir ki, bu diyarın yerli əhalisi çox qədimdən üzüm bitkisini necə sevmiş və qiymətləndirmişlər. Tarixi mənbələrdə Naxçıvan ərazisində 100-dən artıq üzüm sortunun becərildiyi bildirilir. Onlardan tezyetişən, xoşagəlim əmtəə görünüşlərinə malik, müxtəlif rəngləri olan Kişmiş, Xəlili, Kürdəşi, həmçinin Naxçıvan hüseylisi, Bəndi, Bənənyar, Misqalı, Naxçıvan şanı, Naxçıvan qara üzümü və s. aborijen üzüm sortları ulu babalarımızın ən gözəl seleksiya nümunələridir. Vaxtilə bu bölgədə becərilən çoxlu sayda üzüm sortları buradan keçən səyyahların, tacirlərin diqqətini cəlb etdiyindən bu sortlar qonşu bölgələrə, dünyanın bir sıra ölkələrinə yayılmış və müvafiq ad və sinonimlərlə adlandırılmışdı. Xüsusilə Rusiya və Ukrayna ərazilərində belə sortlarımız daha çoxdur. Hazırda ərazisi qədim türk torpaqları olan Ermənistanda becərilən, 1947-ci ildən isə rəsmi qaydada adları dəyişdirilən aborijen üzüm sortlarımızdan Gülabi “Arağac”, Naxçıvan qara şanı “Armeniya”, Pişik üzümü “Voskayet”, Naxçıvan qızıl üzümü “Karnur-kaxona”, İnek əmcəyi “Şaumyani”, Ağ Xəlili “Ağ şatəni”, Hənəqırna “Aravik”, Naxçıvan qırmızı kişmiş “Erevani qozoviy”, Əsgəri “Nazeli”, Məleyi “Areni-çorniy”, Naxçıvan Hüseylisi “Arakseni belyi” və s. adları ilə tanınmaqdadır.

Statistik göstəricilərə əsasən bu ərazidə üzüm bağları 1937-ci ildə 1516 ha, 1940-cı ildə 1850 ha olmuşdur. 1949-cu ildə muxtar respublika ərazisində becərilən sortların 76,9%-ni texniki, 13,4%-ni süfrə, 9,3%-ni isə kişmiş sortları təşkil edirdi. Böyük Vətən Müharibəsindən sonrakı illərdə üzüm bağlarının yenidən genişləndirilməsinə başlanılmışdır. Belə ki, 1953-cü ildə bu göstərici 1400 ha, 1967-ci ildə isə 7026 ha təşkil etmişdir. 1970-ci ildə 23,3 min, 1980-ci ildə 62,1 min, 1982-ci ildə 66,0 min, 1986-cı ildə isə 88,2 min ton üzüm istehsal edilmişdir. Lakin 1986-cı ildən başlayaraq məlum qərardan sonra üzüm istehsalı azalmağa başlamışdır. 1988-ci ildə 9828 hektardan 73158 ton, 1990-cı ildə 7770 hektardan 65225 ton, 1995-ci ildə isə 5351 hektardan 18736 ton üzüm məhsulu toplanılmışdır. Keçən əsrin 90-cı illərində üzümçülük üzrə ixtisaslaşmış kolxoz və sovxozların ləğv edilməsi nəticəsində üzüm bağları ancaq fərdi təsərrüfatlarda qalmışdır. Qeyd edək ki, 2000-ci ildə 1513 hektardan 14,0 min, 2005-ci ildə isə 923 hektardan 13280 ton üzüm məhsulu toplanılmışdır. Muxtar respublika üzrə üzüm məhsulu 2006-cı ildə 13445,0 ton, 2007-ci ildə 13442,0 ton, 2008-ci ildə 13775,3 ton, 2009-cu ildə 13780,3 ton, 2010-cu ildə isə 13912,3 ton 2012-ci ildə 14000 tondan çox üzüm məhsulu toplanılmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Üzümcülük və şərabçılıq sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri ölkədə üzümçülük və şərabçılıq fəaliyyətinin genişləndirilməsindən, bu sahədə kooperasiya prosesinin stimullaşdırılması vasitəsi ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının və ixracının haqsız rəqabətdən qorunmasından ibarətdir”.

Üzümcülüyn müasir vəziyyəti və perspektivləri: Naxçıvan MR-də üzümçülük aqrar sektorun əsas sahələrindən biri olmaqla keçən əsrin 70-80-ci illərdən başlayaraq əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsində önəmli yer tutmuşdur. Üzümcülüyn yenidən inkişafına gələcəkdə də dövlətin diqqətinin artacağını nəzərə alaraq Bioresurslar İnstitutunda Naxçıvan MR-də üzüm genofondunun toplanılaraq qorunması, həmçinin kompleks şəkildə sistemlik, botaniki, genetik və ampeloqrafik tədqiqi aparılmaqla ərazidə yayılan 120-dən çox aborigen, 23 introduksiya olunmuş, 17 yeni klon variasiyalarından və seleksiya üsulları ilə alınmış 30-dan çox formalardan ibarət “Üzüm genofondu” kolleksiyaya bağli salınmışdır. Tədqiqatlar nəticəsində 9 kişmiş, 29 süfrə, 19 universal və 35 texniki üzüm sortlarının ampeloqrafik tədqiqi aparılmış, aqrobioloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş, beynəlxalq miqyasda qeydiyyatdan keçirilməsi üçün ampelodeskriptor xüsusiyyətləri hazırlanmışdır. Ərazidə üzümün genofondunun tədqiqi istiqamətində 1986-cı ildən başlayaraq yerinə yetirilmiş elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri əsasında “Naxçıvan Muxtar Respublikasının ampeloqrafiyası” adlı fundamental monoqrafiya nəşr olunmuşdur.

Üzümcülüyn inkişafında yerli və dünya bazarına çıxarıla bilən, iqtisadi səmərəliliyi yüksək olan, diqqəti cəlb edən əmtəə görünüşünə malik kişmiş və süfrə sortlarının geniş ərazilərdə becərilməsi əhalinin təzə üzümə və ondan hazırlanan məhsullara olan tələbatını ödəməklə yanaşı, həm də yüksək maddi gəlirin əldə olunmasına nail olmaq olar. Müəyyən edilmişdir ki, yetişmə müddətlərinə görə 7 qrupda yerləşdirilən üzüm sortlarının ardıcıl plantasiyalarının salınması geniş ərazilərdə becərilən bağlardan məhsulun konveyer üsulu ilə toplanılmasını, bazarların ilin 4-5 ayı ərzində təzə üzümə təmin olunmasını, sənaye müəssisələrinin isə 3-4 ay müddətində üzüm məhsulları ilə təmin olunmasını təmin etmiş olar.

Üzümün tam fizioloji yetişkənliyinə çatması vaxtı hər bir sort üçün xarakterik irsi əlamətlərdəndir. Genofondda öyrənilən sortlar, klonlar, yeni alınmış formalar vegetasiya müddətlərinə (v.m.) görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Onları aşağıdakı qruplara bölmək olar:

Ən tez yetişən (v.m. 120 gün və daha az) sortlar (Qırmızı hüseyini, Ağ xəlili, Qara xəlili, Ağ kürdəşi, Qara kürdəşi);

Tez yetişən (v.m. 120-130 gün) sortlar (Qara kişmiş, Qəhvəyi kişmiş, Yumrugilə sarı kişmiş);

Orta tez yetişən (v.m. 131-140 gün) sortlar (Ağ kişmiş, Naxçıvan hüseyinisi);

Orta vaxtda yetişən (v.m. 141-150 gün) sortlar (Qırmızı kişmişi, Xırdagilə kişmişi, Sarı şəfeyi, Şəkərbura);

Orta gec yetişən (v.m. 151-160 gün) sortlar (Sarı kişmişi, Sarı üzüm, Əsgəri, Mərməri, İnekəmcəyi, Qara şəfeyi, Milax üzümü, Qoç üzümü, Tulagözü, Arazvari, Ağ Almərdan, Hacı Əhmədi, Təbərza, Dəbbi güləbi, Xərzi);

Gec yetişən (v.m. 161-170 gün) sortlar (Qırmızı şəfeyi, Naxçıvan ağ tayfisi, Keçi əmcəyi, Güləbi, Bəndi, Nəqşəbi, Misqalı, Naxçıvan qara şanısi, Qırmızı tayfi, Haçabaş, Xatınbarmağı, Xəzani, Məşədi Əli, Zeynəddin üzümü, Şangirey, Narıncı gilə, Hənəqırna, Şahtaxtı, Cəlali, Qara sərmə, Mələyi, Biləv üzümü, Ayıboğan, Xanımı, Hafizəli, Talibi, Muxtarı, Sarı şireyi).

Ən gec yetişən (v.m. 171 gün və daha çox) sortlar (Naxçıvan qırmızı şanısi, Naxçıvan Qızıl üzümü, Xatını, Kəhrəba üzüm, Ağ üzüm, Nəbi, Qızılı səbzə, Bənəniyar, Duzalı, Sarı aldərə, Ağ aldərə, Qoyun gözü, Sahibi, Abbasi, Qara aldərə, Batıx, Qara hənəqırna, Xətmi, Xanları, Zalxa, Daş-qara, Rizağa, Ağ üzüm, Çöl üzümü, Zərəni qorası, Naxçıvan qara üzümü, Qırmızı hənəqırna, Göy üzüm, İnnabı, Xan üzümü, Ağ kələnpur, Qırmızı qəməri, Xallı üzüm, Pişik üzümü, Badamlı);

Naxçıvan MR-də üzümün zəngin genotipinin tərkibi aşağıda verilmişdir.

Süfrə sortları: Ağ kişmişi, Qara kişmişi, Qırmızı kişmişi, Qəhvəyi kişmişi, Yumrugilə sarı kişmişi, Mərməri, Sarı kişmişi, Xırdagilə sarı kişmişi, Əsgəri, Ayıboğan, Ağ xəlili, Ağ üzüm, Ağ kürdəşi, Bəndi, Qırmızı inəkəmcəyi, Qara kürdəşi, Qara xəlili, Qara şəfeyi, Qızılı səbzə, Qırmızı tayfi, Qırmızı şəfeyi, Qırmızı hüseyini, İnekəmcəyi, Keçiəmcəyi, Kəhrəba, Misqalı, Naxçıvan qırmızı şanısi, Naxçıvan ağ tayfisi, Naxçıvan qara şanısi, Naxçıvan Qızıl üzümü, Naxçıvan hüseyinisi, Nəbi, Nəxşəbi, Sarı şəfeyi, Xatınbarmağı, Xatını, Haçabaş, Güləbi;

Universal sortlar: Abbasi, Ağ aldərə, Badamlı üzümü, Batıx, Bənəniyar, Talibi, Qoyun gözü, Duzalı, Zeynəddin üzümü, Məşədi Əli, Narıncıgilə, Pişik üzümü, Sarı aldərə, Sahibi, Təbərza, Xanımı, Qara xəzani, Şangirey, Hafizəli;

Texniki sortlar: Arazvari, Ağ kələnpur, Ağ almərdan, Biləv üzümü, Qara sərmə, Qara hənəqırna, Qoç üzümü, Qırmızı qəməri, Qırmızı hənəqırna, Daş-qara, Dağ üzümü, Dəbbi güləbi, Cəlali, Zalxa, Zərəni qorası, İnnabı, Muxtarı, Mələyi, Naxçıvan qara üzümü, Rizağa, Sarı şireyi, Sarı üzüm, Qara aldərə, Tulagözü, Xallı üzüm, Xan üzümü, Xanları, Xərzi, Xətmi, Çöl üzümü, Şahtaxtı, Şəkərbura, Hacı Əhmədi, Hənəqırna, Göy üzüm;

İntroduksiya edilmiş sortlar: Aliqote, Ağ bolqar, Ağ şanı, Ağ göybəndam, Ağadayı, Bayanşirə, Qara bolqar, Qara cəncəl, Qara, şanı, İzabella, Mərandi, Nimranq, Parkent, Rkasiteli. Tavkveri, Terbaş, Təbrizi, Çəhrayı tayfi, Şirvanşahı, Saperavi, Gözəl qara, Özbəkistan qara kişmişi, Özbəkistan muskatı.

Müəyyən edilmişdir ki, ərazidə becərilən aborigen üzüm sortlarının 93-95%-i Şərq ekoloji-coğrafi qrupuna mənsub olmaqla 31,3%-i süfrə (*Subconvvar antasiatica* Negr.), 56,1%-i texniki (*Subconvvar caspica* Negr.), 12,6%-i isə uni-

versal sortlar qrupuna aiddir. Az bir hissəsi, 5-7%-i isə (Rkasiteli, Ağ kələnpur, Naxçıvan qara üzümü və s.) Qara dəniz hövzəsi (*Convar pontica* Negr.) ekoloji-coğrafi qrupuna daxildir. Bölgədə yayılan üzüm sortları əsasən Şərq süfrə (*Convar orientalis subconvar antasiatica* Negr.) və texniki (*Convar orientalis subconvar caspica* Negr.) üzüm sortları yarımqrupuna daxildirlər. Üzüm genofondunda dörd sorttipi – kişmiş sortları (*Conculla apirineae* Negr.), muskat sortları (*Conculta apiana* Negr), xırdagiləli sortlar (*Conculta corinthiaca* Negr), irigiləli sortlar (*Conculta macrocarpa* Negr.), həmçinin Hənəqırna (ağ, qara, qırmızı, boz giləli), İnəkəmcəyi (ağ, qırmızı, qara giləli), Şəfeyi (sarı, qırmızı, çəhrayı giləli), Hüseyni (ağ, qırmızı giləli), Naxçıvan şanı (ağ, qara giləli), Ağ aldərə (sarı, ağ, qara giləli) və digər sortqrupaltı mövcuddur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəmizdəki hər iki hakimiyyəti dövründə üzümçülüyn kənd təsərrüfatında ən gəlirli sahələrdən biri olduğunu qeyd edərək daim bu sahənin genişləndirilməsinə çalışmışdır. Son illərdə Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, muxtar respublikada da üzümçülüyn genişlənməsinə maraq artmaqdadır. Əhalinin alıcılıq imkanlarının yaxşılaşması bazarlara daha çox süfrə üzümü çıxarılması ilə müşayiət olunur. Süfrələrimizin bəzəyi, adamların sağlamlığı üçün zəngin biokimyəvi tərkibə malik olan kişmiş və mövüz istehsalına tələbat ildən-ilə artır. Hazırda şərab zavodlarının yenidən təmir edilməsi ölkə və dünya bazarlarına keyfiyyətli məhsul çıxarılması, yeni texnologiyaların tətbiqi, üzümçülüyn fermer təsərrüfatlarının yaradılması zərurətini ortaya çıxarmışdır. Bu, regionun üzüm genofondunda aqrobioloji və texnoloji göstəricilərə malik 150-dən çox yerli, introduksiya olunmuş, seleksiya yolu ilə əldə edilmiş yeni klon və formalar, ayrı-ayrı vaxtlarda yetişən süfrə sortlarının becərilməsinə, onlardan kişmiş və mövüz istehsalında istifadə olunmasına, müxtəlif şirələrin və şərabların hazırlanmasına geniş imkanlar açır.

Son illərdə ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan versə də, bu gün muxtar respublikada aqrar sektorun qarşısında duran əsas məsələ əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan məqsədyönlü istifadə olunması, sahibkarlığın inkişafına, məşğulluğun artırılmasına, nəticədə kənd əhalisinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Üzümçülüyn gələcəkdə genişləndirilməsi kənd adamlarının məşğulluğunun artmasına, onların işlə təmin olunmasına kömək edər.

İSMAYIL MƏMMƏDOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: i_memmedov68@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA HEYVANDARLIĞIN İNKİŞAFI

XXI əsrdə də dünya əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi bir problem kimi qalır. Son illərdə (2005-2010) dünya əhalisi 6453630 min nəfərdən 6846145 min nəfər və ya 6,1% artmışdır. Buna görə də ekoloji təmiz heyvandarlıq məhsullarının artırılması əsas məqsəd və vəzifə olaraq qalır. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi dövlətin əsas strateji məsələlərindən biridir. Bir çox ölkələrdə hələ də ərzaq çatışmazlığı mövcuddur.

1969-cu ilədək Azərbaycanda bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar sektor da çox geridə qalması müşahidə edilirdi. Azərbaycan beşillik planları yerinə yetirə bilmir, kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvanlarının məhsuldarlığı çox aşağı idi, gəlir vermələrinə görə isə SSRİ-də ən axırıncı yerlərdən birini tuturdu.

Mütəxəssislər Azərbaycanda heyvandarlığın inkişafının geri qalmasını onunla izah etməyə çalışırdılar ki, respublikanın təbii iqlim şəraiti, heyvandarlıq sahəsində son illərdə geriliyi aradan qaldırmağa imkan vermir. Heydər Əliyev bu fikirlərin əsassız olduğunu təcrübədə sübut etdi. Onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə respublikada heyvandarlığı inkişaf etdirmək üçün konkret tədbirlər həyata keçirildi.

Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXVIII (1971) qurultayında MK-nın birinci katibi Heydər Əliyevin hesabat məruzəsində respublikada kənd təsərrüfatındakı geriliyin səbəbləri geniş və hərtərəfli izah edildi. “Bu səbəblər hər şeydən əvvəl ondan ibarətdir ki, bir çox illər ərzində respublikanın kənd təsərrüfatına rəhbərlik işində ciddi təşkilati və aqrotexniki səhvlərə, qüsurlara yol verilmişdir. Prinsipial məsələlərin, kənd təsərrüfatı problemlərinin həlli elmi zəminə əsaslanmır, çox vaxt özbaşına çıxarılan qərarların nəticəsi olurdu. Bunun nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşdırılması və onun sahələrinin yerləşdirilməsi işi kifayət qədər düşünülmədən, tələsik və müvafiq hazırlıq aparılmadan görülürdü ki, bu da bir sıra çox mühüm kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmnin xeyli azalmasına gətirib çıxarmışdır”.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1970-ci il dekabr plenumunda heyvandarlığın vəziyyəti ətraflı, geniş və elmi əsaslarla müzakirə edildi. Heydər Əliyevin məruzəsində respublikada heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün bütün imkan yolları göstərildi.

1970-ci ildə Azərbaycan heyvandarları da səylə işləyərək verdikləri sözə əməl etdilər. Onlar 1970-ci il noyabrın 1-dək ət, süd və yun tədarükünə dair, dekabrın 16-dək isə yumurta tədarükünə dair illik planları yerinə yetirdilər.

Heydər Əliyev kənd təsərrüfatında geriliyin aradan qaldırılmasında və onun inkişafını təmin etməkdə düzgün istiqamət, uzunmüddətli perspektivli strategiya və taktika müəyyən etmişdi.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin birgə hazırladıqları Tədbirlər planı haqqında Heydər Əliyevin Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə 1974-cü il fevralın 15-də göndərdiyi məlumatda kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsini ixtisaslaşma və təmərküzləşmə, sənaye əsasına keçilməsi yolu ilə daha da möhkəmləndirilməsini zəruri hesab edirdi.

Aqrar sektorun daha da intensiv inkişafı üçün ilk növbədə az məhsuldar torpaqlar hesabına əkinçilik sahələrinin sahəsini genişləndirilməsi, bir sıra kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının daha da inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı bölgələri və rayonlarında heyvandarlığın müəyyən sahələrinin daha da ixtisaslaşdırılması, məhsuldarlığın yüksəldilməsi nəzərdə tutulurdu.

Ümummilli lider isbat etdi ki, 1970-ci ilə qədər Azərbaycanda aqrar sektorun geridə qalmasının əsas səbəblərindən biri planlaşdırmada təbii-iqlim şəraitinin nəzərə alınmaması, əkinçilik və heyvandarlığın yerləşdirilməsinin düzgün seçilməməsidir.

1969-cu ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə respublikada aqrar sektorun inkişafının təbii-iqlim şəraitinə uyğun planlaşdırılması, elmi texnologiyaların tətbiqinə əsaslanması məhsuldarlığın intensiv inkişafına səbəb oldu. H.Əliyev tərəfindən təməli qoyulan kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma, iqlimləşdirmə və rayonlaşdırma, müasir texnoloji metodların tətbiqi Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafında əsas bünövrə-özül oldu.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi və SSRİ Nazirlər Soveti 9 iyun 1975-ci ildə “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalının daha da intensivləşdirilməsi üzrə tədbirlər haqqında” qərar qəbul etmişdir. Buna müvafiq olaraq 29 aprel 1976-cı ildə Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi və Nazirlər Soveti “1976-1980-ci illərdə respublikada dövlət və təsərrüfatlararası heyvandarlıq kompleksləri və quşçuluq fabriklərinin tikilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdi.

Qərarla X beşillikdə Azərbaycan Respublikası ərazisində 38 südçülük kompleksi, 19 təsərrüfatlararası düyə yetişdirmək üçün kompleks, iribuynuzlu heyvanların yemləndirilməsi üçün 53 təsərrüfatlararası meydan, 20 qoyunçuluq kompleksi və 21 quşçuluq fabriki tikilməsi planlaşdırılmışdır.

1976-1978-ci illərdə qərarın yerinə yetirilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisində 5 südçülük kompleksi, 9 min düyə yetişdirmək üçün təsərrüfatlararası 3 kompleks, 26 min baş iribuynuzlu qaramalın yemləndirilməsi üçün 13 təsərrüfatlararası meydan, 2 qoyunçuluq kompleksi və 6 quşçuluq fabriki tikilib əhalinin istifadəsinə verilmişdir.

Göstərilən bu təsərrüfat obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsi 1976-1980-ci illərdə heyvandarlığın inkişafının əsasını təşkil edirdi. Bu da respublikamızda heyvandarlıq məhsullarının artırılmasına zəmin yaratdı.

Ölkədə aparılan bütün quruculuq işlərinə Heydər Əliyev rəhbərlik etdiyi kimi, heyvandarlıq komplekslərinin tikintisini də diqqət mərkəzində saxlayırdı.

Buna görə də onun rəhbərliyi ilə 1976-1977-ci illərdə respublikanın dövlət orqanlarında bu məsələ dəfələrlə müzakirəyə çıxarılmışdır. Azərbaycan SSR MK-nin 1978-ci il yanvarın 28-də toplanan bürosu son iki ildə heyvandarlıq sahəsində görülən işlərin yekununu müzakirə etdi və heyvandarlıq kompleksləri, quşçuluq fabrikləri tikintisinin sürətləndirilməsi üçün qarşıya mühüm, təxirəsalınmaz vəzifələr qoydu. Respublikada ət, süd, yumurta, yun və b. heyvandarlıq məhsullarının artırılması qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri idi.

Buna görə də 1979-cu ildə Azərbaycan KP MK-nin bürosunda, nazirliklərin, idarələrin kollegiyalarında, rayon partiya komitələrinin büro və plenumlarında, kolxoz və sovxoz işçilərinin yığıncaqlarında heyvandarlığın və heyvandarlıq məhsullarının daha da inkişaf etdirilməsi müzakirə edilirdi. Tədbirlər planları hazırlanırdı və təsdiq edilirdi.

1979-cu il martın 23-də respublika partiya-təsərrüfat fəalları yığıncağında Azərbaycanda 1979-1980-ci illərdə ət istehsalı və tədarükünün artırılması müzakirə edilmiş və hazırlanmış Tədbirlər planı təsdiq olunmuşdur. Dövlət təsərrüfatları ilə yanaşı, əhalinin yardımçı təsərrüfatlarının da inkişaf etdirilməsinə xüsusi yer verilirdi.

1969-1979-cu illərdə Azərbaycanda mühüm heyvandarlıq məhsullarının artım dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

Heyvandarlıq məhsulları	Min tonla		Artım göstəricisi (dəfə)
	1969	1979	
Ət	93.0	136	1.5 dəfə
Süd	425	768	1.8 dəfə
Yumurta, ədəd (milyonla)	365.5	690.4	1.9 dəfə

Cədvəldən də göründüyü kimi, 1969-1979-cu illərdə Azərbaycanda heyvandarlıq məhsullarının artım dinamikası çox intensiv olmuşdur.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu ümummilli lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə də iqtisadi inkişafa təkan verdi. Müstəqillik illərində aqrar islahatların həyata keçirilməsinin ilkin vəzifələr haqqında hələ Naxçıvan MR Ali Məclisinin 1992-ci ilin aprel ayında keçirilən sessiyada qərarlar qəbul edilmişdir.

1994-cü il noyabr ayının 5-də Prezident sarayında respublikanın kənd təsərrüfatında aparılan islahatların vəziyyətinə həsr olunmuş müşavirə keçirildi. Müşavirənin keçirilməsində əsas məqsəd respublikanın iqtisadi potensialından, təbii sərvətlərlə bağlı olan kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün mümkün imkanlardan maksimum dərəcədə istifadə etmək idi. Ona görə ki 1991-1993-cü illərdə yarıtmaz idarəçilik Azərbaycanın aqrar sektorunu dağılmış vəziyyətə salmışdı. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı çox aşağı səviyyədə idi. Belə geriyə inkişaf dövlət başçısının Heydər Əliyevi çox narahat edirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində respublikamızın böyük imkanlara, əlverişli torpaq, su, iqlim, müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal etmək mühitinə malik olmasını əsas şərt hesab edirdi. Bu üstün cəhətlər hələ əvvəlki illərdə də özünü təsdiq etmiş aqrar sektorun inkişaf etdirilməsində, ölkənin böyük potensiala malik olduğunu sübut etmişdir. Prezident 1970-1980-ci illərdə bu amillərdən səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində yüksək göstəricilərə nail olunduğunu faktlarla göstərmişdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti həmin müşavirədə bir daha xatırladı ki, o dövrün böyük potensialı indi də vardır. Bu potensialdan səmərəli istifadə edib müstəqil Azərbaycanın kənd təsərrüfatında yaranmış geriliyi aradan qaldırmaq mümkündür. “Bu islahatlar 70 il müddətində əldə olunmuş potensialı daşımaq üçün yox, əksinə ondan daha səmərəli istifadə etmək üçün aparılmalıdır”. 1994-cü ildən başlayaraq təməli ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş aqrar sektorun aparıcı sahələrindən biri olan heyvandarlıq dinamik inkişaf etməyə başladı.

Heydər Əliyev kursunun davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən də iqtisadiyyatın bütün sahələrinə önəm verildiyi kimi, heyvandarlığın da inkişafına xüsusi diqqət verilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında 25 avqust 2008-ci il tarixli 3004 sayılı Sərəncam imzalamışdır. Buna müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov “2008-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında 17 sentyabr 2008-ci il tarixdə Sərəncam imzalamışdır.

Bu sərəncamları həyata keçirmək üçün respublikada geniş təşkilati işlər aparılır. Hazırda heyvandarlıq və quşçuluq təsərrüfatları məhsuldar cinslər ilə təmin edilmiş və əsaslı yem bazası yaradılmışdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında, həmçinin onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan MR-də müasir sənaye tipli heyvandarlıq və quşçuluğun əsası qoyulmuşdur.

2010-cu ildən başlayaraq heyvandarlığın inkişafı Azərbaycanda Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində görülən tədbirlər çərçivəsində heyvan mənşəli məhsulların istehsalının artırmaq məqsədilə xaricdən damazlıq heyvanların idxal olunması və heyvandarlıqla məşğul olan fermer və fərdi təsərrüfat sahiblərinə 50% güzəştli lizinq yolu ilə satılması həyata keçirilir. Bu məqsədlə dövlət başçısı İlham Əliyevin məlum sərəncamlarına əsasən dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin ehtiyat fondundan davamlı olaraq “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə milyonlarla manat vəsait ayrılır.

Bu da ölkədə heyvandarlıq məhsullarının artırılması istiqamətində öz müsbət təsirini göstərmişdir. 2011-2012-ci illərdə respublikada heyvandarlıq məhsullarının artım dinamikası cədvəl 2-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2

Göstəricilər	2012-ci ildə	2011-ci ildə	2012-ci ilin 2011-ci ilə olan nisbəti %-lə	Artım fərqi
Mal-qaranın baş sayı				
- İribuynuzlu mal-qara	2703548	2663710	101.5	39838
- İnək və camışlar	1293803	1280126	101.1	136777
- Qoyun və keçilər	8741176	8630372	101.3	110804
Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı (ton):				
- Ət (diri çəkiddə)	214610	207945	103.2	6665
- Süd	856368	797758	107.3	58610
- Yumurta (min ədəd)	600384	517654	116.0	82730
- Yun	14617	14190	103.0	427

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2012-ci ildə heyvandarlıq məhsullarının istehsalı və baş sayı 2011-ci ilə nisbətə bütün göstəricilər üzrə 100%-in üzərində olmuşdur.

Analoji olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında da 2011-2012-ci illərdə heyvandarlıq məhsullarının və baş sayının artımında əsaslı nəticələr əldə edilmişdir. Naxçıvan MR ərazisində fərdi və fermer təsərrüfatlarında 626 minə yaxın xırdabuynuzlu, 104 min 710 baş qaramal təşkil etmişdir. 2012-ci ilin heyvandarlıq göstəriciləri öncəki ilə nisbətən 1,8 və 2,0% çoxdur.

Mal-qaranın və heyvanların baş sayının artımı ilə yanaşı, cins tərkibinin yaxşılaşdırılması da heyvandarlıq məhsullarının artımına səbəb olmuşdur. 2012-ci ildə diri çəkiddə 18855,2 ton ət, 78417,5 ton süd, 967,9 ton yun istehsal olunmuşdur. 2011-ci illə müqayisədə ət istehsalı 3,3%, süd istehsalı 1,7%, yun istehsalı isə 1,2% artmışdır.

2012-ci ildə quşçuluq sahəsində 9 yeni təsərrüfat fəaliyyətə başlamış, 3 quşçuluq təsərrüfatının isə yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilir.

Bütün qeyd edilənlər bir daha onu göstərir ki, təməli ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş heyvandarlıq və heyvandarlıq məhsullarının artırılması istiqamətindəki işlər ərzaq təhlükəsizliyinin təminatının başlıca sahələrindəndir. Sevindirici haldır ki, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev bütün Azərbaycan heyvandarları qarşısında mühüm, şərəfli, ümdə bir vəzifə qoymuşdur: “Yaxın gələcəkdə Azərbaycan özünü heyvandarlıq və digər ərzaq məhsulları 100% təmin etməlidir. Biz inanırıq ki, Azərbaycanda heyvandarlıqla məşğul olan şəxsi və fermer təsərrüfatları dövlətin qayğısı, dəstəyi ilə bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələcəklər”.

BAYRAM RZAYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: bayramr@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ UĞURLU NEFT STRATEGİYASI

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi seçildikdən sonra sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, neft emalı sənayesində də dərin keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Həmin ildən başlayaraq Azərbaycanın xalq təsərrüfatının, kənd təsərrüfatının bütün sahələri kimi neft və qaz sənayesi də yüksək dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə səciyyələnir və bu dövr Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin inkişaf tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı hesab olunur.

Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və böyük səyi nəticəsində 70-80-ci illərdə Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafına təkan verən 75 növdə 400-dən çox ağır yük qaldıran kran gəmisi, boruçəkən gəmilər, seysmik, sərnişin və s. gəmi növləri gətirildi. Xəzərdə 2500 t gücündə “Azərbaycan” kranı, “Xəzər” tipli özüqalxan, sonralar isə dənizin 200 m dərinliyindəki sahələrdə işləməyə imkan verən “Şelf” tipli yarım dalma üzən qazma qurğularının alınması nəticəsində dənizin daha dərin sahələrində zəngin neft və qaz yataqlarının kəşf olunmasına imkan yarandı. Nəticədə 60-cı illərin sonu ilə müqayisədə yeni 8 neft və qaz yataqları kəşf edildi, neft ehtiyatları iki, qaz ehtiyatları isə üç dəfə artırıldı. 1975-ci ildə neft və qazın ümumi hasilatı 27,1 mln. t-a çatdırıldı. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı 11-ə çatdı və onlardan istifadə nəticəsində hazırda Azərbaycan neftinin əsas hissəsini təşkil edən dənizin 80-350 m dərinliyində yatan zəngin neft ehtiyatlarına malik olan yataqlar kəşf olundu (Günəşli, Çıraq, Azəri və b.).

Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda neft emalı üçün xüsusi proqram hazırlanmış və həyata keçirilməyə başlanmışdır. Həmin proqrama əsasən yeni texnika və texnologiyaya malik zavodlar yaradılmış, təzə qurğular inşa olunmuşdur. Eyni zamanda neftayırma zavodlarının yenidən qurulmasına başlanmışdır. “Azərbaycanda neftayırma sənayesinin yenidən qurulması” planı mərhələlərlə icra olunduqca bu sahədə başlanan keyfiyyət dəyişiklikləri də genişlənərək dərinləşirdi. 1976-cı ildə “ELOU-AVT-6”, 1980-ci ildə “Katalitik Riforminq”, 1986-cı ildə “Neftin kokslaşdırılması”, 1993-cü ildə “Katalitik Krekinq” qurğularının inşası, hələ sovet hakimiyyəti illərində onun rəhbərliyi ilə respublikamızda görülən digər işlər, yaradılan möhkəm təməl bu gün müstəqil Azərbaycanda dünya standartlarına uyğun neft sənayesinin formalaşmasına imkan yaratmışdır. Bu dövrdə dünyada analoqu olmayan Dərin Dəniz Özülləri zavodunun Azərbaycanda, Bakıda tikilməsi üçün o zaman Sovetlər məkanında 450 mln. ABŞ dollarının ayrılması, bunun üçün Moskvadan belə bir icazənin alınmasına nail olunması Heydər Əliyev iradəsinin və cəsarətinin nəticəsi idi. Zavodun tikilməsinə 1978-ci ildə başlandı və 1989-cu ildə istismara verildi. Bütün bunlar ümummilli lider

Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasətinin nəticəsi idi. O, çox gözəl bilirdi ki, görülən bütün bu nəhəng işlər gələcəkdə müstəqillik qazanacaq Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsasını təşkil edəcəkdir. Tarix ümummilli lider Heydər Əliyevin haqlı olduğunu sübut etdi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə üzvi surətdə bağlı olan Azərbaycan Respublikası artıq həmin respublikalarla iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin, hərc-mərcliyin hökm sürməsi, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi, ölkənin müharibə vəziyyətində olması, hakimiyyətdə olanların səriştəsizliyi və idarəetmə qabiliyyətlərinin olmaması, dövlətin maliyyə ehtiyatının sıfır vəziyyətdə olması və digər səbəblər neft və qaz sənayesini də ağır böhran vəziyyətinə gətirib çıxarmışdır. Bütün bu çətinliklər kəşf edilmiş “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Belə vəziyyətdə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərliyə qayıdan Heydər Əliyev “Neft Azərbaycanın milli sərvətidir” devizi ilə çıxış edərək respublikanın neft sənayesinin bərpası və inkişafı ilə bilavasitə məşğul olmuşdur.

Ölkəni düşdüğü ağır fəlakətdən qurtarmaq üçün yollar axtaran Heydər Əliyev çıxış yolunu karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsində görürdü. Çünki karbohidrogen ehtiyatlarının emalı həmişə respublika iqtisadiyyatının təməl daşı olmuşdur. Deməli, neft sənayesində yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi. Ya ölkənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin gələcəkdə əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətlərini dəvət etmək lazım idi. Lakin ölkənin durumu gözləməyə imkan vermirdi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi və özünün müəllifi olduğu “Yeni neft strategiyası” tez bir vaxtda işlənilib hazırlandı. O dövrdə Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamı ilə Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə danışıqlara başlandı. Elə ilk günlərdən ARDNŞ-nin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev danışıqlar prosesinə cəlb edildi, yeni neft strategiyasının hazırlanmasının və uğurla həyata keçirilməsinin ən fəal iştirakçılarından oldu. Azərbaycan neftinə maraq göstərən xarici neft şirkətləri ilə hələ 80-ci illərin axırlarından aparılan danışıqlar artıq 1993-cü ilin yazında başa çatmaq üzrə idi. Həmin dövrdə Azərbaycan elə bir müqavilənin imzalanmasına yaxınlaşmışdı ki, o, nəinki xalqın mənafeyini nəzərə almır, əksinə ölkənin qiymətli təbii sərvətini talan edərək iqtisadiyyata böyük ziyan vururdu. Deməli, həmin müqavilələr Azərbaycan xalqının mənafeyinə xidmət etmirdi. Bəziləri Əsrin müqaviləsini möcüzə adlandırır və onun baş tutmasını qeyri-real hesab edirdilər. Eyni zamanda müqaviləyə qarşı açıqdan-açığa çıxanlar da az deyildi.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev bu barədə hələ o vaxtlar demişdir: *“Mən o dövrü çox yaxşı xatırlayıram. Həmin illərdə Azərbaycana sərmayə qoymaq istəyən şirkətlərin sayı o qədər də çox deyildi. Çünki Azərbaycan dünyada riskli bir*

ölkə kimi tanınırdı və əlbəttə, buraya böyük həcmdə kapital qoyuluşunun cəlb edilməsi çoxlu səylər, siyasi məharət, uzaqgörənlik tələb edirdi. Bütün bu məsələlər öz həllini tapdı. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Heydər Əliyevin neft strategiyasının başlanması demək idi. Məhz onun uzaqgörənliyi, müdrikliyi, qətiyyəti, cəsarəti sayəsində bu müqavilə imzalandı. Xatırlayırsınız ki, buna həm ölkə daxilində, həm də xaricdə çox ciddi müqavimət var idi. Amma bütün bu çətinliklərə baxmayaraq Azərbaycan öz istəyinə nail oldu. Neft müqaviləsi imzalandı və Azərbaycana böyük həcmdə xarici sərmayənin gətirilməsi təmin edildi”.

Xüsusi qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanın durumunu görən xarici şirkətlər investisiya qoymaqdan çəkinirdilər. Buna baxmayaraq onların Azərbaycana gəlişinin əsas səbəblərindən biri Heydər Əliyev şəxsiyyəti olmuşdur. Həmin ölkələrin prezidentləri və neft şirkətlərinin rəhbərləri Heydər Əliyevi yaxşı tanıyırdılar. Onlar Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işlədiyi dövrdə gördüyü qlobal işləri, eyni zamanda SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini işlədiyi dövrdəki fəaliyyətini, onun dönməz, polad iradəli lider olduğunu gözəl bilirdilər. İnanırdılar ki, Heydər Əliyev tez bir müddətə ölkəni üzləşmiş olduğu böhran vəziyyətindən çıxaracaqdır. Ulu öndərin gərgin fəaliyyəti nəticəsində nəhayət 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının işlənməsi üzrə dünyanın 7 ölkəsinin 11 məşhur neft şirkəti ilə “Məhsulun Pay Bölgüsü” sazişi – “Əsrin müqaviləsi” imzalandı.

Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə “Əsrin müqaviləsi” adlanmış, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapmışdır. “Əsrin müqaviləsi”ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKOyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə Petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak etmişdir. Bununla da “Yeni neft strategiyası” və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu “Yeni neft strategiyası”nın əsas istiqamətlərindən biri də Azərbaycanın enerji resurslarının dünya bazarına hansı marşrutlarla çıxarılması sayılmalıdır. Xəzər nefti 2 marşrutla – Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa neft kəmərləri vasitəsi ilə dünya bazarına çıxarılır. 1996-cı il fevralın 18-də Moskvada Azərbaycan neftinin RF ərazisindən keçməklə Qara dənizin Novorossiysk limanına nəql olunması haqqında müqavilə imzalanır. 1997-ci il oktyabrın 25-dən Azərbaycan nefti şimal boru kəməri vasitəsi ilə dünya bazarına çıxmış olur. 1996-cı ildə martın 8-də Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevarnadze Tbilisidə Bakı-Supsa neft kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəldilər və Bakı-Supsa neft kəməri ilə ilkin Azərbaycan nefti 1999-cu il aprelin 17-də ixrac olunmağa başlandı.

Hər iki kəmərin müsbət və mənfi cəhətlərinə baxmayaraq Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev sonradan zamanın göstərdiyi kimi müdrik və yeganə düzgün qərar qəbul edərək hər iki neft kəməri ilə neftin ixracını lazım bildi. Bununla belə Azərbaycanın malik olduğu neft potensialı ölkəmizə 2010-

cu il üçün 45-50 mln ton neft istehsal etməyi proqnozlaşdırılırdı. Bu da neftin tam ixracı üçün əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsini zəruri edirdi. Qazaxıstan və Türkmənistanın öz neft ehtiyatlarını Azərbaycan vasitəsi ilə nəql etmək perspektivini də nəzərə alsaq, bu zərurət daha da artmış oldu. Bütün bunları nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev əsas ixrac kəməri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsini reallaşdırmaq sahəsində fəaliyyətə başladı.

Bu sahədə Azərbaycanın mənafeələrinin uzunmüddətli şəkildə qorunması, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı, regionda neft hasilatının artması ilə əlaqədar neftin dünya bazarlarına nəqlinin təmin edilməsi məqsədi ilə strateji əhəmiyyətli Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin gerçəkləşməsi üçün gərgin işlər həyata keçirilir, aparılan danışıqlar uğurla nəticələnir. İlk dəfə bu kəmərin əsas ixrac kəməri kimi çəkiləcəyini tam müəyyənlənməsi 26 aprel 1998-ci ildə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin Trabzon görüşündə məlum oldu. Bütün bunların nəticəsi olaraq 1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda keçirilən ATƏT-in zirvə toplantısının gedişində İstanbulun Çırağan sarayında xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətinin əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsi ilə nəql edilməsinə dair saziş imzalandı. Saziş Heydər Əliyev, E.Şevərnadze və S.Dəmirəl arasında imzalanmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsini dəstəkləmək, Qazaxıstan və Türkmənistan neftini bu layihəyə cəlb etmək üçün ABŞ-ın şahidliyi ilə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistan arasında "İstanbul bəyannaməsi" imzalandı. Bu prosesin məntiqi davamı kimi, 2002-ci il sentyabrın 18-də Səngəçaldə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin inşasına başlanmışdır. Mərasimdə 3 dövlət başçısı – Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan Prezidenti E.Şevərdnadze və Türkiyə Prezidenti Ə.N.Sezər və ABŞ-ın Xəzər məsələləri üzrə nümayəndəsi S.Mənn iştirak etmişlər. Bununla da ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu "Yeni neft strategiyası"nın ən mühüm uğuru olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan reallığa çevrilmiş oldu.

BTC-nin maliyyələşməsi 30 faiz sponsorların, 70 faiz isə beynəlxalq maliyyə qurumlarından alınacaq kreditlərin hesabına həyata keçirilib. Sonuncular Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, həmçinin İxrac Əməliyyatlarının Kreditləşdirilməsi Agentliklərindən ibarətdir. Azərbaycanın payını maliyyələşdirəcək qurumlara zəmanəti BP və "Statoil" şirkətləri veriblər. Kəmərin 445 km-lik Azərbaycan hissəsini Yunanıstanda qeydiyyatdan keçmiş CCIC şirkəti, 245 km-lik Gürcüstan hissəsini "Spi Kapak" (Fransa) - "Petrofak" (ABŞ) birgə müəssisəsi, 1070 km-lik Türkiyə hissəsini isə bu ölkənin BOTAŞ şirkəti inşa edib. Azərbaycanda tikinti işlərinə cəlb olunan 2300 işçinin 70 faizi yerlilərdən ibarət olub.

BTC-nin Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabrında baş tutdu. 2006-cı il mayın 28-də Azərbaycan nefti Ceyhan limanına çatdı və iyulun 4-də neftlə yüklənmiş ilk tanker buradan yola

salındı. 2006-cı il iyulun 13-də Türkiyənin Ceyhan şəhərində XXI əsrin ən böyük enerji layihəsi olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təntənəli açılış mərasimi keçirildi.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisi Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən keçməklə reallaşdı və bölgədə enerji təhlükəsizliyinin əsası qoyuldu.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq ictimaiyyətin BTC-yə böyük maraq göstərməsi heç də təsadüfi olmamışdır. Belə ki, 2030-cu ilədək dünyada enerjiyə olan tələbatın 60%-dək artması gözlənilir. Bunu nəzərə alsaq, Xəzərin zəngin neft ehtiyatlarını dünya bazarlarına fasiləsiz və təhlükəsiz şəkildə çatdıracaq BTC-nin bölgə və qlobal baxımdan əhəmiyyəti daha da yaxşı anlaşılır.

Bu gün Azərbaycanda icra olunan layihələr dünyanın ən böyük enerji layihələridir. Dünyanın gələcəyi isə həm də enerji təhlükəsizliyi deməkdir. Artıq bunu hamı bilir və hamı görür ki, enerji təhlükəsizliyi ölkənin ümumi təhlükəsizliyinə çox böyük töhfə verir. Enerji müstəqilliyi ölkənin müstəqilliyini möhkəmləndirir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan bizim müstəqilliyimizi möhkəmləndirəcək, enerji müstəqilliyimizi təmin edəcəkdir. Belə olan halda xalqımızın rifah halı yaxşılaşacaq, milli maraqlarımız daha etibarlı təmin olunacaqdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan strateji əhəmiyyət daşıyan, ölkəmizin müqəddəratını, xoşbəxt gələcəyini təmin edən layihədir.

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan xalqının rifah halının yaxşılaşdırılmasında yeni dövrün əsasını qoydu. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixində yeni milli neft strategiyası həyata keçirilməyə başlandı. Bu strategiyanın gerçəkləşməsi və beynəlxalq neft şirkətləri ilə sazişlərin imzalanması sayəsində ölkənin neft ehtiyatlarının istismarına çoxmiilyardlı xarici investisiyalar cəlb edildi. Məhz bu müqavilədən sonra dünya dövlətlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına marağı artdı, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə güclü təkan verildi. Müqavilənin imzalanması ilə xalqımızın öz sərvətləri üzərində sahiblik hüququ bir daha təsdiq edildi və eyni zamanda Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyaya açıq olması bir daha nümayiş etdirildi. “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi tanınmasına, onun dünya iqtisadi sisteminə qoşulmasına və beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaratdı. Beynəlxalq neft sazişlərinin imzalanması ilə neft sazişlərində iştirak edən şirkətlərin dövlətləri ilə səmərəli və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı üçün əsaslı təməl quruldu, ölkənin geosiyasi mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesinin sürətlənməsi üçün şərait yarandı.

Ölkənin artan maliyyə imkanları hesabına eyni zamanda beynəlxalq əhəmiyyətli strateji infrastruktur layihələri uğurla həyata keçirilir ki, bu layihələr təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə regionun nəqliyyat infrastrukturunun modernləşdirilməsinə şərait yaradır. Bu layihələrdən biri olan və Dövlət Neft Fondunun maliyyələşdirdiyi layihələr sırasında mühüm yer tutan Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolunun inşası layihəsi Azərbaycanın regionda siyasi nüfuzunun

güclənməsinə təkan verməklə bərabər, respublikamızın Qərbə doğru integrasiyasına və Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə respublikaları arasında mövcud olan siyasi və iqtisadi münasibətlərin inkişafına şərait yaradacaqdır. Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu artıq regional əhəmiyyətə malik olmaqla bərabər, Asiya ilə Avropanı birləşdirən bir nəqliyyat dəhlizinə çevriləcəkdir. Bu layihə regional inkişafa və regionda təhlükəsizliyin daha da artırılmasına xidmət edəcəkdir.

Neft strategiyasının məntiqi davamı olaraq Azərbaycana daxil olan böyük neft gəlirlərinin toplanması və məqsədyönlü şəkildə istifadəsini təmin etmək məqsədi ilə 1999-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Neft Fondunun yaradılması ilə neft sərvətlərinin ədalətli bölgüsü, onların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsi üçün əsaslı təminat quruldu. Yaradılarkən 271 milyon ABŞ dollarına bərabər olan Dövlət Neft Fondunun gəlirləri ildən-ilə artaraq 2013-cü ildə 11 482 040,4 min manat olacaqdır. Dövlət Neft Fondunun gəlirləri əsasən aşağıdakı global problemlərin həllinə yönəldilmişdir: qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskunlaşma məsələləri ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsi; Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsi; Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmiryolu layihəsinin maliyyələşdirilməsi; “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsi; Azərbaycan Respublikasında bütün yaşayış məntəqələrinə çıxış imkanı yaradan yüksək sürətli fiber-optik şəbəkənin qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsi; Neft-qaz və Neft-kimya Kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi; Türkiyə Respublikasında “Star” neft emalı kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi; TANAP layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi; Xəzər dənizində yeni müasir üzən qazma qurğusunun tikinti layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi.

Əgər Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri tikilməsəydi və bu dəhliz açılmasaydı, sınaqdan keçməsəydi, əlbəttə, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz dəhlizinin açılması da böyük problemlərlə üzləşə bilərdi.

Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, “... Beləliklə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin istismara verilməsi nəticəsində biz nəinki həm yeni bazara çıxıb bilməmişik və dəhlizi açmışıq, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatına böyük həcmdə vəsait gəlməyə başlamışıdır. Biz bu vəsaitdən çox səmərəli şəkildə istifadə etdik. 1999-cu ilin sonunda Azərbaycanda yaradılmış Dövlət Neft Fondu bu gün dünyaya səviyyəsində ən şəffaf qurumlardan biridir. Bu, bizə imkan verdi ki, əldə olunmuş gəlirlərdən səmərəli və ədalətli istifadə edək. Məhz bunun nəticəsində Azərbaycanda yoxsulluq şəraitində yaşayanların sayı son 7 il ərzində 49 faizdən 9 faizə düşmüşdür. Əgər əlimizdə Neft Fondu kimi çox şəffaf və müasir qurum olmasaydı, biz bu nailiyyətə çatıb bilməzdik”.

2007-ci il iyulun 3-də Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağından hasil edilən təbii qaz Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəməri ilə Türkiyənin qaz kəmərləri sisteminə daxil oldu. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəmərlərinin texniki-iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, siyasi rolu da böyükdür. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyəni, xalqlarımızı bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaq, bölgəyə sülh və sabitlik gətirəcək, təhlükəsizliyi, ölkələrimizin dünyada mövqeyini möhkəmləndirəcəkdir. Bununla da Azərbaycanın uzunmüddətli siyasi, iqtisadi mənaflərinin təmin edilməsi, genişmiqyaslı beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, eyni zamanda regionda sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsi üçün Heydər Əliyev tərəfindən növbəti mühüm addım atılmışdır. Heydər Əliyevin dərinədən düşünülmüş neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimşəyən və regionun inkişafında keyfiyyətə yeni iqtisadi modeli formalaşdıran, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafında, İNOQEYT, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində Xəzəryanı və Qafqaz regionunda mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, artıq Azərbaycan yalnız investisiya qoyulan deyil, eyni zamanda investisiya yatıran ölkə kimi də tanınır. Bir məqamı xüsusi qeyd etməliyik ki, iqtisadiyyatın inkişafına mühüm töhfələr verən Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti müxtəlif ölkələrdə investisiya layihələri həyata keçirir. Məlum olduğu kimi, dövlət başçısı İlham Əliyev şirkətin qarşısında dünya miqyasında beynəlxalq və aparıcı şirkətlərin birinə çevrilmək vəzifəsini qoymuşdur. ARDNŞ son illərdə sürətlə inkişaf edir. Şirkət həm maliyyə, həm texniki imkanları hesabına müstəqil şəkildə kəşfiyyat, qazma işləri aparır ki, bu da neft-qaz potensialının artırılmasında vacib amillərdəndir. Dövlət başçısı İlham Əliyev “Ümid” qaz yatağının açılması münasibətilə ARDNŞ rəhbərliyi ilə keçirdiyi görüşdə bu məsələyə xüsusi diqqət yönəldərək bildirdi ki, *“Dövlət Neft Şirkətinin “Ümid” yatağında öz hesabına, öz gücü ilə kəşfiyyat işləri aparmaq barədə təklifi və təşəbbüsü həm riskli idi, həm də eyni zamanda onu göstərirdi ki, biz artıq bunu etməyə qadirik”*.

Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra respublikanın neft-qaz sərvətləri xarici dövlətlərin, dünyanın ən iri şirkətlərinin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Xəzərin zəngin neft ehtiyatları Azərbaycana olan marağı o qədər artırmışdır ki, indi onun neft resurslarından istifadə məsələsinə dünya siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən biri kimi baxılır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyası özünün yeni böyük inkişaf yolundadır və bu yol iqtisadiyyatımızı daimi yüksəlişə doğru aparacaqdır.

FİZZƏ MƏMMƏDOVA
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ada.nat.res@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NEFT-QAZ SƏNAYESİNİN İNKİŞAFI

Azərbaycan Respublikası qeyri-adi gözəlliyi, coğrafi mövqeyi, landşaftı, iqlimi ilə bərabər, yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə fərqlənir. Təbiət min illər ərzində qiymətli mineral ehtiyatları, faydalı süxur, filiz və mineral suları seçmiş, çeşidləmiş, bu qədim diyarın ixtiyarına vermişdir. Bu təbii sərvətlərdən əsas enerji daşıyıcıları hesab edilən neft və qazın ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi çəkisi çox böyükdür.

Məlum olduğu kimi, neft emalı və neft kimyasının nəzəri əsasları XX əsrdə yaradılmış və bu baza üzərində neft kimyasının texnoloji prosesləri həyata keçirilir. Azərbaycanın nefti və qazı dünyada mövcud olan bu yanacaq xammalının ən keyfiyyətli növlərindən biri kimi tanınır. Məhz bu səbəbdən Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda perspektivli neft yataqları dünyanın məşhur neft şirkətlərinin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu maraqlardan qarşılıqlı səmərə əldə etmək, Azərbaycan torpağının sərvətlərini xalqın rifahına yönəltmək, “Əsrin müqaviləsi”ni imzalamaq səlahiyyəti III minilliyin astanasında taleyin xalqımıza bəxş etdiyi ulu öndər Heydər Əliyevin payına düşdü.

Azərbaycan alimlərinin neftlə bağlı tədqiqatlarını daim diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev geotektonik, geoloji dərinlik yataqlarının bütün məlumatlarını özündə əks etdirən geomorfoloji xəritə və atlaslar hazırlamaq üçün göstəriş vermiş və bu işə böyük miqdarda vəsait ayırmışdır. Məlum olduğu kimi, təbii sərvətlərin yaranmasında və öyrənilməsində relyef, onun quruluşu, yerləşmə xüsusiyyətləri, inkişaf tarixi və digər morfoloji xüsusiyyətləri mühüm rol oynayır.

Müstəqillik illərində kimyaçı alimlərimiz neft-kimyası, neft və qaz emalı istiqamətində araşdırmalar aparmış və bu istiqamətdə mühüm nəticələr əldə etmişlər. Neft-kimya sənayesinin strateji inkişafı Azərbaycan neftindən yüksək keyfiyyətli yanacaqların, sürtkü yağlarının, onlara əlavələrin (aşqarların), neft emalında, neft və qazçıxarmada, onların nəqlində istifadə olunan kimyəvi reagentlərin, yeni növ yüksək səmərəliliyə malik olan katalizatorların və s. alınması üçün lazım olan istehsal texnologiyalarının yaradılması və tətbiqi sahələrində əldə edilən nailiyyətlərlə bağlıdır. Neft-kimyanın əsas prosesi olan katalitik krekinq ölkəmizdə müasir neft-kimya komplekslərinin yaradılmasına və xalq təsərrüfatının müxtəlif kimyəvi məhsullara olan tələbatını ödəməyə səbəb olmuşdur. Azərbaycan nefti və qazının səmərəli istifadəsi üçün layihələr işlənmiş, neft və qaz emalı, neft-kimya sənayesinin mərhələli inkişafı üçün yeni proseslər kompleksinin hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. Neft-kimya sənayesində istifadə olunan texnoloji proseslərin optimal idarə olunması üçün riyazi modellərin adekvatlığını təmin edən yeni üsullar, neft-qaz

nəqliyyat boru kəmərlərinin və kommunikasiyalarının optimal layihələşdirilməsi üçün modellər və proqramlar işlənmişdir. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında karbohidrogen ehtiyatlarının rolunu və Azərbaycan alimlərinin neft və qaz hasilatı, onların emalı sahəsində əldə etdikləri nailiyyətləri nəzərə alan Heydər Əliyev 1998-ci ildə “Neft və qaz Ensiklopediyası”nın yazılması haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Bu gün neftin, təbii qazın, əlvan və nadir metalların, daş duz, mineral və termal su mənbələrinin istifadə səviyyəsi və müddəti ölkəmizin iqtisadi potensialını müəyyənləşdirir. 1994-cü ildən başlayaraq Heydər Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən neft strategiyası iqtisadiyyatımızın dirçəlişində, xalqımızın rifahının yüksəlməsində mühüm rol oynayır. Məhz bu siyasətin işığında və neft strategiyasının həyata keçirilməsində 1999-cu ildə yaradılan Dövlət Neft Fondu böyük əhəmiyyət daşıyır. Yarandığı dövrdə onun aktivliyi 271 milyon dollar təşkil edirdi. 2013-cü ilin 1 yanvarında bu rəqəm 34,1 milyard dollara çatmışdır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun əsas məqsədi ehtiyatların toplanması, qorunması, iqtisadiyyata neqativ təsirin minimuma endirilməsi məqsədi ilə Fondun gəlirinin xaricdə yerləşdirilməsi, gələcək nəsillərin toplanmış vəsaitlə təminatı və Azərbaycanda indiki sosial-iqtisadi proseslərin müdafiəsindən ibarətdir. Göründüyü kimi, bu proqram ölkəmizin maliyyə durumunun stabil vəziyyətdə saxlanılmasına zəmin yaradır.

Neft siyasətinin həyata keçirilməsi xarici dövlətlərin iri neft şirkətləri ilə bir sıra müqavilələrin imzalanmasına vəsilə oldu. Bunların içərisində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, Heydər Əliyevin neft sahəsində yürütdüyü məqsədyönlü siyasətin bəhrəsi olan 1994-cü ildə Azərbaycanın paytaxtı Bakıda “Gülüstən” sarayında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici neft şirkətlərinin konsorsiumu arasında imzalanan müqavilə oldu. Müqaviləyə əsasən 30 il ərzində Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda çıxarılacaq neftin 253 milyon tonu və neftlə birlikdə çıxan qazın hamısı – 55 milyard kubmetri Azərbaycana çatacaqdır. Azərbaycan torpağının sərvətlərini xalqımızın rifahına yönəldən “Əsrin müqaviləsi” adlanan bu tarixi sənədi imzalamaq səlahiyyəti qazanan Heydər Əliyev demişdir: “Mən bu müqavilənin hazırlanmasında, imzalanmasında iştirak etdiyimə görə özümü çox xoşbəxt hesab edirəm. Üzərimə götürdüyüm məsuliyyəti dərk edirəm və ümidvaram ki, gələcək nəsillər bu gün burada baş verən tarixi hadisəni layiqincə qiymətləndirəcəklər”. Strateji əhəmiyyəti, faydalı iş əmsalının böyüklüyü ilə fərqlənən bu müqavilə Heydər Əliyevin taleyindən qırmızı sətirlərlə keçdi. XXI əsrdə və sonrakı bütün neft müqavilələri isə öz genetik mənbəyini məhz Heydər Əliyevin böyük əmək verdiyi bu müqavilədən götürmüş oldu.

Uğurlu neft startegiyası əhalinin yeni iş yerləri ilə təmin edilməsində, milli kadrların yetişdirilməsində, əhalinin sosial vəziyyətinin gücləndirilməsində və iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

2012-ci ildə türk limanı Ceyhandan dünya bazarına 29,3 milyon ton neft göndərilməsi məhz bu müqavilənin həyata keçirilməsinin məhsuludur. Bakı-

Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri işə başladığı gündən 1 yanvar 2013-cü ilədək dünya bazarlarına 203,32 milyon ton Azərbaycan nefti axıdılmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin ümumi uzunluğu 1768 kilometrdir. Bunun 443 kilometri Azərbaycan, 249 kilometri Gürcüstan, 1076 kilometri Türkiyənin ərazisinə aiddir. Neft kəmərinin tikintisi 2003-cü ilin aprelində başlamış, 2005-ci ilin mayında ilk dəfə neftlə dolması başa çatmışdır.

Aksionerlərə: BP 30,1%; Azərbaycan Neft şirkəti 25%, Şevron 8,9%, Statoil 8,71%, TPAQ 6,5%, Eni 6 %, Total 5% və digər şirkətlərə 3,4; 2,5; 2,5; 2,36% pay düşür.

Azərbaycanın “qara qızılı” öz qapılarını dünyanın 14 ölkəsinin 30 neft şirkətinin üzünə açmışdır. Bu işə sərmayəçilərin ölkəmizə olan etimadını artırır, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsinə, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

“İstedad heç kəsin çata bilmədiyi məqsədə çatır, dahi isə heç kəsin görə bilmədiyi məqsədə”. Miqdala bu sözləri məhz dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevə aiddir. İstənilən xalqın böyüklüyü və dünyanın mədəni millətləri içərisində öz-lərinə layiqli yer tutması həmin xalqın bəşəriyyətə bəxş etdiyi görkəmli şəxsiy-yətlərə görə şərtlənir. Əcdadlarımızın əsrlər boyu apardığı azadlıq, müstəqillik uğrunda mübarizəyə xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev rəhbərlik etdi və su-veren Azərbaycan Respublikasını dünyaya tanıtdı.

Heydər Əliyev daxili zənginliyi, böyük istedadı və əqli məntiqinin pey-vəndi olan neft siyasətini böyük müdrikliklə yerinə yetirməyə nail oldu. Bu si-yasətin meyvələri bu gün xalqımızın xoşbəxtliyinin təminatı olan saysız-hesab-sız neft sazişləri, sərəncam və müqavilələr, yeni iş yerləri, neft və qaz emalı müəssisələri, yüksək ixtisaslı milli kadrlar və sair idi. Onların əhəmiyyətinə gəl-dikdə isə Heydər Əliyevin imzaladığı təkcə bir “Əsrin müqaviləsi” kifayətdir ki, onun adı Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılsın.

Platon yazırdı: “Harada qarşılıqlı münasibətlərdə işıq, nur yoxdursa, orada zülmət qaranlıq hökmranlıq edir, orada heç kəs haqq etdiyi şərtə, hüquq-lara nail ola bilməz”. Heydər Əliyevin həyat və əməli fəaliyyətində tək-tək in-sanların qismətinə düşən ucalıq, saflıq, işıq hökm sürürdü. Heydər Əliyev öz xalqını aydınlıq ümmanına, işıqlı sabahlara səsləyir və həmişə buna nail olurdu. Bu, onun bütün fəaliyyətində, xüsusilə neft strategiyasında özünü göstərmiş, xalqını aydınlığa aparan yolda işıqlı bir mayaka çevirmişdi. İnsanı hərtərəfli xa-rakterizə edən konkret söz tapmaq həmişə çətindir. Əgər bu, qeyri-adi insan-dırsa, ikiqat çətindir. Heydər Əliyevin portretinə əlavə yəqin ki, belə yazılma-lıdır: O, bütün varlığı ilə xalqına bağlı olan, Vətəninə hərəkətlə sevən, damla içə-risində dəniz yaradan, dünyanı və zamanı idarə etməyə qadir olan bir insandır.

Neft siyasətinin uğurlarını gələcəyə ünvanlayan uzaqgörən lider Heydər Əliyevin qarşısında maneələr, şübhə və çətinliklər başı dumandan görünməz olan zirvələrə bənzəyirdi. Amma bütün bu əngəllər onu yolundan döndərməmiş, ək-sinə prinsipiial mövqeyi, dönməz iradəsi ilə maneələri enməyi bacarmış, bu isti-

qamətdəki fəaliyyətində çox müsbət nəticələrə doğru uzun bir yol qət etmişdir. Heydər Əliyev modernləşmə ilə bağlı cəhdləri ilə yanaşı, həmişə gələcək haqda düşünür, yaşının müdrik çağına baxmayaraq buna böyük maraq göstərirdi. Gənclik ehtirasına xas olan iradə, cəsarət, haqq işinin düzgünlüyünə heç kəsə şübhə oyatmayan əməli vicdan, inam, analitik ağıl illər boyu püxtələşən müdrikliklə birləşərək həyatı boyu onun epopeyasına çevrildi. Heydər Əliyevin bu yoldakı mübarizə əzmi bizə yüksək zirvələri fəth etməyin yollarını öyrətdi. Biz artıq bilirik ki, başı dumanlı, qarlı zirvələri fəth etmək üçün daim irəliyə doğru hərəkət etmək lazımdır. Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin bu prinsipini bəyə-nir və dəstəkləyir. Gəlin razılaşaq ki, sonu sülh, firavanlıq və xoşbəxtliklə nəti-cələnən bu prinsip ən böyük alqışa layiqdir.

Heydər Əliyevin neft strategiyasını uğurla davam etdirən ölkə başçısı İlham Əliyev Azərbaycan qazının xarici ölkələrə nəqli marşrutları üçün nəzərdə tutulan layihələrin fəaliyyətinə böyük diqqət göstərir.

XX əsrin sonunda daxili yanma mühərriklərindən maye yanacağı sıxıl-mış qaz-mavi yanacaqla əvəz edilmə mərhələsi başlandı. Sıxılmış qaz ekoloji cəhətdən təhlükəsiz olmaqla bərabər yüksək detonasiya qabiliyyətinə malikdir ki, bu da onun mühərrikdə sıxılma dərəcəsini artırmağa imkan verir, onun fay-dalı iş əmsalını yüksəldir, nəticədə yanacağın sərfini azaldır. Bu səbəbdən müasir dövrdə daxili yanma mühərriklərində qaz yanacağından çox geniş istifadə olunur.

2013-cü ildə “Şahdəniz” yatağı üçün bir neçə perspektivli layihə təklif edilmişdir. Bunlardan “Nabukko” qaz kəməri layihəsi, yanvar ayında Vyanada imzalanmış əməkdaşlıq sözləşməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əgər “Nabukko” layihəsi reallaşarsa, Azərbaycan qazının Avropaya nəqli prosesində əsas sərma-yədarlar 50% payla təmin olunacaqlar. Uzunluğu 3000 km olan boru kəmərinin tikintisi türk-bolqar sərhədindən Avstriya Baurazteninədək uzanacaqdır. Dork kəmərinin 412 kilometri Bolqarıstanın, 469 kilometri – Rumıniyanın, 384 kilo-metri – Macarıstanın, 47 kilometri Avstriyanın ərazisindən keçəcəkdir. Layihə-nin əsas qaz mənbəyi “Şahdəniz” qaz konsentrat yatağının ikinci mərhələsindən əldə ediləcəkdir. Nabukko layihəsinin hazırkı aksionerləri Avstriya OMV, Ma-carıstan PQSZ, Bolqarıstan Bulqarqaz, Rumıniya Transqaz, Türkiyə Botaş və Almaniya RVE-dən ibarətdir.

Təklif edilən layihələr içərisində daha bir layihə diqqəti cəlb edir ki, bu da təbii qazın yalnız Avropaya deyil, digər ölkələrə də nəqlini nəzərdə tutur.

“Ağrı” adlanan bu layihə (Azərbaycan-Gürcüstan-Rumıniya) uzunmüddətli perspektivdə realizə olunmaq şansına malikdir. Layihə 8 milyard kubmetr həcmdə qazın daşınması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qısamüddətli perspektivlər üçün “Cənub qaz dəhlizi” layihəsi həyata vəsiqə alacaqdır. Layihə işə başladığı zaman 16 milyard kubmetr mavi yanaca-ğın sonrakı mərhələdə 30 milyarda çatacağı gözlənilir. Hal-hazırda Avropanın bu və ya digər regionuna qaz nəqlinə yönələn boru kəmərinin tikintisi “Şahdə-niz” üçün TANAP layihəsində reallaşdırılır. Bu qaz kəməri Azərbaycandan,

Türkiyənin qərbindən Avropa ölkələrinədək uzanır. Boru kəmərinin ümumi gücü 16 milyard kubmetr təşkil edir, bunun 6 milyard kubmetri Türkiyə, qalan hissəsi isə Avropa bazarları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan qazının Avropaya çatdırılma marşrutu yalnız “Şahdəniz” yatağı ilə kifayətlənmir, mavi yanacağın digər yataqlardan da nəqli mümkündür. 2013-cü il neft və qaz yataqlarının axtarışı, istismarı ili olacaqdır. Məhz bu ildə yeni yataqlar “Ümid”, perspektiv strukturlar “Babək”, “Qarabağ” və “Əşrəfi” üzərində qazıntı qurğuları planlaşdırılır. Müasir, yeni standartlara cavab verən qazma qurğusu 8000 metr dərinlik üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qurğunun tikintisi 2013-cü ildən başlayıb 2016-cı ilin ortalarında başa çatacaqdır. 2013-cü ildə Dövlət Neft Fondu büdcəsindən müasir qazma qurğularının tikintisi üçün nəzərdə tutulan layihəyə 388,575 milyon manat ayırmağı nəzərdə tutmuşdur.

2012-ci ildə respublikanın dəniz nəqliyyatı ilə 12,5 milyon müxtəlif yüklər (bunun 60,5%-i neft və neft məhsullarının payına düşür) daşınmışdır. Ötən ilin daxili neft daşınmasının payı 43,3 milyon ton neft təşkil edir ki, bunun da 32,9 milyon tonu (75,9%-i) Bakı-Tibilisi-Ceyhan neft kəmərinə aiddir. 2012-ci ildə bu kəmərlə 3,1 milyon ton türkmən nefti daşınmışdır.

Bu gün neft və qaz sənayesinin məhsullarının bir hissəsi yanacaq kimi istifadə edilir, digər hissəsi isə istehsal sahələrinə sərf olunur. Komponentlərin ayrılması, onlardan qiymətli məhsulların alınması texnoloji proseslərin kompleks həlqəsini yaratmağı və bunu birbaşa xalq təsərrüfatının zəruri sahələrinə tətbiq etməyi tələb edir.

Ulu öndər Heydər Əliyev göstərirdi ki, elm və texnikanın inkişafını və səmərəli istifadəsini təmin etmək üçün alim və ya mühəndis olmaq kifayət deyil. Hər şey düzgün mövqedən, o isə şəxsiyyətin bacarığından asılıdır. Heydər Əliyev neft strategiyasında öz mövqeyini yalnız bu gün üçün deyil, gələcək üçün, gələcək nəsillərin rifahı üçün şərtləndirmişdi. O, təkcə təcrübədə seçilmiş və qəbul edilmiş qaydalara görə məlum yolların deyil, tamamilə yeni yanaşmaların əsas məqsədə aparan yol olduğunu yəqinləşdirmişdi. Heydər Əliyev həmişə hər şeylə – elm, texnika və yeniliklərlə maraqlanan, onları cəsarətlə həyata tətbiq etməyi bacaran rəhbər idi.

Məhz bu səbəbdən Azərbaycanda neft və qaz sənayesi ildən-ilə yüksələn xətlə, dinamik inkişaf edir. Hal-hazırda Azərbaycanda neft-qaz yataqlarının istismarı, emalı və nəqlinin real mənzərəsi ulu öndər Heydər Əliyevin neft siyasətinin nə qədər düzgün, müdrik və ümidverici olduğunu təsdiq edir. Heydər Əliyevin qara qızılı və mavi yanacağı insan kapitalına çevirmək siyasətini ardıcılıqla davam etdirən ölkə başçısı İlham Əliyevin gərgin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın neft və qaz sənayesi öz inkişaf tempinə görə dünyada lider mövqelərdən birini tutur.

Azərbaycan nefti və qazı bu gün dünyaşöhrətini saxlamaqla elm və texnikanın vəhdətinin əzəmətli təntənəsini ulu öndər Heydər Əliyevin gələcəyə ünvanlanmış, uzaqgörən neft siyasətinin qanadlarında bütün dünyaya yaymış və yayacaqdır.

3. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİ

QULU HƏZİYEV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: atcc55@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN ELM STRATEGİYASI

Bəşər tarixində silinməz izlər qoymuş və qoymaqda olan böyük şəxsiyyətlərin elm və təhsilə münasibəti, bu sahələrin inkişafına verdikləri töhfələr onların əbədiyaşarlığını təmin edən başlıca amillərdən biridir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummilli lider Heydər Əliyev də hakimiyyətinin bütün mərhələlərində elm və təhsilin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşaraq ilk növbədə xalqın intellektual gələcəyini düşünmüşdür. Elmi-intellektual sahədə qazanılan nailiyyətləri dövlət quruculuğu prosesinin vacib şərti və etibarlı təminatı hesab edən ulu öndər elm və milli təhsil sisteminin mütərəqqi prinsiplər əsasında inkişafı naminə bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir.

Diqqətəlayiq haldır ki, yüksək intellektə malik şəxsiyyət olan Heydər Əliyev öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni nailiyyətlərindən faydalanmışdır. O, elm və texnikanın, mədəniyyət və maarifin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafı məsələlərinin həlli məqamlarında yüksək peşəkarlıq göstərmiş, cəmiyyətin, xalqın inkişafını elmdə, intellektdə görmüşdür.

Heydər Əliyev elmə, alimə həmişə yüksək qiymət vermişdir. Bunun ilk səbəbi özünün də elmi təfəkkür sahibi olması, öz fəaliyyətini həmişə elmi prinsiplər üzərində qurması, intellektual potensiala arxalanmasıdır. Respublikada rəhbərlikdə olduğu bütün dövrlərdə Azərbaycan elminə göstərdiyi qayğı və dəstək elə buradan qaynaqlanır.

Mütərəqqi yeniliklərin tətbiq olunması yolu ilə elm və milli təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi, fəal maarifçilik kursunun həyata keçirilməsi, dövlət idarəçiliyi üçün yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, intellekti və savadı ilə fərqlənən ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi məsələləri ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyətinin bütün mərhələlərində prioritet məsələlərdən olmuşdur. “Sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafda elm ölkənin mühüm ehtiyat mənbəyidir” – deyən ümummilli liderin hələ Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə böyük uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi elm, təhsil və mədəniyyət siyasəti müstəqillik illərində milli ziyalı elitasının intellektual potensialının yüksəkliyində özünü göstərməklə aparılan islahatların praktik nəticələr verməsini təmin etmişdir.

Keçən əsrin 70-80-ci illərində ulu öndərin rəhbərliyi altında təhsil müəssisələrinin zəngin şəbəkəsinin yaradılması və onların zəngin maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, respublika hüdudlarından kənarda yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin, o cümlədən informasiya texnologiyaları, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq münasibətlər, aviasiya üzrə, həmçinin hərbi kadrların yetişdirilməsi, Elmlər Akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında fundamental və tətbiqi el-

min inkişafının təmin olunması gələcəkdə milli müstəqilliyimiz üçün zəruri intellektual zəmin yaratmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev peşəkar strateq olaraq daim qeyd etmişdir ki, intellektual baza istənilən ölkədə dövlət müstəqilliyinin əsasını təşkil edən mühüm amillərdən biridir. Onun yeritdiyi siyasətin uzaq hədəflərə hesablanması da məhz onun dərin elmi prinsiplər üzərində qurulması, zəngin intellektual potensiala söykənməsi ilə şərtlənir.

Cəmiyyətin tərəqqisinin, elm, mədəniyyət və mənəviyyatın inkişafının ən qüdrətli vasitəsi rolunu oynayan elm və təhsilə qayğının artırılması, bu işə dövlət siyasətinin üstün istiqaməti kimi yanaşılması Heydər Əliyevin rəhbər və vətəndaş epoxasının ümdə qayəsini ifadə edən önəmli cəhət kimi bu gün də böyük rəğbətlə xatırlanır. Təsadüfi deyildir ki, 1969-1982-ci illər həm də Azərbaycan elminin, təhsilinin intibah dövrü kimi xatırlanır. Böyük strateq sonralar qeyd edirdi ki, keçən əsrin 70-80-ci illərində ideologiyadan, ictimai-siyasi, iqtisadi sistemdən asılı olmayaraq Azərbaycan xalqının böyük bir nəslə mükəmməl təhsil almış, yüksək səviyyəyə çatmış, dünya elminə və mədəniyyətinə sahib olmuşdur.

Ötən əsrin sonlarına doğru istiqlaliyyət əldə edən Azərbaycan yenə də məhz Heydər Əliyevin respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə formalaşmış zəngin iqtisadi və elmi potensiala istinad etmişdir. 1991-1993-cü illərin elm və təhsil sahəsi üçün də böhranlı olan dövrün acı nəticələrini aradan qaldıran ulu öndər ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrində olduğu kimi, elmi-intellektual sferada hökm sürən tənəzzülün də qarşısını almış, təhsilin öz məcrasına düşməsi, inkişafı üçün əlverişli iqtisadi şərait, hüquqi və mənəvi-əxlaqi mühit formalaşdırmış, elmin inkişafına, bu prosesi həyata keçirən çoxminlik ziyalılar ordusuna diqqət və qayğıni gücləndirmiş, elmin milli əsaslar üzərində dünyaya integrasiyasını başlıca vəzifə kimi qarşıya qoymuş, elm və təhsil sahəsində dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Heydər Əliyev istər Azərbaycanda, istərsə də onun hədudlarından kənarda əldə edilməsi mümkün olan bütün nailiyyətlərin əsasını elm və təhsildə görür, əlaqəli qurumlar qarşısında milli və ümumbəşəri dəyərlərin optimal və üzvi surətdə əlaqələndirilməsi kimi mühüm vəzifələr qoyurdu. Məsələnin bu cür qoyuluşu elm və təhsilin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki elm özünün təbiəti və funksiyalarına görə ümumbəşəri dəyər olduğundan, onun inkişafı dünya elmindən və informasiya sistemindən təcrid edilmiş təqdirdə mümkün deyildir.

Heydər Əliyevin ölkənin gələcək inkişafı baxımından ən uzaqqörən və müdrik addımı Azərbaycanın yeni neft strategiyasının hazırlanaraq elmi prinsiplər üzərində həyata keçirilməsi olmuşdur. 1994-cü il 20 sentyabr tarixində dünyanın iri neft şirkətləri ilə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”, respublikamızın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində müstəsna rol oynamaqla yanaşı, yeni sosial-iqtisadi inkişaf modelinin həyata keçirilməsi üçün zəruri əsaslar

formalaşdırmış, elmi-texniki yeniliklərin, müasir rabitə və informasiya texnologiyalarının ölkəmizdə sürətlə tətbiqində böyük canlanma yaratmışdır. Qısa zamanda Azərbaycana ən yeni, zəngin resurslara malik texnologiyalar gətirilmiş, bu tendensiya bir tərəfdən iqtisadi inkişafın dinamikasını sürətləndirməklə yanaşı, digər tərəfdən vətəndaşların intellektual səviyyəsinin yüksəlişinə ciddi təkan vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev vaxtilə qeyd edirdi ki “... XXI əsrdə yalnız yüksək elmi potensiala və elmi tutumlu texnologiyaya malik ölkələr öz xalqları üçün xoşbəxt və fərvan həyat təzi təmin etmək imkanına malik olacaq”.

Ulu öndərin müstəqil Azərbaycan dövlətinə başçılıq etdiyi dövrdə ölkəmizdə elmin inkişafı, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, elm və təhsil sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, onlara qayğı göstərilməsi, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində dövlət səviyyəsində bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2001-ci il 15 may tarixli Fərmanı ilə Elmlər Akademiyasına Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) adının verilməsi Akademiyanın fundamental elmin inkişafında əldə etdiyi nailiyyətləri, Azərbaycan xalqının mədəni və mənəvi təşəkkülündə oynadığı rolu, respublika ictimaiyyətində olan nüfuzunu və akademik elmin ölkənin inkişafının əsas təminatçısı olduğunu bir daha təsdiqləmişdir. Ulu öndərin 2003-cü il 4 yanvar tarixli Fərmanı isə Akademiyaya Azərbaycanın elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən ali dövlət təşkilatı statusu vermişdir. Bu, AMEA-nın tarixində dönüş nöqtəsi olmuşdur.

7 avqust 2002-ci il tarixli Sərəncamı ilə ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına qərar verdi. 2003-cü ilin yanvar ayından AMEA Naxçıvan Bölməsi fəaliyyətə başladı. Sərəncamın verilməsindən keçən 10 ildən artıq vaxt göstərdi ki, ulu öndərin bu qərarı Azərbaycanda və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmin inkişaf etdirilməsi ilə bərabər, həm də çox mühüm siyasi, iqtisadi və sosial məsələləri özündə cəmləşdirən və çox uzun bir dövrə hesablanmış strateji bir addımdır.

Elm və təhsil sahəsində ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasətin davamlılığını 10 ilə yaxındır ki, yeni şəraitin tələblərinə uyğun şəkildə, yaradıcılıqla və inamla davam etdirən, onu yeni çalarlarla zənginləşdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev pragmatik və rəşional düşüncəli siyasətçi kimi xalqın gələcəyinin məhz elm və təhsillə bağlı olduğunu çıxışlarında dəfələrlə vurğulamış, fəal milli maarifçilik xətti yeridərək dünya təhsil sisteminə inteqrasiyanı vacib saymışdır. Azərbaycan dövləti də qloballaşan dünyanın bərabərhüquqlu subyekti kimi, öz inkişafını sadəcə təbii sərvətlərin gətirdiyi dividendlərə bağlamır, həm də resurslarını sırf insan faktorunun prioritetə çevrilməsi yönündə qurur. Respublika iqtisadiyyatının yük-

sək inkişaf tempi və yürüdülmən sistemli siyasət elmin, texnologiyanın və təhsilin dünya standartları səviyyəsinə qalxması üçün yeni dövrün tələblərinə cavab verən çevik islahatlar aparmağa imkan yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev məhz bu reallıqdan çıxış edərək dövlətə rəhbərlik fəaliyyətinin ilk günlərindən elm və təhsil sahəsində böyük yüksəlişin təmin olunmasını başlıca prioritetlərdən biri kimi götürmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "...müxtəlif ölkələrin tarixinə, keçmişinə, təcrübəsinə nəzər salaraq görürük ki, ölkələrin inkişafını, potensialını elmin inkişafı müəyyən edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə diqqət yetirsək, onu da görəcəyik ki, nə təbii ehtiyatlar, nə coğrafi vəziyyət yox, məhz intellektual potensial, elmin səviyyəsi o ölkələrin tərəqqisini müəyyən edir, təmin edir və ölkəni inkişaf etmiş ölkəyə çevirir". Bu baxımdan elm və texnika, həmçinin təhsil sahəsində dövlət siyasətinin formalaşması bir sıra fakt və müddəalara görə ictimai və siyasi təfəkkürü qabaqlamalıdır.

Ölkədə elmin inkişafını xalqın firavan gələcəyini təmin edən əsas amillərdən biri hesab edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2005-ci il dekabrın 14-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Azərbaycanda bu müddət ərzində güclü elmi məktəb yarandığını, təməlli elmi potensialın formalaşdığını və görkəmli, peşəkar elm xadimlərinin respublikanın inkişafında böyük rol oynadığını qeyd etmiş, alimlərin, ziyalıların ölkənin elitası olduğunu, onların dünyagörüşünün, mövqeyinin, fəaliyyətinin Azərbaycanın inkişaf dinamikasını, perspektivlərini müəyyən etdiyini vurğulamışdır. Dövlət başçısı çıxışında fundamental elmin inkişafının böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini və bu sahədə ölkənin əhəmiyyətli uğurlar qazandığını, elm sahəsində islahatların aparılmasının vacibliyini xüsusi vurğulamışdır. Ölkə Prezidenti elmin gələcək inkişafının dövlətin daim diqqət mərkəzində olduğunu, AMEA-nın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi işində əlavə addımlar atılacağını, elm və təhsil sferası üçün mühüm olan bir sıra tədbirlərin həyata keçiriləcəyini bildirmişdir.

Dövlət başçısı Azərbaycanın elə bir uzunmüddətli inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirib ki, ölkənin iqtisadi, sənaye, texniki, intellektual, təhsil və elm potensialı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə mənəvi və maddi dəyərlər yaradaraq ölkənin kompleks tərəqqisinə xidmət etsin. Müasir sivil dünyanın inkişaf tendensiyalarının nəzərə alınması şərti ilə elmi baxımdan əsaslandırılmış, dəqiq şəkildə proqnozlaşdırılmış belə inkişaf strategiyasının uzunmüddətli olması görülməli işlərin genişmiqyaslılığından, dövlət proqramlarının ümummilli baxımdan uzaq hədəflərə hesablanmasıdan irəli gəlir. Son 10 il ərzində ölkəmizdə elmin inkişafı, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, elm və təhsil sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, onlara qayğı göstərilməsi, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində dövlət səviyyəsində bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Son illərdə elm və təhsil işçilərinin orta aylıq əmək haqqı, həmçinin doktorantların, ali, orta ixtisas və peşə məktəblərinin, peşə liseylərinin tələbələrinin və şagirdlərinin təqaüdləri də əhəmiyyətli dərəcədə və davamlı şəkildə artırılmışdır. “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tabeliyində olan elm və elmi-tədqiqat müəssisələrində çalışan işçilərin əməkhaqlarının artırılması haqqında” 2003-cü il 23 yanvar tarixli və “Aspirantlara, ali, orta ixtisas və peşə məktəbləri və peşə liseylərinin tələbələrinə və şagirdlərinə verilən təqaüdlərin artırılması haqqında” 2007-ci il 1 fevral tarixli Sərəncamlar ilə akademiya sistemində çalışan işçilərin əməkhaqlarının və aspirant, magistr və tələbələrin təqaüdlərinin 50 faiz, digər Sərəncamla isə AMEA Rəyasət Heyəti Mərkəzi Aparatının əməkdaşlarının maaşlarının 25 faiz artırılması alimlərin zəhmətinə verilmiş yüksək qiymət, gənc alimlərə böyük qayğının təzahürü kimi dəyərləndirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2010-2011-ci dərəcə ili qarşısında imzaladığı Sərəncamlar da dövlətin sosialyönümlü siyasətinin daha bir nümunəsi olmaqla təhsil işçilərinin rifah halının yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ixtisaslı kadrların hazırlanmasına qoyulan investisiyalar insanın formalaşmasına qoyulan investisiya sayılır. Başqa sözlə, bu, insana kapital qoyuluşu da adlandırılır və belə investisiyalar insan kapitalı yaradır. Müasir dövrdə bu növ investisiyalar rəqabətdə üstün olmağın həlledici amili sayılır. İnsana kapital qoyuluşu insanların mütəxəssis kimi hazırlanmasına qoyulan investisiyadır. Dünya təcrübəsində insana kapital qoyuluşu ən çox gəlir gətirən investisiya hesab olunur. Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almasına dair Dövlət Proqramı haqqında” 2006-cı il 19 oktyabr tarixli Sərəncamı da insan kapitalının inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Dövlət proqramı məhz azərbaycanlı gənclərin müəyyən elmi istiqamətlər üzrə dövlət hesabına xaricdə təhsil almalarını nəzərdə tutur. Bu sərəncam əsasında “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanaraq Azərbaycan Prezidentinin 2007-ci il 16 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur. Azərbaycanlı tələbələrin xaricdə təhsilini təmin etməkdə əsas məqsəd, şübhəsiz, bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edən Azərbaycan üçün yüksək səviyyəli kadrların hazırlanmasıdır.

Ümumiyyətlə, dövlət başçısı son illərdə elmin inkişafına, bu sahədə problemlərin kompleks həllinə xidmət edən onlarla sərəncamlar və dövlət proqramları imzalamışdır. Cənab İlham Əliyevin 2009-cu il 4 may tarixli 255 nömrəli “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”nın və “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında”, 2009-cu il 22 may tarixli “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncamları bu baxımdan xüsusi vurğulanmalıdır.

Milli Strategiya Azərbaycanın elmi-texniki potensialının, innovasiya siyasətinin, kadr hazırlığının imkanlarına əsaslanır, ixtisaslaşdırılmış elmi-tədqiqat institutları qarşısına, həm də ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə dövlət siyasətinə cavabdeh olan rəsmi strukturların qarşısına təxirəsalınmaz tələblər qoyur. Bu baxımdan strategiyanın həyata keçirilməsi elmi qurumlarla müvafiq icra orqanlarının birgə fəaliyyətinin, qarşılıqlı əməkdaşlığının əhəmiyyətini artırır, elmin inkişafını təmin edən qurumların üzərinə xüsusi vəzifələr və məsuliyyət qoyur. Alimlərin qarşısında duran vəzifələr də Milli Strategiyada birmənalı şəkildə müəyyənləşdirilmişdir.

Milli Strategiya müvafiq Sərəncamda da qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanda elmi tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsində aparılması və maliyyələşdirilməsi, ölkənin elmi kadr potensialının artırılması və onun sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyası, bütövlükdə elmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə qəbul edilib. Fundamental elmin bəşəriyyətin sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi və mədəni-mənəvi tərəqqisində, təhlükəsizliyində, davamlı inkişafında rolu və yeri əsaslandırılıb, bu aspektdə Azərbaycan elmi fikrinin inkişafına nəzər salınıb. Daha sonra Azərbaycanda elm sahəsində mövcud vəziyyət statistik rəqəmlər əsasında təhlil edilib, Strategiyanın hazırlanmasını şərtləndirən amillər müəyyənləşdirilib. Elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya Azərbaycan Respublikasının elmi-tədqiqat müəssisələrinin sistemli təsnifatı; elmi və elmi-təşkilati fəaliyyətin dəyərləndirilməsi; dövlətin elmi-texniki və innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi; elm və texnika sahəsində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və elmi qurumların strukturunun müəyyənləşdirilməsi; elmi tədqiqatların prioritetlərinin ölkənin strateji sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni məsələlərinin həllinə uyğun müəyyənləşdirilməsi; elmi-texniki infrastrukturun modernləşdirilməsi; elmi-tədqiqat müəssisələrinin və bütövlükdə elmin maliyyələşdirilmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi; beynəlxalq elmi əməkdaşlıq; yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması; elmi məktəblərin qorunması və varisliyin təmin edilməsi; elmi-tədqiqat qurumlarının maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması və s. kimi istiqamətləri əhatə edir. Bundan əlavə, elm, təhsil və istehsalın inteqrasiyası, elmi işçilərin sosial müdafiəsi, elmin normativ-hüquqi bazasının yaradılması, elmin informasiya təminatı kimi məsələlər də Milli Strategiyanın əsas istiqamətlərindəndir.

Elmin inkişafı istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2009-cu il 21 oktyabr tarixli 526 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun yaradılmasıdır.

Elmin İnkişafı Fondunun yaradılmasında məqsəd Azərbaycan Respublikasında elmi-texniki potensialın qorunması və inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın inkişafında bu potensialdan səmərəli istifadə edilməsi, mühüm sosial problemlərin həllində elm və texnikanın rolunun yüksəldilməsi, Azərbaycan Res-

publikasında elmi təşkilatlar, təhsil müəssisələri, digər müvafiq qurumlar və fiziki şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş təbiət, texniki, humanitar, fundamental və ictimai elm sahəsində dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən fundamental, tətbiqi və axtarış-innovasiya xarakterli elmi tədqiqatların, proqramların, layihələrin və digər tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, alimlərin elmi fəaliyyətinin stimullaşdırılması və onlara yaradıcılıq imkanının yaradılması, dövlətin elmi informasiya və innovasiya ehtiyatlarının artırılması, ölkənin təbii resurslarının, mədəni və tarixi irsinin öyrənilməsinin gücləndirilməsi, elmin müxtəlif sahələrində aparılan araşdırmaların səmərəliliyinin artırılması və dünya elm məkanında Azərbaycanın layiqincə təmsil olunmasının təmin edilməsi, elmi tədqiqatlar sahəsində fəaliyyət göstərən xarici və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi, xarici təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi, respublikada və xarici ölkələrdə müvafiq funksiyaları yerinə yetirən dövlət qurumları, qeyri-hökumət və digər təşkilatlarla əməkdaşlığın qurulması, elmi informasiya mübadiləsinin aparılması, lazım gəldikdə birgə elmi-tədqiqat layihələrinin yerinə yetirilməsi, həmçinin elmin kütləviləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. vəzifələrdən ibarətdir.

2010-cu ildə də dövlət başçısı tərəfindən elmin inkişafını təmin etmək sahəsində bir sıra strateji addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının gənc alimlərinin Avropanın elmi mərkəzlərində doktorantura təhsilinin maliyyələşdirilməsi haqqında” 2010-cu il 9 fevral tarixli Sərəncamı respublikada elmi tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsində aparılmasını, ölkənin elmi kadr potensialının artırılmasını və Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyasının təmin olunmasını daha da sürətləndirmək məqsədi daşıyır. Sərəncamla Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına gənc alimlərin Avropanın elmi mərkəzlərinin doktoranturalarında təhsil almaları üçün beş yüz min manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. Bu, sosial-iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsində elmi tədqiqatların Avropa səviyyəsinə çatdırılmasını, gənc alimlərin dünya elminə inteqrasiyasını nəzərdə tutur.

Azərbaycanda elmin inkişafı bu gün dövlətin iqtisadi, siyasi, sosial, hüquqi, mənəvi, mədəni, milli təhlükəsizlik və digər sahələrini əhatə edən siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu baxımdan təbiət, texnika, dəqiq, ictimai və humanitar elmlərin, fənlərarası problemlərlə əlaqəli araşdırmaların inkişafı, fundamental və tətbiqi elmlər üzrə tədqiqatların genişləndirilməsi məqsədilə zəruri tədbirlər həyata keçirilir, maddi-texniki baza gücləndirilir, Azərbaycan tarixi obyektiv, konseptual və kompleks şəkildə araşdırılır. Bu məsələlərin həllində Elmin İnkişafı Fondunun müsabiqələr yolu ilə maliyyələşdirdiyi qrant layihələrinin də xüsusi rolu və əhəmiyyəti vardır.

Elm və təhsil, bilik, müasirlik, savad, gələcəyə açılmış qapılar deməkdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev sosial-iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsində Azərbaycan xalqının intellektual gələcəyini təmin etməyin yeganə yolunu məhz bu sahələrin inkişafında və ən müasir tələblər səviyyəsinə çatdırılmasında görür.

Son illərdə dövlət səviyyəsində görülən işlər deməyə əsas verir ki, yaxın illərdə Azərbaycanda elm və təhsil sahəsində böyük nailiyyətlərə imza atılacaqdır. Hər bir alim, elm və təhsil təşkilatçısı, ümumiyyətlə, ziyalılar elm və təhsil qarşısında duran, xalqın gələcək taleyini müəyyənləşdirən bu məsələlərə biganə qalmamalı, bütün potensialını elmin və təhsilin inkişafına sərf etməlidirlər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi "... Azərbaycan alimləri, ziyalıları ölkəmizin, cəmiyyətimizin elitasıdır. Onların dünyagörüşü, mövqeyi, hərəkətləri, fəaliyyəti Azərbaycanın inkişaf dinamikasını, inkişaf perspektivlərini xeyli dərəcədə müəyyən edir".

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi elm strategiyası Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da geniş miqyasda yerinə yetirilir. 90-cı illərin ortalarından başlayaraq bu sahədə ardıcıl və məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilir. Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri hörmətli Vasif Talıbovun 24 mart 1996-cı il tarixli Sərəncamı ilə Naxçıvan şəhərində "Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan" mövzusunda beynəlxalq simpozium keçirildi. Ali Məclis Sədrinin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə keçirilən bu simpozium o dövrdə Naxçıvan MR-də mövcud olan elmi qurumların fəaliyyətinə güclü bir impuls verdi və sonrakı illərdə də Naxçıvanda beynəlxalq səviyyəli, nüfuzlu simpozium və konfranslar keçirildi. "Naxçıvanda ilk məktəbin yaranması və maarifçilik hərəkatının inkişafı" (1997), "Uluslararası Dədə Qorqud simpoziumu" (1998), "Yaxın tariximizdə Naxçıvan və Qars" (1999), "Naxçıvan Muxtar Respublikasının təbii ehtiyatları və onlardan istifadənin səmərəli yolları" (2001) simpozium və konfransları Naxçıvan MR-də müasir tələblərə cavab verən elmi mühitin formalaşmasında və elmi əlaqələrin genişlənməsində müstəsna rol oynamışdır.

2003-cü ilin əvvəllərindən fəaliyyətə başlayan AMEA Naxçıvan Bölməsi Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri hörmətli Vasif Talıbovun xüsusi diqqət və qayğısı nəticəsində mükəmməl bir elm mərkəzi kimi formalaşmışdır. AMEA Naxçıvan Bölməsinin tərkibində humanitar və fundamental yönümlü 6 elmi tədqiqat müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Naxçıvan Bölməsində müxtəlif sahələrdə, xüsusən tarix sahəsində, aparılan elmi tədqiqatlar artıq Azərbaycan elminə sanballı töhfələrini verməkdədir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bizə əbədi miras qoyduğu müstəqil Azərbaycan Respublikasında elm və təhsilin sürətli inkişaf tempi onu deməyə əsas verir ki, tez bir zamanda Azərbaycan ixtira olunan elmi nailiyyətlərin istifadəsindən çox onun müəllifinə çevriləcəkdir.

ALİYƏ RZAYEVA
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: aliye.rzaeva@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin hər bir atributu ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə, onun yorulmaz fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, cəmiyyətin inkişafı dedikdə, ilk öncə elmin inkişafı nəzərdə tutulur. Elmin ən yüksək zirvəsini isə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tutur. Ulu öndərimizin qeyd etdiyi kimi, *“Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası xalqın ümumi zəkasını, ağılını birləşdirən böyük bir sərvətdir”*. Müasir dövrdə elmin inkişafına isə tələbat get-gedə artır. Bu da elmin inkişafını müasir dövrün ən aktual problemlərindən birinə çevirir. Elmin inkişafı isə bu sferada çalışanların təkmilləşməsinə və onlardan daha səmərəli istifadə olunmasını vacib məsələ kimi qarşıya qoyur.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası 1945-ci ildə yaradılmışdır. Bu dövr ərzində Elmlər Akademiyası nəhəng bir təşkilata, fundamental tədqiqatların əsas mərkəzinə çevrilmişdir. Akademiyanın yaranması əsrlərdən bəri Azərbaycanda elmi təfəkkürün formalaşmasının təbii nəticəsi olmuşdur. Maddi mədəniyyət abidələri və bir çox elmi mənbələr göstərir ki, hələ qədim Azərbaycanda riyaziyyat, astronomiya, tibb, fəlsəfə və başqa elmlər yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. 60 il ərzində Akademiyada əldə edilmiş elmi nəticələr, çoxsaylı ixtiralar, hazırlanmış yüksəkixtisaslı kadrlar bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik və hüquqi dövlət kimi formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

Elmin inkişafına dövlət səviyyəsində qayğı əslində, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və xalqın milli-mədəni tərəqqisinə xidmət edən siyasətin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Qloballaşma prosesinin bütün dünyanı əhatə etdiyi və elmi-texniki tərəqqinin kifayət qədər yüksək sürətlə həyata keçirildiyi müasir dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafı elmin səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan Respublikasının elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən ali dövlət orqanıdır. Akademiya Azərbaycanda bütün elmi təşkilatların və ali məktəblərin elmi fəaliyyətini əlaqələndirir, istiqamətləndirir, respublikada elmin inkişafını təşkil və təmin edir. Onun əsas məqsədi təbiət, texnika, ictimai və humanitar elmlər sahəsində fundamental və tətbiqi tədqiqatlar aparmaqla yeni biliklər əldə edib ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirməkdir.

70-ci illərdə Akademiya Heydər Əliyevin qayğısı sayəsində dünya şöhrəti qazandı. Alimlərimiz böyük bir coğrafi məkanda layiqli hörmət və nüfuz sahibi oldular. Müstəqilliyimiz dövründə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının maddi-texniki bazasının qorunması, bu elm ocağında çalışanların sosial

vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların normal fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin yaradılması, müxtəlif elm sahələri üzrə elmi müəssisələrin inkişafı da məhz ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda riyaziyyat elmi sürətlə inkişaf etdi və bütün dünyada tanınan elmi məktəb kimi formalaşdı. Onlarla gəncin keçmiş ittifaqın ən güclü riyaziyyat məktəblərində namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmələri, uzunmüddətli elmi təcrübə keçmələri Elmlər Akademiyasında riyaziyyat elminin kadr potensialını zənginləşdirdi. XX əsrin 80-ci illərində möhtərəm Heydər Əliyevin Fizika İnstitutunda fundamental tədqiqatlara böyük diqqət verməsi bərk cisim və yarımkeçiricilər, elementar zərəciklər fizikası, elektrofizika və elektroenergetika istiqamətlərində tədqiqatların daha da inkişafına güclü təkan verdi.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri bütün ictimai siyasi fəaliyyətində tarixə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, ümumilikdə humanitar elmlərə yüksək qiymət və əhəmiyyət vermiş, onların xalqın mənəvi həyatında oynadığı rolu layiqincə dəyərləndirmişdir. Klassik irsin ötən əsrin 70-ci illərində yenidən qiymətləndirilməsi milli-mənəvi dəyərlərin formalaşmasına yönəlmiş müdrik bir siyasət idi. Bu illərdə görkəmli şair və yazıçıların yubileylərinin keçirilməsi Azərbaycanda mədəni həyatın atributlarına çevrilmişdi. Heydər Əliyevin qayğısı sayəsində Nəsiminin, Nizaminin, Füzulinin, N.Nərimanovun, C.Cabbarlının, S.Vurğunun, S.Rüstəmin, Aşıq Ələsgərin və başqa ədiblərimizin yubileyləri keçirilmiş, əsərləri nəşr edilmiş, onlar haqqında müxtəlif kitablar, albomlar hazırlanmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev yaradıcı insanların xatirəsinin əbədləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. S.Vurğun, M.S.Ordubadi, C.Cabbarlı kimi ədiblərin ev muzeyləri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Həmin illərdə Bakıda Nəsiminin, S.Vurğunun, C.Cabbarlının əzəmətli abidələri ucaldılmış, M.P.Vaqifin Şuşada, Nizaminin Gəncədə möhtəşəm məqbərələri tikilmişdir. 1981-ci ildə H.Cavidin nəşi vətənə gətirilmiş, böyük sənətkarın ev muzeyi açılmış, qısa müddətdə Naxçıvanda onun məqbərəsi inşa edilmişdir. Bütün bunlar Azərbaycanda klassik irsə göstərilən böyük ehtiramın nümunələridir.

Böyük siyasətçi Heydər Əliyev cəmiyyətin inkişafında elmin çox yüksək rol oynadığını yaxşı bildiyi üçün Azərbaycanın ali rəhbərliyinə ikinci qaydıxından sonra ölkəmizdə elmin inkişafı üçün ardıcıl tədbirlər gördü. Akademiyanın bugünkü intibahı da məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

“Sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafda elm ölkənin mühüm ehtiyat mənbəyidir”, – deyən böyük rəhbər hələ 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanın müasir və müstəqil bir dövlətə çevrilməsi üçün elm strategiyasını işləyib hazırlamış və onu uğurla həyata keçirməyə başlamışdır. İqtisadiyyatın və mədəniyyətin inkişafı, yüksəkixtisaslı elmi kadrların hazırlanması sahəsində qazandığı nəailiyyətlərə görə AMEA o dövrdə “Xalqlar dostluğu” ordeninə layiq görülmüşdür. Bu ali mükafat elm məbədinə 1975-ci ildə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən təqdim edilmişdir. Akademiyanın nailiyyətləri,

beynəlxalq baxışları həmişə yüksək dəyərləndirilmişdir. Alimlərimizin elmi işləri xarici ölkələrdə dəfələrlə yüksək mükafatlara layiq görülmüşdür. Müasir iqtisadiyyatın uğurlarında fizika, riyaziyyat, mexanika, kibernetika, informatika, energetika və başqa texniki elmlər əsas götürülür. Bu sahələrdə 1960-cı illərin sonunadək ölkəmizdə nəinki elmlər doktorları, hətta elmlər namizədləri çox az idi. 70-ci illərdən başlayaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qayğısı nəticəsində təhsilini davam etdirmək üçün yüzlərlə tələbə Rusiyanın müxtəlif şəhərlərindəki məktəblərə, onlarla aspirant və doktorant isə keçmiş SSRİ-nin ən qabaqcıl alimlərinin çalışdığı nüfuzlu elmi mərkəzlərə göndərilirdi. Həmin tədbirlər nəticəsində respublikada müasir tələblərə cavab verən ixtisaslı kadrlar hazırlandı. Artıq 1980-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda neft maşın-qayırması, fizika, riyaziyyat, informatika, kibernetika sahəsində dünya səviyyəsində elmi nəticələr alan mərkəzlər yarandı.

Həmin illərdə Azərbaycanda, demək olar ki, bütün elmi-texniki sahələr respublikanın paytaxtı Bakı şəhərində yerləşirdi. Lakin digər regionlarda yüksək potensiallı, yüksək biliyə malik gənc kadrlar var idi ki, onların da çoxu elmi fəaliyyətlə məşğul ola bilmirdi. Bunu nəzərə alan ulu öndər Azərbaycanın bir çox regionlarında, belə ki, Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan və s. şəhərlərdə elmi-texniki bazaların yaradılmasını qərara aldı. Bu elmi-texniki bazalardan biri də Naxçıvan Elmi Mərkəzi oldu.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında bu cür elmi-texniki bazanın yaradılması həm vacib, həm də lazım idi. Bu hadisə əhəmiyyətli hadisə kimi yüksək qiymətləndirildi. Elmi Mərkəzin yaradılması vacib məsələ idi, ona görə ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası coğrafi baxımdan elə yerləşib ki, Azərbaycan Respublikasının digər regionları ilə birbaşa əlaqəsi yoxdu, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixi çox qədimə dayanır. Belə ki, ulu öndərimizin dili ilə desək, *“Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim diyarıdır”*. Bununla belə muxtar respublikada çoxlu sayda mineral sərvət, tarixi abidələr və s. vardır. Bunları araşdırmaq, öyrənmək üçün isə elmi kadrlar lazımdır. İkinci baxımdan Naxçıvan Elmi Mərkəzinin yaranması lazım idi, çünki bu Azərbaycanın bir dövlət olaraq strateji maraqları üçün lazım idi.

Həmin dövrdə Elmi Mərkəzin yaradılması üçün SSRİ EA-nın icazəsi tələb olunurdu. Bu isə, demək olar ki, müşkül məsələ idi. Buna görə də Naxçıvan EM EA-nın Qeyri-üzvi və Fiziki-kimya İnstitutunun strukturuna daxil edildi və Naxçıvan Elmi Mərkəzinin yaradılması möhtərəm Heydər Əliyevin böyük qayğısı və EA-nın o vaxtkı prezidenti Həsən Abdullayevin rolu sayəsində mümkün oldu.

Naxçıvan Elm Mərkəzinin o dövrdəki rəhbəri Məhərrəm Məmmədyarov demişdir: *“Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Heydər Əliyevin 1974-cü ilin oktyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının 50 illiyi ilə əlaqədar tədbirlər keçirilən zaman Mərkəzdə olması kollektivimiz üçün unudulmaz hadisə idi. Elmi Mərkəzin yaradılması ideyasının müəllifi kimi Heydər Əliyevin*

Mərkəzin işinə verəcəyi qiyməti onun öz dilindən eşitmək bizim üçün çox vacib idi. Laboratoriya və iş otaqlarını gəzib Mərkəzin əldə etdiyi nailiyyətlər və perspektiv işlər haqqında məlumatlarını diqqətlə dinlədikdən sonra möhtərəm Heydər Əliyev muxtar respublikanın sonrakı ümumi inkişafı üçün əhəmiyyət kəsb edən qiymətli təkliflər verdi ki, bu da Elmi Mərkəzin sonrakı fəaliyyəti üçün çox əhəmiyyətli idi”.

Azərbaycan tarixinin dönüş nöqtələrindən biri olan 1993-cü il də Naxçıvandan Bakıya – müstəqil dövlətə rəhbər qayıdan ulu öndər Heydər Əliyev ilk görüş yeri kimi Elmlər Akademiyasını seçdi. Bununla müstəqil dövlətin bünövrəsinin elmi sütunlar üzərində qurulduğunu ictimai fikrə çatdırdı.

Ulu öndərin neft-kimya sənayesinə göstərdiyi diqqət və qayğıdan danışan nətiqlər dahi şəxsiyyətin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən qüdrətləndiyini, dünya miqyasında nüfuzunun artdığını vurğulamışlar. XX əsr dünya tarixinin parlaq şəxsiyyətlərindən biri olaraq Azərbaycan xalqının müstəqillik arzusunu özünün xüsusi dövlətçilik modelində gerçəklilə çevirən və milyonların qəlbində yer tutan ümummilli lider Heydər Əliyev bu gün yeniləşən müstəqil və müasirləşən Azərbaycan Respublikasının memarı kimi daim böyük rəğbət və ehtiramla yad edilir.

1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəhbərliyini və aparıcı alimlərin bir qrupunu qəbul edərkən elm sahəsində islahatların aparılmasının vacibliyini xüsusi vurğulamış, Azərbaycanın inkişaf strategiyasının əsas müddəalarını və Milli Elmlər Akademiyasının bundan irəli gələn vəzifələrini müəyyənləşdirmişdir. Respublika prezidenti Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fəaliyyətini qiymətləndirərkən demişdir: “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, idarəsi altında toplaşmış elmi müəssisələr böyük ixtiralar ediblər, böyük tədqiqatlar aparıblar, böyük işlər görüblər, sanballı elmi kitablar, əsərlər yaradıblar, tam qətiyyətlə demək olar ki, dünya elminə böyük töhfələr veriblər”. Bu sözlər elmə, fundamental elmin təşkilinin optimal forması olan Milli Elmlər Akademiyasına verilən ən yüksək qiymətdir.

Ulu öndərin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti işçilərinin əmək haqlarının artırılması haqqında” 30 mart 2001-ci il tarixli Sərəncamı ilə Rəyasət Heyətinin üzvlərinin və onun Mərkəzi aparatının əməkdaşlarının vəzifə maaşları Azərbaycan Respublikasının mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının işçilərinin vəzifə maaşları ilə eyniləşdirilmişdir.

Həmin vaxtdan başlayaraq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ümummilli liderimizin tövsiyələrini rəhbər tutaraq, islahatların aparılması, onun idarəetmə və təşkilat sisteminin təkmilləşdirilməsi, elmi-tədqiqat istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi, kadrların məsuliyyətinin artırılması, elmi idarə və elmi xidmət müəssisələrinin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə bir sıra qərarlar qəbul etmiş və konkret tədbirlər həyata keçirmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 15 may 2001-ci il tarixli Fərmanı Azərbaycanın elmi ictimaiyyəti üçün mühüm hadisə olmuşdur. Elmlər Akademiyasına “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası” adının verilməsi Akademiyanın fundamental elmin inkişafında əldə etdiyi nailiyyətləri, Azərbaycan xalqının mədəni və mənəvi təşəkkülündə oynadığı rolu, respublika ictimaiyyətində olan nüfuzunu və akademik elmin ölkənin inkişafının əsas təminatçısı olduğunu bir daha təsdiqləmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ilk dəfə olaraq 2001-ci ilin iyun ayında Milli Akademiyamızın tarixində xüsusi yer tutan seçkilər keçirilmişdir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri seçki ərəfəsində Akademiyaya üzvlərinin ümumi sayının 200 nəfər müəyyən edilməsi haqqında xüsusi sərəncam vermişdir. Bu seçkilərdə müxtəlif ixtisaslar üzrə 500 nəfərə yaxın iddiaçı alimlərin sırasından 27 akademik və 86 müxbir üzv seçilmişdir. Akademiyanın tərkibində gənc və istedadlı alimlərin sayı xeyli artmışdır. Akademiyanın Rəyasət Heyətinin tərkibi də yenilənmişdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 7 avqust 2002-ci il tarixli Sərəncamına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvanın Bölməsi yaradılmışdır. Bu bölmə Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmi-tədqiqat qurumlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi, mövcud elmi potensialdan istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılması, Naxçıvanın tarixi, arxeologiyası və təbii sərvətlərinin öyrənilməsi, daha əlverişli şəraitin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Naxçıvan bölməsinin tərkibinə Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Təbii Ehtiyatlar İnstitutu, Bioresurslar İnstitutu, Əlyazmalar Fondu və Batabat Astrofizika Rəsədxanası daxildir.

Akademiyada çalışan işçilərin sosial müdafiəsini gücləndirmək, onların fəaliyyətinin səmərəsini artırmaq məqsədi ilə ümummilli liderimiz bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. 1997-ci ildə Akademiyanın işçilərinin əmək haqları 50%, 2002-ci ildə isə 2 dəfə, Akademiyanın həqiqi və müxbir üzvlərinin rütbə maaşları 1997-ci ildə 10 dəfə, 2002-ci ildə isə 3 dəfə artırılmışdır.

Fundamental elm ümumbəşəri xarakter daşısa da, elmi tədqiqatların üstün istiqamətlərini müəyyən edərkən alimlərimiz milli maraqları ön plana çəkirlər. Alimlərimiz son illər qiymətli nəticələr əldə edərək dünya elminə də böyük töhfələr vermişlər.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 4 yanvar 2003-cü il tarixli Fərmanı isə Akademiyaya müstəqil dövlətimizin elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən ali dövlət təşkilatı statusu vermişdir. Bu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tarixində dönüş nöqtədir. Həmin Fərmanla Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nizamnaməsini və prezidentini təsdiq etmişdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizamnaməsini təsdiq etməklə onun fəaliyyəti üçün yüksək səviyyədə hüquqi zəmin yaratmış, Akademiyanın fəaliyyət dairəsini xeyli genişləndirmiş, onun səlahiyyətlərini

artırmış və onun qarşısında məsul vəzifələr qoymuşdur. Dahi rəhbərin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizamnaməsi haqqında” Fərmanı Akademiyanın qarşısında duran bir sıra problemlərin həllinə kömək etmişdir.

Son on il ərzində ölkəmizdə elmin inkişafı, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, elm və təhsil sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, onlara qayğı göstərilməsi, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fizika sahəsində çalışan alimləri mürəkkəb yarımkeçiricilərin yeni sinfini açmış, onların alınması texnologiyasını yaratmış və praktikada tətbiq etmişlər. Riyaziyyat və mexanika sahələrində dünyada şöhrət tapmış elmi məktəblər yaradılmışdır. Kibernetik alimlərimiz neft-qaz, neft emalı və neft-kimya sənaye sahələrinin aktual problemlərinin həll edilməsi üçün müasir riyazi üsullar işləyib hazırlamışlar. Yeni informasiya texnologiyalarının mənimsənilməsi və tətbiqi sahəsində mühüm işlər görülmüşdür.

Kimya və neft emalı sahəsində Azərbaycan alimlərinin tədqiqatları həm respublikada, həm də xaricdə geniş şöhrət tapmışdır. Yüksək keyfiyyətli mühərrik yanacağıının və benzin növlərinin, xüsusi mayelərin, mühərrik və sürtkü yağlarının alınması bu tədqiqatların nəticəsində mümkün olmuşdur. Sintetik kauçukun istehsalı üçün neft qazından etil spirtinin alınması prosesinin işlənməsi də neft-kimyanın inkişafında mühüm mərhələ olmuşdur.

Azərbaycanın geoloq alimləri neft-qaz-mədən geologiyası və geofizikası, neft və qaz yataqlarının işlənməsi, Azərbaycanın müxtəlif geotektonik zonalarında Yer qabığının dərinlik quruluşunun tədqiq edilməsi, zəlzələlərin proqnozunun ilkin elmi şərtlərinin işlənməsi sahələrində dünya elminə layiqli töhfələr vermişlər. Bioloqlarımız molekulyar biologiya, biokimya, biofizika, gen biotexnologiyası, bioinformatika, bioenergetika üsullarından istifadə etməklə ekstremal mühit amillərinə qarşı bitkilərin davamlılıq mexanizmlərinin öyrənilməsi və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılması sahəsində mühüm nəticələr əldə etmişlər. Respublikamızın flora, fauna, torpaq örtüyü və mikro-orqanizmlərin biomüxtəlifliyinin öyrənilməsi, təbii bioresursların və zəngin genofondun qorunması və səmərəli istifadəsi üzrə mühüm işlər həyata keçirilmişdir.

Ulu öndər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə demişdir: *“Bir sözlə, mən ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası bu sərəncamla çox böyük və vacib işə başlayacaqdır. Bu, təkcə Naxçıvana aid olan iş deyildir. Bunun mənim üçün dərin mənası var, o mənada ki, bizim – Azərbaycan xalqının tarixinə, ölkəmizin tarixinə aid olan bir məsələdir. Mən bu məsələni bundan ötrü qaldırmışam. Ümidvaram ki, siz bu məsələləri yerinə yetirəcəksiniz”*.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasi xəttinə sadıq qalaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev hazırda elm, təhsil və

mədəniyyət sahəsinə qayğını ardıcıl davam etdirərək elm sferası üçün mühüm olan bir sıra qərarlar qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev AMEA Naxçıvan Bölməsinin Təbii Ehtiyatlar İnstitutunun binasının açılışında qeyd etmişdir: *“Bu gün Təbii Ehtiyatlar İnstitutunun binasının açılışdır, sabah digər tədbirlər də keçiriləcəkdir. Naxçıvan bizim hamımız üçün doğma diyardır, əziz vətəndir. Mənim atamın vətənidir. Hər bir azərbaycanlının vətənidir. Mən çox xoşbəxtəm, çox sevinirəm ki, Azərbaycanın qədim torpağı olan Naxçıvan yaşayır, inkişaf edir. Naxçıvan daim, bütün zamanlarda ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində idi. Bu diqqət bundan sonra da göstəriləcəkdir.*

Mən bu fürsətdən istifadə edib Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Onun yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində burada böyük işlər görülmüdüür”.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbov AMEA Naxçıvan Bölməsinin Rəyasət Heyəti və Elmi-tədqiqat İnstitutları üçün binaların istifadəyə verilməsinə öz töhfələrini vermişdir: *“Hər məktəbin öz adı var. Universiteti bitirənlərin bir çoxu həkim, mühəndis və digər peşələrə yiyələnir və müəyyən elmi dərəcə alırlar. Bu gün muxtar respublikada istifadəyə verilən Akademiyanın Naxçıvan Bölməsinin binası isə elmin generallıq məktəbinin binasıdır. Bu münasibətlə Naxçıvanın bütün ziyalılarını, Azərbaycanın elm aləmini təbrik edir, möhtərəm Prezidentimizə bir daha məhəbbət və ehtiramımızı bildiririk”.*

Naxçıvanın hər daşı, hər qayası bir tarixi abidədir. Naxçıvan Azərbaycanın Uralıdır və möhtərəm Prezidentimizin sözləri ilə desək, *“Naxçıvan tarixi abidələri özündə birləşdirən qədim Azərbaycan torpağıdır. Bunların hamısının tədqiqata, araşdırmalara ehtiyacı vardır. Yəni bu bölmədə yaradılmış Biorekurslar və Təbii Ehtiyatlar, Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutlarının, Batabat Astrofizika Rəsədxanası və Əlyazmaları Fondunun hərtərəfli fəaliyyəti üçün geniş imkanlar mövcuddur. Naxçıvanda yerin altı da, üstü də tarixdir. Burada yerin altı da, üstü də təbii sərvətdir. Ona görə də bunların hamısının tədqiqata, araşdırmaya ehtiyacı var. Bunların öhdəsindən isə, mən elə bilirəm ki, Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi layiqincə gələcəkdir”.*

Dövlət başçısının “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının üzvlərinin “Şöhrət” ordeni ilə təltif edilməsi haqqında” 14 fevral 2004-cü il, “Alimlik dərəcələrinə görə vəzifə maaşlarına əlavələrin artırılması haqqında” 16 aprel 2004-cü il, “Aspirantura, ali, orta ixtisas və peşə məktəblərinin və peşə liseylərinin tələbələrinə və şagirdlərinə verilən təqaüdlərin artırılması haqqında” 19 aprel 2004-cü il tarixli Sərəncamları Azərbaycan elmində xüsusi xidmətləri olmuş alimlərimizin əməyinə verilmiş yüksək qiymət, gənc alimlərə və tələbələrə böyük qaygının parlaq təzahürüdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illik yubileyi haqqında” 14 fevral 2005-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ölkəmizin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafında, elmi kadrların hazırlanmasında rolunu yüksək qiymətləndirərək Akademiyanın 60 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması və bununla əlaqədar müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi haqqında tapşırıqlar vermişdir.

Bu, danılmaz faktdır ki, Azərbaycan elmi günü-gündən inkişaf edir. Hazırda demək olar ki, gənclər üçün əlverişli şərait yaradılır ki, o, daha da həvəslə, əzmlə, iradə ilə elmi işləri üzərində çalışsın. Möhtərəm Prezidentimiz Cənab İlham Əliyev gənc alimləri gördükləri işlərə görə qiymətləndirir.

Ulu öndərimizin qeyd etdiyi kimi *“XXI əsrdə yalnız yüksək elmi potensiala və elmi tutumlu texnologiyaya malik ölkələr öz xalqları üçün xoşbəxt və firavan həyat tərzini təmin etmək imkanına malik olacaq”*. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin tutduğu mövqe də bunu tam şəkildə əks etdirir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası nəinki təkliddə, həmçinin digər inkişaf etmiş ölkələrlə sıx əlaqədə olaraq yeni uğurlar əldə edir. Qaçılmaz faktdır ki, hər irəliləyişdə ulu öndərimizin təklif və tövsiyələri daim nəzərə alınır və onun Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının bugünkü inkişafında olan rolu heç vaxt unudulmur və unudulmayacaq.

ƏBÜLFƏZ QULİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI İŞİĞİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” deyən ümummilli liderimiz Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladığı andan mədəniyyətimizə və mənəviyyatımıza dərinlən bağlılığını döndə-döndə sübut etmiş, öz siyasi təcrübəsi, yüksək intellekti ilə milli dilin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü iş aparmış və bu siyasəti bütün çətinliklərə baxmayaraq dönmədən həyata keçirmişdir. Ümummilli lider mövcud tarixi təcrübəni və müasir dövrün tələblərini nəzərə alaraq mükəmməl bir dil siyasəti yürütmüşdür.

1995-2000-ci illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinə yalnız sözdə deyil, işdə çevrilməsi üçün bütün enerjisi, siyasi iradəsi ilə çalışmış, bu dilin dünya azərbaycanlıları arasında itməkdə olan nüfuzunu bərpa etmək, böyük Azərbaycanın ünsiyyət vasitəsi, milli-mənəvi dəyəri olması uğrunda mübarizə aparmış və Azərbaycan dilinə sevgini azərbaycançılıq ideologiyasının əsas əlamətlərindən biri kimi təsbit etmişdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin müəyyənləşməsində Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin *“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı* tarixi rol oynamışdır. Ulu öndər bu fərmanın tətbiqini sürətləndirmək məqsədilə 2001-ci il avqustun 9-da Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında daha möhtəşəm bir fərman imzalamışdır. Bu fərmana əsasən hər il 1 avqust tarixi “Dil bayramı” olaraq qeyd olunacaqdır. Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasətinin, 1993-cü ildən həyata keçirdiyi milli dövlətçilik siyasətinin davamı və qanunauyğun nəticəsidir.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində hələ 1937-ci ildə repressiyaya uğradılmış latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına yeni həyat verildi. Bu, bir tərəfdən ədalətin bərpası demək idisə, digər tərəfdən Azərbaycan türk dünyasında Türkiyədən sonra ilk latın qrafikasına keçən postsovet türk respublikası oldu. Yeni qrafikaya keçid eyni zamanda rus imperiyasına bağlılıqdan qurtarmaq, xilas olmaq istiqamətində irəliyə doğru atılmış ilk mühüm və düşünülmüş addım idi.

Ümummilli liderin milli dil siyasəti onun layiqli varisi, ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ölkə Prezidenti hörmətli İlham Əliyev müxtəlif səviyyələrdə dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Azərbaycan dövləti Heydər Əliyev kursuna sadıq qalacaq və bu ideyaları dönmədən həyata keçirə-

cəkdir. Bu siyasətin reallaşmaqda olduğunu biz ölkə Prezidentinin dil siyasəti sahəsində imzaladığı fərman və sərəncamlarda, təqdirəlayiq layihələrdə açıq şəkildə müşahidə edirik. Belə ki, 12 yanvar 2004-cü ildə İlham Əliyevin kiril əlifbasında olan bədii və ictimai-siyasi ədəbiyyatın latın qrafikasına keçirilməsi haqqındakı Sərəncamı milli dil siyasətinin həyata keçirilməsi baxımından çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eləcə də 2007-ci il 30 dekabrda imzaladığı “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin Azərbaycan dilində nəşri nəzərdə tutulan əsərlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncamı ana dilinin həyatımızın bütün sahələrində tam və müfəssəl tətbiqini gerçəkləşdirmişdir.

Qeyd edək ki, latın əlifbasına keçid Azərbaycanda kifayət qədər normal məntiqi əsaslarla üç mərhələdə gedib: I mərhələdə gənc nəsil yeni əlifbanı öyrənməyə 90-cı illərin əvvəllərindən başlasa da bu işdə bir pərakəndəlik, sistem-sizlik var idi.

II mərhələdə yalnız Heydər Əliyevin milli dövlət quruculuğuna başlamasından sonra bu sahədə bir sistem yaradıldı. Cəmiyyətə təzyiq göstərilmədən təbii surətdə 10 il ərzində bütün təhsil sistemi, orta məktəblərimiz, mərkəzi dövlət idarələri latın əlifbasına keçmişdir. Bu mərhələ 2001-ci il 18 iyun tarixli “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” prezident Fərmanı ilə gerçəkliyə qovuşmuşdur.

III mərhələyə isə Heydər Əliyevin irəli sürdüyü proqram əsasında başlamışıq. Prosesin həyata keçirilməsi Prezident İlham Əliyevin öhdəsinə düşürdü və onun dövlətçilik fəaliyyətində milli mədəniyyətin təməllərinə nə qədər qayğıkeş yanaşdığı göz qabağındadır. Prezidentin latın qrafikalı əlifbada bədii, elmi ədəbiyyatların nəşrinə başlamaq qərarı mədəni, ideoloji məzmunu ilə yanaşı daha geniş məsələləri də özündə ehtiva edir. Latın qrafikalı əlifba ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət, mədəniyyət sahəsindəki müasir siyasətini ifadə edir və möhkəm əsaslara malikdir.

Müasir dövlətçiliyimizin yaradıcısı Heydər Əliyev tövsiyə edirdi ki, dünyanın harasında yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı Azərbaycana ata evi kimi baxmalıdır. Bu gün isə ata evi funksiyasında milli ədəbiyyatın azərbaycanlı düşüncəsinin, milli dilin məhsulu olan əsas əsərlərin yeni əlifbada nəşr olunması, yeni nəslin milli meyarlar əsasında maariflənməsi başlıca vəzifədir. Latın əlifbasında kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi siyasəti məzmunu, forması, texnologiyası etibarilə böyük mədəni hadisədir. Sanki bu hadisə vasitəsilə xalqın mədəniyyəti, elmi düşüncəsi, dili, ədəbiyyatı reabilitasiya alır. Həm də biz müstəqilliyimizin yazı formasını əldə edirik.

Bu tədbir həm yeni qrafikanın ölkə əhalisi arasında sürətlə yayılmasına şərait yaratdı, həm də milli ideologiyani təbliğ edən ədəbi-ictimai və mədəni-siyasi ədəbiyyatın, müasir gəncliyin milli ruhda tərbiyəsinə xidmət göstərdi. Eyni zamanda prezidentin 2005-ci il 9 noyabr tarixli Sərəncamı ilə I Bakı türko-loji qurultayının 80 illik yubileyinin beynəlxalq miqyasda qeyd olunması, bu münasibətlə böyük elmi məclis keçirilməsi də bu və ya başqa şəkildə Azərbay-

can dilinə qayğının təzahürü, dövlətimizin milli dil siyasətinin tərkib hissəsi kimi diqqəti cəlb edirdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında müvafiq Sərəncamı da dilin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Burada bir faktı da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ulu öndərin fərmanı ilə yeni latın qrafikasının tətbiqindən sonrakı dövrdə ölkə prezidentinin bilavasitə rəhbərliyi altında Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları yenidən işlənmiş və bu yeni variant Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan dilinin kütləvililiyini təmin etmək üçün xarici filmlərin dilimizdə səsləndirilməsi dövlət rəhbərliyi tərəfindən aid orqanlar qarşısında bir vəzifə olaraq qoyulmuş, bu məqsədlə dublyaj studiyaları yaradılmışdır. Eyni zamanda dövlət səviyyəsində ölkədə istər idxal, istər yerli istehsal olsun, dərman preparatlarının azərbaycanca təlimatının hazırlanması prosesi dönmədən həyata keçirilməkdədir. Azərbaycanda istehsal olunan cib telefonlarına Azərbaycan dilinin yüklənməsi də dilin mütəhərriqliyinə təkan vermişdir. Yenə Azərbaycandakı hərbi hissələrdə ünsiyyət vasitəsi kimi hərbi əmr və tapşırıqların Azərbaycan dilində verilməsi dövlətin nəzarəti altında günbəgün genişlənməkdədir. Kompüter-informasiya texnologiyasında Azərbaycan dilindən geniş istifadə edilməsi də artıq günümüzün reallığına çevrilməkdədir və ulu öndərin, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanının ölkə Prezidenti tərəfindən ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsinə bariz bir nümunədir.

Prezidentin sərəncamı ilə Türk dünyasının fəxri olan dünyaşöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun anadan olmasının 80 illiyinin Azərbaycanda geniş və təntənəli şəkildə qeyd edilməsi və türk dünyasının bu qüdrətli söz ustasının “Dostluq ordeni” ilə təltif edilməsi dolayısı ilə olsa da, sözə, dilə verilən qiymət kimi diqqətəlayiqdir.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2011-ci il aprelin 26-da Akademiyanın illik yığıncağındakı çıxışında demişdir: **“Ana dilimizə hörmət və qayğı daim olmalıdır. Biz ana dilimizi xarici təsirlərdən qorumağıq. Ana dilimiz bizim toxunulmaz sərvətimizdir. Azərbaycan xalqının formalaşmasında, müstəqil Azərbaycanın formalaşmasında ana dilimiz – Azərbaycan dili müstəsna rol oynamışdır. Biz elə etməliyik ki, dilimizin saflığını daim qoruyaq. Bu məsələyə çox ciddi diqqət göstərilməlidir”**.

Dilimizin qorunması, dövlət dilinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, dilimizin beynəlxalq arenaya çıxışı və s. sahələrdə xeyli iş görülmüşdür. Bütün bunlarla yanaşı, son illər dünya miqyasında gedən qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar milli dəyərlər, o cümlədən milli varlığımızın əsas vasitəsi olan dilimizin istifadəsi istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac yaranmışdır. Onu da qeyd edək ki, yaşadığımız XXI əsr qloballaşma əsridir. Qloballaşma həyatın bütün sferalarına olduğu kimi, milli dillərə, adət-ənənələrə, dünyagörüşə, xalqın ruhunun və vərdislərinin təzahürü olan mentalitetə də güclü təsir göstərir. Bu təsirin əlamətləri, hətta nəticələri artıq

özünü nəzərə çarpacaq dərəcədə büruzə verməkdədir. Qloballaşma sözü latın mənşəli “qlobal” sözündən əmələ gəlib “yer kürəsini əhatə edən” mənasını verir. Bu kontekstdə qloballaşma bütün yer kürəsinə aid hadisənin, prosesin baş verməsi kimi izah oluna bilər. Qloballaşmanı doğuran səbəblər kimi dünya iqtisadiyyatında, siyasətində, mədəniyyatında gedən inteqrasiya meyilləri, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, internet şəbəkəsinin tədricən daha çevik və əhatəli olması, dəyişən dünyada ingilis dilinin rolunun və nüfuzunun artması göstərilə bilər.

Məhz buna görə ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2012-ci il may ayının 23-də dil problemlərinin həlli, eləcə də dövlətçiliyimizin rəmzlərindən olan ana dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılması, ölkəmizdə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılması məqsədilə “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” Sərəncam imzalamışdır.

Sərəncamda aidiyyəti qurumların iştirakı ilə Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı layihəsinin hazırlanması, Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi, eləcə də müxtəlif sahələrdə tərcümə işinin mərkəzləşdirilmiş qaydada və məqsədyönlü şəkildə aparılması üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının və Tərcümə Mərkəzinin yaradılması öz əksini tapmışdır. Onu da qeyd edək ki, prezident 29 may 2012-ci il tarixdə elə bu sərəncamın icrası ilə əlaqədar ölkəmizdə dilçilik elmi üzrə araşdırmaların mərkəzi olan AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, institutda fundamental tədqiqatların, monoqrafik əsərlərin hazırlanması və nəşrinin həyata keçirilməsi, dünyanın mötəbər kitabxanalarında, əlyazma fondlarında saxlanılan ana dilimizə aid qədim mənbələrin öyrənilməsi, həmçinin lüğətçilik sahəsində indiyədək toplanmış materialların elektron bazasının yaradılması və dialektoloji ekspedisiyaların təşkili-nin təmin edilməsi məqsədilə dilçilik elmimizin yeni dövrdə inkişafına təkan verəcək böyük əhəmiyyət kəsb edən daha bir sərəncam da imzalamışdır.

Bu sərəncamlarda Azərbaycan dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilçiliyinin, tərcümə fəaliyyətinin, terminologiya istiqamətinin də inkişafına diqqət verilir və məsələ kompleks şəkildə öz həllini tapır. Ölkənin qabaqcıl elmi ictimaiyyətinin vəzifəsi həmin siyasi sənəddən irəli gələn məsələləri Dövlət Proqramı müstəvisinə keçirməkdən ibarət olmuşdur. AMEA Rəyasət Heyətinin 2012-ci il 1 iyun tarixli Sərəncamı ilə Dövlət Proqramı layihəsinin hazırlanması üçün işçi qrupu yaradılmış və mənim də üzvü olduğum işçi qrupu artıq Dövlət Proqramının layihəsi üzərində işini başa çatdırmış və layihə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, Dövlət Proqramı aşağıdakı müvafiq bloklar üzrə hazırlanmışdır: Azərbaycan dili elm və tədris müəssisələrində; Azərbaycan dili idarəçilikdə; Azərbaycan dili beynəlxalq aləmdə; küçə və reklamların dili; Azərbaycan dili kütləvi informasiya vasitələrində; Azərbaycan dili informasiya texnologiyalarında.

Bu sərəncamların böyük ictimai-siyasi əhəmiyyəti vardır. Bu mühüm dövlət sənədində ana dilinin saflığının qorunması, ədəbi dilin inkişafı ilə yanaşı, Azərbaycan dilçilik elminin vəziyyəti haqqında məsələ qaldırılır, Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında xüsusi tələblər qoyulur və bununla da bu elm sahəsinin inkişafı üçün böyük bir perspektiv açılmış olur.

Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun fəaliyyətini, ölkəmizdə dilçilik sahəsində vəziyyətin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını, respublika dilçilərinin, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərində fundamental və tətbiqi tədqiqatların inkişafına yönəlmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini, dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etməkdir.

Dövlət Proqramında aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişaf etdirilməsi mexanizmlərinin yaradılması;
- dilçilik sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyllərini nəzərə almaqla elmi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- dilçilik sahəsində dünyanın aparıcı elmi mərkəzləri ilə elmi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- dilin inkişafı və tədrisi məsələlərinin uzlaşdırılması;
- dilçi alimlərin müasir informasiya texnologiyalarından istifadəsi işlərinin canlandırılması;
- dil (ədəbi dil) tarixinin daha dərin tədqiqini təmin etmək məqsədilə qədim dillərin öyrənilməsi;
- Azərbaycan dilinin tədrisi metodologiyasının təkmilləşdirilməsi;
- Dil və nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi;
- Azərbaycan dilinin leksik fondunun, qrammatik tərkibinin təkmilləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi;
- Azərbaycanda dil situasiyasının, dil əlaqələrinin zənginliklərinin öyrənilməsi.

Proqramın həyata keçirilməsi ilə aşağıdakı nəticələr əldə olunacaq:

- Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişafı dövlət səviyyəsində təmin olunacaq;

- dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyilləri nəzərə alınaraq AMEA-da və respublikanın digər elmi müəssisələri və ali məktəblərində aparılan fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritet istiqamətləri müəyyənləşəcək;
- dilçiliyin inkişafı sahəsində fəaliyyət göstərən elmi müəssisələrin və qurumların maddi-texniki bazası möhkəmlənəcək;
- Azərbaycan dilinin və dilçilik elminin inkişafı ilə bağlı qısa və uzunmüddətli kompleks elmi proqramlar işlənib həyata keçiriləcək;
- dilçilik sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması vəziyyəti yaxşılaşacaq;
- dünyanın aparıcı mərkəzləri ilə beynəlxalq elmi əməkdaşlıq inkişaf etdiriləcək, dilçiliyin müxtəlif aktual problemlərinə dair birgə tədbirlər keçiriləcək;
- Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı, tədrisi, lüğət ehtiyatının, qrammatik sisteminin qorunması, sözyaratma prosesinə nəzarətin gücləndirilməsi, dilin təmizliyinin qorunması sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçəcək;
- dilin inkişafının təmin edilməsini, ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazası yaradılacaq;
- mətbuat orqanlarında, radio və televiziya kanallarında ədəbi dil normalarının pozulma hallarının qarşısının alınma mexanizmləri müəyyənləşəcək;
- elmi-bədii və publisist əsərlərin birbaşa yazıldığı dildən tərcüməsi, eləcə də dublyaj filmlərinin tərcüməsi sahəsində problemlərin aradan qaldırılması üçün tədbirlər müəyyənləşəcək;
- küçə və meydanlardakı reklam və afişalarda, ictimai iaşə obyektlərində ədəbi dil normalarının pozulmasının qarşısının alınması yolları müəyyənləşəcək;
- dilçilik elminin prioritet istiqamətləri müəyyənləşəcək;
- qədim dünya dillərinin öyrənilməsi sahəsində dönüş yaradılacaq, müasir dünya dilçiliyinin nəzəri səviyyəsinə uyğun elmi-tədqiqat işlərinin aparılması gücləndiriləcək;
- Azərbaycan dilində internet resurslarının, elektron və interaktiv dərsliklərin yaradılması sahəsində işlər canlandırılacaq;
- Azərbaycan dilini öyrənən xaricilər və xarici dili öyrənmək istəyən azərbaycanlılar üçün tədris vəsaitlərinin daha intensiv hazırlanması təmin olunacaq.

İnanırıq ki, bu sərəncamlardan irəli gələn vəzifələrin uğurlu icrası Azərbaycan dilinin və dilçiliyinin inkişafında yeni bir mərhələnin əsasını qoyacaqdır.

NURAY ƏLİYEVƏ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: naliyeva22@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

*Azərbaycan dili bizi keçmişdə də, indi
də, gələcəkdə də birləşdirəcəkdir*
Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Dilin tarixi xalqın, millətin tarixi ilə sıx bağlıdır. Tarixdən məlumdur ki, uzun illər Azərbaycan dili dövlət dili kimi fəaliyyət göstərə bilməmişdir. Azərbaycan müstəqillik əldə edənədək dövlət dili funksiyasını ərəb, fars və rus dilləri daşıyırdı. XIII əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili dövrün hakim dilləri olan ərəb və fars dilləri ilə mübarizədə qalib çıxaraq saraya, elm və ədəbiyyat aləminə yol açır və dövrün ədəbi dili olaraq işlənməyə başlayır. Azərbaycan dilinin dövlət dili səviyyəsinə qaldırılması uğrunda siyasəti Azərbaycanda daha əvvəllərdən başlamışdı. Belə ki, hələ XVI əsrdə Xətayinin yeritdiyi siyasət başa çatmamış, Azərbaycanın öz müstəqilliyini itirməsi ilə dövlət dili siyasəti də müvəqqəti olaraq məğlubiyyətə uğradı. Sonrakı dövrlərdə də, demək olar ki, dövlət dili funksiyasını ərəb, fars və rus dilləri daşıyırdı. Sovet hakimiyyəti dövründə təkcə Azərbaycan türkcəsi deyil, bütün türk dilləri rus dilinin məhv-edici təsirinə məruz qalmışdı. Bu dövrdə dövlət idarələrində, rəsmi yazışmalarda çox az hallarda istifadə edilən Azərbaycan dili təhsil sistemində də ikinci planda dururdu.

Azərbaycanda dövlət dil siyasətinin formalaşması tarixinə nəzər salsaq, müxtəlif dövrlərdə milli dilə münasibət təxminən eyni istiqamətdə olmuşdur. Qeyd edək ki, dil siyasəti heç vaxt təcrid olunmuş halda aparıla bilməz. Burada ümumdünya dil siyasəti ilə uzlaşmalar aparılmalı, dünya dillərinin tədqiqi istiqamətində aparılan işlərdən bəhrələnilməlidir.

1918-ci il iyun ayının 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti dövlət dili haqqında qərar imzaladı. “Dövləti lisan türkcə qəbul edilərək müvəqqədən hökuməti müəssisələrdə rus lisanı istemalına müsaidə edilməsi haqqında” qərar Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində dövlət dili haqqında imzalanmış ilk sənəd idi və burada bir çox dövlət məmurlarının dilimizi bilmədiyi nəzərə alınaraq Azərbaycan dilini öyrənənə qədər müvəqqəti olaraq rus dilində danışımlarına dövlət səviyyəsində icazə verilirdi.

1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Azərbaycan dilinə dövlət dili hüququ verilməsi bilavasitə Heydər Əliyevin apardığı gərgin işin nəticəsi idi. Belə ki, 1978-ci ildə qəbul olunan yeni konstitusiyanın 73-cü maddəsi Azərbaycan dilini dövlət dili kimi təsbit etdi. Respublika rəhbəri millətin milli

dilçiliyini təsdiqləyən bir siyasət yürütməyə başladı ki, bu da müstəqillik üçün hazırlıq demək idi.

1991-ci ildə Azərbaycan yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra dilimiz tərəqqi və inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur ki, bu inkişaf da ümummillə lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövrdə bütün sahələrdə olduğu kimi, dil sahəsində də irəliləmək üçün geniş imkanlar açıldı. Mübaliğəsiz demək olar ki, Azərbaycan dili min ilə bərabər bir inkişaf yolu keçdi. Xalqımızın ümummillə lideri Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyətində dil siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilmişdir. Müstəqillik dövründə müəyyənləşən dövlət dil siyasəti heç də yoxdan yaranmamış, ciddi və əsaslı şəkildə əvvəlki dövrlərin tarixi təcrübəsinə dayanmışdı. Azərbaycan müstəqillik qazandığı dövrə qədər də Heydər Əliyev ziyalılarımızın dil uğrunda mübarizəsinə elə ustalıqla rəvac vermişdi ki, bu mübarizə səngiməsin. Ona görə də o, ölkədə olmadığı dövrlərdə də milli ictimai şüurda bu, öz təsirini qoruyurdu. Heydər Əliyevin dil siyasəti kəskin etirazlar, çarpışmalar, mübarizələr şəraitində öz həllini məqsədyönlü şəkildə tapdı. İrəlidə qeyd etdiyimiz kimi, əslində bu siyasət sovet dövründən başlamışdı. N.Xudiyev yazır: “Heydər Əliyev hiss edirdi ki, Moskva ruslaşdırma siyasəti aparır və dilimizi sıxışdıraraq təcridən məişət dili səviyyəsinə endirir. Lakin o, dili etibarilə Moskvanın deyil, nə qədər böyük çətinliklər bahasına başa gəlsə də, övladı olduğu xalqın adamı kimi çıxış edirdi”.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində, demək olar ki, ən böyük xidmətlərindən biri dilimizə dövlət dili statusu verilməsi sahəsində gördüyü əməli işlərdir. Xüsusilə son bir neçə ildə Azərbaycan dili və əlifbası, xalqımızın mənəvi dəyərləri ilə bağlı ümummillə liderin imzaladığı tarixi fərman və sərəncamlar bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli işlərin görülməsinə imkan yaratmışdır. S.Əhmədova yazır ki, hələ 1989-cu il avqust, sentyabr aylarında Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Tacikistan respublikalarının Ali Sovetləri dövlət dili haqqında qanun qəbul etdilər. Azərbaycan KP MK da avqustda “Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqqında” qərar qəbul etdi. Lakin milli dillərə verilən bu hüquqlar sadəcə deklarativ xarakter daşıyırdı və 1990-cı il aprelə Moskva “SSRİ xalqlarının dilləri haqqında” İttifaq qanunu verdi. Burada rus dili Sovetlər Birliyinin rəsmi dili elan edildi. Lakin 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı onun dil uğrunda fədakar mübarizəsinə yenidən təkan verdi. Belə ki, 1990-cı ildən sonra ən çox diqqət yetirilən məsələlərdən biri də ölkəmizdə dövlət dilinin inkişafı idi. Çünki bu dil eyni zamanda dünya azərbaycanlılarının birliyinin göstəricisi kimi mühüm əhəmiyyətə malik idi.

Bir-birinin ardınca qəbul olunan dil haqqında qanunlar Azərbaycan dilinin inkişafına öz töhfəsini verdi. Bu dövrdə Heydər Əliyev sadəcə bir siyasi rəhbər kimi çıxış etmirdi. Onun çıxışları o qədər səmimi, dilçilik baxımından zəngin idi ki, onunla razılaşmaq mümkün deyildi. Onun bu sahədəki biliyi,

dilimizi bütün incəliklərinə qədər bilməsi bütün dinləyiciləri valeh edirdi. O öz dilini sadəcə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də qədim tarixə malik olan xalqımızın milli-mənəvi dəyəri kimi qoruyurdu. Təsadüfi deyil ki, ulu öndər çıxışlarının birində deyirdi: “Hər bir millətin dili onun üçün əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili – ana dilimiz həddən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz həyatımızda geniş yer tuta bilməmişdir. Buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı ana dilinin qorunub saxlanılmasında öz xidmətini göstərmişdir. Bu gün böyük qürur hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın, bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etmək üçün nə qədər söz ehtiyatına malikdir”.

22 dekabr 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanda dövlət dilinin türk dili olması barədə qərar qəbul etdi. Lakin bu zaman Azərbaycanda ictimai rəy nəzərə alınmamışdı və bu qərar tələsik qəbul olunmuş bir qərar idi. Ona görə də cəmiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmadı.

Bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, Heydər Əliyev yalnız keçmişdəki böyük xidmətləri, əvvəlki siyasi təcrübəsi ilə seçilən dövlət xadimi deyildi, onda həm də yenilik hissi, müasirlik duyğusu çox qüvvətli idi. O, həmişə bu keyfiyyəti ilə də tanınmışdı. Elə onda da zamanın sürətlə dəyişilən ritmini həssaslıqla duydu, nəbzini vaxtında tutdu və qətiyyətli, müdrik addımlar atdı. Belə ki, o, dilimizin adlandırılması məsələsində son qərarı xalqın verməsini məqsədə uyğun bildi və bu məsələni ümumxalq səsverməsi ilə birdəfəlik həll etdi. 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq referendumu ilə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında “Dövlət dili” adlanan 21-ci maddədə göstərilirdi ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bu qərar geniş xalq kütləsi tərəfindən dəstəkləndi və dilimizin adının təfərrüatlı müzakirəsinə ehtiyac qalmadı. Qərarı Dövlət Qanunvericilişinin adının təfərrüatlı müzakirəsinə ehtiyac qalmadı” qeydini imzaladı. Fərmanda göstərilirdi ki, xalqımıza babalardan miras qalan ən qiymətli milli sərvəti olan Azərbaycan dilini hər bir azərbaycanlı göz bəbəyi kimi qorumalıdır.

4 iyul 2001-ci ildə isə “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam imzalanmışdır. Həmin il 1 avqustdan etibarən latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçilməsi qərara alındı və 1 avqust “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü” kimi təsis edildi. 2002-ci il sentyabrın 30-dan “Azərbaycanda dövlət dili haqqında” Qanun qüvvəyə mindi. Qeyd edək ki, bu qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 2002-ci ilin may ayında fəsil-fəsil geniş müzakirə edilmişdir. Qanun 3 fəsil, 20 maddədən ibarət idi və onun əsas əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, bu akt ilə Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişafının qayğısına qalır. Qanunun əsas maddələrində dövlətin ana dilinə qayğısı və dilin qorunması sahəsindəki vəzifələrindən geniş

bəhs edilir. 2003-cü il 2 yanvarda həmin qanunun tətbiqini təmin etmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Prezident Fərmanı imzalandı.

Məlumdur ki, cəmiyyətin bütün üzvləri dildən heç də eyni şəkildə istifadə etmirlər. Məsələn, ziyalılar digərlərinə nisbətən dildən daha məharətlə istifadə edir. Lakin Heydər Əliyevin dilimizin incəliklərindən böyük məharətlə istifadəsi, doğurdan da, hamıda heyranə doğururdu. O, ziyalılarla söhbət edən zaman əsl ziyalı kimi, bir elm xadimi kimi, sadə xalq kütlələrinin içərisində xalqın bir nümayəndəsi kimi çıxış edirdi. Bu zaman o, yeri gəldikcə öz nitqini daha da sadələşdirir, xəlqiləşdirir və bilərəkdən zaman-zaman hətta olduğu yerin dialekt sözlərindən də məharətlə istifadə edirdi. Bununla da rəhbər öz xalqının, torpağının layiqli övladı olduğunu bir daha nümayiş etdirir və xalqın məhəbbətini qazanırdı. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, böyük yazıçılarımız, şairlərimiz öz əsərlərinin dilini, öz yaratdıqları obrazları daha da çox sevdirmək üçün onların dilini bu cür xəlqiləşdirərək şivə sözlərindən yeri gəldikcə istifadə etmişlər. Lakin ölkə rəhbərinin insanlara qarşı bu cür sadə, səmimi münasibəti, təbii ki, insanları vəcdə gətirməyə bilməzdi. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin üslublarından, zənginliyindən, frazeoloji söz birləşmələrindən məqamında istifadə edir, onlara bəzən yaradıcılıqla yanaşır, öz nitqini auditoriyaya və seçdiyi mövzuya görə qurur, dil faktlarından, vurğu və intonasiyadan məharətlə istifadə edirdi. O, Azərbaycan dilinə xalqımızın əvəzsiz neməti, tarixi, mədəniyyəti, mədəni sərvəti kimi yanaşırdı. Ona görədir ki, Heydər Əliyevin dili müasir dövrümüzdə çox tez-tez tədqiqat obyektinə çevrilir. Hətta bu, tamamilə yeni bir elm sahəsi kimi formalaşmaqdadır. Fikrimizcə, olduqca geniş, əhatəli olan bu mövzuda müxtəlif həcmdə tədqiqat əsərləri ərsəyə gətirmək olar.

Bütün sahələr olduğu kimi, dil siyasəti sahəsi də ulu öndər Heydər Əliyevin siyasətinin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin diqqətindən kənarda qalmamış, ümummilli liderin yürütdüyü dil siyasəti bu gün də davam etdirilməkdədir. Belə ki, 2004-cü il yanvarın 12-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”, yanvarın 13-də isə “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” Sərəncam imzaladı. 30 dekabr 2007-ci ildə Prezident İlham Əliyev “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin Azərbaycan dilində nəşri nəzərdə tutulan əsərlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam imzaladı.

2012-ci il mayın 23-də Prezident İlham Əliyev “Azərbaycan dilinin globallaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” Sərəncam imzaladı. Sərəncama əsasən Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi üçün Terminologiya Komissiyası, Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə tərcümə işinin mərkəzləşdirilmiş qaydada və məqsədyönlü aparılması üçün Tərcümə Mərkəzi yaradıldı. Mayın 29-da isə AMEA Nəsimi adına

Dilçilik İnstitutunun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi haqqında növbəti Sərəncam imzalandı.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı naminə indiyə qədər həyata keçirilmiş dövlət siyasəti müstəqilliyimizin qorunmasında, möhkəmlənməsində mühüm rol oynamaqdadır, çünki dil məhz xalqın, dövlətin varlığının ifadəsidir.

ADİL BAĞIROV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: bagirovadil@yahoo.com

NAXÇIVANDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ADI İLƏ BAĞLI YARANMIŞ ONOMASTİK VAHİDLƏR

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, müasir Azərbaycanın qurucusu, nüfuzlu siyasətçi, dövlət xadimi, ümummilli lider Heydər Əliyevin şərəfli həyat yolu, ictimai-siyasi fəaliyyəti ədəbiyyat və incəsənət əsərlərində öz əksini tapmış, onun haqqında sənədli filmlər, rəsm əsərləri çəkilmiş, şeirlər, poemalar, mahnılar yazılmış, dahi şəxsiyyətə olan ümumxalq məhəbbəti daşların yaddasında əbədləşdirilmişdir.

Öz mənalı həyatı, zəngin və çoxşaxəli fəaliyyətini xalqına, millətinə həsr edən Heydər Əliyevin əbədiyaşar adı və əməlləri hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün əsl həyat məktəbidir. Azərbaycanın hər guşəsində, şəhərində, kəndində, elində, obasında ulu öndərin obrazı canlanır, o, bir insan, bir rəhbər, bir siyasətçi, vətəninə, xalqını sevən, azərbaycanlı olması ilə daim fəxr edən bir vətəndaş kimi böyük sevgi, məhəbbətlə yad edilir, xalqımız, vətənimiz, ölkəmiz üçün gördüyü ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni işlər öz bəhrəsini verir, adı həmişə qürur duyduğu doğma Azərbaycanla yanaşı çəkilir, Azərbaycan deyəndə Heydər Əliyev, Heydər Əliyev deyəndə Azərbaycan yada düşür: **“Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır. Əgər mən buna nail ola bilsəm, ən xoşbəxt adam kimi həyatımı başa çatdıracağam”.**

Şərəfli həyatını dövlətin, xalqın, millətin tərəqqisinə həsr edən, adı xalqın qəlbində əbədləşən Heydər Əliyevin xatirəsi, onun doğma yurdu Naxçıvanda daha böyük ehtiram və məhəbbətlə yad edilir, onun uzunillik fəaliyyəti, şəxsiyyəti, uzaqgörən siyasəti xalq tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Heydər Əliyev Muzeyinin “Xatirə kitabı”nda yazır ki, **“Ulu öndər Heydər Əliyev öz doğma Vətəninə – Naxçıvanı çox sevirdi. Naxçıvanlılar da həmişə onu sevirdilər və fəxr edirlər ki, dünyaya Heydər Əliyev kimi dahi şəxsiyyət bəxş etdilər. Bu gün Heydər Əliyev bizim qəlbimizdə yaşayır, onun ideyaları, siyasi kursu yaşayır və əbədi yaşayacaqdır”.**

Bəli, dünyaşöhrətli şəxsiyyətin Naxçıvana olan məhəbbəti naxçıvanlılar tərəfindən böyük qürur hissilə qarşılır, müdrik insanın əziz xatirəsi həmişə yad edilir, elmi-nəzəri, ictimai-siyasi irsi dərinlən öyrənilir, heykəl və büstlərdə əzəmətli obrazı yaradılır, adına qəsəbə salınır, məktəb və muzeylərə, prospekt və meydanlara, bağ və parklara onun adı verilir. Ulu öndərin adı və əməlləri onomastik vahidlərdə əksini tapır, toponim, hidronim və ktematonimlərdə əbədləşir, mənəvi mədəniyyətimizlə bağlı adlarda tarixləşir. Heç təsadüfi deyil ki, ümummilli liderin adı ilk dəfə olaraq onun sağlığında Naxçıvanda öz ünva-

nını tapmış, keçmiş SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1983-cü il 7 may tarixli Fərmanı ilə iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldüyünə görə anadan olduğu Naxçıvan şəhərində Heydər Əlirza oğlu Əliyevin büstünün qoyulması qərara alınmış, 1983-cü ilin oktyabrında onun büstünün açılışı olmuş, beləliklə, dilimizdə ulu öndərin adı ilə bağlı “Heydər Əliyevin büstü” adlı ilk onomastik vahid yaranmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində xalqımızın dahi oğlu Heydər Əliyevin adı ilə bağlı onomastik vahidlər semantik tutumu, forma və məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Bu adlar xalqımızın yaradıcılıq məhsulu, xalqın Heydər Əliyevə olan sevgi və məhəbbətinin təəcəssümünü əks etdirir.

Heydərabad qəsəbəsi. Heydərabad qəsəbəsi Sədərək rayonunun mərkəzidir. Coğrafi mövqeyi və strateji əhəmiyyətinə görə mühüm yer tutan qəsəbənin təməli ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1970-ci illərdə qoyulmuş, sərhəd zonasında quruculuq işlərinin aparılması nəzərdə tutulmuş, ancaq müxtəlif səbəblər üzündən qəsəbənin tikintisi ləngimişdir. 1990-cı illərdə Sədərək ərazisi dəfələrlə işğalçı ermənilərin hücumuna məruz qalmış, sərhəd zonasında yerləşən qəsəbə dağıdılmış, burada aparılan tikinti-quruculuq işləri məhv edilmişdir. Ancaq buna baxmayaraq uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri işləyərkən Sədərəyin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün yenidən təşəbbüs göstərmiş, 1991-ci il 16 dekabrda imzaladığı qərarla yeni yaradılmış rayonun inzibati-ərazi bölgüsündə dəyişiklik aparılmış, rayonun sosial-iqtisadi inkişafına ciddi fikir verilmiş, ətraf ərazilərin abadlaşdırılması, əhalinin sosial-iqtisadi həyatının yaxşılaşdırılması kimi məsələlər ön plana çəkilmiş, burada salınan yeni yaşayış massivinin inşası sürətləndirilmiş, 1997-98-ci illərdən başlayaraq yaşayış massivi yenidən bərpa olunmuş, yeni inzibati binalar və ictimai obyektlər inşa edilmişdir. Sədərəyin sürətli inkişafını, bölgədə baş verən ictimai-siyasi hadisələri nəzərə alan Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 2000-ci il 23 mart tarixli Qərarı ilə yeni yaşayış massivi Sədərək kəndinin tərkibindən ayrılaraq müstəqil inzibati vahidə-qəsəbəyə çevrilmiş, yerli əhalinin mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır. Yenidən qurulmuş və abadlaşdırılmış qəsəbədə Heydər Əliyevin anadan olmasının 75 illiyi ərəfəsində 75 yaşayış binası təmir və bərpa olunmuş, yerli əhalinin təşəbbüsü ilə qəsəbəyə “Heydərabad” adı verilmişdir. Beləliklə, onomastik leksikamızda Heydərabad oykonimi yaranmışdır. Heydərabad oykonimi memorial-xatirə xarakterli addır. Bu ad “*Heydər*” şəxs adına “*abad*” komponentinin artırılması yolu ilə yaranmışdır.

Heydər Əliyev Muzeyi. Qədirbilən xalqımız Azərbaycan Respublikasında ümummilli lider Heydər Əliyevin adını daşıyan 50-dən çox muzey və mərkəz yaratmışdır. Bu muzeylər içərisində Naxçıvan şəhərində müasir üslubda tikilmiş, milli ornamentlərlə bəzədilmiş binada yerləşən muzey dahi öndərin həyatını zəngin materiallar əsasında əks etdirən möhtəşəm elm məbədgahı olması ilə seçilir. Muzey Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 1999-cu

il 18 fevral tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış, həmin il may ayının 10-dan fəaliyyətə başlamışdır. Muzeydə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik-tələbəlik illərini, ictimai-siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərini, Azərbaycan xalqı və dövləti qarşısındakı tarixi xidmətlərini, hamıya örnək ola biləcək elmi-nəzəri irsini əks etdirən sənədlər, Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri işlədiyi dövrə (1991-1993) aid şəxsi sənəd və materiallar, imzaladığı məktub, qərar və sərəncamlar, Türkiyə Cümhuriyyəti və İran İslam Respublikası ilə əməkdaşlıq sahəsində imzaladığı müqavilələrin surətləri, keçdiyi həyat yolunu əks etdirən kitab, jurnal və qəzetlər, müxtəlif video-materiallar, istifadə etdiyi şəxsi əşyalar və digər sənədlər toplanmışdır. Muzeyin qarşısında ulu öndərin monumental heykəli ucalır.

Heydər Əliyev adına tam orta məktəb. 2004-cü ildə Naxçıvan şəhərində istifadəyə verilən məktəbə ümummilli liderin adı verilmiş, məktəbin qarşısında Heydər Əliyevin abidəsi qoyulmuş və məktəbin açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iştirak etmişdir. 1206 nəfərlik məktəbdə 67 sinif otağı, fizika, kimya və biologiya laboratoriyaları, hərbi kabinet, nəzəriyyə və komputer otaqları, idman zalı, emalatxana, kitabxana və oxu zalı, akt zalı, tibb otağı, yeməcxana-mətbəx, qazanxana vardır. Məktəbin şagird və müəllim kollektivi Heydər Əliyev kimi oxumaq, işləmək və vətənə xidmət etməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur. “Heydər Əliyev adına tam orta məktəb” onomastik vahidi dilimizdə məhsuldar şəkildə işlənən erqonimlərdən biridir.

Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey. Naxçıvan şəhərində açılmış Hərbi Liseyin ideya müəllifi ümummilli lider Heydər Əliyev olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “C.Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin Naxçıvan Filialının açılması haqqında” 1998-ci il 13 mart tarixli Sərəncamı ilə fəaliyyətə başlayan bu məktəb Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü il 27 fevral tarixli Sərəncamı ilə ləğv edilmiş və onun bazası əsasında Heydər Əliyev adına müstəqil Hərbi Lisey yaradılmış, ümummilli liderin müqəddəs adı Azərbaycanda onun doğma yurdunda, yaratdığı hərbi məktəbdə əbədləşdirilmişdir.

“Heydər Əliyev adına Hərbi Liseyin yaradılması haqqında”

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin xatirəsini əbədləşdirmək, Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri üçün hərbi kadr hazırlığı sistemini təkmilləşdirmək və milli ordunun peşəkar kadrlara olan tələbatının ödənilməsi işini yaxşılaşdırmaq məqsədilə qərara alıram:

1. Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin Naxçıvan Filialı ləğv edilsin və onun əsasında Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey yaradılsın.

2. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinə tapşırılsın ki, bir ay müddətində Heydər Əliyev adına Hərbi Liseyin əsasnaməsinin layihəsini hazırlayıb təsdiq etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İLHAM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 27 fevral 2004-cü il.

Heydər Əliyev adına Saray. Naxçıvan şəhərində milli memarlıq üslubu və müasir tikinti texnikası ilə inşa olunmuş Respublika Mədəniyyət Sarayı ulu öndərimiz Heydər Əliyevin mədəniyyətimizə verdiyi layiqli töhfələrindən biridir. Sarayın tikilməsi Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işlədiyi dövrdə Heydər Əliyevin maraq dairəsində olmuş və 1984-cü ildə istifadəyə verilmişdir. Həmin dövrdən Saray Naxçıvanda mədəniyyətin inkişafı, dövlət tədbirlərinin keçirilməsi, qastrol tamaşaları, konsertlər, müsabiqələr təşkil olunmasında mühüm rol oynayır.

Naxçıvan Muxtar Respublika Mədəniyyət Sarayına Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun “Azərbaycan xalqının ümum-milli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında” 2005-ci il 11 iyun tarixli Sərəncamı ilə Heydər Əliyevin adı verilmiş, dilimizin onomastik leksikasına yeni xüsusi ad daxil olmuşdur.

Heydər Əliyev adına Uşaq və Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzi. Naxçıvan şəhərində ümummilli lider Heydər Əliyevin adının əbədləşdirildiyi müəssisələr içərisində Uşaq və Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzi mühüm yer tutur. Dilimizdə 2000-ci ildə daxil olmuş bu onomastik vahid fəal sintaksis konstruksiyalardan biridir.

Bu günümüzü, sabahımızı, gələcəyimizi düşünən ulu öndər Heydər Əliyev həyatı boyu uşaqlara məhəbbətlə yanaşmış, istedadlı uşaqların qayğısına qalmış, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə xüsusi önəm vermişdir. Ümummilli liderimiz vaxtilə Uşaq və Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzinin (keçmiş Şəhər Pionerlər Evinin) üzvü olmuş, burada təşkil olunmuş dram dərnəyində iştirak etmiş, ictimai-siyasi fəaliyyətinin sonrakı dövrlərində Naxçıvanda Uşaq və Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzi üçün yeni binanın inşasını vacib məsələlərdən biri saymışdır. Onun təşəbbüsü və qayğısı ilə müasir üslubda tikilmiş üçmərtəbəli bina istifadəyə verilmişdir. İdeyaları ilə bizi xoşbəxt gələcəyə aparan Heydər Əliyevin adı hörmət və ehtirama layiq görülmüş, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 5 yanvar tarixli qərarı ilə Naxçıvan Şəhər Uşaq Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzinə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı verilmişdir.

Heydər Əliyev prospekti. Prospekt adı onomastik leksikanın urbanonimlər qrupuna daxildir. Milli-mənəvi sərvətimiz, tarixi yaddaşımız olan bu adları öyrənmək xalqımızın dil tarixi, etnik mənşəyi, etnoqrafiyası, yaşayış tərz, məşğuliyyət sahələri haqqında təsəvvürü genişləndirir, maddi və mənəvi mədəniyyətimizlə bağlı bir çox məsələlərin aydınlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Urbanonimlər dilimizin toponimik fondunun maraqlı və zəngin bir hissəsini təş-

kil edir, şəhərsalma mədəniyyəti ilə bağlı yaranır, inkişaf edir, yeni yaranmış məhəllə, meydan və prospekt adları hesabına zənginləşir. Urbanonimlərin zənginləşməsində Naxçıvan şəhərinin mərkəzi prospekti sayılan “Heydər Əliyev prospekti” adının da öz yeri vardır. Əvvəlcə Azadlıq prospekti kimi tanınan prospektə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 18 may tarixli Qərarı ilə Heydər Əliyevin adı verilmiş, prospektdə yenidənqurma və bərpa işləri aparılmış, prospekt öz gözəlliyi, müasirliyi ilə şəhərin yaraşığı hissələrindən birinə çevrilmişdir. Prospekt boyunca Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi və Nazirlər Kabinetinin, Naxçıvan Şəhər İcra Hakimiyyətinin, AMEA Naxçıvan Bölməsinin binaları, Heydər Əliyev Sarayı, Heydər Əliyev Muzeyi, Gənclik Mərkəzi, “Təbriz” mehmanxanası, “Qarabağ” meydanı, Naxçıvan Dövlət Xalça Muzeyi, Kitab Evi, Mərkəzi Dövlət Arxivi və yaşayış binaları yerləşir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad, Culfa, Babək, Şahbuz, Şərur, Sədərək, Kəngərli rayon mərkəzlərində də ulu öndərin adı ilə bağlı prospektlər vardır.

Heydər Əliyev Su Anbarı. Dilimizin hidronimik fondunda özünə yer tutmuş “Heydər Əliyev Su anbarı” adı son zamanlar yaranmış onomastik vahidlərdən biridir. Su anbarı Şahbuz rayonu ərazisində, Naxçıvançayın üzərində, dəniz səviyyəsindən 1059 m hündürlükdə yerləşir. Muxtar respublikada su ehtiyatı yaratmaq, suvarmaya olan ehtiyacı ödəmək məqsədilə 1980-ci ildə inşasına başlanan və müxtəlif səbəblər üzündən uzun müddət yarımçıq qalan su anbarının tikintisi ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə davam etdirilmiş və gölün tikintisi 1999-cu ildə başa çatdırılmışdır. Su anbarına ümummilli liderin şərəfinə “Heydər Əliyev Su Anbarı” adı verilmiş, ulu öndərin adı bu coğrafi obyekt adında da əbədləşdirilmişdir.

“Heydər bulağı”. Xalqımız bu gün də ulu babalarımızın gözəl adət-ənənələrini davam etdirir, inşa edilən nur mənbələrinə öz düşüncə tərzini, təfəkkür dünyaları ilə bağlı adlar verir. Odur ki, bulaq adlarında milli mədəniyyətimiz, adət-ənənəmiz yaşayır, zəngin semantik-etimoloji xüsusiyyətlər, dil qanunauyğunluqları özünü əks etdirir. Bulaq adlarının xeyli hissəsi qədim leksik vahidlər hesab olunsa da, bir qisminin yaranma tarixi son zamanlara aiddir. Məsələn, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində ulu öndərimiz Heydər Əliyevin şərəfinə inşa edilmiş bulaq adlarının tarixi keçən əsrin 90-cı illərinə aiddir. 1996-cı ildə Naxçıvan, Şərur, Ordubad, Culfa, Şahbuz şəhərləri, Babək və Sədərək qəsəbələrində ulu öndərimiz Heydər Əliyevin şərəfinə inşa edilən bulaq-abidələrə onun adı verilmiş, ümummilli liderin adı nur mənbələrində öz əksini tapmışdır. Bu bulaq-abidələr naxçıvanlıların möhtərəm Prezidentimizə göstərdikləri məhəbbətin, hörmət və ehtiramın ifadəsidir. Milli ornament və mozaika ilə bəzədilən bulaq-abidələr indi də fəaliyyətdədir.

Heydər Əliyevin heykəl və büstləri. Dilimizdə ktematonimlərin zəngin qollarından birini təşkil edən xrematonimlər maddi mədəniyyətlə bağlı müxtəlif daş-qaş, orden, medal, rəsm əsərləri, gəmi, təyyarə, qatar və s. xüsusi adlarını

bildirir. Bu baxımdan heykəltəraşlıq əsərlərinin adları da dilin xrematonimlər qrupuna daxildir.

Naxçıvanda heykəltəraşlıq əsərləri müxtəlif janrları ilə təmsil olunmuş, mövcud heykəltəraşlıq əsərlərində ulu öndərin obrazı əks olunmuşdur. Naxçıvan, Şərur şəhərləri, Babək və Qıvraq qəsəbələrində memar, xalq rəssamı Ömər Eldarov tərəfindən yonulmuş Heydər Əliyevin heykəlləri və Naxçıvan, Ordubad, Culfa, Şahbuz şəhərləri, Qıvraq və Heydərabad qəsəbələrində qoyulmuş Heydər Əliyevin büstlərində ulu öndərin əzəmət və vüqarı, nurani siması, mənəvi dünyası, müdrikliyi daşların yaddaşına həkk olunmuşdur.

Sağlığında heykəlləşmiş, müdrik obrazı yaddaşlara köçmüş ümummillilik lider Heydər Əliyevin heykəl və büstlərinin coğrafi məkanı çox genişdir. Onun obrazı yaradılmış heykəl və büstlər doğma diyardan çox-çox uzaqlarda – dünyanın bir çox ölkələrində salınmış bağ və parklarda Azərbaycanı təmsil edir. Dünya ölkələrində Heydər Əliyevin adını daşıyan bağ və parklar Azərbaycan həqiqətlərinin yayılması və təbliği, ölkələrarası strateji əməkdaşlıq və mədəni əlaqələrin, xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin yaradılması, regionlararası əməkdaşlığın inkişafı tarixinə parlaq səhifələr yazır. Məsələn, Türkiyənin İğdır, Qars şəhərləri, Bursanın Yıldırım rayonu və Kocaeli vilayətinin Qartəpə rayonunda salınan parklar yerli əhali və xarici qonaqların əsl istirahət mərkəzidir. Meksika şəhərinin mərkəzi prospektində Azərbaycan Dostluq parkı və Heydər Əliyevin abidəsinin açılması, Almaniyanın Halle şəhərində Heydər Əliyev adına parkın salınması, Polşanın Qdansk şəhərində ulu öndərin şərəfinə xatirə lövhəsinin vurulması, Belqradın mərkəzi parkında Heydər Əliyevin abidəsinin ucaldılması, Niderlandda dünyanın ən məşhur gül parkı olan “Kukenhov” da yetişdirilmiş qızılı-bənövşəyi rəngli zanbağa Heydər Əliyevin adının verilməsi, Həştərxan şəhərində Heydər Əliyevin şərəfinə abidənin ucaldılması, Ulyanovskda mərkəzi meydanlardan birinə Heydər Əliyevin adının verilməsi, Volqda şəhərində Heydər Əliyevin 1983-cü ildə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışdığı dövrdə əkdici ağacın önündə xatirə lövhəsinin vurulması, Kiyev şəhərindəki meydanların birinə Heydər Əliyevin adının verilməsi, Odessa şəhərində abidəsinin ucaldılması, Daşkənddə Heydər Əliyevin adına mədəniyyət mərkəzinin və digər ölkələrdə park və bağların salınması hər şeydən əvvəl əbədiyaşar liderin beynəlxalq nüfuza malik olmasını, ölkə Prezidenti İlham Əliyevin düşünülmüş uğurlu xarici siyasətinin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

“Heydər Əliyev xalçası”. 1998-ci ildə “Azərxalça” firmasında Azərbaycanın xalq rəssamı, professor Kamil Əliyev tərəfindən ipək və pambıq iplikdən toxunmuş “Heydər Əliyev xalçası” forma gözəlliyi, məzmun dərinliyi, zərif toxunuşu, zəngin rəng çaları, kompozisiya quruluşu, toxunma texnologiyası və keyfiyyətinə görə diqqəti cəlb edir. Xalça ulu öndərin hərbi formada obrazını əks etdirən sənət əsəri, təsviri sənətimizin ən nadir incisidir. Xalçada Heydər Əliyevin müdrik siması, siyasi portreti, işıqlı zəkası, mənəvi zənginliyi ilmələ-

rin rəngarəng çalarında əbədləşdirilmişdir. Heydər Əliyev Muzeyinin ən qiymətli eksponatlarından biri olan “Heydər Əliyev xalçası” milli dəyərlərimizin zəngin xəzinəsinə daxil olan xalçaçılıq sənətinin ilmə-ilmə yazılan tarixi, təbliği və inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

“Heydər Əliyev” ordeni. Orden və medal adları maddi və mənəvi mədəniyyətimizlə bağlı adlardır. Bu adların toplanılması, semantik mənalarının öyrənilməsi dilimizin leksik sisteminin daha ətraflı tədqiqinə zəmin yarada bilər. Orden və medal adları xalqımızın qəhrəmanlıq tarixi, ictimai-siyasi həyatında xüsusi xidmət göstərən dövlət xadimləri, sərkərdə və elm adamlarının adları ilə adlandırılmışdır. Belə ordenlərdən biri ümummilli liderin adı ilə bağlı təsis edilmiş “Heydər Əliyev” ordenidir. Bu orden Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına Azərbaycanın tərəqqisinə, əzəmətinin və şöhrətinin artmasına töhfə verən müstəsna xidmətlərinə, Vətənin müdafiəsində, Azərbaycanın dövlət mənafehlərinin qorunmasında göstərilmiş mərdlik və şücaətə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə – onun statusuna görə verilir. Əcnəbi vətəndaşlara Azərbaycan Respublikası qarşısında görkəmli xidmətlərinə, Azərbaycançılıq ideyasının həyata keçirilməsində, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsində xüsusi xidmətlərinə, Azərbaycan Respublikası ilə digər dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələrin qurulmasında və inkişaf etdirilməsində xüsusi xidmətlərinə görə verilir.

ZAKİR RZAYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: zakir-tarix@hotmail.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN QAYAÜSTÜ TƏSVİRLƏRİ

Azərbaycan arxeologiyasının qarşısında duran ən mühüm və aktual problemlərdən biri də xalqımızın etnogenezi və formalaşması prosesinin öyrənilməsidir ki, bunun da həlli bilavasitə arxeoloji abidələrimizin tədqiqi ilə çox bağlıdır. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisində “AMEA Naxçıvan Bölməsinin yaradılması” ilə əlaqədar keçirilən 12 avqust 2002-ci il tarixli müşavirədə demişdir: “Biz indi müstəqil Azərbaycanda özümüz ölkəmizin, torpağımızın sahibi olduğu halda gərək bu qədim, çox zəngin tariximizi araşdıraraq, meydana çıxaraq. Bu gün də, gələcəkdə də xalqımızın o dərin köklərini ümumi, bəlkə də bəzən çox gözəl ifadələrlə, bəzənmiş sözlərlə yox, elmi sübutlarla, elmi əsaslarla həm öz xalqımıza çatdıraraq, həm də dünyaya göstərək ki, Azərbaycan xalqının kökü haradandır. Tarixi nədir və Azərbaycan bir ölkə kimi bəşər tarixində hansı yeri tutur? Mən açıq deyə bilərəm ki, görkəmli yer tutur, ancaq biz bunu indiyə qədər göstərə bilməmişik”.

XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycanın yaşadığı bütün siyasi və iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, ulu öndər Heydər Əliyev vətənimizin qədim keçmişindən yadigar qalan tarixi-arxeoloji abidələrimizin öyrənilməsinə böyük diqqət və qayğı göstərmiş, eyni zamanda bu abidələrin tədqiqini tədqiqatçılar qarşısında bir vəzifə kimi qoymuşdur. 10 aprel 1998-ci il “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” və 20 oktyabr 1999-cu il tarixdə imzalanmış “Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa Konvensiyasına Azərbaycanın qoşulması barədə” Respublika Qanunları Azərbaycan Arxeologiya elminin inkişafında yeni bir mərhələ olub onun inkişafı üçün geniş perspektivlər açmışdır.

Əlverişli coğrafi-strateji mövqedə yerləşən Naxçıvan tarixi xronologiyanın bütün dövrlərində, sinifli cəmiyyət yaranandan daima işğalçıların hücumlarına məruz qalmışdır. Qədim Naxçıvan ərazisində tarixi min illərlə hesablanan müxtəlif tipli abidələr tarixin daşlaşmış “pasport”una çevrilmişdir. 1828-ci ildə Naxçıvanın Rusiya tərəfindən işğalından sonra İrandan və Osmanlı imperiyasından buraya ermənilər köçürülməyə başlanmış, rus millətçi şovinistləri gələcək dövrlər üçün “iyrənc və qanlı siyasət” proqramı işləyib hazırlamışlar. Bu zamandan Naxçıvan ərazisindəki maddi-mədəniyyət abidələri bu əraziyə köçürülən xain ermənilər tərəfindən “özününküləşdirilməyə” başlanılmışdır. Bu məqsədlə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclis Sədrinin 2005-ci ilin 6 dekabrında imzaladığı “Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili haqqında” Sərəncamı ilə əlaqədar muxtar respublikanın bütün bölgələrinə təşkil olun-

muş ekspedisiyalar zamanı 1201 abidə qeydə alınmış, dövrləri müəyyənləşdirilmiş, xalqımızın ulu keçmişi ilə bağlılığı sübut olunmuşdur. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yetişməkdə olan gənc nəslin vətənə məhəbbət, tarixə hörmət, vətənpərvərlik və milli ruhda tərbiyə olunması, onların tarixi biliklərinin artırılması və dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsi daha da aktual bir məsələyə çevrilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun sözləri ilə desək, “əgər hər hansı bir azərbaycanlı öz xalqının tarixini bilmirsə, qədim yunan və ya Roma tarixindən əzbərlədiyi faktlar ona heç bir fayda verməyəcək, o, öz yurdunda əcnəbi kimi yaşayacaqdır”.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 2002-ci il avqust ayının 7-də “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin yaradılması haqqında” Sərəncam imzalamış və qarşıya Naxçıvan Muxtar Respublikasının qədim tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının dərinəndən araşdırılması kimi çox vacib vəzifələr qoymuşdur. O, həmçinin Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı, təbii abidələrinin öyrənilməsinə böyük ehtiyac olduğunu xüsusi qeyd etmişdir: “Naxçıvanın gözəl təbiəti var. Naxçıvanın gözəl təbii abidələri var. Gəmiqaya dünyada məşhur bir yerdir. Təəssüf ki, bəzi gənclər, naxçıvanlılar Gəmiqayanın nə tarixini bilirlər, nə də onun varlığını bilirlər. Mən keçən il maraqlandım ki, Gəmiqayaya bizim elmi ekspedisiya gedib, yoxsa yox. Mənə dedilər, hazırlaşırlar. Amma yay keçmişdi. Sonra dedilər, pulları yoxdur. Dərhal pul verdik. Ancaq müəyyən qədər vaxt itirmişdilər. Hamı bilir ki, Gəmiqayada ekspedisiyanın işləməsi üçün indi başlamaq lazımdır. Çünki sentyabr ayında artıq orada soyuq olacaqdır. Avqustun 20-də oranı qar tutur. Amma bu, bizim böyük sərvətimizdir. Gəmiqayanın daşlarında Qobustan qayalarındakı kimi rəmlər var. Orada insanların qoyduğu izlər var. Bu, bizim, Azərbaycanın, onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvanın tarixidir. Bunlarla məşğul olmaq lazımdır”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvanın maddi mədəniyyət abidələrinin ümumbəşəri dəyərlərini və xalqımızın tarixinin öyrənilməsi üçün böyük elmi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək 2001-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində geniş arxeoloji tədqiqatlar aparılmasını Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası qarşısında çox vacib bir vəzifə olaraq qoymuşdur. Bu məqsədlə Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun “Ordubad rayonundakı Gəmiqaya abidələrinin tədqiq edilməsi haqqında” imzaladığı 2001-ci il 26 aprel tarixli Sərəncamından sonra Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyası tədqiqatlar aparmışdır. 2002-ci il iyunun 10-dan başlayaraq muxtar respublikası ərazisində arxeoloji tədqiqatlar daha geniş miqyasda davam etdirilmiş və hər il mütəmadi olaraq Gəmiqayaya beynəlxalq ekspedisiyalar təşkil olunmuşdur.

Etnik, yerli, ənənəvi və müasir biliklərin ölkənin ümumi inkişafının səviyyəsində xüsusi əhəmiyyəti vardır. Etnik və yerli ənənəvi bilik hər bir xalqa məxsus olan tarixən toplanmış xalq təcrübəsi, onun qədim qayaüstü təsvirləri və

mifologiyasında da şərh olunmasından ibarətdir. Bu baxımdan Azərbaycanda qədim mədəniyyət və tarixi memarlıq abidələrinin mövcud olması burada etnik-ənənəvi bilik və bacarıqların qədim tarixə malik olduğunu bir daha təsdiq edir.

Qayaüstü rəsmlərin öyrənilməsinə hələ ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I dövründə başlanmışdır. Qobustan torpağı arxeoloji abidələrlə zəngindir. Bu günə qədər burada 30 ədəd kurqan və 20-yə yaxın ibtidai insanın düşərgəsi aşkar edilib. Onlar iriölçülü əhəng daşlarından hazırlanmışdır.

Qədim əcdadlarımızın həkk etdiyi rəsmlər Böyükdaş, Kiçikdaş, Cinqirdağ və Yazılı təpəsində rast gəlinir. Burada ibtidai insanlar, heyvanlar, döyüş səhnələri, ayin xarakterli rəqslər, öküzlərin döyüşü, silahlı avarçəkənlərlə dolu olan qayıqlar, əllərində nizə tutmuş döyüşçülər, dəvə karvanları, günəş və ulduz təsvirləri vardır. Ümumilikdə qoruda çoxlu qayaüstü təsvir aşkar edilmişdir.

Burada ən qədim rəsmin tarixi 10 000 ilə yaxındır. Daş kitabələr üzərində üç qayaq təsvir edilmiş iri yastı daş vardır. Onu kiçicik daş parçası ilə döyəcləyəndə bundan müxtəlif səslər eşidilir. Bu, el arasında “qavaldaş” adlanan daşdır. Onun vasitəsilə alınan ritmlər tam-tamın səslərinə bənzəyir. 2010-cu ildə “Duzdağ” Beynəlxalq ekspedisiyasının kəşfiyyat xarakterli araşdırmaları zamanı da belə bir “qavaldaş” aşkarlanmışdır.

Dünyaşöhrətli alim və səyyah Tur Xeyerdal qoruk barəsində bu sözləri söyləmişdir: “Qobustan Azərbaycanın təkrarsız xəzinəsidir”. Xeyerdal burada təsvir olunmuş iki tip qayığa xüsusi diqqət vermişdir. Bunlardan birinin altı yastı, digərinin isə altı əyintilidir. Əyintili qayıqlar qamışdan hazırlanıb dünyada mövcud olan heç bir nümunəyə bənzəmir.

Azıx mağarasında 1970-ci illərdə tapılan insan cəsədinin qalıqları bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan ən qədim insan məskəni olmaqla insanın inkişafı və formalaşmasının intişar tapdığı bir ölkədir. Bunu məşhur Tur Xeyerdalın XX əsrin sonunda Qobustandakı qədim qayaların üzərindəki rəsmləri və qədim folklor nümunələrini tədqiq və təhlil edərkən gəldiyi nəticə bir daha sübut etmişdir. Onun fikrincə, Azərbaycan ərazisində yaşayan tayfalar başqa ərazilərə köçməklə yeni tayfa və xalqların formalaşmasında çox böyük rol oynamışdır.

Məşhur antropoloq, etnoqraf, arxeoloq və səyyah olan Tur Xeyerdalın Azərbaycana ilk gəlişi ümummilli lider Heydər Əliyevin I hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir. Daha sonralar o, heyran olduğunu gizlətməyərək bunu belə xatırlayırdı: “1981-ci ildə mən Azərbaycana gələrkən vəziyyət indiki kimi deyildi. Sərbəst işləmək üçün imkanlar məhduddu idi. O zaman ölkələr arasında “dəmir pərdə” var idi”.

O, Qobustanda qaya üzərində həkk olunmuş şəkillərlə Norveçdə qaya üzərində həkk olunan şəkillər arasındakı oxşarlıq olduğunu belə qələmə almışdır: “Bu mədəni abidələr təsadüfi ola bilməz”.

1994-cü ildə Tur Xeyerdal Norveçin “Statoyl” şirkətinin tərkibində yenedən Azərbaycana gəlir. 1994-cü il noyabrın 22-də 80 yaşlı tədqiqatçının Azər-

baycan Milli Elmlər Akademiyasında “Tur Xeyerdal tədqiqatçısıdır” adlanan kitabının təqdimat mərasimi keçirilir.

1999-cu ildə Azərbaycana yenidən gələn Tur Heyerdal qeyd edirdi ki, Qobustanda sensasiyalı materiallar çoxdur. Biz Danimarka, İsveç və Norveç şahzadə nəsilərini öyrənirdik. Mifologiyada deyilir ki, Şimali Avropaya adamlar “Azər” adlanan yerdən gəlib. Siz inkişafda olan sivilizasiyanın mərkəzində olmusunuz. Qobustandakı rəsmlər buna sübutdur”.

1995-ci ildə Tur Xeyerdal Nyu-Yorkda çıxan “Azərbaycan İnterneyşl” adlı məqaləsində yazırdı ki, vikinqlərin Norveçdə ilk kralı olan Azər Odin Şərqi Zaqafqaziya qayıqla üzərək Şimala gəlmişdir. O, bu fikri göydən demirdi. O, Qobustandakı qayada çəkilmiş qayıqların şəkli ilə uzaq Şimaldakı qayıq şəkilləri arasında oxşarlıq tapmışdı.

Tur Xeyerdal 1999-cu ilin mayın 14-də “Nedelya” qəzetinə “Norveçli azərbaycanlılar idarə etmişlər” adlı müsahibəsində məsələləri daha da dəqiqləşdirmiş, Azər Odinin krallığının Norveçdə uzun illər hökmran olduğunu qeyd etmişdir.

Gəmiqaya təsvirlərinin qədim Naxçıvan mədəniyyətində yerini, eləcə də etnik-mədəni mənsubiyyətini müəyyənləşdirmək məqsədilə 2002-ci ildə Naxçıvan MR-nin düzən ərazisindəki qədim yaşayış məskənlərində, qala-şəhər tipli yaşayış yerlərində və qəbir abidələrində arxeoloji qazıntılar aparılmışdır. Bütün bu arxeoloji uğurlar ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-nin və bütövlükdə Azərbaycanın maddi mədəniyyət abidələrinin qorunmasına, tədqiqi və təbliğinə böyük qayğısının nəticəsidir.

Muxtar Respublika Ali Məclisinin sədri cənab Vasif Talıbov Naxçıvan-Gəmiqaya arxeoloji ekspedisiyasının işlərini daim diqqət mərkəzində saxlamış, qədim diyarın keçmiş tarixinin və mədəniyyətinin tədqiqi sahəsində yeni elmi uğurlar qazanılması üçün hər cür şərait yaratmışdır.

Naxçıvanda aparılan yeni arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş materiallar muxtar respublikasının, eləcə də bütövlükdə Azərbaycanın qədim tarixinin çox mühüm problem məsələlərinin, xüsusilə Naxçıvanın ilkin şəhər mədəniyyətinin və qədim dövlətçilik tarixinin öyrənilməsi üçün çox dəyərli maddi mənbələrdir.

Gəmiqaya abidələrinin daha qədim keçmişə malik olması ulu öndər Heydər Əliyevi hər zaman düşündürmüşdür. 1971-ci ildə onun göstərişi ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti Gəmiqayada tədqiqat işlərinin aparılması, elmi-kütləvi filmin çəkilməsi haqqında qərar vermişdi, 1970-1987-ci illər arasında müəyyən araşdırmalar aparılmışdır. Lakin, görünür aparılmış tədqiqatlar dahi şəxsiyyəti qane etməmişdir. Belə ki, xalqın tələbi ilə hakimiyyətə ikinci qayıdışından sonra da bu abidənin öyrənilməsinə qayğı və diqqətini artırmışdır. Arxeoloq V.Əliyev “Gəmiqaya” kitabının girişində dahi rəhbərə Gəmiqaya təsvirləri ilə bağlı fundamental bir əsər yazacağı haqqında məlumat vermişdir. Abidənin böyük bir mədəniyyətlə bağlı olmasını və qədim türklərin əcdadlarına

məxsus olmasını “tarix və rəssamlığın memarı olan” dahi şəxsiyyət gözəl bilirdi. Bu səbəbdən Gəmiqaya abidəsinə qiymət verərkən demişdir: “Gəmiqaya dünyada məşhur bir yerdir. O, bizim sərvətimizdir”.

Hələ 1999-cu ildə Norveç səyyahı Tur Xeyerdal Azərbaycanda olarkən Qobustan qayaüstü rəsmlərinin 12 min il əvvələ aid olduğunu söyləmişdir. Özü-nün papirusdan hazırlanmış “Kon-Tiki” və “Ra” gəmiləri ilə dünya səyahətinə çıxmış səyyah fərqli məkanlarda qayaüstü rəsmlərlə tanış olmuşdur. Tur Xeyerdal demişdir: “Azərbaycan şimal xalqlarının erkən tarixində önəmli rol oynamışdır. Qoy milli maraqlarımız bəşəriyyətin gələcəyini saxlamaqda uğurlu olsun. Görünür, səyyah ulu öndərə tarixə qədərki tarix haqqında məlumat vermişdir. Dahi rəhbər bütün çıxışlarında problemə diplomatik ənənələrlə yanaşaraq Gəmiqaya təsvirlərinin ölüb getmiş bir türk mədəniyyətinin kökləri ilə bağlı olmasını qeyd etmişdir.

Bəli, dahi rəhbərin dediyi dərin köklərini. O köklərini ki, 12 min il əvvəldən Gəmiqaya üzərində daşlara həkk olunmuşdur.

Dağlıq Kəlbəcər rayonunda, Tərtər çayının yuxarı axarındakı ərazidə aşkar olunan qayaüstü təsvirlərin öyrənilməsinə də 1976-cı ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə başlanmışdır. Azərbaycanın bu rayonu dördüncü dövrü təşkil edən lava qalıqları üzərində formalaşmış. Onların üst qatı alp və subalp çəmənlikləri ilə, həmçinin küləyin təsiri altında vulkanik süxurların ovulması nəticəsində yaranmış çınqıllıqlarla örtülmüşdür. Bu cür mənzəli daş və qayalar üzərində qədim təsvirlər aşkar edilmişdir. Belə təsvirlərə əsasən üç yerdə Zəlxə və Ala göllərinin sahillərində və Taxta ərazisində rast gəlinir. Hər üç yerdə müxtəlif mövzulu çoxlu sayda qayaüstü təsvirləri vardır.

Onların əksəriyyəti Alagöl hövzəsində 3000 m hündürlüyündə yerləşir. Burada 700 artıq rəsm aşkar olunmuşdur. Onlar həmin ərazinin qədim sakinlərinin təsərrüfat məişət fəaliyyətini əks etdirən müxtəlif təsvirlərdən ibarətdir. Eyni zamanda burada çoxlu sayda bəbir, maral, sığır, keçi, canavar və digər vəhşi heyvanların rəsmləri həkk edilmişdir. Buradakı ayin məzmunlu rəqslər, maral ovu, malalanma süjetli təsvirlər və öküzlər qoşulmuş çarxlı araba şəkilləri xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu təsvirlər bir qayda olaraq daş alətlər vasitəsilə icra olunaraq xətt mahiyyətli rəsmlər əsasında icra olunmuşdular. Eyni zamanda insan və bəzi heyvan rəsmləri, ilk növbədə bəbir təsvirləri siluet xarakterlidir. Kəlbəcər rayonunun qayaüstü rəsmlərinin icra üslubundakı müəyyən xüsusiyyətlər onları Tunc dövrünə, e.ə. III-II minilliklərə aid etməyə imkan verir.

Heydər Əliyev ənənələrinin sadıq davamçıları bu işin ağırlığını öz üzərlərinə götürmüşlər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Gəmiqaya abidəsinə önəm verməsi bu ideyadan qaynaqlanmışdır ki, bu da tarixi-memarlıq abidəsinə təşkil olunmuş beynəlxalq ekspedisiyalarda əksini tarmışdır.

Heydər Əliyev fondunun Prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın Bakı ətrafı kəndlərdə açıq muzeylərin ya-

radılması və Tur Xeyerdalla əlaqəli sərgilərin təşkili ilə bağlı xidmətləri ulu öndərin ideyalarının davamıdır.

Uzun illər boyu bu qədim tarixi mədəniyyət xəzinəsinin sirlərini açmaq məqsədilə arxeoloji tədqiqatlar aparmaq çətin olmuşdur. Çətin çıxılan dağ cığır-ları ilə Gəmiqaya arxeoloji ekspedisiyası üçün lazımi ləvazimatları gətirmək və burada baza yaratmaq mümkün olmurdu. Ümummilli lider Heydər Əliyevin bö-yük qayğısı və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədri Vasif Talibovun ciddi səyi sayəsində Gəmiqayaya yol çəkilmişdir ki, bu da Naxçıvan arxeolo-giyası üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun 26 aprel 2001-ci il tarixli “Gəmiqaya abidələrinin tədqiq edilməsi haqqında”kı Sə-rəncamda deyilir: “Qədim türk dünyası mədəniyyəti üçün səciyyəvi olan qaya-üstü rəsmləri özündə əks etdirən Gəmiqaya abidəsi Azərbaycan xalqının ən qə-dim tarixinin və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün xəzinədir”

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixini qısa və konkret olaraq belə səciyyə-ləndirirdi: “Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir ta-rixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə ya-naşmalıdır. Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış Azı-xantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sü-but edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür-Araz və Xocalı mədəniyyətlərinə aid maddi mədəniyyət nümunələri, kurqan tapıntıları sübut edir ki, hətta miladdan əvvəlki minilliklərdə də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur”.

Tarixə və təsviri sənətə daim maraq göstərən ümummilli lider Heydər Əliyev tarixin başqa sahələri kimi qayaüstü təsvirlərin öyrənilməsinə də maraq göstərmiş və onları diqqət mərkəzində saxlamışdır.

RAMİZ QASIMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ramizasef@yahoo.com.tr

HEYDƏR ƏLİYEVİN FİKİRLƏRİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ELMİMİZİN MEYARI KİMİ

Yaxşı məlumdur ki, hər bir elmin inkişafı mövcud olan müəyyən əsaslar, meyarlar üzərində mümkün ola bilər. Bu fikri daha çox ictimai-humanitar elmlərə şamil etmək lazımdır ki, burada subyektivlik obyektivlik amilindən irəli gedir və mütləq müəyyən elmi əsaslara, meyarlara dayanması vacib şərtə çevrilir. Ədəbiyyatşünaslıq da ədəbiyyatı, sənəti öyrənən bir elm kimi daha qədimlərdən mövcud olmaqla özünəməxsus elmi meyarlar üzərində bərqərar olmuş, əsrlərdən keçib gələn müəyyən elmi, etik-estetik, ədəbi meyarlar, əsaslar müəyyənləşdirə bilmişdir. İftixar verici haldır ki, ədəbiyyatşünaslıq elminin mövcudluğu və inkişafı baxımından Azərbaycan elmi ciddi nailiyyətlərə sahibdir. Qəttar Təbrizi, Xətib Təbrizi, Hinduşah Naxçıvani, Məhəmməd Naxçıvani, Yusif Xoylu və başqa görkəmli alimlərin yaradıcılığı və fəaliyyəti bunu deməyə əsas verir ki, hələ çox-çox öncələrdən Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq bir elm kimi mövcud olmuş və dərin ənənələr üzərində inkişaf etmişdir.

Bunu xüsusilə demək lazımdır ki, ictimai-humanitar elm sahələri konkret ictimai-iqtisadi mühitin təsirlərinə daha tez məruz qalır. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı üçün müəyyənləşdirilmiş konkret elmi-ədəbi, o cümlədən bədii-ideoloji meyarlar həm ədəbiyyatın, həm də ədəbiyyatşünaslığın inkişaf yolunu dəqiq şəkildə cızmış, konkret yol, istiqamət, məcrə müəyyən etmişdi. Bu səbəbdən “köhnə” dövrün adamı, ədəbi inkişafın şəxsiyyətləri kimi qiymətləndirilən Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və başqaları “yeni” dövrün ədəbi nümayəndələri kimi Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim və başqaları ilə müqayisədə tamamilə eyni milli mənsubiyyəti bölüşmələrinə baxmayaraq, ayrı-ayrı formalarda yazmaları qəribəlik doğurmaya bilməzdi. Daha dəqiqi və acısı bu idi ki, yeni meyarlar Azərbaycan ədiblərinə milli varlıqdan yazma dəyərləri əks etdirməyi köhnəlik kimi qiymətləndirərək milli kökdən uzaq salmağa cəhd göstərir, ədəbiyyatşünaslıq elmini də özünün müəyyən etdiyi sovet ideologiyası tələblərinə uyğun meyarlarla təhlil etməyə və yanaşmağa məcbur edib əsl milli ədəbiyyatı təhrif etmək və hətta düşmən çıxarmağa vadar edirdi. Bu mənada qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslıq elminin milli köklərə bağlılıq üzərində inkişafına nail olunması tarixi məhz ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlməsi dövrünə təsadüf edir. Ədəbiyyatda milli ideyalardan yazılması yasaq edildiyi, dəyərlərdən, adət-ənənələrdən bəhs olunması köhnəlik, sovet ədəbiyyatına zidd hesab edildiyi zamanlarda, Dədə Qorqud kimi milli dastandan, Nizami Gəncəvi,

Füzuli, Nəsimi, Xətayi və başqa görkəmli milli ədiblərin ədəbi ənənələrinə dayanılması qadağan olunduğu vaxtlarda, zərərli materiallar hesab olunan illərdə ulu öndərin xalqına sədaqət və bağlılıq üzərində köklənən idarəçilik dövründə böyük azadlıq dövrü başlandı. Elə bunu da əlavə etmək lazımdır ki, sovet imperiyasının çöküb milli azadlıqların elan edildiyi 1988-1993-cü illərdə və sonrakı dövrlərdə də milli ədəbiyyata birtərəfli yanaşma kimi təhlükəli hallardan məhz dahi liderin hakimiyyətə gəlişi sayəsində milli tarixə, ədəbiyyata özünün sədaqətli yanaşma istiqaməti ilə yeni ruh bəxş etdi və milli konsepsiya müəyyənləşdirməyə müvəffəq oldu. Həm də təhlükəli hal ondan ibarət idi ki, illərlə köhnə sovet ideologiyası ilə müəyyənləşmiş ədəbiyyatşünaslıq dəyərləri müstəqillik dövrünün başlanması ilə tamamilə çökmüş oldu və belə bir vaxtda da milli məzmunlu yeni yanaşma tərzinin müəyyənləşməsi zərurətə çevrildi. Hələ konkret elmi yanaşmanın olmadığı belə vaxtlarda sovet dövrü ədəbiyyatına və ədiblərinə birmənalı baxışların olmaması, daha sərt formada tənqid edilməsi və milli ədəbiyyata daxil edilməməsi kimi yanlış fikirlər təhlükəli stereotiplər formalaşdırmağa imkan verirdi. Halbuki ulu öndər Heydər Əliyevin də dediyi kimi, “buna görə heç kimi günahlandırmaq lazım deyildir. Bu, o dövrün nəticəsidir və indi heç kəs deməsin ki, o zaman belə düşünməmişdir. Biz hamımız həmin dövrdə yaşayırıq və onun stereotiplərindən kənara çıxıb bilmədik. Çıxmağa imkan da yox idi, çünki o dövrdə yazıçı da, alim də, adi adam da belə hesab edirdi ki, başqa cür ola bilməz. ...O dövrdə yaşayan və Azərbaycanın mədəniyyətini, ədəbiyyatını inkişaf etdirən adamlara indi irad tutmaq olmaz, bu, günahdır”. Bununla belə “indi alimlərimiz, yazıçılarımız bütün bu stereotiplərdən azaddırlar”, – deyər ulu öndər həm köhnə stereotiplərlə kimisə günahlandırmağa son qoymağın vaxtı çatdığını qəti şəkildə bildirir, digər tərəfdən yeni formada, yeni məzmununda düşünməyin, baxmağın vaxtı olduğunu ifadə edirdi.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi 90-cı illərdə baş verən ciddi ictimai, siyasi və iqtisadi dəyişikliklər köhnə meyarların əsaslarını sarsıtmış, yeni tələblər çərçivəsində meyarlar müəyyənləşdirmə zərurətini ortaya çıxarmışdı. Bu meyarların müəyyənləşməsi, sözsüz ki, o qədər asan və tez başa gələn deyildi. Hələ baş verənlərin mahiyyətini, inkişaf istiqamətini və gələcəyini tamamilə bilməyən müəyyən sahə adamları üçün belə meyarlar müəyyənləşdirmək heç də asan görünmürdü. Hər şeydən əvvəl yeni inkişafın istiqamətini, məzmununu və mahiyyətini bilməyə, milli dəyərlərə, ideyalara uyğunlaşdırmağa geniş zəka, konkret bilik və uzaqgörənlik lazım idi. Belə missiyanı Azərbaycan xalqının milli ideologiyasının banisi ulu öndər Heydər Əliyev yenə də özünün uzaqgörən, dərin və dəyərli fikirlərlə daşımağa müvəffəq oldu. Dahi şəxsiyyətin müxtəlif sahələrlə bağlı müxtəlif vaxtlarda dediyi fikirlər yeni şəraitdə konkret sahələrin inkişafı üçün stimül və elmi-ideoloji istiqamət verdi. Müxtəlif zamanlarda ulu öndərin ayrı-ayrı sahələr, hətta ayrı-ayrı adamlar haqqında dediyi fikirlər bir elm sahəsinin konkret elmi meyarlarının nüvəsində dayanan əsaslar yaratdı. Dahi rəhbərin fəaliyyəti yeni fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirdiyi kimi, fikir və münasirətlər.

sibətləri də doğru istiqamətlərin müəyyənləşməsi üçün meyara çevrildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqındakı sərəncamı, yubiley mərasimindəki çıxışı və habelə “Kitabi-Dədə Qorqud” Ensiklopediyasının ön sözündə yazdığı fikirlər bütövlükdə xalqımızın mənəvi sərvətlərinə, onun dəyərləri, abidələri, tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatına və sair konkret münasibət tərzii və məzmununu müəyyən etdi. Dahi liderin “Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır. ...Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərindən bilsə, millətini, xalqını, vətəninə, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər çox sevəcəkdir. ...“Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir. Eposun əsas ideyasını qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. ...“Kitabi-Dədə Qorqud” həm də bizim etika kitabımız, əxlaq kodeksimizdir. Böyüyə hörmət, ata-anaya məhəbbət, iman və etiqad, namus və qeyrət, ailəyə, torpağa, vətənə sdaqət – bu insani keyfiyyətlər, mənəvi məziyyətlər Qorqud övladlarının qanına ana südü ilə, ata nəfəsi ilə birlikdə daxil olur və son mənzilə qədər də onlarla birlikdə gedir. Dədə Qorqud dünyasındakı milli dəyərlər, stereotiplər ...əslində hər bir azərbaycanlının varlığının ayrılmaz hissəsidir” – deyər ifadə etdiyi fikirlər həm qorqudşünaslıq kimi yeni bir sahənin elmi əsasını müəyyənləşdirir, həm də bütövlükdə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına, bütün mənəvi sərvətlərinə, mənəviyyatına, əxlaqına, ədəbiyyatına yeni baxış tərzini təcəssüm etdirir və müəyyənləşdirirdi. Ulu öndər ifadə etdiyi fikirlərdə o dərəcədə peşəkarlıq, kamillik, səriştə və bilik nümayiş etdirirdi ki, həmin sahənin konkret biliciləri belə dahi liderdən öyrənməyə borclu olurdular. Təsadüfi deyilməyib ki, ulu öndər Heydər Əliyev “Mustafa bəy Topçubaşovdan danışanda mütəxəssis həkimdən, Yusif Məmmədəliyevdən danışanda peşəkar kimyaçıdan, Hüseyn Caviddən danışanda filoloqdan və sənətsünasdan daha miqyaslı və ixtisaslı qiymətlər verir. Çünki böyük fərdlər, çeşidcə müxtəlif, lakin miqyasca eyni olan, istedadla və intellektlə bir-birinə yaxın fərdlər bərabər səviyyədə bir-birini daha yaxşı (yaxından!) görür və bir-birinə daha dəqiq təhlillər verirlər” (prof. Yaşar Qarayev). Bu mənada ulu öndər Heydər Əliyevin vaxtilə görkəmli ictimai xadim, ədib Nəriman Nərimanov haqqında dediyi fikirlər də tək cə Nərimanov əleyhinə aparılan elmi-ictimai kompaniyalara qarşı deyil, həm də başqa görkəmli şəxsiyyətlərə qarşı yönəldilmiş fikir və stereotiplərə qarşı tutarlı cavab olmaqla bərabər milli münasibətin formalaşmasını da müəyyənləşdirirdi. Bu baxımdan ulu öndərin görkəmli ictimai xadim, ədib Nəriman Nərimanov haqqında deyilən fikirlərini eləcə də ayrı-ayrı qınaq yerinə çevrilən şəxsiyyətlərə aid etmək mümkündür ki, həmin adamlar milli sərvətimizdən uzaq düşməsin. Bu mənada ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “...Son zamanlar Nəriman

Nərimanovdan başlayaraq, Azərbaycanda bütün siyasi xadimlərin Azərbaycana düşmən olmaları barəsində deyilən fikirlərlə heç cür razılaşmaq olmaz. Bunu deyən adamların Nəriman Nərimanov səviyyəsinə qalxmaları üçün bəlkə də on illərlə siyasi fəaliyyət göstərmələri lazımdır". Bu fikirlər ulu öndərin əvvəlki fikirlərlə birləşərək vahid bir məntiqə dövründən asılı olmayaraq Azərbaycan xalqı üçün xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətlərə doğma münasibət göstərməyin yolunu müəyyən edirdi. Bu fikirlər işığında vaxtilə görkəmli azərbaycançı ədib, ictimai xadim, publisist Cəlil Məmmədquluzadəyə qarşı edilən gərəksiz ittihamları da başa düşməyə, onun guya xalqımızı öz yaradıcılığında aşağıladığı və tənqid etdiyi haqqında fikirlərin əsassızlığını anlamağa imkan verir. Mirzə Fətəli Axundzadənin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Mirzə Kazımbəyin və onlarla ziyalı, ədib, görkəmli adamlarımızın vaxtilə çar Rusiyası və Sovet İttifaqına xidmət etmələrinə görə göstərilən birtərəfli yanaşma, təhlil tərzinə məhz ulu öndərimizin fikirləri işığında özünə milli aspektdən düzgün yanaşma istiqamətinə qovuşmuşdur. Bu fikirlər və istiqamət isə, əlbəttə ki, ayrı-ayrı elm sahələrinin, o cümlədən ədəbiyyatşünaslığın da elmi yanaşma və təhlil meyarına çevrilməklə təhlil və tədqiqatları milli mövqedən uzaq düşməməyə imkanlar açır.

Qeyd etdiyimiz kimi, hələ də bəzi görkəmli ədiblərimiz, görkəmli ictimai xadimlərimiz haqqında birmənalı fikir yoxdur. Bütün yaradıcılığı ilə ədəbi və ictimai fikrimizdə azərbaycançılıq məfkurəsinin əsasını qoymuş, öz fəaliyyətində daim vətənə xidməti həyat fəlsəfəsinə çevirmiş, xalqımızı dünyaca məşhurlaşdırmağa layiq istedadı, fəaliyyəti ilə ədəbiyyət qazanmış görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadə haqqında az da olsa, xalqını öz yaradıcılığında aşağılaması, Rusiyaya meyilli olması və sair haqqında fikirlər dolaşmaqdadır. Söz-söz ki, belə fikirlərin olması ədəbi həqiqəti ifadə etməsə də, özündə müəyyən subyektiv fikirlər, qərəzli münasibətlər və birtərəfli yanaşmalar daşımaqdadır. Elə fikirlərin yaranması isə müxtəlif səbəblərlə bağlı olduğu kimi bir tərəfdən də qərəzli münasibətlərlə bağlıdır. Belə yanaşmaların yaranmasında başqa bir tərəfdən görkəmli elm adamı akademik İsa Həbibbəylinin fikirləri ilə desək, ədəbiyyatda "tənqidi realizmin mahiyyətini bilməmək"dən irəli gəlir. Halbuki Azərbaycan ədəbiyyatında daha aydın bilinən faktdır ki, azərbaycançılıq məfkurəsinə ədəbi bitkinliyi ilə ifadə edən, publisistikada konkret ideologiya olaraq təbliğ edən, milli istiqlaliyyət və bütöv Azərbaycan idealını əks etdirən, hətta əlinə silah alıb Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda vuruşan ikinci bir ədib yoxdur ki, bu, görkəmli yazıçı, dramaturq, publisist Cəlil Məmmədquluzadədir. Bu baxımdan ədəbiyyatşünaslığımızda, habelə mirzəcəlişünaslıqda sağlam ədəbi meyarların əmələ gəlməsində ulu öndərin böyük ədib haqqında dediyi fikirlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ulu öndər sanki mövcud qərəzli birtərəfli yanaşmaları sarsıdaraq ədəbiyyatşünaslıq və fəlsəfi baxımdan həm görkəmli ustad yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə haqqında, həm də bütün tənqidi realist ədiblər barəsində birmənalı milli ədəbi-fəlsəfi baxış tərzini müəyyənləşdirdi. Dahi liderin ustad sənətkar haqqında: "Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, o

dəryanın dibinə gedib çatmaq, hamısını əhatə etmək mümkün deyildir. Güman edirəm ki, hələ bir neçə nəsil Azərbaycan tarixçisi, ədəbiyyatşünası, siyasətşünası, alimi Cəlil Məmmədquluzadə xəzinəsini, yaradıcılığını araşdıracaq, onu tədqiq edərək yeni-yeni kəşflər edəcəkdir. Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tarixində görkəmli yer tutmuş dahi insan, yazıçı, publisist, filosof, mütəfəkkir, xalqımızın mədəniyyətini çox zənginləşdirmiş bir şəxsiyyətdir. O, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin klassikidir. Eyni zamanda o, bizim müasirimizdir, o, bu gün də bizimlədir, bizim sıralarımızdadır. Bizimlə bərabər Azərbaycanın müstəqilliyinə sevinir və bizimlə bərabər Azərbaycan Respublikasının daim müstəqil dövlət olması uğrunda öz yaradıcılığı ilə, qoyduğu mənəvi irslə çalışmaqdadır” – deyər ifadə etdiyi fikirlər bütöv bir elmi yanaşma tərzı və meyarını özündə əks etdirməklə mükəmməl elmi konsepsiya yaratdı. Diqqət edilsə, dahi rəhbər həm ustad Cəlil Məmmədquluzadə haqqında, həm də böyük klassiklər olan Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Nəsimi, Xətayi və başqaları barəsində danışarkən onları tək cə ədib, şair, yazıçı kimi deyil, həm də bir filosof olaraq da təqdim edir, tədqiqatların istiqamətini məhz bu məcrada aparılması konsepsiyasını göstərirdi. “...Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının inkişafında, milli ruhun yüksəlməsində böyük rol oynamışdır. XX əsrin əvvəlində fəaliyyətə başlayan Cəlil Məmmədquluzadə bu gün ...bizim üçün mənəviyyət mənbəyidir, mənəvi dayaqdır. O, bizə ilham verir, bizə güc verir, sürətlə irəlilə getməkdə ...bizə kömək edir. ...Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərini əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyamızın əsasıdır və həmin ideologiyamızın yaranması üçün böyük vasitədir, böyük bir sərvətdir. O dövrdə həm milliliyə bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümumbəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və bunu biz daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyamızın formalaşmasına, yaranmasına və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir”, – deyər Azərbaycan xalqının ümum-milli lideri Heydər Əliyev fikirlərini ifadə edəndə bu görkəmli sənətkarların yaradıcılığını, həyat və yaradıcılıq yolunu bir azərbaycançılıq məktəbi kimi qiymətləndirir, milli ideologiyamızın mənbələrindən təqdim etməklə yüksək qiymət ifadə etmiş olurdu. Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ümum-milli lider Heydər Əliyevin qiymətləndirdiyi kimi: “Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərini əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyamızın əsasıdır və həmin ideologiyamızın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir. O dövrdə həm milliliyə bağlı olmaq, həm də dünyəvi, ümumbəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi... Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadə-

nin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyanın formalaşmasında, yaranmasında və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasında çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir. ...Cəlil Məmmədquluzadə bu gün bizim üçün mədəniyyət mənbəyidir, mədəni dayaqdır”.

Dahi şəxsiyyət, müdrik lider Heydər Əliyevin böyük şair Hüseyn Cavidlə bağlı dediyi fikirlər də ədəbiyyatşünaslıq elmimiz üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Ulu öndərimizin böyük sənətkar Hüseyn Cavidə bəslədiyi sevgi və məhəbbət bir tərəfdən yaradıcılığı məhəbbət və barış ideali doğuran humanist sənətkara insani sevginin ifadəsi idisə, digər tərəfdən mənsub olduğu millətinin yetirdiyi görkəmli övlada qürurla bağlılıq və iftixar nümunəsi idi. Ulu öndərin Hüseyn Cavid haqqında dediyi: “Bizim hamımızın borcu, xüsusən müəllimlərin, məktəbliləri, gənc nəsli tərbiyə edənlərin borcu ondan ibarətdir ki, Hüseyn Cavidin əsərlərini hamıya çatdırsınlar, xüsusən bizim gənclərə” – fikri Hüseyn Cavidin yaradıcılığının bütün ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin nə qədər milli ideallara dayandığını, milli şüurun təbliği, tərbiyəsi və inkişafı baxımından nə dərəcədə zəngin olduğunu ifadə edirdi. Özünün lider kimi məna dolu fikirləri ilə də ulu öndər Heydər Əliyev yeni dəyərlər istiqamətində formalaşmaqda olan müstəqil Azərbaycanın ədəbiyyatşünaslıq elminə milli konseptual istiqamət, yanaşma tərzini bəxş edirdi. Dahi liderin fikirləri o dərəcədə əhatəli, dolğun və konkret olurdu ki, bu fikirlər elmi meyara çevrilməkdə heç bir çətinlik yaşamır, əksinə, ətraflı və məzmunlu elmi baxış tərzinin müəyyənləşməsi üçün zəruri mənbəyə çevrilirdi. Ulu öndər əgər deyirdisə ki, “Hüseyn Cavid XX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, bütün türk dünyasının ən görkəmli bir simasıdır, təkrarolunmaz bir şəxsiyyətdir, bir şairdir və yazıçıdır. Onun yaratdığı əsərlər böyük çətinliklərdən keçərək indi artıq hamımız üçün dərslik olubdur və dərslik olmalıdır” və yaxud “İndi Hüseyn Cavidin əsərləri xalqa həvə-su kimi lazımdır. Təkcə ədəbi baxımdan deyil, həm də fəlsəfi, elmi baxımdan lazımdır... Hüseyn Cavid “Şərqi Şekspiri” adlandırırlar. Ancaq onu, bəlkə də, Höte ilə müqayisə etmək düzgün olardı. Əsərlərindəki fəlsəfi fikirlərinə görə, ola bilsin, Cavidin “İblis” əsəri heç də Hötenin “Faust”undan geri qalmır. Hüseyn Cavidin bütün yaradıcılığı, bütün fəaliyyəti Azərbaycan xalqının mədəniyyətini yüksəklərə qaldırmaqdan, xalqımızı azad, müstəqil xalq etməkdən ibarət olubdur. Onun bütün yaradıcılığı Azərbaycan xalqını milli azadlığa, müstəqilliyə çağırıbdır. O, həmişə öz iradəsi ilə yaşamış, öz iradəsinə, millətinə sadıq olmuşdur, millətini, xalqını həddindən artıq sevmiş və millətinə həddindən artıq xidmət edən bir insan olmuşdur”, həm görkəmli filosof, şair Hüseyn Cavid yaradıcılığına ədəbi-estetik təhlil, yanaşma metodunu təsbit edir, onun Azərbaycan və dünya ədəbiyyatındakı yerini, mövqeyini müəyyənləşdirir, həm də bütövlükdə Azərbaycan romantizminə yanaşma metodu və tərzini də ədəbi cəhətdən müəyyən etmiş olurdu.

Ümumiyyətlə, qeyd edilməlidir ki, ayrı-ayrı görkəmli adamlarımızın Azərbaycan xalqının mədəni sərvətləri içərisində yerini və mövqeyini müəy-

yənləşdirmək baxımından dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin fikirləri müstəsna əhəmiyyətə malik idi. Ulu öndər “Biz Nizamidən, Füzulidən danışarkən onları tək şair kimi deyil, böyük filosof kimi dünyaya, dünya mədəniyyətinə töhfələr vermiş mütəfəkkirlər kimi tanıtmalıyıq” – deyər bildirirdisə, klassik ədəbiyyatımızın bu və bu kimi görkəmli adamlarına həm şair kimi, həm fikirlərindəki dünya, insan, şüur, kosmos və s. haqqındakı dəyərli məsələlərə görə filosof kimi yanaşmağı, qiymətləndirməyi vacib bilirdi, eyni zamanda Azərbaycan xalqının bu görkəmli adamlarının öz yaradıcılıqları ilə həm də dünya mədəniyyətini zənginləşdirdiklərini ortaya qoymaqla onların dünya mədəniyyətindəki yerini diqqətə çatdırırdı. Bu baxımdan ulu öndərin Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətayi, Vəqif, Mirzə Cəlil, Cavid və başqaları haqqındakı fikirlərində şəxsiyyətlərə həm filosof kimi yanaşma meyləi özünü aydın ifadə edirdi, həm də dünyaca şöhrətlərinə və yerinə də diqqət çəkmiş olurdu. Ulu öndər milli ədəbiyyatımızı həm də ümumtürk kontekstində öyrənməyin zəruriliyini də ifadə edir, ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün materiallara yanaşma tərzinin bu metodunu da təqdim edirdi. Ulu öndər Füzuli haqqında bəhs edərkən “...ərəblər və farslar Füzulini öz şairləri sayırlar. Türkdilli xalqlar isə belə hesab edirlər ki, o, türkdür. Biz də deyirik ki, Füzuli türk, azərbaycanlıdır. Eyni zamanda bunu türkmən, özbək, qazax, Türkiyədə yaşayan türklər, İraq türkmənləri də deyər bilərlər. Qoy Füzuli hamıya məxsus olsun” – deyər ifadə edirdisə, Füzulinin simasında görkəmli ədiblərimizi həm ümumşərq kontekstində, həm də ümumtürk, ümumdünya və ümumbəşəri kontekstdə qiymətləndirməyi zəruri bilirdi. Bütövlükdə isə bu yanaşma tərzə Azərbaycan ədəbiyyatına ədəbiyyatşünaslıq baxışlarının elmi konsepsiyası və metodları kimi təsbit tapırdı. Yaşadığımız dövr üçün son dərəcə zəruri olan bu yanaşma üsulu ədəbiyyatımıza vahid məqsədli, milli ideologiyalı, ümumtürk və ümumdünya düşüncəli ədəbi konsepsiya müəyyən edirdi. Məhz bu zəmində inkişaf və klassik ənənələr üzərində davam edən müasir ədəbiyyatşünaslıq elmimiz milli elmimizə, xalqımıza, millətimizə, dövlətimizə, habelə türk dünyası, Şərq aləmi və bütün dünyaya əhəmiyyətli bir elm kimi layiq ola bilər.

NİGAR SADIQZADƏ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: nigarsadiqzadeos@gmail.com

HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİNİN POEZİYADA TƏRƏNNÜMÜ

Azərbaycan tarixinin son 40-45 illik dövrü ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı, çətin gündə, dar ayaqda xalqın ümidi, pənahı kimi qarşılanan Heydər Əliyevə sonsuz xalq məhəbbəti və ehtiramı ulu öndərə həsr olunmuş saysız-hesabsız şeir və poemalarda öz bədii ifadəsini tapmışdır.

“Azadlıq, istiqlaliyyət hər bir xalqın milli sərvətidir” deyən Heydər Əliyev bütün varlığı ilə azadlığımızın, dövlət müstəqilliyimizin əbədi və dönməz xarakter almasına çalışmış, bu müqəddəs amalın tarixi uğurlar qazanmasına nail olmuşdur.

Azərbaycanın Atatürkü adlandırılan Heydər Əliyev saysız-hesabsız publisistik nümunələrdə, şeirlərdə, çıxışlarda xalqın iftixarı, qüruru kimi tərənnüm olunur.

Tale Heydər Əliyevi bütün həyatı boyu bir çox çətinliklərlə qarşılaşdırmışdır.

Ötən əsrin 70-ci ilində iqtisadiyyatı pozulmuş, 15 respublika arasında həmişə son yerdə adı çəkilən Azərbaycanın qısa zaman kəsiyində sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı sahəsində yüksəlişi respublikamızın keçmiş SSRİ məkanında ilk yerlərdə qərar tutması Heydər Əliyevin yorulmaz zəhmətinin nəticəsi idi. 70-ci illərdə Azərbaycanda maarif, təhsil, mədəniyyət, incəsənət də belə yüksəliş yolu keçmişdir.

Müdrək şəxsiyyət həmişə sənət adamlarına, yazıçılara, şairlərə xüsusi diqqətlə yanaşmışdır. Onların kitablarının çap olunması, yubileylərinin, anım gecələrinin keçirilməsi onun həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bunların nəticəsi olaraq Azərbaycanın son 50 ildə ədəbi inkişafı məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Tanınmış jurnalist Flora Xəlilzadə yazır: “Qədim ənənələrə, zəngin milli-mənəvi mədəniyyətə malik olan xalqımız məhz Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasəti nəticəsində öz varlığı, mənəvi irsi, keçmişi ilə fəxr edə bilər. Heydər Əliyev, sözün əsl mənasında, Azərbaycan mənəviyyatının və mədəniyyətinin himayədarı idi. “Heydər Əliyev Azərbaycanı azərbaycanlılara qaytardı” fikrinin bir şəxsi də məhz mədəniyyətimizlə bağlıdır. On-on beş il əvvəl cəmiyyətdə baş verən aşınmalar hamının yadındadır. Dağılan təkcə iqtisadiyyat deyildi. Mənəvi potensialımız da sıradan çıxmışdı. Məhz Heydər Əliyevin zəkasının işığında sahmanı pozulmuş həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi, mənəviyyat və mədəniyyətimizdə də nizamlanma aparıldı”.

Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi kimi bəstəkarlar, Tahir Salahov, Mikayıl Abdullayev kimi rəssamlar, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza, Məmməd Araz kimi ustad qələm sahibləri məhz Heydər Əliyevin hakimiyyət illərində qiymətli musiqi əsərləri, rəsmləri, bədii əsərləri ilə geniş şöhrət qazanmışdılar.

Rəşid Behbudov, Müslim Maqomayev, Zeynəb Xanlarova kimi dünya şöhrətli müğənnilərin yaradıcılıq uğurları hər bir azərbaycanlının qəlbini iftixarla doldurmuşdur.

Heydər Əliyev haqqında təkcə yazılı ədəbiyyatda deyil, şifahi xalq ədəbiyyatında da zəngin nümunələr vardır.

İlk öncə demək lazımdır ki, Heydər Əliyev dövründə tarixi-mənəvi dəyərlərə, o cümlədən folklor qaynaqlarına göstərilən qayğı və diqqət, özünü tanıma və özünüdərk bu illərdə hər addımda hiss olunur. 50-60 il əvvəl yasaq olan “Dədə Qorqud”, “Oğuz”, “Ozan”, “Qan yaddaşı” anlayışları Heydər Əliyev dövründə öz əsl qiymətini almış, xalqımızın tarixi keçmişini öyrənmək və qiymətləndirmək üçün bir mayak rolu oynamışdır.

Bu illərdə respublikamızın ərazisində yaradılan onlarla “Qoruq şəhər”, “Qoruq abidə” gənclərin öz keçmişlərinə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmasında mühüm vasitə olmuşdur. Bakıda, İçərişəhərdə, Ordubad, Naxçıvan, Gəncə, Şuşada belə tarixi yerlərin abadlaşdırılması, bərpası sahəsində aparılan işlər olduqca əhəmiyyətli tədbirlər olmuşdur. Bu illərdə xalq, xüsusilə gənclik öz vətəninə sanki yenidən tanımış, daha doğrusu tanındılmış, onun qəlbi, düşüncəsi, keçmişə münasibəti yeni keyfiyyət qazanmışdır.

Klassik aşuqların həyat və yaradıcılığının hərtərəfli öyrənilməsi, onların bədii irsinin toplanılması və nəşri sahəsində görülən işlər bu aşuqların əsərlərinin, toplularının nəşri, yubileylərinin keçirilməsi günün ən aktual, vacib məsələlərinə çevrilmişdir.

Keçmişə münasibətdə ən mühüm addım xalqın əsrlər boyu hörmətlə keçirdiyi milli bayramların yenidən dirçəldilməsi oldu. Hamının yadındadır, hətta Stalinin ölümündən sonra “Novruz” bayramının, axır çərşənbələrin yüksək səviyyədə keçirilməsinə imkan verilmirdi. Heydər Əliyevin bu bayramların əsl bayrama çevrilməsində atdığı mühüm addımlar başqa türkdilli respublikalara da ciddi təsir göstərmişdir.

90-cı illərin hadisələri zamanı doğma xalqı ilə bir yerdə olmaq, onun dərdlərinə çarə qılmaq üçün Vətənə qayıdan Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri indi də yada salınır, bu tarixi dönüş yüksək qiymətləndirilir. Onun 1993-cü ildə Bakıya qayıdışı “Qurtuluş günü” kimi tarixə düşmüşdür.

Ulu öndərin bu dövrdə də Azərbaycanın mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, təhsilinin inkişafında göstərdiyi xidmətlər bu günkü Azərbaycanın hərtərəfli uğurlarına böyük təkan vermişdir.

Azərbaycan gənclərinin ölkənin ən nüfuzlu ali məktəblərində qazandıqları müvəffəqiyyətlər məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Bu illərdə Azərbaycanın görkəmli şairləri bu dahi şəxsiyyət barədə özlərinin ən gözəl əsərlərini yaratmışlar. Poeziyamızın 80-90-cı illər axtarışlarında bəlkə də bu mövzulu əsərlər ayrıca bir mərhələ təşkil edir, onlar ədəbiyyat tariximizdə “Heydərnamə” adı ilə ən şərəfli yer tutur. Bu baxımdan B.Vahabzadə, M.Araz, X.Rza, Qabil, F.Qoca, N.Xəzri, N.Həsənzadənin şeirləri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Xalq şairi Mirvarid Dilbazinin “Seçilmiş əsərləri”nə ayrıca bölmə kimi daxil edilmiş həmin mövzulu şeirlər onlardır və onların hamısında rəhbərə, böyük şəxsiyyətə ümumxalq sevgisi ifadə olunmuşdur.

Xəlil Rza “Dədə Heydər-Atatürk” şeirində yazır:

Sədərkə körpüsü də qanadlandı bu səhər,
Üç addımda Türkiyə... hər çınqılı bir gövhər.
Azərbaycan, Türkiyə... Daş qala-qoşa səngər,
Bütün qasırgalara birləşməklə sinə gər.
Bu birlik qarşısında düşmən tük salacaq, tük...
Qucur iki sahili Dədə Heydər-Atatürk!

Xalq şairi Zəlimxan Yaqub “Allahım, mənə bir ağsaqqal yetir” şeirində elin bir ağsaqqala, başçıya ehtiyacı olduğunu göstərir.

Allahım, mənə bir ağsaqqal yetir,
Ona söylənəsi ağrım-acım var.
Oğul deyə-deyə sızlayan anam,
Qardaş deyə-deyə sızlayan anam.
Havalı dağların havası kimi,
İnsanı yaşadan hava, su kimi,
Bu gün ağsaqqala ehtiyacım var,
Allahım, mənə bir ağsaqqal yetir!

Rəfiq Zəka Xəndanın “Azərbaycan” qəzetində dərc edilmiş “Heydər məscidi” şeirindən ayrıca danışmaq lazım gəlir.

Şair Naxçıvanda ucaldılmış “Heydər məscidi” barədə ehtiramla söz açır:

Heydər ata can sırdaşımızdır, canımızdır,
Canlar ona qurban, can Azərbaycanımızdır!
Candaşlarımızla doludur Türkiyə, İran,
Sanki axışır Naxçıvanın qoynuna Turan.
Türkdaşlarımızdır, bacı-qardaşlarımızdır,
Dindaşlarımızdır, bizim irqdaşlarımızdır.

Şeirdə daha sonra məscidin ucaldığı Çəsməbasar haqqında ilhamla danışılır, deyilir ki, dörd yandan onu Naxçıvanın dağları sarmış, ən gözdə olan bölgə qədim Çəsməbasarmış!

Heydər atadır, xalqımızın rəhbəridir o,
İnsanlığa rəhbər seçilirsə, yeridir o!
Vidəni günəş, qəlbi geniş, ruhu böyükdür,
Andıyla, inancıyla, oduyla Atatürkdür!

Bir başçıda olmaz o dəyanət, o cəsərət,
Bir ağla sığışmaz o mətanət, o məlahət!
Hər dövlətin, əlbəttə ki, bir rəhbəri vardır,
Xoşbəxtdir o millət ki, onun Heydəri vardır.

44 beytdən ibarət olan bu şeir orijinallığı, ifadə tərzinin əlvanlığı, gözəlliyi ilə seçilir. Şairin poetik imkanları bu şeirdə bütün genişliyi ilə üzə çıxmışdır.

1990-cı ildə Elman Həbib yazırdı:

Seçimi başlandı ağın qaradan,
Rəhm etdi xalqımıza bizi Yaradan.
Namərdlər çıxacaq bir-bir sıradan,
Vətənə göylərin dirəyi gəldi.

Axır xəlbirləndik, şadalandıq...
Dünən qarışıqdıq, dünən yalandıq.
Samandan, bəlimdən biz aralandıq,
Yaxşının-yamanın ələyi gəldi.

Varımdı, yoxumdu, dirimdi, haqdı...
Məkkəmdi, qibləmdi, pirimdi, haqdı...
Xalqın başbiləni, elimdi, haqdı,
Elin Heydər qəlbi, ürəyi gəldi.

Şeiri oxuduqca görürük ki, xalq Heydər Əliyevi özünün xilaskarı, dar gündə, çətin zamanda pənahı, ümidi kimi görür.

Maarif Təmkinin "Səni Allah qorusun" poemasında oxuyuruq:

Bu qədər dərddən bezib,
Azərbaycan həsrətlə
Yolunu gözləyirdi.
Qurumayan ellərin
Gözlərinin yaşıydı.
Bu, müqəddəs torpağın,
Vətənin çağırışıydı.
Sənin qayıdışınla
Haqq-ədalət qayıtdı,
Saf məhəbbət qayıtdı,
Sanki səninlə birgə
Namus, qeyrət qayıtdı.

Orta məktəb şagirdi Araz Məmməd dahi rəhbərə həsr etdiyi çoxsaylı şeirlərində öz sərhədsiz, ölçüsüz sevgisiylə yazır:

Heydər baba rəhbərimiz,
Yox, torpaq verməmə daha.
Öldü var, döndü yoxdu,
And içirəm o Allaha!

Ata, məni soraqlasan,
Qurban Şərur elindədir.
Oğul deyib, haraylasan,
Bil ki, atın belindədir.

İctimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik “Naxçıvan” jurnalının bütün saylarında öndərimizlə bağlı maraqlı yazılar dərc olunur. Jurnalın 2002-ci il 7-ci sayında verilmiş 35 şeirin hər biri özünəxas məziyyətləri ilə seçilir, yadda qalır. Şair K.Dönməz ümummilli liderə öz sevgisini, inamını belə ifadə edir:

Araz üstə məftilləri qıran, çatan,
Ayrılıqdan can qurtarıb, vüsal dadan,
Müstəqillik yollarında addım atan
Dövlət sənə arxalandı, Heydər baba!

Ulu öndər vəfat etdikdən sonra da onun haqqında yazılan şeirlərdə xalqın ona ehtiramı, məhəbbəti aydın hiss olunurdu. Bu şeirlər həm xalq şairləri, tanınmış qələm sahibləri, həm də sadə vətəndaşlar, tələbələr və şagirdlər tərəfindən yazılmışdır.

Xalq şairi Nəbi Xəzri “Ölməz insana” şeirində yazır:

Bu gün söz deməyə
ürək doludur,
Nə böyük dərd gəldi
doğma millətə.
Yolun ölməzliyin
uca yoludur,
Sən niyə tələsdin
Əbədiyyətə?

Qəlbimiz döyünür
Sənin yanında,
Sənin torpağına
Baş əydik, keçdik.
Vətənin ən Fəxri
Xiyabanında
Güldən, çiçəklərdən
Dağ görməmişdik.

Şeiri oxuduqca görürük ki, H.Əliyevin ölümünə xalqın dərin üzüntüsü ifadə olunmuşdur. Həm də aydın olur ki, onun uyuduğu Fəxri Xiyaban millətin ziyarət yerinə çevrilmişdir.

200-dən artıq qələm sahibinin şeirlərindən ibarət toplunu çap etdirən Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun prezidenti, şair-publisist Mirkazım Seyidov bu müəlliflərə minnətdarlığını bildirərək özünün “Yaşayır Heydər Ata” poemasında yazır:

Milyon-milyon insanın,

Sənsən qəlbinə istək!
Sənsən bu günə örnək,
Sənsən sabahı gerçək!
Sənsən Vətən harayı,
Sənsən döyünən ürək!
Bu yolun yoxuşuna,
Qalxa bilməz hər ata,
Yaşayır Heydər Ata!
Yaşayır Heydər Ata!

Yaşamaq, yanmaq,
Ölüb, sonra doğulmaq!
Xoş gördük səni,
Heydər Ata!
Xoş gördük səni,
Bizlər üçün yenidən doğulan
Müqəddəs insan!

Fikrət Qoca “Vətən oğlu” şeirində ulu öndərə sonsuz inamını, onun xalq üçün, vətən üçün etdiklərini tərənnüm edir:

Yurdumuzda şan-şöhrətli hər nə var
Yatmadığın günlər, aylar illərdi.
Ziyarətə gəlir səni bu yollar...
Göz yaşımız məzarında güllərdi.

Şair Əli Vəkilin Heydər Əliyevə həsr etdiyi “Əbədi” şeirində Azərbaycanın dünyada şöhrətlənməsində bu fenomen insanın xidmətlərindən bəhs olunur:

Millətin öndəri, ali şəxsiyyət,
O, həm memar, həm İlahi şəxsiyyət,
Ürəyində təmiz arzu, saf niyyət,
Hər işdə zəfərlər çaldı əbədi!

Şöhrəti, şanıydı Odlar diyarı,
Damarda qanıydı Odlar diyarı,
Nəfəsi, canıydı Odlar diyarı
Adını tarixə saldı əbədi!

Şeir-sənət gülşəninin ən ətirli çiçəkləridir bu nümunələr. Ümumxalq məhəbbətinin ifadəsi olan bu əsərlər dahi öndərə sonsuz sevginin canlı, parlaq nümunəsidir.

ƏKRƏM HÜSEYNZADƏ

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ekrem.h@mail.ru

FOLKLORUMUZUN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI

Naxçıvan folklorunu dərinlən öyrənməyi, ciddi tədqiq etməyi ulu öndərimiz Heydər Əliyev bir vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. O, 2002-ci ildə AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin açılışında etdiyi çıxışında qeyd edirdi ki, “Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı, təbii abidələri, təəssüf olsun ki, indiyə qədər lazımi dərəcədə öyrənilməyib, bəlkə də düz olardı deyim ki, heç öyrənilməyibdir... Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumiyyətlə, bir çox işlər görülsə, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi – həm təbiətinin, həm adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az iş görüldür”.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 2002-ci il 7 avqust tarixli Fərmanı ilə AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin yaradılması bölgədə Naxçıvanın bütün sahələri üzrə tədqiqatların aparılmasına, o cümlədən Naxçıvan folklorunun öyrənilməsinə güclü təkan oldu. Naxçıvan folkloru haqqında nəşrlər sistemli şəkildə alındı. Fəxrlə qeyd olunmalıdır ki, 2002-ci ildə “Naxçıvan ensiklopediyası”nın buraxılması Azərbaycanın mədəni və mənəvi həyatında böyük hadisə oldu. Qısa bir müddətdə Naxçıvanın həyatında baş vermiş dəyişikliklər onun yeni, ikinci nəşrini hazırlamaq tələbini irəli sürdü. 2005-ci ildə “Naxçıvan ensiklopediyası” ikicildliyi işıq üzünə gördü, 2010-2012-ci illərdə “Əcəmi” nəşriyyatında “Naxçıvan folkloru antologiyası” üçcildliyi nəşr edildi.

Naxçıvan folklorunun toplanması, ümumiləşdirilməsi, yayılması ümumtürk folklorunun zənginləşməsinə dəyərli bir töhfədir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bir çox sahələrdə, xüsusən şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın tədqiqində köklü dəyişikliklər baş verdi. İctimai həyatın bütün sahələrini – siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni həyatı əhatə edən bu dəyişikliklər ciddi əhəmiyyət daşıyırdı. Cəmiyyətdə baş verən proseslər sovetlər dövründəkindən tamamilə fərqli məcraya və istiqamətə yönəldi. Sovetlər dönməndə qaranlıq qalmış bir çox məsələlər açılmağa, obyektiv və subyektiv səbəblərlə bağlı xalqa təqdim edilmiş çoxsaylı konsepsiyalara, ideyalara yenidən baxılmağa, həqiqətlər üzə çıxmağa başladı. Belə bir şəraitdə, təbii ki, ictimai və humanitar elmlərin üzərinə daha böyük məsuliyyət düşürdü. Çünki xalqın tarixi yaddaşı, mənəvi-əxlaqi dəyərləri milli düşüncə ilə əlaqəsi olmayan problemlərin kölgəsində tamamilə itib-batmışdı. Odur ki, istər ictimai, istərsə də başqa humanitar elm sahələri müstəqillik dönməndə qarşıda duran məsələlərə tamamilə yeni mövqedən qayıtmalı, obyektivlik naminə bir çox milli həqiqətləri aşkar etməli idilər. Belə bir vəziyyətdə xalq təfəkküründən gələn, onun neçə minillik

duyğu və düşüncələrini yüksək poetik dəyərlərdə əks etdirən, milli kimliyi və mənlıyi müəyyənləşdirən, müxtəlif üslublu, çoxsaylı folklor yaradıcılığını öyrənən folklorşünaslıq elminin də yeni baxışlara və geniş tədqiqata böyük ehtıacı vardı.

Ümummıllı liderımız ulu öndər Heydər Əliyev bu problemin vacıblılığını, nə qədər önəmli olduğunu, xüsusilə milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Azərbaycanın, onun xalqının tarixini, mədəniyyətini, keçmişini dürüst, əsaslı şəkildə sübut edən hər bir əsər bəyənıləcəkdir”. “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 ılliyini qeyd etmək barədə 20 aprel 1997-ci il tarixli Fərmanı tariximizə, mədəni irsimizə göstərilən böyük qayğı və diqqətin parlaq nümunəsidir. Fərmanda deyilir: “Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur”. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan xalqının ən qədim, ən möhtəşəm abidəsidir. Xalqımız 2000-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 ıllık yubileyini təntənə ilə qeyd etdi. Bu məsələnin aktuallığını nəzərə alan YUNESKO 1998-ci ılı “Dədə Qorqud ılı” elan etmişdir. 2000-ci il aprel ayında Dədə Qorqudun 1300 ıllık yubileyi münasibətilə Bakı şəhərində keçirilmiş beynəlxalq miqyaslı tədbirdə əbədi lider Heydər Əliyev demişdir: “Kitabi-Dədə Qorqud”un yubileyinin ən böyük mənası, əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, bizim milli azadlığımızı, dövlət müstəqilliyimizi, sərbəstliyimizi bir daha nümayiş etdirir. “Kitabi-Dədə Qorqud” vəsiyyətləri bizə deyir ki, daim müstəqillik yolu ilə getmək, Azərbaycanın milli azadlığını və dövlət müstəqilliyini əbədi etmək bizim hər birimizin qarşısında duran ali məqsəddir... “Kitabi-Dədə Qorqud” bütün çətinliklərə, məhdudiyyətlərə baxmayaraq 1300 il ərzində bizim xalqımıza mənəvi qida olmuş, onların yaşamasına, mübarizə aparmasına, öz milli mənlıyini dərk edib, hifz etməsinə daim yardım göstərmişdir”.

Ulu öndər “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 ıllık yubileyi ilə bağlı çıxışlarında, eləcə də ondan əvvəlki və sonrakı məruzələrində bu taleyüklü məsələləri dönə-dönə xatırlatmışdır. Ulu öndər deyirdi: “Əgər bizim millətimizin keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, onun mənlıyini bizim alimlərimiz, ziyalılarımız tədqiq etməsələr, xalqımıza, dünyaya göstərməsələr, sübut etməsələr, bəs bunu kim edəcəkdir?” Bu uzaqgörən siyasətin nəticələri artıq bu gün öz bəhrəsini verməkdədir. İndi Azərbaycan alimlərinin yeni istiqamətdə, müstəqillik dönəmində hazırlanmış monoqrafik tədqiqatları, dərslik, dərs vəsaiti və toplama işləri bir-birinin ardınca işıq üzü görür. Hazırda “Naxçıvan folkloru atlası”nın üzərində iş gedir.

Qədim Naxçıvan diyarında bütün sahələrin, o cümlədən bölgənin zəngin ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, folklor və etnoqrafiyasının hərtərəfli, geniş və ətraflı öyrənilməsinə ulu öndər Heydər Əliyev bir vəzifə olaraq hər zaman qarıya qoyurdu. Naxçıvan folklor mühitinin ətraflı və sistemli tədqiqi, onun problematik şəkildə araşdırılması müstəqillik ıllərində daha ənənəvi xarakter almışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Naxçıvanın tarixinə, mədəniyyətinə, xalq yaradıcılığına, folkloruna daim xüsusi diqqət və qayğı göstərməsi bu sahədə yeni bir mərhələnin başlanmasına zəmin yaratmışdır.

Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun “Naxçıvan Muxtar Respublikasında xalq yaradıcılığı günlərinin keçirilməsi haqqında” 7 fevral 2009-cu il tarixli Sərəncamında deyilir: “Azərbaycanın qədim Naxçıvan torpağında yayılmış el sənəti nümunələri böyük və zəngin bir tarixi mərhələni, mədəni inkişaf dövrünü əhatə edir. Qədim sivilizasiyaya və müasir mədəni inkişafa layiqli töhfə olan bu yaradıcılıq nümunələri xalqımıza xas milli xüsusiyyətləri və xarakteri, adət-ənənələri, həyat və məişət tərzini özündə cəmləşdirərək müasir dövrdə parlaq şəkildə nümayiş etdirir”.

Məhz bu diqqət və qayğının sayəsində AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun folklorşünaslıq şöbəsində “Naxçıvan folkloru antologiyası” üçcildliyi nəşrə hazırlandı. Naxçıvanlı folklorşünasların elmi yaradıcılığında yeni istiqamətlər yaranmış, araşdırmaların miqyası genişlənmiş, dünya xalqlarının folklor mətnləri ilə aparılan müqayisələr mühüm elmi qənaətlərin əldə olunmasına meydan açmışdır.

Bunların içərisində filologiya elmləri doktoru, mərhum professor Məhərrəm Cəfərlinin “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” dərslərini, bakalavr pilləsi üçün Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlı tərtib etdiyi proqramı, nəşr etdirdiyi kitabları Azərbaycan folklorşünaslığının müstəqillik illərində əldə etdiyi mühüm nailiyyətlər kimi dəyərləndirmək olar.

Ədəbiyyatşünas, folklorşünas alimlərimiz Əbülfəz Quliyevin, Firudin Rzaevinin, Rafiq Babayevin və başqalarının bu istiqamətdə apardığı tədqiqat işləri təqdirəlayiqdir.

Naxçıvanlı folklorşünaslar şifahi ədəbiyyatın müxtəlif sahələrinə dair aktual problemlər qaldırır, mühüm nəticələr əldə edirlər. Arxaik folklor, klassik folklor və müasir folklorla bağlı araşdırmaların paralel aparılması da əlamətdarlıq daşıyır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev elə bir toplantı olmamışdır ki, orada dilimiz, milli mənliliyimiz, milli sərvətimiz, tariximiz, mədəniyyətimiz və s. haqqında söz açmasın. Xüsusilə gənclərlə görüşlərdə bu məsələlər ön plana çəkilir, çox dərin və məzmunlu mətləblər açılır, vətəndaş qayğıkeşliyi ilə bu fikirlər təbliğ olunur, insanların yaddaşına həkk edilir. Onun xalqa yaxın bir dildə danışması, sözlə və ifadəyə xüsusi məna verməsi, ən çətin fikirləri və mənalı çox sadə, adi sözlərlə çatdırması və insanları, əxlaqa, mənafeviyyata, vətənpərvərliyə, xalqa yaxın olmağa, xalqın mənafevi sərvətlərini qorumağa çağırışı xalqa, Vətənə dərin məhəbbətin təzahürüdür. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda ulu öndərimizin söylədiyi nitq bu fikirlərin bariz nümunəsidir:

“...Öz ana dilimizi, Azərbaycan dilini mənimsəmək lazımdır, bu dildə yaxşı danışmaq lazımdır, bu dili ana dili kimi duymaq lazımdır, bu dili sevmək

lazımdır. Öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz. ...Azərbaycan ədəbiyyatını, ana dilini bilməyən gənc Nizamini oxuya bilməz, Füzulini oxuya bilməz, Nəsimini oxuya bilməz, Vəqifi oxuya bilməz, Sabiri oxuya bilməz, C.Məmmədquluzadəni oxuya bilməz və digərlərini oxuya bilməz. Əgər onları oxuya bilməsə, o, tarixi bilməyəcək, onları oxuya bilməsə, bizim mədəniyyətimizi bilməyəcək, mədəni köklərimizi bilməyəcək, milli mədəni ənənələrimizi bilməyəcək. Onları bilməsə, o, vətənpərvər olmayacaq, onda milli vətənpərvərlik duyğuları olmayacaqdır... Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyat olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdıran və bizim üçün nümunə edən onların yüksək mənəviyyatıdır, yüksək amallarıdır... Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişini yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz”.

Gənclərimizin milli-mənəvi ruhda tərbiyəsi, folklorumuzun, adət və ənənələrimizin dərinədən öyrənilməsi, tədqiq edilməsi təlim və tərbiyə işlərinin milli zəmin, milli köklər üzərində qurulması, tariximizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, zəngin mənəvi irsimizin öyrənilməsi bu gün daha böyük bir vəzifə kimi qarşımızda durmaqdadır.

6. HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN HAMİSİDİR

ƏLİ QƏHRƏMANOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: a.qehremanov@yahoo.com

MİLLİ MƏDƏNİYYƏTİMİZ HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARINDAN BƏHRƏLƏNİR

Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin kökləri çox-çox qədim zamanlara gedib çıxır. Azərbaycan öz mədəniyyəti, incəsənəti, milli-mənəvi dəyərləri ilə dünyada tanınmışdır. XX əsrdə isə xalqımızın mədəni həyatında yeni bir dövr başlanmışdır. Bu, ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan bir dövrdür. O, hakimiyyətdə olduğu bütün dövrdə xalqın mədəniyyətinin inkişafını həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Ulu öndər deyirdi: “Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin uşaqlıq və gənclik illəri onun həmişə fəxrlə xatırladığı, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim Naxçıvanda keçmişdir. Heydər Əliyev hələ kiçik yaşlarından özünün hazırcavablığı və iti zehni ilə yaşadlarından seçilmiş, Naxçıvan şəhərində texnikumda təhsil aldığı illərdə müəllimlərinin sevimli tələbələrindən biri olmuşdur. Riyaziyyat müəllimi gənc Heydər gələcəyin böyük riyaziyyatçısı, Azərbaycan dili müəllimi dilçi alim, təsviri sənət müəllimi böyük rəssam, tarix müəllimi böyük siyasətçi və başqa müəllimlər isə digər sahələrdə böyük mütəxəssis olacağını söyləyirdilər. Özünün iti zehni, xüsusi nəqliq qabiliyyəti və bacarığı ilə yaşadlarından fərqlənən Heydər Əliyevin peşə seçimində doğulub boya-başa çatdığı əsrarəngiz qədim Naxçıvan təbiətinin, ab-havasının müstəsna rolu olmuşdur desək yanılmarıq.

Heydər Əliyevin bir lider kimi bütün elmləri mükəmməl bildiyindən siyasi-ictimai fəaliyyətində həmişə yüksək yaradıcılıq əzmi, qurub-yaratmaq eşqi, vətəninə-xalqına bağlılıq mühüm rol oynayır. Ulu öndərin istənilən məsələ barədə nitqini dinləyən həmin sahənin mütəxəssisləri belə onun əhatəli biliyinə heyran qaldıqlarını dilə gətirirdilər. Onun yüksək liderlik qabiliyyətinə malik tarixi şəxsiyyət olduğunu sübut etmək üçün ölkəmizin 1969-1982-ci illərini və müstəqilliyimizin 1993-cü ilin yayından sonrakı dövrünü xatırlamaq kifayətdir.

Ulu öndərin tale yolu olduqca şərəfli, mürəkkəb və çətinliklərlə dolu olmuşdur. Onun sovet dönəmində sadə bir işçidən generala, generaldan ən nüfuzlu dövlət xadimi vəzifəsinə qədər ucılması, sonralar isə özünün ifadəsi ilə söyləmiş olsaq, “canı qədər sevdidi Azərbaycan”ın Prezidenti olması ağır məşəq-qətlər hesabına başa gəlmişdir. O, SSRİ dövründə sırf milli maraqlar baxımından fəaliyyət göstərdiyinə görə daim təzyiqlərlə üzləşirdi. Heydər Əliyev sovet

imperiyası çərçivəsində türk xalqlarının qüdrətli müdafiəçisi kimi çıxış edir və bədxahlarının fitnə-fəsadları ilə tez-tez rastlaşırdı. Akademik İsmayıl Hacıyev ulu öndərin türk xalqları ilə əlaqəsini xarakterizə edərək yazır: “Heydər Əliyev uzaqgörən, qətiyyətli, eyni zamanda səbirli, hadisəni mahiyyətindən, təsadüfi zərurətdən ayıran görkəmli dövlət xadimi idi. Bu isə ona türk respublikaları ilə münasibətdə çox geniş səlahiyyətlər verirdi... Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev türk dövlətlərinin, ümumən türk dünyasının birliyinə heç zaman sadəcə etnik köklərin ümumiliyinə əsaslanan mədəni-etnoqrafik birlik kimi baxmaqla kifayətlənməmiş, bu birliyin siyasi perspektivlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə yenidən qayıdışından sonra Azərbaycanda əldə edilmiş milli birlik respublikamızın ən qiymətli mənəvi-ideoloji sərvətlərindəndir. Heydər Əliyev bütün həyatı boyu daim ümumxalq mənafeyindən çıxış etmiş, hakimiyyətdə olduğu hər iki mərhələdə eyni əzmlə çalışmış, qarşıya qoyduğu hədəflərə yetişmək üçün bütün gücünü və siyasi nüfuzunu səfərbər etmişdir. 1993-cü ilin iyunundan etibarən ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi təmin edən böyük fenomen Heydər Əliyev özünün zəngin iqtisadi bilik və təcrübəsi əsasında Azərbaycanın yeni dövr üçün iqtisadi inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirmiş, bu sahədə mövcud problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. Məhz onun inkişaf strategiyası nəticəsində Azərbaycan dünyanın siyasi xəritəsində öz mövqeyini möhkəmləndirmiş, zaman-zaman global məkanda gedən proseslərin istiqamətverici subyektinə çevrilməyə nail olmuşdur. Gənc, müstəqil Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əbədləşdirmək üçün nümayiş etdirdiyi qətiyyətə görə onun həyatına dəfələrlə sui-qəsdlər təşkil edilmiş, Uca Tanrının iradəsi ilə son andaca həmin qəsdlərin qarşısı alınmışdır. Bu qəbildən olan bir neçə xəyanətin üstünün açılması, milli dövlətçiliyimizin bədxahlarının ifşa edilməsi yəqin ki, bütün oxucuların xatirindədir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı, türk dünyasının məşhur ictimai-siyasi xadimlərindən biri olan ulu öndər Heydər Əliyev “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” müdrik ifadəsi ilə hər bir soydaşımızın qəlbində əbədi, silinməz iz buraxmışdır. Bu dahi şəxsiyyət haqqında fikir söyləmək və ya yazı hazırlamaq məsuliyyətli olduğu qədər də çətinidir. Heydər Əliyevin təkcə müstəqillik illərində incəsənət sahəsi ilə bağlı imzaladığı fərman və sərəncamları toplasaq, incəsənətimizin inkişafı və tərəqqisi tarixinə təsir göstərmiş böyük bir sənədlər toplusu yaranar. Təsdiq etdiyi tarixi sənədlərlə öz imzasını əbədiyyətə qovuşduran ulu öndər Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinin əsas prioritetlərini özündə əks etdirən çoxsaylı qərar və qanunların müəllifidir. “Mədəniyyət haqqında qanunun təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam, mədəniyyət aləminin müxtəlif sahələrinin fəaliyyətini tənzimləyən digər qanunların təsdiq edilməsi, eləcə də hüquqi dövlət quruculuğu prosesində mədəniyyət siyasətinə önəm verilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu sahənin daha təkmil üsullarla inkişafının sürətləndirilməsi məqsədi ilə xüsusi

dövlət proqramlarının hazırlanaraq həyata keçirilməsi artıq özünün uğurlu bəh-rələrini verməkdədir. Azərbaycan mədəniyyətinin beynəlxalq aləmdə tanıtıl-ması və təbliği istiqamətində xüsusi addımlar da məhz onun siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra atılmışdır. BMT-nin mədəniyyət sahəsində ixtisaslaşmış qu-rumu olan YUNESKO ilə əməkdaşlıq və bu qurumda Azərbaycanın daimi nü-mayəndəliyinin fəaliyyəti sadalananları bir daha təsdiq edir. Onun çoxşaxəli fəaliy-yətində elə bir sahə tapmaq olmaz ki, Azərbaycan üçün taleyüklü məsələlərin hamısını əhatə etməmiş olsun. Bu ali keyfiyyət ilk növbədə dahi şəxsiyyətin tə-biətindən – ona ilahidən verilən fitri istedadından irəli gəlirdi.

Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, milli dövlətçilik dəyərlərinin əsasını sağlam düşüncəli mədəniyyət təşkil edir. Gələcək uğurlara yeganə təminat isə sağlam cəmiyyət quruculuğuna diqqət artırmaq, köklü mənəvi dəyərləri yeni nəslə və bütün cəmiyyətə daha dərinlən və əzmlə aşılamaqdır. Heydər Əliyev mədəniy-yəti xalqın böyük milli sərvəti hesab edirdi. Elə ona görə də mədəni-mənəvi də-yərlərin qorunması, təbliği və yeni estetik düşüncəyə məxsus əsərlərin yaradıl-ması üçün mümkün olan hər şeyi edirdi.

Mədəniyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, Heydər Əliyev qayğısından bəhrələnməsin. Musiqimiz də, teatrımız da, kino sənətimiz də, heykəltəraşlıq və rəssamlığımız da, xalça sənətimiz də bugünkü inkişafında ulu öndərin çox dəyərli ideyalarından bəhrələnilib. Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında yeni bir dövrün əsasını qoydu. Mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz beynəlxalq aləmdə tanındı. Fəxrlə demək lazımdır ki, Azərbaycan mə-dəniyyətinin görkəmli xadimləri Heydər Əliyev dövründə olduğu qədər heç za-man tanınmamışlar. Heydər Əliyev mədəniyyətimizi yaradan, onu inkişaf etdi-rən insanların əməyini yüksək qiymətləndirir, onların daim qayğısını çəkirdi. Onların adlarını sadalamaqla qurtaran deyil. Azərbaycanın görkəmli sənətkar-ları sovet dövründə məhz Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində “Sosialist Əməyi Qəhrəmanı” kimi SSRİ-nin yüksək fəxri adını almışlar. Heydər Əliyev bəstə-karların, kinematoqrafçıların, teatr xadimlərinin, rəssamların qurultay və konfrans-larında iştirak edir, dərin məzmunlu nitqi iştirakçıların alqışları ilə qarşılanırdı. Onun hər çıxışı mədəniyyətin bir sahəsinin gələcək inkişaf proqramı idi. O, hansı sahədən danışırıdysa, elə hiss edirdin ki, bu sahənin mütəxəssisi, bilicisidir. Heydər Əliyev özü də incəsənətə meyilli şəxsiyyət idi. Elə gəncliyində də incə-sənətə gəlmək, memar olmaq istəyirdi. Amma zaman ulu öndəri siyasət mema-rına çevirdi. Çünki bu xalqın belə bir siyasət xadiminə çox böyük ehtiyacı var idi.

Hələ sovetlər dövründə Heydər Əliyev Azərbaycanda mədəniyyətin maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Nə qədər ki-noteatrlar, teatr binaları, muzeylər inşa olundu, mədəniyyətimizin kadr poten-sialı gücləndirildi. Xalqın mənəvi dəyərlərinə diqqət artırıldı. Akademik İsa Hə-bibbəyli ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın milli-mənəvi dəyərləri ilə bağlı apardığı siyasət haqqında yazır: “Görkəmli dövlət xadimi dövlətçilik fəaliyyəti prosesində millilik amilini, tarixilik anlayışını və müasirlik prinsiplərini ardıcıl

olaraq həyata keçirmək yollarındakı mübarizəsində ədəbiyyatda dərin iz salmış, köklü ənənələrə malik olan həmin amillərdən yerli-yerində, əsaslı şəkildə faydalanmaqla özünün ali məqsədlərinə nail olmağa çalışmışdır. Bu yüksək ali qayə isə hələ sovet rejimi çərçivəsində olsa belə, Azərbaycanda möhkəm milli əsaslara malik olan, davamlı tarixi ənənələri qoruyub saxlayan və müasir inkişafın önündə gedən dövlət hakimiyyəti formalaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Müşahidələr və təhlillər göstərir ki, sovet hakimiyyəti illərində Heydər Əliyevin bu istiqamətdə apardığı ardıcıl və düşünülmüş siyasəti özünün ilkin bəhrələrini vermişdir”.

Nizami, Əcəmi, Tusi, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Aşıq Ələsgər, Hüseyn Cavid, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev kimi görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yubileyləri, Azərbaycan teatrının 100 illiyi təntənə ilə qeyd olundu. Azərbaycan varlığının ensiklopediyası sayılan “Dədə Qorqud” eposunun 1300 illiyi dünya miqyasında qeyd edildi. Azərbaycan tarixinə və Azərbaycan dilinə aid qiymətli araşdırmalar yüksək dövlət mükafatlarına layiq görüldü... 1977-ci ildə Nizami irsinin yenidən öyrənilməsi haqqında qərar qəbul olundu, bu sahədə səmərəli işlər görüldü. Cənubi Azərbaycanla bağlı mövzuların ədəbiyyatda inikası üçün geniş imkanlar açıldı. 1979-cu ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Cənubi Azərbaycan üzrə katibi vəzifəsi təsis edildi. Vaxtilə “pantürkist” kimi damğalanmış Hüseyn Cavidin cənazesinin qalıqları 1982-ci ildə İrkutsk vilayətindən gətirilərək Naxçıvanda dəfn edildi. SSRİ-nin ən nüfuzlu incəsənət yönlü ali məktəblərində Azərbaycan gəncləri təhsil alıb Bakıya döndürüldər. Sankt-Peterburqun, Moskvanın teatr, rəssamlıq, musiqi üzrə ali təhsil ocaqlarını bitirmiş gənclər bu gün Azərbaycan mədəniyyətinin aparıcı sənətkarlarıdır. Heydər Əliyev bu kadrların hazırlanmasında ona görə maraqlı idi ki, gələcək müstəqil Azərbaycanımız üçün onlar fayda verəcəkdilər və verdilər də.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bir müddət məlum səbəblərdən mədəniyyətimiz böyük çətinliklər qarşısında qalsa da, Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdışı sanki Azərbaycan mədəniyyətinin də tərəqqisinə yeni təkan verdi. Sosial problemlər ucbatından xarici ölkələrə üz tutan sənət adamları Vətənə döndülər, onlara xüsusi qayğı göstərilməyə başlandı. Bağlanmış teatrlar, kitabxanalar, muzeylər öz qapılarını yenidən tamaşaçıların üzünə açdı. Azərbaycanda yüzlərlə mədəniyyət müəssisələri təmir olundu və xalqın ixtiyarına verildi. Musiqi sənətimizin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan ulu öndərin sərəncamı ilə incəsənət işçilərinə “Prezident təqaüdü” verildi. Onların bir çoxu “Şöhrət” ordeninə layiq görüldü, “İstiqlal” ordeni ilə təltif olundu.

Teatrlarımız öz fəaliyyətini genişləndirdi. Heydər Əliyev teatrı çox sevirdi. O, həmişə tamaşadan sonra yaradıcı kollektivlə görüşür, onlara öz tövsiyə və tapşırıqlarını verirdi. Bu görüşlər sənət adamlarının məsuliyyətini artırır, onları öz qüvvələrini səfərbər etməyə istiqamətləndirirdi.

Azərbaycan kinosunun böyük bir inkişaf dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə dondurulmuş kino istehsalı bərpa edildi, “Azərbaycanfilm”in fəaliyyətində canlanma hiss edilməyə başlandı. Dövlət sifarişi ilə filmlərin istehsalı kino xadimlərini yenidən fəaliyyətə qaytardı. Azərbaycanda beynəlxalq səviyyəli kinofestivallar keçirildi, filmlərimiz beynəlxalq festivallarda nümayiş etdirilməyə başladı. Ən əhəmiyyətli fakt bu idi ki, Azərbaycanda ilk film nümayiş etdirildiyi 2 avqust tarixi (1898) “Kino işçilərinin peşə bayramı” kimi qeyd olunmağa başladı.

Ulu öndərin hakimiyyəti illərində muzey və kitabxana işi, rəssamlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq sənəti sürətlə inkişaf etdi. Bakıda və eləcə də bölgələrdə ucaldılmış çox dəyərli heykəllər, inşa edilmiş müasir və klassik əsərləri birləşdirən əzəmətli binalar xalqımızın milli sərvətinə çevrildi. Paytaxtımız Bakı gözəlləşdi və yeni görünüş aldı. Qürur hissi ilə demək lazımdır ki, regionlarımızda da mədəniyyətin inkişafı geniş vüsət aldı.

Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğini həmişə diqqət mərkəzində saxlayan ulu öndərin hakimiyyəti illərində çox səmərəli tədbirlər reallaşdırılıb. Ümum-milli lider Azərbaycanın sivil dünya ilə integrasiyasına, xalqların iqtisadi-siyasi, humanitar yaxınlaşmasına dövlətçiliyi möhkəmləndirən, xalqı inkişaf etdirən ən vacib vasitələrdən biri kimi baxırdı və bu zaman dünya ilə dil tapmağın ən sınaqmış və optimal yollarından biri olaraq mədəni dəyərlərin qarşılıqlı dərkini və təbliğini əsas götürürdü. Bu mənada xarici ölkələrdə keçirilən Azərbaycan mədəniyyət və incəsənət günləri, eyni zamanda Azərbaycanda keçirilən belə tədbirlər mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına çox gözəl yol açırdı.

Heydər Əliyevin incəsənətimizin inkişafı və tərəqqisi naminə atdığı səmərəli addımlar onun apardığı uğurlu siyasətin tərkib hissələrindən olan mədəniyyət siyasəti bu gün Azərbaycan mədəniyyətinə və incəsənətinə özünün intibah mərhələsini yaşatmaqdadır. Biz sadəcə ulu öndərin sayı yüzlərlə hesablanan mədəniyyət obyektlərinin – teatr, konsert, qalereya, sərgi salonlarının, mədəniyyət evlərinin, kinoklub və bu kimi digər ocaqların tikintisinə, yenidən qurulmasına və əsaslı təmirinə ayırdığı diqqəti nəzərdə tuturuq. Eyni zamanda onun ölkəmizdəki yaradıcılıq ittifaqlarının maddi-texniki bazalarının yaxşılaşdırılmasına, sənət adamlarının – şair, yazıçı, bəstəkar, rəssam, rejissor və aktyorların Prezident təqaüdlərinə, yüksək orden və medallara layiq görülməsinə, onların yubileylərinin keçirilməsinə, incəsənət xadimlərinin xatirələrinin əbədiləşdirilməsinə dair imzaladığı sərəncamları yada salmaq kifayətdir. ulu öndərin bu sahədəki fəaliyyəti bütövlüklə qələmə alınsa, o zaman yüzlərlə şərəfli və yadda qalan səhifələr yaranar. Təkcə ulu öndərin siyasətinin bəzi nüanslarını vurğulamaqla fikrimizi təsdiq edə bilərik.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın tanınmış sənət adamlarına göstərdiyi diqqət və qayğı, yaradıcı şəxslərlə yaxın dostluq əlaqələri Heydər Əliyevə böyük sənət adamları arasında dərin hörmət və nüfuz qazandırmışdı. Azərbaycanın tanınmış ziyalıları ilə şəxsən görüşərək onların yaradıcılıqları ilə

yaxından maraqlanan, ünsiyyət yaradan ümummilli lider bu addımıyla milli mədəniyyətimizin daha da inkişaf etməsi üçün stimül yaradırdı. Onun sənət adamlarına göstərdiyi diqqət və qayğı dünya siyasətində nadir dövlət başçıları-nın nümayiş etdirdiyi keyfiyyət idi. Bəlkə də yaradıcı adamlara bu qədər isti münasibətin göstərilməsi Heydər Əliyevin bütün sənət sahələrinin özünəməxsus incəliklərindən praktiki xəbərdar olmasından irəli gəlirdi.

Bu böyük siyasət memarının hakimiyyətə yeni qayıdışı xalqımız üçün çox ağır bir dövrə təsadüf etdi. Lakin bu polad iradəli şəxsiyyət böyük sərkərdə dühası ilə gənc, müstəqil Azərbaycanı xaos və anarxiyadan, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən ustalıqla çıxararaq tərəqqiyə, yüksəlişə, davamlı sabitliyə, hüquqi-demokratik dövlətə doğru apara bildi və həyatının son məqamında belə yaratdığı Müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz sədaqətli və dəyanətli silahdaşına etibar etməklə yeni möhtəşəm bir xidmətə imza atdı.

Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasəti bu gün hörmətli Prezidentimiz Cənab İlham Əliyev tərəfindən çox ləyaqətlə davam etdirilir. 2003-cü ildən sonra Azərbaycanda Heydər Əliyevin mədəniyyətimizin inkişafı ilə bağlı ideyaları davamlı olaraq həyata keçirilir. Azərbaycan mədəniyyətinin müxtəlif sahələri olan teatr, kino, kitabxana və muzey işinin inkişafı ilə bağlı qəbul olunan dövlət proqramları ölkəmizdə mədəniyyətin tərəqqisinə yeni stimül yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin 2007-ci il 19 fevral tarixli “Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında” Sərəncamı teatrlarımıza göstərilən diqqət və qayğının bariz nümunəsi idi. Ölkə Prezidentinin teatr sənətinin inkişafı ilə bağlı 2009-cu il 18 may tarixli Sərəncamına əsasən “Azərbaycan teatrları 2009-2019-cu illərdə” Dövlət Proqramı hazırlandı. Bu proqramda Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatında, milli mədəniyyətimizin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan Azərbaycan teatrının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və yaradıcılıq imkanlarının inkişaf etdirilməsi, habelə teatr sisteminin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Proqram Azərbaycan teatrının zəngin yaradıcılıq ənənələrinin qorunmasını, milli-mədəni dəyərlərin təbliği və dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasını təmin etmək, milli teatr sənətinin davamlı inkişafını dəstəkləmək məqsədi daşıyır, Azərbaycan teatr sənətinin yaxın 10 il ərzində inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir, həmçinin milli mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan teatrının repertuarının günün tələblərinə uyğun formalaşması məqsədinə xidmət edir. Bu gün mədəniyyət obyektləri təmir olunur, yeniləri inşa edilir. Bakıda təmir olunmamış teatr binası qalmamışdır. Bakının 2009-cu ildə İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı elan edilməsi də Azərbaycan mədəniyyətinin dünyaya inteqrasiyası istiqamətində çox önəmli bir hadisə idi.

Dövlət Proqramı çərçivəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən teatrlarda xeyli sayda layihələr gerçəkləşdirildi, əhəmiyyətli işlər görüldü. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun

ardıcıl qayğısı sayəsində Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının binası əsaslı surətdə yenidən qurularaq ictimaiyyətin istifadəsinə verildi.

Mədəniyyət tariximizin parlaq səhifələrini yazan Naxçıvan teatri ümum-milli lider Heydər Əliyevin 1991-ci il sentyabrın 3-də Muxtar Respublika Ali Məclisinə Sədr seçilməsi ilə Naxçıvanda bir çox sahələr kimi mədəni mühitdə də bir canlanma yarandı. Bağlanma, ləğv edilmə, binası isə özəlləşmə təhlükəsi ilə üzləşmiş Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına da diqqət və qayğı yönəldi. Bu qədim sənət ocağına xüsusi rəğbət bəsləyən ulu öndər Naxçıvan teatrları da düşdüyü burulğandan xilas edib onun dirçəlməsi və inkişafı qayğısına qalaraq hər cür şəraitin təmin olunmasına çalışdı. Məhz bunun nəticəsində 1992-1993-cü illərdə teatr bir sıra maraqlı tamaşalar hazırlayaraq qonşu Türkiyə Respublikasının şəhərlərinə uğurlu səfərlər etdi.

Ulu öndərin yenidən Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra Naxçıvan teatri öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Teatrda yenidən milli ruh, milli düşüncə hökm sürməyə başladı. Bu qədim sənət məbədinə tariximiz, milli qan yaddaşımız və soy-kökümüzə bağlı tamaşalara üstünlük verildiyinin şahidi olduq. H.Cavidin “Topal Teymur”, “İblis”, “Səyavuş”, C.Məmmədquluzadənin “Dəli yığıncağı”, N.Nərimanovun “Nadir şah”, İ.Əfəndiyevin “Hökmdar və qızı”, N.Xəzrinin “Atıllan atlıları”, Elçinin “Mənim ərim dəlidir”, N.Həsənzadənin “Atabəylər”, Kəmalənin “Məhsəti”, H.Arzulunun “Əlinə qalası”, H.Eyvazlının “Araz sahilində doğan günəş”, A.Babayevin “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” kimi əsərləri qədim sənət ocağında uğurla tamaşaya qoyuldu.

Həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət və incəsənət sahələrini yenidən öyrənmək, obyektiv tədqiq etmək sahəsində də geniş imkan və şərait yaradıldı. Qürurla öyünə bilərik ki, Heydər Əliyev siyasətinin nəticəsidir ki, bu gün muxtar respublikanın tarixinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyat və incəsənətinin öyrənilməsi elmi əsaslara söykənir. Bütün bu müsbət keyfiyyətlər ölkəmizdə bərqərar olan sağlam iqlimin, sosial ictimai sabitliyin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Bu uğurlar müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı, xalqımızın ümummilli lideri, əvəzolunmaz dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin apardığı prinsiplə fəaliyyətin, onun siyasi kursunun ən layiqli davamçıları – Respublika Prezidenti İlham Əliyevin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun əməli işlərinin nəticəsidir.

“Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının 125 illik yubileyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 31 yanvar tarixli Sərəncamı ilə Naxçıvan teatrının 125 illik yubileyi 2008-ci ilin sentyabr ayının 27-də təntənə ilə keçirildi. Yubiley ərəfəsində ölkə Prezidentinin, eyni zamanda Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin imzaladıqları tarixi əhəmiyyətli sərəncamlarla teatr əməkdaşlarının Prezident təqaüdü və mükafatına, fəxri adlara və medallara layiq görülməsi teatra dövlət qayğısının növ-

bəti bariz nümunəsi oldu. Naxçıvan teatri özünün şanlı 130 illik yubileyinə doğru ilhamla və inamla irəliləyir.

Müstəqillik tariximizdə Heydər Əliyevin siyasətinin uğurlu davamçısı Cənab Prezident İlham Əliyev Azərbaycanı bölgənin liderinə, dünyada söz sahibinə çevirdi, milli maraqların dövlət siyasəti səviyyəsində daha geniş şəkildə həyata keçirilməsini davam etdirdi. Bu maraqlar həm ölkə daxilində siyasi, iqtisadi, həm də Azərbaycan üçün xüsusi önəm daşıyan xarici siyasət sahəsində düşünülmüş və olduqca dəqiq hazırlanmış konsepsiyalar əsasında təmin edildi. Zaman göstərdi ki, ulu öndər Heydər Əliyevin göstərdiyi bu yol xalqımızın taleyində misilsiz rol oynadı, onun siyasi məktəbinin layiqli davamçısı Cənab İlham Əliyevin hazırladığı çox çevik strateji planlar, onun xalqla sarsılmaz birliyi sayəsində uğurla davam etdirilir, bütün sahələrində inanılmaz dərəcədə mühüm nailiyyətlər əldə olunmuş və respublikamız qısa bir dövrdə inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə yüksələ bilmişdir.

Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasətinin reallaşması işində bu gün ulu öndərin adını şərəflə daşıyan Fondun böyük xidmətləri vardır. Milli-mənəvi dəyərlərimizə qayğı, onların qorunması və təbliğində Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri əvəzsizdir. Fondun muğam sənətimizin inkişafına, Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada tanınmasına, milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğinə həsr etdiyi davamlı tədbirlər olduqca əhəmiyyətlidir. Yeri gəlmişkən deyək ki, YUNESKO-nun dünya irs siyahısına Azərbaycanın bir neçə sərvəti – Qobustan qaya rəsmləri, Azərbaycan muğamları, Azərbaycan aşiq sənəti, Azərbaycan xalçaları, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları və bir neçə Azərbaycan klassikləri daxil edilmişdir. Şübhəsiz ki, bu faktlar Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun Azərbaycandakı xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın xalqımız qarşısında böyük xidmətləridir. Bütün bunlar görülən işlərin hamısı deyil, bu istiqamətdə ardıcıl siyasət davam etdirilir və inanırıq ki, bunun çox böyük müsbət nəticələri olacaqdır.

Mədəniyyət hər bir xalqın mənəvi dünyasının, milli mövcudluğunun əsas atributlarından biridir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra hər sahədə olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də böyük işlər görülmüşdür. Hazırda müstəqillik və demokratiya yolunda inamla irəlilədiyimiz bir vaxtda cəmiyyət həyatında insanların potensial qüvvələrinin, fərdi qabiliyyətinin işə salınması həyatı tələbata çevrilmişdir. Mədəni həyatın demokratikləşdirilməsi, gənclərin, yeniyetmələrin, əmək qabiliyyətli insanların bu prosesdə yaxından iştirakı, əhalinin mədəni həyat səviyyəsinin daha da gücləndirilməsi yolunda böyük addımlar atılmışdır.

Mədəni irsimizin qorunub saxlanması, inkişaf və tərəqqisində, onun geniş təbliğində, dünya miqyasında şöhrət tapmasında, Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı ulu öndərin diqqət və qayğısının nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu baxımdan qədim, zəngin maddi və mənəvi mədəniyyətə malik xalqımız

məhz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasəti nəticəsində öz varlığı, mənəvi irsi, tarixi keçmişi ilə fəxr edə bilər. Bu gün müstəqil Azərbaycan onun memarı və qurucusu Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyini bayram etməklə, onu unutmur, ideyalarına daim böyük sədaqət nümayiş etdirir, abidəsi xalqımız tərəfindən ziyarət edilir, önünə tər çiçək dəstələri qoyulur, hörmətlə yad edilir.

Bəli, Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarının uğurlu siyasəti sübut edir ki, qədim Şərq mədəniyyətinin əsas varislərindən biri olan məmləkətimiz və əbədi Azərbaycan Respublikamız özünün qədim və zəngin mədəniyyəti ilə hər zaman dünya ölkələri arasında layiqli yerini saxlayacaqdır. Bu işdə xüsusi xidmətləri olan ulu öndər Heydər Əliyevin işıqlı xatirəsi və uca əməlləri isə Müstəqil Azərbaycan Respublikası tarixində və xalqının yaddaşında əbədi yaşayacaqdır.

SƏBUHİ İBRAHİMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: S.ibrahimov@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV FƏLSƏFƏSİ MİLLİ DÜŞÜNCƏMİZİN FENOMENİDİR

Azərbaycanın ən yeni fəlsəfi düşüncəsində yeni səhifə açan ümummilli lider Heydər Əliyev cəmiyyətin mükəmməl ideya nəzəriyyəsi haqqında deyirdi: *“Xalqa xidmət elə, xalqın yolunda özünü fəda elə. Bax, budur ideya, budur fəlsəfə!”*

Ümumbəşəri siyasi liderlər həmişə gəldi-gedər olmaqla yanaşı, eyni zamanda onlar özlərindən sonra xalqının tarixində ya acı xatirə dolu bir boşluq, ya da zəngin siyasi təcrübəyə əsaslanan və yenilikçi ruhda olan mütərəqqi fikirlər və ölməz ideyalar qoyub gedirlər. Bu mütərəqqi fikirlər, nəcib işlər və ölməz ideyalar xalqının sosial və tarixi yaddaşında daim yaşamaqda davam edir. Məhz onların xoşbəxtliyi də elə bundadır. Çünki əgər bu ideyalar və fikirlər xalqın ümid və arzu çıraqlarını yandırarsa, xalqın şərəfi, ləyaqəti, mənəvi sağlamlığı, dini-əxlaqi dəyərləri və milli mentaliteti barədə qayğılanırsa, onda bunlar milyonlarla insanın qəlbində və zəkasında özünə dərin yer edərək zəngin əqidəyə çevriləcəkdir.

Heydər Əliyev fəlsəfi düşüncəsi Azərbaycan xalqının şərəf və ləyaqətini, milli mentalitet fenomeninin qorunması və formalaşmasını bacarıqla, tarixi borc hissi olmaqla və məsuliyyətlə həyata keçirmişdir. O, bu nəcib fəaliyyətlə nəinki özü maariflənmiş, hətta başqalarını da maarifləndirmiş, onları dəyərli ideyalarla, məsləhətlərlə, müdrik nəsihətləri ilə silahlandırmışdır.

Milli düşüncənin ən başlıcası odur ki, insan özünüdərk prosesində özü haqqında biliklər əldə edir, özü haqqında bilmədiyi biliyi qazanmaq isə insanın hisslərini, duyğularını ülviləşdirir, təfəkkürün zənginləşməsinə, onun mentalitetinin məzmununa yeni keyfiyyət gətirən yollar açır. Bu proses insanın öz ətrafına və özünə münasibəti təcrübəsini müdrikləşdirir, mənəviyyatını və mentalitetini saflaşdırır. Bu isə bütövlükdə düşüncə sahibli fərdlərdən ibarət cəmiyyəti saflaşdırır.

Milli düşüncə fenomeninin meydana gəlməsi dünya mədəniyyəti tarixində epoxal əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu baxımdan milli düşüncə insana belə bir həqiqəti aşkarlayır ki, fərdin varlığının fəlsəfi mənası, onun yaradıcı şəxsiyyət kimi mövcudluğu milli düşüncə varisliyi məcrasında mümkündür, çünki yaşamaq və düşünmək qabiliyyətini insana milli düşüncə prosesi verir. Milli düşüncə son nəticədə mənəvi və etik dəyərdir, insanın aləmlə bağlılığını şərtləndirən vacib bir intellektual vasitədir. Deməli, zəngin milli düşüncəyə yiyələnəndən milli düşüncə varlığının qaynaqlarını dərk etmək, milli təfəkkürün, milli-mənəvi dəyərlərin, milli-mədəniyyətin və milli-mentalitetin sosial-əxlaqi mahiyyətini

anlamaq qeyri-mümkündür. Elə bu baxımdan da ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: ***“Həyatımızın mənəvi, mədəni sahəsi heç vaxt unudulmamalıdır. Çətinliklər nə qədər olsa da, mədəniyyətə, mədəni irsimizə, mənəviyyətə daim xüsusi diqqət yetirməli və bu sahənin geri qalmasına yol verməməliyik”***.

Milli düşüncəmizin yaratdığı böyük fəlsəfi ideya olan “həyatın mənası” odur ki, xalqın milli mənlilik şüuru və milli mədəniyyətini qoruyub saxlamaq onun azərbaycanlı yaddaşını və dünyagörüşünü hifz etməkdir, onun bugünkü həyat tərzini saflaşdırmaq və mənalandırmaqdır. Elə bu baxımdan ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: ***“Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın, tarixini öyrənsin, milli mədəniyyətindən, elmindən heç vaxt ayrılmasın”***.

Heydər Əliyev fəlsəfəsi milli düşüncəmizin fenomeni olmaqla yanaşı, həmçinin milli iftixarımızın, vətənpərvərlik hissinin daha da yüksək, sönməz zirvələrə qalxmasını təmin edir. Bu fikrini ***“Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə necə töhfələr verdiyini bir daha dərk etməsinə şərait yaradacaq və hər bir azərbaycanlıda, ilk növbədə, gənc nəsildə milli iftixar, vətənpərvərlik hissini daha da yüksəldəcəyik”*** deməklə ümummilli lider Heydər Əliyev bir daha vurğulamışdır. Bu baxımdan da dahi şəxsiyyətlərin, böyük zəka sahiblərinin dühasından bəhrələnmiş milli düşüncə, milli mənlilik şüurunun formalaşması kimi Azərbaycan vətəndaşlarında real gerçəkliyə söykənən qürur hissi keçirməyə mənəvi əsas verir.

Azərbaycan xalqının milli düşüncə tarixinin formalaşmasında İslam dininin, onun etik-estetik dəyərlərinin rolu misilsizdir. Təsadüfi deyil ki, öz xalqının milli-mənəvi xəzinəsindən güc alan ulu öndər Heydər Əliyevin sosial fəlsəfəsində milli düşüncə məsələsi dini etiqadların azərbaycanlıların milli mənəviyyatında oynadığı rol ilə vəhdətdə nəzərdən keçirilir. Həqiqətən xalqımız bu dinin, onun müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimin əxlaqi dəyərlərini, öyüd-nəsihətlərini öz milli mentalitetində, milli düşüncəsində və mənəviyyatında saxlamış və bu günə qədər imkanları çərçivəsində hərəkət və davranışlarında həyata keçirməyə çalışmışdır. Elə bu baxımdan da Azərbaycan xalqının milli düşüncə yaddaşında yaşayan din insanların kollektiv psixologiyasının öyrənilməsində böyük və əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycan xalqının milli düşüncə fenomeninin inkişafında ümummilli lider Heydər Əliyevin dini baxımdan əsaslandırılması tarixi faktdır. Məkkə və Mədinə şəhərlərini, sözün əsl mənasında, layiqli, özünəməxsus şəkildə ziyarət edib öz arzu və niyyətlərinə çatan ulu öndər gələcək nəsillər üçün böyük bir örnək yolu qoyub getmişdir. İslamın mənəviyyatını, fəlsəfəsini, elmini və ümumbəşəri duyğularını yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev Mədinə şəhərindəki sevimli Peyğəmbərimiz həzrəti Məhəmməd əleyhissalamın məscidinin şərəf kitabına yazdığı mənalı, eyni zamanda hikmətli sözləri xalqımızın milli düşüncəsinin mühüm qayəsini təşkil edən İslami dəyərlərə dərin hörmət və ehtiramın parlaq təcəssümünü ifadə edərək deyirdi: ***“Allaha şükür olsun ki, uzun illər qəlbimdə yaşayan arzuma, niyyətimə nail oldum. Bu tarixi hadisə***

qəlbimdə böyük həyəcan və rahatlıq hissi yaratdı. Bir daha İslam mənəviyyətinin nə qədər ümumbəşəri, fəlsəfi, elmi əsaslara malik olduğunu dərk etdim. Böyük Allahın böyüklüyünü dərk etdim”.

Bu həqiqətlər bir daha onu göstərir ki, ümummilli liderimizin İslamın sevimli peyğəmbəri həzrəti Məhəmməd əleyhis-salamın qoyduğu yolla gedən müsəlman şəxslərin səmərəli fəaliyyətinə böyük qiymət verməsi milli düşüncəmizin, İslam dini ilə bağlı olan müstəqil Azərbaycan Respublikasının mənəvi imicinə şərəf və ucalıq gətirməklə bərabər, azərbaycanlıların mənəviyyatında əxlaqi yeniləşmənin əsasını qoymaq deməkdir. Çünki Azərbaycan xalqının yetmiş il Səudiyyə Ərəbistanında yerləşən Məkkənin müqəddəs Kəbə evinin ziyarətinə həsrət qalması tarixi faktdır. Bu ziyarətin yenidən reallaşması ulu öndər Heydər Əliyevin Məkkə ziyarətinə gedib qayıtması və ***“...Səudiyyə Ərəbistanına gəlmək, burada Azərbaycanı tanımaq ölkəmizin həqiqi vəziyyətini təbliğ etmək özü bir nailiyyətdir***” söyləməsi bir daha milli düşüncəmizin formalaşması, müstəqil ölkənin tanınması və təbliğ olunması deməkdir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adət-ənənələrimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, əxlaqi münasibətlərə və istərsə də dini həyat tərzinə göstərdiyi qayğı başqa xalqların dünyagörüşündə xalqımızın milli düşüncə fenomenini haqqında xeyli xeyirxah psixoloji rəy yaradır. Digər tərəfdən, ümummilli liderin İslam dünyası ilə xoşməramlı görüşlərin keçirməsi və sıx münasibətlər yaratması xalqımızın milli düşüncəsində bir müddət gizli şəkildə həyata keçirdiyi şəriət qanunları ilə yaşaması müqəddəs İslam dininə olan hörməti artırır, milli düşüncənin saflaşması üçün psixoloji imkan yaradır.

Bu mənada dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev fəlsəfi fikrinin öyrənilməsi bunu deməyə imkan verir ki, həm metodoloji baxımdan onun sosial-siyasi baxışlarında cəmiyyətimizi, onun dinamikasını, elmi şəkildə onun dərkini prinsip və qaydalarını, metodlarını fəlsəfi istiqamətdə mənimsəmək, qoyulan problemlərin millətin tarixi yaddaşını başa düşmək, həm də xalqın yeni milli düşüncə fenomeninin formalaşmasında meydana çıxan psixoloji amillər bir başa müstəsna rol oynayır. Bu baxımdan ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqımızın əxlaqi dəyərlərinə sosiomədəni amil kimi yanaşması normal psixoloji mühitin, mənəvi əmin-amanlığın təmin olunmasında funksional roluna diqqət yetirməsi onun intellektinin geniş diapazonla malik olmasından xəbər verir. Bu, dahi maarif-pərvər şəxsiyyətin intellekti ona bütün sosiomədəni təzahürlərə həm vətəndaşlıq, həm də rəşadətli tənqidi nəzəri-metodoloji mövqeyindən yanaşmağa imkan verir.

Heydər Əliyev fəlsəfəsi milli düşüncəmizin fenomeni olmaqla yanaşı, xalqımız onun müdrik kəlamlarına, milli həmrəylik fəlsəfəsinin milli təfəkkürümüzü mənalandıran mülahizələrinə dəfələrlə müraciət edəcək və yararlanacaqdır. Ulu öndər həyatı müdrikliyi ilə zəhmətkeş bağbanı xatırladır. O bilirdi ki, bu gün əkdiklərindən gələcək nəsillər də bəhrələnərək istifadə edəcəklər. Şübhə etmirik ki, xalqın qeyrətli oğlu ümummilli lider Heydər Əliyevin milli

müstəqilliyimizin ruhundan mayalanmış həyat fəlsəfəsi, onun milli düşüncəmizin inkişafı naminə tövsiyə etdiyi mütərəqqi ideyalar bir çox nəsillərin qəlbinə yol tapacaq və azərbaycanlıların əməli fəaliyyətində real təcəssümünü əks etdirəcək.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 21 yanvar 2013-cü il “Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinin ölkə miqyasında layiqincə keçirilməsi haqqında” verdiyi Sərəncamda bir daha vurğulamışdır ki, **“Heydər Əliyev öz siyasi dühası ilə Azərbaycanın müasir simasını müəyyənləşdirmiş və xalqımızın taleyində silinməz izlər qoymuşdur”**.

Öz xalqını sevən və ona ümid bəsləyən Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev şəxsiyyəti böyük insanlar, siyasi liderlər, dövlət xadimləri tərəfindən yüksək səviyyədə qiymətləndirilmişdir. Nikolay Baybakov dahi şəxsiyyət haqqında deyirdi: “Mən Azərbaycanı, Azərbaycan xalqını Heydər Əliyev qədər sevən ikinci adam tanımıram”.

Millətinə, dilinə, dininə daim bağlı olan, ona hörmət bəsləyən ümummilli lider Heydər Əliyevin böyük nüfuzu və məqamı həmişə uca tutulmuşdur. Asiya Müsəlmanları Komitəsinin sədri, Küveytin vəqflər və islam işləri nazirinin müavini Adil Abdulla əl-Fələh dahi şəxsiyyət haqqında deyirdi: “Dünyaşöhrətli siyasi xadim Heydər Əliyev nəinki Azərbaycanda, həm də bütün dünyada layiqli qiymət qazanmışdır. Sevinirəm ki, Allah Azərbaycana belə bir müdrik rəhbər bəxş etmişdi. Onun sözləri və fikirləri tarixə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Heydər Əliyev İslam aləmində çox böyük nüfuz sahibi idi”.

Pakistan Parlamentinin sabiq sədri Kilyani dahi şəxsiyyətin böyük nüfuzundan danışarkən demişdir: “Heydər Əliyev bütün Yaxın Şərqdə və islam aləmində böyük nüfuza malikdir”.

Dahi şəxsiyyətin varlığı bütün türk dünyası üçün sevinc, onu itirməyimiz isə hamımız üçün kədərdir. “Azərbaycanın bu gün yürütdüyü uğurlu və tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin memarı olan Heydər Əliyevi itirməyimiz tarixi və mədəni tellərlə bir-birinə bağlanmış olan xalqlarımızı dərinədən kədərləndirmişdir” – deyən qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin başçısı Abdullah Gül dahi şəxsiyyətə öz hörmət və ehtiramını bildirmişdir.

Bu gün fəxr ilə yad etdiyimiz Müstəqil Azərbaycan qurucusu Heydər Əliyevin milli düşüncəmizdə daha böyük simalara, adlara layiqdir. “Heydər Əliyev XX əsrin görkəmli liderlərindən biri kimi müasir demokratik Avrasiyanın yeni tarixinin bugünkü qurucularındandır” Qırğızıstanın xalq yazıçısı Çigiz Aytmatov öz hörmət və ehtiramını dahi şəxsiyyətə bu cür ifadə etmişdir.

Gürcüstan Respublikasının sabiq prezidenti Eduard Şevardnadze dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev fenomenini qiymətləndirməklə nəinki Azərbaycanda bütün Qafqazda milli düşüncədə indi və gələcəkdə nə qədər rol oynadığını qeyd edərək deyirdi: “Qafqazın müstəqilliyi ilə azadlığın işində Heydər Əliyev fenomeninin indinin özündə nə qədər böyük rol oynadığını xalq hələ sonra biləcək”.

Heydər Əliyev fenomeninin kökündə onun insani xüsusiyyətləri, öz millətinə, öz xalqına xidmətləri, Müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsi naminə gördüyü işlər dururdu. Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsinə, dini abidələrimizin bərpasına, Azərbaycanda mövcud dinlər arasında tolerantlıq mühitinin qorunub saxlanılmasına misilsiz töhfələr vermişdir. Böyük qürur hissi ilə qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev nəinki Azərbaycanın, bütün İslam aləminin görkəmli tarixi şəxsiyyətidir. O, müsəlman ölkələri ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin qurulmasına və əməkdaşlığın genişlənməsinə böyük önəm vermişdir. Azərbaycanda tolerantlıq ənənəsinin möhkəmləndirilməsi strategiyasının əsasını dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev qoymuş və bu zəngin ənənə dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Heydər Əliyev xalqımızın gələcək taleyinin müəyyən mənada milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında inamımızdan, dinimizdən və mənəvi mənbələrimizdən istifadə olunmasını dəfələrlə vurğulamışdır. Bu milli-mənəvi dəyərləri Azərbaycan xalqının ruhunda yaşadan ulu öndər Heydər Əliyev öz doğma millətinin namus və qeyrətinə inanaraq cəsarətlə dedi: ***“Əzəmət və qüdrətinə, namus və qeyrətinə arxalandığım və güvəndiyim Azərbaycan övladları”*** kəlamı bu gün də milli düşüncəmizin, şərəf və ləyaqətimizin, inam və imanımızın, dini-əxlaqi qaynağına çevrilmişdir.

Əxlaqi dəyərlərimizi, milli düşüncəmizin fenomen incəliklərini zənginləşdirən qədim Nuh yurdu olan Naxçıvan əlyazmaları, sözün əsl mənasında, zəngin xəzinə və yeni-yeni elmi biliklərin inkişaf etdirilməsi üçün əsl bir yoldur. Çünki bu yol dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev yoludur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri çox hörmətli Vasif Talıbov 1995-ci il dekabrın 16-da keçirilən Ali Məclisin I sessiyasında demişdir: “Naxçıvan Muxtar Respublikasında inkişafın bir yolu var: – bu, möhtərəm Heydər Əliyevin yoludur”. Həqiqətən yaradılan bu yollarla əldə olunan imkanlardan istifadə etmək və düzgün istiqamətə yönəltmək, xalqımıza olduğu kimi çatdırmaq məqsədilə böyük tarixi keçmişə malik olan qədim Naxçıvan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uzaqgörən ümummilli lider Heydər Əliyevin bu baxımdan doğma Naxçıvanımıza göstərdiyi əvəssiz və dəyərli qayğısı buna əyani sübutdur. Çünki ulu öndərin 7 avqust 2002-ci ildə imzaladığı tarixi Sərəncama uyğun olaraq yaradılmış AMEA Naxçıvan Bölməsi və onun tərkib hissəsindən biri olan Əlyazmalar Fondu bunun bariz nümunəsidir.

Müasir Azərbaycan Respublikasının memarı və qurucusu Azərbaycanın müstəqilliyinin təşəkkülündə və möhkəmlənməsində, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsində, ölkələr və xalqlar arasında hərtərəfli münasibətlərin yaranması və inkişafında, həmçinin genişlənməsində Heydər Əliyevin tarixi rolu misilsizdir. Heydər Əliyevin simasında Azərbaycan Respublikası uzun illər ərzində ölkənin bütün həyatına dərinlən nüfuz etmiş və Azərbaycanın tarixində əbədi yer tutmuşdur. Onun müqəddəs adı ölkəmizin müstəqilliyinin bərqərar ol-

masında qazandığı tarixi nailiyyətlərlə daim bağlı olacaqdır. Bu da bir həqiqətdir ki, Heydər Əliyev özünün bütün istedad və müdrikliyini, Vətənə məhəbbətini, əməksevərliyini və fədakarlığını Azərbaycanın tərəqqisi naminə həsr etmişdir.

Həqiqətən də bu göstərilən əsaslı elmi mülahizələrin məntiqi nəticəsi kimi onu demək olar ki, dahi şəxsiyyətin uzaqgörən fəlsəfəsi Azərbaycanın ən yeni simasını müəyyənləşdirməklə bərabər, həm də milli düşüncəmizin fenomen gözəllik məfkurəsini yaratmışdır. Qədirbilən Azərbaycan xalqı daim borclu qaldığı ümummilli liderinə sadıq qalacaq və heç zaman unutmayacaq.

FƏXRƏDDİN EYLAZOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: eylazov@yahoo.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ İRSİMİZ

Heydər Əliyev bütün mənalı həyatını Azərbaycana, xalqın milli-mənəvi varlığının, irsinin qorunması və inkişafına, onun firavan həyatının təmin edilməsinə, dünya xalqları sırasında layiqli yer tutmağına həsr etmişdir.

Azərbaycan çoxminillik tarixi boyu dünyaya bir çox korifeylər və mü-təfəkkirlər bəxş etmişdir. Lakin bir-birini əvəz edən hadisələrin baş verməsi xalqımızın milli mənlilik şüurunun yüksəlişi və onun intellektual potensialının daşıyıcıları olan qeyri-adi şəxsiyyətlərin yetişməsi baxımından XX yüzillik əv-vəlki əsrlərlə müqayisə edilməzdir. Belə şəxsiyyətlərdən biri və ən görkəmlisi Azərbaycana 30 ildən artıq rəhbərlik etmiş Heydər Əliyevdir.

1969-cu ildən respublika rəhbərliyində olan Heydər Əliyev hakimiyyə-tinin ilk günlərindən Azərbaycan cəmiyyətinin yenidən qurulması sahəsində genişmiqyaslı işlər həyata keçirməyə başladı. Tezliklə Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi göstəricilərə görə, keçmiş İttifaqın qabaqcıl respublikaları cərgə-sinə çıxdı, onların çoxunu ötüb keçdi. Onun təşəbbüsü və birbaşa nəzarəti altın-da keçən əsrin 70-ci illərində gələcək müstəqil Azərbaycanın iqtisadi, sosial və ən başlıcası isə elmi-texniki potensialının hazırlanması böyük uzaqgörənliklə həyata keçirildi. Bütün bunların nəticəsində yüksək inkişaf səviyyəsinə çatan ölkəmiz “Heydər Əliyev Azərbaycanı” kimi tanındı.

Bunun məntiqi davamı kimi, bu illərdə Azərbaycanda gedən milli oya-nış, siyasi-ideoloji dirçəliş prosesinin nəticələri özünü 80-ci illərin sonu – 90-cı illərin əvvəllərindəki xalq hərəkətində göstərdi.

Milli oyanış tarixinin yeni və sistemli mərhələsini yaşayan Azərbaycan cəmiyyəti 1993-cü ildə ölkəni hərc-mərclikdən, şəxsi ambisiyalardan xilas et-mək uğrunda mübarizədə özündə güc və qüdrət tapdı. Azərbaycanın xilas və dirçəlişinin yeni tarixi başlandı. Milli Məclisin 1993-cü il 15 iyun tarixli icla-sında müdrik siyasətçi Heydər Əliyev öz tarixi nitqində demişdir: “Azərbaycan Respublikası bundan sonra onun başına nə gəlsə gəlsin, müstəqilliyini itirmə-yəcək, yenidən heç bir dövlətin tərkibinə daxil olmayacaq, heç bir başqa dövl-ətin əsarəti altına düşməyəcəkdir”.

Diqqətəlayiq haldır ki, yüksək intellektə malik şəxsiyyət olan Heydər Əliyev öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni naili-yətlərindən faydalanmışdır. O, elm və texnikanın, mədəniyyət və maarifin, ədə-biyyat və incəsənətin inkişaf məsələlərinin həlli məqamlarında yüksək peşəkar-lıq göstərmiş, cəmiyyətin, xalqın inkişafını elmdə və milli irsə bağlılıqda görmüşdür.

Azərbaycan xalqının formalaşmasında və bir xalq kimi yaşamasında mühüm amil olan əcdadlarımızdan bizə miras qalmış maddi və mənəvi hər nə

varsa, varis olaraq sahib çıxmaq, onları qoruyub saxlamaq və xalqın özünə qaytarmaq ulu öndərin strategiyasında başlıca məsələlərdən biri idi. İstər ulu öndərin hakimiyyətinin birinci dövründə, istərsə də müstəqillik dövründə biz bunları müxtəlif qərar və sərəncamların, dövlət proqramlarının qəbul edilməsində, tarixi abidələrimizin bərpasında, müxtəlif yubiley tədbirlərinin keçirilməsində və sair məsələlərdə müşahidə edirik. Onlardan bir neçəsini xatırlatmaq yerinə düşərdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə dil siyasəti, Azərbaycan dilinə qayğı, babalarımızdan qalan bu mirasa sahib çıxmaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq istiqamətində öz tövsiyə və tapşırıqlarını verirdi. 1995-ci il noyabrın 5-də keçirilən Konstitusiya Komissiyasının iclasında ulu öndər dövlət dilimizin adı barədə öz qəti fikrini bildirərək demişdir: “Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramımızı bildirərək eyni zamanda bu gün deməliyik və haqqımız var deyək ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşib, özünəməxsus adını götürüb və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişdirib başqa ad qoymaq heç bir nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil. Həm tarixi nöqtəyi nəzərdən, həm fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən, ölkəmizin bu günü və gələcəyi nöqtəyi-nəzərindən”. Müstəqillik qazanandan sonra bir çoxları hələ də öz dilinin imkanlarını düzgün qiymətləndirə bilmirdi. Hələ də düşünürdülər ki, Azərbaycan dili dərin, fəlsəfi fikirləri ifadə etməkdə tələbatı ödəmir. Ən böyük azərbaycanlı dedi və sübut etdi ki, “Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarımadaş olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərindəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır”.

Heydər Əliyevin xalqın milli irsini qorumaq məqsədilə müxtəlif dövlət səviyyəli tədbirlərin təşkil olunması və həyata keçirilməsini zəruri hesab edərək Məhəmməd Füzulinin 500 illik, folklorumuzun nadir incisi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi münasibəti ilə imzaladığı fərmanları xatırlamamaq mümkün deyil.

Keçmişin miraslarını çağdaş dünyagörüşlərinə və təsəvvüflərinə uyğunlaşdırmaq, yaxud bunun əksini etmək əslində siyasi iradədən çox mənəvi məsuliyyət tələb edən işdir. Lakin öz xalqını yetərinə tanıyan, onun mənəvi-etik parametrlərinə dərinlən bələd olan böyük öndər bütün hallarda xalqın mənafeyini hər hansı ictimai prinsipdən, siyasi gedişdən üstün tuturdu. Onun söylədiyi bu fikirlərə diqqətlə nəzər yetirək. “Demokratiyanın hüdudları genişdir. O, hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə, mentalitetinə, hər bir cəmiyyətin, hər bir dövrün tələblərinə uyğun olaraq inkişaf edir”. Bir çoxları bunları keçmişin qalığı kimi gördüyü halda ulu öndər keçmişlə bu günün sintezini yaradaraq, dövrün tələblərinə uyğunlaşdıraraq onları yaşatmaq və yaşamaq tələbini ortaya qoyurdu.

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına böyük diqqət və qayğı göstərən ümummilli liderimiz dönə-dönə xatırladırdı ki, “həyatda uğur qazanmaq üçün xalqımızın, millətimizin milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq olmaq lazımdır, bu milli-mənəvi dəyərləri ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirib müasir həyat tərzini keçirmək lazımdır”. Ümummilli liderimiz Azərbaycan xalqının mənəvi dünyasının mühüm həlqəsi olan islami dəyərlərə böyük ehtiram bəsləyirdi. Böyük öndər deyirdi: “Azərbaycanda islamşünaslıq sahəsində XX əsr, demək olar ki, tamam itirilmişdir. Bu işləri görmək üçün Azərbaycanda islamşünaslıq elmini inkişaf etdirmək lazımdır”. Təfəkkür sahibləri üçün bu cümlələr böyük strateji xəttin mühüm bağlarından biri kimi qavranılır. Çünki bu fikirləri adi insan, adi vətəndaş deyil, dövlət başçısı rəsmən bəyan edir. Bununla da ümummilli liderimiz keçmişdən bizlərə miras qalmış mənəvi dəyərlərin daha da möhkəmləndirilib yaşarlığının daimiliyi üçün əməli fəaliyyət göstərən şəxsiyyət kimi daim yaddaşlarda qalacaq.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, milli-mənəvi dəyərlərimizdən biri də xalqa xidmətdə təmənnəsiz, qətiyyətli, ümumi mənafeyi şəxsi mənafe-dən uca tutmaqdır. Müstəqilliyimizin ilk illərində qorxulu kabus kimi bizi təhdid edən mənəviyyatsızlığa Heydər Əliyev son qoydu.

Ulu öndər milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərimizi özümüzə qaytardı və bu dəyərlər üzərində də milli ideologiyamız formalaşdırıldı. “Milli-mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz” deyərək bu dəyərlərin ən əsaslarının müqəddəs Qurani-Şərifdə əks olunduğunu vurğulayırdı. Onları qorumağı, inkişaf etdirməyi tapşırır və göstərirdi ki, bunlar olmayacaqsə, millət də, xalq da olmayacaq: “Milli-mənəvi dəyərlərimiz bizim ana dilimizdir. Azərbaycan dilidir, bizim adət-ənənələrimizdir, mənəvi-əxlaqi mentalitetimizdir. Bunların hamısı ilə fəxr etməliyik. Çünki bunlar yoxdursa, azərbaycançılıq da olmayacaq və Azərbaycan xalqı da olmayacaq. Ən azı digər xalqların içində eriməli olacaq”. Odur ki, ümummilli liderimiz bütün bu dəyərləri, milli ideologiyamızın əsasının azərbaycançılıq olduğunu deyirdi: “Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən azərbaycançılıqdır. Dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər – bunlar hamısı azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissələridir”.

Heydər Əliyev 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına 29 dekabr 2000-ci il tarixli müraciətində həmvətənlərini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəst-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışdır. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də bu günümüzə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı

ədəbi irsimiz sübut edir. Xalqımızın dünya elminə bəxş etdiyi töhfələrlə fəxr etməyə haqqı var. Nəsrəddin Tusinin, Əbdülhəsən Bəhmənyarın, Şihabəddin Sührəverdinin və digər mütəfəkkirlərin adları dünya elm aləminə yaxşı tanışdır. Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda təşəkkül tapmış intibah dünya mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Bu intibah Azərbaycan xalqının həyatın müxtəlif sahələrində qazandığı böyük uğurlarının məntiqi nəticəsi idi”.

Ümumiyyətlə, ilk Azərbaycan-müsəlman kitablarının bütün orta əsrlər ərzində yaradılmasında, eləcə də yeni tarixi epoxada milli yazılı abidələrimizin yaradılmasında, qorunub-saxlanılmasında, dünyanın müxtəlif elm və mədəniyyət mərkəzlərindən Azərbaycana zəngin kitab kolleksiyalarının daşınmasında, ilk növbədə, Azərbaycan alimlərinin rolu əvəzsiz olmuşdur. Bununla yanaşı, tarix göstərir ki, Azərbaycan elm və mədəniyyəti, eləcə də yazılı-mənəvi irsimiz tarixin bütün çağlarında öz xalqını sevən, onun yaratdığı unikal səviyyələri yüksək qiymətləndirməyi bacaran, bu sərvətin qorunmasının və xalqın istifadəsinə verilməsinin bütün təşkilati işlərinin ağırlığını öz üzərinə götürməyə hazır olan mərd, ağıllı və qüdrətli hamilərə, dövlət xadimlərinə ehtiyac vardır. Orta əsrlər boyu millətini sevən, onun gələcəyini düşünən, xalqın ulu əcdadlarının irsini zənginləşdirməyə və gələcək nəsillərə çatdırmağa coşqun maraq göstərən Ağ-qoyunlu, Qaraqoyunlu, Səfəvi, Əfşar, Qacar şahlarının, ümumiyyətlə, kübar cəmiyyətin nümayəndələrinin adları Azərbaycan tarixində fərəhlə çəkilir.

Azərbaycan elm və mədəniyyəti XX əsrdə yazılı-mənəvi irsin qorunması və xalqa təqdim edilməsi istiqamətində qüdrətli himayədarların qayğısına bəlkə də əvvəlki epoxalardan daha çox ehtiyac hiss etmişdir.

Azərbaycan əlyazmalarının və qədim çap kitablarının əsrin kəşməkeşli illərində qorunub zəmanəmizə çatdırılmasında Azərbaycan ziyalıları mühüm rol oynamışdır. XX əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq, əlyazmalar və ərəb qrafikasında yazılmış başqa mənbələr feodalizmin, kapitalizmin, ümumiyyətlə, keçmişin qalıqı adı altında məhv edilirdi. 13-14 əsr ərzində yazılmış və toplanmış abidələrin mütləq əksər hissəsi vulqar sosiologizm şüarları altında tar-mar edilirdi.

XX əsr Azərbaycan elmi, eləcə də əlyazmaşünaslıq sahəsi ona hər cür qayğı göstərən, güclü tərəqqisinə yol açan bir şəxsiyyətin yolunu gözləyirdi. Bu məsələ 70-ci illərdən başlayaraq, Heydər Əliyevin timsalında öz həllini tapmış oldu. Əlyazmalar İnstitutunun son 40 ildə elmi-tədqiqat mərkəzi kimi təşəkkül tapması da müasir Azərbaycan cəmiyyətinin ən böyük ziyahısı, görkəmli xadimi, ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır.

1981-ci ildə məhz Heydər Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə qəbul edilən “Azərbaycan Elmlər Akademiyası Respublika Əlyazmalar Fondunun fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılması haqqında” Qərarı əsasında RƏF-in maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, əlyazmaların daha intensiv toplanması, öyrənilib nəşr etdirilməsi və yüksək ixtisaslı kadr potensialının yaradılması sahəsində bir sıra sanballı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Düz bir il sonra, 1982-ci ilin oktyabrında

Respublika Əlyazmalar Fondu gözəl bir tarixi binaya köçürülmüşdür və indi də həmin binada yerləşir.

Beləliklə, 1986-cı ildə Moskvada SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsində işləyən cənab Heydər Əliyevin yaxından iştirakı və köməyi sayəsində SSRİ Nazirlər Sovetinin 28 oktyabr 1968-ci il tarixli 2162 q №-li Sərəncamı, bir müddət sonra Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 11 noyabr 1986-cı il tarixli 398 q N-li Qərarı və Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin 4 dekabr 1986-cı il tarixli 22/3 N-li Qərarı ilə Respublika Əlyazmalar Fondunun bazasında Əlyazmalar İnstitutu təsis edildi. 1996-cı ilin oktyabr ayında ulu öndərin Sərəncamı ilə Əlyazmalar İnstitutuna dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin adı verildi.

Hazırda Əlyazmalar İnstitutu dünyanın ən zəngin Şərq əlyazmaları və arxiv materialları toplanmış mərkəzlərindən biridir. Yuxarıda göstərilənləri həyatımızın bütün yönlərində zaman-zaman hiss etmişik və şahidi olmuşuq.

Bu qayğı bununla bitmədi. Heydər Əliyev 7 avqust 2002-ci il tarixli Sərəncamı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında AMEA Naxçıvan Bölməsini yaradarkən demişdi: “Mən bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiyə qədər çox az öyrənilmiş qədim tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının yenidən dərinlən araşdırılması və onlar haqqında elmi əsərlərin, populyar kitabların yaxud başqa nəşrlərin hazırlanması məqsədi daşıyıram. Eyni zamanda Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı təbii abidələri də təəssüf olsun ki, indiyə qədər lazımi dərəcədə öyrənilməyib. Bəlkə düz olardı deyim ki, heç öyrənilməyibdir. Bunlara, mənim irəli sürdüyüm məsələlərin öyrənilməsinə böyük ehtiyac var”. Ona görə də tariximizin hərtərəfli, dərinlən və obyektiv öyrənilməsinə böyük önəm verən, bu sahədə orta əsr əlyazmalarının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən ulu öndər AMEA Naxçıvan Bölməsinin strukturunu müəyyənləşdirərkən bölməyə daxil olacaq elmi-tədqiqat müəssisələrinin sırasında “Əlyazmalar Fondu”nun olmasını da vacib hesab etmişdir.

Göstərilənlər ulu öndərin varisçilik missiyasının çox kiçik bir hissəsidir. Heydər Əliyev bizə çox zəngin bir irs əmanət qoyub. O, siyasi xadim, böyük şəxsiyyət kimi dünyada məşhurlaşdı. Azərbaycanda natiqlik məktəbi yaratdı. İdarəçilik məharəti, dövlətçilik bacarığı ilə bağlı onun irsini öyrənmək hər bir azərbaycanlı üçün olduqca gərəklidir. Heydər Əliyevin maddi olaraq aramızda olmaması dözülməzdir. Amma onun zəngin irsi və əsəri olan azad Azərbaycan dövləti xalqımızın qürur mənbəyidir.

MƏHƏRRƏM CƏFƏRLİ

AMEA Naxçıvan Bölməsi,
E-mail: meherremceferli@yahoo.com

RAFİQ BABAYEV

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: rafiqbabayev@inbox.ru

MİLLİ DƏYƏRLƏRİMİZİN BÖYÜK HAMISI

Milli dəyərlərin daşıdığı psixoloji güc, mənəvi enerji milli özünüifadədə ciddi faktordur və çağdaş milli-mənəvi mühitimizə bütün istiqamətlərdən yol milli dəyərlərimizdən keçir.

Milli dəyərlərə milli varlığın təməl prinsipi kimi xüsusi önəm verən ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin milli dəyərlərə münasibəti milli inkişafın perspektiv planlarını müəyyənləşdirdi.

Tədqiqatçıların minnətdarlıq duyğuları, qürur hissi ilə yazdıqları kimi, milli dəyərlərimizin sivilizasiya müstəvisində bərpasına, yaşadılmasına bu dahi şəxsiyyət hələ Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə gəlməmişdən əvvəl də xüsusi diqqət, böyük həssaslıq göstərirdi: “1967-ci ildən Novruz intibahı, xalqın Novruz özünəqayıdışı DTK generalı Heydər Əliyevin xeyir-duası, gizli-aşkar təqdiri, köməyi ilə araya-ərsəyə gəlmişdi, tarixi reallığa çevrilmişdi”.

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, bərpası, tədqiqi, təbliği, dünyaya və gələcək nəsillərə çatdırılması sahəsində böyük öndərin yeritdiyi möhtəşəm siyasətin əsasında millətə və Vətənə sonsuz, hədsiz-hüduzsuz məhəbbət dayanır. Elə bu məhəbbətlə də dahi şəxsiyyət milli dəyərlərimizdə kodlaşan azərbaycançılıq əsasında milli varlıq ideologiyasını müəyyənləşdirdi, haqlı olaraq deyildiyi kimi, “Azərbaycanı Azərbaycana qaytardı”.

Heydər Əliyev “bir millət, iki dövlət” prinsipi ilə siyasəti milli dəyərlər müstəvisinə keçirdi. Müdrik lider deyirdi: “Biz fəxr edə bilərik ki, milli-mənəvi ənənələrimiz, dəyərlərimiz daim ən yüksək mənəviyyəti əks etdiribdir. Biz çalışmalıyıq ki, bu mənəvi dəyərlərə həmişə sadıq qalaq. Hər bir gənc öz kökünə sadıq olmalıdır, milli kökünə, mənəvi kökünə sadıq olmalıdır. Bizim o kökümüz çox sağlam kökdür və biz onunla fəxr edə bilərik”.

Türk dünyası ilə bağlı düşüncələrində böyük öndər türk xalqlarının qədim tarixi, dərin kökləri, zəngin mədəniyyəti məsələlərinə təməl olaraq önəm verir, dili milli-mənəvi varlığın əsas göstəricisi kimi dəyərləndirirdi. Ulu öndər TÜRKSÖY təşkilatının XIX toplantısının iştirakçılarına “Dili inkişaf etdirmək TÜRKSÖY-un əsas vəzifələrindən biridir” – deyərək fenomenal fədakarlıqla həyata keçirdiyi dil siyasətini ümumtürk müstəvisinə köçürdü.

Heydər Əliyev milli dəyərlərimizdəki misilsiz yaddaş enerjisinin gücünü, imkanlarını müdrikliklə milli perspektivlərə ünvanlandırdı. O deyirdi: “Ta-

rixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi dəyərləndirmək lazımdır. Tariximiz bizim üçün dərs olmalıdır”.

Milli tariximiz bütövlükdə milli dəyərlərimizdir; tarixi yaddaşa həssas münasibət (tariximizin bizim üçün dərs olmağı) milli potensial imkanları şərtləndirir.

Ümummilli liderin mükəmməl konseptual əsaslara malik milli-mənəvi quruculuq siyasəti bütün zamanlar üçün hesablanmışdır. Bu yöndə milli dəyərlərə münasibətin müxtəlif məqamlarına nəzər yetirmək lazım gəlir.

- Milli dəyərlərimiz min illərdən bəridir ki, nəsillər arasında mənəvi körpüdür. Milli dəyərləri xalq ruhunun daşıyıcısı kimi dəyərləndirən öndərimiz deyirdi: “Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amildir”.

- Milli dəyərlər milli-mənəvi xilaskarlıq missiyasının daşıyıcısıdır. Heydər Əliyev deyirdi: “Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir”.

- Milli dəyərlərimiz hər birimiz üçün qürur mənbəyidir. Ümummilli lider bu fikri tez-tez diqqət mərkəzinə çəkirdi: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr edirik”.

Mənəvi quruculuq məsələləri bu dahi şəxsiyyətin siyasətinin əsas xəttini təşkil edirdi. Bununla hər şeyin ondan başladığını bir daha diqqətə çatdırırdı. Müstəqil dövlətimizin vətəndaşları qarşısında qoyduğu ən başlıca tələb mənəviyyatın saflığı, təmizliyi idi.

- Tariximizi, milli yaddaşımızı hifz edən, qoruyan milli dəyərləri qoruyub-saxlamağı Heydər Əliyev hər kəsin borcu, vəzifəsi hesab edirdi: “Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi bütün istiqamətlərdə qorunmalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik”.

Məhz bu möhtəşəm mədəni quruculuq siyasəti nəticəsində mənəvi dəyərlərimiz qorundu, milli adət-ənənələrimiz yaşadıldı, min illərin sınağından çıxaraq bu günümüze gəlib çatmış mənəvi irsin bundan sonrakı nəsillərə də itkisiz gedib çata bilməsi üçün lazım olan bütün tədbirlər görüldü. Mənəvi institutların aktivləşdirilməsinə Heydər Əliyev böyük diqqət yetirirdi. AMEA rəhbərliyinə “Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi”ni yaratmağı da ulu öndər şəxsən tapşırırmışdı. 1996-cı ildə Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinin yaranması ilə folklor işi vüsət aldı:

- Zəngin poetik söz sənəti irsimizin toplanması və nəşri sahəsində yeni mərhələ başlandı;

- Yeni folklorşünaslıq məktəbləri yarandı;

- Folklor mətnləri milli müstəvidə araşdırılmağa başlandı;

- Folklorumuzun digər türk xalqlarının folklor mətnləri ilə ortaqlığı əsasında türk milli təfəkkürünün, ənənələrinin, məişətinin eyni kökdən qaynaqlanmağı məsələsi ön plana çıxarıldı;

- Tarixi, mifoloji köklər üzə çıxarılmaqla zaman-zaman həllini gözləyən bir sıra ciddi məsələlər elmi dövriyyəyə gətirildi.

Tədqiqatlar zamanı iki istiqamətə ayrıca diqqət yetirildi:

- Zəngin milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsində, bərpasında, təbliğində folklorumuzun özünəməxsus yeri və imkanları vardır;

- Folklorumuz bütövlükdə milli dəyərimizdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2003-cü ilin 16 mayında “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” Qanunu təsdiq etdi və həmin ilin avqust ayının 4-də bu Qanunun tətbiq edilməsi barədə Sərəncam imzaladı. Bu Qanundan sonra Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi ayrıca Folklor İnstitutuna çevrildi, respublikadakı folklorşünas kadr potensialı İnstitutda başlanan folklor işinə cəlb olundu. 100 cildlik “Azərbaycan folkloru külliyyatı”nın, regionlar üzrə “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın çoxsaylı cildlərinin nəşri milli dəyərlərə həssas münasibətin nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Məlumdur ki, erməni təcavüzü nəticəsində öz doğma yurdundan didərgin salınanlar müxtəlif rayonlarda məskunlaşmışlar. Antologiyaların hazırlanması zamanı həmin bölgələrə üstünlük verilmiş, onların məhvolma təhlükəsi ilə üz-üzə qalmış folklor mühitlərinə məxsus mətnlər itkisiz, zədəsiz toplanılmış, hifz olunmuşdur.

Konseptual əsasda “Azərbaycan xalq yaradıcılığı”, “Azərbaycan folklorunun əsasları”, “Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı tarixi”, “Azərbaycan aşiq ensiklopediyası” kimi çoxcildlik nəşrlər layihələşdirilmişdir.

Folklor tədqiqatları öz miqyasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Əlaqələr istiqaməti üzrə aparılan araşdırmalar həm də mədəniyyətlərin yaxınlaşma yollarını öyrənir. Azərbaycan-ingilis, Azərbaycan-fransız, Azərbaycan-alman, Azərbaycan-rus, Azərbaycan-Türkiyə və başqa folklor əlaqələrinin müqayisəli və tipoloji aspektdən təhlil olunduğu tədqiqatlar yeni istiqamətlərin formalaşması baxımından əlamətdarlıq daşıyır. Azərbaycanın beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsi üçün lazım olan zəruri informasiya bazasının yeni tədqiqatlarla daha da zənginləşməsi möhtəşəm mədəni quruculuq siyasətinin nəticələrindən biridir. Məsələyə bu yönündən yanaşdıqda iftixarla qeyd olunmalıdır ki:

- Folklorun müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş monoqrafiyaların yazılması və nəşri daha sistemli bir xarakter aldı;

- “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” adlı beynəlxalq elmi konfranslar davamlı şəkildə keçirildi. Türk dünyasının mənəvi birliyi uğrunda axtarışların bütün istiqamətlərini özündə birləşdirən bu konfranslar milli-mənəvi mühitin proqnozlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıdı;

- Azərbaycan folklorunun bütün janrlarına aid nümunələr Avropa dillərində nəşrə hazırlanmağa başlandı;

- Folklorun rekonstruksiyası, qorunması, onun müasir sosial-mədəni kontekstə daxil edilməsi ilə bağlı mühüm tədbirlər həyata keçirildi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasətinin əsas xəttini təşkil edən mənəvi quruculuq uğurla davam etdirilir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin “Biz bütün ümumbəşəri dəyərləri bölüşürük, ancaq bizim üçün ən önəmlisi, ən əzizi milli dəyərlərimizdir, Azərbaycan dəyərləridir”, – sözləri bu möhtəşəm siyasətin təntənəsi, milli perspektivlərin müəyyənləşdirildiyi fəaliyyət proqramıdır.

Milli dəyərlər milli-mənəvi xilaskarlıq missiyasının daşıyıcılarıdır, milli özünüdərk və milli özünüifadə onlarda reallaşır. YUNESKO tərəfindən Azərbaycan muğamının bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi irsinin şah əsəri elan olunması, Azərbaycan aşıq sənətinin və Novruz bayramının qeyri-maddi mədəni irsin representativ siyahısına daxil edilməsi Heydər Əliyevin milli-mənəvi strategiyasının parlaq töhfələridir.

Heydər Əliyev yolunun sədaqətli davamçısı, Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun 7 fevral 2009-cu il tarixli “Naxçıvan Muxtar Respublikasında xalq yaradıcılığı günlərinin keçirilməsi haqqında” Sərəncamı milli dəyərlərimizin tədqiqi, bərpası, təbliği sahəsində yeni mərhələ yaratdı.

Sərəncamda göstərilir: “Xalqımızın müstəqillik yoluna qədəm qoyduğu indiki şəraitdə xalq yaradıcılığının, əsrlər boyu yaranan mənəvi və maddi-mədəniyyət nümunələrinin öyrənilməsi, ənənəvi sənət sahələrinin dirçəldilməsi, onların geniş şəkildə tətbiq və təbliğ olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir”.

2012-ci ilin “Milli dəyərlər ili” elan olunması çağdaş milli-mənəvi mühitimizin imkanlarını bütünlüklə üzə çıxardı, yeni perspektivləri müəyyənləşdirdi. Son 6 ildə bölgə folklor mühiti ilə bağlı 13 toplama kitabının, çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin nəşri Naxçıvanın mədəni mühiti, maddi və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsi işinə çox ciddi töhfələrdir.

Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun diqqəti və qayğısı sayəsində “Naxçıvan folkloru antologiyası”nın 3 cildi hazırlanmış və yüksək tərtibatla nəşr edilmişdir.

Milli dəyərlərimiz tarixin dərin qatlarına məxsus həqiqətləri öz nüvəsində saxlamaqla zəngin bədii təxəyyüldən, yaradıcılıq potensialından soraq verir, misilsiz psixoloji güc, mənəvi enerji daşıyır.

Ulu öndər dövlət quruculuğunda mənəvi məsələlərə xüsusi önəm verir, milli dəyərləri milli birliyin, həmrəyliyin əsas stimullarından biri kimi qiymətləndirirdi.

Min illər boyu yaranan, formalaşan milli dəyərlərimiz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasətlə özünün yeni, daha parlaq mərhələsinə qədəm qoydu.

ƏLƏKBƏR QASIMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: elekberqasimov@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN TEATRLARI

Teatr müqəddəs yerdir, tərbiyə ocağıdır. Orada çalışanlar fədakardırlar, fədaidirlər... Teatr xadimləri tamaşaçıya bir söz demək üçün, onu irəliləyişimizə mane olanlara qarşı mübarizəyə qaldırmaq üçün nə qədər çalışırlar. Heç kim bilmir ki, aktyor səhnəyə çıxıb rolu tamaşaçı qarşısında oynadığı vaxta kimi nə qədər həyəcan, sevinc keçirir. Mən həmişə teatra yaxın və bağlı olmuşam. Bu ötəri hiss deyil, içimdən gələn bir məhəbbətdir.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Xalqımızın müdrik oğlunun, ümummilli liderimizin teatr və orada çalışan insanlar haqqında dediyi bu qiymətli sözləri oxuyanda istər-istəməz belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, bu ifadələri yalnız teatrı dərinlən duyan, onu yaxından hiss edən, ab-havasına bələd olan, ona daxilən bağlanan bir insan söyləyə bilər. Bəli, bu sözlərin müəllifi olan Heydər Əliyev, həqiqətən də, ömrünün yeniyetməlik çağından teatr aləminin seyrinə düşmüş, həyatının bütün mərhələlərində də, dahi və fenomenal bir şəxsiyyət kimi tanınanda da, ahıllıq dövründə də bu seyrədən xilas olmaq istəməmişdir.

Ulu öndərimizdə teatra sonsuz məhəbbəti yaradan isə ilk əvvəl Naxçıvanın teatr mühiti olmuşdur. Doğma şəhərindəki dram teatrın tamaşalarına xüsusi maraq göstərən gənc Heydər Əliyev, demək olar ki, 14 yaşından bu qədim sənət ocağının daimi tamaşaçısına çevrilir. Teatra vurğunluğu onu 1938-ci ildə Naxçıvan Şəhər Pionerlər Evinə yenidən təşkil olunan dram dərnəyinə gətirir. O zaman bu dərnəyin təşkilatçısı və rəhbəri, Naxçıvan Dövlət Dram Teatrının aktyoru Miribrahim Həmzəyev bu istiqanlı yeniyetmədə fitri istedadı seyrək ona əvvəlcə əsas rolları, sonrakı tamaşalarda isə baş rolları etibar edir.

Naxçıvan Pedaqoji Məktəbində təhsil aldığı illərdə bu dram dərnəyinin fəal üzvü olan Heydər Əliyev burada hazırlanan “Qaralar ölkəsində” (K.Həsənov), “Lənkəran xanı vəzirinin sərgüzəşti” (M.F.Axundov), “On min manatı kim uddu” (M.S.Ordubadi), “Qanlı döyüş” (İ.Həmzəyev) kimi tamaşalarda oynadığı rollarla tamaşaçıların, xüsusən də müəllimləri və tələbə yoldaşlarının rəğbətini qazanır.

1939-cu ildə Naxçıvanda təhsilini başa vurub Azərbaycan Sənaye İnstitutuna daxil olan Heydər Əliyev teatr aləmindən ayrı düşməsi ilə barışa bilmir və çox keçmədən bu işə maraq göstərən istedadlı tələbələrini bir yerə toplayaraq institutda dram dərnəyi yaradılmasına nail olur. Demək olar ki, məhz bu dram dərnəyindəki fəaliyyəti gənc Heydər Əliyevin təşkilatçılıq və rəhbərlik keyfiyyətlərini ilk dəfə üzə çıxarır.

1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinin başlanması səbəbindən ali təhsilli memar olmaq arzusu ilə vidalaşmalı olan Heydər Əliyev müharibənin ilk aylarından Naxçıvanda müxtəlif dövlət idarə və təşkilatlarında məsul vəzifələrdə işləsə də, vaxtaşırı imkan tapıb Naxçıvan Teatrının yeni quruluşlarının premİYeralarında iştirak edər, öz sevimli sənət müəllimi İ.Həmzəyevlə, teatrın rejissorları, rəssamları və aktyorları ilə görüşər, onlarla söhbətdən xüsusi zövq alardı.

AMEA-nın müxbir üzvü, sənətsünaslıq doktoru, professor İncilab Kərimov özünün “Heydər Əliyev sənət, sənətkarlar və sənətkarlıq haqqında” kitabında ulu öndərin Naxçıvan Teatrı ilə bağlı məqamlarından birini belə təsvir edir: “1958-ci ilin əvvəlləri idi. Azərbaycan EA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun aspirantı idim. Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə Naxçıvana ezamiyyətə göndərilmişdim. Naxçıvan Dövlət Dram Teatrının iki tamaşasına... baxdıqdan sonra yaradıcı kollektivlə görüşüb fikirlərimi söylədim... Müzakirədən sonra İbrahim Həmzəyev söhbət zamanı “Vaxtı ilə bizdə yaxşı istedadlar, həvəskarlar vardı...” deyərək Heydər Əliyevin adını çəkdi və onun nəinki istedadlı bir aktyor, hətta qüvvətli bir teatr nəzəriyyəçisi ola biləcəyini vurğuladı və dedi ki, onda teatra, aktyor sənətinə belə aydın münasibət var idi. Mən ilk dəfə Heydər Əliyevin adını o gün orada İbrahim Həmzəyevin dilindən eşitdim”.

Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, 1941-1942-ci illərdə 402-ci Azərbaycan Diviziyasının nəzdində olan hərbi orkestr də Naxçıvanda yerləşdirilmişdi. Arada vaxt tapıb bu musiqi kollektivinin də məşqlərini böyük maraqla dinləyən Heydər Əliyevin sonradan respublikanın xalq artistləri olmuş orkestrin rəhbəri, gənc bəstəkar və dirijor Tofiq Quliyevlə və orkestrin üzvü Məlik Dadaşovla dostluğunun təməli də məhz Naxçıvanda qoyulmuşdur.

Müharibədən sonra dövlət təhlükəsizliyi orqanının perspektivli zabiti kimi Leninqrada (Sankt-Peterburqa) ixtisas təhsili almağa göndərilən Heydər Əliyev doğma teatrın kollektivi ilə bir də təxminən 15 ildən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasının 40 illik yubileyi günündə – 1964-cü ilin 15 oktyabrında görüşdü. Bu görüş artıq Cəlil Məmmədquluzadənin adını daşıyan və Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı adlanan qədim sənət ocağının yenidən istifadəyə verilmiş möhtəşəm binasında oldu.

Naxçıvan Teatrının 600 nəfərlik, amfiteatrlı, üçmərtəbəli lojalı tamaşa zalına, hər cür işıq və ştanqet sistemli, səhnəsində fırlanan dairəsi və orkestr xəndəyi olan yeni, əzəmətli bir binaya sahib olmasına həmin gün bəlkə də hamıdan çox sevinən Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, polkovnik Heydər Əliyev idi. O, fasilə zamanı teatrın yeni baş rejissoru Baxşı Qələndərli ilə, Zəroş və İbrahim Həmzəyevlərlə, gənclik dövrünün dostlarından olan teatrın baş rəssamı Məmməd Qasimovla, yaxından tanıdığı aktyorlardan İsa Musayev, Firuzə Əlixanova, Mirhəsən Mirişli, Xədicə Qazıyeva və Əyyub Haqverdiyevlə səmimi görüşərək onları yeni binaya və bayram münasibətilə təbrik etmiş, hazırlanan yeni tamaşalarla maraqlanmış və hamıya uğurlar arzulamışdır.

Daha bir yeni görüş 1965-ci ilin iyununda Bakıda keçirilən “Naxçıvan MSSR mədəniyyət həftəsi” zamanı olmuşdur. “Mədəniyyət həftəsi”ndə Naxçıvan Teatrı üç tamaşa ilə təmsil olunurdu. Onlardan “Məhsəti” tamaşası daha böyük müvəffəqiyyət qazanaraq müəllifə, teatra uğur və şöhrət gətirdi. Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında həmin tamaşaya baxdıqdan sonra Heydər Əliyev həyat yoldaşı Zərifə xanım ilə birlikdə səhnə arxasına keçərək müəllif Kəmalə Ağayevaya və baş rolun ifaçısı Zəroş Həmzəyevaya gül dəstəsi təqdim etmiş və bütün kollektivi təbrik etmişdi.

1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin plenumunda Respublika Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri, general-mayor Heydər Əlirza oğlu Əliyevin MK-nın I katibi və büro üzvü seçilməsi ilə bir çox sahələr kimi Azərbaycan mədəniyyətində, o cümlədən teatrlarda da bir oyanış, dirçəliş başlandı. Şübhəsiz ki, Naxçıvan Teatrı da bu proseslərdən kənarda qalmadı.

1971-ci ildə Naxçıvan Teatrı Bakıya qastrol səfərinə dəvət olunur. Qastrol müddətində böyük uğur qazanan və rəğbətlə qarşılanan K.Qoldoninin “Mehmanxana sahibəsi” tamaşasının televiziya ilə translyasiya edilərək bütün respublikaya canlı yayımlanması da həyata keçirilir.

Elə həmin ildə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının Naxçıvan Təşkilatı yaradılarkən bilavasitə Heydər Əliyevin tövsiyəsi ilə Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının baş rəssamı, muxtar respublikanın Əməkdar incəsənət xadimi Məmməd Qasimov, eyni zamanda həmin təşkilatın ilk sədri seçilmişdir.

1974-cü ilin fevral ayında Heydər Əliyev respublikanın rəhbəri kimi ilk dəfə Naxçıvana gəlmişdi. Muxtar respublikaya “Xalqlar dostluğu” ordeninin təqdim edilməsi münasibətilə Dövlət Musiqili Dram Teatrının binasında keçirilən təntənəli yığıncağın rəsmi hissəsindən sonra fasilədə MK-nın I katibi imkan tapıb xalq artisti İ.Həmzəyevlə görüşmüş və teatrın vəziyyəti, yeni tamaşalar barədə məlumat əldə etmişdi. Həmin ilin oktyabrında isə muxtar respublikanın 50 illiyi münasibətilə yubiley şənliklərində iştirak edən Heydər Əliyev təntənəli yığıncaq zamanı yenidən Naxçıvan Teatrının qonağı olmuş və yubiley münasibətilə respublikanın fəxri adlarına layiq görülmüş sənətkarları şəxsən təbrik etmişdir.

1979-cu ildə Naxçıvan Teatrının qocaman rejissoru və aktyoru, xalq artisti İbrahim Həmzəyevin anadan olmasının 70, səhnə fəaliyyətinin 50 illiyi münasibətilə Naxçıvanda, Gəncədə və Bakıda – “Aktyor Evi”ndə təntənəli yubiley gecələri, bir sıra müəssisə və təşkilatlarda isə görüşlər keçirildi. Öz ustadını şəxsən təbrik etmiş Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə görkəmli sənətkar SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanına əsasən “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeni ilə təltif edilmişdir.

Hüseyn Cavid yaradıcılığına və şəxsiyyətinə pərəstiş edən Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan KP MK bürosu 1981-ci ildə dahi şair və dramaturqun 100 illiyini təntənəli keçirmək barədə qərar qəbul etdi. Həmin qərara

əsasən, bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının nəzdində “Cavid” Poeziya Teatrı yaradıldı.

Heydər Əliyev “Cavid” Poeziya Teatrının qarşısında. 1982-ci il, 2 oktyabr, Naxçıvan.

Bu yeni teatrın açılışından düz bir ay əvvəl Naxçıvanda səfərdə olan Heydər Əliyev oğlu İlham Əliyevlə birlikdə vaxt ayıraraq özünün yaratdığı “Cavid” Poeziya Teatrını ziyarət etmiş, elə burada Naxçıvan Teatrının yaradıcı heyəti ilə yarım saatlıq səmimi görüş keçirmişdir.

Böyük Heydər Əliyevin o zamankı Sovet İttifaqında sensasiyalı təşəbbüsü, qətiyyəti və himayədarlığı sayəsində Sibirin uzaq meşələrindən tapılan H.Cavidin cənazəsi Bakıya, bir gün sonra isə Naxçıvan şəhərinə gətirildi. Dahi sənətkarın doğma torpağa tapşırıldığı günün axşamı, 1982-ci il noyabrın 3-də şair-dramaturq K.Ağayevanın Cavid ömrünü və yaradıcılığını əks etdirən “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” tamaşası ilə poeziya teatrının təntənəli açılışı oldu.

Bu hadisədən 8 il sonra Moskvadan doğma Naxçıvana döən Heydər Əliyevi şəhərin Azadlıq meydanında – Dövlət Musiqili Dram Teatrının qarşısında 80 minlik izdiham gözləyirdi. 1990-cı il iyul ayının 22-də axşamüstü xalqla görüşə gələn ulu öndər yolüstü Hüseyn Cavidin Naxçıvan Teatrının yaxınlığında olan məzarını ziyarət etdi. Buradan meydana qədər olan yolu qohumlarının və yaxınlarının müşayiəti ilə piyada gedən Heydər Əliyev teatrın yanından keçərkən binanı seyr etdi, dərin köks ötürüb qəhərləndi.

Günəşin qürub çağı idi. Bu zaman sanki meydanda yeni bir günəş doğdu. Ulu öndərin ziyası meydanı birə on hərarətləndirdi. Müdrik rəhbər teatrın binası qarşısında görünəndən meydanın mərkəzinə çatıncaya qədər gurultulu alqışlar, “Yaşasın Heydər Əliyev!” nidaları ara vermədi. El atası mikrofonla müraciət edərək xalqı salamladı və hamıya bu görüş üçün minnətdarlıq edərək bildirdi ki, o, Vətənin bu ağır günlərində xalqı ilə birlikdə olmaq üçün qayıtmışdır.

Həmin əlamətdar gündən təxminən bir ay sonra, avqustun son günlərində Heydər Əliyevi Naxçıvanda yaşadığı həyat evində yenidən ziyarət edərək ilk görüşümüz zamanı söz verdiyim dəvətnaməni ona təqdim etdim. Bu, bir il öncə yaradılan və 1990-cı ilin iyununda birinci tamaşası ilə fəaliyyətə başlayan Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrının sentyabrın 1-də ilk mövsümünün açılışına dəvətnamə idi. Bundan iki həftə əvvəl isə gerçəkləşən tanışlıq xarakterli görüşümüzdə ulu öndər kukla teatrının rəhbəri kimi məni təbrik edərək demişdi: “Mənim bu barədə hələ ilin əvvəlindən məlumatım var idi. Çox gözəl və lazımlı bir iş görmüşsünüz. Naxçıvanda indi ikinci dövlət teatrının açılması böyük mədəni və tarixi hadisədir. Müvəffəqiyyət arzulayıram”.

Dəvətnaməni alarkən isə belə dedi: “Bu münasibətlə səni və kollektivinizi ürəkdən təbrik edirəm. Mən elə-belə söz verməyi xoşlamıram. Görürsən də bu deputat görüşlərinə görə indi məni ora-bura aparırlar. Ancaq həmin gün şəhərdə olsam, mütləq iştirak edəcəyəm. Uğurlar olsun!”

Təəssüf ki, məhz həmin gün deputatlığa namizəd kimi seçicilərlə görüşə getdiyindən şəhərdə olmayan Heydər Əliyev bizim mərasimdə iştirak edə bilmədi. Onun salamlarını, təbriklərini və xeyir-duasını mərasim iştirakçılarına və kollektivə mən çatdırmalı oldum.

1990-cı ildən fəaliyyətini dayandırmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş qədim Naxçıvan Teatrı və kövrək addımlarını atan Kukla Teatrı Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri seçildikdən sonra daim Heydər Əliyevin diqqət və qayğısını hiss etmişdir. Bir faktı misal çəkim. 1992-ci ildə şəhər rəhbərliyi Dövlət Kukla Teatrının binasını Türkiyənin Naxçıvanda yenidən yaradılmış Baş Konsulluğuna vermək istəyirdi. Ali Məclisdə keçirilən növbəti müşavirədə Heydər Əliyevə bu barədə məlumat verildikdə möhtərəm Sədr hiddətlənmiş və bir növ Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrının müdafiəsində duraraq qeyd etmişdir ki, bu teatrı hərsə uyğunsuz bir yerə köçürmək, ona laqeyd yanaşmaq, yaxud “bu gün Kukla Teatrı nəyimizə lazımdır?” ifadəsini işlətmək teatr sənətimizə, ümumiyyətlə, milli mədəniyyətimizə qarşı biganəlik deməkdir. Heç bilirsinizmi Naxçıvanda

Dövlət Kukla Teatrının açılması necə siyasi əhəmiyyət kəsb edir? Hələ 90-cı ilin əvvəllərində bu xəbər Moskvada, sonra da SSRİ-nin müxtəlif bölgələrində böyük rezonans doğurmuşdu. Məhz 90-cı ilin yanvarında – Naxçıvana erməni təcavüzü başlayan bir vaxtda burada fədakar sənət adamları tərəfindən Kukla Teatrının təşkil olunması onu sübut etdi ki, bu xalq məğrur və döyüşkən olmaqla bərabər, eyni zamanda nikbin bir xalqdır. Naxçıvanlılar torpaqlarını qoyub qaçmaq fikrindən tamamilə uzaq olmuş, qəhrəmancasına döyüşmüş, təcavüzkar düşməni geri oturtmuş, gələcək nəsil barədə düşünərək mədəni quruculuq işlərini də davam etdirmişlər.

Mən 1990-cı ildə Naxçıvana gəldikdən sonra avqust ayında bu teatrın rəhbərliyi ilə görüşəndə daha müfəssəl məlumat aldım, mövcud olan çətin və ağır bir şəraitdə çox böyük bir iş gördükləri üçün onları təbrik etdim, gələcək fəaliyyətlərində uğurlar arzulayaraq qeyd etdim ki, bu gün burada bir daha təkrar edirəm – Naxçıvanda Dövlət Kukla Teatrının açılması böyük mədəni, tarixi hadisə, bu gün isə əlavə edirəm ki, həm də siyasi hadisə olmuşdur.

Həmin müşavirədən bir gün sonra konsulluq üçün şəhərin mərkəzində xüsusi ərazi ayrılaraq yeni binanın tikintisinə başlandı. Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin qonşu dövlətlərlə bağladığı müqavilələr əsasında 1992-ci ildən Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının 1994-cü ildən isə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrının Türkiyə və İrana qastrol səfərləri təşkil olundu.

1992-ci il oktyabrın 24-də AXC Naxçıvan Şöbəsinin dövlət çevrilişinə cəhd edəcəyini bilən Heydər Əliyev bunun fərqi nə varmadan ayın 23-də axşam Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına gəldi və Hüseyn Cavidin 110 illik yubiley gecəsində iştirak edərək geniş nitq söylədi. O, dərin məzmunlu çıxışında dahi dramaturqun Naxçıvan Teatrı dövlət statusu aldıqdan sonra – son 70 il ərzində bu qocaman sənət ocağının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş əsərlərdən, onları ərsəyə gətirən rejissorlardan, rəssamlardan, həmçinin Cavid personajlarını canlandıran unudulmaz aktyorlardan da söz açmışdır. Ulu öndər daha sonra əlavə etmişdir ki, Hüseyn Cavidin 100 illik yubileyi ərəfəsində bilavasitə onun öz təşəbbüsü ilə Naxçıvan Teatrının ikinci səhnəsi olaraq yaradılmış “Cavid” Poeziya Teatrı da 10 ilə yaxın bir müddətdə səmərəli fəaliyyət göstərmiş, burada unudulmaz sənətkarın əsərləri ilə yanaşı, hətta Cavidin canlı obrazını da səhnəyə gətirən tamaşa hazırlanmışdır.

Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin İran İslam Respublikası Qərbi Azərbaycan Ostandarlığının rəhbərliyi ilə imzaladığı anlaşmaya əsasən 1993-cü il iyun ayının birinci yarısında Urmiyə vilayətində keçiriləcək “Naxçıvan Muxtar Respublikası günləri”ndə Heydər Əliyev başda olmaqla bir qrup ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin iştirakı ilə yanaşı, dövlət teatrlarının hərəsindən bir tamaşanın da nümayiş etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Lakin iyun ayının əvvəllərində məlum Gəncə hadisələrinin baş verməsi, paytaxtda yaranmış hakimiyyət böhranı, dövlətçiliyimizin və müstəqil respublikamızın parçalanma təhlükəsi qarşısında qalması, daxili və xarici düşmənlərin

cürbəcür təxribatları nəticəsində ölkədə baş alıb gedən hərc-mərclik və anarxiya ucbatından vətəndaş müharibəsi üçün real şəraitin yaranması vətəndaşların səbr kasasını doldurdu. Xalqın böyük ümid və təkidlə, həmçinin hakimiyyətin xahişi ilə ümummilli lider Bakıya dəvət olundu.

1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyevin Azərbaycanın ali rəhbərliyinə tarixi qayıdışı baş verdi. Həmin ilin oktyabrında ölkə Prezidenti seçilən ümummilli lider Vətənin cəmi 10 il içərisində qüdrətli dövlətə çevirib güclü iqtisadiyyata, rəşadətli orduya, çiçəklənən elmə və mədəniyyətə sahib olan bir ölkə kimi bütün dünyada tanıtdı.

Bu illər ərzində respublikanın bütün teatrları kimi Naxçıvan teatrları da inkişaf etdi, onların maddi-texniki bazası yaxşılaşdırıldı, sənətkarlara qayğı artırıldı, onlarla teatr fədaisinin əməyi layiqincə qiymətləndirildi.

Möhtərəm Heydər Əliyev ölkə Prezidenti seçildikdən sonra Azərbaycanın yüzlərlə sənət adamı kimi qədim Naxçıvanın da teatr xadimlərindən dörd nəfəri xalq artisti, bir nəfəri xalq rəssamı, iki nəfəri respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, üç nəfər isə əməkdar artisti fəxri adlarına layiq görülmüş, iki aktyor “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur. Bu dövrdə dörd sənətkara Prezidentin fərdi təqaüdü verilmişdir.

Ulu öndərin 1993-cü ilin iyununda İİR-da “Naxçıvan MR günləri”ni keçirmək arzusu 1994-cü ilin sentyabrında gerçəkləşdi. Qarşılıqlı razılaşma əsasında “Urmiyədə Naxçıvan günləri” adı ilə həyata keçirilən bu tədbirdə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı və Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının Naxçıvan Təşkilatı muxtar respublika incəsənətini layiqincə təmsil etdi. Urmiyə şəhərinin mərkəzindəki mədəniyyət sarayında təntənəli açılışdan sonra tam 10 gün ərzində birinci mərtəbədəki tamaşa zalında Kukla Teatrının tamaşaları, ikinci mərtəbədəki sərgi salonunda isə naxçıvanlı rəssamların əsərləri uğurla nümayiş etdirildi və böyük rəğbətlə qarşılandı. Təntənəli açılış günündə, sonradan isə Urmiyə Televiziyası və Radiosunda, o cümlədən yerli mətbuatda mütəmadi işıqlandırılan bu möhtəşəm tədbir haqqındakı məlumatlarda xüsusi vurğulanırdı ki, təxminən il yarım əvvəl möhtərəm Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilməsi nəzərdə tutulan “Urmiyədə Naxçıvan günləri”, nəhayət ki, reallaşdı.

Heydər Əliyev 1990-cı illərdə – Naxçıvanda yaşadığı zaman söhbətlərinin birində belə demişdi: **“Sənət inkişaf etməlidir. Bunu unutmaq olmaz. Mən mədəniyyətin, o cümlədən teatrın inkişafı üçün daxili bir məhəbbətlə çalışdığım kimi, həm də güclü məsuliyyət hiss edərdim. Oğlum da teatr azarkeşi idi. Sənətkarlıq, aktyorluq Allah vergisi olduğu kimi, ona obyektiv, prinsipial qiymət verməyi, xeyirxahlıqla yanaşmağı bacarmaq da Allah vergisidir”**.

Fərəhli haldır ki, ulu öndərimizin bu tövsiyələri onun ləyaqətli davamçıları möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev və Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibov tərəfindən layiqincə yerinə yetirilməkdədir.

7. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏR

AYGÜN ORUCOVA

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: orucovaaygun@box.az

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ YARADICILIĞININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Ulu Tanrının Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi ən zəngin mənəvi sərvəti, xalqımızı çıxılmaz vəziyyətdən, parçalanma, məhv olma təhlükəsindən qoruyaraq onu müstəqil, iqtisadi cəhətdən güclü dövlətlərin sırasına daxil edən, bütün dünyanın ən böyük, uzaqgörən siyasətçi kimi qəbul etdiyi ümummilli liderimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 2013-cü ildə anadan olmasının 90 ili tamam olur. Elmin müxtəlif sahələrində o sahə üzrə ixtisaslaşmış alim qədər zəngin “bilik ehtiyatına, yüksək erudisiyaya, fenomenal yaddaşa, heyratamiz təhlil qabiliyyətinə, hər bir mövzuya yaradıcı münasibətinə” (Vilayət Quliyev – A.O.) görə Heydər Əliyev elə bir ensiklopedist şəxsiyyətdir ki, əminik ki, doqquz yüz il də, doqquz min il də, doqquz milyon il də bundan sonra Azərbaycan xalqı yaşadığı müddətdə onun adı daim böyük qürur və iftixar hissi ilə çəkiləcəkdir. Xalqımızın xilaskarının hələ Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olarkən böyük cəsarətlə dilə gətirdiyi fikirləri, siyasi fəaliyyəti, dövlət idarəçiliyi cildliklərə sığa bilməyəcək yüzlərlə tədqiqatın obyektinə ola bilər. Onun təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri, onların yubileylərinin keçirilməsi, ev-muzeylərinin təşkili, əsərlərinin akademik nəşrlərinin hazırlanması, onların dünyaya dillərinə tərcümə olunub yayılması, ədəbiyyat xadimlərinin hərtərəfli dövlət qayğısı ilə əhatə olunması ilə bağlı gördüyü tədbirlərdən bəhs edən onlarla kitab və monoqrafiyalar yazılmışdır və şübhəsiz ki, bundan sonra da yüzlərlə belə sanballı əsərlər yazılacaqdır. “Heydər Əliyev. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı”, “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Almaz Ülvi. Ədəbiyyat ömrü yaşayan ədəbiyyat memarı”, “Tərlan Novruzov. Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri” kitabları belə əsərlərin bariz nümunələridir. 1973-cü ildə İmadəddin Nəsiminin 600 illiyinin YUNESKO-nun tədbirlər planına salınması, 1976-cı ildə “Azərbaycan poeziyasında xalqilik və realizmlə səciyyələnən yeni ədəbi məktəbin banisi, həm də siyasi xadim – Qarabağ xanlığının baş vəziri” (Heydər Əliyev – A.O.) Molla Pənah Vəqifin Şuşada məzarının üstündə əzəmətli məqbərənin ucadılması, Gürcüstanda Mirzə Fətəli Axundovun, Mirzə Şəfi Vazehin məzarlarının abadlaşdırılması və büslərinin qoyulması, Nəriman Nərimanovun mənzilinin satın alınaraq ev muzeyə çevrilməsi, Cəlil Məmmədquluzadənin yaşadığı binaya xatirə lövhəsi vurulması, 1970-ci ildə anadan olmasının 100 ili tamam olan Nəriman Nərimanovun düz iki il mübarizə aparılaraq 1972-ci ildə yubileyinin geniş şəkildə qeyd edilməsi, 1979-cu ildə “Azərbaycanın bö-

yük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qərarı, bununla bağlı olaraq şairin o zaman “Kirovabad” adlanan doğma vətəninə “Yeni Gəncə” adlı peyk-şəhərin yaradılması ilə Gəncə toponiminə yenidən həyat verilməsi, 1981-ci ildə Azərbaycan KP MK-nın Nizami Gəncəvinin, yuvarlaq rəqəm olmasına baxmayaraq, 840 illik yubileyinin qeyd edilməsi ilə bağlı qərarı, 1981-ci ildə Bakıda Cəlil Məmmədquluzadənin ev muzeyinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilməsi, 1994-cü ildə onun 125 illik yubileyinin keçirilməsi, həmin ildə Bakı şəhərində, 1999-cu ildə isə Naxçıvanda ev muzeyinin açılışı, 1981-ci ildə Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı qərar, 1992-ci ildə Hüseyn Cavidin doğum gününün Naxçıvanda geniş qeyd edilməsi, 1994-cü ildə Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin dünya miqyasında qeyd olunması, 1996-cı ildə Naxçıvanda Hüseyn Cavid məqbərəsinin açılışı və s. tədbirlər ulu öndərimizin Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə olan diqqət və qayğısının, hörmət və ehtiramının, vətənpərvərliyinin, təəssübkeşliyinin nəticələri hesab olunmalıdır.

Ulu öndərimizin ədəbiyyata olan tükənməz sevgisi, bağlılığı və marağı, onu həyatının tərkib hissəsi, mənəvi qidasının əsası hesab etməsi, dəfələrlə çıxışlarında özünün də qeyd etdiyi kimi, sübut olunmağa ehtiyacı olmayan bir aksiomdur. Bunun səbəbi isə ondadır ki, “sənət həyat üçündür” prinsipinə sadıq qalan qədim və zəngin Azərbaycan yazılı və şifahi xalq ədəbiyyatı tarixin bütün dövrlərində ümumxalq mənafeyini ifadə və müdafiə etmiş, xalqın arzu və istəklərini əks etdirmiş, bədii əsərlərdə vətənpərvərlik ruhu aşılamağı ən ali və müqəddəs vəzifəsi və məqsədi kimi qəbul etmişdir. Dərin humanizmi, demokratikliyi, əməkçi insana və qadına yüksək münasibəti ilə seçilən, zülm və ədalət, hökmdar və xalq mövzularını hərtərəfli və geniş planda işləyərək əsrinin hökmdarlarını ədaləti əldə bayraq kimi tutmağa çağıran Nizami Gəncəvi, diridiri dərisi soyulsa da, düşmənin qarşısında məğrur dayanaraq əyilməzlik nümunəsinə çevrilən İmadəddin Nəsimi, Azərbaycan dilini dövlət və şeir dilinə çevirmiş, vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq uğrunda müharibələr aparmış şair dövlət başçımız Şah İsmayıl Xətayi, ana dilində əvəzolunmaz sənət nümunələri yaradan, “dünyamiqyaslı filosof, böyük alim” (Vilayət Quliyev – A.O.), “qəlb şairi” (Gibb – A.O.) Məhəmməd Füzuli, əsərlərində XVIII əsrdə Azərbaycanın ziddiyyətlərini, sevincini və kədərini əks etdirən görkəmli dövlət xadimi və şair Molla Pənah Vaqif və adlarını qeyd etmədiyimiz digər ədəbiyyat xadimləri Azərbaycan xalqının mənafeyinin müdafiəsi, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması yolunda mübarizənin ön cərgələrində getmişlər.

XX əsrin əvvəllərində xalqımızın milli oyanış və özünüdərk ideyalarına ardıcıl xidmət göstərən görkəmli sənətkarlarımızdan biri də Heydər Əliyevin “ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin klassiki” adlandırdığı, vətən, millət, dil kimi milli dəyərlər uğrunda mübarizə aparan Cəlil Məmmədquluzadədir. Ədəbiyyatımızın hamisi Heydər Əliyev 1994-cü ildə Cəlil Məmmədquluzadənin ev

muzeyinin fəxri qonaqlar kitabına yazdığı ürək sözlərində bu muzeyin açılışını “Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına, onun ədəbi-mədəni irsinə, xalqımızın tarixinə əvəzsiz xidmətlərinə verilən yüksək qiymətin rəmzi” hesab etmişdir. Böyük ədibin öz xalqı qarşısındakı xidmətlərini dövlət səviyyəsində yüksək qiymətləndirən də, xatirəsinin əbədləşdirilməsi üçün mümkün olan bütün tədbirləri həyata keçirən də, hələ gənc yaşlarından o zaman SSRİ-nin deputatı olan qızı Münəvvər xanımla görüşərək Mirzə Cəlil haqqında ətraflı maraqlanan da, “Ölülər”i “dünya ədəbiyyatında analoqu olmayan əsər adlandıran da, onun yaradıcılığını tükənməz xəzinə, dibi görünməyən bir dərya hesab edən də mirzə-cəlilşünas alim hesab olunmağa layiq olan Heydər Əliyev olmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nəhrəm kəndinin ulu öndərimizə doğma və əziz olmasının səbəblərindən birincisi məhz bu kəndin Cəlil Məmmədquluzadə kimi bənzərsiz bir şəxsiyyət yetirməsidir: “Elə Cəlil Məmmədquluzadə kimi bir şəxsiyyət dünyaya gətir-diyinə görə bu Nəhrəm kəndi xüsusi hörmətə layiqdir”. Ulu öndər üçün Cəlil Məmmədquluzadə təkcə bizim keçmişimiz, ədəbiyyat tariximizin bir dövrü, mərhələsi deyil, o həm də bizim bu günümüz, canlı müasirimizdir. Onun şəxsiyyəti çox az sayda ədiblərə qismət olan həmişəyaşarlıq qazanmışdır, yaradıcılığı isə öz aktuallığı, müasir dövrümüzlə səsleşməsi baxımından diqqəti cəlb edir. Heydər Əliyev Cəlil Məmmədquluzadənin nə özündən əvvəl, nə də sonra yaşamış görkəmli şəxsiyyətlərdən heç kimə bənzəmədiyini xüsusi olaraq vurğulamışdır: “Cəlil Məmmədquluzadə çoxşaxəli yaradıcılığı ilə, əsərləri, maarifçiliyi ilə, elə o dövrdə “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə və başqa fəaliyyəti ilə təkrarolunmaz şəxsiyyətdir. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda, incəsənətdə, mədəniyyətdə, elmdə tarix boyu insanların iki-üç əsrdən sonra bir-birinə bənzərliyi var. Amma Cəlil Məmmədquluzadəyə nə ondan əvvəlki, nə də ondan sonrakı dahi insanlar bənzəyiblər. Onun öz siması var. Onun öz siması da Azərbaycan xalqının inkişafı üçün dəyərli xidmətlər göstərmişdir”. Maraqlı məqam budur ki, ümummilli liderimiz Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin bütün sahələrini eyni dərəcədə qiymətləndirmiş, bunlardan birini digəri ilə müqayisə etməyərək hamısının bir bütöv, tam halda xalqın azadlıq uğrundakı mübarizəsinə xidmət etdiyini, mədəniyyətimizi zənginləşdirdiyini qeyd etmişdir. Milli şüurun və müstəqillik ideyalarının formalaşdırılmasında Cəlil Məmmədquluzadənin bədii yaradıcılığı, hər birindən qan iyi gələn səhnə əsərləri nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edirsə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, onun felyeton və məqalələri də bir o qədər əhəmiyyətlidir. Mirzə Cəlilin 1909-cu ildə yazılmış, ilk dəfə 1916-cı ildə tamaşaya qoyulmuş “Ölülər” tragikomediyası haqqında hələ o illərdə müxtəlif mətbuat orqanlarında S.M.Qənizadə, H.Cavid, N.Nərimanov, N.Vəzirov, Ü.Hacıbəyov və başqalarının çox müxtəlif məzmunlu müsbət fikirləri dərc olunmuşdur. Bu əsəri bəziləri N.Qoqolun “Revizor”, bəziləri Viktor Hüqonun “Səfillər” əsərlərilə müqayisə etmişlər. Ümummilli lider isə “Ölülər”i hətta V.Şekspirin əsərləri ilə də müqayisə etməyi düzgün hesab etməyərək onu dünya ədəbiyyatında analoqu olmayan bir əsər adlandırmış, bu əsərin öz müəl-

lifinin həm nə qədər filosof, psixoloq olduğunu, həm də yalnız özünəməxsus yaradıcılığa, fitri istedadla malik olduğunu əks etdirdiyini bildirmişdir. Onun fikrincə, əsərin ən mütərəqqi cəhəti isə müasir dövrümüzün insanlarına da lazım olmağıdır. Çünki tarixin istənilən dövründə mövhumata inanan insanlar qrupu olmuşdur. İnsanlar əsl dindən və elmdən uzaqlaşdıqca cəhalətə və mövhumata inanırlar: “Ölülər” əsəri ölməz əsərdir. O, yazıldığı vaxt da lazım idi, o, bizə bu gün də lazımdır. ... Çünki bu gün də dini təhrif edənlər, dindən öz məqsədi üçün istifadə edərək xalqımızı cəhalətə uğratmağa çalışanlar az deyil”. Eyni zamanda əsl ziyalı kimi Heydər Əliyev bu əsərin ədəbiyyatşünaslıqda sosialist ideologiyası ilə ateizmi təbliğ edən bir əsər kimi qələmə verilməsinə qarşı çıxaraq əsərin dini deyil, dini mövhumatı, dinə qazanc mənbəyi kimi baxanları, onu öz çirkin əməllərinə uyğun şəkildə təhrif edərək yozanları tənqid hədəfi seçdiyini, islami dəyərlərin isə bizim bütün klassik ədəbiyyatımızdan qırmızı xətlə keçdiyini xüsusi olaraq vurğulamışdır.

Ulu öndərimizin fikrincə, Cəlil Məmmədquluzadənin doğma xalqı qarşısındakı ən mühüm xidmətlərindən biri də onu XX əsrin əvvəllərində ana dilimizi ərəb-fars, rus-Avropa və Osmanlı dilinin yad ünsürlərindən qoruyaraq ümumxalq danışq dilinə əsaslanan bir ədəbi dil nümunəsi kimi təqdim etməyində və dilimizin saflaşdırılması üçün ən kəsərli vasitələrdən istifadə etməyindədir. Hörmətli akademik İsa Həbibbəylinin və digər ədəbiyyatşünasların “Azərbaycanın kitabı”, “Azərbaycannamə” hesab etdikləri “Anamın kitabı” dramını ümummilli liderimiz “Azərbaycan üçün çox dahiyənə əsər” hesab edərək onun aktuallığından da söz açmışdır: “1918-ci ildə olduğu kimi əsrin sonunda ikinci dəfə müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan Cənubdan, Şimaldan və Qərbdən gələn təzyiqlərə və təsirlərə sinə gərməli olmuşdur”. İstər Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olarkən, istərsə də müstəqillik dövründə biz müdrik siyasətçimiz Heydər Əliyevin fəaliyyətində dilimizə böyük diqqət və qayğının, sonsuz sevginin ən yüksək təzahürünün dəfələrlə şahidi olmuşuq. Hələ 1978-ci ildə totalitar ideologiyanın təzyiqi altında Heydər Əliyev böyük cəsarət göstərərək Azərbaycan dilini dövlət dili kimi Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasına daxil etmişdi. Sonralar o, bu tarixi belə xatırlayırdı: “Yadımdadır, 1978-ci ildə biz Azərbaycanın Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edəndə Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük”. Onun “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı böyük tarixi-siyasi əhəmiyyətə malikdir.

Cəlil Məmmədquluzadəni Heydər Əliyevə yaxınlaşdıran ən mühüm cəhətlərdən biri, daha doğrusu, birincisi, onun xalqın taleyilə bağlı məsələlərdə xüsusi fəallıq göstərməsi, ictimai-siyasi proseslərə fəal vətəndaş, demokratiya tərəfdarı olan bir ziyalı kimi hər kəsdən öncə münasibət bildirməsi, müstəqillik ideyalarının formalaşmasında çox mühüm xidmət göstərməsidir. Ümummilli li-

derimiz Azərbaycan xalqının öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizəni Mirzə Cəlilsiz təsəvvür etməyin mümkün olmadığını, buna görə ona ancaq bir ədəbiyyatçı, yazıçı, publisist kimi yox, həm də böyük siyasətçi kimi yanaşmaq lazım olduğunu bildirmişdir: “Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, əsərləri ilə, publisistikası ilə, mətbuatçılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli dirçəlişində əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında məhz “Molla Nəsrəddin” jurnalının və Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin rolu misilsizdir”. Ulu öndər müstəqillik ideyalarının ifadə olunması baxımından Mirzə Cəlilin “Cümhuriyyət” məqaləsinin xüsusi dəyərə malik olduğunu qeyd edərək bu məqalənin müəllifini Azərbaycanın çağdaş tarixindəki böyük demokratlardan biri adlandırmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında həmişə yüksək qiymətləndirilən Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına dəyişən zaman və şərait daxilində yenidən müraciətin zəruri olduğunu da ilk dəfə böyük uzaqgörən şəxsiyyət Heydər Əliyev xüsusi olaraq vurğulamışdır. Əgər vaxtilə böyük satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabir özünü dəryada qərar tutan bir qocaman dağa bənzədirdisə, ümummilli liderimiz Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığını elə o dibi görünməyən dəryanın özünə bənzətmişdir: “Doğrudur, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, o dəryanın dibinə gedib çatmaq, hamısını əhatə etmək mümkün deyildir. Güman edirəm ki, hələ bir neçə nəsil Azərbaycan tarixçisi, ədəbiyyatşünası, sənətşünası, siyasətşünası, alimi Cəlil Məmmədquluzadə xəzinəsini araşdıracaq, onu tədqiq edərək yeni kəşflər edəcəkdir”. Xalqımızın xilaskarı, ədəbiyyatımızın hamisi Heydər Əliyevin on doqquz il əvvəl söylədiyi və bu gün də aktual olan bu sözlər mirzəcəlişünaslıqda çox mühüm addımların atılmasına və alimlərimizin dəyərli elmi-tədqiqat əsərlərinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadənin ev muzeyi Naxçıvan şəhərində İ.Məmmədov küçəsində yerləşən evində, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1998-ci il 31 dekabr tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış, 13 oktyabr 1999cu ildə baş tutmuş muzeyin açılış mərasimində şəxsən iştirak edən Heydər Əliyev nitq söyləmişdir. Çıxışının sonunda ulu öndər Mirzə Cəlil irsinin, şəxsiyyəti və xidmətlərinin Azərbaycan xalqının qəlbində yaşayacağını bildirmişdir. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığını izah və şərh etməklə qalmamış, öz dövrünün ədəbiyyatına da təsir etmiş, onu yeni ideyalara, milli və dövlətçilik taleyi ilə bağlı istiqamətə yönəltmişdir. Sevindirici bir haldır ki, bu gün ümummilli liderimizin siyasi kursu onun layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilir. Onun 23 yanvar 2006-cı il tarixli Sərəncamına əsasən “Molla Nəsrəddin” jurnalının 100 illik yubileyi respublikamızda layiqincə qeyd olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Cəlil Məmmədquluzadənin 140 illik yubileyi haqqında” 2009-cu il 6 fevral tarixli Sərəncamına uyğun olaraq görkəmli yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin 140 illik yubileyinin qeyd olunması fikrimizi bir daha təsdiqləyir.

Sonda onu qeyd etmək istərdim ki, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Cəlil Məmmədquluzadə şəxsiyyətinə, yaradıcılığına və fəaliyyətinə verdiyi yüksək dəyər təkcə mirzəcəlişünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq elmində deyil, həm də azərbaycanşünaslıq tarixində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərinə təkcə büst və heykəllər ucaltmaqla qalmamış, eyni zamanda haqqındakı dəyərli və heç bir dəyişikliyə uğraya bilməyəcək fikirlərilə onlara ən nəhəng mənəvi abidəni də ucaltmışdır. Əvəzolunmaz ümum-milli liderimizin xalqımızın qəlbində və fikirlərində əbədi yaşayacağına əminik!

MUSA QULİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: kuliyevm@yandex.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ŞEYX ŞAMİL HƏRƏKƏTİ

Dünya tarixinin maraqlı və döyüşlərlə dolu səhifələrindən biri də Qafqaz tarixidir. Qafqaz tarixində yerli xalqların milli azadlıq mübarizələrinə rəhbərlik edənlərdən biri böyük sərkərdə Şeyx Şamildir. Şeyx Şamilin apardığı azadlıq mübarizəsi haqqında çoxlu sayda kitablar yazılsa da, 1997-ci ilə qədər onun fəaliyyətinə obyektiv qiymət verilməyib. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 4 noyabr 1997-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında Şeyx Şamilin 200 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli gecədə söylədiyi məşhur nitqində böyük sərkərdənin fəaliyyətinə layiqli qiyməti verdi. Bu məşhur nitqə istinad etmədən Qafqazda gedən milli azadlıq mübarizəsini araşdırmaq və düzgün nəticə çıxarmaq olmaz. Bütün yüzilliklərdə Qafqazın dünyanın aparıcı dövlətlərinin diqqət mərkəzində olduğunu bildiyimizdən, azacıq da olsa, tarixə ekskurs etməyimiz yerinə düşər. Qafqaz haqqında olan əfsanələrin, əsəirlərin və miflərin sayı-hesabı yoxdur. Bizə gəlib çatan mənbələrin çoxu yunan müdriklərinin kitablarında təsvir olunmuşdur.

Təbii ilahi bir qalanı xatırladan Qafqaz dağları Avropa və Asiyayı da Xəzər və Qara dənizləri arasında yarıya bölür. Qədim yunan mütəfəkkiri Esxil Qafqazı “Ulduzların qonşusu” adlandırır. Hələ çox qədim zamanlardan nəhəng sərkərdələr öz taqlarını Qafqazı fəth etməklə başlarına qoymaq istəmişlər. Qafqazın tarixində ən maraqlı məsələlərdən biri işğalçıların arxalandıqları güclərini tar-mar edən yerli xalqların mübarizəsi və apardıqları döyüşləri olub.

Bu işğalçıların siyahısı genişdir. Məqsədimiz onları sadalamaq deyildir. Çar Rusiyası Qafqazı işğal məsələsinə hələ IV İvan Qroznının vaxtından başlayıb. Əvvəlcə onlar qohumluq diplomatiyası yaradıblar. IV İvan çərkəz knyazının qızı Mariya ilə evlənmiş və ilk dəfə Terek çayı sahilində rusların mühafizə qalasını tikdirmişdir. 1594-cü ilin yazında boyar A.Xvorostinin rəhbərlik etdiyi qoşunlar Xəzər dənizi sahilində yerləşən Tarki şamxallığını işğal etdi. Amma dağlı xalqları rus qoşunlarını qovaraq Terekin o biri sahilinə qaytardılar. Sonralar Boris Qodunovun göndərdiyi qoşunların aqibəti də belə oldu. Bundan sonra Qafqaz xalqları üç əsrə yaxın bir müddətdə Türkiyə və İranla müttəfiqlik edirdilər. Ancaq I Pyotr Rusiyanın çarı olandan sonra onun Qafqaza hücumları yenidən başlandı. Bu işdə ona Qafqazda yaşayan gürcülər, gəlmə ermənilər kömək etməyə başladılar.

Qafqazda siyasi hadisələrin qızgın bir vaxtında 1797-ci il iyunun 26-da dəmirçi Denqav Məhəmmədin ailəsində bir oğlan dünyaya gəldi. Müsəlman təqviminə görə 1212-ci il məhərrəm ayının 1-i idi. Avarların yaşadığı Gimri aulun-

da (kəndində) hamı sevinirdi. Təzə doğulan körpənin babası adətə görə onun sağ qulağına azan oxudu. Sol qulağına isə onun adını çağırırdı: Əli.

Təzə doğulan uşağın zəifliyi valideynlərini çox narahat edirdi. Onlar ümidlərini itirmişdilər. Molla dua oxumağa başladığı vaxt qərribə bir hadisə baş verdi. Aulun üzərində ağ bir qartal göründü. O, Gimri üzərində bir neçə dəfə dövrə vurdu, birdən aşağı şığıyıb yerdən ilanı caynağına alaraq uçub getdi. Aulun başbilən qocaları bunu ilahi xəbər bildilər. Məsləhət gördülər ki, uşağa yeni bir ad da versinlər. Gənc ata-ana öz oğullarını xilas etmək üçün ona Şamil adı verdilər. Hələ ki, yazılan kitabların heç birində körpəyə bu adın nəyə görə verildiyi araşdırılmayıb. Şamilin yeniyetməlik, gənclik illərindən və hərbi fəaliyyətindən çox yazılıb, söhbət açılıb. Təxminən 100-ə qədər elmi monoqrafiyalarda, akademik nəşrlərdə onun tərcümeyi-halı və hərbi fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat verilib.

Çar hökuməti Cənubi Qafqazı işğal edəndən, guya özünə könüllü birləşdirəndən sonra Qafqazın dağlıq hissəsində yerləşən rayonlarda öz hakimiyyətini bərqərar etməyə başladı. Hələ itaət altına alınmamış tayfaların və xalqların yaşadıqları bu ərazi Cənubi Qafqazı Şimali Qafqazdan ayırırdı. Bu ərazini tutmadan Cənubi Qafqaza möhkəm sahib olmaq mümkün deyildi. Bunun üçün Rusiya qoşunları hərəkətə başladılar. Məşələrdə yollar çəkir, dağlarda cığırılar açır və qalalar tikirdilər. Dağıstan, Çeçen və Adıgey dağlıları işğalçı rus qoşunlarına qarşı qızğın mübarizəyə başladılar. Rusiya üçün çox ağır olan müharibə başlandı. 1830-cu ildən başlayan bu müharibə 1860-cı ilədək davam etdi.

Məğrur, azadlıqsevər xalqların önündə 25 il ərzində (1834-1859) işğalçılara qarşı döyüşən böyük sərkərdə Şeyx Şamil haqqında çox deyilib yazılsa da, ona və onun apardığı azadlıq müharibəsinə əsl doğru-düzgün siyasi qiyməti ümummilli liderimiz Heydər Əliyev verdi. O, müstəqil Azərbaycan dövlətinin prezidenti olduğu illərdə, 1997-ci ildə Şamilin anadan olmasının 200 illiyinin təntənəli keçirilməsi üçün Sərəncam imzaladı. 4 noyabr 1997-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında keçirilən təntənəli yubiley gecəsində ümummilli liderimizin söylədiyi nitq ilk dəfə olaraq ümumən Qafqazda gedən azadlıq mübarizəsinin çox böyük hünərli bir tarix olduğunu önə çəkdi: “Şamil öz böyük həyat yolu ilə, qəhrəmanlığı ilə, Qafqaz xalqları qarşısında əvəzsiz xidmət edibdir. Dünyanın məşhur şəxsiyyətlərindən birinə çevrilibdir”.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Şeyx Şamili böyük sərkərdə, alim, filosof, dövlət xadimi və xalq qəhrəmanı kimi səciyyələndirmişdir. Çox maraqlıdır ki, o, Qafqazı cəhətlərə bölməyib, Şeyx Şamili küllən Qafqazın xalq qəhrəmanı kimi tarixə daxil etmişdir. Biz öz araşdırmalarımızda bunu həmişə əsas götürməliyik. Qafqaz birdir, bütövdür. İlk dəfə Qafqaz ittifaqını məhz Heydər Əliyev bu gecədə bir daha qətiyyətlə vurğulamışdır: “İstəyirik ki, Qafqazın hər yerində əmin-amanlıq bərqərar olsun, sülh bərqərar olsun, dostluq bərqərar olsun, xalqlar arasında səmimi münasibətlər yaransın. Bunların hamısı

mümkündür. İnanıram ki, biz birgə söylərimizlə onlara nail ola biləcəyik. Ona görə də burada ümumqafqaz haqqında səslənən ifadələr, sözlər tam əsaslıdır”.

Böyük sərkərdə Şeyx Şamil haqqında hələ onun sağlığında maraqlı kitablar yazılıb. Hətta Rusiyanın özündə rus şairləri Şeyx Şamilə mədhiyələr it-haf etmişlər. Amma istər çar Rusiyasında, istərsə də keçmiş Sovet İttifaqında, hətta müstəqil dövlətlər yarandıqdan sonra da bu cəsur sərkərdə haqqında şər, böhtan yazanlar da olub. Elə müəmmalı yazılara rast gəlmişik ki, təəssüf hissi tərk etməyib bizi. Ancaq inanmayıb oxucu. Əgər Şeyx Şamil könüllü təslim olubsa, burada açılmayan məsələlər var. Yaxud da bu, uzun sürən Qafqaz müharibəsində dağlıların tamamilə məhv edilməsinin qarşısını alıb. Tarixi araşdırmalara yalnız Heydər Əliyevin dediyi müdrik fikirlərin işığında düzgün cavab tapmaq mümkündür: “Mən hesab edirəm ki, Şeyx Şamil haqqında tarixin müəyyən dövrlərində bəzi qadağalar qoyulmasına baxmayaraq xalqımız Şeyx Şamili heç vaxt unutmayıb. Şeyx Şamil Qafqaz xalqlarının qəlbində daim yaşayıbdır. Onun obrazı həmişə bir qəhrəmanlıq simvolu kimi və müstəqillik, milli azadlıq mübarizəsinin simvolu kimi insanların qəlbində yaşayıbdır. Doğrudur, onun həyatı bir tərəfdən ziddiyyətli olubdur, bir tərəfdən də çox parlaq olubdur, çox nümunəvi olubdur. Amma o, həyatdan gedəndən sonra onun haqqında yazılan tarixi kitablar da ziddiyyətli olubdur, ayrı-ayrı siyasi, subyektiv fikirlər nəticəsində onun həyat yolu bəzən Şamil şəxsiyyətini, onun adını tarixdən silə bil-məyibdir”.

Şeyx Şamil haqqında yazılan kitabların ən dolğunu A.Runovskinin yazdığı “Zapiski o Şamile” (“Şamil haqqında qeydlər”) kitabıdır. Ancaq heç bir yerdə Azərbaycanda olduğu kimi, Şamilin fəaliyyəti dərinə və məhəbbətlə tədqiq edilməyib. Hətta azərbaycanlı alim Heydər Hüseynovu məhz Şeyx Şamil haqqında yazdığına görə məhv ediblər. Yubiley gecəsində ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin böyük alim və filosof Heydər Hüseynov haqqında dedikləri Şeyx Şamilin Azərbaycanda nə qədər əziz olduğunu önə çəkir: “Bilirsiniz, bu gün yubiley gecəsində bir daha demək istəyirəm ki, Şeyx Şamilin həyatını təhlil edənlərin də çoxu Azərbaycan alimləri olublar, onun yolunda çətinliklərlə üzləşənlər də Azərbaycan alimləri və yazıçıları olublar. Şeyx Şamilin yolunda qurban gedən də Azərbaycanın böyük alimi, filosofu Heydər Hüseynov olubdur. Bu, onu göstərir ki, Şeyx Şamil Azərbaycan xalqı, Azərbaycan üçün nə qədər qiymətli, nə qədər əziz olubdur ki, onun yolunda, yəni onun ideyaları yolunda, onun haqqında doğru-düzgün, ədalətli sözlər deməyə görə böyük insanlar hətta canını qurban veriblər”.

Burada bir məsələni demək çox yerinə düşərdi. Tarixən Qafqazı qana boyayan, böyük dövlətləri burada müharibələrə cəlb edən ermənilər olub. Çünki Qafqazda marağı olan dövlətlərin üçündə də (Rusiyada, İranda və Türkiyədə) ermənilər əziz-xələf olublar. Ermənilər isə bundan xəyanətkarcasına istifadə edərək Qafqazın xoşbəxtliyinə son qoymaq istəmişlər. Hətta onlar XX əsrdə də bu məqsədlərindən əl çəkməmişlər. Elə bu səbəbdən də Şeyx Şamilin yubiley

gecəsində Heydər Əliyev Ermənistanın işğalçı niyyətlərini və Azərbaycanın ərazisinin 20 faizinin onlar tərəfindən işğal olunmasını da Qafqaz xalqlarının bir daha yadına saldı: “Bunların hamısı Qafqazın birliyinə vurulan zərbələrdir”. Öz müttəfiqləri tərəfindən aldadılan Şeyx Şamilin onlar haqqında qəzəblə dedi ki fikirlərin bir qismi bu gün də arxiv sənədlərində qalmaqdadır: “...Əgər onlar əlimə düşsələr, onları 24 hissəyə böləcəyəm...”.

Şeyx Şamilin Qafqazda apardığı milli-azadlıq mübarizəsi tarixin hər bir zamanında Qafqazın yerli xalqları üçün nümunədir. Bu milli azadlıq mübarizəsinə yüksək siyasi qiymət verən və bir daha cəsur sərkərdənin həyatının, fəaliyyətinin dərinəndən araşdırılmasını tövsiyə edən ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tarixi nitqi ilə Qafqaz xalqlarının azadlıq mübarizəsinin istiqamətini müəyyənləşdirdi. Bu tarixi nitq bütün yüzilliklərdə qafqazşünaslara Qafqaz tarixini tədqiq etmək üçün əvəzsiz mənbədir.

ƏLİ HƏŞİMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: aliheshim@yahoo.com

ALTMİŞİNCİLƏR NƏSLİNİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Zəngin və çoxəsrlik tarixi keçmiş olan Azərbaycan xalqı zaman-zaman elə görkəmli simalar yetirmişdir ki, onlar öz əməli fəaliyyəti, uzaqgörənliyi, xilaskarlıq missiyaları ilə xalqın əbədi yaddaşına köçmüş, əsrin simasına çevrilmişlər. Bir neçə əsrdən bir olan belə işıqlı şəxsiyyətlər məhz sağlığında əbədiyaşarlıq qazanmışdır. Bu mənada XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi görkəmli dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin xalqımız qarşısındakı xidmətləri onu sağlığında ümummilli lider səviyyəsinə qaldırmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və dövlətçiliyinin formalaşması, inkişafı, müstəqil dövlətimizin gücləndirilməsi, global dünyada əhəmiyyətli mövqe qazanması istiqamətində hazırladığı uzunmüddətli siyasi strategiya bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin dünyadakı artan nüfuzunda öz təsdiqini tapır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətinin bütün mərhələlərində Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı görkəmli dövlət xadiminin hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycanda elə bir sahə yoxdur ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu illərdə həmin sahəyə diqqət və qayğı göstərilməsin, əsaslı dönüş yaradılmasın. Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi, mədəniyyətin, ədəbiyyatın milli zəmin üzərində formalaşmasına məhz Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində xüsusi diqqət yetirilmişdir. Ümummilli liderin siyasi hakimiyyətdə olduğu illərdə formalaşdırdığı milli ideologiyanın təməlləri üzərində həyata keçirilən, bu gün dünya dövlətləri içərisində özünəməxsus iqtisadi inkişaf modeli ilə seçilən, Azərbaycanı bölgənin aparıcı gücü səviyyəsinə gətirən inkişaf dövlətimizin artan gücünə hesablanmışdır. Bütün varlığı ilə xalqın inkişafı, dünya dövlətləri içərisində öncül mövqe tutmasına xidmət edən Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının qarşısında mühüm xidməti kimi ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın inkişafına, milli təməllər üzərində formalaşmasına, milli ziyalı və ziyalılıq probleminin düşüncələrdə formalaşması istiqamətindəki mühüm xidmətləri xalqın yaddaşında əbədiləşdi. Ümummilli liderin hərtərəfli düşüncə sahibi kimi zəngin biliyi, çoxcəhətli fəaliyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri də dahi şəxsiyyətin mədəniyyət, incəsənət sahəsinə, eləcə də ədəbiyyatımızın inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğının görünən nəticəsidir ki, ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq ədəbiyyatımızda milli düşüncəli, novator keyfiyyətləri ilə seçilən, Azərbaycançılıq ideologiyası təməlləri üzərində formalaşdırılan tam yeni ədəbi nümunələr yaradıldı. İstər klassik, istərsə də müasir dövrün ədəbiyyatı və ədəbi prosesinə mükəmməl şəkildə bələd olan Heydər Əliyev ədəbiyyatımız haqqında fikirlərini belə ifadə

edirdi: “Mənim ədəbiyyata olan münasibətimi sübut etməyə elə bir ehtiyac yoxdur. Bunu Azərbaycanda yaxşı bilirlər. Bu, mənim vəzifəmə görə deyildir, mənim təbiətimdir, içimdən gələn hissiyyatlarımdır. Məndə həmişə – hələ uşaq, gənc yaşlarımdan şeirə, ədəbiyyata, incəsənətə, mədəniyyətə çox böyük həvəs olubdur, həmişə maraqlanmışam. İndi dövlət işi ilə məşğul olanda da mən bunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bilirəm, dərk edirəm. Ona görə də əlimdən gələni edirəm”.

“Ədəbiyyət və abidə bir kökdən olan sözlərdir” – deyən Heydər Əliyev ədəbiyyatımızın bütün dövrlərini əhatə edən sənətkarların yaradıcılığını mükəmməl şəkildə bilməyi, eləcə də siyasi hakimiyyətdə olduğu illərdə yazıçı və şairlərə, ədəbiyyat, mədəniyyət adamlarına göstərdiyi diqqət və qayğı ümummilli liderə hələ sağlığında xalqın yaddaşında əbədiyaşarlıq qazandırdı.

Uzaqgörən siyasəti, liderlik məharəti qısa zamanda onu Azərbaycan SSR-in rəhbərinə çevirdi. Bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlandı, Azərbaycana xidmət etdi. 1969-cu ildə hakimiyyətə gələndən sonra az vaxtda bütün sahələrdə sürətli inkişafa nail oldu. “Qəlbinin bir istəyi, dilinin bir sözü oldu – AZƏRBAYCAN! Kommunist Partiyasının bileti döşünün üstündə, Azərbaycan sevgisi döşünün altında oldu!”. SSRİ adlı nəhəngin sütunlarından birinə çevrildi, SSRİ adlı nəhəngə Azərbaycanı tanıtdı. Sonra gördü ki, Azərbaycanı on beş “qardaş” arasında başa çıxarmaq üçün başa keçməlidir. “Doğma Bakıdan hicrət elədin. Məkkədən Mədinəyə vardın! ... Əlin həmişə Vətənin üstündə oldu! Gözün həmişə Azərbaycanın üstündə oldu! Davan həmişə Azərbaycanın üstündə oldu!”. Ümummilli lider belə sevirdi Azərbaycanı. Bu tükənməz vətən sevgisindən idi ki, Azərbaycan hərtərəfli inkişafı ilə SSRİ-ni lərzəyə salmışdı. Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Moskva dövrü onu və Azərbaycanı istəməyənləri daha da qəzəbləndirdi. “Azərbaycan fobiyası, türk fobiyası, müsəlman fobiyası baş qaldırdı! Nərimanovu cismən zəhərləyən slavyan-erməni mühiti səni ev dustağı elədi, mənən zəhərləmək, mənən sındırmaq istədi! Bacarmadı! Topxanadan bir ağac kəsdilər, Azərbaycan dedin! Qarabağ olayları başladı, Azərbaycan dedin! Yanvar qırğını baş verdi, Azərbaycan dedin! Tanrı sənə dayaq durdu! Vətən eşqi sənə güc verdi! Və ölümə qalib gəlib Azərbaycana döndün! Həyatımın yerdə qalan hissəsini də Vətənə həsr edəcəyəm dedin!” Həsr etdin də. O, hakimiyyətdən uzaqlaşdırılsa da, Qarabağ hadisələrinə, Yanvar qırğına biganə qala bilmədi. Azərbaycanın haqq səsinə dünyaya çatdırmaq üçün, Azərbaycanın dünyəvi inkişafını təmin etmək üçün, Azərbaycanın zəngin mədəniyyətini dünyaya tanıtmək üçün xalqın səsinə səs verdi, xalqının çağırışı ilə yenidən siyasət meydanına atıldı. Və Azərbaycanın müstəqilliyi, ərəzi bütövlüyü, qüdrətli dövlətə çevrilməsi üçün bütün gücü ilə çalışdı.

“Qayıtdın! ...Sonuncu məişət əşyalarını satmağa hazırlaşan sənət adamlarını dilənçiliyin astanasından qaytardın, ədəbi-mədəni həyatı öz ritminə qaytardın... Və öz tarixi missiyanı başa yetirdin – çağdaş Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni bünövrəsini qoydun! Qalib gəldin! Amma qarşılığında

ürəyini verdin, həyatını verdin...” Bəli, Heydər Əliyevin ikinci dəfə Azərbaycan rəhbərliyinə qayıtması ilə Azərbaycan yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu.

Dahi şəxsiyyətin hakimiyyətinin birinci dönəmindən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında, siyasətində olduğu kimi ədəbi-mədəni həyatında da ciddi mənada irəliləyişlər müşahidə olunmağa başladı. Bu sıraya Azərbaycan yazıçıları, şairlərinə qayğının artırılması, klassik ədəbiyyatın öyrənilməsi, təbliği işi, müasir ədəbi prosesin milli təmayüllər üzərində formalaşması və başqa məsələlər görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ulu öndər ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq formalaşan milli ədəbiyyatı, istiqlalçı, mübariz ruhlu Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk kimi şairləri müdafiə edərək deyirdi: “Ədəbiyyat varsa, Azərbaycanda, onun mədəniyyətində, dilində tərəqqi, inkişaf olacaqdır... Əgər şair Azərbaycanı vəsf edirsə və Azərbaycanın nə qədər gözəl, nə qədər qüdrətli, nə qədər iftixar hissi doğuran bir ölkə olduğunu öz şeirində göstərsə, demək bu, hər bir azərbaycanlıda öz Azərbaycanına, vətəninə, torpağına məhəbbət hissi yaradır”. Bu mənada Heydər Əliyevin hamiliyi, birbaşa nəzarəti, dəstəyi ilə yaradılan milli ədəbiyyat 60-cılar nəslinin timsalında yeni ədəbi ənənələri, fərqli mövzu axtarırları, əsaslı milli ideyası, azadlıq ruhu, Azərbaycançılıq düşüncəsinin əksi olan yeni yaradıcılıq nümunələri ilə xalqın milli şüurunu oyadır, müstəqilliyə gedən yolu daha da yaxınlaşdırırdı. Məmməd Araz, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza, Nəbi Xəzri, Anar, Elçin, İsa Hüseynov kimi şair və yazıçıların yaradıcılığında özünü göstərən milli ruhu hər zaman alqışlayan ulu öndərin eyni zamanda bütöv Azərbaycan ideyasına xidmətinin bariz nümunəsi kimi S.Tahir, M.Gülgin, B.Azəroğlu və başqa cənublu şairlərin də yaradıcılığını yüksək qiymətləndirir, orden və medallarla təltif edir, yubileylərinin keçirilməsinə tapşırıq verirdi. Məhz Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Cənubi Azərbaycan məsələsinə münasibət bildirilir, 1970-ci illərdən başlayaraq Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan üzrə katiblik təsis olunur. Heydər Əliyevin tapşırığına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsi yaradılır ki, bu da dahi şəxsiyyətin Azərbaycan xalqı qarşısında, Azərbaycan elmi, ədəbiyyatı qarşısında ən mühüm xidmətlərindən biri idi. Həmçinin ulu öndərin hakimiyyətinin ikinci dönəmində qüdrətli şair Məmmədhüseyn Şəhriyarın 90 illik yubileyinin keçirilməsi, Heydər Əliyevin bu münasibətlə nitq söyləməsi ədəbiyyatımızda da milli ideologiyamızda olduğu kimi bütöv Azərbaycan ideyasına xidmət edirdi.

Siyasi hakimiyyətinin ilk dövrlərindən başlayaraq Heydər Əliyev Azərbaycan klassik ədəbiyyatının öyrənilməsi, tədqiq olunması, yeni nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində, zəngin və çoxəsrlik ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin mənimsədilməsindəki xidmətləri xalqımız qarşısında, ədəbiyyatımız qarşısında dahi şəxsiyyətin vətənpərvərlik xidmətidir. Belə ki, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsi, yubileyin keçirilməsi, Gəncədə

məqbərəsinin bərpası, Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin keçirilməsi üçün xüsusi komissiya yaradılması, hürufi şair İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyinin keçirilməsi Heydər Əliyev siyasətinin parlaq nəticəsi idi. 1970-ci illərdə Suriyaya səfəri zamanı Nəsiminin məzarını ziyarət etməsi, klassik ədiblərimiz haqda dolğun məruzə etməsi, Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin SSRİ məkanında, dünyada tanınması istiqamətində görülən işlər ulu öndərin ideyalarının təntənəsi idi. Ulu öndər bu hadisələri xatırlayaraq deyir: “Nəsiminin 600 illik yubileyini keçirdiyimiz zaman bu, dünyada nə qədər əks-səda doğurdu, Azərbaycanı nə qədər tanıtdı!” Bu işlərin ənənəvi davamı kimi Şuşada Molla Pənah Vəqifin vəfatından 200 il sonra məqbərəsinin ucaldılması və bu zaman Heydər Əliyevin nitq söyləməsi həm də tədqiqatçıların şairin yaradıcılığına yenidən qayıtmasına stimül verdi. YUNESKO səviyyəsində Azərbaycanın varlıq kitabı olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin təntənəli şəkildə keçirilməsi və bu zaman dediyi “Biz bu gün iftixar hissi keçiririk. Çünki bizim “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi böyük tarixi abidəmiz var” – sözləri Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında Azərbaycanın dünyaya tanınması baxımından əvəzsiz xidməti idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatı qarşısında mühüm xidmətlərindən biri kimi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin ev muzeylərinin yaradılması barədə sərəncam və tapşırıqlarıdır. Dahi rəhbərin tarix qarşısındakı mühüm xidməti kimi müasir ədəbi prosesin milli zəmində formalaşması ilə yanaşı Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Rəsul Rza və digər şair və yazıçılarımızın ev muzeyinin təşkili, xatirələrinin əbədləşdirilməsi istiqamətində gördüyü işlərdir. Təkcə mütəfəkkir şair Hüseyn Cavidin məzarının uzaq Sibirdən doğulduğu torpağa gətirilməsi, həm də bunu sovetlər dövründə etməsi Heydər Əliyevin həqiqi mənada ədəbiyyatımızın hamisi olduğunun parlaq sübutu idi.

Heydər Əliyevin 60-cı illərdən başlayaraq Məmməd Araz, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Hüseyn Abbaszadə, İsmayıl Şıxlı, İlyas Əfəndiyev, Anar, Mirvarid Dilbazi, Xəlil Rza, Qabil, Yusif Səmədoğlu, Vəqif Səmədoğlu, Zəlimxan Yaqub və başqa şair və yazıçılarımızın yubiley tədbirlərindəki çıxışları, görüşlərdəki nitqləri, təltif olunan şairlərlə söhbətlərindən də görürük ki, o ədəbi prosesi hər zaman izləmiş, yazıb yaradan hər bir sənət adamının yaradıcılığına elmi prinsiplərdən yanaşmışdır. Eyni zamanda adlarını çəkdiyimiz sənətkarların bir çoxunun sovet ideologiyasına əks mövqeli əsərlərinin yazılması, ədəbiyyatda milli düşüncənin ön planda tutulması, Azərbaycançılıq təfəkkürünə xidmət edən yaradıcılıq nümunələrinə görə yazıçı və şairlərə qarşı sovet rəhbərlərinin təzyiqlərinin bir çoxunun qarşısını alaraq onları müdafiə etmişdir. Müstəqillik illərində Azərbaycan ədəbiyyatında dissidentlik məsələləri barədə danışarkən ulu öndər deyirdi: “Azərbaycanda dissident olmayıbdır. Amma sizin dissident olmağınızı müsbət mənada deyirəm. Yaxşı ki, dissident olmusunuz. Əgər dissident olmasaydınız, Azərbaycan xalqında bu

milli ruhu, əhval-ruhiyyəni qaldıra bilməzdiniz. Bunları nəzərə alsaq, ən böyük dissidentlərdən biri mən olmuşam". Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətinin birinci dönəmində Bəxtiyar Vahabzadəyə "Gülüstən" poemasına görə, Məmməd Araza milli, vətənpərvərlik mövzulu şeirlərinə, İsa Hüseynova "Məhşər" romanına və roman əsasında müəllifin ssenarisi ilə çəkilmiş "Nəsimi" filminə görə olan təzyiqlərə qarşı çıxan Heydər Əliyev onların yaradıcılığında milli keyfiyyətlərin daha da gücləndirilməsinə şərait yaratmış, ümummilli maraqlara xidmət edən ziyalıları müdafiə etmişdir.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində müstəqil ədəbiyyatın yaranmasının ilkin şərti olan mətbu orqanlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsinə, Yazıçılar İttifaqının mətbu orqanı olan "Azərbaycan" jurnalı, "Ulduz" jurnalı, "Ədəbiyyat qəzeti", "Qobustan" jurnalının daha fəal şəkildə nəşr olunmasına xüsusi diqqətlə yanaşmışdır. Belə ki, adlarını qeyd etdiyimiz qəzet və jurnalların 60-cı illərdən başlayaraq mühitə daha fəal təsiri ulu öndərin birbaşa diqqəti və qayğısının nəticəsi idi. 1969-cu ildən etibarən Azərbaycanda bir şairin, bir yazıçının əsəri belə qadağan olunmadığını nəzərə alarsaq, bu illərdən başlayaraq ciddi ədəbiyyatın, ədəbiyyata yeni tələblər səviyyəsində yanaşmanın ən nümunəvi halını görürük. "Qobustan" jurnalının və jurnalın redaktoru xalq yazıçısı Anarın bu illərdəki fəaliyyəti, "Ulduz" və "Azərbaycan" jurnallarının səhifələrinə yeni ədəbi qüvvələrin cəlb olunması ilə yanaşı, ədəbiyyatımızda söz sahibi olan sənətkarların yaradıcılığında dönüşün müşahidə olunması ümummilli liderin birbaşa nəzarətinin nəticəsi idi. "Qobustan" jurnalında müstəqil ruhlu əsərlərin nəşr olunması ilə jurnala nəzarətin artması nəticəsində Heydər Əliyev bütün gücü ilə jurnalı və ədəbi qüvvələri müdafiə etməsi yeni nəsli müstəqillik ruhunda formalaşdırırdı. Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılması, 90-cı illərin gərgin ictimai-siyasi hadisələri, Azərbaycanın müstəqilliyinə qovuşması və müstəqilliyin ilk vaxtlarında ədəbiyyatımızda müşahidə olunan zəifləmə qəzet və jurnalların nəşr olunmasını da şübhə altına alırdı. Xalqın təkidi ilə yəni-dən siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra Heydər Əliyev ədəbiyyatımızın inkişafına da diqqəti artırmağa başladı. Dahi rəhbərin istiqlal şairimiz Məmməd Arazın yubileyində 1995-ci ildə bütün maddi çətinliklərə baxmayaraq "Ulduz", "Azərbaycan", "Qobustan" jurnalları, "Ədəbiyyat qəzeti"nin dövlət büdcəsi hesabına nəşr olunacağını bildirməsi ədəbiyyatımızın, ədəbi mətbuatımızın yeni nəfəs qazanmasına səbəb oldu.

Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanının rəhbəri olduğu illərdə ədəbiyyatımızda milli təmayüllərin inkişafını şərtləndirən başlıca məsələlərdən biri kimi Yazıçılar İttifaqının yenilənməsinə önəm verirdi. Ölkə rəhbəri kimi 1971-ci ildə Yazıçıların V qurultayında iştirak və məruzə edən Heydər Əliyev yazıçılar qarşısında yeni yaradıcılıq istiqamətləri qoyurdu. Bundan sonrakı VI, VII qurultaylarda iştirak edən ulu öndər ədəbiyyatımızın mövcud vəziyyətini dəyərləndirmiş, müəyyən proqram xarakterli məsələlər qoymuşdur. Azərbaycan xalqının milli sərvəti saydığı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafını dövlətin iq-

tisadi potensialı ilə bərabər tutan dahi rəhbər “bizim intellektual potensialımızın əsasını ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz təşkil edir” deyirdi. Azərbaycan yazıçı-
larının ulu öndərə olan dərin hörməti və rəğbətinin göstəricisidir ki, 1991-ci ildə
keçirilən yazıçıların IX qurultayında Heydər Əliyev də qonaq kimi iştirak
etmişdi.

Ulu öndərin şah əsəri olan müstəqil Azərbaycan dövləti bu gün dünya
dövlətləri içərisində artan qüdrəti ilə dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev ideyalarını
davam etdirir.

Qürurla deməliyik ki, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı, dünya
ədəbiyyatı ənənələrini özündə əks etdirməsi, milli təməllər üzərində yaradılması
ulu öndərin ölkədə apardığı uğurlu siyasətin nəticəsidir.

AMEA Naxçıvan Bölməsinin elmi nəşri
Xüsusi buraxılış

Nəşriyyatın direktoru: *Qafar Qərib*
Redaktor: *Səadət Talibova*
Korrektor: *Yelena Muxtarova*
Operator: *İlhamə Əliyeva*
Proqramçı mühəndis: *Taleh Maxsudov*

Yığılmağa verilmişdir: 05.03.2013
Çapa imzalanmışdır: 04.04.2013
Kağız formatı: 70 x 108 1/16
19,8 çap vərəqi. 314 səhifə
Sifariş № 60. Tiraj: 300

AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Tusi” nəşriyyatında çap edilmişdir.
Ünvan: *Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti, 35.*
E-mail: tusinesr@rambler.ru